พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

วัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

อนุสรณ์พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ในพระสังฆราชูปถัมภ์
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
๙๙๙ หมู่ ๙ บ้านหนองกลางดอน ตำบลคลองกิ่ว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย
อนุสรณ์พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

วัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

อนุสรณ์พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์
วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ในพระสังฆราชูปถัมภ์
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

เลขมาตรฐานหนังสือ : ๙๗๘-๖๑๖-๔๔๕-๐๐๘-๐
พิมพ์ครั้งที่ ๑ : สิงหาคม ๒๕๖๐
จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม
จัดพิมพ์โดย : มูลนิธิพุทธสมุนไพรคู่แผ่นดินไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์

สงวนลิขสิทธิ์ : ห้ามคัดลอก ตัดตอน เปลี่ยนแปลง แก้ไข ปรับปรุง
ข้อความใดๆ ทั้งสิ้น หรือนำไปพิมพ์จำหน่าย
หากท่านใดประสงค์จะพิมพ์เพื่อให้เป็นธรรมทาน
โปรดติดต่อขออนุญาตจากทางมูลนิธิพุทธสมุนไพรคู่แผ่นดินไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์ โทร. ๐๘๙-๑๗๒-๔๔๒๘

พิมพ์ที่ : บริษัท ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด
๖๑ ถนนเลียบคลองภาษีเจริญฝั่งเหนือ ซ.เพชรเกษม ๖๙
แขวงหนองแขม เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร
โทรศัพท์ ๐-๒๔๔๔-๓๓๕๑-๙ โทรสาร ๐-๒๔๔๔-๐๐๗๘
E-mail: silpasiamprinting@hotmail.com www.silpasiam.com

คำปรารภ

เรื่องการจัดทำหนังสือมรดกธรรมยอดโอวาทคำสอนของสมณะนักปราชญ์วิสุทธิเทวา (พระป่า) จัดทำขึ้น ๓๔ องค์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างปี พุทธศักราช ๒๔๖๐-๒๕๕๔ โอวาทธรรมยอดแห่งคำสอนของวิสุทธิบุคคล ท่านแสดงบริสุทธิ์สมบูรณ์ไม่ว่ายุคใดสมัยใด นำผู้สนใจพยายามตั้งใจปฏิบัติตาม ย่อมก้าวล่วงทุกข์ไปได้สมความปรารถนา คณะปสาทะศรัทธาเห็นควรจัดทำขึ้นสงวนรักษาไว้ เพื่อกุลบุตรสุดท้ายภายหลังที่ พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม บ้านหนองกลางดอน ตำบลคลองกิ่ว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ผู้สนใจกรุณาเข้าไปศึกษาได้ตามโอกาส เวลาพอดี

ผู้ฉลาดยึดหลักนักปราชญ์เป็นแบบฉบับพาดำเนินปกครองรักษาตน

คณะปสาทะศรัทธา

ห้ามพิมพ์เพื่อจำหน่าย สงวนลิขสิทธิ์

สารบัญ

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย ๑
ชีวประวัติ พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย ๗
พระธรรมเทศนา พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย ๒๕๗
ธารแห่งธรรม ๓๓๙
อาจาริยธรรม ๔๑๗
ปกิณกธรรม ๔๓๙

ชีวประวัติและพระธรรมเทศนา

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระอนุสรณ์คำนึงถึงพระอาจารย์หลุย จนฺทสาโร ซึ่งถึงแก่มรณภาพลงเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ และได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานมาเป็นลำดับนั้น ว่าเป็นพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระที่เจริญด้วยสมณคุณ บริบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร ยินดีในวิเวกสถาน ดำรงมั่นในวิเวการมณ์เป็นนิจกาล ทั้งเป็นผู้รอบรู้แตกฉานในศาสนกิจ เป็นกัลยาณมิตรของสหธรรมิก และเป็นครูฐานิยบุคคลของศิษยบริวาร ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงพระราชศรัทธาปสาทะและยกย่องนับถือ

บัดนี้ถึงคราวที่จะพระราชทานเพลิงศพเป็นปัจฉิมวาระแห่งการพระราชกุศล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์หนังสือชื่อ **"จันทสาโรบูชา"** ขึ้นพระราชทานเป็นอนุสรณ์และเผยแพร่เกียรติคุณอีกโสดหนึ่ง

หนังสือ **"จันทสาโรบูชา"** เป็นหนังสือที่รวบรวมสารธรรมต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วย**พระอาจารย์หลุย จนฺทสาโร** หลายประการ อาทิ ชีวประวัติและปฏิปทา พระธรรมเทศนา ธารแห่งธรรม และอาจาริยธรรม

ทรงพระราชอุทิศศุภผลอันจะพึงเกิดมีแต่วิทยาทานนี้แด่พระอาจารย์หลุย จนฺทสาโร และแก่ชนทั้งหลายที่ได้อ่านแล้วนำไปพิจารณาปฏิบัติตาม ตามกำลังศรัทธาของตน เพื่อให้เกิดความเจริญความผาสุกยิ่งขึ้นไปในชีวิต.

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
วันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๓

จันทสาโรบูชา

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระอาจารย์หลุย จนฺทสาโร

ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
วันเสาร์ที่ ๗ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๓

สงวนลิขสิทธิ์

นะโมวิมุตตานํ นโมวิสุทธานํ

พุทโธ ธัมโม สังโฆ

อ อิ อุ

พุทธํ อติ พ. จ. พ.

จินทะกาโร.

ธรรมานุสรณ์

ท่านพระอาจารย์หลุย จนฺทสาโร หรือที่มีผู้เคารพนับถือเรียกกันว่า หลวงปู่หลุย ซึ่งเป็นพระอาจารย์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประกอบด้วยเมตตากรุณา อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ผู้เคารพนับถือทั้งหลาย ชักนำให้ปฏิบัติดีชอบ

เมื่อท่านล่วงลับไปตามธรรมดาของชีวิตสังขาร จึงเป็นที่ระลึกถึง ด้วยรู้สึกว่าขาดพระอาจารย์ผู้ใหญ่ไปรูปหนึ่ง แต่คำสั่งสอนของท่านที่บันทึกไว้ และที่จัดพิมพ์ขึ้นไว้ ก็ยังมีอยู่ ผู้ประสงค์ธัมมะ ก็อาจฟังหรืออ่านได้

จึงขอให้ทุกๆท่าน ตั้งจิตถวายความเคารพท่าน และเคารพรับธัมมะที่ท่านสอนไว้ดี น้อมนำปฏิบัติโดยเคารพทั่วกัน.

สด. พระญาณสังวร

(สมเด็จพระญาณสังวร)

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย
วัดถ้ำผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

ชีวประวัติ

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

เมื่อถึงวันอังคาร ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู ตรีศก อันตรงกับวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๔ ในสถานภาพเช่นนั้น ในชาติตระกูลดังนั้น ทารกชายผู้หนึ่งก็ได้ถือกำเนิดขึ้นมาในสกุล **“วรบุตร”** ในเวลาเช้าตรู่ เวลาพระออกบิณฑบาต เป็นผู้ซึ่งต่อมาในภายหลังได้เป็นที่รู้จัก เป็นที่เคารพรัก เลื่อมใสศรัทธาของปวงพุทธศาสนิกชนไทยทั่วประเทศ ในนามว่า พระคุณเจ้า **หลวงปู่หลุย จันทสาโร**

เกี่ยวกับการเกิดของท่านนี้ ต่อมาในภายหลังใน พ.ศ. ๒๔๘๐ เมื่อหลวงปู่ธุดงค์ออกจากบ้านไปกว่าสิบปี ก็กลับมาเยี่ยมจังหวัดเลย มาพักที่ป่าช้าวัดหนองหมากผาง ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง ได้มาโปรดโยมมารดา ได้ถาม **“เจ้าแม่นางกวย”** หรือ **“แม่กวย”** ของท่านถึงเรื่องนี้ ทราบความแล้วท่านได้บันทึกไว้ดังนี้

“พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้ถามแม่กวย กำเนิดในท้อง ๑๐ เดือน อยู่กรรมสบาย ไม่ป่วย เราอยู่ในท้องแม่ แม่สมาทานอุโบสถหลวง แรกเกิดคนชอบมาก บิดาฝันได้แก้ว เกิดทีแรกรกพันคอ คนอื่นทายว่าจะได้บวช เจ็บท้อง ๑ คืน รุ่งจวนสว่างคลอด อยู่กรรม ๒๑ วัน แม่โซ้นเลี้ยง นอนไว้ที่ไหนก็นอนง่าย ร้องไห้แต่อยู่กรรม นอกนั้นไม่ร้องไห้ ตกต้นไม้ ไม่ใช่ตายคืน ครู่เดียวก็รู้สึกตัว อยู่กรรมหนาวจัด เกิดทีแรกรูปงาม ใครๆ ก็ชอบอุ้ม อยู่ในท้องนั้นใหญ่ จนแม่ตำแย แม่โซ้นพัน ทักท้วงว่าใหญ่นักจะออกไม่ได้ แม่เลยตกใจ นี้แหละพระคุณของแม่เช่นนี้ เราไม่กล้าสึก เพราะฉลองคุณบิดามารดาให้เต็มเปี่ยมในชาตินี้”

หมายความว่า การเกิดของท่านมีลักษณะพิเศษ คือโยมมารดามีครรภ์ถึง ๑๐ เดือน จึงคลอดบุตรชายผู้นี้ ระหว่างอยู่ไฟ สุขภาพของมารดาและบุตรดีมาก ไม่ป่วยเลย ระหว่างที่บุตรอยู่ในครรภ์ มารดาสมาทานรับศีลอุโบสถใหญ่ตลอด แรกเกิดเป็นที่รักใคร่เอ็นดูของผู้ที่พบเห็นมาก โยมบิดาฝันเป็นมงคลว่า **"ได้แก้ว"** เป็นนิมิตหมายที่ดีมาก เมื่อเกิดรกพันคอ จึงมีคนทำนายว่า ต่อไปทารกนี้จะได้บวช มารดาเจ็บท้องตลอดคืน จนจะรุ่งสว่างจึงได้คลอด อยู่ไฟนานถึง ๒๑ วัน เป็นเด็กเลี้ยงง่าย ยายเลี้ยงให้นอนที่ไหนก็นอนง่ายมาก ไม่ขี้อ้อนโยเย มีการร้องไห้บ้างแต่ตอนแม่อยู่ไฟเท่านั้น หลังจากนั้นก็แทบไม่ร้องไห้เลย (ท่านคงซนพอดี) ตกต้นไม้ก็ไม่เจ็บหรือสลบ เพียงครู่เดียวก็รู้สึกตัว ระหว่างอยู่ไฟอากาศหนาวจัด เป็นเด็กสวย รูปงาม ใครๆ ก็ชอบอุ้ม เวลาท่านอยู่ในท้องมารดานั้น ครรภ์ใหญ่มาก ใหญ่จนทุกคนขู่แม่ ไม่ว่าจะเป็นหมอตำแย หรือคุณยาย ต่างพากันว่า ถ้าท้องใหญ่นักเช่นนี้จะออกไม่ได้ ทำให้โยมมารดาของท่านตกใจมาก เพราะในชนบทไกลๆ นั้น ถ้าท้องใหญ่มากจนทารกออกไม่ได้ ก็มักจะเป็นอันตรายถึงชีวิตทั้งแม่และเด็ก

เมื่อหลวงปู่รำพึงถึงพระคุณของแม่ที่ยอมเสี่ยงภัยอันตรายอย่างใหญ่หลวงเพื่อลูกดังนั้น ความตั้งใจที่จะคงอยู่ในเพศพรหมจรรย์ต่อไปจึงยิ่งแน่นแฟ้นขึ้น ไม่กล้าสึก เพื่อให้บุญกุศลจากการบวชอุทิศตนให้แก่พระบวรพุทธศาสนานี้มีผลเต็มเปี่ยม บูชาฉลองพระคุณบิดามารดา

วัยดรุณ

ชีวิตในวัยเด็กของหลวงปู่ คงจะเป็นชีวิตที่สมบูรณ์พูนสุขมากอยู่ นอกจากการมีกำเนิดในครอบครัวที่มีอันจะกิน หรือความจริงควรจะเรียกได้ว่า ร่ำรวยทีเดียวโดยเปรียบเทียบกับเพื่อนละแวกนั้น บิดามารดาก็คงประคบประหงมอย่างดี ดังที่มารดา เจ้าแม่นางกวยเล่าให้หลวงปู่ฟังว่า *"เกิดทีแรกรูปงาม ใครๆ ก็ชอบอุ้ม"* แถมเป็นเด็กเลี้ยงง่าย ไม่ใคร่ร้องไห้ ญาติทุกคนจึงเอ็นดู แย่งกันอุ้ม ท่านบันทึกไว้ต่อมาอีกหลายปีว่า

"หนาวจัด ในสมัยนั้นเราเป็นเด็ก บิดาอุ้มเราไปเยี่ยมบ้านแก่นท้าว แม่กับพ่ออุ้มเราไป แต่เราไม่รู้เดียงสานั้นครั้งหนึ่ง"

น้องชายของท่าน **"สุข วรบุตร"** เกิดในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ หลังท่าน ๔ ปี ท่านจึงดำรงความเป็นลูกชายหัวแก้วหัวแหวนของตระกูลอยู่หลายปีกว่าน้องชายผู้เกิดใหม่จะมาแทนที่จุดรวมแห่งความสนใจของบิดามารดาและญาติพี่น้อง ท่านว่า แต่ท่านก็ไม่ได้นึกอิจฉาริษยาอะไรน้อง คงเห็นน้องเหมือนของเล่นมีชีวิตที่จะเล่นด้วย พี่สาวของท่าน แม้จะต่างบิดากัน แต่ก็รักใคร่กันสนิท ช่วยมารดาดูแลท่านด้วยความรักมาอย่างไร ท่านก็ช่วยมารดาอุ้มชูน้องด้วยความรักเช่นกันอย่างนั้น แต่นั่นแหละเด็กผู้ชายไหนเลยจะเหมือนเด็กผู้หญิง ท่านกล่าวว่า ท่านดูน้องอยู่ประเดี๋ยวประด๋าวก็ลงจากเรือน เป็นหัวหน้าพากลุ่มเด็กลูกคนใช้ออกลงน้ำบ้าง ออกไปเที่ยวในทุ่งนาบ้างสนุกสนานไปวันๆ ตามประสาเด็ก

ชีวิตที่พร้อมหน้าพร้อมตาด้วยพ่อ แม่ พี่สาว และน้องชาย ต้องสะดุดหยุดลงเมื่อบิดามาถึงแก่กรรมลงขณะที่ท่านอายุได้เพียง ๗ ขวบ และน้องอายุ ๓ ขวบเท่านั้น ความสุขแจ่มใสที่เคยมีในบ้าน ก็คล้ายกับมีหมอกควันบางๆ มาปกคลุมอยู่ไม่ต้องสงสัย เจ้าแม่นางกวยจะต้องรู้สึกถึงการ **"จาก"** เป็นอย่างมาก ชีวิตการแต่งงานของท่าน มีแต่การพลัดพรากจากกัน จากเป็น แล้วก็จากตาย ความเป็นหญิงคนเก่งขี่ม้าไปตรวจสวน ตรวจที่นา อย่างที่เคยปฏิบัติ ก็เนือยๆ ไป มีแต่ความเหงา เฉื่อยชามากขึ้น ท่านไม่กลัวการจากเป็นซึ่งอาจอยู่ในลิขิตของมนุษย์ การจากตายนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีใครจะยื้อยุดฉุดกระชากชีวิตที่จะจากไปไว้ได้

มารดาท่านเริ่มเห็นทุกข์ ประจักษ์ถึงการพลัดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจไปเป็นความทุกข์ การงานบ้าน การดูแลทรัพย์สมบัติ ก็เริ่มปล่อยให้อยู่ในภาระของบุตรสาวตัวท่านสนใจเข้าวัดฟังธรรมมากกว่า ระหว่างนั้นพี่สาวของท่านเพิ่งจะรุ่นสาว แต่พวกคนในบ้านและเพื่อนบ้านก็ยกย่องเกรงใจ เรียกกันเป็น **"เจ้าแม่นาง"** เช่นมารดาในบ้านจึงมีทั้ง **เจ้าแม่นางกวย** และ **เจ้าแม่นางบวย**

ท่านเล่าว่า การนา การสวน การทอผ้า มารดามิค่อยสนใจนัก แต่ที่ท่านยังจำได้ว่ามารดายังทำเป็นประจำ คือ การทำบุญ ตักบาตร ทำด้วยตนเองตลอด รวมทั้งการโอบเอื้ออารีกับหมู่เพื่อนบ้าน เวลาตรุษสงกรานต์ ซึ่งมารดาเคยให้นำเครื่องโถเคลือบน้อยใหญ่ออกมาขัดล้าง โถใบใหญ่เป็นที่จัดทำน้ำปรุง ประกอบด้วยเครื่องหอม เครื่องเทศ อบร่ำ เป็น **"หัวน้ำอบไทย"** ขันถมทองใบใหญ่ ใช้เป็นที่ผสมหัวน้ำอบเจือจางกับน้ำอบร่ำของหอม ให้เป็นน้ำอบไทย แจกจ่ายให้ข้าทาสบริวารในบ้าน รวมทั้งให้นำไปมอบเป็นของขวัญสงกรานต์ปีใหม่ ระยะนั้นวันปีใหม่ของไทยเรา ยังตั้งตนวันที่ ๑ เมษายน วันสงกรานต์ ๑๓ เมษายน จึงมีความสำคัญต่อความรู้สึกของคนไทยมาก เพราะเป็นวันเถลิงศกปีใหม่ตามโบราณประเพณี และใกล้กับวันปีใหม่ของทางการ ทุกบ้านเรือนจะรู้สึกถึงความพิเศษอันนี้ จัดนำของขวัญให้กัน ผู้น้อยก็นำผ้านุ่ง ผ้าห่ม น้ำอบไทย ไปกราบคารวะผู้ใหญ่ด้วยความเคารพและขอพรผู้เกิดก่อน ผู้ใหญ่ก็ให้พรประพรมน้ำหอมให้ ถ้าเป็นผู้มีฐานะดี ก็จะมีของขวัญตอบแทน ในกรณีมารดาท่านนั้น ไม่แต่ประพรมน้ำหอมให้ ยังแจกน้ำอบไทยให้ด้วยซ้ำ งานนี้เจ้าแม่นางกวยไม่ได้มอบให้ใครทำแทน ท่านทำเป็นประจำตลอดมา จนสมัยเหลนเกิดแล้ว ก็ยังจำภาพคุณทวด เจ้าแม่นาง ทำน้ำอบไทย เก็บหัวน้ำอบไทยไว้ในโถใหญ่ แล้วแบ่งออกมาปรุงในขันถมทองใบใหญ่ มีจอกถมทองอันน้อยลอยอยู่ในขันสำหรับเป็นที่ตักแจกน้ำอบไทย

เจ้าแม่นางกวยว่า *เป็นการทำบุญ และรักษาประเพณีอันดีงามของไทยไว้*

นิมิตที่บอกอนาคต

เมื่อบรรยากาศแห่งความร่าเริงภายในบ้านแปรเปลี่ยนไป หลวงปู่ซึ่งเคยถอดแบบความรื่นเริงสนุกสนานของบิดาไว้ ก็พลอยรู้สึกไปด้วย ท่านว่า ที่เคยเป็น **"หัวโจก"** พาเด็กในบ้านสนุกสนาน กระโดดน้ำ ปีนป่ายต้นไม้ ซนไปต่างๆ นานา ก็แทบหมดสนุก พี่สาวก็คร่ำเคร่งกับการดูแลว่ากล่าวคนในบ้าน น้องชายก็เล็กนัก ไม่เข้าใจอะไรเลย

ท่านจึงมักปลีกตัวไปนั่งคนเดียวริมแม่น้ำ มองดูน้ำที่ไหลระเรื่อยผ่านไป เศษใบไม้ที่ปลิวตกลงมา ไม่ช้าก็ถูกกระแสน้ำนั้นพัดพาลอยไป

น้ำมาจากไหน จะไหลไปไหน มีแต่ไหลไปทางเดียว ไม่มีไหลกลับ ดูแต่เศษใบไม้ที่ปลิวตกลงในน้ำ ไม่ช้าก็ถูกกระแสน้ำม้วนตัวพัดพาลอยละลิ่วไปจนสุดสายตา ครูที่โรงเรียนสอนว่า เวลาและกระแสน้ำไม่รอใคร แต่ท่านไม่คิดถึงในเรื่อง **“เวลา”** กลับคิดไปในแง่เปรียบเทียบกับ **“ชีวิต”** มากกว่า

ชีวิตมนุษย์ก็เหมือนกระแสน้ำ เกิดมาแล้วก็ล่วงวันไป ผ่านไป ชีวิตมีแต่ล่วงไปทุกวัน ทุกคืน ไม่เคยหยุดอยู่กับที่ เกิดแล้วทำไมไม่หยุดอยู่ ที่เคยพบเห็นกันก็จากกันเหมือนใบไม้ที่ลอยลิ่วไปกับน้ำ ดูแต่บิดา ท่านเมตตาอุ้มเรา จูงเรา หัวเราะกับเรารักเรา อาทรเรา อยู่ไม่นานก็ไม่มีบิดาอีกแล้ว

ชีวิตนี้ช่างน้อยนิดนี่กระไร ชีวิตนี้ช่างไม่เที่ยงแท้จริงๆ

ท่านครุ่นคิด คิดๆ อยู่ ไม่ทราบว่าเป็นการคิดเพ้อเจ้อหรือไร้สาระหรือไม่ เคยปรารภกับพี่ พี่ก็ทำท่าเหมือนน้องชายจะกลายเป็นคนสติเสียหรือเปล่า ท่านก็เลยไม่กล้าพูดเล่าความคิดเหล่านี้ให้ใครฟัง ได้แต่คิด คิด ดูกระแสน้ำในแม่น้ำเฉยอยู่ราวกับจะเป็นเพื่อนรับฟังความคิดของท่าน เพ่งน้ำ ดูน้ำ มันสงบ มันเย็นดี มันปลอดโปร่งใจดี

ท่านไม่ทราบว่า นั่นเป็นการหันเหจิตเข้าสู่ความสงัดวิเวก นั่นเป็นการเริ่มของความคิดทางธรรม การเพ่งน้ำ ดูน้ำ ที่สงบ ที่เย็น นั้นที่จริงก็เป็นการภาวนาโดยอาศัยน้ำเป็นอารมณ์ อันอาจจะเป็นอาโปกสิณ กสิณน้ำของผู้รู้ต่อไปได้

ท่านว่า ท่านไม่ทราบอะไรทั้งสิ้น วันหนึ่งขณะที่นั่งอยู่ริมสะพานน้ำ นั่งมองน้ำเพลินคิดเรื่องชีวิตต่างๆ อย่างหมกมุ่นเกินวัย จิตตกภวังค์วูบลง เกิดนิมิตเห็นเป็นแสงสว่างสีสวยคล้ายสีรุ้ง แต่ต่างกับรุ้งที่ไม่เป็นวงโค้งครอบลงกับขอบฟ้าเป็นวงกลม ลำแสงนี้เป็นลำพุ่งขึ้นไปกลางฟ้า แล้วก็สว่างอยู่บนนั้น ไม่ทอดลำแสงลงแต่อย่างใด ลำแสง

ระยะต้นดูเป็นสีเทาดำ ไม่สว่าง ส่วนที่สว่างจ้านั้น เริ่มแต่ตอนกลางเป็นต้นไป ยิ่งถึงปลายลำแสงก็ยิ่งสว่างจ้ายิ่งขึ้น

จิตถามว่า **“แสงอะไร”** ในใจตอบว่า *แสงนี้แสดงนิมิตของชีวิตเรา ตอนต้นไม่สว่าง เพราะเราอาภัพ บิดาตายแต่เล็ก ชีวิตจะลำบาก ช่วงเที่ยงวัน* ท่านว่า *ทำไมเรียกเช่นนั้นก็ไม่ทราบ คงเป็นเพราะเห็นว่าระยะนั้นแสงพุ่งขึ้นสูง สูงสุดยอด เป็นช่วงตอนกลางของลำแสง ถือเป็นเที่ยงวันหรือช่วงวัยกลางของชีวิต จะเริ่มเป็นคนมีชื่อเสียง เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป แสงนั้นไม่ตกลงเลย ความที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ก็จะไม่ลดละลงเลยเช่นกัน* แล้วในใจก็รู้ขึ้นมาอีกว่า ***“ต่อไปจะต้องบวช และบวชแบบกัมมัฏฐาน”***

ขณะนั้นยังเป็นเด็ก ไม่รู้จักคำว่า **“กัมมัฏฐาน”** มาก่อนเลย แต่ในใจก็คิดขึ้นมาเช่นนั้นเองได้อย่างไรก็ไม่ทราบ ท่านเล่าให้ศิษย์ฟังว่า *“คงเป็นนิสัยวาสนาที่เคยสั่งสมอบรมมาแต่ชาติก่อนๆ มาบอกมาเตือน”* นั่นเอง

เป็นนิมิตที่ประหลาดมาก ท่านเองลืมไปนาน จนกระทั่งภายหลังเวลามาอนุสรณ์ถึงความหลังระหว่างเจริญภาวนาสงบวิเวกอยู่ นิมิตนี้ก็ผุดขึ้นมาอีก เป็นการบอกอนาคตในภายภาคหน้า มีตัว **“ผู้รู้”** อยู่กับตัวนานแล้ว แต่ไม่รู้จัก

ท่านว่า จำได้ว่าระยะที่มีนิมิตนี้ ท่านมีอายุประมาณ ๙ ขวบเท่านั้น

วอ-บา-หลุย

ในสมัยเมื่อเจ็ดสิบแปดสิบกว่าปีก่อนโน้น ระบบการศึกษาของจังหวัดเลย มีเพียงแค่ระดับประถมศึกษาเท่านั้น หากต้องการจะเรียนสูงกว่านั้น จะต้องมาต่อที่กรุงเทพฯ อันเป็นเมืองหลวงของประเทศ การคมนาคมเดินทางจากจังหวัดหัวเมืองจะมานครหลวงนั้นแสนลำบาก ไม่มีทางที่คนธรรมดาสามัญไม่ใช่ข้าราชการจะเดินทางกันไปเองได้ เพราะต้องเดินทางรอนแรมกันไปกลางป่ากลางดง มีเกวียน มีช้าง มีม้าต่างไปเป็นขบวน โดยที่ถ้าใครจะให้บุตรหลานไปเรียนสูงกว่าชั้นประถม จะต้องฝากฝัง

ไปกับขบวนข้าราชการที่จะต้องเดินทาง ถ้าไม่สบจังหวะเวลา ไม่มีการไปราชการกรุงเทพฯ ไม่มีการโยกย้ายตำแหน่ง ก็ไม่มีโอกาสเดินทางเข้าเมืองหลวง นอกจากนั้นเข้าเมืองหลวงได้แล้ว ก็จะต้องหาบ้านผู้หลักผู้ใหญ่หรือญาติมิตรให้บุตรหลานได้พักพิงระหว่างการศึกษาด้วย

หลวงปู่ต้องการจะไปเรียนต่อกรุงเทพฯ แต่มารดาก็ไม่ยอมส่งไป อ้างว่า ไม่มีญาติมิตรที่จะคอยดูแลได้ ความจริงคงเป็นความรู้สึกลึกๆ เรื่องกลัว **"การจาก"** ยังฝังอยู่มากกว่า สามีก็ไม่อยู่แล้ว หากลูกชายคนโตพลอยเป็นอะไรไปจะทำอย่างไร เพราะมีบ่อยครั้งที่ได้ยินข่าวว่า เด็กชายที่เดินทางไปเพื่อศึกษาต้องเป็นไข้ป่า ล้มหายตายจากไปเสียก่อนก็มี มารดาจึงไม่ยอมให้บุตรจากมา หลวงปู่จึงมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนแค่จบประถมปีที่ ๓ เท่านั้น ซึ่งขณะนั้นนับเป็นการศึกษาที่สูงมากสำหรับบ้านเมืองที่ห่างไกลนครหลวงไปจนสุดกู่อย่างจังหวัดเลย

โรงเรียนที่ท่านเรียนนั้น ชื่อโรงเรียนวัดศรีสะอาด ฉะนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจที่สภาพอันสงบร่มเย็นของ **"วัด"** จะมีส่วนกล่อมเกลาให้จิตใจเด็กชายน้อยแห่งสกุล **"วรบุตร"** หันไปสู่ทางธรรม ด้วยโรงเรียนก็อยู่ในเขตวัด การเรียนการเล่นก็ไม่ห่างเสียงสวดมนต์ไหว้พระ มิหนำซ้ำโรงเรียนขาดแคลนครู บางเวลาต้องอาศัยพระช่วยมาสอนหนังสือด้วย ชีวิตของท่านจึงโน้มน้าวไปหาความสงบของวัด แนบแน่นกับวัดโดยไม่รู้ตัว

แต่เดิมบิดามารดาตั้งชื่อบุตรชายคนนี้ว่า **"วอ"** แต่เมื่อมาเข้าโรงเรียน ความที่มีนิสัยช่างซัก ช่างเจรจา ช่างออกความเห็น เหมือน **"ครูบา"** ทางครูและเพื่อนๆ ก็เลยเรียกชื่อท่านว่า **"บา"** ท่านได้ใช้ชื่อใหม่ว่า **"บา"** นี้ จนกระทั่งได้เปลี่ยนเป็น **"หลุย"** ในภายหลัง ดังจะกล่าวต่อไป

ทางที่หลงไป

ท่านเคยเล่าว่า การที่มารดาไม่ยอมส่งเสียให้ท่านมาเรียนต่อที่กรุงเทพฯ หลังจากจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ แล้วนี้ ทำให้ท่านเสียใจมากว่ามารดาไม่รัก ทรัพย์สมบัติก็มีมากมาย เพียงแค่นี้ก็ไม่ยอมเสียเงิน ท่านว่า ระยะนั้นไม่เข้าใจถึงความรู้สึกของมารดาที่จะต้องห่วงหาอาทรต่อบุตร ท่านได้แสดงกิริยาที่คล้ายกับ **"ทำฤทธิ์"** กับมารดาหลายประการ มาคิดได้ในภายหลังก็ออกอายใจเหลือประมาณ มีการใดที่จะทำเพื่อทดแทนพระคุณมารดา ท่านจะรีบทำ เช่น เรื่องการบวชไม่ยอมสึก การทำกลด แจกกลดในระยะหลัง ที่ทำบูชาคุณมารดา

ท่านกล่าวว่า ที่ท่านคิดอยากไปศึกษาต่อนั้น เป็นเพราะเมื่อบิดาข้ามมาจากเมืองแก่นท้าว ก็มากับเพื่อนคนหนึ่ง ต่อมาเพื่อนของบิดาคนนี้ได้เข้ารับราชการ มีความเจริญก้าวหน้า ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นถึง "หลวง..." บิดาของท่านบุญน้อย เสียชีวิตก่อนจึงไม่มีบรรดาศักดิ์ และมีพวกข้าราชการหลายคนล้วนมีบรรดาศักดิ์เป็น ขุน หลวง พระ พระยา กัน ซึ่งจะต้องมีพื้นความรู้ดี จึงจะก้าวหน้าทางราชการได้ ท่านก็เลยคิดอยากจะเรียนหาความรู้ใส่ตัวเพื่อเป็นฐานทางราชการบ้าง

มารดาเห็นท่านเป็นคนมีวาทะโวหารดี และสนใจจะเอาดีทางราชการ เผอิญทางบุตรเขยของท่านย้ายจากจังหวัดเลย ไปเป็นสมุห์บัญชี แผนกสรรพากร ที่อำเภอเชียงคาน มารดาจึงฝากฝังให้ท่านไปอยู่กับพี่เขยหรือสามีเจ้าแม่นางบวย ที่อำเภอเชียงคาน ตั้งแต่ปี ๒๔๖๐

ท่านได้ไปเริ่มทำงานเป็นเสมียนฝึกหัดก่อน เพราะอายุยังไม่ครบ ๑๘ ปี ที่จะรับราชการได้ รอจนอายุครบ ๑๘ พี่เขยจึงให้เป็นเสมียนจริงๆ ทำอยู่จนถึงปี ๒๔๖๔ ท่านอัยการภาค ผู้มีความคุ้นเคยกับครอบครัวหลวงปู่ ก็ฝากให้ไปทำงานที่ห้องอัยการจังหวัดร้อยเอ็ด ท่านจึงย้ายจากเชียงคานไปอยู่ร้อยเอ็ด โดยไปทำงานอำเภอแซงบาดาลบ้าง ห้องอัยการบ้าง

เมื่อเป็นเด็กหนุ่มคะนองอยู่ที่เชียงคาน ได้เข้าโบสถ์ นับถือศาสนาคริสต์ เพราะชอบสวดมนต์ และลึกๆ ลงไปในใจ อยากจะแกล้งทำให้มารดาซึ่งมีศรัทธาทางพระพุทธศาสนามาก ผิดหวังที่ลูกชายเปลี่ยนไปศาสนาอื่น แกล้งมารดาด้วย ท่านว่า

อำเภอเชียงคานอยู่ติดแม่น้ำโขง มีการติดต่อกับฝรั่งทางฝั่งลาวมาก ท่านจึงได้รับการฝึกหัดให้รู้จักการเสิร์ฟอาหารแบบตั้งโต๊ะดินเนอร์ รู้จักการตั้งแก้วเหล้าขาว เหล้าแดง รู้จักอาหารที่ควรรับประทานกับเหล้าขาว เหล้าแดง เสิร์ฟแบบฝรั่งเศสอย่างถูกต้องคล่องแคล่ว ท่านนับถือศาสนาคริสต์อยู่ ๕ ปี จนคุณพระเชียงคาน ลุงของท่านให้ชื่อท่านว่า **"เซนต์หลุย"** หรือ **"นักบุญหลุย"** ท่านมีชื่อ **"หลุย"** มาด้วยประการฉะนี้

การคลุกคลีอยู่กับการจัดอาหารเลี้ยงบ่อยๆ นี้ ทำให้ท่านได้เห็นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมากมาย บังเกิดความสังเวชสลดใจ จึงออกจากศาสนาคริสต์

ท่านอธิบายถึงบาปจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตว่า สมัยนั้นทางจังหวัดเลยไม่มีการขายเนื้อสัตว์ที่ฆ่าแล้ว เช่น เมื่อบ้านใดต้องการปรุงอาหารไก่ ก็จะซื้อไก่เป็นๆ ไปจากตลาด แล้วจัดการฆ่ากันเอง ส่วนเนื้อหมู เนื้อวัว ก็จะขายกันต่อเมื่อหลายๆ บ้านรวมกันจะซื้อบอกกล่าวกันครบ ๑ ตัว ก็จะฆ่าสักครั้งหนึ่ง การซื้อสัตว์เป็นๆ มาฆ่าเป็นอาหารนี้ความจริงก็มิได้ทำกันบ่อยนัก ด้วยพอหา ปลา กบ เขียด ในแม่น้ำได้โดยง่าย บ้านเมืองสมัยนั้นยังอุดมสมบูรณ์ สมกับคำที่ว่า *"ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว"* จริงๆ ตั้งแกงในหม้อบนเตาไฟ ไปเก็บผักในไร่ บ้านท่านอยู่ริมแม่น้ำ ก็ให้คนลงทอดแหทอดอวนประเดี๋ยวก็ได้ปลาได้กุ้งทันลงหม้อแกงที่กำลังเดือดอยู่

จริงอยู่ ไม่ว่าปลา ไม่ว่ากุ้ง ไม่ว่าไก่ ต่างก็เป็นสัตว์มีชีวิต ตัวหนึ่งก็ชีวิตหนึ่ง แต่ชีวิตของสัตว์โตกว่า เมื่อจะฆ่า นัยน์ตาของมันวิงวอนอย่างน่าสงสารยิ่ง แถมยังดิ้นสุดชีวิต พลางส่งเสียงร้องอุทธรณ์ขอชีวิต จะดังลั่นกระเทือนโสตประสาทอย่างใด คงจะพออนุมานได้ ถ้าไก่มันไม่พยายามทั้งดิ้นทั้งร้องอย่างมาก ภาษาไทยเราคงไม่มีวลีเปรียบเทียบเสียงร้องที่แสดงถึงความเจ็บปวดดิ้นรนเพื่อชีวิตว่า *"ร้องราวกับไก่ถูกเชือด"* ดอก

ท่านว่า เวลาอยู่กับบ้านไทยที่เป็นพุทธ ก็มิได้รู้สึกความน่าสงสารของไก่ที่ถูกฆ่านี้มากนัก ด้วยการฆ่านั้น พวกคนใช้ก็ทำกันทางในครัว ไม่เห็นตำตาก็ไม่เป็นไร นอกจากนั้น ทางบ้านเรือนคนไทยไม่ได้ต้องปรุงอาหารที่เป็นไก่มากนัก นอกจากในโอกาสพิเศษ หรือเทศกาลตรุษสงกรานต์ อีกประการหนึ่ง การประกอบอาหารไทยไม่ต้องใช้เนื้อสัตว์มากสำหรับอาหารมื้อหนึ่งๆ อาหารของไทยจะมีอาหารหลักเป็นข้าว ส่วนกับข้าวก็จะเป็นเนื้อสัตว์แต่เพียงน้อย พร้อมทั้งผักมากๆ แต่อาหารแบบของคริสต์ที่จัดให้ฝรั่งนั้น อาหารดินเนอร์มื้อหนึ่งๆ นอกจากซุปที่เป็นอาหารจานแรกแล้ว จะกอปรด้วยอาหารอีก ๒ จาน จานแรกเป็นเนื้อปลาหรือสัตว์ปีกที่มี ๒ เท้า จานที่สอง เป็นอาหารเนื้อสัตว์พวกสัตว์ ๔ เท้า ถ้าจานแรกเป็นไก่ ก็ต้องใช้ไก่ครึ่งตัวสำหรับแขก ๑ คน ถ้าเลี้ยงดินเนอร์ ๔๐ คน จะต้องฆ่าไก่อย่างน้อย ๒๐ ตัว แล้วยังพวกอาหารจานเนื้อหมูอบ สเต็คเนื้อ อีกเล่า ก็ต้องฆ่าหมูฆ่าวัวเช่นกัน บางวันเห็นการฆ่าไก่เกินกว่าร้อยตัว เสียงมันร้องลั่นดิ้นรนทุรนทุรายน่าสงสารเป็นที่สุด

ออกบวช

ท่านออกจากศาสนาคริสต์แล้ว แต่ภาพไก่ที่เห็นถูกเชือดทุกๆ วัน ยังตามมารบกวนความรู้สึกอยู่ในมโนภาพ ท่านเคยได้ยินว่า การบวชอาจจะแผ่บุญกุศลไปให้ผู้ที่ตายไปแล้วได้ ไก่ตายไปแล้ว บางทีการบวชอาจจะอุทิศส่วนกุศลไปให้ได้กระมัง

ประจวบกับระยะนั้น การทำราชการไม่สู้จะปลอดโปร่งใจ ด้วยผู้บังคับบัญชาเกิดกินแหนงแคลงใจในตัวท่าน ทำให้ท่านรู้สึกอึดอัดใจในชีวิตฆราวาสอย่างยิ่ง ผู้บังคับบัญชาเคยรักใคร่ เอ็นดู กลับเปลี่ยนแปลง (ซึ่งท่านบันทึกวิจารณ์ไว้ในภายหลังว่าเป็นอนิจจัง เป็นเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านตัดสินใจละโลกฆราวาสได้ง่ายดายขึ้น) ท่านจึงขอลาออกจากราชการ แล้วเข้าสู่พิธีอุปสมบท เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๖ โดยมีท่านอัยการภาคเป็นเจ้าภาพบวชให้ บวชเป็นพระมหานิกาย จำพรรษาอยู่ ณ อำเภอแซงบาดาล ปัจจุบันคืออำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด

ได้กลดแรกในชีวิต

ระหว่างพรรษาแรกที่อำเภอธวัชบุรีนี้ หลวงปู่ได้พยายามศึกษาพระธรรมวินัยตามขนบธรรมเนียมของสมณะ ซึ่งมีทั้งปริยัติและปฏิบัติ สำหรับเรื่องปฏิบัตินั้น ท่านว่ารู้สึกดื่มด่ำมาก ราวกับได้ไปพบเพื่อนเก่าที่จากกันมาช้านานแล้ว เมื่อออกพรรษาแล้วท่านก็ลาอาจารย์กลับเพื่อกลับไปเตรียมคัดเลือกเกณฑ์ทหารที่จังหวัดเลย อันเป็นภูมิลำเนาเดิม

ท่านออกเดินทางไปจังหวัดนครพนม เพราะคิดว่าก่อนจะกลับบ้านก็ควรหาโอกาสไปนมัสการพระธาตุพนมอันเป็นพระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพอันสูงสุดของชาวอีสานและชาวไทยทั้งประเทศ เพื่อความสิริมงคลก่อน ระหว่างทางได้พบพระธุดงคกัมมัฏฐานรูปหนึ่ง มาจากอำเภอโพนทอง สนทนาปราศรัยกันด้วยความชอบอัธยาศัยซึ่งกันและกัน หลวงปู่เป็นพระหนุ่มเพิ่งบวชพรรษาแรก ยังไม่มีประสบการณ์ใดในการธุดงค์ ส่วนพระกัมมัฏฐานรูปนั้นแก่พรรษากว่า ผ่านการธุดงค์มาอย่างโชกโชนแล้ว ท่านได้ทราบความมุ่งมั่นปรารถนาของหลวงปู่ที่จะเป็นพระธุดงค์ที่ดี ประพฤติปฏิบัติเพื่อความหมดไปสิ้นไป แล้วท่านก็อนุโมทนาด้วย

ก่อนจะแยกจากกัน ทราบว่าหลวงปู่ยังไม่มีอัฐบริขารกลดและมุ้งกลด พระกัมมัฏฐานรูปนั้น ก็มอบกลดและมุ้งกลดของท่านให้หลวงปู่ไว้ใช้ ครั้งแรก หลวงปู่ปฏิเสธด้วยความเกรงใจ แต่ท่านก็คะยั้นคะยอให้รับไว้ บอกว่า ***“หากต่อไปท่านได้ภาวนาดีเป็นผลดี ผมก็จะได้มีส่วนแห่งผลดีนั้นด้วย และผมขออนุโมทนาล่วงหน้าไว้ เชื่อว่าท่านคงจะได้เป็นพระปฏิบัติดี เป็นที่เชิดชูของพระพุทธศาสนาสืบต่อไป”***

หลวงปู่กล่าวว่า เป็นกลดคันแรกในชีวิตที่ท่านได้รับ ทำให้ท่านรู้สึกในพระคุณของพระธุดงคกัมมัฏฐานรูปนั้นอย่างที่สุด ได้ใช้ในการภาวนาตลอดมา จนกลดและมุ้งขาด ซ่อมแซมปะชุนไม่ได้อีกต่อไป ท่านไม่เคยลืมพระคุณนี้ และนี่เป็นเหตุปัจจัยประการหนึ่งที่ทำให้ท่านได้ทำกลดแจกจ่ายไปให้พระ เณร แม่ชี มาตลอดเวลา อุทิศกุศลทั้งมวลให้พระธุดงค์จากอำเภอโพนทองรูปนั้น ด้วยความสำนึกในพระคุณเป็นที่สุด

ไปถึงพระธาตุพนม ท่านได้มีโอกาสใช้ประโยชน์จากกลดคันแรกนั้นอย่างเต็มที่ พร้อมทั้งได้ทดลองความรู้เรื่องการปฏิบัติภาวนาที่พระธุดงค์แนะนำท่านด้วย อาจจะเป็นเพราะสถานที่เป็นมงคลอย่างเยี่ยมยอด ได้ประเดิมกลดที่ลานพระธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระอุรังคธาตุของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง ได้ถวายการภาวนาเป็นพุทธบูชา ไม่นอนตลอดคืน บังเกิดความอัศจรรย์ในจิต คือเกิด **กายลหุตา จิตลหุตา กายเบา จิตเบา** ทำให้ท่านรู้สึกดื่มด่ำในการภาวนามาก แล้วตั้งสัจจาธิษฐานว่า ***“กลับไปจังหวัดเลยครั้งนี้ หากไม่ได้รับเกณฑ์เป็นทหาร จะบวชกัมมัฏฐานตลอดชีวิต”***

ท่านเล่าว่า ไม่ทราบว่าเหตุใด คำว่า **“กัมมัฏฐาน”** ในนิมิตครั้งเป็นเด็กชายวัย ๙ ขวบนั้น ได้กลับคืนมาสู่อนุสติอีก

พบท่านพระอาจารย์บุญ

พักภาวนาอยู่ ณ พระธาตุพนม พอสมควร ท่านก็ออกเดินทางเตรียมกลับจังหวัดเลย ผ่านอำเภอนาแก จังหวัดสกลนคร อำเภอพรรณานิคม วาริชภูมิ สว่างแดนดิน หนองหาน จังหวัดอุดรธานี ปากดง

มาถึงอำเภอหนองวัวซอ ได้กิตติศัพท์ว่ามีพระอาจารย์ที่มีชื่อทางธุดงคกัมมัฏฐานองค์หนึ่ง ได้พาชาวบ้านอพยพมาจากจังหวัดอุบลราชธานี มาตั้งบ้านเรือนและสร้างวัดอยู่ที่หนองวัวซอ มีผู้คนพากันไปฟังธรรมจากท่านกันอย่างล้นหลาม ท่านได้ยินคำว่า **“กัมมัฏฐาน”** ก็สนใจ เลยแวะเข้าไปดูลาดเลากับเขาบ้าง ปรากฏว่าการแวะเข้าไปดูลาดเลากับเขาบ้างในครั้งนั้น ทำให้ท่านอยู่ต่อมากับพระธุดงคกัมมัฏฐานรูปนั้นไปอีกหลายเดือน จนถึงเวลาเดือนเมษายน ใกล้จะเกณฑ์ทหาร จึงลาจากท่านไป

เป็นวาระแรกที่ท่านได้พบ **ท่านพระอาจารย์บุญ ปัญญาวุโธ**

ท่านเล่าว่า ได้เห็นศีลาจารานุวัตรและข้อปฏิบัติ ได้ฟังธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์บุญแล้วก็เลื่อมใสมาก ขอถวายตัวเป็นศิษย์ ตามแต่ท่านจะเมตตาสั่งสอน

แต่ก็มีปัญหา ด้วยการบวชของท่านนั้นยังเป็นมหานิกายอยู่ ท่านพระอาจารย์บุญจึงแนะนำว่า หากไม่ได้รับการเกณฑ์ทหารแล้ว ก็ให้ขอญัตติเป็นธรรมยุตเสียที่จังหวัดเลย หลวงปู่จึงได้ไปขอญัตติจตุตถกรรมใหม่เป็นพระธรรมยุต ที่วัดศรีสะอาด อำเภอเมือง จังหวัดเลย โดยมี ท่านพระครูอดิสัยคุณาธาร (อ่ำ อรโก) เป็นพระอุปัชฌาย์

พบท่านพระอาจารย์เสาร์และท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านได้อยู่กับพระอุปัชฌาย์พอสมควร แล้วก็ได้เดินทางจากจังหวัดเลย กลับไปอยู่กับท่านพระอาจารย์บุญ ที่อำเภอหนองวัวซอ อีก และได้ติดตามท่านพระอาจารย์บุญไปยังวัดพระบาทบัวบก ณ ที่นี้เอง ที่หลวงปู่ได้พบกับ**ท่านพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล** และได้อยู่ปฏิบัติรับฟังโอวาทจากท่านพระอาจารย์เสาร์ โดยมีท่านพระอาจารย์บุญเป็นพระพี่เลี้ยง ผู้ชี้แนะในข้อที่ท่านไม่เข้าใจอีกชั้นหนึ่งด้วย

จากนั้น ท่านพระอาจารย์บุญก็ได้พาหมู่คณะศิษย์พร้อมด้วยหลวงปู่ไปกราบนมัสการ**ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ** ที่ท่าบ่อ อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย คณะท่านพระอาจารย์บุญได้อยู่อบรมรับฟังโอวาทและฝึกปฏิบัติจากท่านพระอาจารย์มั่น จนกระทั่งจวนจะเข้าพรรษา จึงได้พากันย้อนกลับมาจำพรรษาที่วัดพระบาทบัวบก

หลวงปู่นับหนึ่ง ๓ ครั้ง

ในพรรษานี้ การภาวนาของหลวงปู่ก็ยังมีอุปสรรคเกิดขึ้น คือเมื่อภาวนาจิตรวมลงแล้ว เกิดอาการสะดุ้ง จิตถอนขึ้นมาเองโดยไม่ได้กำหนด บางครั้งก็ไม่มีการเป็นไป เกิดการขัดข้องอยู่ในจิตเสมอ จึงได้นำความไปกราบเรียนถามท่านพระอาจารย์บุญ ก็ได้รับคำแนะนำให้ทำญัตติจตุตถกรรมใหม่ เพราะสงสัยว่าการญัตติครั้งที่แล้วคงจะไม่ถูกต้องนัก

หลวงปู่ก็ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำ โดยไปทำพิธีญัตติจตุตถกรรมใหม่ ที่วัดโพธิสมภรณ์ ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ เวลา ๑๓.๐๘ น. โดยมี **ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ (จูม พันธุโล)** แต่เมื่อครั้งเป็นที่ **พระครูสังฆวุฒิกร** เป็นพระอุปัชฌาย์ และ **ท่านพระอาจารย์บุญ ปัญญาวุโธ** เป็นพระกรรมวาจาจารย์

หลวงปู่เล่าขันๆ ว่า ท่านนับพรรษาหนึ่งอยู่ถึง ๓ ครั้ง **“หนึ่ง”** ครั้งแรก เป็นพระมหานิกาย **“หนึ่ง”** ครั้งที่สอง เมื่อญัตติเป็นธรรมยุตครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๗ **“หนึ่ง”** ครั้งที่สาม เมื่อญัตติเป็นธรรมยุตครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๔๖๘

หลวงปู่นับ “หนึ่ง” ๓ ครั้ง ด้วยประการฉะนี้

พรรษาที่ ๑-๖ พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓

จำพรรษาอยู่กับท่านพระอาจารย์บุญ ปัญญาวุโธ

พ.ศ. ๒๔๖๘ จำพรรษา ณ วัดพระบาทบัวบก อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี
พ.ศ. ๒๔๖๙-๒๔๗๓ จำพรรษา ณ วัดป่าหนองวัวซอ อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี

เสร็จจากการทำพิธีญัตติจตุตถกรรมใหม่แล้ว ท่านก็กลับมาจำพรรษาร่วมกับท่านพระอาจารย์บุญ ที่วัดพระบาทบัวบก อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี ในพรรษาแรกปี พ.ศ. ๒๔๖๘ และต่อมาพรรษาหลังๆ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๙ ก็ได้มาอยู่ที่วัดป่าหนองวัวซอตลอดเวลา ๕ พรรษา

สำหรับวัดป่าหนองวัวซอนั้น หลวงปู่เล่าว่า เป็นวัดที่ท่านพระอาจารย์บุญได้พาชาวบ้านมาจากจังหวัดอุบลราชธานี อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่อำเภอหนองวัวซอ แล้วก็จัดตั้งวัดขึ้นที่บ้านนาเหล่า ปัจจุบันมีชื่อว่า **“วัดบุญญานุสรณ์”** เป็นชื่อที่ตั้งเป็นอนุสรณ์สำหรับท่านพระอาจารย์บุญ

ในสมัยนั้น บริเวณวัดป่าหนองวัวซออุดมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ทั้งสัตว์เล็กอย่างกระต่าย ไก่ป่า นก ลิง ค่าง บ่าง ชะนี และทั้งสัตว์ใหญ่อย่างเสือ กระทิง เม่น หมี และหมูป่า โดยเฉพาะจ้าวป่าใหญ่อย่างช้างป่า จะผ่านมาในเขตวัดเป็นประจำ สำหรับเสือนั้นมีมากมาย ได้ยินเสียงมันร้อง *“อ่าว...อือ อ่า...ววว อือ”* แต่ไกลแทบทุกคืน สงัดวิเวกมาก บริเวณวัดก็มีสภาพเป็นป่าจริงๆ บริบูรณ์ด้วยต้นไม้ใหญ่สูงเสียดฟ้ามืดครึ้ม มีเถาวัลย์รกเลี้ยวคลุมหนาแน่น หนามไผ่หนามหวายปกคลุมแน่นไปหมด เป็นที่เหมาะแก่การเจริญสมณธรรมบำเพ็ญเพียรภาวนาอย่างยิ่ง

ท่านเล่าว่า หนองวัวซอสมัยนั้นบริบูรณ์ด้วยช้างป่ามากมายเหลือเกิน ใกล้วัดมีต้นมะขามป้อมป่ามาก พระเณรได้ฉันเป็นยาปรมัตถ์ แต่ขณะเดียวกัน พวกสัตว์ป่าก็เยี่ยมกรายเข้ามาเพื่อจะอาศัยลูกมะขามป้อมเป็นอาหารมากเหมือนกัน จึงมีหลายครั้งที่ขณะซึ่งบรรดาเณรกำลังเก็บมะขามป้อมร่วงตามโคนต้น มักจะมีพวกเก้ง กวางโผล่หน้าเยี่ยมเข้ามาหาอาหารบ้าง ต่างฝ่ายต่างก็จะผงะถอยหลัง ฝ่ายเณรก็ตกใจ ฝ่ายกวางก็ตกใจ กระโดดหนีไป มีแม้กระทั่งกระทิง หมูป่า เม่น ทั้งมนุษย์และสัตว์ต่างก็อาศัยผืนแผ่นดินในโลกเป็นที่อยู่อาศัยเช่นเดียวกัน ไม่มีการปักป้ายกั้นเขตแดนไปเลยว่า นั่นเป็นเขตของมนุษย์ นี่คือเขตของสัตว์ บริเวณแถบนั้นยังเป็นป่า ไม่มีที่จะสำแดงว่าเป็นเมือง มีแต่พระธุดงคกัมมัฏฐานที่ไปพำนักอยู่ตามแคร่ตามกุฏิเล็กๆ หรือใต้รุกขมูลร่มไม้เท่านั้น กลางคืนจะได้ยินเสียงนกหรือลิงร้องกรีดในเวลากลางคืน พระป่าก็อยู่ในป่า สัตว์ป่าก็เป็นของป่า กลมกลืนกันไป

ท่านพระอาจารย์บุญ อาจารย์ของท่านนั้น เป็นสัทธิวิหาริกของ**ท่านเทวธัมมี (ม้าว)** ท่านอธิบายว่า ท่านเทวธัมมี (ม้าว) พระอุปัชฌาย์ของท่านพระอาจารย์บุญนั้น เป็นสัทธิวิหาริกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะยังทรงผนวชอยู่ ท่านเทวธัมมี (ม้าว) เป็นพระเถราจารย์องค์หนึ่ง ที่เป็นผู้นำข้อวัตรปฏิบัติระเบียบวินัยและจารีตประเพณีดีงามของสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตให้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในภาคอีสาน ท่านพระอาจารย์บุญเป็นพระเถราจารย์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อมากองค์หนึ่ง ท่านเล่าว่า สมัยนั้นครูบาอาจารย์ฝ่ายกัมมัฏฐานซึ่งเป็นที่เคารพยกย่องมีอยู่ไม่กี่องค์ อาทิเช่น **ท่านพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านพระอาจารย์สุวรรณ สุจิณโณ ท่านพระอาจารย์พา และท่านพระอาจารย์บุญ** พระอาจารย์องค์แรกของท่าน

ความจริงระหว่างที่หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี ได้เรียบเรียงประวัติวัดพระบาทคอแก้ง ที่อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย หลวงปู่เทสก์ท่านได้เล่าในตอนหนึ่งว่า สมัยที่ท่านอายุ ๑๒ ปี ยังเป็นเด็ก พระอาจารย์ของท่านเคยพาท่านไปเที่ยวที่พระบาทคอแก้ง ก็ได้พบท่านพระอาจารย์บุญพาลูกศิษย์คณะใหญ่ ๘-๙ องค์ มาบำเพ็ญเพียรที่พระบาทคอแก้ง แสดงว่าท่านพระอาจารย์บุญเป็นคณาจารย์ที่มีชื่อทางด้านวิปัสสนาธุระ มีลูกศิษย์ลูกหามากมายมาแต่ครั้งหลวงปู่เทสก์ยังเป็นเด็กอายุ ๑๒ ปีแล้ว

หลวงปู่เป็นผู้ที่ละเอียดลออมาก ท่านพบใคร ท่านก็จะจดบันทึกถึงประวัติและโวหารธรรมที่ได้ฟังมาอย่างมาก สำหรับท่านพระอาจารย์บุญนี้ หลวงปู่ได้บันทึกประวัติไว้ว่า

“ท่านอาจารย์บุญเกิดเมื่อปี ๒๔๒๙ ที่บ้านกอก ตำบลหนองไข่นก อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี มารดาของท่านชื่อแม่อุ่น ท่านบวชปี พ.ศ. ๒๔๔๙ โดยมีท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สิริจันโท (จันทร์) เป็นพระอุปัชฌาย์ ได้ศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมอยู่กับท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ เป็นเวลา ๕ พรรษา จึงได้ออกปฏิบัติธรรมตามอัธยาศัย ท่านชอบศึกษาเล่าเรียนและชอบปฏิบัติ แต่ไม่ค่อยชอบสอนเท่าไรนัก”

หลวงปู่ได้บันทึกไว้อีกว่า

“เมื่อสมัยท่านพระอาจารย์บุญอยู่ถ้ำบัวบก ท่านนั่งอยู่ภายในถ้ำมืดๆ ก็มีแสงสว่างเกิดขึ้น แลเห็นสว่างไปทั้งถ้ำ ความมืดนั่นหายไปหมด ท่านเคยมีประสบการณ์งูอยู่ในถ้ำข้างบน ก็ต่างออกเข้าหากินตามภาษาของมัน มิได้สนใจพระ บางครั้งท่านกางกลดอยู่ก็มีตัวเหม็นเข้าไปอยู่ในมุ้งคอยหยอกท่านเรื่อยๆ”

หลวงปู่ได้บันทึกต่อไปอีกว่า

“ท่านกล้าหาญ พูดเรื่องเสือที่ไปภาวนาอยู่บนเขากับท่านอาจารย์สีทา ท่านอาจารย์มั่นได้พิจารณาแล้วว่า นิสัยพระอนุรุทธ ท่านอาจารย์บุญก็ว่าท่านอาจารย์มั่นเป็นนิสัยพระกัสสปะ นิสัยท่านอาจารย์บุญชอบสงบเสงี่ยม ไม่โลดโผน พูดช้าๆ ลึกๆ เสียงน้อย รักษาสันโดษยิ่ง รักษากิริยามารยาท รูปสวยมาก มหาชนติดท่าน เป็นผู้แตกฉานในทางปริยัติพอสมควร เป็นนายช่างแก้นาฬิกาเครื่องกลทุกอย่าง เคยเป็นนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวง จบเพียงแค่ชั้นปีที่ ๒ ก็ออกไป แล้วไปบวช ท่านสั่งสอนศิษย์ตามวาสนา ท่านอาจารย์มั่นว่า ท่านบุญเอาตัวรอดไปได้ แต่ลูกศิษย์ไม่ได้นิสัย ท่านหลุยอย่าเอาอย่างท่านบุญเป็นวัณโรค ต้องเดินจงกรมให้เก่ง ไม่งั้นชีวิตจะสั้น เราชอบมารยาทท่าน แต่จิตนั้นเราชอบท่านอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์บุญบอกว่า ที่ถ้ำบัวบกนั้น รุกขเทพมาก ใครทำผิดแล้วมักเกิดวิบัติ”

หลวงปู่เล่าเพิ่มเติมอีกว่า

"ท่านพระอาจารย์บุญนั้นหมดสิ้นอาสวกิเลส ณ ถ้ำแห่งหนึ่ง ในจังหวัดอุดรธานี ท่านรูปร่างงาม ขาว สูงใหญ่ และกิริยานิ่มนวล ***"เดินตามฟากไม่ดังเลย"*** *เหมือนกิริยาของแมว ได้พาหลวงปู่เที่ยววิเวกไปตามภูเขาต่างๆ ในเขตภูพาน ซึ่งอุดมด้วยถ้ำเงื้อมหินมากมาย รวมทั้งที่พระบาทคอแก้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคายด้วย ระหว่างที่อยู่ที่วัดป่าหนองวัวซอ ก็พากลับไปวิเวกที่วัดพระบาทบัวบก อำเภอบ้านผือ ซึ่งท่านได้พบท่านพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล เป็นคำรบแรก ณ ที่นั้น การอยู่กับท่านพระอาจารย์บุญนี้ทำให้หลวงปู่สามารถเรียนรู้วิธีการปฏิบัติอุปัฏฐากครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่อย่างคล่องแคล่วว่องไว"*

กิจวัตรต่อครูบาอาจารย์

สิ่งที่ท่านจำได้ไม่ลืม คือหลักการที่พระอาจารย์บุญได้สอนไว้ว่า เป็นพระเล็กเณรน้อยได้โอกาสมาอยู่ด้วยเพื่อจะเรียนรู้จากพระผู้ใหญ่ ก็ต้องหัดจำข้อวัตรปฏิบัติให้ได้ หลักง่ายๆ ๔ อย่าง ควรจำให้ขึ้นใจ คือ

๑. ต้องฉันหลังอาจารย์
๒. ต้องฉันให้เสร็จก่อนอาจารย์
๓. ต้องนอนหลังอาจารย์
๔. ต้องตื่นก่อนอาจารย์

หลัก ๔ อย่างนี้ ฟังดูสั้นและง่าย แต่การปฏิบัติจริงๆ จะต้องมีข้อวัตรที่จะต้องปฏิบัติมากมาย **ผู้ที่จะเรียกได้ว่าเป็นพระปฏิบัติอุปัฏฐากครูบาอาจารย์นั้น จะต้องเป็นผู้ที่คล่องแคล่ว ว่องไว** กล่าวคือ พอสว่างได้อรุณแล้ว ต้องรีบนำบาตรและบริขารของตนไปโรงฉัน จัดแจงโรงฉันให้เรียบร้อย ต้องหัดนอนดึก ลุกเช้า เมื่อจัดโรงฉันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ต้องรีบไปเพื่อทำกิจวัตรต่อท่านอาจารย์ใหญ่ในที่พักของท่าน รอเวลาท่านจะออกห้อง โดยคอยอยู่ตามบริเวณใกล้เคียงนั้น ระหว่างที่รอคอย ต้องทำ

ความเพียรรอเวลาท่านออกมา ไม่ควรจะนั่งจับกลุ่มคุยกันกับหมู่พวก พอได้ยินเสียงท่านกระแอมหรือไอ หรือเกิดเสียงกระเทือนจากการไหวตัวของท่าน เนื่องจากท่านมักจะพักอยู่ตามแคร่ซึ่งทำด้วยฟากไม้ไผ่ เพียงท่านขยับตัวนิดเดียว เสียงสะเทือนก็จะดัง ต้องรีบเอาบริขารท่านลงไปโรงฉัน โดยก่อนหน้านั้นจะต้องจัดกระโถนและหม้อมูตรไปชำระเสียก่อน เมื่อนำบริขารของท่านไปถึงโรงฉันแล้ว ก็รอเวลาไปบิณฑบาต หากท่านยังลงมาไม่ทัน โอกาสมีก็ไปเดินจงกรมเสียก่อน หรือนั่งกำหนดจิตไปพลางๆ

พอได้เวลาบิณฑบาต ท่านก็ให้เดินไปที่โรงฉันหรือแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแต่ความสะดวกของท่าน คอยรับเก็บรองเท้าท่าน (ถ้ามี) หรือผลัดเปลี่ยนผ้า ห่มผ้า ติดลูกดุมถวายท่านก่อน ครองผ้าถวายท่านเสร็จแล้ว ต้องครองผ้าของตนให้เสร็จก่อนท่านอีก แล้วเอาบาตรของตนและของท่านเดินล่วงหน้าไปก่อน รอคอยท่านอยู่ที่ใกล้ทางเข้าหมู่บ้านที่จะบิณฑบาต เมื่อท่านไปถึง ให้เอาบาตรถวายท่าน แล้วเข้าแถวเดินไปตามลำดับพรรษา เดินไปตามหลังท่าน เสร็จการรับบิณฑบาตแล้ว ต้องรีบเดินออกล่วงหน้าท่านกลับก่อน เพื่อจะได้รีบไปจัดทำกิจทุกอย่างให้เสร็จก่อน จะได้เพียงแต่คอยนั่งฉันอยู่เท่านั้นก็หาไม่

ก่อนท่านฉันอาหาร จะต้องคอยดูแลปฏิบัติถวายท่าน เช่น รับประเคนบาตรและอาหาร จัดอาหารใส่บาตรถวายอาจารย์ให้เรียบร้อย แล้วจึงกลับมานั่ง ณ ที่อาสนะของตน ความจริงระหว่างการจัดอาหารถวายท่านนั้น ต้องคอยดูด้วยความฉลาดว่า ควรจะเป็นอาหารที่เหมาะกับธาตุขันธ์ของท่าน เป็นที่สบายต่อสุขภาพของท่าน หากเป็นอาหารที่ไม่สมควร ท่านอาจจะไม่รับเลยก็ได้

ในด้านการฉัน ผู้ปฏิบัติต้องรีบฉันให้อิ่มก่อนท่านเสมอ สังเกตว่าท่านฉันอาหารคาวสร็จแล้ว ลงมือฉันอาหารหวาน ต้องให้อิ่มทันตอนนั้นพอดี ถ้าเลยไปกว่านี้แล้วจะไม่ทันต่อการทำกิจวัตรอย่างอื่น คือการเตรียมถวายน้ำล้างมือ ถวายไม้สีฟัน ซึ่งมี ๓ ขนาด คือ ทั้งเล็ก กลาง ใหญ่ น้ำสำหรับบ้วนปาก เสร็จก็นำบาตรอาจารย์ไปล้างเช็ดให้แห้ง นำไปเก็บไว้ให้เรียบร้อย กลับมาดูแลเก็บบริขาร นำบริขารไปส่งยังที่พักของอาจารย์ ต่อนั้นจึงจะกลับไปปฏิบัติภาวนาได้ จนได้เวลาที่ต้องทำกิจวัตรร่วมกับ

หมู่คณะ ต้องมาร่วมทำกิจวัตรนั้นจนสร็จเรียบร้อย แล้วจึงถวายน้ำปานะ ตลอดจนการเตรียมน้ำร้อนสำหรับให้อาจารย์สรงให้เรียบร้อย แล้วจึงกลับไปทำธุรกิจส่วนตน การปฏิบัติภาวนาก็จะต้องทำไปด้วยควบคู่กัน จนได้เวลาก่อนทำวัตรเย็น และต้องรีบกลับมาตระเตรียมดูแลสถานที่สำหรับอาจารย์ให้เรียบร้อยก่อนที่ท่านจะลงมาทำวัตรเย็นในเวลาประมาณทุ่มครึ่ง

ในการทำวัตรเย็น ท่านพระอาจารย์บุญจะกล่าวนำบูชาพระรัตนตรัย แล้วพาสวดตามตำรับ **"ยมหํ"** ที่หลวงปู่ได้ยึดถือนำมาปฏิบัติจนตลอดชีวิตของท่าน ต่อจากนั้นก็รับฟังเทศน์ ถามตอบปัญหาในภาคปฏิบัติ แล้วนั่งสมาธิภาวนา จนท่านอาจารย์เห็นสมควรแก่เวลาจึงได้สั่งเลิกไป

เมื่อการประชุมเสร็จสิ้นลง ก็ต้องดูแลเก็บบริขารและไปส่งท่านอาจารย์ถึงที่พัก ตลอดทั้งต้องถวายการนวดเฟ้น ซึ่งหลวงปู่ใช้คำว่า **"คั้นเอ็น"** แก่ครูบาอาจารย์ จนกระทั่งสั่งหยุด แล้วกลับมาดูแลความเรียบร้อยที่ศาลาต่อ จึงจะกลับไปที่พัก ปฏิบัติภาวนาพิจารณาคำสั่งสอนที่ได้รับมาจากท่านอาจารย์ ได้นำเอาอุบายและวิธีต่างๆ มาเป็นแนวชี้แนะในทางปฏิบัติอันเป็นงานสำคัญยิ่งสำหรับพระ

การปฏิบัติภาวนานี้ จะใช้เวลามากน้อยขึ้นอยู่กับความสงบของจิตที่จะตามเข้าไปรู้เห็นธรรมนั้นตามสภาพความเป็นจริง จนเป็นที่เข้าใจอย่างหมดสงสัย แล้วจึงพักผ่อนได้ แต่ถ้ายังไม่เป็นที่เข้าใจ ยังมีความสงสัยอยู่ บางครั้งอาจจะไม่ได้พักผ่อนกันเลย ซึ่งข้อนี้อยู่ในเรื่องที่ว่าต้องนอนหลังอาจารย์ ก่อนที่จะเข้าที่พักผ่อน ก็ต้องกำหนดจิตก่อน คือตั้งเจตนาให้จิตรู้สึกและตื่นก่อนท่านอาจารย์ เพื่อจะได้ไปเตรียมน้ำล้างหน้า น้ำสีฟัน น้ำบ้วนปาก ถวายท่าน ถ้าอยู่กันหลายองค์ ก็จะได้แข่งกันขึ้นปฏิบัติอาจารย์เพื่อเป็นการฝึกหัดและตั้งสติรอบรู้ของตนให้พร้อมอยู่เสมอ

เมื่อถวายการปฏิบัติต่ออาจารย์เรียบร้อยแล้ว ก็กลับมาทำภัตวัตร ปัดกวาด ปูลาดเสนาสนะ จัดเตรียมที่ฉัน แล้วดูแลอุปกรณ์ของใช้ในการฉันให้เรียบร้อย จึงลงไปเดินจงกรมภาวนาจนถึงเวลาออกบิณฑบาต วนเวียนกันไปเช่นนั้น

หลวงปู่มีความเลื่อมใสศรัทธาในปฏิปทาของท่านพระอาจารย์บุญมาก ท่านอุปัฏฐากรับใช้จนท่านพระอาจารย์บุญมรณภาพในกลางปี ๒๔๗๓ ระหว่างพรรษานั้นซึ่งท่านพระอาจารย์บุญจำพรรษาอยู่ที่วัดป่ามหาชัย เสร็จงานถวายเพลิงแล้ว ท่านได้นำอัฐิธาตุพระอาจารย์ของท่านไปไว้ที่วัดพระบาทบัวบก อันเป็นสถานที่ที่ท่านพระอาจารย์บุญอยู่จำพรรษานานที่สุด พระเณรและญาติโยม โดยมีท่านพระอาจารย์ขัน อาภัสสโร เป็นประธาน ได้ช่วยกันสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของท่านให้ เมื่อหมดสิ้นภาระหน้าที่อันควรถวายครูบาอาจารย์แล้ว หลวงปู่ก็ออกวิเวกต่อไปโดยไปทางหล่มสักเพชรบูรณ์บ้าง จังหวัดเลยบ้าง

ได้พบและจำพรรษากับกัลยาณมิตร

ณ ที่วัดป่าหนองวัวซอนี้ หลวงปู่เล่าว่า เป็นที่ซึ่งท่านได้พบและจำพรรษากับกัลยาณมิตร ๒ องค์ กล่าวคือ **หลวงปู่ขาว อนาลโย** และ **หลวงปู่ชอบ ฐานสโม** สำหรับหลวงปู่ขาว นับแต่ที่ได้บวชเป็นคู่นาคกันแล้ว เป็นการพบกันครั้งแรก แต่สำหรับหลวงปู่ชอบนั้น ท่านเล่าว่าเคยพบกันมาก่อนแล้วระหว่างธุดงค์อยู่ตามป่าเขาแถบจังหวัดเลย อันเป็นภูมิลำเนาบ้านเกิดของท่านทั้งสองแต่ครั้งยังเป็นพระน้อยเพิ่งเริ่มบวช

การมาอยู่จำพรรษาด้วยกันทั้ง ๓ องค์ ในพรรษาที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๗๓ ทำให้ชอบอัธยาศัยและใกล้ชิดถูกนิสัย แลกเปลี่ยนธรรมสากัจฉา เป็นกัลยาณมิตรเอื้อเฟื้อต่อกันตลอดมา จนหลวงปู่ขาวมรณภาพจากไปก่อนในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ และองค์หลวงปู่เองในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ซึ่งยังคงเหลือหลวงปู่ชอบ ฐานสโม เท่านั้น สำหรับเป็นหลักชัย เป็นเพชรบนยอดมงกุฎแห่งจังหวัดเลยเพียงองค์เดียว

ณ ที่วัดป่าหนองวัวซอ นี้ เป็นที่หลวงปู่เล่าเสมอว่า ท่านได้ประจักษ์ในบุญญาบารมีในกัลยาณมิตรของท่าน กล่าวคือ ระหว่างจำพรรษาด้วยกัน คืนหนึ่งเกิดฝนตกหนัก ลมพายุพัดรุนแรง ฝนตกหนักตลอดทั้งวันทั้งคืน ครั้นถึงเวลากลางวัน ขณะที่

หลวงปู่ชอบกำลังจำวัด ก็ต้องสะดุ้งตื่น ด้วยได้ยินเสียงโยมมารดามาร้องเรียกให้ออกไปรับเสด็จพระนางมัทรี พอท่านออกมานอกกุฏิตามเสียงเรียกของโยมมารดา ต้นไม้ใหญ่ก็หักโค่นลงทับกุฏิของหลวงปู่ชอบพังเป็นจุณไป ทำให้หลวงปู่ชอบพ้นอันตรายไปอย่างน่าอัศจรรย์

ความจริงเรื่องที่ว่าโยมมารดาเห็นพระนางมัทรีนั้น เมื่อหลังจากที่เกิดเหตุแล้ว ก็พาหลวงปู่ไปที่ศาลาที่ว่านางมัทรีมารออยู่ โยมมารดาเล่าว่าได้เห็นพระนางมัทรีลงมาหา เป็นหญิงที่สวยงามที่สุด ครั้งแรกไม่รู้จักชื่อ พอถาม นางก็บอกว่านางเองคือพระนางมัทรี โยมมารดาเห็นหญิงนั้นงามเหลือที่จะประมาณ งามยิ่งกว่านางฟ้าที่เคยเห็นในรูป รู้สึกตื่นเต้น จึงวิ่งไปตามพระลูกชายดังกล่าว แต่เมื่อมาถึงศาลา ไม่มีใครเห็นหญิงที่โยมมารดากล่าวอ้างเลย คงเห็นแต่รูปพระนางมัทรีติดอยู่บนศาลาเท่านั้น น่าคิดว่านางฟ้าหรือเทพยดาอารักษ์เทพธิดาองค์ใดไปช่วยปรากฏกายให้โยมมารดาไปเรียกหลวงปู่ชอบออกมาได้ เพราะถ้าท่านยังคงจำวัดอยู่ ท่านต้องมรณภาพแน่

สำหรับกรณีหลวงปู่ขาวนั้น ท่านเล่าว่าต้นไม้หักโค่นลงมาเหมือนกัน แต่ต้นที่ล้มลงระเนระนาดนั้นมีจำนวนมาก แต่ละต้นต่างล้อมกุฏิหลวงปู่ขาวไว้โดยรอบเป็นวงกลม ไม่มีแม้แต่ต้นเดียวกิ่งเดียวที่จะหักมาทับหรือก่ายกุฏิหลวงปู่ขาวเลย เป็นประหนึ่งเทวดาช่วยจับเวียนต้นไม้ล้อมรอบกุฏิหลวงปู่ขาวเอาไว้ฉะนั้น

เป็นเรื่องที่หลวงปู่หลุยจะเล่าให้ศิษย์ใกล้ชิดฟังเสมอว่า บุญบารมีที่แต่ละคนสร้างสมอบรมมานั้น โดยเฉพาะท่านผู้จะเดินไปสู่มรรคผลนิพพานนั้น จะต้องมีเทพยดาอารักษ์มาบำรุงรักษาปกป้องคุ้มครองให้พ้นจากภัยอันตรายเสมอ

พระบาทบัวบก

พระบาทบัวบก ตั้งอยู่ในเขตตำบลเมืองพาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เป็นสถานที่ที่สวยสดงดงาม สงบเยือกเย็น อยู่ในระหว่างไหล่เขาภูพาน เป็นเนื้อที่อันกว้างใหญ่ สถานที่เป็นพระพุทธบาทนั้น ตั้งอยู่บนเขา ประกอบด้วยศิลปวัฒนธรรม

วรรณคดีต่างๆ ตลอดทั้งภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ติดอยู่ที่เพิงหินเป็นจำนวนมาก นับว่าเป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่งของชาวจังหวัดอุดรธานี เชื่อกันว่าเป็นที่ประดิษฐานรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า เมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้เสด็จมาด้วยบุญฤทธิ์มาประทานรอยพระบาทไว้ ณ ที่นี้ เพื่อให้สาธุชนผู้มีความเลื่อมใสในพระองค์ได้กราบไหว้บูชา บริเวณวัดเป็นที่ที่งดงามมาก มีพลาญหินกว้างใหญ่ และมีถ้ำมากมายหลายถ้ำ ชะง่อนหินหลายแห่งเป็นเงื้อมหินยื่นแผ่ออกมา ประดุจพญานาคแผ่เศียรพังพานให้ร่มเงา เหมาะแก่การเป็นที่พักบำเพ็ญเพียรทั้งนั้น

ท่านพระอาจารย์บุญชอบใจที่นี่มาก ท่านได้มาจำพรรษาอยู่ ณ ที่นี้หลายครั้งหลายหนแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อมีศิษย์หน้าใหม่มารับการอบรม ท่านก็จะพามาให้พักจำพรรษาบ้าง หรือกลับมาแสวงหาความวิเวกบ้าง

ระยะนั้นบ้านเมืองยังอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ น้ำประปาธรรมชาติก็มีสะดวกทั้งปี มีน้ำไหลมาตามร่องของหินจากภูเขาแล้วก็กระโจนลงมาเหมือนน้ำตก ผู้ที่มาพักก็สามารถดัดแปลงน้ำตกนั้นให้กลายเป็นน้ำประปาได้ โดยหาไม้ไผ่มาผ่าครึ่งตลอดลำแล้วเซาะเอาปล้องกลางออกเพื่อให้น้ำไหลไปตามรางได้โดยสะดวก แล้วเอาลำไม้ไผ่ที่แต่งดีแล้วนั้นไปรองรับน้ำที่พุ่งออกมาตามร่องหินนั้นให้มันไหลไปเป็นประปาธรรมชาติตามรางไม้ไผ่ แล้วแต่จะต้องการจะให้หันเหไปทางใด น้ำใสมาก เย็นเฉียบ มีน้ำไหลได้ตลอดปี ซึ่งเดี๋ยวนี้น่าเสียดายที่ไม่มีน้ำไหลอีกแล้ว เพราะแม้แต่บนเขาภูพานเอง ก็หาต้นไม้ใหญ่แทบไม่พบ แทบจะไม่มีป่าอยู่บนภูเขา กลายเป็นภูเขาหัวโล้นไปเกือบหมด ทำให้น้ำแห้งไปตลอดด้วย

รอยพระบาทนั้น อยู่ท่ามกลางพลาญหินยาวประมาณ ๒ เมตร กว้าง ๗๐ เซนติเมตร ลึกประมาณ ๖๐ เซนติเมตร ได้เป็นที่ที่พวกพรานป่าได้มาพบ เนื่องจากเขาเหล่านั้นได้พยายามจะยิงสัตว์ แต่เมื่อสัตว์วิ่งมาที่ตรงกลางพุ่มไม้นี้ พรานตามมายิงเท่าไรก็ไม่สามารถทำอันตรายแก่พวกกวางเก้งนั้นได้ เมื่อตามกวางเก้งที่ถูกยิงมาถึงที่นี้ ก็เห็นว่าเมื่อมันมากินน้ำนี้แล้ว แผลทั้งหมดก็หายไปด้วย พวกพรานป่าเห็นเป็นอัศจรรย์ จึงแหวกพงหญ้าเข้ามาจนพบรอยพระบาทนี้ ได้มีการสร้างเจดีย์ครอบพระพุทธบาทหลายครั้ง

ครั้งสุดท้าย ท่านอาจารย์สีทัด ชาวนครพนม ได้เดินธุดงค์มาเห็น ท่านได้เคยบูรณะสร้างเจดีย์ที่นครพนมมาแล้ว มาเห็นพระบาทบัวบกรู้สึกเลื่อมใสมาก ท่านเลยพาญาติโยมมาสร้างเจดีย์ครอบพระบาทบัวบก ลักษณะรูปทรงเหมือนเจดีย์พระธาตุพนม สูงประมาณ ๑ เส้น ยอดเจดีย์เป็นฉัตรทองเหลือง จึงแลดูงดงามยิ่งนัก เจดีย์ธาตุท่านพระอาจารย์บุญ ก็ได้สร้างห่างออกมาจากเจดีย์พระบาทบัวบกเพียงเล็กน้อย อยู่ในลักษณะรูปพรรณสัณฐานคล้ายกัน

บริเวณพระบาทบัวบกยังมีรูปหินธรรมชาติอันงดงาม มีเรื่องราวเล่ากันถึงเรื่องนางอุษา เป็นตำนานที่เล่าสู่กันมา แต่ทางพระธุดงคกัมมัฏฐานได้พอใจพากันมาแสวงหาความวิเวก ณ ที่นี้ตลอดมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ถึงจะมีความแห้งแล้งอย่างไร แต่พลาญหิน เงื้อมถ้ำ ยังคงอยู่พอจะแสวงหาความสงัดวิเวกได้

สำหรับคำว่า **"บัวบก"** นั้น เป็นคำบอกชื่อพันธุ์ไม้ดอกชนิดหนึ่ง ซึ่งแต่ก่อนนั้นเคยเกิดอยู่ตามพื้นดิน แต่ไม่ชอบน้ำ กล่าวกันว่ามีดอกสีขาวและลักษณะของกลีบคล้ายกลีบบัว แต่พันธุ์ไม้ชนิดนี้ถูกคนทำลายได้สูญพันธุ์ไปเกือบหมดแล้ว ปัจจุบันนี้จึงหาดูได้ยาก เป็นพันธุ์ไม้ที่คนอีสานเรียกว่า **ต้นบัวบก** หรือ **หัวบัวบก** นั่นเอง สมัยก่อนที่หลวงปู่ได้ธุดงค์ไป ยังพบพันธุ์ไม้บัวบกนี้มีมากอยู่โดยเฉพาะรอบองค์เจดีย์องค์ซึ่งหักโค่นลงแล้วเหลือให้เห็นซากอิฐเป็นกอง ประมาณได้เมื่อตอนนั้นสูงประมาณ ๘ เมตร มียอดทิ้งไว้ มีสามยอดติดกัน ต้นบัวบกเต็มไปหมด ขึ้นอยู่ตามซากเจดีย์ พอถึงฤดูแล้ง ใบและดอกก็จะตาย พอถึงฤดูฝน ต้นบัวบกก็จะผลิดอกขาวเต็มไปหมด ตามลักษณะของดอกไม้ป่าที่มักจะมีอุดมสมบูรณ์อยู่ตามพลาญหินในเขตหุบเขาและป่าทางอีสาน สำหรับบัวบกนี้ เมื่อมีคนไปบูรณะเจดีย์ ส่วนมากก็จะถางทิ้งเพื่อความสะดวกในการก่อสร้างบ้าง ในการไปมาบ้าง ภายหลังจึงแทบจะสูญพันธุ์ไป

ณ ที่ฐานเจดีย์ท่านพระอาจารย์บุญ ได้มีคำจารึกโดยละเอียด เห็นควรเชิญมาลงพิมพ์ด้วย ที่น่าสนใจอย่างยิ่ง คือราคาค่าก่อสร้างเจดีย์สูง ๖ วา ๓ ศอก ในพ.ศ. ๒๔๗๓ นั้น เป็นเงินเพียง ๓๒๕ บาท ๒๑ สตางค์ น่าคิดว่า ค่าของเงินปัจจุบันนี้แตกต่างกว่าสมัยก่อนนั้นเพียงไร

ธาตุสาวก

สร้าง พ.ศ. ๒๔๗๓

คำไหว้

มยาหํ อาจาริยํ ปุญฺญนามกํ อฏฺฐิธาตุ สิรสา นะมามิ ฯ

พระปัญญาวุโธ (บุญ) อายุ ๔๔ ปี พรรษา ๒๔ ถึงแก่มรณภาพ

พระอาภัสสโร (ขัน) พร้อมภิกษุ สามเณร และ อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลาย

ได้พากันสร้างธาตุบรรจุอัฐิของท่านไว้ ณ ที่นี้

ฝ่ายอุบาสก อุบาสิกา ได้ออกทรัพย์รวมเป็นเงิน ๓๒๕ บาท ๒๑ สตางค์

ขอวุฒิธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ

จงมีแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายสิ้นกาลนานเทอญ ฯ

สูง ๖ วา ๓ ศอก

อดีตที่ฝังรอยมาจากบุพชาติ

หลังจากที่เสร็จงานพิธีบรรจุอัฐิธาตุท่านพระอาจารย์บุญ ในเจดีย์ที่ก่อขึ้นมา ณ บริเวณวัดพระบาทบัวบกแล้ว หลวงปู่ก็ออกธุดงค์วิเวกทางจังหวัดเลยและเพชรบูรณ์ทางสายนั้น ขณะนั้นยังเป็นป่าเขาที่อุดมสมบูรณ์มากที่สุด มีภูเขาใหญ่น้อยเรียงรายกันเป็นดุจทะเลภูเขา เวลาเย็นเห็นแสงพระอาทิตย์ส่องผ่านไปให้สีสันต่างๆ กัน เหมือนคลื่นภูเขาเหล่านั้นกำลังตีฟองคะนองอยู่ในอากาศ อากาศวิเวกชวนให้ภาวนา

ท่านเล่าว่า การเดินแบบนั้นได้ประสบรสแห่งความวิเวกอย่างดีที่สุด ซึ่งในปัจจุบันนี้แทบจะหาความสงบสงัดวิเวกทำนองนั้นไม่ได้อีกแล้ว เพราะได้มีรถยนต์เป็นยานพาหนะจะไปไหนมาไหนก็รวดเร็ว การสงบจิตติดตามไป มิได้วังเวงวิเวกเช่นการเดินด้วยเท้าดังครั้งก่อน ท่านแวะมาที่หล่มสัก ด้วยโยมมารดาของท่านมีพื้นเพภูมิลำเนาอยู่ที่นั่น จึงยังมีบ้านญาติบ้านพี่บ้านน้อง คนคุ้นเคยอยู่มาก ท่านมาถึงได้ทราบว่า บ้านญาติคนหนึ่งมีงานศพ นิมนต์พระไปสวดมนต์ ท่านก็ได้รับนิมนต์ไปในงานสวดมนต์นั้นด้วย

หลวงปู่เล่าให้ฟังว่า ท่านไม่เคยคิดเลยว่า การแวะไปเยี่ยมญาติและสวดมนต์ในครั้งนั้น จะทำให้ท่านถึงกับซวดเซลงแทบจะล้มลงทั้งยืน ล้ม ล้มอย่างไม่มีสติสตังเลยทีเดียว

ท่านเล่าให้เฉพาะผู้ใกล้ชิดฟังว่า วันนั้นท่านกำลังสวดมนต์เพลินอยู่ ระหว่างหยุดพักการสวด เจ้าบ้านก็นำน้ำปานะมาถวายพระแก้คอแห้ง บังเอิญตาท่านชำเลืองมองไปในหมู่แขกที่กำลังนั่งฟังสวดมนต์อยู่ เพียงตาสบตา ท่านก็รู้สึกแปล๊บเข้าไปในหัวใจเหมือนสายฟ้าฟาด แทบจะไม่เป็นสติสมประดี ท่านกล่าวว่า เพียงตาพบแว้บเดียวไม่เข้าใจว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น ท่านก็เซแทบจะล้ม

เผอิญขณะนั้น ท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม ได้รับนิมนต์ไปด้วย ท่านคงสังเกตถึงอาการ หรือว่าท่านอาจจะกำหนดจิตทราบเหตุการณ์ก็ได้ ท่านจึงเข้ามาประคองไว้ เพราะมิฉะนั้น หลวงปู่คงจะล้มลงจริงๆ ฝ่ายหญิงที่นั่งอยู่ทางด้านโน้นก็เป็นลมไปเช่นกัน คงจะเป็นอำนาจความเกี่ยวข้องแต่บุพชาติมาที่มาบังคับให้เกิดความรู้สึกเช่นนั้น

ท่านบอกว่า ในหัวอกเหมือนจะมีอะไร แต่ภายหลังได้พิจารณากลับมา และเมื่อท่านพระอาจารย์สิงห์ได้อธิบายให้ท่านทราบในภายหลังว่า การครั้งนี้เป็นนิมิต เนื่องจากบุพเพสันนิวาส ท่านและสุภาพสตรีผู้นั้นเคยเป็นเนื้อคู่เกี่ยวข้องกันต่อมาช้านานเคยบำเพ็ญบารมีคู่กันมา โดยเฉพาะเมื่อภายหลัง หลวงปู่ได้สารภาพถึงความในใจที่ตั้งปรารถนาพุทธภูมิ ท่านพระอาจารย์สิงห์ก็อธิบายว่า เธอผู้นั้นก็คงได้ปรารถนาบำเพ็ญบารมีคู่กันมาเช่นกัน

ท่านก็เลยเล่าว่า ครั้งหนึ่งหลวงปู่อีกองค์หนึ่งก็เช่นกัน ระหว่างที่มากรุงเทพฯ เดินบิณฑบาตอยู่แถววัดสระปทุม ได้พบสตรีคนหนึ่งนั่งรถสามล้อผ่านไป (สมัยนั้นในกรุงเทพฯ มีรถสามล้อเป็นยานพาหนะด้วย–ผู้เขียน) ท่านบอก เพียงตาพบตาเท่านั้น ความรู้สึกมันปล๊าบไปทั้งตัว แทบจะวิ่งตามเขาไป คราวนั้นพระเถระผู้ใหญ่ต้องให้สติและขังท่านไว้ในโบสถ์ พิจารณาดับความรู้สึกกันอยู่นานด้วยการเจริญอสุภะจึงสำเร็จ คราวนั้นหลวงปู่องค์นั้นท่านก็เล่าว่า ไม่รู้จักผู้หญิงคนนั้นมาก่อน แล้วก็ไม่รู้ว่าเขาอยู่

ที่ไหนด้วยซ้ำ เขาจะไปที่ไหนอย่างไรก็ไม่ทราบ แต่ใจมันวิ่งเตลิดตามเขาไป พิจารณาแล้วก็ได้ความเช่นกันว่าเป็นคู่ที่เคยมีบุพเพสันนิวาสกันมาแต่ชาติก่อน อำนาจกรรมนั้นจึงมาประจักษ์ แต่หากว่าบุญบารมียังมีในเพศพรหมจรรย์ ท่านจึงปลอดภัยไปจากกรรมนี้ได้

สำหรับกรณีของหลวงปู่ก็เช่นกัน แต่ของท่านนั้นเนื่องจากเป็นการปรารถนาพุทธภูมิเคียงคู่กันมา จึงมีอำนาจรุนแรงมาก และเนื่องจากว่าฝ่ายหญิงมิได้พบกัน แล้วก็ห่างกันไปแบบในกรณีของหลวงปู่องค์นั้น ต้องพบประจันหน้ากันอีกหลายครั้ง เนื่องด้วยผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายเป็นผู้คุ้นเคยกันประหนึ่งญาติ และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาหลายชั้นตั้งแต่ครั้งบิดามารดา ต้องพบเห็นกัน ไม่ใช่ว่าเป็นการพบกันแล้วก็ผ่านจากไปเช่นนั้น อาจจะเป็นกรณีที่ง่ายหน่อย แต่การนี้หลังจากพบครั้งแรกแล้วนั้นก็ยังต้องเห็นกันอีก กรณีจึงแตกต่างจากพระเถระครูบาอาจารย์ฝ่ายกัมมัฏฐานองค์อื่นในชาตินี้ นอกจากที่ว่าชั้นบิดามารดารู้จักคุ้นเคยกันประหนึ่งญาติพี่น้อง อาจจะเคยเห็นกันในสมัยวัยเด็ก แต่อย่างไรก็ตาม ฝ่ายหญิงได้ถูกส่งตัวเข้ามารับการศึกษาในพระนคร เสียตั้งแต่ยังเด็ก ได้รับการศึกษาชั้นสูง จึงแทบมิได้พบหน้ากันอีก เมื่อมาพบฝ่ายหญิงนั้น ท่านอยู่ในเพศบรรพชิตแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งเป็นกุลสตรีแสนสวย เป็นรอยแห่งอดีตที่มาพบพานกัน

ความจริงท่านไม่เคยเล่าถึงรูปลักษณะของ **“รอยอดีต”** ของท่าน แต่บังเอิญผู้เขียนเกิดทราบขึ้นมาเอง วันนั้นเป็นเวลาที่มีการสนทนาธรรมกัน หลวงปู่กำลังเทศนาอธิบายถึงแรงกรรม โดยเฉพาะกรรมเกี่ยวกับบุพเพสันนิวาสที่พระเณรจะต้องประสบ และจะต้องมีกำลังใจอย่างมากที่จะเอาชนะให้ได้ในที่สุด สุดท้ายวันนั้นท่านได้ยกกรณีของท่านขึ้นมาว่า องค์ท่านเองยังแทบเป็นลม ฝ่ายท่านนั้น พระเถระต้องเข้าประคอง ฝ่ายหญิงเป็นลม ญาติผู้ใหญ่และมารดาต้องเข้าประคอง

ขณะฟัง ไม่ทราบว่าเพราะอะไร ผู้เขียนรู้สึกสว่างวาบขึ้นในใจ เข้าใจนึกถึงชื่อเธอขึ้นมา กราบเรียนท่าน โดยเอ่ยชื่อเธอ......ว่าใช่ไหม สุภาพสตรีท่านนั้น หลวงปู่ค่อนข้างจะตกใจที่ทำไมศิษย์เกิดรู้จักขึ้นมาได้ แต่ท่านก็อึ้ง และยอมรับว่าเข้าใจถูกแล้ว ฉะนั้น การพรรณนารูปร่างลักษณะของเธอ ซึ่งผู้เขียนเผอิญรู้จักและมีความเคารพ

นับถือ นับถือในอัจฉริยะของเธอ จึงเป็นการบรรยายจากผู้เขียนฝ่ายเดียว หลวงปู่ท่านมิได้เล่ารายละเอียดเหล่านั้น ผู้เขียนเพียงแต่ช่วยวาดภาพให้ท่านผู้อ่านได้นึกถึงเรื่องและเข้าใจตามไปด้วยเท่านั้นว่าเป็นการยากลำบากหรือต้องการพลังใจอันเด็ดเดี่ยวเพียงใด ที่หลวงปู่ท่านจะสามารถตัดกระแสความผูกพันจากรอยอดีต โดยเฉพาะผู้ที่เป็นคู่บารมีมาสำหรับการปรารถนาพุทธภูมิ

"รอยอดีต" ของท่าน เป็นกุลสตรีที่ได้รับการศึกษามาอย่างดี จบการศึกษาชั้นมัธยมบริบูรณ์จากโรงเรียนสตรีที่มีชื่อทางภาษาต่างประเทศ นานๆ เมื่อกลับไปเยี่ยมบ้าน ก็กลับไปแบบหญิงสาวสมัยใหม่ รูปสวย นัยน์ตาโตงาม มีคนหลายคนที่เล่าว่าเวลาที่เห็นเธอกลับไปเยี่ยมบ้านนั้น เสมือนหนึ่งเห็นเทพธิดาล่องลอยอยู่ในฟ้า ขี่ม้าเก่ง แต่งตัวสวยแบบสาวชาวกรุงแท้ ผมสวย หน้าสวย

ความจริงแล้ว เจ้าแม่นางกวย มารดาของท่านนั้น ก็เป็นผู้ที่มีชื่ออยู่มากในเรื่องแต่งตัวงาม ผมของท่านจะจับหย่ง ใช้ขี้ผึ้งจับจอนให้งดงาม เป็นที่เลื่องลือกันทั้งหมู่บ้าน และมีชาวบ้าน มีเพื่อนบ้านใกล้เคียง ผู้ที่เป็นหญิงสาว มักจะมาขอเรียนการทำผมที่ทำไมจึงจะสวยได้อย่างเจ้าแม่นางกวย กลายเป็นที่พูดกันว่า ท่านเป็นประหนึ่งผู้ทำผมให้กับหญิงสาวทั้งหมู่บ้าน แต่นั้นก็เป็นแบบผมในสมัยของท่าน กุลสตรีท่านนี้เป็นแบบสาวสมัยใหม่ ผมงามแบบผมท่าน ขี่ม้าเก่ง และไม่ได้แต่งตัวแบบหญิงสาวชนบท สวมกางเกงขี่ม้า ใส่รองเท้าท็อปบู๊ต ต่อมาภายหลัง หลังจากที่ต้องจากกันแล้ว เมื่อเธอกลับมาใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพมหานคร เธอก็ได้มามีชื่อเสียงอย่างมาก และเป็นที่รู้จักกันดีสำหรับผู้ที่รักหนังสือทั้งหลาย เข้าใจว่าผู้ที่มีอายุประมาณ ๕๐ ปีขึ้นไปนี้ จะต้องเคยได้ยินชื่อของเธอมามาก

หลวงปู่จึงเล่าภายหลังว่า ท่านรู้สึกเหมือนกับว่าหัวอกแทบจะระเบิด อกกลัดเป็นหนอง แต่ใจหนึ่งก็คิดมุ่งมั่นว่า จะต้องบำเพ็ญเพศพรหมจรรย์ต่อไป ท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม เข้าใจในความรู้สึกของหลวงปู่ผู้เป็นศิษย์ใหม่ได้ดี ท่านจึงจัดการพาตัวหลวงปู่รีบจากหล่มสักมาโดยเร็วที่สุด หลวงปู่กล่าวว่าไม่ใช่เป็นการพาตัวมาอย่างธรรมดา แต่เป็นการควบคุมนักโทษผู้นี้ให้หนีออกมาจากมารที่รบกวนหัวใจแต่โดยเร็ว

พรรษาที่ ๗-๘ พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๗๕

ในกองทัพธรรม

พ.ศ. ๒๔๗๔ จำพรรษา วัดป่าบ้านเหล่างา ต.บ้านเหล่างา จ.ขอนแก่น
พ.ศ. ๒๔๗๕ จำพรรษา วัดป่าศรัทธารวม ต.หัวทะเล อ.เมือง จ.นครราชสีมา

หลวงปู่กล่าวว่า เป็นการเคราะห์ดีอย่างยิ่งที่บังเอิญเจ้าภาพที่หล่มสักนั้นได้นิมนต์ท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม ไปร่วมในงานศพในครั้งนั้นด้วย หากไม่มีพระเถระช่วยให้สติปรับปรุงแถมยังคอยควบคุมตัว ท่านว่า ไม่ทราบว่าจะรอดพ้นปากเหยี่ยวปากกามาได้หรือไม่ ท่านได้เห็นจริงในตอนนั้นว่า **มาตุคามเป็นภัยแก่ตนอย่างยิ่ง** เมื่อพระอานนท์กราบทูลถามสมเด็จพระพุทธองค์ว่า ควรปฏิบัติต่อมาตุคามเช่นใด พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า *“ไม่ควรมอง ถ้าจำเป็นจะต้องมอง ก็ไม่ควรพูดด้วย ถ้าจำเป็นจะต้องพูดด้วย ก็ให้ตั้งสติ”* ท่านตรัสบอกขั้นตอนปฏิบัติต่อมาตุคามเป็นลำดับๆ ไป แต่นี่หลวงปู่เพียงโดนขั้นแรก มองก็ถูกเปรี้ยงเสียแล้ว ถ้าเป็นนักมวยก็ขึ้นเวทียังไม่ทันจะเริ่มต่อยก็ถูกน็อค

ท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม นี้เป็นศิษย์รุ่นใหญ่ของท่านพระอาจารย์มั่น ต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็นที่ พระญาณวิศิษฏ์ ท่านได้เห็นพระรุ่นน้องแสดงกิริยาดูน่ากลัวว่าจะพ่ายแพ้อำนาจของกิเลส ถ้าเป็นนักสู้ก็เป็นนักสู้ที่ยินยอมจะให้เขายกกรีธาพาเข้าสู่ที่ประหารชีวิตแต่โดยดี ไม่พยายามฝืนต่อสู้แต่อย่างใด ท่านจึงควบคุมนักโทษซึ่งเป็นนักโทษหัวใจผู้นั้น รีบหนีออกจากหล่มสักโดยเร็ว ออกมาจากสถานที่เกิดเหตุคือเมืองหล่มสักโดยเร็วที่สุด เที่ยววิเวกลงมาตามป่าตามเขา และเร่งทำตบะ

ความเพียรอย่างหนัก ท่านพระอาจารย์สิงห์สนับสนุนให้หลวงปู่อดนอน อดอาหาร เพื่อผ่อนคลายความนึกคิดถึงมาตุคาม ให้เร่งภาวนาพุทโธ...พุทโธ ถี่ยิบ และนั่งข่มขันธ์ แต่ความกลับกลายเป็นโทษ เคราะห์ดีท่านไม่ตามนิมิต ซึ่งแทนที่จะยอมสิโรราบตามเคราะห์กรรมที่มีอยู่เช่นนั้น เพราะเคยมีกรรมต่อกันมาเช่นนั้น ทำให้พอเห็นก็มืออ่อนเท้าอ่อนยอมตายง่ายๆ ท่านกลับเข้าหาครู เชื่อครู เล่านิมิตถวายท่านพระอาจารย์สิงห์ ท่านได้โอกาสจึงได้อบรมกระหน่ำเฆี่ยนตีทันควัน

ท่านกล่าวว่า ตัวท่านผ่านเหตุการณ์อันน่าสยดสยองมาได้แล้ว ท่านหลวงปู่มองย้อนกลับไปจึงได้คิดว่า ผู้ที่มีญาณซึ่งสามารถหยั่งรู้เหตุการณ์ในอดีตก็ดี หรือภาพอนาคตก็ดี หากผู้ล่วงรู้อดีตอนาคตนั้นไม่มีคุณธรรมมั่นคงแข็งแรง ก็อาจจะเป็นผลเสียได้ อยู่ดีๆ เกิดไปรู้ว่าเคยชอบเคยรักกับใครก็จะลำเอียงไปตามนั้น ถ้าไปพบว่ามีเรื่องผูกพันกัน โกรธกัน ไปรู้เข้าก็จะยุ่งแน่ ดังเช่นเกิดญาณรู้อยู่ คนนั้นเคยมาข่มเหงเราฆ่าเรา พอรู้เข้าในชาตินี้กลับอยากจะอาฆาต เตรียมตัวที่จะไปข่มเหงเขา ฆ่าเขาตอบแทนเรื่อยๆ นี่แหละ ท่านถึงไม่ให้ปุถุชนคนกิเลสหนาปัญญาหยาบได้ล่วงรู้ถึงอดีต รู้ถึงอนาคต ด้วยจิตยังมีริษยาอาฆาตโกรธแค้นต่อกันอยู่

ช่วงระยะเวลาเหล่านั้น ระหว่างท่านพระอาจารย์มั่นกำลังหลบจากเขตอีสานขึ้นไปวิเวกอยู่ทางภาคเหนือในเขตจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย ท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม ได้จัดตั้งกองทัพธรรมสั่งสอนประชาชนทางภาคอีสานให้รู้จักหลักพระพุทธศาสนาที่แท้จริง เพื่อให้เลิกถือผีไท้ ผีฟ้า ผีปู่ตา กลับมารับพระไตรสรณคมน์ให้มากขึ้น พระกัมมัฏฐานท่านมาชุมนุมกันที่วัดป่าบ้านเหล่างานั้นมาก

ในปี ๒๔๗๔ มีพระเถระมาจำพรรษาอยู่ด้วยกันหลายท่านหลายองค์ นอกจากองค์ท่านแล้ว ยังมีหลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงปู่ฝั้น อาจาโร ด้วย ครั้นต่อมาในปี ๒๔๗๕ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสโส อ้วน ป.ธ. ๕) เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งพระเทพเวที เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา ได้มีบัญชาเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ให้พระกัมมัฏฐานที่มีอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น เดินทางไปที่จังหวัดนครราชสีมา เพื่อสั่งสอนประชาชนร่วมกับข้าราชการ ดังนั้น ท่านพระอาจารย์สิงห์

ขันตยาคโม และท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล ป.ธ. ๕ ซึ่งเป็นน้องชายท่านพระอาจารย์สิงห์ จึงได้นำพระจรไปด้วยหลายรูป มีหลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร เดินทางร่วมไปด้วย ในปี ๒๔๗๕ นั้นเอง พันตำรวจตรีหลวงชาญนิยมเขตกองเมือง ๒ ได้ถวายที่ดินยกกรรมสิทธิ์ให้พระกัมมัฏฐานสร้างวัด มีเนื้อที่ ๘๐ ไร่ จึงได้ลงมือสร้างวัดขึ้นในที่แปลงนี้ ตั้งชื่อว่า **"วัดป่าสาลวัน"** จนถึงทุกวันนี้

ได้มีการอบรมศีลธรรมให้แก่ประชาชน จนประชาชนเกิดความเลื่อมใสและตั้งตนอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ถือวัดป่าสาลวันเป็นจุดศูนย์กลางปฏิบัติกัมมัฏฐานและเป็นสถานที่ชุมนุมประจำ ครั้นเมื่อจะเข้าพรรษาก็ให้แยกย้ายพระไปวิเวกจำพรรษาในวัดต่างๆ ที่ไปตั้งขึ้น ตัวท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม ไปจำอยู่ที่ศูนย์กลาง คือ วัดป่าสาลวันนี้ แต่ท่านได้มอบหมายให้ท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล ไปตั้งวัดกัมมัฏฐานอีกวัดหนึ่งที่ข้างกรมทหาร ต.หัวทะเล อ.เมือง จ.นครราชสีมา ให้ชื่อว่า **วัดป่าศรัทธารวม** ณ ที่นี้ หลวงปู่ก็ได้ไปจำพรรษาร่วมอยู่ที่วัดป่าศรัทธารวมด้วย พรรษานี้พระกัมมัฏฐานในสายของท่านพระอาจารย์มั่นก็มาอยู่ด้วยกันมากเป็นพิเศษ เช่น หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ท่านพระอาจารย์ภูมี ฐิตธัมโม ท่านพระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ เป็นอาทิ มีท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล เป็นหัวหน้าที่จะเทศน์อบรม โดยมีท่านองค์อื่นๆ เป็นผู้ช่วยเหลือในการเทศน์อบรมประชาชนด้วย

แม้กับหมู่พวกพระเณร หลวงปู่หลุยท่านจะไม่ค่อยพูด ชอบอยู่องค์เดียว โดยหากระต๊อบเล็กๆ ทำแคร่พักอยู่ที่ชายป่าห่างจากหมู่เพื่อน แต่เวลาท่านพูดคุยกับญาติโยม ญาติโยมมักจะชอบใจสำนวนโวหารของท่านมาก ด้วยท่านเป็นกันเอง ท่านได้เขียนบันทึกไว้หลายแห่งที่แสดงกุศโลบายของท่านในการเอาใจประชาชนว่า เพื่อจะให้ญาติโยมเข้าใจหรือมีน้ำใจที่จะยอมฟังธรรมโดยง่าย จะทำพูดคุยธรรมดาให้เขารู้สึกคุ้นเคยเป็นกันเองก่อนแล้วจึงจะเทศน์ เมื่อคุ้นเคยเป็นกันเองแล้ว เขาก็จะตั้งอกตั้งใจฟังเทศน์การอบรมเป็นอย่างดี วิธีการของท่านนี้ ทำให้ท่านเป็นกำลังสำคัญองค์หนึ่งที่ช่วยในการเทศนาอบรมประชาชน

ท่านได้อยู่จำพรรษาอยู่กับท่านพระอาจารย์สิงห์ และท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ในปี ๒๔๗๔-๒๔๗๕ นี้ ต่อมาท่านเห็นว่ากองทัพธรรมมีกำลังแน่นหนาเพียงพอแล้ว โดยได้มีครูบาอาจารย์แต่ละองค์ได้ไปสร้างวัดอยู่โดยรอบในจังหวัดนครราชสีมานี้ เช่น พระอาจารย์คำดี ปภาโส หรือ พระครูญาณทัสสี ไปสร้างวัดป่าสะแกราช ที่ อ.ปักธงชัย หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ ไปสร้างวัดป่าบ้านใหม่สำโรง ที่ อ.สีคิ้ว ตั้งชื่อว่าวัดป่าสว่างอารมณ์ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ไปสร้างวัดป่าบ้านมะรุม อ.โนนสูง เป็นการตั้งวัดเรียงรายกันอยู่โดยรอบ

ออกพรรษาปี ๒๔๗๕ ท่านหลวงปู่ก็ออกธุดงค์ต่อไป แยกจากหมู่ เตรียมจะไปทางท่าอุเทน มุกดาหาร และนครพนม ด้วยเห็นว่ากองทัพธรรมมีกำลังเป็นปึกแผ่นแน่นหนาเพียงพอแล้ว หลวงปู่เป็นคนละเอียดละออ เวลาอยู่กับครูบาอาจารย์องค์ใด ท่านจะมีบันทึกกล่าวถึงครูบาอาจารย์องค์นั้นๆ อยู่เสมอ ในบันทึกปี ๒๔๗๕ ท่านได้บันทึกเกี่ยวกับท่านพระอาจารย์สิงห์ไว้ว่า

“ท่านพระอาจารย์สิงห์ เกิดปีฉลู วันจันทร์ เดือน ๓ อายุ ๔๔ พรรษา ๒๓ ออกบวช อายุ ๒๑ นับในครรภ์ ๑๐ เดือน”

“อาจารย์มหาปิ่น เกิดปีมะโรง เดือน ๔ วันพฤหัสบดี อายุ ๔๑ พรรษา ๑๘ ป.ธ. ๕”

สำหรับนิสัย ท่านก็บันทึกไว้เช่นกัน คงจะได้เห็นต่อไปในภายหลัง ท่านจะบันทึกนิสัยครูบาอาจารย์แต่ละองค์ไว้ด้วย ท่านกล่าวไว้ว่า

“ท่านสิงห์ นิสัยเทศน์อธิบายธรรมดี ใจคอกว้างขวางดี เป็นคนสุขุม รักษาความสงบเยือกเย็นดี เป็นคนหวังดีในศาสนาดี ชอบสันโดษ จิตอุทิศดีในศาสนา จิตอุทิศเฉพาะข้อปฏิบัติ น้ำใจเด็ดเดี่ยว ยกธรรมาธิษฐานล้วน”

อีกแห่งหนึ่ง ท่านได้บันทึกไว้เป็นเชิงวิจารณ์ว่า

*“ท่านอาจารย์สิงห์ กาย วาจา ใจ เป็นอาชาไนย ลักษณะเป็นคนที่ว่องไว ไหวพริบดี น้ำใจเด็ดเดี่ยว ทรมาน * คนได้ทุกๆ ชั้น ทั้งอุบายละเอียด เป็นคนราคจริต เป็นนักพูด ชอบคิดอุบายธรรมต่างๆ ชอบมีหมู่เพื่อนมาก นิสัยพระโมคคัลลาน์ มีความรู้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ข้อวัตรดีทั้งภายในและภายนอก ชอบโอ่โถง อดิเรกลาภมาก ไม่เอาแง่เอางอนแก่พุทธบริษัท ปัญญาเป็นคนทรมาน* คน เพ่งประโยชน์ใหญ่ในศาสนา กาย วาจา ใจ ปลาบปลื้มมาก มักพูดตามความรู้ความเห็นของตน มักทรมานคนหนุ่มๆ น้อยๆ บริษัทของท่านเป็นคนแก่นสารในท่ามกลางบริษัท รู้จักชาติของคนที่จะดีหรือชั่ว ไม่กลัวต่อความตาย รู้จักเหตุผล อดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นคนมั่นในสัมมาปฏิบัติ ฉลาดพูด ฉลาดพลิกจิต สมถวิปัสสนา”*

พรรษาที่ ๙-๑๐ พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๔๗๗

เดินธุดงค์กับท่านพระอาจารย์เสาร์ และได้วิชาม้างกาย

จำพรรษา ณ ถ้ำบ้านโพนงาม ต.ผักคำภู อ.กุดบาก จ.สกลนคร

เมื่อออกพรรษาปี ๒๔๗๕ แล้ว หลวงปู่เห็นว่ากองทัพธรรมมีกำลังแน่นหนาเพียงพอแล้ว หมู่เพื่อนสหธรรมิกที่อยู่ช่วยท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม และท่านพระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล ก็มีอยู่อย่างอุ่นหนาฝาคั่ง แต่ละท่านแต่ละองค์ต่างมีอุบายธรรมช่วยตนเองและอบรมญาติโยมได้อย่างมั่นคง ส่วนองค์ท่านเองนั้น แม้พวกญาติโยมจะพอใจในการมาฟังธรรมหรือปรับทุกข์ปรับร้อนในปัญหาการครองตนกับท่าน แต่ก็เป็นไปแบบทางโลกอยู่มาก ท่านเล่าว่า เมื่อหวนระลึกถึงตนแล้วก็คิดว่ายังไม่มีภูมิธรรมที่จะทันหน้าทันตาหมู่เพื่อนได้ ด้วยความเพียรและอุบายยังอ่อนอยู่มาก ท่านจึงคิดจะไปปรารภความเพียรให้ยิ่งขึ้นต่อไป

ท่านออกธุดงค์ต่อไปทางท่าอุเทน มุกดาหาร และนครพนม ไปพบท่านพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล ที่จังหวัดอุบลราชธานี เห็นเป็นโอกาสที่จะได้อยู่ศึกษาอุบายธรรมจากท่าน จึงอยู่ปรนนิบัติรับใช้ ขณะนั้นท่านรู้สึกว่าตนยังขาดที่พึ่งอยู่มาก ตั้งแต่ท่านพระอาจารย์บุญ อาจารย์องค์แรกของท่านมรณภาพไป ก็คิดจะหาครูบาอาจารย์องค์ใหม่อย่างท่านพระอาจารย์มั่น ให้ท่านเมตตาสั่งสอนอบรมกระหน่ำฟาดฟันกิเลสให้ แต่ท่านก็เดินธุดงค์หลบหลีกเร้นหมู่ศิษย์ไปทางภาคเหนือโน้นแล้ว ได้อยู่ใกล้ชิดรับการอบรมจากท่านพระอาจารย์สิงห์ แต่ก็ยังไม่จุใจ มาได้โอกาสพบอาจารย์วิเศษอีกองค์หนึ่งท่านจึงยินดียิ่ง

ท่านพระอาจารย์เสาร์พาท่านเดินธุดงค์รอนแรมมาจากอุบลฯ และมาพักอยู่ที่แถบเขตจังหวัดสกลนคร แล้วจัดให้ท่านแยกไปทำความเพียรที่ถ้ำแห่งหนึ่งในเขตอำเภอกุดบาก

ท่านเล่าถึงถ้ำนั้นว่า ชาวบ้านเรียกว่า **“ถ้ำโพนงาม”** อยู่บนภูเขาตั้งอยู่ระหว่างหมู่บ้าน ๓-๔ หมู่บ้าน คือบ้านโพนงาม บ้านหนองสะไน และบ้านโพนสว่าง อยู่ในเขตตำบลผักคำภู ห่างจากหมู่บ้านไม่กี่กิโลเมตร แต่ในสมัยนั้นยังเป็นป่าเป็นดงพงทึบอยู่ ทางไม่กี่กิโลเมตรก็ดูแสนไกล ท่านพระอาจารย์เสาร์บอกท่านว่า ให้ไปภาวนาที่ในถ้ำบนเขาโน้น ท่านก็แบบกลดขึ้นภูเขาไป

ท่านเล่าว่า ขณะนั้นท่านผ่านพรรษา ๘ มาแล้ว และถ้าหากจะนับทั้งพรรษาที่บวชมหานิกาย ๑ พรรษา และที่บวชธรรมยุตคราวแรก ๑ พรรษา โดยไม่มีความเชื่อมั่นว่าเป็นการบวชที่ถูกต้อง จึงขอบวชธรรมยุตซ้ำอีก ก็จะกลายเป็นบวชถึง ๑๐ พรรษาแล้ว ได้ออกธุดงค์ทุกปี แต่ก็เป็นการไปอย่างที่เรียกว่าอยู่ในรัศมีใบบุญของครูอาจารย์ เช่น ๖ พรรษาแรกนั้น ท่านอาจารย์บุญจะนำไปเกือบตลอด มาธุดงค์กับท่านพระอาจารย์เสาร์ ท่านก็ดูแลเช่นกัน ที่ได้ธุดงค์องค์เดียวก็เป็นป่าเขาใกล้ๆ กับรัศมีครูบาอาจารย์ หรือเป็นป่าโปร่ง ไม่ลึกลับซับซ้อนน่ากลัวเท่าใดนัก การถูกส่งมาถ้ำโพนงามครั้งนี้จึงเท่ากับเป็นการสอบไล่ใหญ่ทีเดียว

ท่านมองเห็นยอดเขาแล้วก็หมายตาไว้ว่าจะต้องขึ้นไปบนโน้น เขาชี้ให้ดูว่าถ้ำอยู่ตรงนั้น หมู่ไม้นั้น ลิบๆ โน้น ยอดยาวนั้น เห็นแต่ยอดไม้สูงแผ่กิ่งก้านต่อเนื่องกันราวกับทะเลสีเขียว ดูไม่ไกลเท่าไร แต่เดินไป เดินไป พบภูเขาเป็นแท่งหินใหญ่ขวางหน้าอยู่ ไม่มีทางไป ก็ต้องย้อนกลับมาตั้งหลักใหม่ สมัยนั้นป่ายังเป็น **“ป่า”** รกชัฏ ต้นไม้สูงใหญ่ มืดครึ้ม ทางเดินในป่าก็แทบไม่มี ฝนเพิ่งตกใหม่ๆ ไม้อ่อนระบัดกลบทางเดินของพรานป่าหมด เคราะห์ดีที่ยังพอมีชาวบ้านช่วยถือมีดพร้าไปด้วย จึงพอตัดฟันกิ่งไม้แหวกเป็นช่องทางให้เดินขึ้นไปได้

ท่านเล่าว่า ออกเดินทางแต่ฉันจังหันเสร็จในตอนเช้า กว่าจะขึ้นไปได้ถึงบนถ้ำก็ตกบ่าย สภาพภูเขาส่วนใหญ่เป็นหินผาแท่งทึบ บางแห่งก็ดูราวกับเป็นหินเนื้อเดียวกัน

แต่เมื่อสังเกตให้ดีจะเห็นว่า เบื้องหลังต้นไม้ใหญ่ที่ขึ้นเบียดเสียดกันนั้น มีชะเงื้อมหินเป็นแผ่นผาวางซ้อนกันอยู่ ระหว่างรอยต่อพลาญหินด้านล่างและเงื้อมผาที่เป็นแผ่นเรียบแผ่ชะโงกอยู่ด้านบนนั้น มีจอมปลวกและเถาวัลย์ต้นไม้เล็กๆ ขึ้นอยู่เต็ม แต่ถ้าหากรื้อเถาวัลย์และต้นไม้เล็กพร้อมจอมปลวกออก ตกแต่งพื้นหินให้สะอาดแล้วก็คงพออาศัยเป็นที่ภาวนาทรมานกายได้เป็นอย่างดี ที่เรียกว่าที่ภาวนาทรมานกาย ก็ด้วยเล็งเห็นว่าความสูงของเพดาน (ซึ่งถ้าจะรื้อต้นไม้เปิดออกเป็นถ้ำ) นั้น คงเพียงแค่สามารถนอนและนั่งเท่านั้น เวลานั่ง ศีรษะคงจะพอครือๆ กับเพดานถ้ำพอดี เป็นการบังคับให้สติอยู่กับจิต ขืนเผลอขยับตัวแรงไป ศีรษะจะต้องกระแทกกับเพดานหินแน่นอน

เฉพาะส่วนที่ชาวบ้านผู้นำทางบอกว่าเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า ชื่อ “ถ้ำโพนงาม” และเป็นถ้ำที่หลวงปู่เสาร์สั่งให้ท่านมาอยู่ภาวนานั้น เป็นถ้ำใหญ่ยาวต่อเนื่องกันไปไกล แต่พื้นถ้ำซึ่งคงเคยราบเรียบเมื่อมีผู้ธุดงค์ผ่านมาทำความเพียรนั้น บัดนี้เมื่อกาลเวลาล่วงไป และผ่านฝนมาเพียงฤดูหนึ่งหรือสองฤดู ใบไม้แห้งที่ร่วงทับถมลงมาซ้ำแล้วซ้ำเล่าก็กลายเป็นปุ๋ยให้เกิดไม้ใบสีเขียวขจีเกาะกอดอยู่บนพลาญหิน ท่านจึงให้ชาวบ้านช่วยรื้อพืชสีเขียวออก ส่วนใบไม้แห้งเหล่านั้นก็ได้อาศัยกิ่งไผ่แขนงไม้บริเวณนั้นที่ชาวบ้านช่วยหักมาให้รวบเป็นกำใช้แทนไม้กวาดปัดกวาดออก ไม่นานก็พอเห็นเป็นรูปเป็นร่างว่าพอจะใช้อาศัยเป็นที่สำหรับอยู่ทำความเพียรได้ เขาช่วยตัดไม้ไผ่มาทุบแผ่ออกเป็นฟาก และหาเถาวัลย์บริเวณนั้นมาผูกมัดไม้ฟากให้ติดกัน แล้วจัดทำเป็นแคร่เล็กๆ ขนาดพอเป็นที่พักของร่างกายที่กว้างศอก ยาววา หนาคืบได้ ยกสูงขึ้นจากพื้นเล็กน้อยให้ได้พ้นจากมดตัวแดงแมงตัวน้อยที่มักจะอาศัยพลาญหินเป็นทางสัญจร

ชาวบ้านช่วยจัดทำเสร็จแล้วก็รีบลากลับไป บอกว่าเกรงจะไปมืดกลางทาง เดี๋ยวจะลำบาก ท่านถามว่า “*ลำบากเรื่องอะไร*” เขาตอบว่า “*ลำบากเพราะแถวนี้เจ้าป่าชุมมาก การเดินทางในเวลากลางคืนอันตรายมาก*” **“เจ้าป่า”** เขาพยายามเลี่ยงไม่อยากใช้คำว่า **“เสือ”** ตรงๆ เคยคาบชาวบ้านป่าที่ออกมาหาหน่อไม้หน่อหวายบนเขาเอาไปกินสองสามรายแล้ว **“เจ้าป่า”** พวกนี้ชะล่าใจมาก บางทีถึงกับไปล่าเหยื่อถึงที่ชายป่าทีเดียว เคยมาเอาวัวเอาควายจากในบ้านไปกินก็หลายครั้ง

ท่านว่า ฟังแล้วก็ออกเสียวๆ อยู่มาก แต่ก็ยังทำใจดีสู้ ชาวบ้านลากลับไปแล้ว ท่านก็รีบจัดบริขารเข้าที่เพื่อเตรียมภาวนา ความจริงบริขารก็มิได้มีมากมายอะไร ผ้าอาบนั้นใช้ได้สารพัดประโยชน์ นอกจากเพื่อการอาบน้ำตามชื่อแล้ว ยังเผื่อเหตุอื่นด้วย ทั้งเช็ดตัว เช็ดบาตร เช็ดฝาบาตร ปัดกวาดแคร่ ปูแคร่ หรือห่อผ้าสังฆาฏิแทนปลอกหมอน ชาวบ้านสัญญาว่ารุ่งขึ้นจะช่วยกันหาบน้ำขึ้นมาให้สัก ๒-๓ ครุ แต่ก็ยังไม่แน่นอนอะไร ฉะนั้น ท่านจึงต้องระวังกาน้ำเป็นพิเศษ เพราะเป็นภาชนะอันเดียวที่ใส่น้ำขึ้นเขามา จะต้องใช้ทั้งฉันและล้างหน้า ล้างตัว และล้างเท้า ถ้าปล่อยให้น้ำหกจากกาไปได้จะลำบาก ท่านยังไม่ได้ออกเดินสำรวจหาแหล่งน้ำบนเขา อาจจะมีน้ำฝนหลงเหลืออยู่บนแอ่งหินใดแอ่งหินหนึ่งก็ได้

สมัยนั้นพระธุดงคกัมมัฏฐานแทบจะไม่รู้จักไฟฉาย แม้แต่ไม้ขีด เทียนไข ก็หายาก ท่านว่าพระธุดงคกัมมัฏฐานพึ่งพาแต่แสงไฟธรรมชาติ กลางวันก็อาศัยแสงอาทิตย์ กลางคืนก็แล้วแต่เดือนดาวจะให้ความเมตตาให้แสงสว่างเพียงไร เดือนหงายก็ยังพอเห็นอะไรบ้าง แต่ถ้าเป็นเดือนแรมก็เรียกว่ามืดสนิท

คืนแรกนั้น ท่านว่าแต่แรกก็ยังดีอยู่ มองธรรมชาติรอบตัวดูมีความสงบสงัดงามอยู่ ต้นไม้ก็สวย ฟ้าก็งาม แต่ไปๆ ชักสลัวลง มืดลง คำชาวบ้านที่ว่า **เสือชุม** ก็ดูจะมากระซิบซ้ำซากอยู่ที่ข้างหู ต้นไม้ดูทมึนตะคุ่มๆ ฟ้าก็มืด ดูสงัดวังเวงอย่างบอกไม่ถูก ได้ยินเสียงเสือคำรามอยู่แต่ไกล ท่านเคยได้ยินครั้งอยู่วัดป่าหนองวัวซอ แต่เสียงนั้นก็ห่างอยู่ และกุฏิก็อยู่ในเขตวัด ไม่ฟังวังเวงเหมือนครั้งนี้ เผอิญคืนนั้นเป็นคืนข้างแรมแก่ ตะวันลับขอบฟ้าเพียงไม่นานก็มืดจนมองไม่เห็นอะไร เพียงยื่นมือออกไปข้างหน้าก็มองไม่เห็นแม้แต่แขนหรือปลายมือของเราเอง ท่านว่าเข้าใจในครั้งนั้นเลย คำวลีที่ว่า **"มืดเหมือนเข้าถ้ำ"**

ท่านบันทึกไว้ว่า ***"ภาวนาที่ถ้ำโพนงามนั้นดีเหลือที่สุด"*** ภาวนา กายเปลี่ยว จิตเปลี่ยว กายวิเวก จิตวิเวก เป็นอย่างไร แทบจะไม่ต้องมีใครมาธิบายให้ฟัง

กายเปลี่ยว จิตเปลี่ยว จริงๆ

กายวิเวก จิตวิเวก จริงๆ

เสียงสัตว์ป่าร้องในเวลาค่ำคืนดังแหวกความสงัดขึ้นมาเป็นระยะๆ ยิ่งนึกถึงคำของชาวบ้านที่ว่า เสือชุม งูชุม ทำให้ยิ่งรู้สึกถึงความสงัดวังเวงมากยิ่งขึ้น ท่านเล่าว่าเวลาอยู่ในถ้ำ บนเขา ในป่า อย่าว่าแต่เสียงเสือเสียงช้างเลย แม้แต่เสียงเก้งที่ร้องเป๊บเป๊บ ลั่นขึ้นในความสงัดของราวป่า ก็ทำให้สะดุ้งตกใจได้โดยง่าย จิตสะดุ้ง จิตหดเข้าหดเข้า แนบแน่นอยู่กับพุทโธที่อาศัยเป็นสรณะที่พึ่งรวมลงสู่สมาธิ

ท่านว่า เคราะห์ดีที่อยู่ถ้ำโพนงามรอบแรก ในปี ๒๔๗๖ และ ๒๔๗๗ นั้น ไม่เคยพบเสืออย่างจังๆ สักที ทั้งๆ ที่ท่านพระอาจารย์เสาร์ส่งท่านมาอยู่ที่นี่ก็เพื่อให้พบเสือ อาจจะเป็นเพราะระยะนั้นยังนึก **“กลัวๆ”** อยู่ ภาวนาไม่อยากให้พบเสือ ถึงจะมาอยู่แดนเสือ จึงไม่ได้พบเสือเลย กระทั่งต่อมาอีกหลายปีภายหลัง จึงได้พบเสืออย่างจังหน้า ซึ่งก็แถวถ้ำบริเวณใกล้ๆ กับถ้ำโพนงามนี้เอง หลังจากที่ได้ธุดงค์วิเวกไปไหนต่อไหนเสีย ๕-๖ ปี ทำให้ได้ธรรมอันน่าอัศจรรย์ใจ

ท่านกล่าวภายหลังว่า ความจริงที่กล่าวว่าเคราะห์ดีที่ไม่ได้เจอเสือในครั้งแรกที่ถ้ำโพนงามนั้น ควรจะเรียกว่าเคราะห์ร้ายมากกว่า เพราะถ้าหากทราบว่าเจอเสือแล้วจะเป็นเช่นไร ความกลัวจนถึงที่สุด ทำให้จิตกลับแกล้วกล้าขึ้นจนถึงที่สุดเช่นกัน ใครๆ ก็ต้องอยากพบเสือกันทั้งนั้น การไม่ได้พบเสือจึงกลายเป็นเคราะห์ร้ายของพระกัมมัฏฐานด้วยเหตุนี้

ท่านว่า ออกไปเดินเล่น เห็นรอยเท้าเสือหมาดๆ เต็มไปหมด จะว่ากลัวหรือจะว่าไม่กลัวก็บอกไม่ถูก แต่ก็ต้องเอาเท้าไปเกลี่ยรอยเท้าเสือทิ้งเสีย ไม่อยากเห็นแม้แต่รอยเท้าของมัน

มีงูตัวโตๆ แต่ก็ต่างคนต่างอยู่ แผ่เมตตาไปโดยรอบ แผ่เมตตาไปโดยไม่มีประมาณ ให้ทั้งเทพยดา อารักษ์ อมนุษย์ ส่ำสัตว์ทั้งหลายโดยรอบ ความสงัดวิเวกบริบูรณ์ จิตรวมง่าย บางวันถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง

เมื่อท่านลงเขามา ได้ข่าวว่าท่านพระอาจารย์เสาร์กลับไปทางนครพนมแล้ว ท่านพอใจความวิเวกที่นั่น จึงกลับขึ้นไปจำพรรษาอยู่ ณ ถ้ำโพนงามนั้นเอง เป็นพรรษาแรก ณ ที่นั้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๖

วันหนึ่งไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ได้ยินข่าวว่ามีแม่ชีอภิญญาสูงอยู่ที่วัดป่าบ้านสองคร ภาวนาเก่งมาก รู้วาระจิตคนอื่น มีหูทิพย์ ตาทิพย์ อย่างเช่นไปฟังพระเทศน์องค์ไหน ไปติดที่ธรรมขั้นไหนๆ แม่ชีจะรู้หมด บอกได้ถูกหมด ได้ยินว่าชื่อ **แม่ชีจันทร์** และ **แม่ชียอ** เฉพาะแม่ชียอนั้นตาบอด แต่ทางธรรมะนั้นเลิศมากและไม่ต้องอาศัยสายตา ก็รู้เห็นทุกอย่างหมด ตาเนื้อเสียก็ไม่ต้องใช้ ใช้แต่ตาใน แม่ชีทั้งสองเป็นคนบ้านโพนสว่าง ใกล้บ้านหนองบัว ในเขตอำเภอสว่างแดนดิน หลวงปู่ได้ยินเรื่องราวแม่ชีทั้งสองก็สนใจ

พอดีออกพรรษามีงานฉลองศพที่วัดนั้น หลวงปู่ได้รับนิมนต์ไปด้วยงานนั้น หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ และหลวงปู่ฝั้น อาจาโร ก็ไปด้วย เมื่อทั้งสององค์ผลัดกันขึ้นเทศน์ แม่ชีไปฟังด้วย หลวงปู่จึงไปลองซักถามดู ถามว่า ท่านที่ขึ้นเทศน์นี้เป็นอย่างไร แม่ชีก็บอกให้ฟัง ท่านแปลกใจว่าแม่ชีทำอย่างไร รู้ได้อย่างไร แม่ชีก็กราบเรียนวิธีการภาวนาของตนให้ท่านทราบโดยละเอียด ทำให้หลวงปู่ได้อุบายวิธีในทางปฏิบัติจากแม่ชีทั้งสองเป็นหนทางดำเนินในการปฏิบัติธรรมของท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิจารณา **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** แบบที่หลวงปู่เทศนาสอนในภายหลัง เรียกวิธีการ **“ม้างกาย”** นี่เอง

“ม้าง” เป็นภาษาอีสาน แปลว่า แยกออกเป็นส่วนๆ หรือรื้อออก แยกออก เช่น ม้างบ้าน ก็คือ รื้อบ้าน แยกบ้าน ม้างกาย ก็คือ รื้อกาย แยกกายออกเป็นส่วน ทำให้มาก ทำให้ยิ่ง จนเป็นอุคคหนิมิต เป็นปฏิภาคนิมิต แล้วดำเนินวิปัสสนาใช้ปัญญาพิจารณากายต่อไปให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา

หลวงปู่เล่าว่า พอท่านได้ฟังอุบายวิธี ท่านก็แบกกลดกลับขึ้นเขาไปทันที ไม่ได้รอแม้แต่จะอยู่ต่อไปจนกระทั่งให้งานที่เขานิมนต์มานั้นเสร็จเรียบร้อยเสียก่อน

ท่านบันทึกเล่าไว้ขณะเมื่ออยู่จำพรรษาที่ถ้ำเจ้าผู้ข้า ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นเวลาเกือบ ๕๐ ปีต่อมาในภายหลังเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า

"เราเข้าป่าหัดม้างกายอย่างเต็มที่ จนร่างกายเกิดวิบัติ จนกระดูกคล้ายๆ ออกจากกัน แม้เราเดินเสียงกรอบแกรบ แต่นานไปหาย มีกำลังทางจิต"

ท่านเล่าว่า การทำความเพียรช่วงนั้น ท่านปฏิบัติไปอย่างลืมมืดลืมแจ้งเลยทีเดียว คิดว่าผู้หญิงเขาทำได้ ทำไมเราจึงจะทำไม่ได้ จะแพ้ผู้หญิงเขาหรือไร ยิ่งคิดก็ยิ่งเกิดมุมานะ เจริญอิทธิบาท ๔ หัดม้างกายอย่างเต็มสติปัญญาความสามารถ คล้ายกับกระดูกจะแยกออกจากกัน จะหลุดออกจากกันจริงๆ เวลาเดินได้ยินเสียงกระดูกภายในกายลั่นดังกรอบแกรบตลอดเวลา บางโอกาสก็นึกสนุก ม้างต้นไม้แยกออกเป็นส่วนๆ จนต้นไม้แตกลั่นดังเปรี๊ยะเปรี๊ยะทีเดียว ม้างก้อนหิน ภูเขา ดูจะสนุกที่สุด

"ม้าง" สิ่งใด สิ่งนั้นก็แทบจะแตกแยกละเอียดลงเป็นภัสม์ธุลี กำหนดใหม่ให้กายนั้นสิ่งนั้นกลับรวมรูปขึ้นมาใหม่ กำหนดให้ทำลายลงเป็นผุยผง รวมพื้นลง ขยายให้ใหญ่ปานภูเขา ย่อให้เล็กลงเหลือแทบเท่าหัวไม้ขีด สิ่งของ บุคคล ทำได้คล่องแคล่วว่องไว มันช่างน่าสนุกจริงๆ

ท่านเล่าให้ศิษย์ใกล้ชิดผู้มาฝึกเรียน **"ม้างกาย"** ว่า เมื่อ "ม้างกาย" ได้ใหม่ๆ ก็เกิดอาการ **"ร้อนวิชา"** ลองม้างกายคนที่พบเห็น พบใครก็ลอง "ม้างกาย" ดู ผลพลอยได้ที่ทราบในภายหลังและท่านบันทึกไว้คือ หลังจากม้างกายบุคคลใดแล้ว ท่านจะรู้วาระจิตบุคคลนั้นด้วย คิดในใจอย่างไร เคยทำอะไรมา และจะทำอะไรต่อไป จะมีของแถมเป็น **ปรจิตวิชชา อตีตังสญาณ อนาคตังสญาณ** เหล่านี้ตามมาด้วย

ระหว่างที่ท่านมาอยู่ถ้ำโพนงามระยะแรก ได้ยินเสียงเทวดาพระอรหันต์สวดมนต์เผอิญตอนนั้นมีพระและเณรตามมาอยู่ด้วยอีก ๒ องค์ ท่านว่าได้ยินเสียงสวดมนต์กันทั้ง ๓ องค์ ต่อมาท่านได้กราบเรียนถามท่านพระอาจารย์มั่น เล่าถวายให้ท่านฟัง ท่านก็รับรองตามที่หลวงปู่ประสบ

การมาอยู่ที่ถ้ำโพนงามนี้ ทำให้ท่านได้เห็นพญานาคเป็นครั้งแรกในชีวิตด้วย ท่านเล่าว่า เป็นเวลาระหว่างที่ท่านกำลังพักผ่อนหลังจากทำความเพียรมาอย่างหนัก จึงออกมาเดินเล่นตามป่าเขา และเล่นพิจารณาการม้างกายไปด้วย ขณะที่ท่านเล่น **“ม้าง”** ต้นไม้ให้แตกเปรี๊ยะปร๊ะ ก็เห็นพญานาคมาเล่นกัน เอาดินตมดินโคลนมาปาใส่กัน ดินบางก้อนขึ้นไปติดบนยอดยางทีเดียว

รูปร่างพญานาคก็คล้ายกับที่เห็นที่หน้ากลักไม้ขีดไฟ หรือที่เขาปั้นไว้ตามหน้าโบสถ์ บันไดนาค อะไรเหล่านั้น ท่านว่า ในเวลาที่เขาไม่ได้เนรมิตกายให้เป็นอย่างอื่น เสียดายไม่ได้เรียนถามรายละเอียดอื่นอีก มัวแต่ตื่นเต้นเรียนซักถามเรื่องอื่น จึงไม่ได้เรียนถามให้แน่ใจว่า ระหว่างนั้นที่ท่านมองเห็นพญานาคนั้น จิตท่านคงจะละเอียดมาก ควรแก่การเห็นผู้ที่อยู่ในภพภูมิอันละเอียดระดับเดียวกับจิตในขณะนั้นของท่าน

พรรษาที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๔๗๘

สร้างวัดป่าบ้านหนองผือ

จำพรรษา ณ วัดป่าบ้านหนองผือ ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

ในปี ๒๔๗๘ หลวงปู่ได้มาพบสถานที่อันเป็นมงคลแห่งหนึ่ง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น **วัดภูริทัตตถิราวาส** หรือ **วัดป่าบ้านหนองผือ** ที่มีชื่อเสียงโด่งดังสำหรับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานไปทั่วประเทศ ในฐานะที่พระคุณเจ้า ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตต–มหาเถระ บิดาแห่งพระกัมมัฏฐาน ได้จำพรรษาอยู่ ณ ที่แห่งนั้นเป็นเวลาถึง ๕ พรรษาติดต่อกัน โดยท่านไม่เคยจำพรรษาอยู่ ณ ที่ใดนานเช่นนั้นมาก่อน

หลวงปู่หลุยท่านเป็นผู้ที่พบสถานที่แห่งนั้น และก็เป็นที่น่าประหลาดว่า การที่ท่านจะไปอยู่ที่นั่นนั้น มีเหตุมาจากเรื่องเล็กๆ เรื่องหนึ่ง กล่าวคือในระยะนั้น หลวงปู่กำลังวิเวกอยู่ในแถวอำเภอกุดบาก และพรรณานิคม ปรากฏว่าชาวบ้านเกิดเป็นโรคเหน็บชาเป็นโรคอัมพฤกษ์กันมาก คือไม่เชิงถึงกับเป็นไข้ แต่ต่างคนต่างไม่มีแรงจะทำอะไรก็อ่อนเปลี้ยกันไปทั้งหมู่บ้าน พวกผู้หญิงก็ปานนั้น พวกผู้ชายก็ปานนั้น ไม่สามารถจะทำไร่ทำนากันได้ ด้วยความเมตตาที่เห็นชาวบ้านป่วยไข้ ทั้งขาดแคลนไม่มีเงินจะซื้อจะหายามารักษาพยาบาลหรือบำรุงตนให้หายจากโรคได้ เผอิญท่านระลึกได้ถึงยาตำรับที่เคยมีกล่าวอยู่ในบุพพสิกขา เป็นยาที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ให้ภิกษุอาพาธใช้ ท่านก็เลยทดลองจัดทำขึ้นตามตำรับที่ท่านเห็นกล่าวไว้ในหนังสือบุพพสิกขาฯ นั้นเรียกกันว่า **ยาน้ำมูตรเน่า**

หลังจากทำแล้ว ก็ปรากฏว่าโด่งดังไปทั่วทั้งอำเภอกุดบาก อำเภอพรรณานิคม อำเภอเมือง เล่าลือกันต่อๆ ไปว่า มีพระกัมมัฏฐานมาปักกลดโปรดสัตว์อยู่ ท่านมียารักษาโรคเหน็บชาโรคอัมพฤกษ์ได้ ในระหว่างนั้นใครมาขอ ท่านก็แจกกันให้ไปครอบครัวละ ๑ ขวดใหญ่ ใครกินแล้วก็หายจากโรคร้ายกันทั้งนั้น ต่างมีแรงได้ทำไร่ทำนากันเป็นปกติ แถมยังขยันขันแข็ง มีเรี่ยวแรงดีกว่าเดิมด้วยซ้ำ เลื่องลือกันไปจนถึงบ้านหนองผือ นาใน เพราะที่นั่นมีคนเป็นโรคอัมพาต เหน็บชา กันหลายคนอยู่ จึงพากันชวนกันไปอาราธนานิมนต์ให้ท่านมาโปรดพวกชาวบ้านหนองผือบ้าง

เล่ากันว่า เมื่อตอนที่ยกขบวนกันไปรับท่านมานั้น ปีนเขากันมาจนถึงหมู่บ้านหนองผือ รับมาพร้อมกับหาบหม้อยามาด้วยกับท่านเลย เพราะบ้านหนองผือเป็นหมู่บ้านใหญ่ มีผู้คนหนาแน่น ได้ยินข่าวเรื่องพระธุดงค์มียาวิเศษ ก็ดั้นด้นไปถึงแล้วก็ขอยามาได้มาทีละน้อย มาถึงมากินแล้วก็หาย จะไปเอามาแจกกันก็ไม่ทันอกทันใจ เลยคิดว่าไปนิมนต์ท่านมาจะดีกว่า สถานที่ซึ่งท่านพักอยู่ก่อนทางเขาด้านโน้นทางกุดบากนั้นอยู่ไกล มีอันตรายมาก สมัยนั้นเสือสางคางแดงมันก็มีมาก ทั้งมีข่าวเรื่องเสือมากินวัวกินควายอยู่ตลอดเวลา ก็เลยไปรับหลวงปู่มา ให้ท่านมาพักอยู่ตรงข้างๆ ที่สร้างวัดทุกวันนี้ ฝั่งทุ่งนาที่เรียกว่า วัดภูริทัตตถิราวาส คิดกันว่าแทนที่จะไปเอายามาก็ไปรับองค์ท่านมาเลย แล้วก็มาทำยาที่บ้านหนองผือนี้เลย การณ์ปรากฏว่าพวกที่เป็นโรคเหน็บชาทั้งหลายพากันหายจากโรคกันหมด การที่ท่านช่วยให้เขาหายจากโรคภัยไข้เจ็บนี้ ทำให้พวกชาวบ้านเริ่มมีศรัทธานับถือท่านเคารพท่านมากขึ้น ถือว่าท่านมาโปรดพวกเขาโดยแท้

ยาหม้อใหญ่นี้เป็นต้นเหตุให้ท่านได้อุบายฝึกทรมานคน กล่าวคือ เมื่อศรัทธาความเชื่อของคนได้บังเกิดขึ้นแล้ว ท่านก็เริ่มอบรมสั่งสอนชาวบ้าน ในเบื้องต้นเริ่มจากการให้ทาน การรักษาศีล การภาวนา ตามลำดับไป ท่านทุ่มเทช่วยในการรักษาพยาบาลชาวบ้านจนหายจากโรคภัยไข้เจ็บ แล้วก็ยังมาทุ่มเทรักษาชาวบ้านด้วยวิธีการทางด้านจิตใจอีก ชาวบ้านหนองผือจึงเกิดความเชื่อมั่นในองค์ท่านอย่างมาก

เมื่อถึงเวลาที่เรากำลังจะจัดทำชีวประวัติของท่านในครั้งนี้ ได้กลับไปสัมภาษณ์พูดคุยกับพวกชาวบ้านหนองผือ ซึ่งเคยเป็นคนหนุ่มคนสาวสมัยที่หลวงปู่ยังไปบ้านหนองผือใหม่ๆ เคยช่วยท่านเฮ็ดแคร่เฮ็ดกุฏิ และหัดทอผ้าจากท่าน เคยฝึกหัดสวดมนต์ไหว้พระ หัดภาวนาจากท่าน เคยกราบเคยไหว้หลวงปู่ใหญ่มั่นมาแต่ครั้งกระโน้น ปัจจุบันนี้ล้วนเป็นพ่อเฒ่าแม่แก่ ต่างมีอายุมากไปตามๆ กัน

พวกเขาคุยให้ฟังว่า *"ชาวบ้านหนองผือนี่ ตั้งแต่ตัวเล็กเด็กแดง ผู้เฒ่าผู้ใหญ่ คนทุกรุ่นทุกวัย ท่านได้สอนหมด ต่างก็เชื่อฟังท่าน โดยครั้งแรกท่านสอนการให้ทานก่อน ให้รู้จักการทำบุญสุนทานตามโอกาสตามเวลาที่มี โอกาสที่มีนั่นคือว่า ถ้านึ่งข้าวสุกทันก็ใส่บาตร ตำพริกทันก็ให้ใส่พริก ถ้าไม่มี ก็ตำกับเกลือ ถ้าตำบ่ทัน ก็ให้เอาลูกมันใส่ เพิ่นสอนไปหมด"* คำให้สัมภาษณ์นี้ก็มาจากหลวงตาบู่ ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นคนหนุ่ม ยังไม่ได้บวชเรียนแต่อย่างใด แต่จากการที่ได้ใกล้ชิดรับใช้ท่าน ก็เกิดเลื่อมใสศรัทธา บัดนี้ได้บวชแล้วอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือนี่เอง หลวงตาบู่ท่านเล่าว่า *"หลวงปู่หลุยท่านสอนตั้งแต่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย จนถึงหลาน ถึงเหลน ถึงโหลน"*

ข้อนี้คงจะจริง เพราะท่านจะนึกถึงประชาชนทุกเพศทุกวัย ในคำที่ท่านเทศนาสำหรับวัดต่างๆ ในโอกาสงานบุญต่างๆ ท่านจะพูดถึง บุตรหลาน บุตรเหลน บุตรโหลน หลวงตาบู่บอกว่า *"เพิ่นมีวิธีการสอน เมื่อเพิ่นทุ่มเทให้ชาวบ้านหนองผือนี่อย่างมาก ชาวบ้านก็มีความเคารพท่าน เชื่อฟังท่านด้วย แทบทุกคนก็ได้หายมาจากโรคแล้ว ท่านจะให้ทำอะไร ปฏิบัติตัวเช่นไร ก็เชื่อฟังเป็นอันดี ถือเสมือนว่าท่านเป็นพระมาลัยมาโปรดให้หายเจ็บหายไข้"*

การงานใดในวัดที่อยากทำ จะสร้างกุฏิ ศาลา ชาวบ้านก็มาช่วย เมื่อเราพูดถึงคำว่า กุฏิ กับ ศาลา นั้น ไม่ได้หมายถึงถาวรวัตถุมากมายอะไร ก็เพียงแต่การที่เอาไม้ไผ่มาตัดทุบทำเป็นฟาก แล้วก็ยกแคร่ขึ้น เอาใบไม้ใหญ่ๆ มาใส่ประกับเข้า โดยใช้ไม้ไผ่มาผ่าเป็นซีกเล็กๆ ยาวๆ แล้วก็เอาใบไม้ไว้ตรงกลาง ประกับหน้า ประกับหลัง ก็สามารถใช้เป็นฝาได้ ส่วนหลังคาก็เกี่ยวหญ้ามามุง อยู่กันเพียงแบบนั้น แต่ก็สามารถเป็นที่เจริญภาวนาได้เป็นอย่างดี

พูดถึงตำรายาหม้อใหญ่ของหลวงปู่นั้น คงจะมีผู้ที่สงสัยว่าจะประกอบด้วยอะไรบ้าง ความจริงในภายหลังในปีหลังๆ ท่านก็ได้บันทึกไว้เหมือนกัน จึงจะขอนำมาลงพิมพ์เป็นประวัติไว้โดยรักษาถ้อยคำสำนวนของท่านโดยตลอด ดังนี้

ท่านบันทึกไว้เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ ที่หัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

"ยาดองอย่างดี เยี่ยววัวดำ น้ำมูตรเน่า ของพระพุทธเจ้า มีอยู่ในบุพพสิกขา เป็นอนุศาสน์ พระอุปัชฌาย์ให้แก่กุลบุตรที่บวชใหม่ เป็นยาที่สำคัญมีชื่อเสียงอย่างดี โดยไม่แพ้กับยารัฐบาลตามร้านต่างๆ

หมากขามป้อม ๑
สมอ ๑
กระชาย ๑
ข่า ๑
ขิง ๑
กระเทียม ๑
เขาฮอ ๑ (บอระเพ็ด)
พริกไทย ๑
ตะไคร้ ๑
เกลือ ๑
น้ำผึ้ง ๑
ว่านไพร ๑
ใบมะกรูด ๑
ใบมะนาว ๑
ผักหนอก ๑
ผักอีเลิศ ๑
ดีปลี ๑
ใบมะขาม ๑

เยี่ยววัวดำต้มเสียก่อน
ใบสะเดา ใส่บ้างนิดหน่อย
ใบส่องฟ้า ทั้งราก ใบ
ใบแมงลัก
ใบกะเพรา
พริกใหญ่ธรรมดา เอาพริกไทยล้วนยิ่งดี

เยี่ยววัวดำเป็นอันขาดไม่ได้ เป็นโอสถสำคัญมากทีเดียว แก้โรคเบาหวาน ทำที่จังหวัดจันทบุรี ผ่านมาครั้งหนึ่ง บ้านผือ ตำบลนาใน ถ้ำโพนงาม ทำคราวนั้นมีชื่อเสียงดังมาก วัดป่าจังหวัดปทุมธานีก็ทำเหมือนกัน กินข้าวเอร็ดอร่อยมาก เมื่อกินแล้วใครๆ ก็ติดใจ อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายได้ดำเนินมาแล้ว ได้ผ่านมาแล้วตั้งหลายปี ดังนี้เห็นอานิสงส์ทุกครั้ง เป็นยาปรมัตถ์ของพระพุทธเจ้าโดยแท้ เป็นยาในพระพุทธองค์ศาสนาโดยตรง จนได้สั่งสอนสืบๆ มาจนทุกวันนี้”

นี่คือ ตำรับยาหม้อใหญ่ หรือที่ถูก คือ ยาปรมัตถ์ของพระพุทธเจ้า ตอนหลังมาอยู่ที่หัวหิน ท่านก็ได้จัดทำขึ้นเหมือนกัน แจกจ่ายกันไป

ท่านพักอยู่ที่บ้านหนองผือ นาใน นี้ในปี ๒๔๗๘ และปี ๒๔๗๙ แต่เฉพาะที่จำพรรษานั้นอยู่เพียงปีเดียว คือปี ๒๔๗๘ ออกจากถ้ำโพนงาม ท่านก็วิเวกไปแถวอำเภอกุดบาก พรรณานิคม เรื่อยมา จนได้กลับมาอยู่ที่บ้านหนองผือดังกล่าว กล่าวได้ว่าการจัดทำยาหม้อใหญ่นั้น เป็นอุบายนำครั้งแรกที่ทำให้ท่านสามารถอบรมสั่งสอนชาวบ้านหนองผือได้ ท่านใช้คำว่า **สามารถทรมานเขาได้** ชาวบ้านรักท่านมาก เมื่อท่านพูดบอกว่า ท่านจะออกจากที่นี่ไปเพื่อจะธุดงค์วิเวกไปตามวิสัยพระธุดงคกัมมัฏฐาน ต่างก็ไม่ยอม ร้องห่มร้องไห้อ้อนวอน ท่านไม่ทราบจะทำประการใด สงสารชาวบ้านก็สงสาร สุดท้ายจึงต้องใช้วิธีหนีออกไป จนกระทั่งได้กลับมาอีกทีหนึ่งในปี ๒๔๘๗ เป็นการมาจำพรรษาและเตรียมจัดเสนาสนะรับท่านพระอาจารย์มั่น โดยหลวงปู่ได้ออกอุบายแนะให้ชาวบ้านหนองผืออาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่นมาจำพรรษา ณ ที่นี้ จนเป็นผลสำเร็จ

พรรษา ๑๒ พ.ศ. ๒๔๗๙

อยู่ด้วยท่านพระอาจารย์เสาร์

จำพรรษา ณ วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร

เสร็จธุระจากการอบรมชาวบ้านทางบ้านหนองผือแล้ว หลวงปู่ก็ลาจากญาติโยมที่นั่นมา ท่านรับว่า การลาจากพวกชาวบ้าน บ้านหนองผือ ทำให้ท่านบังเกิดความอาลัยอาวรณ์คล้ายกับจะต้องจากญาติมิตรสนิทไปแดนไกลเช่นนั้น เป็นความรู้สึกที่ท่านไม่เคยเกิดกับศรัทธาในหมู่ใดถิ่นใดมาก่อน ทั้งๆ ที่ครูบาอาจารย์เคยสั่งสอนอบรมมาว่า พระธุดงคกัมมัฏฐานไม่ควรจะติดตระกูล ติดที่อยู่ ควรทำตัวให้เหมือนนก ที่เมื่อเกาะกิ่งไม้ใด ถึงคราจะต้องบินจากไป ก็จะโผไปจากกิ่งไม้นั้นได้โดยพลัน ไม่มีห่วงหาอาลัยหรือร่องรอยที่จะแสดงให้เห็นได้ว่า เท้าของเจ้านกน้อยนั้นเคยเกาะพำนักอยู่กับไม้ต้นนั้น กิ่งนั้น

แต่สำหรับชาวบ้านหนองผือนั้น ท่านมีความสนิทใจด้วยอย่างมาก ด้วยเป็นคนว่านอนสอนง่าย อบรมเช่นไรก็เชื่อฟัง พยายามปฏิบัติตาม ส่วนฝ่ายชาวบ้านก็เคารพท่านรักบูชาท่านอย่างเทิดทูน เห็นท่านดุจเทวดามาโปรด ตั้งแต่การที่ได้ยา **“วิเศษ”** ของท่านมารักษาโรคกันทั้งหมู่บ้าน ดังกล่าวมาแล้ว และยังช่วยเมตตาสั่งสอนให้รู้จักทางสวรรค์ทางนิพพานอีก ดังนั้น พอทราบข่าวว่าท่านจะลาจากไป จึงพากันร้องไห้อาลัยอันทำให้ท่านสารภาพในภายหลังว่า ทำให้ท่านใจคอไม่ค่อยปกติไปเหมือนกัน ท่านกล่าวว่าคงจะเป็นกุศลวาสนาที่เคยเกี่ยวข้องอบรมทรมานกันมาในชาติก่อนๆ ก็เป็นได้ ที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยกันเช่นนี้

ต่อมาในอนาคตเกือบ ๑๐ ปีต่อมา ท่านก็ได้กลับมา ณ ที่ละแวกบ้านหนองผือนี้อีก ได้มาจำพรรษาอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ และแนะนำสั่งสอนให้อุบายชาวบ้านคณะนี้ให้ได้มีโอกาสอันยิ่งใหญ่ สามารถอาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่น พระบิดาพระธุดงคกัมมัฏฐานภาคอีสาน ให้มาอยู่จำพรรษาเป็นประทีปส่องทางธรรม อยู่ติดต่อกันถึง ๕ พรรษา นับเป็นสถานที่ซึ่งท่านพระอาจารย์มั่นจำพรรษาอยู่นานที่สุด และเป็นเวลาช่วงสุดท้ายแห่งปัจฉิมสมัยของท่านด้วย ทำให้ **“บ้านหนองผือ”** เป็นนามที่โลกทางธรรมต้องรู้จักและจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ตลอดไป

ครั้งแรกท่านคิดจะเดินทางกลับไปทางจังหวัดบ้านเกิด เพราะมีนิมิตถึงโยมมารดา และตัวท่านก็ธุดงค์จากบ้านเกิดมาช้านาน อย่างไรก็ดี พอดีได้ทราบว่าท่านพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล อยู่ที่วัดป่าสุทธาวาส ท่านจึงรีบไปกราบด้วยความเคารพ ทั้งนี้เพื่อจะรายงานเรื่องการที่ท่านส่งให้ไปอยู่ที่ถ้ำโพนงามแต่เมื่อปีก่อนโน้นให้ทราบด้วย

การได้มาอยู่ปรนนิบัติรับใช้ครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่อีกวาระหนึ่ง ทำให้ท่านคิดว่าเป็นโอกาสอันประเสริฐ เหมือนจู่ๆ ได้เห็นแก้ววิเศษลอยมาใกล้ตัว จะไม่เชิญแก้วดวงวิเศษไว้บูชาหรือ จะปล่อยให้ลอยผ่านพ้นไปได้อย่างไร โอกาสเช่นนี้มีไม่ได้ง่ายๆ สำหรับการกลับไปเยี่ยมบ้านนั้น น่าจะรอต่อไปได้ บ้านโยมมารดาก็คงอยู่ ณ ที่เก่า ไม่ได้ถอนเสาเรือนหายไปไหน อีกทั้งเราได้แผ่เมตตาให้มารดา ทำร่มมุ้งกลดแจกจ่ายพระเณร แม่ชี อุทิศกุศลให้มารดาตลอดมาอยู่แล้ว

ปี ๒๔๗๙ ท่านจึงได้อธิษฐานพรรษาอยู่ด้วยท่านพระอาจารย์เสาร์ ณ วัดป่าสุทธาวาส เนื่องจากท่านไม่มีนิสัยชอบเทศนาอบรมเอง หลวงปู่หลุยจึงรับหน้าที่เป็นผู้คอยดูแลอบรมพระเณรที่มาอยู่กับท่านพระอาจารย์เสาร์ ให้อยู่ในธรรมวินัยและอาจาริยวัตรข้อปฏิบัติอันดีงาม อาจาริยวัตรที่ท่านฝึกปรือมาแต่สมัยอยู่กับท่านพระอาจารย์บุญ ปฏิบัติรับใช้อาจารย์องค์แรกของท่านมาด้วยความเลื่อมใสศรัทธาเป็นเวลา ๖-๗ ปี มาครั้งนี้ท่านก็ใช้อย่างเต็มที่ แม้ท่านจะมีพรรษากว่าสิบแล้ว แต่ท่านก็คงนอบน้อมถ่อมองค์ให้พระเณรรุ่นหลังได้เห็นเป็นตัวอย่าง ให้ตระหนักในวัตรเหล่านั้น

- **ต้องฉันทีหลังอาจารย์**
- **ฉันให้เสร็จก่อนอาจารย์**
- **นอนหลังอาจารย์** และ
- **ตื่นก่อนอาจารย์** เป็นอาทิ

การอุปัฏฐากพิเศษที่พระเณรพยายามปฏิบัติเป็นกิจวัตร แต่ทำไม่ค่อยคล่อง ก็คือการกดเอ็นท้องให้ท่านในเวลานวดเส้นตอนกลางคืน ท่านเป็นคนรูปร่างใหญ่ หนังท้องค่อนข้างหนาด้วยท่านมีอายุมากแล้ว อีกประการหนึ่ง ท่านก็เคยชินต่อการนวดแรงๆ มาแล้ว การกดคั้นเอ็นท้องของท่านจึงต้องใช้พละกำลังแข็งแรงมากเป็นพิเศษ พระเณรผู้ปฏิบัติไม่ค่อยมีกำลังนิ้วมือแข็งแรงพอ จึงมาปรารภกัน หลวงปู่ได้เข้าไปขออนุญาตนวดเอ็นท่าน และสุดท้ายก็ได้อุบายมาสอนกัน คือให้พยายามกำหนดภาวนาไปด้วย เมื่อจิตเป็นสมาธิ กำลังมือก็จะหนักหน่วง แข็งแรง ใจสู่ใจ ผู้รับนวดก็จะสบายกาย ผู้นวดก็จะไม่เปลืองแรง ดีด้วยกันทั้งสองฝ่าย

หลวงปู่บันทึกเรื่องเกี่ยวกับหลวงปู่เสาร์ไว้หลายแห่งหลายวาระ คงจะเป็นความประทับใจของท่านอย่างมากที่ได้เคยเดินธุดงค์และจำพรรษากับหลวงปู่เสาร์

"ท่านเกิดที่บ้านข่าโคม อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๐๒ ท่านเป็นคณาจารย์ใหญ่ของพระกัมมัฏฐานทั้งหมด

ได้มรณภาพในท่านั่งสมาธิ ในอุโบสถวัดอำมาตย์ จำปาศักดิ์ ลาว เมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๔ ตรงกับ ๒$\overset{๗}{ฯ}$๓ (วันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ - ผู้เขียน) ปีมะโรง เชิญศพมาจุดศพ ณ วัดบูรพาราม อำเภอเมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี ในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๖"

สำหรับเรื่องนิสัย หลวงปู่หลุยบันทึกไว้ว่า

"นิสัยท่านอาจารย์เสาร์ นิสัยชอบก่อสร้าง ชอบปลูกพริกหมากไม้ ลักษณะจิตเยือกเย็น มีพรหมวิหาร ทำจิตดุจแผ่นดิน มีเมตตาเป็นสาธารณะ เป็นคนพูดน้อย

ยกจิตขึ้นสู่องค์เมตตา สุกใสรุ่งเรือง เป็นคนเอื้อเฟื้อในพระวินัย ทำความเพียรเป็นกลาง ไม่ยิ่งไม่หย่อน พิจารณาถึงขั้นภูมิธรรมละเอียดมาก ท่านบอกให้เราภาวนาเปลี่ยนอารมณ์ แก้อาพาธได้ฯ อยู่ข้างนอกวุ่นวาย เข้าไปหาท่านจิตสงบดีฯ เป็นอัศจรรย์ปาฏิหาริย์หลายอย่าง จิตของท่านชอบสันโดษ ไม่มักใหญ่ใฝ่สูง หมากไม่กิน บุหรี่ไม่สูบ ท่านแดดังเป็นอุปัชฌายะฯ เดินจงกรมภาวนาเสมอไม่ละกาล น้ำใจดี ไม่เคยโกรธเคยขึ้งให้พระ เณร อุบาสก อุบาสิกา มักจะวางสังฆทานอุทิศในสงฆ์สันนิบาต แก้วิปัสสนูแก่สานุศิษย์ได้ อำนาจวางจริตเฉยๆ เรื่อยๆ ชอบดูตำราเรื่องพุทธเจ้า รูปร่างใหญ่ สันทัด เป็นมหานิกาย ๑๐ พรรษา จึงมาญัตติเป็นธรรมยุตฯ ชอบรักเด็ก เป็นคนภูมิใหญ่กว้างขวาง ยินดีทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ลักษณะเป็นคนโบราณพร้อม ทั้งกาย วาจา ใจ เป็นโบราณทั้งสิ้น ไม่เห่อตามลาภยศสรรเสริญ อาหารชอบเห็ด ผลไม้ต่างๆ ชอบน้ำผึ้ง”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ท่านบันทึกไว้แม้แต่ว่าอาหารนั้น อาจารย์ของท่านจะชอบอะไร ทั้งนี้แสดงว่า **สัทธิวิหาริก** หรือ **อันเตวาสิก** ต้องพยายามอุปัฏฐากปฏิบัติครูบาอาจารย์ โดยหาอาหารที่ถูกรสถวายให้ฉันได้ เพราะครูบาอาจารย์ผู้มีอายุนั้น ธาตุขันธ์กำลังทรุดโทรม ควรจะต้องพยายามถวายอาหารที่จะช่วยบำรุงธาตุขันธ์ให้ยืนยาว

ต่อมาอีก ๑๙ ปี ระหว่างจำพรรษาที่สวนพ่อหนูจันทร์ ท่านบันทึกว่า

“พ.ศ. ๒๔๙๘ จำพรรษาสวนพ่อหนูจันทร์ ฝันได้นวดขาท่านพระอาจารย์เสาร์ คล้ายอยู่กุฏิ ขอโอกาสท่านนวดขาเข้า จะได้ขึ้นรถและเกวียนไปที่อื่น”

และแม้ในปี ๒๕๒๙ ท่านยังได้บันทึกไว้อีกว่า

“ลัทธิท่านอาจารย์เสาร์ พระครูวิเวกพุทธกิจ มีเมตตาแก่สัตว์ เป็นมหากรุณาอย่างยิ่ง วางเป็นกลาง เยือกเย็นที่สุด เมตตาของท่านสดใส เห็นปาฏิหาริย์ของท่านสมัยขุนบำรุงบริจาคที่ดินและไม้ทำสำนักแม่ขาวสาริกา วัดสุทธาวาส จ.สกลนคร แก้สัญญาวิปลาส ท่านอาจารย์มั่นกับท่านเจ้าคุณหนู วัดสระปทุม ในสมัยนั้นจนสำเร็จเป็นอัศจรรย์ เรียกว่าเป็นพ่อพระกรรมฐานภาคอีสาน นี้ท่านอาจารย์เสาร์เล่าให้ฟังสมัยที่เราอยู่กับท่าน เดินธุดงค์ไปด้วยท่าน ปรารถนาเป็นพระปัจเจก กับปรารถนา

เป็นสาวกสำเร็จอรหันต์ในศาสนาสมณโคดมพุทธเจ้าของเรา แก้บ้าท่านอาจารย์หนูไม่สำเร็จ เพราะเธอเชื้อบ้าติดแต่กำเนิด ท่านอาจารย์มั่นเคารพท่านอาจารย์เสาร์มากที่สุด เพราะเป็นเณรของท่านมา แต่ก่อนท่านเรียกท่านอาจารย์ว่า เจ้าๆ ข้อยๆ" (เจ้าๆ คือแทนตัวของหลวงปู่มั่น ข้อยๆ คือแทนตัวหลวงปู่เสาร์ - ผู้เขียน)

ในเรื่องการปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าของหลวงปู่เสาร์นี้ ในภายหลังเมื่อหลวงปู่หลุยเล่าเรื่องนี้ให้ศิษย์ฟัง ท่านก็ได้สารภาพให้ศิษย์ใกล้ชิดฟังเหมือนกันว่าตัวหลวงปู่หลุยเองก็เคยปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เช่นเดียวกันกับหลวงปู่เสาร์เหมือนกัน ท่านเองก็มีนิสัยไม่อยากอยู่นำหมู่นำพวก ชอบอยู่คนเดียว ไปคนเดียวเหมือนกัน พระปัจเจกพุทธเจ้าที่อยู่เขาคันธมาทน์นั้น แม้จะอยู่กันถึง ๕๐๐ องค์ แต่ก็ไปบิณฑบาตองค์เดียวมาเลี้ยงกัน ท่านเห็นความสบายและก็ไม่ค่อยห่วงพวกห่วงหมู่ด้วย จึงปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ต่อเมื่อพบพ่อแม่ครูบาอาจารย์เทศนาสั่งสอนอบรมเห็นโทษของการเวียนเกิดเวียนตาย หลวงปู่มั่นประเสริฐเลิศลอยกว่าท่านเป็นหมื่นเท่าแสนเท่า ท่านยังต้องไปเวียนวนเกิดเป็นสุนัขถึงอสงไขยชาติ หลวงปู่เสาร์ก็ยังยอมเลิกปรารถนาพุทธภูมิ ท่านอาจารย์บุญ อาจารย์องค์แรกของท่านก็นิพพานไปแล้ว ท่านเองเป็นศิษย์จะอวดเก่งกล้ากว่าพ่อแม่ครูจารย์ได้อย่างไร

ท่านชี้ให้ฟังว่า ผู้เคยปรารถนาพุทธภูมินั้น แม้จะละเลิกความปรารถนาแล้วก็ตามแต่สายใยแห่งความปรารถนาเดิมจะยังคงแน่นเหนียวอยู่มาก การพิจารณาตัดขาดจึงทำไม่ค่อยได้ง่ายๆ ปากว่าละเลิกความปรารถนาแล้ว แต่ในก้นบึ้งของจิตมันยังซุกซ่อนตัวเกาะรากฝังแน่นอยู่ ต้องตัดให้ขาด การทำความเพียรเพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพานจึงจะรุดหน้า ตัวท่านเองกว่าจะฟันฝ่ามาได้ก็ลำบากพอดู

อนึ่ง โดยที่หลวงปู่ท่านมักจะบันทึกเหตุการณ์ไว้มีข้อความสั้นๆ ส่วนใหญ่คงเป็นเพียงบันทึกย่อเพื่อช่วยความจำ ในเรื่องราวเกี่ยวกับหลวงปู่เสาร์ก็เช่นเดียวกัน ดังเช่นบางตอนท่านบันทึกว่า

"ท่านอาจารย์เสาร์หนักอยู่ในสมาธิและพรหมวิหาร ท่านชอบอนุโลมตามนิสัยของสัตว์..."

และ *“ท่านอาจารย์เสาร์ทำจิตยกก้นพ้นฟากแล้ว ๑ ศอก พลิกจิตอย่างไรไม่รู้ตกต่าง ไม่อย่างนั้นเหาะไปที่ไหนไม่รู้...”*

ดังนั้น เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้อรรถรสในเรื่องนี้อย่างเต็มเปี่ยม จึงขอกราบเท้านมัสการพระคุณเจ้าท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ขออนุญาตนำข้อความตอนที่ท่านได้เขียนไว้เกี่ยวกับ พระคุณเจ้าหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล ในหนังสือ **“ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ”** มาลงพิมพ์ด้วยความเคารพรัก และเทิดทูนอย่างสูงสุด ดังนี้

ความต่อไปนี้ ขอเชิญมาจากหนังสือ “ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ” โดยพระคุณเจ้าท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน เป็นตอนที่ท่านพระอาจารย์มั่นเล่าถึงท่านพระอาจารย์เสาร์

“ท่าน[*] *เล่าว่านิสัยของท่านพระอาจารย์เสาร์เป็นไปอย่างเรียบๆ และเยือกเย็นน่าเลื่อมใสมาก ที่มีแปลกอยู่บ้างก็เวลาท่านเข้าที่นั่งสมาธิ ตัวของท่านชอบลอยขึ้นเสมอ บางครั้งตัวท่านลอยขึ้นไปจนผิดสังเกตเวลาท่านนั่งสมาธิอยู่ ท่านเองเกิดความแปลกใจในขณะนั้นว่า* ***“ตัวเราถ้าจะลอยขึ้นจากพื้นแน่ๆ”*** *เลยลืมตาขึ้นดูตัวเอง ขณะนั้นจิตท่านถอนออกจากสมาธิพอดี เพราะพะวักพะวงกับเรื่องตัวลอย ท่านเลยตกลงมาก้นกระแทกกับพื้นอย่างแรง ต้องเจ็บเอวอยู่หลายวัน ความจริงตัวท่านลอยขึ้นจากพื้นจริงๆ สูงประมาณ ๑ เมตร ขณะที่ท่านลืมตาดูตัวเองนั้น จิตได้ถอนออกจากสมาธิ จึงไม่มีสติพอยับยั้งไว้บ้าง จึงทำให้ท่านตกลงสู่พื้นอย่างแรงเช่นเดียวกับสิ่งต่างๆ ตกลงจากที่สูง ในคราวต่อไป เวลาท่านนั่งสมาธิ พอรู้สึกว่าตัวท่านลอยขึ้นจากพื้น ท่านพยายามทำสติให้อยู่ในองค์ของสมาธิ แล้วค่อยๆ ลืมตาขึ้นดูตัวเอง ก็ประจักษ์ว่าตัวท่านลอยขึ้นจริงๆ แต่มิได้ตกลงสู่พื้นเหมือนคราวแรก เพราะท่านมิได้ปราศจากสติ และคอยประคองใจให้อยู่ในองค์สมาธิ ท่านจึงรู้เรื่องของท่านได้ดี ท่านเป็นคนละเอียดถี่ถ้วนอยู่มาก แม้จะเห็นด้วยตาแล้วท่านยังไม่แน่ใจ ต้องเอาวัตถุชิ้นเล็กๆ ขึ้นไปเหน็บไว้บนหญ้าหลังกุฏิ แล้วกลับมาทำสมาธิอีก พอจิตสงบและตัวเริ่มลอยขึ้นไปอีก ท่านพยายามประคองจิต*

---

[*] *ท่าน* หมายถึง ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ

ให้มั่นอยู่ในสมาธิเพื่อตัวจะได้ลอยขึ้นไปจนถึงวัตถุเครื่องหมายที่ท่านนำขึ้นไปเหน็บไว้ แล้วค่อยๆ เอื้อมมือจับด้วยความมีสติ แล้วนำวัตถุนั้นลงมาโดยทางสมาธิภาวนา คือ พอหยิบได้วัตถุนั้นแล้วก็ค่อยๆ ถอนจิตออกจากสมาธิ เพื่อกายจะได้ค่อยๆ ลงมาจนถึงพื้นอย่างปลอดภัย แต่ไม่ถึงกับให้จิตถอนออกจากสมาธิจริงๆ เมื่อได้ทดลองจนเป็นที่แน่ใจแล้ว ท่านจึงเชื่อตัวเองว่าตัวท่านลอยขึ้นได้จริงในเวลาเข้าสมาธิในบางครั้ง แต่มิได้ลอยขึ้นเสมอไป นี้เป็นจริตนิสัยแห่งจิตของท่านพระอาจารย์เสาร์ รู้สึกผิดกับนิสัยของท่านพระอาจารย์มั่นอยู่มากในปฏิปทาทางใจ”

“จิตของท่านพระอาจารย์เสาร์เป็นไปอย่างเรียบๆ สงบเย็นโดยสม่ำเสมอ นับแต่ขั้นเริ่มแรกจนถึงสุดท้ายปลายแดนแห่งปฏิปทาของท่าน ไม่ค่อยล่อแหลมต่ออันตราย และไม่ค่อยมีอุบายต่างๆ และความรู้แปลกๆ เหมือนจิตท่านพระอาจารย์มั่น”

“ท่านเล่าว่า ท่านพระอาจารย์เสาร์เดิมท่านปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า เวลาออกบำเพ็ญ พอเร่งความเพียรเข้ามากๆ ใจรู้สึกประหวัดๆ ถึงความปรารถนาเดิมเพื่อความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แสดงออกเป็นเชิงอาลัยเสียดาย ยังไม่อยากไปนิพพาน ท่านเห็นว่าเป็นอุปสรรคต่อความเพียรเพื่อความรู้แจ้งซึ่งพระนิพพานในชาติปัจจุบันนี้ ท่านเลยอธิษฐานของดจากความปรารถนานั้น และขอประมวลมาเพื่อความรู้แจ้งซึ่งพระนิพพานในชาตินี้ ไม่ขอเกิดมารับความทุกข์ทรมานในภพชาติต่างๆ อีกต่อไป พอท่านปล่อยวางความปรารถนาเดิมแล้ว การบำเพ็ญเพียรรู้สึกสะดวกแลเห็นผลไปโดยลำดับ ไม่มีอารมณ์เครื่องเกาะเกี่ยวเหมือนแต่ก่อน สุดท้าย ท่านก็บรรลุถึงแดนแห่งความเกษมดังใจหมาย แต่การแนะนำสั่งสอนผู้อื่น ท่านไม่ค่อยมีความรู้แตกฉานกว้างขวางนัก ทั้งนี้อาจเป็นไปตามภูมินิสัยเดิมของท่านที่มุ่งเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งตรัสรู้เองชอบ แต่ไม่สนใจสั่งสอนใครก็ได้ อีกประการหนึ่ง ที่ท่านกลับความปรารถนาได้สำเร็จตามใจนั้น คงอยู่ในขั้นพอแก้ไขได้ซึ่งยังไม่สมบูรณ์เต็มภูมิแท้”

“แม้ท่านพระอาจารย์มั่นเอง ตามท่านเล่าว่า ท่านก็เคยปรารถนาพุทธภูมิมาแล้วเช่นเดียวกัน ท่านเพิ่งมากลับความปรารถนาเมื่อออกบำเพ็ญธุดงคกรรมฐานนี่เอง โดยเห็นว่าเนิ่นนานเกินไปกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาตามความปรารถนา

จำต้องท่องเที่ยว เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในวัฏสงสารหลายกัปหลายกัลป์ ไม่ชนะจะแบกขนทนความทุกข์ทรมานไม่มีวันจบสิ้นนี้ได้ เวลาเร่งความเพียรมากๆ จิตท่านมีประหวัด ประหวัดในความหลัง แสดงเป็นความอาลัยเสียดายความเป็นพระพุทธเจ้ายังไม่อยากนิพพานในชาตินี้เหมือนท่านพระอาจารย์เสาร์ พออธิษฐานของดจากความปรารถนาเดิมเท่านั้น รู้สึกเบาใจหายห่วง และบำเพ็ญธรรมได้รับความสะดวกไปตามลำดับ ไม่ขัดข้องเหมือนแต่ก่อน และปรากฏว่าท่านผ่านความปรารถนาเดิมไปได้อย่างราบรื่นชื่นใจ เข้าใจว่าภูมิแห่งความปรารถนาเดิมคงยังไม่แก่กล้าพอ จึงมีทางแยกตัวผ่านไปได้”

“เวลาท่านออกเที่ยวธุดงคกรรมฐานทางภาคอีสานตามจังหวัดต่างๆ ในระยะต้นวัย ท่านมักจะไปกับท่านพระอาจารย์เสาร์เสมอ แม้ความรู้ทางภายในจะมีความแตกต่างกันบ้างตามนิสัย แต่ก็ชอบไปด้วยกัน สำหรับท่านพระอาจารย์เสาร์ ท่านเป็นคนไม่ชอบพูด ไม่ชอบเทศน์ ไม่ชอบมีความรู้แปลกๆ ต่างๆ กวนใจเหมือนท่านพระอาจารย์มั่น เวลาจำเป็นต้องเทศน์ ท่านก็เทศน์เพียงประโยคหนึ่งหรือสองเท่านั้น แล้วก็ลงธรรมาสน์ไปเสีย ประโยคธรรมที่ท่านเทศน์ซึ่งพอจับใจความได้ว่า **“ให้พากันละบาปและบำเพ็ญบุญ อย่าให้เสียชีวิตลมหายใจไปเปล่าที่ได้มีวาสนามาเกิดเป็นมนุษย์”** และ **“เราเกิดเป็นมนุษย์ มีความสูงศักดิ์มาก แต่อย่านำเรื่องของสัตว์มาประพฤติมนุษย์ของเราจะต่ำลงกว่าสัตว์และจะเลวกว่าสัตว์อีกมาก เวลาตกนรกจะตกหลุมที่ร้อนกว่าสัตว์มากมาย อย่าพากันทำ”** แล้วก็ลงธรรมาสน์ไปกุฏิ โดยไม่สนใจกับใครต่อไปอีก ปกตินิสัยของท่านเป็นคนไม่ชอบพูด พูดน้อยที่สุด ทั้งวันไม่พูดอะไรกับใครเกิน ๒-๓ ประโยค เวลานั่งก็ทนทาน นั่งอยู่ได้เป็นเวลาหลายๆ ชั่วโมง เดินก็ทำนองเดียวกัน แต่ลักษณะท่าทางของท่านมีความสง่าผ่าเผย น่าเคารพเลื่อมใสมาก มองเห็นท่านแล้วเย็นตาเย็นใจไปหลายวัน ประชาชนและพระเณรเคารพเลื่อมใสท่านมาก ท่านมีลูกศิษย์มากมายเหมือนท่านอาจารย์มั่น...”

“ทราบว่าท่านพระอาจารย์ทั้งสององค์นี้รักและเคารพกันมาก ในระยะวัยต้นไปที่ไหนท่านชอบไปด้วยกันอยู่ด้วยกันทั้งในและนอกพรรษา พอมาถึงวัยกลางผ่านไป

*เวลาพักจำพรรษามักแยกกันอยู่ แต่ไม่ห่างไกลกันนัก พอไปมาหาสู่กันได้สะดวก มีน้อยครั้งที่จำพรรษาร่วมกัน ทั้งนี้อาจเกี่ยวกับบรรดาศิษย์ซึ่งต่างฝ่ายต่างก็มีมากด้วยกัน และต่างก็เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกที ถ้าจำพรรษาร่วมกันจะเป็นความลำบากในการจัดที่พักอาศัย จำต้องแยกกันอยู่เพื่อเบาภาระในการจัดที่พักอาศัยไปบ้าง ทั้งสองพระอาจารย์ขณะที่แยกกันอยู่จำพรรษาหรือนอกพรรษา รู้สึกคิดถึงกันมาก และเป็นห่วงกันมาก เวลามีพระที่เป็นลูกศิษย์ของแต่ละฝ่ายมากราบนมัสการ จะมากราบนมัสการท่านพระอาจารย์เสาร์หรือมากราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น ต่างจะต้องถามถึงความสุขทุกข์ของกันและกันก่อนเรื่องอื่นๆ จากนั้นก็บอกกับพระที่มากราบว่า **“คิดถึงท่านพระอาจารย์...”** และฝากความเคารพคิดถึงไปกับพระลูกศิษย์ที่มากราบเยี่ยมตามความสมควรแก่ **“อาวุโส ภันเต”** ทุกๆ ครั้งที่พระมากราบพระอาจารย์ทั้งสองแต่ละองค์”*

พรรษาที่ ๑๓-๑๔ พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๘๑

กลับมาสู่แผ่นดินถิ่นกำเนิด

จำพรรษา ณ ป่าช้าหนองหมากผาง ต.นาอ้อ อ.เมือง จ.เลย

เมื่อออกพรรษาปี ๒๔๗๙ แล้ว ท่านก็คงปรนนิบัติรับใช้หลวงปู่เสาร์อยู่ ณ วัดป่าสุทธาวาส ต่อไปอีกระยะหนึ่ง อากาศแห้ง หมดฝน หลวงปู่เสาร์ก็เตรียมตัวจะออกวิเวกต่อไปตามวิสัยพระธุดงคกัมมัฏฐาน ท่านได้ออกธุดงค์ติดตามหลวงปู่เสาร์ไปทางท่าอุเทน มุกดาหาร และนครพนม ด้วย ต่อมาได้มีพระเณรมาพึ่งบารมีหลวงปู่เสาร์มากขึ้น กลายเป็นกลุ่มคณะใหญ่ ท่านซึ่งปกติไม่ค่อยชอบหมู่พวก ชอบอยู่คนเดียวไปคนเดียวอย่างสะดวกใจ คิดจะอยู่ก็อยู่ คิดจะไปก็ไป จึงคิดหนี เพราะการอยู่จำพรรษาด้วยหลวงปู่เสาร์นั้นเป็นด้วยความเคารพเทิดทูนอย่างสูงสุดต่อครูบาอาจารย์ คิดช่วยผ่อนคลายรับภาระอบรมพระเณรแทนท่านเท่านั้น บัดนี้ระหว่างเวลาธุดงค์ แต่ละองค์ต่างก็ทำจิตของท่านไป ภาระในการอบรมก็แทบไม่ต้องมี ท่านจึงกราบลาหลวงปู่เสาร์แยกจากหมู่พวกมา

ระยะนั้นมีนิมิตถึงโยมมารดาและทางบ้านมารบกวนในสมาธิบ่อยครั้ง ท่านจึงคิดจะมุ่งหน้ากลับไปแผ่นดินถิ่นกำเนิดด้วยได้จากมาช้านานแล้ว แทบจะกล่าวได้ว่าพอบวชแล้วท่านก็ไม่ได้กลับไปให้มารดาและญาติพี่น้องได้เห็นหน้าเลย ท่านได้ออกธุดงค์เที่ยวไปโดยตลอด อุดร ขอนแก่น นครราชสีมา สกลนคร นครพนม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม สำหรับแถบบ้านเกิดเมืองนอนนั้น แทบจะไม่ยอมมาใกล้บ้าน ดูเหมือนจะมีเพียงครั้งเดียวที่ท่านกรายไปใกล้ญาติพี่น้อง คือการไปร่วมงานศพญาติทางโยมมารดาที่หล่มสัก ใน พ.ศ. ๒๔๗๔ แต่ก็ได้รับแผลชีวิตกระหน่ำเอาอย่างหนัก

แทบจะต้องสึกหาลาเพศเตลิดเปิดเปิงไปทีเดียว เคราะห์ยังดีที่ได้อุบายวิธีจากพระเถระผู้ใหญ่ช่วยสงเคราะห์ จึงสามารถครองเพศพรหมจรรย์ต่อไปได้อย่างเต็มภาคภูมิ

เหตุผลสำคัญที่ทำให้ท่านไม่ต้องการจะกลับมาจำพรรษาประพฤติปฏิบัติธรรมอยู่ ณ ที่ใกล้บ้านเกิด เพราะตระกูลของท่านเป็นตระกูลใหญ่ มีคนรู้จักมากหน้าหลายตา การบวชนั้น ถ้าเป็นการบวชตามประเพณีนิยมเพียงชั่วระยะ ๑ เดือน ๓ เดือน ทุกคนก็พอจะเข้าใจ ด้วยเชื่อถือกันว่าจะเป็นบุญเป็นกุศลแก่บิดามารดาปู่ย่าตายาย แต่นี้เป็นการบวชที่ว่าจะบวชตลอดชีวิต มิหนำซ้ำยังแบกกลด แบกบาตร เตรียมออกป่าออกดงตลอดไป จะอยู่อย่างไร จะกินอย่างไร เจ็บไข้จะได้ใครพยาบาลให้หยูกให้ยา ญาติพี่น้องก็จะพร่ำรำพันขอให้สึกเถิด ทรัพย์สมบัติก็มีมากมาย โยมมารดาก็เป็นเจ้าแม่นางคนรู้จักนับหน้าถือตาทั้งตำบล **“พระ”** ท่านเป็นลูกชายคนเดียวจะไม่อยู่สืบต่อหน่อแนวแถวตระกูลเลยหรือ ตระกูลนี้จะจบสิ้นลงแล้วหรือ ล้วนแต่มีผู้ห่วงหาอาทรอ้อนวอนให้สึกทั้งนั้น บ้างก็ยิ่งสงสาร ด้วยเห็น **“พระ”** ครองจีวรอันเก่าคร่ำคร่า ผอมจนหลือแต่กระดูก ตามสำนวนของญาติ อดอยากปากแห้ง ไม่เข้าใจเรื่องการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่เข้าใจเรื่องการทรมานกายเผาผลาญกิเลส ไม่เข้าใจเรื่องการฉันมื้อเดียวอันเป็นวัตรของพระธุดงค์ รุมล้อมกันชักจูงให้ท่านสึก ท่านจึงคิดว่าควรจะไปอยู่ห่างไกลพวกญาติพี่น้องให้ไกลที่สุดเท่าใดจะยิ่งดีที่สุดได้เท่านั้น

แต่ทว่าบัดนี้ ท่านคิดว่าได้ครองเพศบรรพชิตมาได้นาน **“พอตัว”** แล้ว ทางฝ่ายญาติโยมทางบ้านคงจะทำใจได้แล้ว และคงเข้าใจได้แล้วว่าท่านจะต้องมีความสุขสันโดษในชีวิตสมณเพศของท่านอย่างมากพอ ท่านจึงอยู่มาได้ถึงป่านนี้ คงจะไม่มีใครมารบเร้าอ้อนวอนให้ท่านสึกให้รำคาญอีก หลวงปู่จึงคิดว่าถึงเวลาแล้วที่ท่านควรจะไปหาที่จำพรรษาอยู่ในเขตจังหวัดเลยเพื่อโปรดสงเคราะห์โยมมารดาโดยเฉพาะ

ท่านเกิดในสกุล **“วรบุตร”** อันแปลว่า สกุลแห่ง **บุตรอันประเสริฐ** ท่านก็คิดว่าท่านได้ทำหน้าที่บุตรอันประเสริฐให้แก่บิดามารดาแล้ว คือบวชในเพศอันอุตตมะเป็น **“พระ”** ซึ่งคำว่า **“พระ”** ก็มาจากคำ **“วร”** คำเดียวกัน อันแปลว่า ประเสริฐเหมือนกัน บวชเรียนอุทิศส่วนกุศลให้บุพการี อบรมสั่งสอนให้โยมได้มีความรู้ความเข้าใจในการ

ทาน การศีล การภาวนา ให้มีอริยทรัพย์ติดตัวต่อไปทุกภพทุกชาติ สถานที่ซึ่งหลวงปู่ได้ไปอยู่จำพรรษาโปรดสงเคราะห์โยมมารดาและญาตินั้นคือที่ ป่าช้าวัดหนองหมากผาง และที่ถ้ำผาปู่ ต.นาอ้อ อ.เมือง จ.เลย ท่านจำพรรษาอยู่ในระหว่างสถานที่ ๒ แห่งนี้ รวม ๓ พรรษา คือพรรษาในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ถึง ๒๔๘๒

เล่ากันว่า ครั้งแรกเมื่อท่านโผล่เข้าไปในบ้าน แทบจะไม่มีใครจำท่านได้ เพราะท่านทั้งผอม ทั้งดำ ภาพชายหนุ่มร่างโปร่ง ผิวขาว หน้าตาสะสวย ยิ้มง่าย ที่เจ้าแม่นางกวยจำได้ ไม่มีเค้าเหลืออยู่เลย แถมจีวรที่ครองก็ดูขะมุกขมอมเก่าคราคร่ำ มีรอยปะชุน โยมมารดาซึ่งมีชื่อในทางแต่งกายงามสะอาดเอี่ยมอยู่เสมอ จึงตกใจเมื่อเห็นพระลูกชายอยู่ในสภาพนั้น และสำคัญที่สุด ทุกคนเข้าใจว่าท่านตายไปแล้ว ด้วยเห็นท่านหายสาบสูญไปนานแล้ว ไม่เห็นท่านเยี่ยมกรายกลับมาบ้าน แถมสภาพบ้านเมืองในสมัยนั้นก็ยังเป็นป่าดงพงทึบ ทางจากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่ง มีแต่ต้องใช้ช้างใช้เกวียนเป็นพาหนะ เดินทางตัดผ่านเข้าไปในป่าเปลี่ยว นี่ **"พระ"** เดินเท้าเปล่า แบกกลด บาตร จะผ่านดงได้หรือ แถมในป่ายังมีทั้งสิงสาราสัตว์ ทั้งไข้ป่า **"พระ"** จะผ่านไปได้อย่างไร

เห็นหน้าท่าน ทุกคนในบ้านก็ร้องไห้ด้วยความปีติ ไม่แต่เจ้าแม่นางกวยหรือเจ้าแม่นางบวย ผู้เป็นโยมมารดาและโยมพี่สาว แม้แต่คนใช้บริวารในบ้านที่เป็นคนเก่าคนแก่ต่างก็พลอยเสียน้ำตากันไปด้วย

ในการบันทึกทำประวัติครั้งนี้ ได้พบลูกของคนใช้เก่าของท่าน เกิดทันและอยู่ในเวลาที่หลวงปู่กลับเข้าบ้านเป็นวาระแรกด้วย ได้เล่าภาพการร้องห่มร้องไห้ให้ฟังและเสริมว่า

"เขาคิดกันว่าท่านตายแล้ว เจ้าแม่นางร้องไห้ใหญ่ ก็นี่แหละ ไปเรียกชื่อท่านว่าหลุย ท่านก็เลยหลุยไปหลุยมา"

ได้ความว่า ชื่อของท่าน ซึ่งคุณพระเชียงคานให้ชื่อว่า **"หลุย"** อันมีที่มาจากการที่ท่านไปถือศาสนาคริสต์ ก็เลยให้ชื่อตามนักบุญหลุย นั้น ในภาษาอีสานก็มีคำว่า **"หลุย"** เหมือนกัน แปลว่า หลุดไปหลุดมา นึกจะมาก็มา นึกจะไปก็ไป ซึ่งกลายเป็นการตรงต่อบุคลิกลักษณะของท่านในภายหลังอย่างถูกต้องที่สุด

ในปี ๒๔๘๐ นี้ ท่านก็ได้ถามเจ้าแม่นางกวยถึงกำเนิดของท่าน การอยู่ในท้อง อยู่ไฟ ฯลฯ ดังที่ท่านบันทึกไว้ และได้นำมากล่าวไว้แต่ต้นแล้วครั้งหนึ่ง

"พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้ถามแม่กวย --- กำเนิดในท้อง ๑๐ เดือน อยู่กรรมสบาย ไม่ป่วย เราอยู่ในท้องแม่ แม่สมาทานอุโบสถหลวง แรกเกิดคนชอบมาก บิดาฝันได้แก้ว เกิดทีแรกรกพันคอ คนอื่นทายว่าจะได้บวช เจ็บท้อง ๑ คืน รุ่งจวนสว่างคลอด อยู่กรรม ๒๑ วัน แม่โซ้นเลี้ยง นอนไว้ที่ไหนก็นอนง่าย ร้องไห้แต่อยู่กรรม นอกนั้นไม่ร้องไห้ ตกต้นไม้ไม่ใช่ตายคืน ครู่เดียวก็รู้สึกตัว อยู่กรรมหนาวจัด เกิดทีแรกรูปงาม ใครๆ ก็ชอบอุ้ม อยู่ในท้องนั้นใหญ่จนแม่ตำแย แม่โซ้นพัน ทักท้วงว่าใหญ่นักจะออกไม่ได้ แม่เลยตกใจ นี้แหละคุณของแม่เช่นนี้ เราไม่กล้าสึกเพราะฉลองคุณบิดามารดาให้เต็มเปี่ยมในชาตินี้"

การอบรมโยมมารดาระหว่างการอยู่ ณ วัดป่าช้าหนองหมากผาง นี้จะมีผลประการใด ท่านมิได้บันทึกไว้ แต่จากที่ผู้เป็นหลานทวดของเจ้าแม่นางกวย และเป็นหลานยายคนเดียวของเจ้าแม่นางบวย (ตระกูลของท่าน ฝ่ายโยมพี่สาวเสียชีวิตหมด เหลือหลานสาวผู้นี้คนเดียว – ผู้เขียน) เล่าให้ฟังถึงภาพคุณทวด เจ้าแม่นางกวย ที่เธอเมื่ออายุ ๖-๗ ขวบ ยังจำได้

"...คุณทวดขณะนั้นอายุคงราว ๘๐ ปี อ้วนขาว นุ่งผ้าซิ่นไหมมัดหมี่ ซึ่งให้คนใช้ในบ้านทอให้ ใส่เสื้อขาว ซักรีดเรียบ นั่งอยู่ที่ใด จะมีหนังสือธรรมะติดตัวอยู่ตลอดเวลา คุณทวดจะอ่านหนังสือธรรมะออกเสียงดัง บางทีก็เรียกคนในบ้านหรือหลานมาฟังด้วย"

"...จำได้ว่า คุณทวดจะออกนอกบ้าน ท่านจะห่มผ้า สะพายแพร แบบคนถือศีลเสมอ... สายตาของท่านดีมาก อ่านหนังสือเอง ไม่ต้องใช้ให้ใครอ่านให้ฟัง"

ดูเหมือนหลวงปู่จะถ่ายทอดนิสัยจากโยมมารดาไม่น้อยเลย เช่น เวลาท่านไปไหน หลวงปู่จะต้องมีหนังสือติดองค์ไปตลอดเวลา และสายตาของท่านดีมาก อ่านหนังสือไม่เคยต้องใช้แว่นสายตาช่วยเลยจนตลอดชีวิต และการที่ผู้มีอายุ ๘๘ ปี จะสามารถ

อ่านหนังสืออย่างแคล่วคล่องว่องไว ไม่ใช้แว่นสายตาเลยนั้น ผู้เขียนเห็นจะต้องขอยืมสำนวนของท่านเองมากล่าวในที่นี้ว่า **“น่าอัศจรรย์นัก”**

****

ระหว่างเวลาที่มาจำพรรษาอยู่สงเคราะห์โยมมารดาและพี่สาว ที่วัดป่าหนองหมากผางนี้ เมื่อถึงเวลาออกพรรษา หมดฝน ท่านก็จะออกเดินธุดงค์ไปแสวงหาความวิเวกเรื่อยไป ที่ซึ่งท่านสะพายบาตร แบกกลด ไปทำความเพียรในระยะนี้นั้น ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาในเขตจังหวัดเลย อันเป็นดินแดนของแผ่นดินถิ่นกำเนิดของท่าน บางแห่งท่านจะหยุดพักเจริญสมณธรรมเพียงไม่กี่วันก็ผ่านเลยไป เช่น ที่ท่าลี่ แก่งคุดคู้ เชียงคาน บางแห่งจะพักอยู่นานด้วยภาวนาได้ผลดี ถูกจริตนิสัย และต่อไปในปีหลังๆ ท่านก็จะเวียนกลับไปบ่อยๆ

ในระยะนี้เองที่ท่านได้พบสถานที่เป็นมงคล มีนามว่า **ถ้ำผาบิ้ง** เป็นสถานที่ซึ่งต่อมาท่านได้บูรณะจัดตั้งขึ้นเป็นวัด และได้จำพรรษาอยู่ ณ ถ้ำผาบิ้ง เป็นเวลาติดต่อกันถึง ๖ ปี แต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ จนปัจจุบัน ถ้ำผาบิ้งมีชื่อเสียงขจรขจายเป็นที่รู้จักของนักปฏิบัติธรรมทั่วประเทศเป็นอย่างดี

“อยู่ถ้ำผาบิ้ง ๑๔/๘/๘๑ (วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ - ผู้เขียน) ทำจิตสงัดเงียบมาก วิถีจิตสุขุม กลัวแต่ทีแรก ต่อไปไม่กลัว ปฏิภาคเกิดมาก จิตเกิดความรู้แปลกๆ ถ้ำโพนงามที่ ๑ ถ้ำผาบิ้งที่ ๒ ถ้ำผาปู่ที่ ๓ ไม่ชอบบังคับจิต ไม่ชอบปลอบจิต ให้จิตรู้เห็นไปตามสายกลาง รู้กว้างขวางเยือกเย็น วิถีจิตชนิดนี้ปรารถนามานาน ความกลัวมีเท่าไร ความกล้ามีเท่านั้น ถ้าจิตไปกลางเป็นจิตเสมอ”

ท่านบันทึกเพิ่มเติมว่า

“๑๔/๘/๘๑ (วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ - ผู้เขียน) ณ ถ้ำผาบิ้ง วังสะพุง ทำจิตสงัดเงียบมาก วิถีจิตวิปัสสนาสุขุม กลัวแต่ทีแรก ต่อไปไม่กลัว ปฏิภาคเกิดมาก จิตเกิดความรู้แปลกๆ ***สถานที่ไม่เป็นมงคลเท่าไร*** *สู้ถ้ำโพนงามมิได้ วิถีจิตเดินไปตามลำดับ ไม่ชอบบังคับจิต ไปตามสายกลาง รู้ตามความเป็นจริง รู้กว้างขวางเยือกเย็น*

จิตไม่ด่วนไม่ช้า รู้ตามสภาพธรรม จิตไปสายกลาง ไม่ดลอัตตะไปหรือติดกามสุข วิถีจิตชนิดนี้ปรารถนามานาน **เชื่อความกล้าเท่าไร ความกลัวมีเท่านั้น เชื่อความรักเท่าไร ความชังมีเท่านั้น เชื่อปัญญาเท่าไร ความเขลามีเท่านั้น** *เพราะจิตเดินผิด ไม่เดินตามสายกลางนี้เป็นสำคัญ”*

“ให้ละอุปาทานอานิสงส์ ให้จิตเบา เพราะจิตไม่หาบปัญจขันธ์ ให้รู้จักความเป็นเองของสังขาร อย่าเปลี่ยนแปลงจิต จิตจะเป็นสังขารรู้ความเป็นกันเองจึงรู้ธรรมเห็นธรรม วางตามกรรม วางไม่เดือดร้อน อย่าให้จิตเสวยปีติเพราะจิตจะคลอนแคลน ให้เสวยความรู้ความเห็นตามสภาพธรรม จิตจึงแน่นอนมีหลักฐาน ความอยากความหิวเป็นลักษณะเปรต”

“ถ้ำผาบิ้ง ต้นเดือนอ้าย พ.ศ. ๘๑ (วันที่ ๒๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑ – ผู้เขียน) จิตยังบริโภคกามมากและยินดีในอามิสสุข ยินดีในการบำเพ็ญทาน จิตละเอียดบ้างเป็นบางอารมณ์”

“๔ ค่ำ ข้างขึ้น เดือนอ้าย พ.ศ. ๘๑ (ตรงกับวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑ – ผู้เขียน) นิสัยถูกกับถ้ำผาบิ้ง เจริญธรรมะเป็นอัศจรรย์ ละเอียดสุขุมเป็นชั้นๆ น้ำใจหนักแน่น น้ำใจมีอำนาจวาสนา โรคค่อยๆ หายเป็นชั้นๆ น้ำใจเบา แลเห็นความบริสุทธิ์ ความกลัวมีก่อน ความกล้ามีทีหลัง แลเห็นนิสัยของตนชัดเจน จิตมีกำลังขยับขึ้นเป็นชั้นๆ ความบางละเอียดมีกำลังเท่ากัน กลางวันไม่สู้ดี กลางคืนดีมาก วางจิตเป็นกลาง สติพิจารณาสังขารธรรม แปลเล่าเรียนรู้ในนั้น พิจารณาธรรมะถึงที่แล้วไม่ต้องแสดงอาบัติก็ได้ แต่ก่อนนั้นไม่แสดงอาบัติก่อนนั้นไม่ได้”

“อยู่ถ้ำผาบิ้ง จิตกล้าแข็งเป็นคนใจเดียว เวลาเช้าดี เวลาบ่ายไม่สู้ดี โรคกำเริบ กลางคืนดี ดีทุกขณะจิต ประกอบด้วยเหตุผลดี จิตยินดีในมัชฌิมะฯ”

“๑๓ ค่ำ เดือนอ้าย พ.ศ. ๘๑ (วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๑ – ผู้เขียน) ถ้ำผาบิ้ง เจริญสมณธรรมดี มักปล่อยจิตไปตามอารมณ์ให้รู้ตามเห็นตาม แล้วทำจิตให้เป็นกลางๆ จิตรู้เท่าส่วนทั้งสอง แลเห็นธรรมะแจ่มแจ้งดีมาก”

พรรษาที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๔๘๒

คงอยู่ในเขตเถื่อนถ้ำจังหวัดเลย

จำพรรษา ณ ถ้ำผาปู่ ต.นาอ้อ อ.เมือง จ.เลย

ในเขตจังหวัดเลยนั้น เดือนธันวาคม มกราคม เป็นเดือนที่อากาศหนาวที่สุด บางปีถึงกับมี "แม่คะนิ้ง" หรือน้ำค้างแข็งจับตามใบไม้ ปี ๒๔๘๑ นั้น วันขึ้นปีใหม่ยังเป็นวันที่ ๑ เดือนเมษายน และวันสิ้นปีคือ วันที่ ๓๑ มีนาคม ฤดูหนาวปลายปี ๒๔๘๑ ซึ่งคือปลายธันวาคม มกราคม ท่านก็หลบอากาศชื้นของถ้ำผาบิ้งออกวิเวกต่อไปทางพื้นที่ราบ ท่านแวะพักบ้านม่วง แล้วเลยไปทางท่าลี่ ข้ามแม่น้ำโขงไปเมืองแก่นท้าวฝั่งลาว เพื่อโปรดญาติฝ่ายโยมบิดา พักอยู่เดือนเศษ แล้วกลับมาทางเพชรบูรณ์ไปหล่มสัก โปรดญาติฝ่ายโยมมารดาด้วย วิเวกไปด้วย

อันที่จริงการวกมาทางเพชรบูรณ์นั้น ก็มิได้เป็นการหลบความหนาวของอากาศภูเขาเท่าใดนัก เพราะเขาทางเพชรบูรณ์ก็สูงลิ่วและหนาวเช่นกัน หากเป็นตอนปลายฤดูหนาวแล้วจึงค่อยยังชั่วมาก ท่านบอกว่า การเที่ยวธุดงค์สมัยนั้น ธรรมชาติจะมีความสงัดวังเวงมาก ต้นไม้สูงใหญ่แหงนคอตั้งบ่า พวกไม้มีค่าเนื้อแข็ง เช่น ตะเคียนทอง มะค่า ไม้แดง ไม้ประดู่ ยังเกลื่อนป่า เวลาอยู่บนยอดภู ไม่ว่าจะเป็นที่จังหวัดเลย หรือเพชรบูรณ์ เช่น ภูเรือ ภูหลวง หรือภูหอ มองเห็นภูเขาลูกแล้วลูกเล่าสลับซับซ้อนกันดุจละลอกคลื่นในทะเลลึก ภูเขาเหล่านั้นยังปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ขึ้นเบียดเสียดกัน ไม่กลายเป็นภูเขาหัวโล้นไปมากมายแล้วเช่นในทุกวันนี้

ท่านจะสรรเสริญการธุดงค์และเสนาสนะป่าอยู่เสมอ ท่านบันทึกไว้ว่า

"เห็นไม้ ภูเขา ป่าใหญ่ จิตใจตื่นเต้นด้วยสติทุกอิริยาบถ ทั้งวิเวกสงัดด้วยไตรทวาร ประกอบด้วยภัยอันตรายต่างๆ สะดวกแก่การภาวนา จิตใจถึงมรรคผลได้เร็ว ไม่มีนิวรณ์ตามรบกวน"

จากหล่มสัก ท่านกลับมาถ้ำผาบิ้งก่อนวันวิสาขบูชาเพียงวันเดียว (เหมือนแก่นท้าว) จากหล่มสักมาถึงถ้ำผาบิ้ง วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนหก พ.ศ. ๘๒ (ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๒ - ผู้เขียน) *"เจริญสมณธรรม จิตเสมอดีกว่าแต่ก่อนนั้นมาก ถึงอาพาธทำจิตให้เป็นส่วนๆ แสดงธรรมพอเป็นไปได้ ดีกว่าอยู่หล่มสักหลายเท่าพันทวี"*

ท่านพักบำเพ็ญเพียรที่ถ้ำผาบิ้งจนถึงเดือนเจ็ด

"๑๙-๒-๘๒ (วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๘๒ เดือนที่ ๒ ของปี ๒๔๘๒ คือ พฤษภาคม - ผู้เขียน) พิจารณาจิตเป็นอัพยากฤต รู้เองเห็นเอง พึ่งเห็นอานิสงส์ใหญ่ คือจิตหยั่งลงไปรากแก้ว รู้กรรมของนามธรรมและรูปธรรมอาศัยกันเป็นอยู่ แต่ชอบเข้าทางนิมิตของหญิง ธรรมะแสดงเอง ปล่อยรู้ตามเห็นตามความเป็นเองของธรรมชาติ หายสงสัยจิตฟูสงสัย (จิตรู้มากกว่าเก่า กว้างขวางกว่าเก่ามาก มีมโนภาพอันแปลกๆ เป็นอัศจรรย์ของธรรมะชั้นละเอียด) จิตยังข้องอยู่ในโลก...ไม่มีวินัยคุม อาศัยมีแต่ธรรมะคุม อาศัยพิจารณาความตายเห็นประจักษ์"

ปี ๒๔๘๒ ท่านจำพรรษา ณ ถ้ำผาปู่ ระยะนั้นเข้าใจว่ายังมิได้มีการจัดตั้งเป็นวัดดังในสมัยปัจจุบัน ขณะอยู่ที่ถ้ำผาปู่ ท่านก็อนุสรณ์ถึงการภาวนาตามสถานที่ได้วิเวกมาว่า

"การอยู่แก่นท้าว ทำความเพียรไม่สู้ดี ท่าลี่ ไม่สู้ดี บ้านม่วง ก็ไม่สู้ดี ในถ้ำผาปู่ดีมาก หมู่เพื่อนไม่สู้ดี เพราะเป็นคนใหม่แต่เขาตั้งใจดี เณรพระกังวลในกาลหน้ามาก อยู่แก่นท้าวและบ้านเมืองเดือนกว่า หมู่เพื่อนเป็นคนบ้านป่าบ้านดอน เป็นคนไร้การศึกษาสอนยาก หยาบทั้งกายและวาจาทั้งใจ"

“ทางถ้ำผาปู่ดี แต่อาพาธมักป่วย แต่ภาวนาดีทั้งกลางวันกลางคืน ภายในจิตละเอียดมาก แต่กังวลด้วยอาหารไม่ช่วยข่มจิต ไม่ชอบปล่อยจิตนี้เป็นจิตกำเริบ แต่เมื่อเวลาผ่อนอารมณ์ปันส่วนวางอุปาทานค่อยปลอบจิต จึงวางอารมณ์ได้ จึงรู้อารมณ์ที่เป็นปกติ นี้เป็นกระทู้สำคัญ แล้วมีนิมิตปฏิภาคแสดงแล้ววางจิตนอน ทำวิธีนี้รู้สึกว่าโรคหายมาก จึงรู้ว่าโรคเกิดขึ้นเพราะกดจิตและข่มจิต ตรึงจิต เส้นประสาทตรึงเลือดลมเดินไม่สะดวก ให้ธาตุพิการ จิตก็พิการ (ทำให้จิตฟู วางตามสภาพนั้นดีมาก) พิจารณาให้รู้จักนิสัยของจิตและอารมณ์ กลั่นเอาที่นั้นมาเป็นตัวธรรมบำรุงความรู้ความฉลาด อยู่ในถ้ำภูมิสถานอุ้มจิต จิตอุ้มภูมิสถาน จิตแจบจมดี รู้สึกและตื้นจิต รู้สึกว่ามีกำลังมากๆ ฝันก็เป็นมงคลดี ไม่เป็นลามก แต่มักป่วย จิตชอบแสวงหาปัญญาในทางราคะ ชอบเพ่งนิมิตหญิงเพื่อรู้เท่าอสุภะ เป็นตัวภาวนาหลักของจิต จะแก้ไขให้ภาวนาทางอื่นนั้นไม่ได้”

การจะกล่าวถึงลักษณะสถานที่จำพรรษาของหลวงปู่ ณ ถ้ำผาปู่นี้ สมควรจะเชิญโวหารสำนวนที่ท่านเขียนไว้เองในเวลาอีก ๒๔ ปีต่อมา กล่าวพรรณนาถึงถ้ำผาปู่ในโอกาสถวายกฐินทาน ปี ๒๕๐๖ ความว่า

“ถ้ำผาปู่ เป็นภูเขาเอกเทศลูกหนึ่งต่างหาก มีถ้ำเล็กถ้ำใหญ่โดยรอบภูเขา มีหินผาขึ้นสูงๆ ต่ำๆ มีหินผาเป็นที่เจริญตาเจริญใจ ประกอบต้นไม้แนวป่าน่าทัศนาการนั้นหนักหนา เป็นถิ่นที่ห่างไกลจากบ้าน เป็นที่น่าเจริญสมณธรรมแก่พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายที่เดินจรมาจากจตุรทิศทั้ง ๔ ถ้ำผาปู่เป็นสถานที่เป็นมงคล เป็นสถานที่วิเวกเงียบสงัด เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่เอกชนนิยมมาก เป็นสถานที่นับถือกันสืบมาแต่โบราณกาล เป็นมงคลดุจเทพมีมาก เป็นสถานที่ดึงดูดน้ำใจของเอกชนให้มาดูสภาพถ้ำผาปู่นั้นเรื่อยๆ ถ้ำผาปู่เป็นสถานที่มีชื่อเด่นไปต่างจังหวัดอื่นในระยะทางใกล้และทางไกลของประเทศไทย สถานที่ถ้ำผาปู่เป็นสถานที่หย่อนใจของชาวเมือง มีข้าราชการพ่อค้าพาณิชย์ ตลอดชาวไร่ ชาวนา พากันมานมัสการพระพุทธรูปปฏิมากร เจดียสถานในฤดูเทศกาลปีใหม่เรื่อยๆ หากว่าเป็นเช่นนี้ ก็ควรหนักควรหนาที่ชาวจังหวัดเลยของพวกเราจะได้ช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นอย่างดี เพื่อบุตรลูก บุตรหลาน บุตรเหลนสืบมรดกไปอนาคตข้างหน้า”

"การนำกฐินทานมาถวายสงฆ์ ณ ถ้ำผาปู่ โดยเห็นประโยชน์ไพศาลว่า พระภิกษุสงฆ์ซึ่งได้พร้อมฉันทะ ต่างถิ่น ต่างจังหวัด ต่างอำเภอ พากันมาจำพรรษา ณ ถ้ำผาปู่ ตลอดไตรมาส ๓ เดือน เฉพาะเป็นพระวิปัสสนาธุระ รักษาธุดงค์ ความสันโดษ มีรับภัตตาหารวันละครั้ง เป็นอาทิ ซึ่งพากันประพฤติพรตพรหมจรรย์ตามศาสโนวาทขององค์สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น แม้ภิกษุสามเณรมีจำพรรษา ณ อาวาสนี้ บางองค์มีสมณบริขารไตรจีวรชำรุด เพื่อจะได้ผลัดเปลี่ยนให้ถูกต้องตามพระวินัยนิยม"

"อนึ่ง ผู้ถวายกฐินทานนั้น จำเป็นแท้ที่จะต้องสิ้นเปลืองเงินทองไปมาก ไหนจะต้องจ่ายซื้อเครื่องสมณบริขารอุปกรณ์ทุกอย่าง ไหนจะต้องงบงันเลี้ยงแขกเลี้ยงคนทุกอย่าง มีทั้งครุภัณฑ์ลหุภัณฑ์หลายอย่างหลายประการ ซึ่งเห็นแก่พระพุทธศาสนา มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้ถวายมุ่งต่ออานิสงส์ใหญ่ไพศาลที่จะนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์"

"สงฆ์ตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป เป็นสงฆ์ปวารณา เป็นสงฆ์ควรรับกรานกฐิน ท่านเป็นสงฆ์บวชในปัจจันตประเทศได้ ที่พระองค์ตรัสไว้ในพระวินัยนิยม สงฆ์เหล่านี้ล้วนแต่บวชญัตติจตุตถกรรม สืบเนื่องมาจากองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าทั้งนั้น ไม่ใช่สงฆ์ลักเพศบวชด้วยตนเอง สงฆ์เหล่านี้มีสิทธิที่จะทำสังฆกรรมน้อยใหญ่ให้สำเร็จได้ เพราะฉะนั้นการถวายสังฆทานต่อสงฆ์ดังที่กล่าวแล้วจึงมีอานิสงส์มาก"

"ผลทานที่พวกท่านทั้งหลายถวายแล้วในวันนี้ ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยแก้วทั้ง ๓ ประการ จงดลบันดาลให้..."

****

ความจริงแต่แรกคิดจะนำความเฉพาะที่ท่านพรรณนาถึงลักษณะถ้ำผาปู่มาลงพิมพ์เท่านั้น แต่เมื่ออ่านไป เห็นความงามในกวีรสที่ท่านรจนาเขียนถึงการกฐินทานอย่างไพเราะ จึงอดมิได้ที่จะนำมาลงจนจบกระแสความ ให้เราชื่นชมกับอัจฉริยภาพในการเขียนของท่านอีกประการหนึ่ง

ออกพรรษา ปวารณาแล้ว แม้จะป่วยบ่อยๆ แต่การภาวนายังดีมากอยู่ ท่านจึงยังคงพักทำความเพียรอยู่ ณ ถ้ำผาปู่ต่อไปอีกระยะหนึ่ง แล้วออกเที่ยวธุดงค์ต่อไปตามวิสัยพระกัมมัฏฐาน

"มาพักเจริญสมณธรรมที่ วัดโพนนาอ้อ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๘๒ ภาวนาดีกว่าอยู่ทุกแห่ง มิได้กังวลอะไรทั้งหมด ได้คติที่สำคัญอีกหลายนัย อาหารเป็นสัปปายะ อากาศเป็นสัปปายะ บุคคลเป็นสัปปายะ เสนาสนะเป็นสัปปายะ ธาตุขันธ์ก็หายให้โอกาส"

ระหว่างการเดินธุดงค์ไปเรื่อยๆ ในปลายปี ๒๔๘๒ นี้ ท่านได้พบสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งมีชัยภูมิดี เป็นมงคลแก่การบำเพ็ญความเพียร ชื่อ **"บ้านหนองบง"** อยู่ในเขตตำบลหนองงิ้ว อำเภอเดียวกับถ้ำผาบิ้ง คืออำเภอวังสะพุง ความจริงท่านตั้งใจจะกลับไปถ้ำผาบิ้ง ด้วยรู้สึกถึงรสชาติอันน่าพอใจในการภาวนา ณ ที่ถ้ำผาบิ้ง อยู่มาก และมีญาติโยมรออยู่ ณ ที่นั้นด้วย แต่บังเอิญมาพบสถานที่ถูกใจแห่งใหม่ คือบ้านหนองบงแห่งนี้เข้า จึงเลื่อนการเดินทางไปถ้ำผาบิ้งออกไปก่อน

บ้านหนองบงมีลักษณะเป็นเนินสูงขึ้นมา มีลำคลองเล็กๆ ผ่านกลาง ต้นไม้ในบริเวณบนเนินนั้นแต่ละต้นสูงใหญ่ เขียวขจีตลอดปี บนไหล่เนินตอนหนึ่งมีน้ำซับ กล่าวคือ เป็นบ่อน้ำเล็กๆ จะตักน้ำไปเท่าไหร่ก็ไม่มีหมดไม่มีแห้ง คงมีน้ำผุดไหลรินซับขึ้นมาจากพื้นดิน ชาวบ้านเรียกกันว่า **น้ำซำ** แต่น้ำซำที่หนองบงนี้ มีลักษณะพิเศษเป็นสีเหลืองอ่อนๆ ซึ่งถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ เป็นน้ำคำ หรือน้ำทองคำ

ทางอีสานถือกันว่า น้ำซำที่ใดเป็นน้ำคำ เป็นน้ำของพวกบังบด หรือภุมมเทวดา ซึ่งถือศีล ๕ มีชาติภูมิอยู่ใกล้กับมนุษย์ที่สุด เมื่อจะไปขอมากินมาใช้ ก็ต้องทำด้วยความเคารพต่อเจ้าของ น้ำคำจะไม่แห้งเลยตลอดปี ไม่ว่าดินฟ้าอากาศจะแห้งแล้วทำให้บ่อน้ำต่างๆ ในภาคอีสานแห้งจนเหลือแต่ทรายเพียงใด แต่น้ำซำที่เป็นน้ำคำนี้จะยังคงมีน้ำอยู่ให้เห็นเต็มแอ่งเต็มบ่อตลอด บริเวณรอบน้ำซำถือเป็นที่หวงแหนของเทพยดาอารักษ์โดยรอบ ไม่มีใครกล้าไปตัดฟันต้นไม้ใหญ่ เพราะจะเกิดป่วยเจ็บล้มตายหรือสติเสีย บางครั้งมีคนไม่เชื่อ ไปตัดทำลายต้นไม้ ก็อาจมีม้าหรือสุนัขรูปร่างประหลาด

วิ่งเข้าไปในหมู่บ้านในเวลาค่ำคืน เห็นประจักษ์กันหลายคน แล้วก็จะเกิดเหตุให้ผู้ทำผิดอาเพศหรือครอบครัวของผู้นั้นป่วยไข้ขึ้นมา ต้องให้ไปสมาลาโทษกัน

ผู้เขียนเอง ระหว่างติดตามครูบาอาจารย์ไปธุดงค์ พบน้ำซำหรือน้ำซับแบบนี้สี่ห้าครั้ง คราวหนึ่งเป็นแอ่งหินเล็กๆ กว้างยาวไม่ถึงเมตร ลึกเพียงครึ่งเมตร มีน้ำไหลรินตลอดเวลา แต่ก็ไม่ล้นเกินขอบอ่าง หากตักมาใช้ อาบ กิน ทำอาหาร ก็จะผุดขึ้นมาทดแทนให้ตักไปได้ไม่มีขาด แอ่งหินแห่งนี้ เราไปธุดงค์กันยี่สิบกว่าคนก็คงมีน้ำให้พอใช้ตลอด อย่างไรก็ดี วันหนึ่งพวกเราคนหนึ่งไปอาบน้ำตรงแอ่งนั้น ทั้งๆ ที่ห้ามกันแล้วว่าน้ำนั้นทั้งใช้เป็นน้ำดื่ม เป็นน้ำทำอาหาร และน้ำใช้ น้ำอาบ ซึ่งรวมทั้งของพระและเณรด้วย น้ำจากที่อาบคงจะกระเซ็นลงไปในแอ่งหิน ผลก็คือน้ำที่เคยเปี่ยมขอบแอ่งหินกลับแห้งสนิททันที ท่านอาจารย์ว่า *“ไปทำผิด เขาไม่ให้น้ำใช้แล้ว”* เราต้องย้ายที่วิเวกทันที

อีกแห่งหนึ่ง เป็นแอ่งดินบนยอดเขา ขนาดบ่อใหญ่กว่ารายที่กล่าวมาแล้วหนึ่งเท่าเมื่อการ **“ผิด”** ขึ้นก็แห้งลงทันทีเช่นกัน แต่จำนวนคนไปน้อยกว่า ท่านอาจารย์ท่านจึงมีเวลาเจรจา **“ขอ”** กัน ขออยู่ ๒ วัน ท่านว่า ถ้าเขาไม่ยอมก็ต้อง **“หนี”** อยู่บนยอดเขาไม่มีน้ำจะทำอย่างไร ผลสุดท้าย **“เขา”** ก็ยอมให้ รุ่งเช้าบ่อที่แห้งสนิทก็มีน้ำเต็มทันทียังกับเปิดก๊อกน้ำใส่ตุ่ม รายหลังนี้ ท่านว่าเป็นพญานาค ไม่ใช่พวกบังบดอย่างรายแรก

ณ ที่บริเวณน้ำซำ บ้านหนองบงนี้เอง ที่หลวงปู่แวะมาพักเจริญสมณธรรมในต้นเดือนกุมภาพันธ์ ปี ๒๔๘๒

“๑๐/๑๑/๘๒ (ตรงกับวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๒ – ผู้เขียน) พักเจริญสมณธรรมที่หนองบง สถานที่วิเวกทั้งกลางวันกลางคืนดีนัก จิตเจตสิกนิ่มนวล สุขุมมาก ปฏิภาคนิมิตแสดงส่อขึ้นในดวงจิตเสมอ ดีกว่าทุกๆ แห่ง อยู่ได้แต่ฤดูแล้ง ฤดูหนาว ฤดูฝน อยู่ไม่ได้ ภาวนาดีทั้งกลางวันและกลางคืน ราคะกำเริบเป็นคราวๆ สงบเป็นคราวๆ โรคภัยให้โอกาสดี อาหารเป็นสัปปายะ อากาศเป็นสัปปายะ บุคคลเป็นสัปปายะ ฝันก็เป็นมงคล สถานที่เที่ยววิเวกมีจำนวนมาก อารมณ์ไม่มาก รักษาความสันโดษดี เป็นสถานที่พระโยคาวจรเจ้าแสวงหา โคจรคามไม่ใกล้ไม่ไกล – พอดี รักษามั่นคงอยู่ในการภาวนาจิตไม่กำเริบฟุ้งซ่าน”

โดยที่ท่านตั้งใจจะไปนำชาวบ้านสวดมนต์ไหว้พระในวันมาฆบูชา ท่านจึงกลับถ้ำผาบิ้งอีก

"วันเพ็ญเดือน ๓ พ.ศ. ๘๒ (ตรงกับวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๒ - ผู้เขียน) ผาบิ้ง ค้นดูอนุสัย สิ่งที่ไม่รู้ก็รู้ สิ่งที่ไม่เห็นก็เห็น ธาตุพิการเหมือนแต่ก่อน อนุสัยฟุ้งขึ้นมาให้เห็นแจ่มแจ้งดี จิตยั่งยืน ในการทรมานจิตไม่ย่อท้อ พิจารณาถึงขนอนอนุสัย การเทศนาดีนั้นจิตเสีย การพูดดีนั้นจิตเสีย อารมณ์นอกดูดเอาไปกินหมด กรรมอาพาธมักติดนิสัยเป็นนิจ ต่างแต่ราคะมักเกิดใกล้อันตรายเสียจริง ผิดแต่ก่อนนั้นมาก"

"ข้อสำคัญ เลือกฟั้นเอาธรรมะที่เกิดเฉพาะในดวงจิต พิจารณาตามนิสัยของตนไปตามลำดับ ๑ เพ่งไม่ให้จิตเป็นตัณหา ๑ ให้จิตไปอย่างกลางๆ อย่าให้ดลความรักความชั่ว เห็นความรู้เขยิบขึ้นทุกทีๆ ราคะเบาบาง รับรู้อารมณ์ทุกๆ อย่าง จิตชอบสงัด เพ่งเหตุผลปัจจุบันถูกไม่ผิด เห็นเหตุผลยืดยาว อาพาธก็ถอย ไม่ค่อยกำเริบ ต่างแต่น้ำใจไม่สู้เด็ดเดี่ยว เห็นความมั่นคงของศาสนา"

"เจริญภาวนาดีกว่าเมื่อคราวก่อนนั้นมาก ตรวจดูจิตละเอียดดี รู้ความเสื่อมความเจริญของจิต น้ำใจกล้าหาญต่อความเพียร เพ่งอยู่เป็นนิจ พิจารณาความเป็นเองจิต นิมิตความฝันก็เป็นมงคล โรคก็ให้โอกาส"

เมื่อได้นำชาวบ้านถือศีลภาวนาระยะหนึ่ง หลวงปู่รำลึกถึงความเย็นอกเย็นใจจากการบำเพ็ญเพียรที่บ้านนาหนองบง สถานที่สงัดเงียบ ท่านเล่าให้ฟังภายหลังว่ามีรุกขเทพมาก ท่านก็ย้อนกลับไปที่บ้านหนองบง

"มาพักเจริญสมณธรรมที่หนองบง วันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๔ พ.ศ. ๘๒ (วันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๔๘๒ - ผู้เขียน) ได้รับความเย็นใจมาก ดีกว่าอยู่ทุกๆ แห่ง ได้ทำความเพียรทั้งกลางวันกลางคืน ความรู้เกิดสุขุมมาก ปฏิภาคนิมิตแสดงมาก ฝันก็เป็นมงคลดี โรคไม่ค่อยกำเริบ ดีกว่าถ้ำผาปู่"

"หนองบง วันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๔ พ.ศ. ๘๒ (วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๔๘๒ – ผู้เขียน) ภาวนานั้นจิตสงัดเงียบ พิจารณาความตายแนบเนียนสนิทดี พ้นจากวิจิกิจฉาความสงสัย ดีตลอดวันตลอดคืน มิได้กังวลในสิ่งทั้งปวง จิตไม่ฟุ้งซ่าน เห็นอานิสงส์ว่าอยู่คนเดียวจะมีกำลังมาก สัญญาไม่มาก ไม่ระคนด้วยหมู่ เห็นความรู้ที่เกิดในปัจจุบันจิต แม้จะดูหนังสือมากก็ไม่ติดสัญญา ชอบพิจารณาความเกิดในสติปัฏฐาน จิตปีนี้มีกำลังกว่าเมื่อปีกลายนี้ จิตไม่ติดทางอาหาร"

ระยะนั้นกำลังเป็นเวลาสงครามอินโดจีน กล่าวคือ ไทยได้เรียกร้องดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงคืนจากฝรั่งเศส มีการสงครามกันบ้าง เรียกสั้นๆ ว่า สงครามอินโดจีน เป็นผลให้ประเทศไทยได้ดินแดนบางส่วนคืนมา เช่น พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ รวมทั้งนครจำปาศักดิ์ แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็ต้องคืนไป อย่างไรก็ดี ข่าวการสู้รบของสงครามก็ยังมี ในฐานะอยู่ในเพศบรรพชิต นอกจากการแผ่เมตตาแล้ว ท่านได้ใช้ภาวะการสงครามเป็นบาทของการภาวนา

"ดูหนังสือพิมพ์เรื่องสงครามเท่าไร จิตยิ่งมีกำลัง เพราะเป็นเทวทูตส่งข่าวบอกความตาย และปลงกระแสของจิตให้วิ่งไปตามนั้น ยิ่งทำจิตเร่งให้ภาวนาเข้าเนืองๆ ความกลัวและความประมาทก็น้อยลง นอกจากธรรมะเป็นที่พึ่งแล้ว ไม่มีอะไรเป็นที่พึ่ง"

"ภายในจิตชอบอุ้มบริษัทคือพรหมวิหาร นิสัยชอบเป็นสาธารณะ ไม่เพ่งให้ความสุขเฉพาะตัวและตระกูล ชอบเพ่งทั่วไป เข้าใจแต่ว่าชีวิตจะไม่คงทนอยู่เสมอ"

"มาระลึกถึงโทษได้ว่า อาพาธเพราะทำจิต ๑ เกิดความสงสัยวินัย ๑ จิตวิบัติ ๑ รวม ๓ อย่างนี้โทษถึงตาย"

พรรษาที่ ๑๖ พ.ศ. ๒๔๘๓

เกิดอัศจรรย์ในดวงจิต

จำพรรษา ณ โพนสว่าง ต.นาอ้อ อ.กุดบาก จ.สกลนคร

หลวงปู่พักปฏิบัติธรรมทำความเพียรอยู่ ณ บ้านหนองบง ต่อไปจนถึงวันขึ้นปีใหม่ เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ จากหนองบง ท่านต่อไปไร่ม่วง ไปหนองผักก้าม แล้วกลับมาถ้ำผาปู่ แต่ต้นเดือนกรกฎาคม อยู่จนถึงวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ ก็ออกจากถ้ำผาปู่ ไปถึงบ้านโพนสว่าง นาอ้อ ในวันรุ่งขึ้น วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ เตรียมปวารณาเข้าพรรษา ปี ๒๔๘๓ ที่บ้านโพนสว่าง สกลนคร ทันที แสดงว่าท่านเดินทางเปลี่ยนสถานที่รวดเร็วมาก

“วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ พ.ศ. ๘๓ (วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) นาพ่อสว่างไร่ม่วง สถานที่อากาศดี อาหารดี แต่ไม่สงบด้วยคนและสัตว์ ลักษณะจิตกลางคืนดี เพ่งดูนิสัยและนิมิตดี ตั้งแต่หัวค่ำไป กลางวันจิตไม่อยู่ ทำให้หงุดหงิดไม่สบาย ใคร่อยากหนีไปอยู่แห่งอื่น แต่กลางคืนจิตอยู่ และธรรมที่เกิดในจิตสุขุมมาก คณะอุบาสกอุบาสิกาดี เด็กก็ดี บางกลางวันทำจิตก็ดี”

“พักหนองผักก้าม ๑๙/๒/๘๓ (๑๙ พฤษภาคม ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) เจริญภาวนาดีทั้งกลางคืนกลางวัน ดีกว่าบ้านม่วงมาก เงียบสงัดดี อากาศดี เสนาสนะดี อาหารพอภาวนาได้ดีเหมือนกะอยู่หนองบง เกิดความรู้อย่างสุขุม เสนาสนะห่างกันดีกว่าทุกแห่ง กุฏิกว้างขวางปรุโปร่งดี น้ำดี มิได้ฝันร้าย ผู้คนไม่พลุกพล่าน สัตว์ก็ไม่พลุกพล่าน สัญญาไม่มาก ไม่อยากหนีไปที่ไหน แม้แต่จะออกเดินไปเปลี่ยนอิริยาบถ”

ความจริงระหว่างอยู่หนองผักก้ามนี้ ท่านเคยคิดจะจำพรรษาที่นี้ เพราะเห็นว่าเงียบสงัดดี อากาศดี เสนาสนะดี การภาวนาก็ดีเช่นที่หนองบง ซึ่งท่านพอใจมาก หากเห็นว่าที่นั่นอากาศชื้นมาก อยู่ได้แต่ฤดูแล้ง เมื่อมาพบที่สัปปายะ อากาศดี ที่หนองผักก้าม ท่านจึงตั้งใจจะจำพรรษา แต่สุดท้ายท่านก็คงต้องเปลี่ยนความคิดอ่านที่ท่านบันทึกไว้ในตอนต่อไปแล้ว อดน้ำตาคลอไม่ได้ด้วยรู้สึกสงสารท่านสุดหัวใจ โดยเฉพาะตอนสุดท้ายที่ท่านว่า **“พอจำพรรษาได้ก็จำ ถ้าไม่พอก็ต้องออกเดิน”**

“๒๖/๒/๘๓ (๒๖ พฤษภาคม ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) ภาวนาดีทั้งกลางวันกลางคืน โรคร้ายก็ให้โอกาสดี จิตไม่ง้อคน จะมีอุปัฏฐากหรือไม่นั้นไม่น้อยใจ ตั้งใจอยู่แต่ภาวนาอย่างเดียว ไม่หวังทรมานคน พอจำพรรษาก็จำ ถ้าไม่พอต้องออกเดิน”

แล้วท่านก็ **“ต้องออกเดิน”** จริงๆ ท่านย้อนกลับไปถ้ำผาปู่อีก

“มาถึงเดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓) ณ ถ้ำผาปู่ กิเลสเกิดอย่างเต็มที่ การก่อสร้างเกิดเต็มที่ แต่สติตามทันรู้ว่านักบวชสมัยนี้มารมาก โดยอยู่ได้จะมีปัญญาใหญ่ ถ้าอยู่ไม่ได้เสียหายใหญ่ เพราะโลกอยู่กับธรรมชนกัน (สมัยราคะ โทสะ โมหะ จัด) ใครอยู่ได้เป็นปราชญ์เยี่ยมฯ”

“นักปราชญ์จะอยู่ได้ต้องรักษาความสงบ รีบเร่งทำความดี เพียรให้ยิ่ง พอประทังตัวอยู่ได้ หากไม่ทำความเพียรเสียหายใหญ่โต เพราะนักบวชก็เสื่อม อุบาสิกา อุบาสก ก็เสื่อม ต้องปฏิบัติตามมักน้อยจริงๆ จึงปฏิบัติศาสนาได้ จนอภิชน ลาภก็เสื่อม คนนับถือก็เสื่อม จึงเห็นได้ว่า เสื่อมพร้อมกัน เจริญพร้อมกัน ดุจสัตว์ตายในสงครามหมด สัตว์อ้อนวอนขอเกิด ต่อไปศาสนาจะเป็นอย่างไรทราบไม่ได้ฯ ราคะแรงกว่าทุกอย่างฯ”

“ผู้ปฏิบัติเห็นประโยชน์ในศาสนาน้อย”

“จิตภาวนาอยู่ แม้คิดถึงคนใดคนนั้นย่อมป่วย แม้จะเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ก็เหมือนกัน ถ้าไม่ป่วยก็ส่งเมตตาจิตถึงกัน เช่น ท่านอาจารย์มั่นมาอุดรฯ จิตเราอยากไปอุดรฯ ก่อนที่ไม่ได้ยินข่าวมา ส่วนป่วยนั้น เมื่อเราจำพรรษาอยู่อำเภอพล คิดถึงท่านอาจารย์สิงห์ มาหาท่านก็ป่วยจริงๆ”

“๗/๔/๘๓ (๗ กรกฎาคม ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) อยู่ถ้ำผาปู่ ในคราวนี้กิเลสเกิดมาก โทสะไม่ค่อยเกิด แต่การก่อสร้างนั้นเกิดมาก จิตไม่มีหิริโอตตัปปะ เหตุมากอยู่ที่อื่นไม่ค่อยเกิดร้ายแรงเหมือนอย่างนี้ ถึงเกิดก็ไม่นานกู่เดียวเห็น แต่จิตแนบเนียนดี สุขุมดี เห็นเหตุเห็นผล จิตติดอันใดย่อมอยู่ ณ ที่นั้นนาน”

“๑๐/๔/๘๓ (๑๐ กรกฎาคม ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) ผาปู่ นาอ้อ กิเลสรบกวนทุกคืน ใคร่จะออกเดินเมืองอื่นทุกคืน วางอารมณ์ยังไม่ได้ เหตุอดีตอนาคตนั้นมาก พิจารณาธรรมในปัจจุบันยังไม่ได้ จิตลงไปไม่ได้ทำให้อาพาธ ถอนจิตพิจารณาตามอารมณ์พอประทังตัวได้ จิตพุ่งตัดสินธรรมวินัยไม่ได้ พิจารณากรรมนั้นมาก โรคภัยเกิดขึ้นตามจิตวิบัติ แต่จิตยังมั่นอยู่ในที่วิเวก ไม่ชอบระคนด้วยหมู่ สำคัญว่าชีวิตจะไม่ยืน นอนยาก เข้าอานาปานุสติจึงนอนหลับ วิสัยจิตไม่วิ่งไปตามสัญญา จิตสันโดษในสมณบริขาร ชอบเป็นพ่อค้า เพ่งสมบัติบ้าง น้ำจิตยังกลัวตาย ปาฏิหาริย์ของท่านอาจารย์มั่นสำคัญมาก ยิ่งกว่าท่านอาจารย์สิงห์ ท่านอาจารย์เสาร์ ชอบรักษาจิตยิ่งกว่าเทศน์หรือทรมานคน พิจารณาศาสนาตกต่ำมาก ดีแต่พิจารณาอวัยวะร่างกายทะลุปรุโปร่ง มิได้เป็นก้อนเหมือนเดิม จิตเชื่อมั่นในตอนนี้มากเพราะทำให้ละอุปาทาน จิตคฤหัสถ์เกิดขึ้นมากนั้นเป็นคราวๆ สงบเป็นคราวๆ สงสัยในพระวินัยเป็นบางประการ แต่ทำจิตแก้ได้”

“พิจารณาดุจเราถอดซากผี ลอยใกล้ฝั่งแล้วกระโดดขึ้นฝั่ง อานิสงส์อัพยากฤตนี้ดีมาก พิจารณาธรรมให้เกิดจากนิสัย ละเจตนา ละตั้งใจ พิจารณาความเป็นเอง เพราะธรรมเป็นอัพยากฤต ให้รู้เอง เห็นเอง ตามจริตและนิสัย”

“มาอยู่ถ้ำ เหตุผลยิ่งเกิดกว่าที่อื่น ใกล้ต่ออันตรายมาก ไม่ค้นอนุสัยแล้ว แต่อนุสัยจะฟุ้งขึ้นมาให้ปรากฏแล้วก็อ่านดูตามเรื่องนั้น อย่าเชื่อจิต ให้เชื่อธรรมะ คือความเป็นเอง คือความเกิด ความดับของสังขาร จิตจึงไม่ร้อนกระสับกระส่าย จึงแลเห็นปกติของจิต ก็ได้ชื่อว่าเห็นธรรม”

“ถ้ำผาปู่ ขึ้น ๑๐-๑๑ เดือน ๘ พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับวันที่ ๑๔-๑๕ กรกฎาคม ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) จิตยินดีรับพิจารณาอารมณ์ต่างๆ ไม่อยากทวนกระแสเข้าจิตเดิม

เพราะมันร้อน พิจารณาไตรลักษณ์ไม่ใคร่ได้ กิเลสกำเริบ ต่างแต่พิจารณาธรรมะสุขุมละลงเป็นชั้นๆ เยือกเย็น และพิจารณานิสัยของตนหวังเพื่อความสัปปายะของจริตจิตใจ ไม่ข่มจิตและไม่กด ให้พิจารณาความเป็นเองของนิสัยของจิต และพิจารณาบุญวาสนาของตน (ให้จิตเข้าเอง ให้เห็นเอง ให้ออกเอง หนักหรือเบา แข็งหรืออ่อน เมื่อจิตเบื่อในการออกแล้วเข้าเอง) รู้สึกว่าใจคอก็กว้างขวาง รู้นอกมากกว่าใน ใกล้ต่ออันตรายมาก รู้สึกว่าโรคไม่ค่อยกำเริบ รู้ช้า ไปช้า พิสดาร ต่างแต่ความรู้สึกน้อย สติน้อย ปัญญาน้อย แต่มีความสบายกายสบายใจมากเพราะไม่ขัดกับนิสัย กิเลสแรงมากกว่าอยู่ที่อื่น จิตไม่รู้เท่าทันเหตุ จิตรู้เท่าทันนิมิตที่แสดงออกมา ไม่เผลอเหมือนเมื่อก่อน ไม่เชื่อนิมิต มีสติระวังเสมอ อานิสงส์ที่ทรมานตัวอยู่ในถ้ำจะขยายไปได้นานเพราะตั้งใจภาวนาอย่างเต็มที่ ไม่อ้างกาลอ้างเวลา จิตมัธยัสถ์แต่การภาวนา”

“ถ้ำผาปู่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ พ.ศ. ๘๓ (๑๗ กรกฎาคม ๒๔๘๓ – ผู้เขียน) การภาวนาถ้ำผาปู่ จิตดูดดื่มมาก ถึงจะวิบัติเท่าไรไม่เสีย เพราะไม่ได้คลุกด้วยอารมณ์ต่างๆ เมื่อวิบัติแล้วก็เห็นความเจริญ เมื่อเห็นความเจริญแล้วก็เห็นความวิบัติ อยู่ในถ้ำเดือนหนึ่งนิสัยเปลี่ยนแปลงมาก จิตไม่เบื่อในถ้ำ จึงเรียกว่าจิตดื่มธรรมะเสมอ มีอานิสงส์หลายอย่างหลายประการ สถานที่เที่ยววิเวกมาก จิตเปลี่ยนอารมณ์เสมอ จิตไม่เศร้าหมอง เกิดความรู้ต่างๆ นิมิตฝันเป็นมงคลดีกว่าทุกแห่งเท่ากับหนองบง”

ณ ที่ถ้ำผาปู่ ระยะนี้เองที่ท่านถึงกับอุทานว่า

“เราคิดถึงคนใด คนนั้นคิดถึงเรา คนนั้นป่วย หรือคนนั้นมาหาเรา หรือคนนั้นมาใกล้ที่เราอยู่ อย่างคิดถึงท่านอาจารย์ เป็นต้น ท่านก็ป่วยจริง”

ท่านเริ่มได้ข่าวท่านพระอาจารย์มั่นกลับมาจากเชียงใหม่แล้ว และบัดนี้กำลังจะมาที่อุดรฯ ทำให้ท่านรำพึงไว้ในสมุดบันทึกต่อไปในวันนั้นว่า

“อยากไปอุดรฯ แต่ก่อนท่านอาจารย์มั่นมา”

แต่เดิมท่านคิดจะอยู่จำพรรษาที่ถ้ำผาปู่ซ้ำอีกปีหนึ่ง อย่างไรก็ดี ท่านกลับคิดได้ว่า หากท่านพระอาจารย์มั่นมา การอยู่จำพรรษาที่ถ้ำผาปู่จะทำให้ท่านไม่มีโอกาสไปฟังธรรมได้ เพราะสมัยนั้นการคมนาคมระหว่างเลยและอุดรฯ ยังลำบากอยู่มาก เป็นการยากยิ่งที่จะฟังธรรมแล้วกลับวัดในวันเดียว หากท่านหาที่จำพรรษาอยู่ทางอุดรฯ หรือสกลนคร ยังจะมีโอกาสมากกว่า ข่าวยังไม่แน่นอนว่าท่านพระอาจารย์มั่นจะจำพรรษาอยู่ที่อุดรฯ หรือสกลนคร หลวงปู่จึงคิดจะไปดักรอที่สกลนคร เพราะขณะนั้นในใจท่านเริ่มคิดถึงถ้ำโพนงาม ที่ท่านได้วิชาม้างกาย ทำปฏิภาคนิมิตได้คล่องแคล่ว ณ ที่นั้น รวมทั้งได้มีประสบการณ์ด้านผ่านการพบสัตว์เสือ งู มาแล้วที่ถ้ำโพนงามด้วย ท่านระลึกถึงรสชาติความซาบซึ้งดูดดื่มในธรรมที่ได้รับระหว่างทำความเพียรอยู่ที่นั่น จึงใคร่จะกลับไปอีกครั้งหนึ่ง หากโชคดีท่านพระอาจารย์มั่นไปจำพรรษาอยู่ที่สกลนคร ซึ่งก็คงใกล้ถ้ำโพนงามมากเข้าไปอีก ก็จะเป็นโชค ๒ ชั้นสำหรับหลวงปู่เลยทีเดียว

คิดสระตะได้ลงตัวเช่นนั้น จากที่ยังคงอยู่ที่ถ้ำผาปู่ในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ รุ่งขึ้นวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ พ.ศ. ๒๔๘๓ อันตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ หลวงปู่ก็เดินทางไปสกลนคร และจดลงในสมุดบันทึกของท่านว่า

"วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ พ.ศ. ๘๓ จำพรรษาโพนสว่าง นาอ้อ ภาวนากลางคืนดี กลางวันไม่สู้ดี เพราะกลางคืนสงัด กลางวันไม่สงัด"

ความจริง โพนสว่าง นาอ้อ ที่ท่านจำพรรษาครั้งนี้นั้น เป็นสถานที่บริเวณเดียวกับถ้ำโพนงาม ซึ่งบางครั้งท่านก็เรียกโพนเชียงหวาง บางทีก็เรียกหนองสะไน ทั้งนี้เพราะถ้ำโพนงามนี้อยู่ในระหว่างบ้านโพนงาม บ้านโพนสว่าง หรือบางทีก็เรียกโพนเชียงหวาง บ้านนาอ้อ และบ้านหนองสะไน การโคจรบิณฑบาต ท่านอาจไปทางหมู่บ้านใดก็ได้ ผู้ฟังจึงต้องระวังไม่ให้เข้าใจผิดสับสนกัน คิดว่าเป็นสถานที่ใหม่อีกแห่งหนึ่ง

สำหรับถ้ำโพนงาม หรือโพนสว่างนี้ หลวงปู่ได้บันทึกไว้ในปลายปี ๒๔๘๑ ณ ถ้ำผาบิ้ง ถึงการภาวนาในถ้ำต่างๆ ที่ท่านเคยพักปฏิบัติธรรมมาแล้ว ว่า

"จิตเกิดความรู้แปลกๆ ถ้ำโพนงามที่ ๑ ถ้ำผาบิ้งที่ ๒ ถ้ำผาปู่ที่ ๓"

และความจริง เมื่อกล่าวถึงจำพรรษาที่ **"ถ้ำโพนงาม"** ก็มิได้หมายความว่าจะอยู่แต่ถ้ำยาวถ้ำนั้นถ้ำเดียว ท่านอาจจะไปภาวนาในถ้ำเล็กถ้ำน้อยในเขตบริเวณเทือกเขาภูพานที่ใกล้เคียงกับถ้ำใหญ่นั้นก็ได้ เหตุการณ์ใดที่ประสบระหว่างระยะเวลานั้น ก็ถือว่าเกิด ณ "ถ้ำโพนงาม" ทั้งสิ้น

กลับจากเลยครั้งนี้ ท่านรู้สึกว่าใจเบากายเบากว่าที่เคยเป็นมา อาจเป็นได้ว่าท่านได้กลับไปอบรมสั่งสอน **"แม่กวย"** โยมมารดาของท่านให้มีสรณะที่พึ่งทางใจอย่างมั่นคงไม่คลอนแคลนแล้ว แม้แต่เดิมเมื่อธุดงค์จากมาครั้งแรกว่า ตัดขาดจากชีวิตทางโลกสิ้นเชิงแล้ว แต่ลึกๆ ลงไปในใจ บางครั้งความระลึกถึงโยมมารดายังมีอยู่ ไม่ทราบว่าจะอยู่ดีมีไข้หรือไม่ "แม่กวย" เข้าวัดถือศีล ๕ โดยเฉพาะวันอุโบสถ ถือศีลหลวงศีลใหญ่ คือศีล ๘ แต่การปกครองบ้านเรือนที่มีทรัพย์ศฤงคาร บริวารหญิงชาย อาจจะดูว่าศีลด่างพร้อย ศีลขาด ศีลทะลุ ใครจะช่วยตักเตือนสั่งสอนอบรมให้มีหลักฐานทางใจอย่างมั่นคง โดยเฉพาะการภาวนา ซึ่งคงยังล้มลุกคลุกคลานอยู่ หน้าที่ของเราผู้เป็นบุตรยังมิได้ตอบแทนบุพการีให้ถึงใจเลย

เหตุนี้ การกลับไปจำพรรษาใกล้บ้านครั้งนี้ จึงทำให้ท่านหายห่วงได้อย่างปลอดโปร่งใจ นอกจากการอบรมทางจิตใจ ซึ่งท่านอบรมตลอดไปถึงญาติพี่น้องคนในบ้านแล้ว ทางด้านทรัพย์สมบัติของนอกกาย ท่านก็ได้บอกสลัดตัดเปลื้องอย่างเด็ดขาดซ้ำอีกครั้ง จริงอยู่ เมื่อออกบวช ท่านก็ได้สละสิทธิในทรัพย์มรดกแล้ว แต่เจ้าแม่นางกวยก็ยังมีความหวังอยู่ว่า พระลูกชายอาจจะสึกมาครองชีวิตฆราวาสอีกครั้งก็ได้ ท่านจึงพยายามจะรักษาสมบัติส่วนที่คิดว่าควรเป็นของบุตรชายคนโตไว้อีก โดยเฉพาะพวกเครื่องประดับที่เป็นทองอันเป็นสมบัติของโยมบิดาของท่าน เป็นของตระกูลเจ้าเมืองแก่นท้าวตกทอดมา ก็ควรจะเป็นของหลวงปู่และน้องชายซึ่งเป็นเชื้อสายโดยตรง

ท่านได้กล่าวปฏิญาณให้โยมมารดาเข้าใจซ้ำว่า ทรัพย์ศฤงคารประเภทเรือกสวนไร่นา ตลาด โรงหนัง ที่ดิน บรรดามีของมารดานั้น ท่านขอสละสิทธิ์ทุกประการ เฉพาะเครื่องประดับที่เป็นทอง อย่างสร้อยตัว สร้อยสังวาลย์ใดๆ นั้น แม้โยมพี่ เจ้าแม่นางบวยจะมิใช่บุตรสาวของโยมพ่อ แต่โยมพี่ก็ได้ดูแลเลี้ยงน้องมาเสมือนดั่งเป็นพี่น้องบิดา

มารดาเดียวกัน และโยมพี่มีลูกสาวคนเดียว สมบัติส่วนนี้ หากโยมมารดายังยืนยันถือว่าควรเป็นของท่าน ท่านก็ขอสละยกให้โยมพี่เพื่อเป็นมรดกให้ทายาทของสกุลผู้เป็นหญิง

ท่านเล่าว่า การเป็นผู้ปราศจากบ้าน ปราศจากสมบัติ ทำให้ใจเป็นสุข ไม่ห่วงหาอาลัยหรือกังวลสิ่งใด แม้จะบอกแล้วว่าสละบ้าน สละสมบัติ แต่มารดาพี่น้องยังไม่แน่ใจ ห่วงหากังวลถึง จิตของบุคคลเหล่านั้นก็คงมาเกาะเกี่ยวกับท่าน ทำให้ท่านรู้สึกอยู่บ้าง เมื่อทำความเข้าใจให้ชัดเจนได้ สิ่งที่ทำให้ค้างคาจิตก็หลุดผล็วะไป กายเบา ใจเบา อย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

ระหว่างพรรษานี้ ท่านได้เกิดอัศจรรย์ในดวงจิต ทำให้เชื่อในบุญในบาป เชื่อในธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เชื่อในอำนาจของพุทโธอย่างสุดจิตสุดใจเลย

ท่านเล่าว่า วันนั้นท่านย้ายที่ภาวนาไปอยู่ที่ถ้ำเล็กๆ แห่งหนึ่งที่อยู่ต่อไปจากถ้ำยาวที่เคยเป็นที่พัก ใกล้กันนั้นเป็นซอกเล็กๆ ซึ่งอาจจะเดินขึ้นหลังเขาขึ้นไปหาถ้ำใหญ่ข้างบนได้ ความจริงบริเวณนี้เป็นเขตใหม่ซึ่งท่านไม่ได้เดินเล่นมาสำรวจเท่าใดนัก เมื่อมาอยู่จำพรรษาครั้งปี ๒๔๗๖ และ ๒๔๗๗ ก็มิได้เดินเลยมาทางถ้ำซีกด้านบ้านนาอ้อเท่าใดนัก อยู่แต่ซีกด้านบ้านโพนงามมากกว่า ถ้ำทางด้านบ้านโพนสว่างนี้จึงออกจะเป็นที่ **“ใหม่”** ของท่านอยู่มาก

ท่านหารอยแตกบนเพดานถ้ำ ตอกไม้ลิ่มเพื่อแขวนกลดได้ แต่ก็คิดว่าจะไม่ปลดมุ้งลง คงรวบชายมุ้งแขวนห้อยอยู่ เพียงเริ่มลดตัวลงนั่ง ยังไม่ทันวางเท้า วางมือ ก็ได้ยินเสียง *อ่าว...อือ...อ่าว...อือ* แว่วมา แรกๆ ก็ยังเฉยอยู่ ชั่วอึดใจหนึ่ง จิตก็เริ่มรับรู้เสียงนั้นว่าเป็นเสียงของอะไร เมื่อมันเริ่มดังใกล้เข้ามา ท่านเคยได้ยินเสียงครางอย่างนี้มามากที่บ้านหนองวัวซอและที่ถ้ำโพนงามนี้ แต่ก็เป็นเสียงร้องแต่ไกลๆ นี่ฟังดูราวกับว่ามันจะตรงเข้ามาหาฉะนั้น

ใช่ไหม เสียงเสือ ขณะที่จิตเริ่มรับว่าใช่ เสียงที่ใกล้เข้ามาก็กลับเพิ่มเป็น ๒ เสียง ไอ้ตัวเล็กก็ร้อง ไอ้ตัวใหญ่ก็ร้อง ใกล้เข้ามาทุกที แล้วก็เห็นมันมายืนเยื้องย่างอยู่ปากถ้ำ ทั้งตัวใหญ่และตัวเล็ก คงจะเป็นแม่ลูกกัน ตัวแม่หรอกที่มองมายังท่านอย่างสนใจ

แต่เจ้าตัวเล็กดูจะไม่รู้เดียงสาอะไร คลอเคลียอยู่ข้างแม่ของมันเหมือนทารกน้อยที่คอยแต่จะเกาะแขนขามารดาอยู่ท่าเดียว กลิ่นสาบของมันโชยมาอ่อนๆ นัยน์ตาของตัวแม่มองดูท่านอย่างระแวงปนหยั่งเชิง ท่านรับว่าขวัญเสียมาก จิตมันแว่บรู้ขึ้นมาทันว่า ท่านผิดเองที่มาเลือกถ้ำเล็กที่เป็นทางเสือผ่านขึ้นถ้ำของมัน ตรงซอกหินนั้นคงเป็นบันไดอย่างดีที่จะขึ้นไปบนถ้ำชั้นบน มันจะตรงมาหาเรา หรือมันจะเดินไปที่โขดหินซอกนั้น ซึ่งเราก็แย่จริงๆ มาแขวนกลดอยู่ข้างทางซอกหินอันเป็นทางเสือผ่านได้ มันจะมาคาบเราไปกินไหม เนื้อเราคงจะมีรสโอชะเป็นอาหารให้มันและลูกเป็นอย่างดี

ท่านเล่าว่า ท่านนึกถึงคุณพระพุทธเจ้าทันที เหงื่อออกราวกับน้ำ รู้ชัดคราวนี้เลยว่า **“ความกลัวตายเป็นอย่างไร”** มันขยับตัวเดิน คิดที่พระพุทธเจ้าท่านเคยเทศน์สอนไว้ว่า ความกลัวมาถึงแล้ว ขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้ว พึงระลึกถึงตถาคต ความกลัวจะปราศนาการไป

มันตรงมา ตัวแม่นำหน้า ลูกตามมา นัยน์ตาตัวแม่ใสแจ๋ว มองตรงมาราวกับพญางูสะกดเหยื่อ มันเริ่มเดินใกล้เข้ามา ท่านเล่าว่า เหงื่อออก ไคค้าวก็ออก เหงื่อกาฬออกด้วยความกลัวอย่างบอกไม่ถูก ท่านเร่งภาวนาอย่างถี่ยิบ ภาวนาหนัก และรู้สึกว่าพร้อมกับที่เสือ ๒ ตัวแม่ลูกย่างเท้าใกล้เข้ามานั้น จิตก็รวมลงสู่สมาธิอย่างรวดเร็วและถึงฐานของอัปปนาสมาธิ หายเงียบไปทั้งคนและเสือ ๒ ตัวนั้น ราวกับมีทหารมาอารักขาตัวท่านเป็นชั้นๆ ชั้นๆ ชั้นๆ ทีเดียว ท่านว่า เห็นปาฏิหาริย์เห็นอัศจรรย์ในดวงจิต เกิดความมั่นคงทางศาสนาตลอดมา เห็นคุณของพุทโธ เห็นอัศจรรย์ของพุทโธอย่างซาบซึ้งถึงใจเป็นที่สุด ท่านว่า ถ้าไม่เห็นอานิสงส์ในคราวนั้น จะบวชตลอดชีวิตอยู่ตลอดมาถึงขณะนี้ได้อย่างไร ต้องเห็นปาฏิหาริย์ต้องเห็นอัศจรรย์เสียก่อนจึงจะตั้งตัวได้

คืนวันนั้น จิตรวมแนบสนิทแต่เวลาหัวค่ำจนกระทั่งสายวันรุ่งขึ้น เห็นตะวันขึ้นสูงในท้องฟ้าแล้ว ไม่ทราบว่าเสือแม่ลูกจากไปแต่เมื่อไร ท่านมีความอิ่มเอิบใจ เวลาคงผ่านพ้นเวลาบิณฑบาตมานานแล้ว แต่ก็ไม่ได้รู้สึกหิวโหยแต่อย่างใด ท่านจึงเดินขึ้นซอกเขาขึ้นไปสำรวจเขาด้านบน ปรากฏว่าก่อนจะถึงถ้ำใหญ่ชั้นบน มีซอกถ้ำเป็นเพิงผา

คงเป็นทำเลที่นางเสือแม่ลูกใช้เป็นที่พำนัก ด้วยเห็นรอยหญ้าที่มันคาบมาเป็นที่รองนอนให้ลูกของมันคงหลงเหลืออยู่

ที่ถ้ำโพนงามด้านบ้านโพนสว่างนี้ มีพวกรุกขเทพมากเหมือนกัน

ได้โสรจสรงอมฤตธรรม

วันปวารณาออกพรรษา อันเป็นวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ นั้น ในปี ๒๔๘๓ นี้ ตรงกับวันที่ ๑๗ ตุลาคม ถึงแม้ท่านจะยังอาลัยถ้ำโพนงามอยู่มาก ด้วยสถานที่ทุกแห่งในบริเวณถิ่นนั้นดูจะเป็นที่เอื้ออำนวยต่อการบำเพ็ญเพียรภาวนาของท่านอย่างเหลือล้น จะเป็นเงื้อมหินตรงไหน ก้อนใด ใต้ร่มรุกขมูลต้นไม้ต้นไหน ถิ่นถ้ำน้อยใหญ่แห่งใด นั่งลงภาวนา จิตจะรวม **“แจบจม”** ดีอยู่ทุกแห่ง

ปกตินักปฏิบัติจะสังเกตกันว่า ที่ใดภาวนาแล้วจิตรวมง่าย ไม่มีถีนมิทธะ ไม่ซบเซาง่วงเหงา มีสติตื่นอยู่ พิจารณาธรรมเพลิดเพลินอยู่ ที่นั้น จะเป็นแท่นหินแท่นนั้น เงื้อมหินเพิงผาจุดนั้น ใต้โคนไม้ต้นนั้น นักปฏิบัติผู้นั้นจะสังเกตได้ และพยายามไปนั่งภาวนาอยู่ ณ สถานที่นั้นเป็นอาจิณ ถือเป็นที่สัปปายะแก่การภาวนา สำหรับที่ถ้ำโพนงามนี้ ท่านว่าทุกแห่งทุกจุดเป็นที่สัปปายะ เข้าจิตง่ายทัดเทียมกันเกือบจะทุกแห่ง ฉะนั้น จึงออกพรรษาแล้ว ท่านก็ควรจะรั้งรออยู่ต่อไป มิหนำซ้ำชาวบ้านโดยรอบ เช่นที่บ้านโพนงาม บ้านโพนเชียงหวาง บ้านหนองสะไน บ้านนาอ้อ ต่างล้วนมีศรัทธาต่อท่าน พากันอุปัฏฐากด้วยความเคารพนอบน้อมควรแก่การอยู่เมตตาโปรดพวกเขาต่อไปอีกนานเท่านาน

แต่เหตุผลสำคัญที่ทำให้ท่านรีบแบกกลดลงเขามาทันที ละอาวาสอันสัปปายะ อากาศอันสัปปายะ บุคคลอันสัปปายะ มาโดยพลันอย่างไม่อาลัยใยดี ท่านเล่าว่า เปรียบเสมือนบุคคลซึ่งถูกจำกัดอยู่ในท้องที่กันดารน้ำ เพียงได้แต่อาศัยน้ำโคลน น้ำตมน้ำตามแอ่งรอยเท้าเสือ ช้าง กรองดื่มพอแก้กระหายไปเพียงวันๆ หลุดจากข้อจำกัด (ออกพรรษา) ได้ยินข่าวว่า ณ บ้านนั้น ป่านั้น มีบ่อน้ำทิพย์ น้ำอมฤตอันใสสะอาด

รออยู่ จะไม่โลดแล่นไปสู่ที่นั้นอย่างไรได้ เพื่อดื่มกินโสรจสรงน้ำทิพย์น้ำอมฤตนั้นให้สมกับที่กระหายรอคอยมาช้านาน

บุคคลผู้นั้นฉันใด ท่านก็ฉันนั้น ท่านได้ข่าวว่าท่านพระอาจารย์มั่นจำพรรษาอยู่ที่วัดป่าโนนนิเวศน์ อุดรธานี ก่อนหน้านั้น ท่านพระอาจารย์มั่นได้ออกธุดงค์ไปทางจังหวัดภาคเหนือ มีเชียงใหม่ เชียงราย เป็นอาทิ ท่านจากหมู่ศิษย์ไปแต่ปี ๒๔๗๕ ไปตามลำพังองค์เดียว ไม่ให้มีผู้ติดตามเลย บรรดาศิษย์พยายามตามหาท่านจนได้พบและได้ปฏิบัติธรรมกับท่านบ้าง เช่น ท่านพระอาจารย์เทสก์ เทสรังสี ท่านพระอาจารย์ขาว อนาลโย ท่านพระอาจารย์แหวน สุจิณโณ ท่านพระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ ท่านพระอาจารย์ชอบ ฐานสโม แต่ละท่านต่างซอกซอนตามไปด้วยความลำบาก และเมื่อได้พบได้อยู่ปฏิบัติด้วย ต่างก็ได้รับอุบายธรรมจากท่านพระอาจารย์มั่นอย่างคุ้มค่า ท่านเที่ยววิเวกอยู่ทางภาคเหนือเกือบสิบปี นอกจากบรรดาท่านที่ธุดงค์ติดตามไปแล้ว หมู่ศิษย์ที่เหลือทางภาคอีสานต่างรู้สึกอ้างว้างว้าเหว่ยิ่งนัก ด้วยขาดครูบาอาจารย์จะสั่งสอนอบรม ต่างรอคอยท่านพระอาจารย์มั่นจะกลับมาโปรด เหมือนข้าวในฤดูแล้งน้ำรอคอยน้ำฝนจากฟากฟ้าจะโปรยปรายลงมา

หลวงปู่นั้นพยายามจำพรรษารออยู่ที่ถ้ำโพนงาม ด้วยคิดว่าท่านพระอาจารย์มั่นจะมาจำพรรษาแถบสกลนคร แต่เมื่อคาดผิด ท่านก็ต้องอยู่ต่อไป ซึ่งแม้จะผิดหวังเรื่องนี้บ้าง แต่ท่านก็กลับได้ธรรมะดี **“อยู่ตัวเลย”** อย่างที่ท่านว่า อย่างไรก็ดี เมื่อออกพรรษาไม่มีจำกัดเรื่องอาวาสที่พักแล้ว ท่านก็รีบรุดไปกราบท่านพระอาจารย์มั่นที่โนนนิเวศน์ทันที **“ยั้งไม่หยุด ฉุดไม่อยู่”** ทีเดียวละ ท่านเล่า

ที่วัดป่าโนนนิเวศน์ มีพระเณรเข้ามาฟังธรรมของท่านพระอาจารย์มั่นอย่างเนืองแน่น ท่านทราบว่าท่านพระอาจารย์มั่นจะแสดงธรรมทุก ๕-๖ วัน โดยเฉพาะวันธรรมสวนะ ธรรมที่ท่านแสดงจะละเอียดลออวิจิตรบรรจงมาก หลวงปู่ได้บันทึกธรรมของท่านที่ได้สดับรับฟังไว้มากมายตามความนึกคิดที่ระลึกได้หลังจากจบโอวาทคำสั่งสอนแล้ว ธรรมที่บันทึกไว้ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นห้วงสั้นๆ คล้ายเป็นหัวข้อธรรมที่บันทึกไว้ด้วยความประทับใจ ทั้งเพื่อกันลืม และเพื่อเป็นข้ออรรถธรรมที่จะ

นึกขยายสอนตนในภายหลัง ที่จะมียืดยาวต่อเนื่องกันเป็นประหนึ่งเทศนาบ้าง ก็จดไว้เฉพาะเรื่องๆ เช่น เรื่องศีล เรื่องการภาวนาทำจิต เหล่านี้เป็นต้น

ท่านบันทึกไว้หลายแห่งหลายตอน บางแห่งได้มีวันที่หรือสถานที่กำกับจากสมุดบันทึกหลายเล่มที่ลอกคัด จึงพออนุมานวันเดือนปีและสถานที่ซึ่งท่านเข้าไปฟังเทศน์ได้ เนื่องจากท่านมิได้บันทึกต่อเนื่องกันในเล่มเดียวกัน ท่านบันทึกลงไปในสมุดตามแต่จะหยิบฉวยได้ เพราะธรรมะที่เกิดขึ้นระลึกขึ้นได้นั้นไม่รอเวลา ถ้ามัวเสียเวลาหาสมุดเล่มที่ต้องการ ธรรมะนั้นก็อาจจะลืมเลือนไปแล้ว หรือกระแสธารแห่งธรรมสะดุดหยุดลงได้ เป็นเหตุให้พลาดโอกาสที่จะบันทึกธรรมนั้นๆ ไปอย่างน่าเสียดายที่สุด

จากสมุดบันทึกหลายเล่มเหล่านั้น แสดงถึงวันที่ฟังธรรมโอวาทในช่วงนี้ไว้ดังนี้

๑๙-๗-๘๓ (ตรงกับ ๑๙ ตุลาคม – ผู้เขียน) คงเป็นวันแรกที่ฟังโอวาทที่โนนนิเวศน์ อุดรธานี หลังจากวันออกพรรษาที่ถ้ำโพนงาม สกลนคร วันที่ ๑๗ ตุลาคม ๒๔๘๓ เพียง ๒ วัน การเดินทางลงจากเขา ข้ามจังหวัด และทางคมนาคมสมัยนั้นยากลำบาก ไม่มีถนนลาดยางเช่นสมัยนี้ ต้องนับว่าท่านใจร้อนกระหายต่อการฟังธรรมจากพ่อแม่ครูจารย์เพียงไร

๒๘-๗-๘๓ (๒๘ ตุลาคม ๒๔๘๓)

๒๙-๗-๘๓ (๒๘ ตุลาคม ๒๔๘๓)

วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ – ผู้เขียน)

วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๘๓-ผู้เขียน)

๑๕ ค่ำดับ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๔๘๓-ผู้เขียน)

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๘๓

ธรรมะที่แสดงตามวันเดือนข้างต้นนั้น หลวงปู่บันทึกไว้ชัดเจนว่าเป็นธรรมะที่แสดงที่โนนนิเวศน์ ต่อมาเพียง ๒ วัน ท่านก็บันทึกเป็นสถานที่ใหม่ ณ หนองน้ำเค็ม

อุดร ซึ่งแสดงว่า ท่านพระอาจารย์มั่นได้ไปพักวิเวกที่หนองน้ำเค็ม อันเป็นหมู่บ้านที่อยู่ไม่ไกลจากวัดป่าโนนนิเวศน์นัก และหลวงปู่ก็ติดตามไปฟังธรรม

หนองน้ำเค็ม อุดร ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนอ้าย พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับ ๒ ธันวาคม ๒๔๘๓-ผู้เขียน)

หนองน้ำเค็ม ๑๐-๙-๘๓ (ตรงกับ ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๓-ผู้เขียน)

วันอุโบสถ ต้นเดือนอ้าย พ.ศ. ๘๓ (ตรงกับ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๘๓ ปี ๒๔๘๓ มีเพียง ๙ เดือน นับจาก ๑ เมษายน ถึง ๓๑ ธันวาคม ขึ้นปีใหม่ ๑ มกราคม เริ่มจากปี ๒๔๘๔ เป็นปีแรก-ผู้เขียน)

๕-๑-๘๔ (ตรงกับวันที่ ๕ มกราคม ๒๔๘๔)

๑๐-๑-๘๔ (ตรงกับวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๔๘๔)

โรงเรียนบ้านเชียงยืน ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ พ.ศ. ๘๔ (ตรงกับวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๔-ผู้เขียน)

ฯลฯ

สำหรับธรรมะและโอวาทของท่านพระอาจารย์มั่นที่ท่านบันทึกไว้นั้นมีมากมาย ซึ่งได้แยกรวบรวมไว้ในภาคอาจาริยธรรมโดยต่างหากแล้ว ในที่นี้จึงจะไม่ขอนำมากล่าวซ้ำ นอกจากจะขอนำมาสาธกแสดงตัวอย่างการบันทึกธรรมในวันหนึ่งของหลวงปู่เท่านั้น

อนึ่ง เนื่องจากระหว่างบันทึกธรรม ซึ่งท่านคงจะฟังด้วยความซาบซึ้งและอัศจรรย์ใจในรสพระธรรมที่หลั่งไหลออกมา ความซาบซึ้งอัศจรรย์ใจของท่านคงจะรู้สึกต่อเนื่องไปถึงองค์ท่านผู้แสดงธรรมะนั้นด้วย วิสัยของปราชญ์ หลวงปู่ก็อดมิได้จะตรึกนึกวิจารณ์วิจัยท่านอาจารย์ของท่านไปด้วย แต่แน่ละ ต้องด้วยความซาบซึ้งอัศจรรย์ใจเป็นที่ยิ่ง และต้องด้วยความเคารพรักเทิดทูนอย่างสูงสุด เป็นสำนวนอันบริสุทธิ์ใจ ตรงไปตรงมา

โวหารของท่านอาจารย์มั่น

พ.ศ. ๘๓ หลุย โนนนิเวศน์

๒๘-๗-๘๓ (ตรงกับวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๓ - ผู้เขียน)

- ปัญญากับสติให้รู้เท่าทันกัน
- พิจารณากาย จิต ความไม่เที่ยงของสังขาร เป็นธรรมะส่อให้เห็นเรื่อยๆ ทำความรู้ในนั้น เห็นในนั้น
- ในโลกนี้เป็นธาตุทั้งนั้น ให้รู้เท่าทันกับธาตุ อย่าหลงตามธาตุ
- มหาสติเรียนกาย จิต ให้มากๆ
- ให้เห็นจริง ธรรมะจริง สมมติ อย่าหลงรูป เสียง กลิ่น รส ของอันนี้เต็มโลกอยู่เช่นนั้น
- ให้เห็นปัจจุบันธรรม อย่าส่งจิตอนาคตและอดีต
- ธาตุ ๘๔,๐๐๐ ธาตุ ออกมาจากจิตหมด
- นิโรธเป็นของดับเพราะรู้เท่าแล้ว จิตไม่เกิดยินดียินร้าย ดับไปเช่นนี้ชื่อว่า นิโรธ
- แสดงฌานเป็นที่พักชั่วคราว แล้วเจริญจิตต่อๆ ไป
- ให้เอากาย วาจา ใจ นี้ ยกขึ้นพิจารณา อย่าเพิ่มอย่าเอาออก ให้เห็นเป็นปรกติ

- มรรค ๘ นั้น สมาธิมรรคเป็นองค์ ๑ นอกนั้นเป็นปริยาย
- ให้รู้ธรรมะและอาการของธรรมถึงชั้นละเอียดแล้วก็จะรู้เองเห็นเอง
- แสดงตนดูถูกท่านว่าท่านเป็นคนโกรธ เพราะผู้ฟังไม่เห็นตามความเป็นจริง เพราะยุ่งแต่จิตของตัวเท่านั้น
- เกิดตาย เกิดแล้วตาย ชมแต่หนังของเก่า ไม่หันไปหาที่จะพ้นทุกข์
- ทำจิตให้เสมอ อย่าขึ้นอย่าลง อย่าไปอย่ามา ให้รู้เฉพาะปรกติของจิต
- แสดงฐานของธรรมะเป็นบ่อเกิดอริยสัจของจริง
- เกิดความรู้อย่างวิเศษแล้วย่อมหาอานิสงส์ประมาณไม่ได้
- อัตตาหิ...ฯลฯ เป็นของลึกลับเหลือที่สุด
- ถ้าส่งจิตรู้เห็นนอกกายเป็นมิจฉาทิฐิ ให้รู้เห็นอยู่ในกายกับจิตนั้นเป็นสัมมาทิฐิ
- นักปฏิบัติ ใจต้องเด็ดเดี่ยวกล้าหาญที่สุดจึงจะรู้ธรรมเห็นธรรม
- ให้รู้ธาตุเห็นธาตุ จิตจึงไม่ติดทางราคะ
- คนเราจะดีจะชั่วต้องเกิดวิบัติเสียก่อน
- ท่านบอกว่าท่านเป็นคนราคะโทสะจริต แรงทางราคะ ทางโทสะ กัดติดดังควาย นิสัยใจคอเด็ดเดี่ยวมาก
- แสดงแก้ตำราพราหมณ์ดีนัก หนังสือล้วนๆ ไม่มีบาลีอ้าง
- นิสัยของท่านอาจารย์มั่น เป็นคนใจคอเด็ดเดี่ยวดี มุ่งต่อมรรคผลจริง โวหารโบราณ ข้อวัตรหมดจดดี เป็นคนไม่มีอคติ พูดธรรมะถึงอริยสัจ ถึงพริกถึงขิงดี ไม่อนุโลมตามบุคคล เป็นคนที่ใคร่ต่อความสันโดษดี ข้อวัตรเรียบร้อยหมดจดดี เป็นอาชาไนยดี รู้จริตของคนอื่นดี ท่านไม่พูดไปแล้ว ท่านไม่ถือ ธรรมของท่าน

ท่านสงเคราะห์เข้าปัจจุบันดี เป็นคนไม่เห็นแก่หน้าบุคคล โลกไม่เอียงไปทางกาม และทางโทสะ โมหะ ไปตามความรู้ความเห็นที่เกิดจากปฏิปทาของท่าน อ้างอิงของจริงเสมอ เป็นคนที่วางเฉยได้ ไม่ส่งจิตออกนอกกาย ท่านบริบูรณ์ทั้งมหาสติ มหาปัญญา ไม่เพ่งลาภ ยศ สรรเสริญ อาชีพ บริสุทธิ์ด้วยสมาธิ ปัญญา ข้ามศีลไปเสียแล้ว จิตของท่านปรกติดี ไม่ลำเอียงไปด้วยคติ กาย วาจา ใจ เป็นอาชาไนยพระอริยเจ้าเป็นผู้เลิศเป็นผู้วิเศษหาประมาณมิได้ ท่านอาจารย์มั่นเป็นผู้ขวนขวายน้อย เป็นผู้ที่เลี้ยงง่าย สันโดษ ชอบสงัด เป็นผู้ทรมานตนเสมอ เป็นผู้ที่ไม่ละกาล จิตของท่านใหม่อยู่ในธรรมเสมอ ไม่เบื่อ ไม่ติดตระกูล ไม่ติดที่อยู่ ไม่ติดลาภและยศ อ้างธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นของจริงและของเที่ยง นิสัยท่านอาจารย์มั่นถูกกับนิสัยเราเสียโดยมาก

- ท่านแสดงไม่อ้างสวรรค์ นิพพาน ไม่อ้างทุคติ อ้างความเป็นไปทางปัจจุบันอย่างเดียว เพราะชั่วดีก็ปัจจุบันที่ยังเป็นชาติมนุษย์

- ความรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นอนันตนัย มากมายยิ่งกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นอุบายที่จะทรมานสัตว์ พ้นวิสัยของสาวกที่จะรู้ตามเห็นตามได้ สาวกกำหนดรู้แต่เพียง ๘๔,๐๐๐ เท่านี้ก็เป็นอัศจรรย์

- ท่านกำชับว่าอย่าให้จิตเพ่งนอก ให้รู้ในตัวเห็นในตัว เมื่อรู้ในตัวแล้วรู้ทั่วไป เพราะตัวเป็นต้นเหตุ

- ปฏิภาคนั้นอาศัยผู้ที่มีวาสนาจึงจะบังเกิดขึ้นได้ อุคคหนิมิตนั้นเป็นของที่ไม่ถาวร พิจารณาให้ชำนาญแล้วเป็นปฏิภาคนิมิต ชำนาญทางปฏิภาคแล้วทวนเข้ามาเป็นตน ปฏิภาคนั้นเป็นส่วนวิปัสสนา

- ให้แก้ปัจจุบัน เมื่อแก้ปัจจุบันได้แล้ว ภพ ๓ นั้นหลุดหมด ไม่ต้องส่งอดีต อนาคต ให้ลบอารมณ์ภายนอกให้หมดจึงจะเข้าอารมณ์ภายในได้ เพ่งนอกเป็นตัวสมุทัย เป็นทุกข์ และเป็นตัวมิจฉาทิฐิ เพ่งในเป็นตัวสัมมาทิฐิ เพ่งในตัวเป็นสัมมาทิฐิ

- เล่นนิมิตก็ดี ยินดียินร้ายก็ดี เรียกว่าคุ้มเงาตน เชื่อนิมิตเป็นบ้า

นั่นเป็นตัวอย่างที่หลวงปู่บันทึกข้อธรรมไว้ในวันหนึ่ง ที่โนนนิเวศน์ โดยรวมทั้งการวิจารณ์ลักษณะนิสัยของครูบาอาจารย์ของท่านด้วย ซึ่งเป็นการ **“ม้างกาย”** ของท่านอย่างหนึ่ง

สำหรับลักษณะอุปนิสัยของท่านพระอาจารย์มั่นนั้น หลวงปู่ได้บันทึกต่อมาอีกหลายครั้งด้วยความชื่นชมและศรัทธายิ่ง

“ท่านภาวนาสถานที่เป็นมงคล มีเทวดามานมัสการตั้งหมื่น ท่านรู้ได้ด้วยภาวนาขั้นละเอียดฯ อมนุษย์ท่านก็รู้ได้”

“ท่านอาจารย์มั่น ท่านเป็นคนเด็ดเดี่ยว สละชีวิตถึงตาย สลบไป ๓ คราว และท่านต้องการคนใจเด็ดเป็นสานุศิษย์ฯ”

“ท่านทำตัวของท่านใหม่อยู่ในตระกูลทั้งหลาย ไม่ทำตัวของท่านให้คุ้นเคยในตระกูลเลย การไปมาของท่าน ไปโดยสะดวก มาโดยสะดวก ไม่ขัดข้องในตระกูล”

“เป็นคนมักน้อย ชอบใช้บริขารของเก่าๆ ถึงได้ใหม่ บริจาคทานให้คนอื่น ข้อวัตรหมดจดดี สติตั้งอยู่ในสติปัฏฐานเสมอ เป็นผู้ไม่ละกาล วาจาพูดก็ดี เทศน์ก็ดี ไม่อิงอามิสลาภ สรรเสริญ วาจาตรงตามอริยสัจตามความรู้ความเห็น อ้างอริยสัจเป็นหลักฐานเสมอ กาย วาจา ใจ เป็นอาชาไนยล้วน”

“ท่านประพฤติตนเป็นคนขวนขวายน้อยอามิส หมดจดในข้อวัตร และหมดจดในธรรมะ พ้นวิสัยเทวดาและมนุษย์ที่จะติเตียนได้ ไม่เป็นข้อล่อแหลมในศาสนา ท่านได้วัตถุสิ่งใดมา ท่านสละทันที สงเคราะห์หมู่พรหมจรรย์ฯ”

“สิ่งของอันใด ท่านอยู่ที่ไหนเขาถวาย ท่านก็เอาไว้ให้พระเณรใช้ ณ ที่นั้น ท่านไม่ได้เอาไปด้วยฯ”

“มีคนไปหาท่านอาจารย์มั่น ท่านไม่ดูคน ท่านดูจิตของท่านเสียก่อนจึงแสดงออกไปต้อนรับแขกผู้มาถึงถิ่น อนึ่ง ท่านหันข้างและหันหลังใส่แขก ท่านพิจารณาจิตของ

ท่านก่อน แล้วพิจารณานิสัยของผู้อื่น นี้เป็นข้อลี้ลับมาก ต่อนั้นถ้าจะเอาจริงจังต้องประชันต่อหน้ากันจึงเห็นความจริงฯ”

“จิตของท่านผ่าอันตรายลงไปถึงฐานของธรรมะนี้มีราคามาก บ่งความเห็นว่าเป็นอาชาไนยโดยแท้”

“ปฏิบัติธรรม ท่านพูดทรมานใครแล้วย่อมได้ดีทุกๆ คน ถ้าหมิ่นประมาทแล้วย่อมเกิดวิบัติใหญ่โต”

“ท่านมีนิสัยปลอบโยนเพื่อคัดเลือกคนดีหรือไม่ดี ในขณะท่านพูดเช่นนั้น ท่านหันกลับเอาความจริง เพราะกลัวศิษย์จะเพลินฯ”

“นิสัยท่านเป็นคนใจเดียว ไม่เห็นแก่หน้าบุคคล ในเวลาถึงคราวเด็ดเดี่ยวต่อธรรมะวินัยจริงๆ ฯ”

“บุคคลใจเด็ดจึงอยู่กับท่านได้ เพราะนิสัยของท่านเป็นเช่นนั้น เป็นคนทำจริงเอาจริงฯ”

“ท่านเป็นคนไม่อวดรู้ แต่ธรรมะของท่านบอกเหตุผลไปต่างหาก นี้เป็นข้อพึงวินิจฉัย”

“หาบุคคลที่จะดูจริตของท่านรู้ได้ยาก เพราะท่านเป็นคนนิสัยลึกลับ จะรู้นิสัยได้ต่อเมื่อบุคคลที่มีภูมิจิตส่วนเดียวฯ”

“ท่านผู้มีอำนาจในทางธรรมะ ทำอะไรได้ไม่ครั่นคร้าม ชี้เด็ดขาดลงไป ไม่มีใครคัดค้าน นี่เป็นอัศจรรย์มากฯ”

“ท่านถือข้างใน ปฏิปทาความรู้ความเห็นของท่านเกิดจากสันตุฏฐี ความสันโดษของท่าน ท่านนิสัยไม่เป็นคนเกียจคร้าน ขยันตามสมณกิจวิสัย หวังประโยชน์ใหญ่ในศาสนาฯ”

“ท่านอาจารย์มั่นเป็นผู้ที่สะอาด ไตรจีวรและเครื่องอุปโภคของท่านไม่ให้มีกลิ่นเลย ถูย้อมบ่อยๆ”

“ท่านบวชในสำนักพระอรหันต์ ๓ องค์ แต่เมื่อชาติก่อนๆ โน้น”

“ท่านไม่ใคร่พยากรณ์ใครๆ เหมือนแต่ก่อน ท่านพูดแต่ปัจจุบันอย่างเดียว นิสัยท่านชอบเก็บเอาเครื่องบริขารของเก่าไว้ใช้ เพราะมันภาวนาดี เช่น จีวรเก่า เป็นต้นฯ”

“ท่านไม่ติดอามิส ติดบุคคล ติดลาภ ยศ สรรเสริญ ท่านถือธรรมะเป็นใหญ่ ไปตามธรรมะ อยู่ตามธรรมะฯ”

“ท่านพูดธรรมะไม่เกรงใจใคร ท่านกล้าหาญ ท่านรับรองความรู้ของท่าน ฉะนั้นท่านจึงพูดถึงพริกถึงขิง ตรงอริยสัจ พูดดังด้วย พูดมีปาฏิหาริย์ด้วย เป็นวาจาที่บุคคลจะให้สิ้นทุกข์ได้จริงๆ เป็นวาจาที่สมถะวิปัสสนาพอ ไม่บกพร่อง กำหนดรู้ตามในขณะกาย วาจา จิต วิกาลตรงกับไตรทวารสามัคคี เป็นวาจาที่เด็ดเดี่ยวขลังดี เข้มแข็งดี เป็นอาชาไนยล้วน วาจาไม่มีโลกธรรมติด เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ พระเณรอยู่ในอาวาสท่านได้สติมาก เพราะบารมีของท่าน ถ้าขืนประมาทท่านเกิดวิบัติฯ”

“ท่านอาจารย์มั่น เทวดา และอมนุษย์ ไปนมัสการท่านเท่าไร พันหรือหมื่นท่านกำหนดได้”

“ท่านรักษาระวังเทวดา มนุษย์ ประมาทท่าน เช่นเยี่ยงท่านก็มีระเบียบ แม้กิจเล็กๆ น้อยๆ เป็นระเบียบหมดฯ”

“ท่านอาจารย์ท่านพูดโน้น คำนี้อยู่เสมอเพื่อจะให้สานุศิษย์หลงเพื่อละอุปาทานถือในสิ่งนั้นๆ ท่านทำสิ่งที่บุคคลไม่ดำริไว้ สิ่งใดดำริไว้ ท่านไม่ทำ นี้ส่อให้เห็นท่านไม่ทำตามตัณหาของบุคคลที่ดำริไว้ฯ”

“จิตของท่านอาจารย์มั่นผ่าอันตรายลงไปตั้งอยู่ด้วยอมตธรรม บริบูรณ์ด้วยมหาสติ มหาปัญญา มีไตรทวารรู้รอบ มิได้กระทำความชั่วในที่ลับและที่แจ้ง และมี

ญาณแจ่มแจ้ง รู้ทั้งเหตุผลพร้อมกัน เพราะฉะนั้น แสดงธรรมมีน้ำหนักมาก พ้นวิสัยคนที่จะรู้ตามเห็นตาม เว้นแต่บุคคลบริบูรณ์ด้วยศีลและสมาธิมาแล้ว อาจที่ฟังเทศนาท่านเข้าใจแจ่มแจ้งดี และบุคคลนั้นทำปัญญาสืบสมาธิต่อ”

จิตท่านอาจารย์มั่นตื่นเต้นอยู่ด้วยความรู้ ไม่หยุดนิ่งได้ มีสติรอบเสมอ ไม่เผลอทั้งกายและวาจา เป็นผู้มีอริยธรรมฝังมั่นอยู่ในสันดาน ไม่หวั่นไหว ตอนนี้ไม่มีใครที่จะค้านธรรมเทศนาของท่านได้ เพราะวาจาเป็นอาชาไนย และมีไหวพริบแก้ปฤษณาธรรมกายได้ฯ”

“ธาตุของท่านอาจารย์เป็นธาตุนักรู้ เป็นธาตุที่ตื่นเต้นในทางธรรมะ เป็นผู้ที่รู้ยิ่งเห็นจริงในอริยสัจธรรม ท่านดัดแปลงนิสัยให้เป็นบรรพชิต ไม่ให้มีนิสัยหินเพศติดสันดาน ท่านประพฤติตนของท่านให้เทวดาและมนุษย์เคารพ และท่านไม่ประมาทในข้อวัตรน้อยใหญ่ฯ”

“ท่านไม่ให้จิตของท่านนอนนิ่งอยู่อารมณ์อันเดียว ท่านกระตุกจิต จิตของท่านค้นคว้าหาเหตุหาผลของธรรมะอยู่เสมอ ท่านหัดสติให้รอบรู้ในอารมณ์และสังขารทั้งปวงฯ”

“ท่านว่า ท่านอาจารย์เสาร์หนักอยู่ในสมาธิและพรหมวิหารธรรม และท่านขาดการตรวจกายสังขารฯ”

“นิสัยท่านอาจารย์เสาร์ อนุโลมตามนิสัยบุคคลเสียโดยมาก และท่านรู้รับว่าดีอยู่เสมอ ดีเฉพาะกิเลสของผู้ศึกษา แต่ไม่ดีธรรมะที่จะให้สิ้นทุกข์ เฉพาะตัวของท่านอาจารย์มั่น หัดฝืนธรรมดาเพื่อดัดแปลงนิสัยไม่อนุโลมไปตามกิเลส”

อีกวันหนึ่ง ท่านบันทึกถึงท่านพระอาจารย์มั่นอย่างอัศจรรย์ใจในอัจริยภาพของท่านต่อไปว่า

“ท่านอาจารย์มั่นท่านเก่งทางวิปัสสนา ท่านเทศน์ให้บริษัทฟัง สัญญา มานะ เขาลดเจตสิก เขาไม่เกาะ เมื่อไม่เกาะเช่นนั้น ยิ่งทำความรู้เท่าเฉพาะในจิต ตรวจตราในดวงจิต

ขณะที่นั่งฟัง ต่อนั้นจะเห็นอานิสงส์ทีเดียว ไม่ทำเช่นนั้น หาอานิสงส์การฟังธรรมมิได้ ถ้าประมาทแล้วจะเกิดวิบัติเพราะคามานะทิฐิของตน วินิจฉัยธรรมมิได้”

“ท่านเทศน์อ้างอิงตำราและแก้ไขตำราดุจของจริงทีเดียว เพราะท่านบริบูรณ์วิปัสสนาและสมถะพอ และท่านยกบาลีเป็นตัวเหตุผลแจ่มแจ้ง”

“ท่านอาจารย์มั่น อุบายจิตของท่านพอทุกอย่าง ไม่บกพร่อง คือพอทั้งสมถะพอทั้งวิปัสสนาทุกอย่าง เพราะฉะนั้น ท่านเทศนาจิตของผู้ฟังหดและสงบ และกลัวอำนาจเพราะนิสัยคนอื่นไม่มีปัญญาที่จะชอนเข็มโต้ถามได้ ตรงกับคำว่า พอทั้งปัญญา พอทั้งสติ ทุกอย่างเป็นอาชาไนยล้วน รวบรัดจิตเจตสิกของคนอื่นๆ มิอาจจะโต้แย้งได้”

“ท่านว่า แต่ก่อนท่านเป็นคนโกง คนซน คนมานะกล้า แต่ท่านมีธุดงค์ข้อวัตรทุกอย่างเป็นยอด ทำความรู้เท่าทันกิเลสเหล่านั้น เดี๋ยวนี้นิสัยก่อนนั้นกลายเป็นธรรมล้วน เช่น โกงสติ ซนสติ มานะสติ เป็นคุณสมบัติสำหรับตัวของท่าน”

“ความรู้ความฉลาดของท่านไปตามธรรม คืออริยสัจ ใช้ไหวพริบทุกอย่างตรงตามอริยสัจ ตรงกับคำว่าใช้ธรรมเป็นอำนาจ คณาจารย์บางองค์ถืออริยสัจก็จริง แต่มีโกงนอกอริยสัจ เป็นอำนาจบ้างแฝง แฝงอริยสัจ ตรงกับคำที่ว่า ใช้อำนาจเป็นธรรมแฝงกับความจริง”

“ท่านอาจารย์เป็นนักปราชญ์แปดเหลี่ยมคม คมยิ่งนัก ธรรมชาติจิตของท่านที่บริสุทธิ์นั้นกลิ้งไปได้ทุกอย่างและไม่ติดในสิ่งนั้นด้วย ดุจน้ำอยู่ในใบบัวกลิ้งไปไม่ติดกับสิ่งอื่นๆ เพราะฉะนั้น จิตของท่านถึงผลที่สุดแล้ว มิอาจจะกระทำความชั่วในที่ลับและที่แจ้ง เพราะสติกับปัญญารัดจิตบริสุทธิ์ให้มั่นคง ใช้ไหวพริบเป็นอาชาไนยอยู่เนืองนิตย์”

พรรษา ๑๗-๑๙ พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๖

ในรัศมีบารมีพ่อแม่ครูจารย์

พ.ศ. ๒๔๘๔ จำพรรษา บ้านห้วยหีบ อ.ศรีสุวรรณ จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๖ จำพรรษา บ้านอุ่นโคก และชายป่าใกล้สำนักวัดป่าบ้านนามน

หลวงปู่เล่าว่า ในระหว่างเวลาจากออกพรรษา ปี ๒๔๘๓ มาจนถึงระยะก่อนจะเข้าพรรษา ปี ๒๔๘๔ ท่านได้เวียนเข้าออกอยู่ใกล้ชิดท่านพระอาจารย์มั่นเพื่อรับฟังการอบรม นับแต่จากท่านพระอาจารย์เสาร์มาแต่เมื่อปีที่จำพรรษาอยู่ด้วยท่านที่วัดป่าสุทธาวาสแล้ว จิตของท่านก็ต้องพึ่งตนเองมาโดยตลอด อยู่คนเดียว การภาวนาติดขัดอะไร ก็ต้องปล้ำผีลุก ปลุกผีนั่ง แก้ไขไปเอง ไม่รู้ผิดไม่รู้ถูก ได้แต่คาดเดาเอาจริงอยู่ พยายามจะใช้ไตรลักษณ์เข้ากำกับ แต่ก็ยังดูเลือนรางไม่หนักแน่นเด่นชัด เพียรทำ เพียรแก้ แต่ก็ดูคล้ายกับลิงติดตัง ยุ่งอีนังตังนุง เชือกที่ควรจะผ่อนคลายกลับรัดตัวแน่นเข้า การได้วิชา **“ม้างกาย”** ซึ่งท่านฝึกหัดทำอย่างคล่องแคล่ว เป็นปฏิภาค–นิมิตกำหนดแยกส่วนกายได้ทุกระยะ ก็เป็นเพียงหนักไปทางด้านสมถะ เป็นเอกทางสมถะเท่านั้น ท่านทราบดีว่าท่านควรต้องอยู่ไม่ห่างครูบาอาจารย์เพื่อรับอุบายธรรมจากท่าน จิตของท่านคล้ายกับผู้ที่ตกอยู่ทะเลทรายกระหายน้ำมาช้านาน ได้พบบ่อน้ำวิเศษก็เข้าดื่มกินโสรจสรงอมฤตธรรมอย่างเต็มที่

พรรษาปี ๒๔๘๔ ท่านพระอาจารย์มั่นจำพรรษาอยู่ที่โนนนิเวศน์ อุดรธานี เป็นพรรษาที่สอง หลวงปู่คิดว่าท่านรับอุบายธรรมมาระยะหนึ่งแล้ว ควรจะลองมา **“ฝึกเดี่ยว”** เองบ้าง ประกอบกับท่านได้ยินข่าวว่าในปีพรรษาหน้านี้ ศรัทธาญาติโยมทางสกลนคร

หมายมั่นปั้นมือกันมากว่าจะกราบเท้าอ้อนวอนท่านพระอาจารย์มั่น นิมนต์ให้ท่านไปโปรดทางจังหวัดสกลนคร ถิ่นซึ่งท่านเคยอยู่มาก่อนบ้าง ศรัทธาญาติโยมเหล่านั้นล้วนเป็นลูกศิษย์เก่าแก่ของท่าน และท่านเคยเมตตามากด้วย จึงเชื่อว่าออกพรรษาปี ๒๔๘๔ นี้ ท่านพระอาจารย์มั่นคงจะเมตตารับอาราธนานิมนต์ศรัทธาทางสกลนคร หลวงปู่จึงคิดมุ่งจะไปหาที่จำพรรษารออยู่ที่สกลนครก่อน

ปกติหลวงปู่อาจจะเป็นผู้อยู่ไปคล่อง หรือกล่าวตามคำของปุถุชนก็ต้องว่าเป็นคนใจร้อน ถ้าคิดจะไปก็แต่งของใส่บาตร แบกกลด สะพายย่าม ไปเลย ไปทันทีไม่รีรอรอใคร อยู่ง่าย ไปเร็ว เป็นคติของท่าน เมื่อจากถ้ำโพนงาม มาอุดร ท่านใช้เวลาเพียงวันเดียว แต่ขากลับจากอุดรไปสกลนครนี้ ท่านธุดงค์ไปเรื่อยๆ แบบตามสบาย ระยะนั้นกำลังเป็นเวลาระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง เมืองไทยเพิ่งผ่านสงครามอินโดจีนมาหมาดๆ สงครามโลกยังไม่แผ่ขยายมาถึงเมืองไทย แต่ก็อยู่ในระยะคุกรุ่นเต็มที่ เพราะหลังจากวันเข้าพรรษาไปเพียง ๔-๕ เดือน กองทัพญี่ปุ่นก็บุกเข้ามาในประเทศไทย ทำให้บ้านเมืองของเราเข้าสู่ภาวะสงครามติดต่อไปอีกเกือบ ๔ ปีเต็ม ถนนจากอุดรธานีไปสกลนครมีแล้ว แต่ยังเป็นทางซึ่งมิได้ลาดยางดีเช่นทุกวันนี้ รถยนต์ก็มิได้วิ่งไปมาไม่ขาดสายดังปัจจุบัน ท่านไม่ได้คิดพึ่งรถยนต์ แต่อาศัยยานพาหนะของตน คือขา เดินธุดงค์รอนแรมเลี่ยงทางถนนมาตามทางทิวเขาภูพานอย่างไม่รีบร้อน ค่ำในนาก็พักในนา ค่ำในสวนก็พักในสวน ค่ำในป่าก็พักในป่า ค่ำบนเขาก็พักบนเขา ระหว่างเดินทางภาวนาไปด้วยในตัว การเดินทางจึงเป็นการเดินจงกรมกำหนดให้สติอยู่กับจิต จะก้าวเดินเร็วหรือจะย่างเท้าช้าก็เป็นไปตามวิถีของจิตที่กำลังภาวนาเป็นไป

หลายต่อหลายครั้งที่ท่านหวนคำนึงถึงโอวาทที่ได้รับมาระหว่างไปกราบท่านพระอาจารย์มั่นที่โนนนิเวศน์และหนองน้ำเค็ม โดยเฉพาะตอนที่เทศนาของท่านจะกวาดเอาตัวท่านปลิวไปด้วยแรงพายุกล้า ท่านว่า ท่านพระอาจารย์มั่นคงรู้ว่าท่านมีมานะกล้า ถือดี ติดดี เวลาเทศน์ท่านจึงแฉลบมาว่า

“ท่านอาจารย์บุญเอาตัวรอดได้ แต่ลูกศิษย์ไม่ได้สักคน และไม่ได้นิสัยด้วย”

ท่านว่าพลางชำเลืองมองมาทางหลวงปู่ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์บุญอยู่องค์เดียวในที่นั้น นัยน์ตาท่านพระอาจารย์คมปลาบราวกับแสงเพชร แล้วท่านก็ว่าต่อไป

“แก้ติดดีนี้แก้ยาก เพราะความไม่ดีนั้นแก้ง่าย เพราะเห็นว่าไม่ดีอยู่แล้ว ผู้ที่ติดดีต้องพยายามแก้หลายอย่าง เพราะมันเป็นชั้นปัญญาที่เกิดขึ้นภายใน มีพร้อมทั้งเหตุผล จนทำให้เชื่อจนได้ วิปัสสนาไปสู่อริยสัจอยู่แล้ว แต่ดำเนินไม่มีความรู้รอบพอก็เลยเป็นวิปัสสนูไป ท่านอาจารย์มั่นห้ามไม่ให้ติดฌานและญาณ”

ดูราวกับท่านจงใจจะว่าเราโดยเฉพาะ

“ท่านแนะนำอย่าหลงฌาน ผู้จะพ้นทุกข์จริงแล้วไม่หลง ญาณ คือ ความรู้วิเศษที่เกิดขึ้นจากสมาธิสงบ ระลึกชาติหนหลังได้ ๑ ญาณเหตุการณ์อดีต ๑ ญาณรู้จักอนาคต ๑ รู้จักความนึกคิดของคนอื่น เป็นต้น เป็นวิชาที่อัศจรรย์ทั้งนั้น เมื่อติดอยู่สิ่งเหล่านี้ทำให้ล่าช้า เข้าสู่อริยสัจธรรม ฌานเหล่านี้เป็นอุปกรณ์วิเศษ แต่สมัยนั้นเทวทัตติดกลับเสื่อมได้ เกิดทิฐิมานะแข่งขันสู้พุทธเจ้า ท่านอาจารย์มั่นว่าฌานเหล่านี้มันน่าติดจริง วิเศษได้ทางโลกีย์ ฉะนั้น ท่านฤาษีทั้งหลายติดฌานอันนี้ ท่านอาจารย์หนูใหญ่ติดฌานอันนี้เอง เสื่อมแล้วก็สึกกันเท่านั้น”

“ท่านเห็นความรู้นั้นว่าธาตุจริง ฌานรู้จริง มันจริงทางวิปัสสนู แต่ทำความรู้นั้นให้ยิ่งจึงเป็นวิปัสสนา เครื่องเย็นใจ ท่านอาจารย์มั่นสอนศิษย์ในทางอย่าหลงฌาน อย่าหลงญาณ โยคาวจรเจ้าติดในตอนนี้มาก ติดพรหมโลก อ่อนทางวิปัสสนา”

ท่านเดินไปครุ่นคำนึงไป เมื่อสมัยเกือบห้าสิบปีก่อน หมู่บ้านยังอยู่ห่างกัน ไม่แออัดด้วยผู้คนและบ้านเรือนเช่นสมัยปัจจุบัน ป่ายังคงเป็นป่า เขายังคงเป็นเขา

ป่ายังคงเป็นป่า ต้นไม้ขึ้นเบียดเสียด สูงชะเงื้อม แผ่กิ่งก้านสาขา กิ่งหนาใบดกเขียวครึ้มระก่ายกัน เดินอยู่ตามทางในป่าแทบจะไม่เห็นแสงเดือนแสงตะวัน ไม้ตะเคียน ไม้มะค่า ไม้ประดู่ ไม้โป่งเปือยหรือตะแบก อินทนิน ยูง ยาง แต่ละต้นมีลำต้นใหญ่ขนาดคนสองสามคนจึงจะโอบรอบ

เขายังคงเป็นเขา ภูเขายังเป็นสีเขียวขจีด้วยคลื่นแมกไม้น้อยใหญ่ ไม่ล้านเลี่ยนเป็นภูเขาหัวโล้นสีน้ำตาลลูกแล้วลูกเล่าอย่างน่าสลดใจดังในทุกวันนี้

ท่อธารละหานห้วย ยังมีน้ำใสไหลเย็นแทบตลอดปี น้ำห้วยน้ำซับมีให้ได้พบเห็นได้อาศัยอาบกินเป็นระยะๆ ไม่เคยอด แตกต่างกับสภาพโขดหินที่แตกระแหงแห้งน้ำเช่นปัจจุบัน

สัตว์ป่าก็อุดมสมบูรณ์ เสือ ช้าง กวาง เม่น หมี ลิง บ่าง ค่าง ชะนี นกยูง ก็ยังมีให้ประสบพบเห็นบ่อยๆ ในราวป่า อย่างน้อยไม่ต้องพานพบประสบตัวให้กลัวเกรง อย่างเสือ อย่างช้าง แต่ก็ได้ยินเสียงกระหึ่มคำรามของเสือ เสียงหักกิ่งไม้ของพญาคชสาร ดังแหวกความวิเวกมาให้ได้ยินไม่เว้นวาง

เดินไปตามทางซึ่งยังมีร่องรอยของพรานป่า แต่บางครั้งก็หลงทิศ ต้องหยุดกำหนดจิตตั้งทิศทางที่จะดำเนินต่อไป แล้วก็อดที่ระลึกถึงความรู้ความเห็นของครูบาอาจารย์ต่อไปมิได้ ด้วยความซาบซึ้งเหลือจะกล่าว

“ความรู้ของท่านที่มั่นคงอยู่นั้น สุดวิสัยของสัตว์ที่จะรู้ตามเห็นตาม เพราะฝ่าอันตรายลงไปหลายชั้นหลายเชิง จึงเห็นธรรมของท่านลึกลับ สุขุมคัมภีรภาพ จึงเห็นคุณธรรมของท่านเกิดขึ้นในเฉพาะหน้า ถ้าจิตฟูตามกิเลสไม่เห็นคุณธรรมของท่านเลย เพราะอยู่คนละโลกเสียแล้ว จะเห็นหน้าท่านได้อย่างไร”

“คนอื่นจะฟังเทศน์ท่านเข้าใจนั้นเมื่อจิตหดแล้ว รีบทำความรู้ความเห็นจิตของตัวอย่านอนใจความวุ่นความวายในจิตของตัวได้แล้ว ทวนกระแสของจิตเข้าไป ตั้งใจฟังเรื่อยๆ ก็จะเห็นอานิสงส์ดูดดื่มธรรมรสนั้นทีเดียว เต็มทีอย่างเดียว มันยุ่งนำหัวใจของตน กรรมของตน ไม่เปิดออกจะรับธรรมได้อย่างไร”

“สติของท่านจับจิตอยู่เสมอ ท่านทำการงานอะไรลงไปไม่ผิด”

“ท่านไม่ส่งจิตออกนอก เกรงจะเป็นมิจฉาทิฐิ ท่านพิจารณาแต่กายกับจิต แสงตาตกต่ำ เพราะท่านสำรวม ท่านทำปัญญาและสติคล่องแคล่วชำนิชำนาญมาก ความรู้

ความเห็นของท่านหนักแน่นมาก ไม่มีที่จะชอนเข็ม ฉะนั้น ท่านพูดธรรมไปไม่มีใครชอนเข็มคัดค้านได้เลย (นี้เป็นอัศจรรย์อันใหญ่หลวง) เรียกว่าท่านมีนิทัศนญาณภายในแจ่มแจ้ง ท่านพิจารณาดูโลกไม่มีผู้หญิงผู้ชาย เพราะธรรมเป็นสภาพธรรมอันเดียว ไม่มีนอก ไม่มีใน ไม่มีไป ไม่มีมา โลกเป็นอยู่เช่นนั้น ส่วนรู้เห็นธรรมก็รู้เห็นอยู่เช่นนั้น”

หลวงปู่คุยให้ฟังว่า ท่านเพลินคิด เพลินนึก ตรึกถึงธรรมะที่ได้รับถ่ายทอดมาทุกคืนวัน จิตทรงเป็นสมาธิ นับเป็นสังฆานุสติได้เป็นอย่างดี เดินวิเวกมาถึงสกลนครได้อย่างไม่ทันรู้ตัว

ปี ๒๔๘๔ นี้ ท่านได้จำพรรษาที่บ้านห้วยหีบ อ.ศรีสุวรรณ จ.สกลนคร และก็จริงดังคาด ออกพรรษาแล้ว คณะศรัทธาทางสกลนครก็พร้อมกันจัดรถไปอาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่นให้มาโปรดพวกคณะญาติโยมทางนี้ ปลายปี ๒๔๘๔ ท่านพระอาจารย์มั่นไปพักที่วัดป่าสุทธาวาสชั่วระยะหนึ่ง มีพระเณรมากราบนมัสการและฟังโอวาทท่านมิได้ขาด จากนั้นท่านก็ออกเดินทางไปพักที่สำนักป่าบ้านนามนซึ่งเป็นสถานที่ซึ่งมีป่าไม้ร่มรื่นดีเหมาะแก่การบำเพ็ญธรรม ท่านพักบ้านนามน เทศนาอบรมพระเณรและญาติโยมผู้ศรัทธามาฝึกสมาธิภาวนาตามควร แล้วก็มาพักและจำพรรษาปี ๒๔๘๕ ที่บ้านโคก ซึ่งอยู่ไกลออกไปจากบ้านนามนไม่กี่กิโลเมตร

ออกพรรษา ปี ๒๔๘๕ ท่านย้อนกลับไปพักที่บ้านนามนอีก และจำพรรษาปี ๒๔๘๖ ณ ที่บ้านนามน หากทว่าระหว่างที่อยู่บ้านนามนนี้ ท่านได้ออกไปวิเวกตามหมู่บ้านต่างๆ ในบริเวณใกล้เคียง เช่น บ้านห้วยหีบ บ้านห้วยแคนในป่า บ้านนาสีนวน เป็นอาทิ มีทั้งพระเณรติดตามไปอยู่กับท่านตามจำนวนพอดีกับเสนาสนะ หรือมิฉะนั้นก็อาศัยรุกขมูลร่มไม้เป็นเสนาสนะได้ ทุกวันพระธรรมสวนะ จะมีพระเณรและประชาชนติดตามเข้าไปฟังโอวาทของท่านเสมอมิได้ขาด

หลวงปู่เป็นผู้หนึ่งที่ไม่ยอมพลาดโอกาสอันวิเศษนี้ ท่านมิได้จำพรรษาอยู่ด้วย และก็คงหาที่จำพรรษาในบริเวณใกล้เคียงอันอยู่ในรัศมีที่แวดวงบารมีของพ่อแม่ครูจารย์จะแผ่ไปคุ้มครองเป็นมงคลแก่เศียรเกล้าได้

ปี ๒๔๘๕ ท่านจำพรรษาที่บ้านอุ่นโคก ปี ๒๔๘๖ จำพรรษา ณ กระต๊อบเล็กๆ ที่ชายป่าใกล้กับที่พักสงฆ์ ณ บ้านนามน

บางเวลาท่านพระอาจารย์มั่นออกวิเวกไปตามหมู่บ้านอื่นๆ ท่านก็ได้โอกาสขอไปพักอาศัยบารมีพักฟังเทศน์ฟังธรรมด้วย

ในภายหลัง ปี ๒๕๒๕ ท่านรำพึงไว้ ณ ถ้ำเจ้าผู้ข้า รำลึกถึงความเพียรพยายามที่ท่านบำเพ็ญมาในหนหลังว่า

๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕ ถ้ำผู้ข้า

“เมื่อคราวเราอยู่กะท่านอาจารย์มั่น ห้วยหีบ จ.สกลนคร นั้น เราทรมานตนอย่างขนาดใหญ่มีประการต่างๆ กำลังม้างกาย ประกอบจิตเด็ดเดี่ยว กล้าตาย ส่งเข้าภายในมารตัวสำคัญคล้ายมันปัดออก แต่เราสละตายเข้าไป เกิดระเบิดใหญ่ภายในนั้น ข้อ ๑ ถือธรรมะนิสัยท่านอาจารย์มั่นจึงชนะได้”

คราวท่านอาจารย์มั่นไปจุดศพ (เผาศพ – ผู้เขียน) ท่านอาจารย์เสาร์ ณ จังหวัดอุบลราชธานี นั้น เราเดินจงกรมระลึกถึงท่านเป็นที่หนึ่ง พร้อมทั้งอิทธิบาท ๔ ไม่ละซึ่งความเพียร”

“๑/๑๑/๘๔ (ตรงกับ ๑ พฤศจิกายน ๒๔๘๔ – ผู้เขียน) การภาวนาอยู่กับท่านเห็นปาฏิหาริย์ของท่านหลายอย่างหลายประการ ทำให้ผู้น้อยไม่นอนใจ เร่งทำความเพียรเสมอ จิตไม่ส่งไป ณ ที่อื่น จิตดูดดื่มธรรมมาก ความประมาทมีน้อย จะไม่ให้ลูกศิษย์ได้นิสัยและได้ดีอย่างไรได้ ย่อมได้ดีทุกรูป ผู้ใหญ่มักพูดบ่อยๆ ผู้น้อยมีสติเพราะระวังตัว ท่านปกติทรมานผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติจริงๆ ไปท่าย่อแก สกล ท่านไม่อยากไปเพราะไม่มีคนปฏิบัติตาม มีแต่ท่านอยู่ที่ไหนก็ทนได้ ท่านเพ่งประโยชน์เสียก่อนจึงไปและมีคนอาราธนานิมนต์ด้วย”

หลวงปู่บันทึกไว้อีกในปี ๒๔๘๔ นั้นว่า

ลัทธิของท่านอาจารย์มั่น ๑๐.๑.๘๔

"เสียงดังเป็นเสียงของบุรุษ เสียงเป็นรัศมีอำนาจเลี้ยงจิตมาก ฉลาดใช้ไหวพริบทางจิต ไม่เชื่อนิมิต ท่านเชื่อธรรมะที่เกิดปัจจุบัน ปัญญาบริบูรณ์ไม่บกพร่อง กาย วาจา จิต เข้มแข็งมาก พิจารณาธรรมะถึงแก่น เป็นผู้บริบูรณ์ทางปริยัติและปฏิบัติ กายวาจาใจเป็นอาชาไนยเสมอ จิตไม่มีการหดหู่ จิตชื่นตื่นเต้นอยู่ด้วยสติ"

"สานุศิษย์ที่อยู่ด้วยมีการปฏิบัติ คือ .-

จิตไม่ออกรับเหตุภายนอก จิตเยือกเย็น ขนหัวลุก จิตกลัวเกรงท่านมาก ดุจท่านเห็นจิตของเราอยู่เสมอ จิตของเราพิจารณาค้นเหตุผลอยู่เสมอไม่นอนใจ ฉะนั้น สานุศิษย์จึงมีสติเร็ว รู้เร็ว เห็นธรรมะเร็ว ผู้มีวาสนาน้อยไม่ติดตามท่านเพราะข้อวัตรของท่านเข้มแข็ง น้ำใจเด็ดเดี่ยวกะเพ็ชร ท่านพูดมีธรรมะภายในภายนอกเป็นที่อ้างอิง สานุศิษย์เข้าหาท่านร้อน ทำให้จิตผู้น้อยค้นคว้าหาเหตุผล เมื่อออกมาแล้วจิตจึงเห็นอานิสงส์ เมื่ออยู่กะท่านไปแล้วยิ่งเห็นอัศจรรย์ใหญ่ ท่านเป็นคนเกรงใจคน ท่านเป็นคนใหม่ในตระกูลทั้งหลาย ไม่ติดอามิส และติดตระกูล เป็นคนชอบสันโดษ ไม่ยุ่งกังวลทุกอย่าง อุบายธรรมะแยบคายมาก อามิสได้ด้วยการเป็นเอง กินอร่อยดุจแมลงภู่ชมเกสร มีความรู้เท่าทันเหตุผล มีญาณความรู้ทุกเส้นขน เป็นคนราคะกับโทสะจริต ท่านได้พูดทำลงไปแล้วไม่มีใครคัดค้าน สติปัญญาแน่นหนามาก หาที่จะซอนเข็มมิได้ (เป็นนักรู้นักปฏิบัติ) พูดไม่เกรงใจคน พูดถูกธรรมะก็เป็นอันที่แล้วกัน มีจิตน้อมไปเพื่อปฏิบัติให้สิ้นทุกข์ทีเดียว ไม่พูดตลกคะนอง"

"แรงทางสมาธิและปัญญา แรงทางสติหนาแน่นมาก เพราะท่านค้นกายจิตพอ เพราะฉะนั้น สติของท่านจึงไม่เผลอ"

ภัยสงครามครั้งที่สองลามมาถึงประเทศไทยด้วย ตั้งแต่วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ บ้านเมืองเข้าสู่สภาวะขาดแคลนเครื่องอุปโภค บริโภค ภายหลังเริ่มมีการถูกทิ้งระเบิด ระหว่างอยู่บ้านอุ่นโคก พ.ศ. ๒๔๘๕ ท่านบันทึกไว้ถึงความเป็นห่วงทางบ้าน อาจจะหวาดเกรงภัยสงคราม จิตจะไม่มีที่พึ่ง

อยู่บ้านอุ่นโคก เดือน ๕-๖ พ.ศ. ๘๕

“จิตได้วิเวก บังเกิดความกลัวต่อสู้ทางอากาศ พิจารณากายปฏิภาคนิมิตแยบคายมาก คิดถึงคุณของท่านอาจารย์ใหญ่มาก แต่วิตกทางบ้านเรื่อยๆ นิมิตความฝันก็เป็นมงคล พึ่งธรรมไม่พึ่งยาเหมือนแต่ก่อน ท่องปาฏิโมกข์ก็สะดวก ร่างกายก็ให้โอกาสไม่เจ็บป่วย สัญญาในอดีตเกิดมาก แต่พิจารณาถึงหลักของธรรมแล้วหาย อยู่วิเวกคนเดียวมีความสุขมาก จิตพึ่งธรรมะ ไม่พึ่งคนอื่น”

“เฉพาะตัวของเราเมื่ออยู่ในสำนักของท่านแล้ว ให้สำคัญว่าเราเป็นสามเณรเพื่อถอนทิฐิมานะแข่งดีกับท่าน พิจารณาแล้วสะดวก เข้าอุปัฏฐากท่าน แหม่ ลืมอารมณ์บ่วงมานาน พึ่งมาตั้งจิตได้อนิจจาเอย ประมาทมามากมายฯ”

“พิจารณากายให้มากเป็นอุคคหนิมิต พิจารณาอุคคหนิมิตให้มากเป็นปฏิภาคนิมิต พิจารณาปฏิภาคให้มาก จิตรวมเป็นอริยสัจ เห็นแจ้งพร้อมด้วยญาณสัมปยุต เกิดขึ้นมาเรียกว่า อุฏฐาคามินีวิปัสสนา ทำในที่นี้ให้ชำนาญแล้ว เห็นพร้อมด้วยการรวมใหญ่มีญาณสัมปยุตทวนกระแส แก้อนุสัยสมมุติเป็นวิมุตติฯ”

“อุบายของวิปัสสนาที่จะถ่ายถอนกิเลส ธรรมชาติของสวยของงามต้องมาแต่ของที่ไม่ดี ดุจดอกประทุมชาติเกิด ณ ที่เปลือกตม ธรรมวิเศษต้องพิจารณาออกจากกายอันเปื่อยเน่า”

“การพิจารณากาย ต้องให้ก้าวเข้าไป ถอยออกมา เป็นอนุโลมปฏิโลม จนให้ชำนาญต่อไป จิตเป็นเองจิตย่อมจะรวมใหญ่ จึงเห็นความเป็นอันเดียวกันหมดทั้งโลกเป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลก โลกราบดุจหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียว”

“อริยสัจเป็นที่แก้สมมุติในจิต”

พรรษาที่ ๒๐-๒๕ พ.ศ. ๒๔๘๗-๒๔๙๒

ดุจนายทวารบาลแห่งบ้านหนองผือ

พ.ศ. ๒๔๘๗ - ๒๔๘๘
จำพรรษา ณ บ้านหนองผือ ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๔๙๐
จำพรรษา ณ บ้านอุ่นดง จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๙๑
จำพรรษา ณ บ้านโคกมะนาว จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๙๒
จำพรรษา ณ บ้านห้วยบุ่น ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

ในปี ๒๔๘๗ นี้ ท่านพระอาจารย์มั่นจำพรรษาอยู่ที่บ้านโคก ซึ่งไม่ใช่สำนักเดิมที่เคยจำมาแล้ว เป็นสำนักใหม่ที่พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ สร้างถวายในปีเดียวกันนี้ ขณะนั้นหลวงปู่หลุยจำพรรษาอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ ต.นาใน ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านโคกนัก ระยะนั้นท่านกำลังมีความคิดว่าควรจะให้ชาวบ้านหนองผือได้มีโอกาสได้บุญกุศลอย่างมหาศาล โดยการอาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ให้มาจำพรรษาโปรดพวกเขาบ้าง ที่บ้านหนองผือนาใน นี้บ้าง ความจริงในระยะเวลานั้น ครูบาอาจารย์หลายองค์ก็มีความปรารถนาอยากให้ท่านพระอาจารย์มั่นมาจำพรรษาที่สำนักสงฆ์หรือวัดที่ท่านกำลังปฏิบัติอยู่ ระหว่างที่ท่านพระอาจารย์มั่นจำพรรษาอยู่ที่สำนักป่าบ้านโคกก็ดี บ้านนามนก็ดี หรือย้อนกลับมาที่บ้านโคก แต่ว่าเป็นคนละแห่ง

กับบ้านโคกที่ท่านพักจำพรรษาเมื่อปี ๒๔๘๕ หลายต่อหลายองค์ก็คิดว่าควรจะหาทางอาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่นให้ไปโปรดญาติโยมที่สำนักสงฆ์หรือวัดป่าที่ท่านเคยคุ้นเคยกับญาติโยมเหล่านั้น

ขณะนั้นหลวงปู่หลุยได้มาที่บ้านหนองผืออีกครั้งหนึ่ง นอกจากการที่ท่านจะได้ไปฟังธรรมจากครูบาอาจารย์แล้ว ท่านก็ยังได้สอนอบรมพวกชาวบ้านในเขตหนองผือในเรื่องการฟังธรรมอีกครั้งหนึ่งด้วย ตามแบบฉบับที่ท่านเคยได้สอนไว้แต่ครั้งแรกที่ท่านมาพักจำพรรษาแต่ในปี ๒๔๗๘ ก่อนโน้น ก็เป็นเวลาเกือบ ๙ ปีที่แล้ว ในระยะนี้เผอิญเป็นระยะที่กำลังมีสงคราม พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นเวลาที่สงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ยุโรปกำลังเริ่มจะแตกหัก ส่วนทางมหาเอเชียบูรพา ญี่ปุ่นก็กำลังรบรุกอย่างหนัก สภาพการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคมีอย่างมากที่สุด เสื้อผ้าแพรพรรณอาศัยของนอกไม่ได้ ต้องใช้การทออยู่ภายใน ระหว่างนั้นการขาดแคลนเรื่องผ้าเครื่องนุ่งห่มต่างๆ รวมทั้งพระเณรก็ขาดแคลนสบง จีวร จนกระทั่งว่าวัดที่ท่านพระอาจารย์มั่นจำพรรษาอยู่ที่บ้านนามนนั้น ออกพรรษาแล้วก็ไม่มีผ้าจะเปลี่ยนผ้าสบงจีวร

เมื่อหลวงปู่ท่านมาอยู่บ้านหนองผือ ครั้งที่ ๒ มาอยู่จำพรรษา ออกพรรษาแล้วท่านก็พาชาวบ้านที่ท่านฝึกไว้ตั้งแต่เมื่อตอนต้นปีนี้ทอผ้าว่าทออย่างไร ออกพรรษาแล้วก็พาเขาไปถวายผ้า แล้วพร้อมกับแนะให้เขาอาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่นให้ขึ้นมาพักอยู่ที่บ้านหนองผือ แสดงความเคารพนอบน้อม ท่านพระอาจารย์มั่นก็มองดูเห็นว่าชาวบ้านหนองผือนี้มีความเลื่อมใสศรัทธาอย่างแท้จริง การเข้าใกล้ครูบาอาจารย์ก็มีความนอบน้อม แสดงความคารวะ เจรจาความใด แสดงว่ามีศีลมีธรรม มีความเคารพตั้งใจจะปฏิบัติภาวนา ท่านพระอาจารย์มั่นก็บังเกิดความเมตตา สุดท้ายท่านก็ยอมรับว่าจะมาอยู่จำพรรษาหน้าให้

เมื่อออกจากบ้านนามนแล้ว ท่านมาพักอยู่ที่บ้านห้วยหีบ โดยพักอยู่ที่บ้านห้วยหีบ ๓ เดือนเศษ ระหว่างที่อยู่บ้านห้วยหีบนี้ หลวงปู่หลุยก็ได้ไปพักอยู่ด้วยท่าน เรื่องนี้ท่านได้เล่าไว้ในภายหลัง โดยบันทึกไว้ระหว่างที่ท่านอยู่ถ้ำเจ้าผู้ข้า เมื่อปี ๒๕๒๕ ว่า

“เมื่อคราวเราอยู่กะท่านอาจารย์มั่น ห้วยหีบ สกลนคร นั้น เราทรมานตนอย่างขนาดใหญ่ มีประการต่างๆ กำลังม้างกาย ประกอบจิตเด็ดเดี่ยว กล้าตาย ส่งเข้าภายในมารตัวสำคัญคล้ายมันตัดออก แต่เราสละตายเข้าไป เกิดระเบิดใหญ่ภายในนั้น ถือธรรมนิสัยท่านอาจารย์มั่นจึงชนะได้”

เมื่อได้ยินข่าวว่าท่านพระอาจารย์มั่นรับอาราธนานิมนต์แล้วว่าจะมา เพียงแต่ท่านออกท่องเที่ยวธุดงค์มาเรื่อยๆ แต่หลวงปู่ก็ทราบดีว่า ปกติท่านพระอาจารย์มั่นไม่ชอบเบียดเบียนพระเณรในวัดใด ท่านจะปล่อยให้อยู่ตามสบายๆ หากพบว่าเมื่อท่านมาแล้วจะทำให้พระเณรลำบากต้องจากที่ไป ท่านก็จะผ่านเลยไปหาความสะดวกสบายที่วิเวกสถานที่อื่นแห่งอื่นต่อไป

หลวงปู่ทราบนิสัยของครูบาอาจารย์ดี ท่านจึงรีบกลับมาเตรียมจัดเสนาสนะที่บ้านหนองผือ “*ทางชาวบ้านเรียกว่าเป็น* ***“วิทยายุทธของเพิ่น”*** *เพราะว่าท่านรู้ว่าหลวงปู่มั่นซิบ่ไปเบียดเบียนพระเณรในวัดใด๋ ปล่อยให้อยู่ตามสบายๆ หลวงปู่เพิ่นจึงขึ้นมาก่อนเพิ่นมาสะสาง ปรากฏว่าขณะนั้นมีหลวงตาองค์หนึ่งอยู่ที่บ้านหนองผือ อยากอยู่กับหลวงปู่มั่น ถือว่าอยู่ก่อนหลวงปู่มั่นก็ไม่ยอมไป ถือโอกาสจะครอบครองวัดนั้นอยู่ หลวงปู่ขึ้นมา เพิ่นไล่หลวงตานี้หนีไปก่อนเพื่อปล่อยให้เป็นวัดร้าง บ่ให้ไผอยู่ ตัวเพิ่นเองก็หนีไปอยู่ที่บ้านห้วยบุ่นบ้าง ทางบ้านนาเหล่าบ้าง บ่อยู่ขัดขวางทางท่านอาจารย์”*

ซึ่งเป็นคำพูดของหลวงตาบู่เล่าให้ฟัง และเล่าถึงการมาวัดหนองผือของท่านพระอาจารย์มั่นว่า *“เพิ่นซิย่างมาทางอุ่นดง ทางอุ่นโคก ทางหนองสะไน ทางที่เพิ่นเคยอยู่ หลวงปู่มั่นเพิ่นเดินทางมานอนที่บ้านห้วยหีบ บ้านหนองน้ำใส กุดน้ำใส คืนหนึ่ง เสร็จแล้วหลวงปู่ก็มาถึง คืนที่ ๒ ก็มาถึงหนองผือแล้ว”*

หลวงตาบู่เล่าต่อไปว่า เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นเข้ามาพักอยู่เรียบร้อยแล้ว หลวงปู่หลุยก็ทำท่าทางไม่รู้ไม่ชี้ ค่อยๆ ออกมาจากบ้านห้วยบุ่น แล้วก็มากราบนมัสการหลวงปู่มั่นในตอนบ่ายของวันรุ่งขึ้น ทำเหมือนว่าท่านไม่รู้เรื่องรู้ราวที่พวกราษฎรบ้านหนองผือไปอาราธนานิมนต์ท่านพระอาจารย์มั่นมา

ท่านว่า ความจริงหลวงปู่มั่นก็พอรู้ๆ อยู่ แต่ท่านก็ทำเฉยเสียเหมือนท่านไม่รู้เรื่องอะไรในการที่หลวงปู่หลุยได้ตระเตรียมสถานที่แบบนี้ ทั้งๆ ที่วัดป่าบ้านหนองผือนี้ท่านจำพรรษามาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๗ อยู่ตลอดมา แต่ท่านก็ทำเป็นกลับออกไปหลบอยู่ที่ข้างนอก บ้านหนองผือกลายเป็นสถานที่ร้าง เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นท่านอาจารย์ของท่านได้มาเห็น ท่านก็พอใจ เพราะเป็นวัดร้างจริงๆ ไม่มีใครอยู่ ณ ที่นั้น แต่ก็ดูปัดกวาดอย่างเรียบร้อย พวกชาวบ้านก็พากันมากราบพร้อมกัน เป็นการแสดงความยินดีที่ได้มีครูบาอาจารย์องค์สำคัญเมตตากรุณาพวกเขาเดินทางมาถึง หลวงปู่หลุยทำให้ทุกคนเข้าใจว่าชาวบ้านคิดเอง ทำเอง มีจิตเลื่อมใสเอง การทุกอย่างดูช่างแนบเนียนไม่ให้ใครเข้าใจได้ ทำให้ทุกคนรู้สึกเมตตาสงสารชาวบ้านอย่างยิ่ง เมื่อคณะเข้ามาพักอยู่เรียบร้อยแล้ว หลวงปู่หลุยจึงค่อยเข้ามากราบ

อันที่จริงหลวงปู่เป็นคนที่มีนิสัยชอบอยู่องค์เดียว ท่านไปช่วยสร้างวัดใดแล้วเมื่อเวลาท่านกลับมามีพระเณรอยู่ อย่างเช่นที่วัดหนองผือที่ท่านเข้ามาในระยะแรกท่านก็ไม่เข้ามาอยู่ในวัด ท่านกลับไปนอนนอกวัด ตามกระต๊อบนาบ้าง ตามโคนไม้รุกขมูลบ้าง หรือไปนอนตามป่า ท่านไม่เข้าไปอยู่ในวัดเพื่อให้พระเณรที่อยู่ในวัดนั้นเกรงใจ อันนี้เป็นนิสัยของท่าน ถ้ามีผู้อยู่ในวัดแล้ว ท่านจะไม่เข้าไปในเขตวัดเลยทั้งๆ ที่เป็นวัดที่ท่านได้จัดสร้างขึ้นมาแท้ๆ

หลวงตาบู่ผู้เล่าเรื่องนี้เมื่อสมัยหลวงปู่มาอยู่บ้านหนองผือแต่สมัยแรก ปี ๒๔๗๘ ยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่ ต่อมาในสมัยหลัง พ.ศ. ๒๔๘๗-๒๔๘๘ ก็เป็นกำลังศรัทธาอันเข้มแข็ง แต่ปัจจุบันนี้ก็กำลังบวชเป็นภิกษุอยู่ ได้เล่าต่อไปว่า เรื่องหลวงปู่มั่นที่จะกลับมานั้น หลวงปู่หลุยท่านได้วางแผนประชุมพวกชาวบ้านซึ่งรวมทั้งหลวงตาบู่ขณะนั้นให้เข้าใจด้วย มีการอบรมชาวบ้านให้เข้าใจเรื่องศีล เรื่องธรรม เรื่องข้อวัตรปฏิบัติเรื่องการทำบุญสุนทาน รักษาศีล ภาวนา เป็นอย่างดี เป็นการเตรียมตัว ไม่ได้เตรียมสถานที่เสนาสนะไว้เท่านั้น แม้แต่เตรียมบุคคล เตรียมผู้ที่จะทำข้อวัตรอุปัฏฐากท่านอาจารย์ด้วย เป็นการที่ทำให้ท่านพระอาจารย์มั่นพอใจและมีเมตตาชาวบ้านหนองผือเป็นพิเศษ ถึงได้อยู่จำพรรษาอยู่ ณ ที่นั้นเป็นเวลานานติดต่อกันถึง ๕ พรรษา ตั้งแต่ปี ๒๔๘๘-๒๔๙๒ จนกระทั่งท่านเข้าสู่นิพพาน ที่วัดป่าสุทธาวาส ในภายหลัง

หลวงตาบู่ยืนยันว่า เมื่อก่อนนั้นก็ไม่มีใครรู้ประวัติวัดหนองผือนี้เลยว่าเป็นมาอย่างไร ถ้าไม่ใช่หลวงปู่หลุยเป็นผู้ริเริ่มจัดสร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ แล้วได้มีอุบายวิธีนิมนต์หลวงปู่มั่นมาจำพรรษา ก็คงไม่มีชื่อที่จะติดอยู่ในประวัติศาสตร์ชีวิตพระกัมมัฏฐานเช่นทุกวันนี้

หลวงตาบู่ได้เล่าถึงการอบรมสั่งสอนของหลวงปู่หลุยต่อไปอีกว่า *"การสอนของเพิ่นสอนตั้งแต่พ่อถึงลูก ถึงหลานถึงเหลน เป็นที่จับใจ สอนก็สอนแบบง่ายๆ รู้สึกว่าเพิ่นซิเป็นที่สนิทสนมที่สุดของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ซิคุ้นเคยกับเพิ่นที่สุด เรียกว่าคุ้นเคยแบบพูดได้ทุกประโยค แบบพ่อแม่พูดกับลูก แบบพ่อแม่อบรมสั่งสอนลูกนั่นแหละ"* ชาวบ้านหนองผือกับหลวงปู่จึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ท่านเมื่อจำพรรษาที่บ้านหนองผือกับหลวงปู่มั่นในปี ๒๔๘๘ แล้ว ระยะต่อมาท่านก็แยกไปจำพรรษาอยู่ที่อื่น หรือระหว่างพรรษาหนึ่งกับอีกพรรษาหนึ่ง ท่านก็หลบไปอยู่ที่อื่นเช่นกัน เช่นปี ๒๔๘๙, ๒๔๙๐ ท่านไปอยู่อุ่นดง ๒๔๙๑ จำพรรษาที่บ้านโคกมะนาว ซึ่งในพรรษานี้มีท่านพระอาจารย์สิงห์ทองจำพรรษาอยู่ด้วย ๒๔๙๒ อันเป็นปีที่ท่านพระอาจารย์มั่นมรณภาพ ท่านจำพรรษาที่บ้านห้วยบุ่น สำหรับปี ๒๔๘๘ ที่ท่านอยู่จำพรรษากับท่านพระอาจารย์มั่น ณ บ้านหนองผือ ได้มีพระอื่นที่จำพรรษาด้วยอีก คือท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ท่านอาจารย์มนู ท่านครูบาอ่อนสา ท่านครูบาเนตร กันตสีโล ท่านอาจารย์วัน อุตตโม และเณรดวง ผ้าขาวเถิง

ในระหว่างฤดูแล้งออกพรรษาแล้ว ท่านจะอยู่บ้านนาเหล่าบ้าง วนเวียนอยู่แถวบ้านอุ่นดง บ้านอุ่นโคก ไปอยู่ทางนี้ หลวงตาบู่ว่า รู้สึกว่า ๓ ปี อยู่ทางตะวันตกของบ้านหนองผือ ๒ ปี มาอยู่ทางตะวันออก ๓ ปี ถือวัดป่าบ้านหนองผือเป็นจุดศูนย์กลางโดยรอบวัดสำคัญที่ท่านพระอาจารย์มั่นอยู่ เพราะท่านพระอาจารย์มั่นไม่ชอบให้พระเณรอยู่ในวัดเดียวมากเกินไป อีกทั้งระยะหลังท่านก็เริ่มมีอายุมากแล้ว การจะปล่อยให้พระเล็กเณรน้อยที่ไม่ได้ผ่านการอบรมบ่มนิสัยเข้าไปใกล้ชิดท่าน ก็จะเป็นภาระอันหนักแก่ท่าน บรรดาพระเถระผู้ใหญ่จึงต้องเป็นคล้ายนายทวารบาลช่วยดูแลอบรมกันเป็นลำดับๆ ชั้นก่อน ต่อเมื่อเห็นองค์ใดมีนิสัยพอจะมี **"ประกายแววาว"** ก็จะส่งต่อไปให้ได้รับการอบรมขั้นสูงต่อไป

หลวงปู่กล่าวอย่างถ่อมองค์เสมอว่า *"เวลาอยู่กับท่านพระอาจารย์มั่น ท่านเป็นประดุจเขียงเช็ดเท้าของท่านอาจารย์ เหมือนผืนหนังที่ก่อนจะถูกฟอกให้อ่อนนุ่มจะต้องผ่านกรรมวิธี ถูกทั้งทุบทั้งตีอย่างหนัก จนกว่าจิตที่กำเริบฟุ้งซ่านจะอ่อนยวบสยบลง"* สำนวนท่านเรียกว่า **"จิตกำเหริบ"** (จิตกำเริบ)

ท่านเล่าว่า เมื่อตอนที่มาอยู่กับท่านพระอาจารย์มั่น ระยะนั้นท่านก็เพิ่งผ่านพ้นสนามทดลองมาใหม่ๆ จิตกำลังมีกำลังกล้า ได้ฝึกปรือด้านการม้างกายมา ทำปฏิภาคนิมิตขยายใหญ่ขึ้น ทำให้เล็กลง เป็นอนุโลมปฏิโลมอย่างคล่องแคล่ว กำหนดรู้จิตคนก็รู้ได้มาก

ดังนั้น วันหนึ่งอดไม่ได้ ไปแอบม้างกายท่านพระอาจารย์มั่น เห็นแสงแห่งจิตของท่านกำหนดแยกส่วนออกเป็นชิ้นๆ ส่วน เพราะหลวงปู่ถือตำราอยู่ว่า หากกำหนดม้างกายใครแล้ว ก็จะรู้จิตคนนั้น ทรมานจิตคนนั้นให้อ่อนลงได้ ท่านเคยปฏิบัติกับบุคคลอื่นตลอด วันนั้นอวดกล้าลองดีไปลองวิชาเอากับครูบาอาจารย์ ถูกท่านอาจารย์เอ็ดกลับมาเสียงดังสนั่นลั่นศาลา แต่วันหลังก็ยังไม่เข็ด ก็ยังแอบดูอีก แอบคิดท่านเรียกว่าเหมือนบ้าๆ ขึ้นมาเอง อยากจะดูนักว่าจิตพระอรหันต์เป็นอย่างไร และเช่นเดียวกับครั้งก่อน ถูกเอ็ดเปรี้ยงลงมาเช่นเดียวกัน ความจริงต่อมาในบันทึกท่านได้กล่าวอย่างชัดว่า

"การดูบุคคลใด คนไหนมีบุญ มีวาสนา มีนิสัยอย่างไร จะเห็นแสงแห่งจิตได้ชัด"

นี่ก็เช่นเดียวกัน วันหนึ่งในระหว่างเรียนภาวนา กำลังพูดถึงการปฏิบัติภาวนากับศิษย์ มีศิษย์คนหนึ่งมีนิสัยออกโลดโผนปรารภถึงเรื่องนี้ วันนั้นท่านก็เผลอคุยให้ฟังว่า ท่านเองเคยแอบดูจิตท่านพระอาจารย์มั่น โดยท่านใช้วิธีหลายวิธี บางครั้งดูในเวลาสงบเงียบอยู่ ก็เห็นจิตสว่างไสวเป็นธรรมดา ท่านอยากจะคิดว่าพระอรหันต์นั้นมีจิตเป็นอย่างไร จะมีอารมณ์ราบเรียบอยู่เช่นนั้นตลอดไปหรือไม่ ท่านก็ลองใช้วิธีพูดเพื่อจะทำให้ถูกท่านอาจารย์ใหญ่ดุ แล้วก็แอบดูจิตของท่านพระอาจารย์มั่น ท่านบอกว่าเป็นแสงแดงจ้าสว่าง สว่างแต่ออกข้างแดง

ความซนของท่านนั้นก็เป็นที่ประจักษ์แก่ท่านอาจารย์อยู่ ถึงถูกทั้งดุทั้งว่าต่างๆ ท่านเองเคยเขียนไว้ว่า

"ครั้งหนึ่งที่ภาวนาแล้ว ท่านอาจารย์ใหญ่จะยกโทษเรา แต่เมื่อเห็นรัศมีกายของเราก็เลยหยุดอยู่" *ท่านกล่าวว่า* *"นี้ก็เป็นข้ออัศจรรย์อย่างหนึ่ง"*

ข้อที่ท่านบันทึกไว้เรื่องรัศมีกายนี้ ทำให้คิดขึ้นได้ถึงเรื่องรัศมีกายของหลวงปู่ที่เราเคยพบมา ลูกศิษย์ได้เคยถ่ายรูปท่านในปี ๒๕๒๐ การถ่ายรูปครั้งนั้น เป็นการถ่ายในอิริยาบถต่างๆ ท่านมาเยี่ยมบ้านลูกศิษย์คนหนึ่ง เผอิญศิษย์ที่มีนิสัยในการถ่ายรูปได้ถือกล้องมาด้วย ก็ขออนุญาตถ่ายรูปท่าน เธอได้ถ่ายรูปหลวงปู่ทั้งม้วน จำนวน ๓๖ รูป เมื่อล้างออกมาแล้ว มีอยู่รูปหนึ่งได้มีรัศมีวงกลมเอียงไปทางขวา ด้านขวาบนเศียรของท่าน รูปนี้ท่านเจ้าของบ้านได้นำไปกราบเรียนให้ครูบาอาจารย์ดูหลายองค์ เช่น หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่ขาว อนาลโย ท่านพระอาจารย์วัน อุตตโม ท่านพระอาจารย์จวน กุลเชฏฺโฐ ต่างกล่าวว่าเป็นรัศมีของท่าน อีกองค์หนึ่งกล่าวว่าเป็นรังสีของท่าน รังสีนี้เป็นวงกลมสีขาว เข้าใจว่าเวียนอยู่รอบเศียรท่าน เมื่อมาพบบันทึกที่ท่านกล่าวว่า *"ท่านพระอาจารย์มั่นได้มองเห็นรัศมีกายของท่าน ก็ไม่ค่อยได้ดุอีกต่อไป หรือต่อหน้าคนอื่น ท่านก็ยังดุบ้าง แต่ด้วยความเมตตาอยู่ตลอด"*

อีกเรื่องหนึ่งที่หลวงปู่เคยเล่าก็คือว่า ท่านถูกลองทดลองจิตจากหลวงปู่มั่นอยู่เสมอ บางครั้งถูกดุเรื่องนั้นเรื่องนี้ แต่ที่จริงท่านก็ทราบว่าเป็นอุบายที่หลวงปู่หลุยที่จะแกล้งพูดเพื่อให้ถูกดุ และเพื่อให้ทุกคนได้ฟังเทศน์เสมอกัน บางครั้งท่านไล่ถึงกับบอกว่า *"ไอ้ผีบ้าไปให้พ้น ออกไป ออกไป"* หลวงปู่ก็เก็บข้าวเก็บของหอบผ้า แล้วเข้ามากราบลา มาถึงแล้วท่านอาจารย์มั่นถามว่า *"มาทำไม ใครบอกให้ไป เรื่องอะไรกัน"* ท่านพูดเสร็จก็อมยิ้ม หลวงปู่ก็ต้องเก็บของกลับอยู่ต่อไป ท่านบอกว่าโดนอย่างนี้ ๒-๓ ครั้ง ครั้งแรกไม่เข้าใจ แต่ตอนต่อไปก็ทราบว่า ท่านต้องการจะทดลองจิตของศิษย์ว่าเมื่อการที่ถูกดุถูกว่านั้น ศิษย์ที่เข้ามาหมอบกราบบอกว่า *"ขอมอบกายถวายชีวิตต่อท่านอาจารย์ตามแต่ท่านจะเมตตาสั่งสอนทุกอย่าง กระผมยอมทุกประการ"* แต่เมื่อถูกดุถูกว่าถูกไล่ จิตของศิษย์นั้นมีแข็งกระด้างโต้แย้งท่านอวดดีต่อท่านหรือไม่ประการใด

แต่ถ้าศิษย์ยอมสยบ จิตหดเข้าสู่ภายในแนบสนิท เวลาที่ถูกดุนั้นจะกลับเป็นธรรมที่วิเศษที่สุด กลับทำให้จิตรวม จิตอ่อน จิตนอบน้อม จิตควรแก่การงาน เป็นอุบายวิธีของท่านพระอาจารย์มั่นที่ใช้อยู่เสมอกับศิษย์ และหลวงปู่ก็เป็นองค์ที่ถูกทดลอง ดังที่ท่านกล่าวว่า *"เป็นประดุจเขียงเช็ดเท้าที่ถูกเหยียบย่ำอยู่ตลอดเวลา"*

ในระหว่างที่ท่านเริ่มมาสร้างวัดป่าบ้านหนองผือ ท่านก็ไม่ได้ทำเสนาสนะเป็นกุฏิวิหารใหญ่โตอะไรนัก เพียงแต่ปลูกกระท่อมมุงหญ้าอยู่เท่านั้น อยู่ถึงเกือบ ๒ ปี แล้วมาอยู่ปีหลังก็มาซ่อมแซมเพื่อว่าครูบาอาจารย์เข้ามาอยู่ได้โดยสะดวก ปี ๒๔๘๗ นั้น ท่านเริ่มเตรียมจัดทำกุฏิที่หลวงปู่มั่นอยู่ โดยจะขออนุญาตหลวงปู่มั่นอยู่ปีหนึ่ง ท่านไม่ได้เป็นคนขอโดยตรง แต่อุบายให้ชาวบ้านมาขออนุญาต กราบเรียนว่าขอสร้างกุฏิหลังหนึ่งเป็นหลังสุดท้าย พวกชาวบ้านก็เตรียมของมาพร้อม ขอก็ขอไป แต่หลวงปู่มั่นก็ไม่อนุญาต หลวงปู่มั่นไม่อนุญาตให้สร้าง ก็มากราบเรียนหลวงปู่หลุยว่าจะทำประการใด ท่านก็บอกว่าให้รอไปก่อน แต่ปฏิบัติตัวให้เป็นคนดีให้หลวงปู่มั่นเพิ่นเห็นใจ ให้แอบกระซิบสอนไว้ เวลาใส่บาตรก็ให้ขอ ลงมาชงน้ำร้อนถวายก็ให้ขอ ให้อ้างเหตุผลว่า *"ขอสร้างกุฏิ ด้วยถือว่าเพิ่นชราภาพแล้ว ขอให้เพิ่นพักบ้างที่ต้องอยู่รุกขมูลร่มไม้ ชาวบ้านแสนจะสงสาร"*

พวกชาวบ้านได้ฟังก็เชื่อฟัง ครั้นหลวงปู่มั่นเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ก็คุกเข่าอ้อนวอนขอสร้างกุฏิถวาย เอาน้ำร้อนเอาของไปถวายก็อ้อนวอนขออีก บางคนขอแล้วน้ำจิตน้ำใจนั้นโน้มน้อมลงไปจริงๆ ถึงกับน้ำตาคลอ อ้างว่า *"สงสารพ่อแม่ครูจารย์นักที่ต้องอยู่รุกขมูลร่มไม้ ไม่ได้อยู่ด้วยความสะดวกสบาย ใคร่จะขออนุญาตสร้างกุฏิถวาย ถึงองค์ท่านไม่เห็นแก่องค์เอง แต่ก็โปรดให้เห็นแก่พวกขะน้อยจะได้บุญได้กุศลบ้าง ชาตินี้พวกขะน้อยมีวาสนา ท่านมาโปรดอย่างใกล้ชิดเช่นนี้ ท่านผู้ที่มีคุณธรรมวิเศษได้มาถึงปานฉะนี้แล้ว ยังไม่ให้โอกาสได้ทำบุญเลยกระนั้นหรือ ขอท่านได้โปรดกรุณาเมตตาแก่พวกขะน้อยทั้งหลายด้วย"* ขอไปน้ำตาก็คลอไป แถมบางคนถึงกับร่วงพรูลง สุดท้ายหลวงปู่มั่นก็คงจะทนสงสารเมตตาไม่ไหว เห็นว่าดื้อขออยู่ตลอดเวลา จึงอนุญาตให้สร้างกุฏินี่ได้มา

สภาพของเสนาสนะยุคบ้านหนองผือ ผู้ที่ไม่ทราบความหลังก็จะเล่าแต่เพียงสั้นๆ ว่าอย่างในหนังสือเล่มหนึ่งกล่าวว่า

"ที่ทำก็พออยู่ได้เท่านั้น อย่างสูงก็ปูกระดาน ปูกระดานก็ไม่ไสกบ ฝาก็เหมือนกัน สมัยนั้นมีปูกระดาน มุงกระดาน ๔ หลังเท่านั้น กับศาลาอุโบสถอีก ๑ หลัง กว้างประมาณ ๖ เมตร ยาวประมาณ ๘ เมตร เป็นศาลาเก่าโบราณที่เขาปลูกไว้ก่อนหลวงปู่มั่นไปอยู่ ส่วนศาลาฉันที่ปูฟากได้กล่าวแล้ว หลังอื่นๆ ที่พระเณรอยู่นั้น ปูฟากมัดด้วยเครือเถาวัลย์และมัดด้วยตอก ท่านได้ฝาแถบตอง ใบตองก่อ และใบหูกวางทั้งนั้น ประตูทำเป็นฝาแถบตองเป็นหูผลักไปมา หน้าต่างทำเป็นฝาแถบตองเสี้ยมไม้ไผ่เป็นง่ามค้ำเอาในเวลาเปิด เชือกระเบียงตากผ้าก็ฟั่นเอาฝ้ายเป็น ๓ เกลียว เพราะฝ้ายไม่หด ส่วนเครื่องมุงกุฏิก็หญ้าคาเป็นส่วนมาก"

ในหนังสือได้เขียนไว้เช่นนั้น แต่จะมีใครที่ทราบหรือไม่ว่า ศาลาเก่าโบราณที่เขาปลูกไว้ก่อนหลวงปู่มั่นไปอยู่ก็ดี หรือกุฏิต่างๆ นั้นก็ดี ได้เกิดขึ้นด้วยจากความคิดความนึกจากที่หลวงปู่หลุยได้ดำเนินการไว้

พวกผู้เฒ่าผู้แก่ที่หมู่บ้านหนองผือ นาใน เล่าบอกว่า กระดานท่านก็ไม่ให้ไสกบ ท่านสอนเอาไว้ เพราะถ้าทำดีนักหลวงปู่มั่นก็จะไม่ยอมอยู่ ต้องมีสภาพดิบๆ เหมือนป่า เพราะพ่อแม่ครูบาอาจารย์หลวงปู่มั่นนั้นรักความวิเวกแห่งป่าอย่างยิ่ง ท่านเคยพร่ำสอนลูกศิษย์อยู่เสมอว่า*"สมเด็จพระพุทธองค์นั้น ท่านประสูติในป่า ตรัสรู้ในป่า ประทานปฐมเทศนาก็ในป่า ปรินิพพานก็ในป่า ป่าเป็นคุณแก่พระกัมมัฏฐาน เป็นที่น่าเคารพบูชาของพระกัมมัฏฐาน ธรรมทั้งหลายที่พระธุดงค์จะได้มานั้น ทั้งหมดนั้นจะมาจากความสงัดวิเวกทั้งนั้น ในป่านั้นอุดมไปด้วยเทพที่จะมาอนุโมทนาสาธุการเมื่อพระได้ปฏิบัติบำเพ็ญความเพียรอย่างดี ทั้งชื่นใจ ทั้งอนุโมทนายินดีปรีดาด้วย เมื่อพระได้บำเพ็ญความเพียรและแผ่เมตตาให้ไปโดยรอบไม่มีประมาณ ไม่แต่มนุษย์ เทพ เทวดา อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ แม้แต่สัตว์น้อยใหญ่ ทวิบาท จตุบาท โดยรอบก็ได้รับกระแสแห่งความเยือกเย็นของการแผ่เมตตาบารมีของพระตลอดกาล การจัดสร้างสิ่งใดที่หรูหรามากมาย ถือว่าเป็นของรกรุงรัง ไม่ควรจะเป็น"*

สิ่งเหล่านี้หลวงปู่หลุยได้แอบอบรมชาวบ้านให้เข้าใจอยู่ตลอดเวลา ด้วยเหตุดังนั้น ท่านพระอาจารย์มั่นจึงพักภาวนาอยู่ที่บ้านหนองผือนานกว่าที่อื่น ด้วยถือเป็นที่สัปปายะ ทั้งทางเสนาสนะ อากาศ อาหาร และบุคคล

หลวงปู่ได้บันทึกธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ณ ที่บ้านหนองผือนี้ไว้มากมาย ซึ่งได้แยกนำไปลงพิมพ์ในภาคอาจาริยธรรมเรียบร้อยแล้ว ท่านมีความเคารพอาจารย์ของท่านเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะกล่าวสิ่งใด เทศน์ตอนใด แม้ในระยะหลังนี้เกือบจะทุกคำพูดที่ท่านจะต้องยกอ้าง *"ท่านอาจารย์มั่นบอกว่า"* หรือ *"หนังสือมุตโตทัยบอกว่า"* ท่านจะอ้างธรรมของครูบาอาจารย์มาเป็นประดุจคำไหว้ครูก่อนเสมอ เสร็จแล้วในตอนจบบางครั้งก็หลุดมาว่า *"ความจริงก็เป็นเช่นนั้น"*

อันที่จริงธรรมบางประการที่ท่านปฏิบัติตามมาแล้ว ประสบผลสำเร็จแล้ว ท่านอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นธรรมที่ท่านพบ บางท่านอาจจะไม่เคยต้องมาอ้างว่าเป็นคำของครูบาอาจารย์ที่สั่งสอนมา เพราะเมื่อปฏิบัติไปประสบความเยือกเย็นเห็นด้วยจิตเช่นเดียวกับอาจารย์ การเทศนาสั่งสอนก็มักจะข้ามเลยไป ไม่ได้เอ่ยอ้างถึง แต่หลวงปู่มิใช่เช่นนั้น หลวงปู่จะยกว่าเป็นคำที่ *"ท่านอาจารย์มั่นว่า"* เกือบจะตลอด ฟังเผินๆ เหมือนว่าท่านไม่ได้มีความรู้อะไรด้วยตนเอง แต่อ้างท่านอาจารย์มั่นตลอด แต่ก็อย่างที่กล่าวแล้วหลายครั้งที่ท่านก็เผลอตบท้ายตอนหลังว่า *"แต่ความจริงก็เป็นเช่นนั้น"* หมายความว่า ท่านได้ปฏิบัติแล้ว ได้ประสบผลแล้ว พบแล้ว แต่ด้วยความเคารพสูงสุดต่อท่านอาจารย์ เหมือนกับว่าจะยกมือขึ้นประนมกราบไหว้บูรพาจารย์ของท่านก่อนถึงจะให้คำเทศนาอบรมของท่านต่อไป

หลวงปู่ได้เคยยกเรื่องความน่าเคารพอย่างยิ่งของท่านพระอาจารย์มั่น อาจารย์ของท่านมากล่าวว่า *"ท่านเป็นคนที่ถ่อมองค์ และมีอุบายวิธีอบรมศิษย์ของท่านอยู่เสมอ"* บางครั้งท่านจะดุ บางครั้งท่านจะปลอบ บางครั้งท่านจะเปรย หรือบางครั้งท่านอาจจะยกยอ แต่มีอยู่ครั้งหนึ่งที่ประทับใจหลวงปู่มากนั้น ท่านเล่าว่า ดูเหมือนจะเป็นปีประมาณ ๒๔๙๐ ซึ่งท่านไม่ได้จำพรรษาอยู่ ณ วัดป่าหนองผือด้วย แต่ท่านอยู่ที่วัดบ้านอุ่นดง พอถึงฤดูแล้ง ท่านก็ได้เข้าไปกราบฟังเทศน์อยู่เสมอ วันนั้นเป็นวันโอกาสเหมาะที่บังเอิญ

มีพระผู้ใหญ่ที่เป็นพระเถระมาจากจังหวัดต่างๆ หลายทิศหลายทางเข้าไปศึกษาหารือธรรมะกับหลวงปู่มั่นพร้อมกันในวันเดียว โดยมิได้นัดหมายกันมาก่อนเลย มีท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ องค์อุปัชฌาย์ของท่านมาจากอุดร ท่านพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม มาจากนครราชสีมา ท่านเจ้าคุณอริยเวที (เขียน) มาจากกาฬสินธุ์ หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่ฝั้น อาจาโร ท่านพระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตโต และท่านอาจารย์กงมา จิรปุญโญ บางท่านก็มาจากพื้นที่ที่อยู่ห่างไกล อย่างเช่นมาจากอุดร นครราชสีมา กาฬสินธุ์ แต่หลายองค์ก็มาพักอยู่ที่วัดซึ่งไม่ห่างไกลจากวัดบ้านหนองผือนัก เช่น หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ อยู่ที่วัดป่าหนองโดก อ.พรรณานิคม พระมหาทองสุข สุจิตโต อยู่วัดป่าสุทธาวาส หลวงปู่ฝั้น อาจาโร อยู่วัดธาตุนาเวง วัดป่าภูธรพิทักษ์ อ.เมือง จ.สกลนคร ท่านอาจารย์กงมา จิรปุญโญ อยู่วัดดอยธรรมเจดีย์ ซึ่งขณะนั้นยังไม่ตั้งชื่อวัด แต่มาตั้งใหม่

เปรียบเสมือนท่านแต่ละองค์ได้พักอยู่ตามวัดที่อยู่โดยรอบวัดป่าบ้านหนองผือ ต่างองค์ต่างทำหน้าที่ดุจนายทวารบาลที่รักษาพระราชาซึ่งอยู่กลางพระนคร ต่างองค์ต่างมาเยี่ยมมากราบท่านพระอาจารย์มั่นโดยมิได้นัดหมายกันเช่นนี้ ทำให้ได้ระลึกถึงวันมาฆบูชา ที่วันนั้นพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ มากราบสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันเพ็ญเดือน ๓ โดยมิได้นัดหมายเช่นกัน

ในวันนั้น เมื่อพระผู้ใหญ่มาเยี่ยมกันหลายองค์เช่นนั้น ถึงเวลา ท่านก็ให้มีการตีระฆังลงไปรวมกันที่ศาลา จุดตะเกียงเจ้าพายุดวงใหญ่ ทุกองค์ต่างก็ก้มลงกราบท่านพระอาจารย์มั่นพร้อมกัน ทุกองค์ต่างก็นั่งสงบเสงี่ยมพับเพียบโดยมิได้กล่าวอันใด คอยสดับฟังคำของครูบาอาจารย์อยู่อย่างสงบสงัด หลวงปู่เล่าว่า วันนั้นท่านจำได้ไม่ลืม แต่ทำให้รำลึกอยู่ตลอดว่า นี่เองคือวิธีของ **“ปราชญ์”** ท่านเล่าว่า หลวงปู่มั่นได้กล่าวอารัมภกถาขึ้นในทำนองนี้ว่า *“เออ วันนี้เป็นการสมควรแล้วที่ผมจะได้ศึกษากับพวกท่าน จะผิดถูกประการใด อยากให้พวกท่านปรารภได้ เตือนได้ ไม่ต้องเกรงใจ เพราะผมได้ศึกษาน้อย เรียนน้อย...”*

หลวงปู่เล่าว่า ท่านได้ยินคำเช่นนั้น ท่านรู้สึกน้ำตาแทบจะปริ่มออกมา ไหลเลื่อนออกมาจากขอบตา ทั้งซาบซึ้งและตื้นตันใจเป็นที่สุด ดูหรือท่านเป็นครูบาอาจารย์ เคยขู่เข็ญ กำราบ คำราม ดัดนิสัยศิษย์มาต่างๆ ศิษย์ทุกคนสยบยอมรับแทบบารมีท่าน แทบเท้าท่าน เคารพทั้งถือเป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นครูอาจารย์ ท่านสั่งให้ไปตายก็ตายได้ ท่านจะฆ่าก็ยอมทุกอย่าง ท่านตีก็ไม่หลบ ท่านทุบก็ไม่หนี แต่แทนที่ท่านจะเริ่มต้นว่า วันนี้จะสอนเช่นนั้น เช่นนั้น เราได้เห็นเป็นอย่างนั้น อย่างนั้น ท่านกลับกล่าวอย่างแสนที่จะสงบเยือกเย็นเป็นทำนองยกย่องศิษย์ ในขณะเดียวกันก็แสนจะถ่อมองค์ว่าท่านนั้นได้ศึกษาน้อยเรียนน้อย ขอให้ท่านได้ศึกษากับพวกศิษย์บ้าง ขอว่าถ้าผิดถูกประการใด ขอให้พวกท่านปรารภได้ไม่ต้องเกรงใจ นี่แหละปราชญ์แท้ เป็นความที่หลวงปู่หลุยยกนำมาให้ลูกศิษย์ได้ฟังเสมอ

ท่านเล่าต่อไปว่า วันนั้นธรรมก็แสนจะวิจิตรบรรจงมาก ซาบซึ้งมาก แต่สิ่งที่ประทับใจมากที่สุดติดมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ คือการพูดอย่างอ่อนน้อมถ่อมองค์ของท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งท่านไม่เคยลืมเลย

แต่เดิมคิดว่าจะได้มีการเขียนเล่าถึงสภาพวัดป่าบ้านหนองผือ และชีวิตความเป็นอยู่ของพระธุดงคกัมมัฏฐานในสมัยนั้นที่ได้อยู่ใกล้ท่านพระอาจารย์มั่น อยู่ด้วยความเคารพ ด้วยความซาบซึ้ง และสงบเสงี่ยมสำรวมกายเป็นอย่างดี แต่ได้มาระลึกว่าจะไม่มีใครสามารถบรรยายถึงภาพสิ่งเหล่านี้ได้ดียิ่งกว่าการที่จะไปอ่านหนังสือประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ เขียนโดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ซึ่งเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าวิเศษที่สุด ไม่มีหนังสือใดที่สามารถจะกล่าวได้ดีไปกว่านั้นถึงสภาพสิ่งเหล่านั้น จึงใคร่ขอให้ท่านผู้อ่านได้ไปอ่านความในช่วงนั้นจะเข้าใจและซาบซึ้งได้ดียิ่งขึ้น

พรรษาที่ ๒๖-๓๑ พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๔๙๘

แล้วก็ออกธุดงค์เรื่อยไป

พ.ศ. ๒๔๙๓ จำพรรษา วัดศรีพนมมาศ อ.เชียงคาน จ.เลย
พ.ศ. ๒๔๙๔ จำพรรษา ถ้ำพระนาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๔๙๕ จำพรรษา เขาสวนกวาง กิ่ง อ.เขาสวนกวาง จ.ขอนแก่น
พ.ศ. ๒๔๙๖ จำพรรษา วัดดอนุเลยหลง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.เลย
พ.ศ. ๒๔๙๗ จำพรรษา บ้านไร่ม่วง (วัดป่าอัมพวัน) ท่าแพ อ.เมือง จ.เลย
พ.ศ. ๒๔๙๘ จำพรรษา สวนพ่อหนูจันทร์ บ้านฟากเลย จ.เลย

หลังจากที่ประทีปแก้วของพระกัมมัฏฐานที่โชติช่วงอยู่ที่บริเวณทางภาคอีสาน โดยเฉพาะที่วัดป่าบ้านหนองผือ เป็นเวลาช้านานกว่า ๕ พรรษา ได้ดับลงที่วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้มีการถวายเพลิงท่านในต้นปี ๒๔๙๓ หลวงปู่ได้ช่วยจัดงานศพเป็นการสนองคุณพ่อแม่ครูบาอาจารย์เป็นครั้งสุดท้าย เสร็จแล้วท่านก็ออกธุดงค์เรื่อยๆ ไปอย่างที่ท่านเคยบอกว่า อาชีพคือออกธุดงค์เรื่อยไป ท่านเล่าว่า ระหว่างนั้นรู้สึกว่าจะมีสภาพเหมือนบ้านแตกสาแหรกขาด ทุกคนซบเซา จิตใจหดหู่ พูดจากันแทบจะไม่ได้ เหมือนคล้ายกับว่าไม่รู้จะทำสิ่งใดต่อไป ต่างองค์ก็ต่างแยกกัน พระหนุ่ม เณรน้อย ได้อาศัยร่มบารมีของพระเถระผู้ใหญ่ ผู้เป็นเสมือนพี่ชายใหญ่ ซึ่งบางท่านบางองค์ก็ไปกับหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี บางองค์ก็ไปอยู่กับหลวงปู่ขาว อนาลโย บางองค์ก็ไปอยู่กับท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ลูกเล็กลูกหล้าก็ย่อมต้องการพี่ชายใหญ่ที่จะโอบอุ้มให้ความเมตตาดูแลฝึกปรือต่อไป

หลวงปู่นั้น ท่านยังพึ่งตัวเองไม่ได้ ท่านก็แยกองค์จากหมู่เพื่อนเดินทางรอนแรมวิเวกต่อไป รำพึงถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ได้เคยหวังพึ่งอาศัยพ่อแม่ครูบาอาจารย์ได้อยู่ในร่มเงาใต้รัศมีบารมีท่านหลายปี และถึงเวลาแล้วที่จะต้องแยกตัวออกมาเหมือนลูกนกที่ปีกกล้าขาแข็งแล้ว จะอยู่กับแม่อาศัยไออุ่นแม่ปกปักรักษาต่อไปย่อมไม่ได้ จะต้องบินออกไปสู่โลกกว้างตามลำพัง

ระยะเวลาตั้งแต่พรรษาที่ ๒๖-๓๑ แต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๔๙๘ อาจจะถือได้ว่าเป็นเวลาที่ท่านออกธุดงค์เรื่อยไปตลอด ปีแรกท่านไปที่ อ.เชียงคาน จ.เลย จำพรรษาที่วัดศรีพนมมาศ อ.เชียงคาน ซึ่งเป็นวัดที่ท่านเคยได้ช่วยเหลือดูแลในการงานบุญบ่อยครั้ง ด้วยเป็นถิ่นที่หลวงปู่ได้เคยมาอยู่ทำงานตั้งแต่สมัยเป็นเด็กหนุ่ม ฝั่งตรงข้ามเป็นฝั่งลาว ชาวบ้านยังมีความศรัทธาอยู่มาก ท่านก็ได้อบรมให้เป็นอย่างดี

พ.ศ. ๒๔๙๔ ท่านเที่ยวธุดงค์มุ่งผ่านจากเลยมาอุดรฯ ไปสกลนคร กลับไปจำพรรษาที่ถ้ำพระนาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของถ้ำโพนงาม ซึ่งเคยจำพรรษาเมื่อปี ๒๔๗๖-๒๔๗๗ และปี พ.ศ. ๒๔๘๓ บริเวณถ้ำนั้นกว้างยาวไปไกล อยู่ในเขตเทือกเขาภูพาน อาจจะเดินทางจากด้านหนึ่งไปทะลุอีกด้านหนึ่ง แล้วไปออกอีกหมู่บ้านหนึ่งได้ ลึกลับซับซ้อนต่อกัน ในช่วงบริเวณตอนที่จำพรรษาในปีนี้มีพระพุทธรูปตั้งเรียงรายอยู่มาก จึงได้ชื่อว่า **"ถ้ำพระ"** ในครั้งนี้ท่านไม่ได้ผจญเสือโดยเผชิญหน้าอย่างที่เคยได้พบกันในปี ๒๔๘๓ ในครั้งนั้น แต่ท่านก็เล่าว่ายังมีเสืออยู่มากเช่นกัน ที่ซึ่งหลวงปู่ไปนั่งภาวนานั้นเป็นหลืบหิน มีพระพุทธรูปปางสมาธิขนาดเท่าตัวคนตั้งอยู่ เวลาเช้าท่านออกไปบิณฑบาต ท่านได้เอาผ้าจีวรคลุมบ่าพระพุทธรูปไว้ พอท่านกลับจากบิณฑบาต ปรากฏว่าเสือเข้ามาตบพระพุทธรูปเคียรหัก จีวรขาดเลย ในกาลต่อๆ มา ท่านมักจะเล่าอย่างมีอารมณ์ขันว่า *ใครว่าเสือมันไม่กินพระ ไม่ทำอะไรพระ แต่ขนาดพระพุทธรูปที่นั่งห่มจีวรอยู่ เสือยังมาตบเสียพระพุทธรูปคอหัก จะว่าเสือไม่กินพระได้อย่างไร*

จากนั้นอีกปีหนึ่ง ท่านก็วกกลับไปจำพรรษาที่เขาสวนกวาง กิ่งอำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น ด้วยความพบปะใกล้ชิดกับท่านเจ้าคุณอริยคุณาธาร แห่งเขาสวนกวาง

ซึ่งเดิมท่านเคยเป็นเจ้าคณะจังหวัด ได้พบพูดคุยกับท่านระหว่างงานถวายเพลิงศพท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ท่านก็ได้ชวนหลวงปู่ให้มาจำพรรษาที่เขาสวนกวางบ้าง คราวนี้ได้สบโอกาส ท่านจึงได้เดินทางเลยมาจำพรรษาที่ ๒๘ ที่เขาสวนกวาง

ท่านเล่าว่า พระอริยคุณาธารเป็นพระที่มีอัธยาศัยมาก ท่านพูดคุยในสิ่งที่ลึกลับมากมาย แต่น่าเสียดายที่ไม่ได้เดินตรงสู่อริยสัจ ๔ โดยเร็ว ไม่ได้ใช้ไตรลักษณ์เข้าช่วย ความรู้ทางด้านอภิญญาที่ท่านได้มาเก่า เช่น การรู้วาระจิตก็ดี ญาณต่างๆ ก็ดี ในภายหลังจึงเสื่อมอย่างน่าเสียดายถึงกับต้องลึก ทั้งๆ ที่เมื่อก่อนนั้นท่านเป็นพระเถระผู้ใหญ่องค์หนึ่ง

สิ้นปี ๒๔๙๕ ท่านก็กลับไปที่จังหวัดเลย ได้จำพรรษาที่วัดดอนเลยหลง ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ อยู่ในเมือง จ.เลย ซึ่งนับว่าได้ใกล้กับบ้านเกิดท่าน ความจริงเจ้าแม่นางกวยโยมมารดาของท่านได้ถึงแก่กรรม ตั้งแต่ปี ๒๔๘๘ เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน อายุรวม ๗๐ ปี ระหว่างนั้นเป็นระยะเวลาเข้าพรรษา ท่านได้ทราบข่าวภายหลัง เตรียมจะไปเยี่ยมศพมารดา แต่หลวงปู่มั่นได้ห้ามไว้ บอกว่าไม่จำเป็น ให้บำเพ็ญภาวนาแผ่เมตตาไปถึงมารดาก็ได้ เพราะเดินทางไปแล้วก็ใช่ว่าจะช่วยให้มารดาคืนชีวิตมาได้ เพราะขณะนั้นโยมมารดาถึงแก่กรรมแล้ว ไม่มีทางที่จะช่วยเหลืออะไรได้ การทำความเพียรอุทิศส่วนกุศลให้นั้นจะเป็นประโยชน์มากกว่า

ท่านกลับไปครั้งนี้จึงเท่ากับว่าไปเยี่ยมบ้าน เสร็จจากนั้นท่านก็วิเวกไปตามที่ต่างๆ เช่น บ้านหนองบง บ้านกกกอก ถ้ำผาปู่ ถ้ำมโหฬาร ซึ่งเป็นถิ่นเก่าที่ท่านเคยอยู่ ระยะนี้เริ่มจะเป็นวัดขึ้นแล้ว ท่านพอใจในการพักภาวนา ท่านได้ไปอยู่ที่บ้านไร่ม่วง ท่าแพ อ.เมือง จ.เลย จำพรรษาปี พ.ศ. ๒๔๙๗ วัดนี้ต่อมาหลวงปู่ชามา อจุตโต มาจัดตั้งขึ้นเป็นวัด ชื่อ วัดป่าอัมพวัน ท่านเป็นพระที่ควรเคารพอีกองค์หนึ่งของจังหวัดเลย เป็นรุ่นน้องของหลวงปู่ ได้ธุดงค์ไปกับหลวงปู่ในเขตจังหวัดเลยหลายต่อหลายครั้ง ปัจจุบันนี้น่าเสียดายที่ท่านมรณภาพแล้ว

ปี ๒๔๙๘ ท่านมาจำพรรษาที่สวนแห่งหนึ่ง ชื่อว่า สวนพ่อหนูจันทร์ บ้านฟากเลย จ.เลย ที่นี่ท่านมีบันทึกไว้ว่า

"ได้จำพรรษาที่สวนพ่อหนูจันทร์ ฝันว่าได้นวดขาท่านพระอาจารย์เสาร์ รู้สึกเป็นบุญกุศลมากได้เห็นพระเถระผู้ใหญ่"

ท่านไม่ได้อยู่ที่ไหนนานนอกจากเวลาเข้าพรรษา ออกพรรษาแล้วก็เดินทางไปตามที่ต่างๆ กลดและมุ้งกลด ย่าม บาตร เป็นอาวุธประจำตัวของท่าน ท่านเล่าว่า ระยะนั้นก็เดินด้วยเท้าตลอด ไม่มีแม้แต่รองเท้า แต่ก็ดีที่ว่าทุกย่างทุกก้าวที่ลงสัมผัสพื้นดินจะกระทบดินหรือกรวดหิน ทำให้มีสติรู้ทุกอิริยาบถ ไม่เหมือนพระธุดงคกัมมัฏฐานสมัยหลังที่นิยมใส่รองเท้า เท้าแตะดินไม่ได้ จะเจ็บจะพอง แต่สัมผัสถึงแผ่นดินนั้นพระธุดงคกัมมัฏฐานสมัยเก่า ท่านธุดงค์ภาวนาพิจารณาธรรมอย่างละเอียดลึกซึ้งสุขุมยิ่งนัก

พรรษาที่ ๓๒ พ.ศ. ๒๔๙๙

อยู่บ้านกกกอก และผจญพญานาคที่ภูบักบิด

จำพรรษาที่บ้านกกกอก ต.หนองงิ้ว อ.วังสะพุง จ.เลย

สถานที่ซึ่งหลวงปู่จำพรรษาในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้น อยู่ที่เชิงภูหลวง เป็นป่าเขาอันสงัดวิเวก มีต้นไม้ใหญ่แผ่ร่มเงากิ่งก้านประสานกันแทบไม่เห็นแสงตะวัน เป็นป่าสูงสุดหนาทึบ ที่เป็นคล้ายบันไดขั้นแรกที่จะนำขึ้นไปสู่ยอดภู ซึ่งสูงราวกับจะชูยอดไม้ขึ้นไประแผ่นฟ้า ต้นไม้แต่ละต้นใหญ่ขนาด (สำนวนของท่าน หมายความว่าใหญ่มาก) เอามือ **"กอดไม่หุ้ม"** (สำนวนของท่านอีกเช่นกัน แปลว่า โอบไม่รอบ) ดูมืดครึ้มอยู่เรื่อย มีน้ำซำ หรือ น้ำซับ อยู่ใกล้บริเวณที่เป็นที่ทำความเพียร เรียกกันว่าเป็น ซำเงิน ซำทอง หรือน้ำซับเงิน น้ำซับทอง น้ำไม่มีแห้ง ไหลออกมาตลอดปี บริเวณน้ำซำนี้ ชาวบ้านถือกันว่าเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ เทพยดาอารักษ์รักษา ตัดต้นไม้ไม่ได้ จะมีโทษ มีลักษณะคล้ายน้ำซำที่หนองบง ที่เคยกล่าวมาแล้วในบทที่ว่าด้วยหนองบง ในปีจำพรรษาที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๔๘๒ เหตุนั้น บริเวณใกล้น้ำซำซึ่งมีน้ำซึมซับมาหล่อเลี้ยงต้นไม้ให้เขียวขจีอยู่ตลอดแล้ว ผู้คนยังเกรงกลัว ไม่กล้าตัดฟันไม้อีก จึงยิ่งทำให้สภาพป่าบริเวณนั้นร่มครึ้ม อากาศเยือกเย็นตลอดคืนตลอดวัน ท่านว่า ไม่ว่าจะไปภาวนาใต้ต้นไม้ต้นใด จิตจะ **"แจบจม"** ดีเสมอ

เคยมีพระกัมมัฏฐานมาทำความเพียรและบรรลุธรรม ณ ที่บ้านกกกอก มาก่อนแล้ว ชื่อ **หลวงปู่เอีย** ชาวบ้านนับถือกันมากว่าท่านได้หูทิพย์ด้วย ใครอยู่ที่ไหน ในบ้านในช่อง

จะพูดอะไรไว้ ไปถึงท่าน ไปกราบท่าน ท่านจะเอ่ยทักถึงข้อความที่พูดจากันนั้นได้เสมอ ทำให้ชาวบ้านทั้งรักทั้งกลัวท่านมาก ท่านอ่านหนังสือไม่ออก แต่กล้าในทางความเพียรมาก ท่านภาวนาไป ภาวนาไป วันหนึ่งตัวหนังสือก็ผุดออกมา ท่านว่ามันเหมือนฉายหนังในจอเป็นแถวเป็นแนวไป และรู้ขึ้นมาเองว่านั่นคือพระปาฏิโมกข์

ท่านบอกว่าพระธรรมสอนท่านให้อ่านให้ท่อง และรู้ความหมายของตัวบาลีนั้นหมด ท่านหัดท่องพระปาฏิโมกข์ทางภาวนา รวมทั้งบทสวดมนต์ต่างๆ ในเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน ก็สวดได้คล่องแคล่ว ให้พระเณรอื่นถือหนังสือปาฏิโมกข์ หนังสือเจ็ดตำนาน สิบสองตำนาน คอยสอบทานเวลาที่ท่านท่อง ไม่มีผิดเลยสักคำเดียว ท่านสวดมนต์ได้ อ่านหนังสือได้ โดยเรียนจากสมาธิภาวนานี้ หากสำหรับการเขียนนั้น ท่านยังทำไม่ได้ ด้วยบอกว่าไม่คิดจะเรียนเขียนด้วยเลย แค่การอ่านได้ สวดมนต์ได้ ท่านก็คิดว่าเพียงพอสำหรับนักปฏิบัติกัมมัฏฐานซึ่งพูดกันด้วยใจแล้ว

ว่ากันว่า **"ของเก่า"** หลวงปู่เอียท่านมีอยู่ เป็น **ปุพฺเพ กตปุญฺญตา** ได้ทำบุญมาแล้วด้วยดีแต่ปุเรชาติ ความรู้ทางหนังสือทั้งหลายจึงผุดขึ้นมาทางการภาวนาอย่างน่าอัศจรรย์ใจ คล้ายกับเรื่องของ **หลวงปู่หล้า** ผู้เป็นคนมาจากเวียงจันทน์ ท่านมาเรียนภาวนากับหลวงปู่เสาร์ ไม่มีความรู้ทางภาษาไทยเลย อ่านไม่ได้ เขียนไม่ได้ แต่สุดท้ายท่านก็สามารถเรียนหนังสือไทยได้ทางสมาธิภาวนาเช่นเดียวกับหลวงปู่เอียนี้ การภาวนานี้มีผลอันน่าอัศจรรย์แก่ผู้ที่ตั้งใจทำจริงเสมอ ถ้าทำอย่างแน่วแน่ ทำอย่างมั่นคง ทำอย่างมอบกายถวายชีวิต ก็มักจะประสบผลอย่างคาดไม่ถึงเสมอ ปัจจุบันนี้บ้านกกกอกได้จัดตั้งเป็นวัดแล้ว ชื่อว่า **วัดปริตตบรรพต**

หลวงปู่ไปภาวนาที่ใต้ต้นไม้ใหญ่ใกล้น้ำซำ ได้ความสงบเยือกเย็น *"สิ่งไม่เคยรู้ก็ได้รู้ สิ่งไม่เคยเห็นก็ได้เห็น..."* สำนวนของท่านเรียกว่า **"เทพอุ้ม"** บริเวณต้นไม้ใหญ่กิ่งหนาใบดกนั้น มีรุกขเทพอาศัยอยู่มาก มีฤทธิ์เดชเดชานุภาพ มีรัศมีกายมากน้อยแตกต่างกันตามบารมีที่สร้างสมอบรมมา ท่านเคยอธิบายว่า ต้นไม้ใหญ่ ลำต้นเท่ากัน จะมีเทพไม่เท่ากัน แต่หากต้นที่มีกิ่งก้านแผ่ขยายออกไปกว้างไกลนั้น จะมีรุกขเทพอาศัยอยู่มากกว่าต้นที่สูงชลูดตรงขึ้นไปถ่ายเดียว

ก็เฉกเช่นบุคคลธรรมดานี้เอง บางคนมีตำแหน่งการงานใหญ่โต แต่ไม่มีเพื่อนพ้องบริวาร บางคนมีตำแหน่งเท่าเทียมกัน แต่มีเพื่อนพ้องบริวารห้อมล้อมดั่งดาวล้อมเดือน วาสนาบารมีไม่เหมือนกันฉันใด ในกรณีต้นไม้ใหญ่ก็ฉันนั้น

การภาวนานั้น ถ้าเลือกที่ได้ ควรเลือกที่ซึ่งอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ ต้นหนากิ่งก้านดก เทพที่อยู่ตามยอดพฤกษาทุกกิ่งก้านสาขาจะช่วยอนุโมทนา **“อุ้มจิต”** เราให้เข้าสู่ความสงบโดยง่าย แต่ก็อย่ามัว **“รับต้อน”** แขก เพลิดเพลินไป (รับต้อน – ต้อนรับ สำนวนท่าน) เพียงแผ่เมตตาให้เขาก็พอแล้ว มัวตามตื่นเต้นกับนิมิตในภาวนา (ซึ่งอาจจะทั้งที่เห็นได้ด้วยตาเนื้อ อันเป็นผลเนื่องมาจากสมาธิด้วย) จะเป็นบ้าไปเสียเปล่า

เห็นเขา เห็นวิมานของเขา นั่นก็ตัวเขา วิมานของเขา ซึ่งล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เทวดาก็เสื่อมสลายได้ เคลื่อนจากภพภูมิได้ ไม่เที่ยงเหมือนกัน ได้กลิ่นดอกไม้หอม เวลานั่งภาวนา หรือเดินจงกรม จะเป็นนิมิตให้กลิ่นที่เทพถือพานดอกไม้มาอนุโมทนาบูชาการทำความเพียรของเราหรือไม่ก็ช่าง กลิ่นหอมมีได้ก็ดับได้ ของใดเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ดูแต่จิตของเรา ให้จิตเป็นกลางๆ เป็นอัพยากฤต เอาไตรลักษณ์เข้าฟอกจิต

เขียนเพลินไปตามธรรมะที่หลวงปู่หลุยท่านเคยสอน ขออนุญาตนำกลับเข้าเรื่องต่อไป

ท่านพอใจในความเป็นสัปปายะของที่บ้านกกกอกมาก จึงตกลงอธิษฐานพรรษาที่ ๓๒ ที่บ้านกกกอกนี้ ความจริงเมื่อพูดถึง **“สัปปายะ”** หรือความสบายแห่งการภาวนานั้น ควรจะบริบูรณ์ด้วยความสบาย ๔ ประการ คือ สถานที่สัปปายะ อากาศสัปปายะ บุคคลสัปปายะ และอาหารสัปปายะ

สถานที่สัปปายะ หมายถึง สถานที่ซึ่งชวนให้ดูดดื่มในการภาวนา ไม่เบื่อหน่ายในการปรารภความเพียร

อากาศสัปปายะ หมายถึง อากาศดี อากาศโปร่ง อากาศไม่หนัก ไม่กดทับจิต

บุคคลสัปปายะ หมายถึง ผู้อุปัฏฐากดูแล รู้สิ่งที่ควรประเคน รู้กาลที่ควรประเคน เช่น ไม่พรวดพราดเข้าไปในเวลาที่ท่านกำลังสงบจิตอยู่ในสมาธิ รู้เวลาที่เมื่อท่านต้องการทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ไม่บิณฑบาต ก็ไม่ต้องวุ่นวายเซ้าซี้อ้อนวอนท่าน บุคคลนี้รวมทั้งท่านที่เราไม่อาจเห็นได้ด้วยตามนุษย์ธรรมดาด้วย

อาหารสัปปายะ หมายถึง อาหารที่ถูกจริตกับธาตุขันธ์ของท่าน ไม่ทำให้ท่านเจ็บป่วย เป็นไข้ พอสบายแก่ธาตุขันธ์ ไม่หนักเกินไป ไม่เบาเกินไป พอเป็นไปให้สะดวกแก่การภาวนา

โดยมากสถานที่ทำความเพียรนั้น หลวงปู่ท่านพิจารณาเพียงสัปปายะ ๓ ข้อแรกเท่านั้น ส่วนข้ออาหารนั้น ท่านจะแทบไม่สนใจเลย เป็นการบิณฑบาตตามมีตามได้โดยแท้ เช่น ได้พริก ได้เกลือ ก็ฉันกับพริกกับเกลือ ได้ข้าวเปล่าๆ ก็ฉันข้าวเปล่าๆ ท่านว่า พระพุทธเจ้าก็สอน ท่านอาจารย์มั่นก็สั่ง พริกกับเกลือก็ดี ข้าวเปล่าๆ ก็ดี สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ได้มาจากการบิณฑบาต ถือเป็นอดิเรกลาภทั้งสิ้น เป็นลาภที่พระธุดงค์ควรมีความสันโดษ พอใจแล้ว เพราะความจนเป็นทรัพย์ของบรรพชิต

การภาวนาในพรรษานี้เป็นเช่นไร เห็นจะไม่ต้องกล่าวมาก เพราะท่านว่า *“นั่งได้ทุกที่ เดินจงกรมได้ทุกแห่ง เป็นภาวนาไปหมด...ภาวนาได้ทะลุทั้งตัว ภาวนาลมหายใจทุกเส้นขน...”*

ท่านย่อมพอใจสถานที่ อากาศ และบุคคล ทั้งเห็นด้วยตาก็ดี ไม่เห็นด้วยตาก็ดี ที่เป็นสัปปายะนี้ ในเวลาอีก ๘ ปีต่อมา ท่านก็ได้เวียนกลับมาจำพรรษา ณ ที่บ้านกกกอกนี้อีกครั้งหนึ่ง ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ พรรษาที่ ๔๐ และเป็นวาระที่ทำให้ท่านต้องระลึกถึงบุญคุณของสถานที่นี้เป็นที่สุด

ผจญพญานาคที่ภูบักบิด

ภูบักบิด เป็นภูเขาเล็กๆ อยู่ห่างจากตัวจังหวัดเลยไม่มากนัก ตั้งอยู่แห่งละฟากฝั่งแม่น้ำเลยกับตัวเมือง ที่เชิงเขามีวัดเล็กๆ อยู่วัดหนึ่ง ชาวบ้านเรียกกันว่า **วัดภูบักบิด** ปัจจุบันนี้มีชื่อว่า **วัดประชานิมิต** สถานที่ซึ่งหลวงปู่ขึ้นไปประกอบความเพียรนั้นเป็นถ้ำอยู่บนยอดภู ซึ่งจะต้องเดินขึ้นไปจากเชิงเขาอีกประมาณเกือบ ๓ กิโลเมตร ทาง ๓ กิโลเมตรนี้ หากเป็นพื้นที่ราบก็ไม่เป็นปัญหาแต่อย่างใด แต่นี่เป็นทางขึ้นเขาประกอบด้วยโขดหินตะปุ่มตะป่ำแหลมคม ต้องบุกป่าบุกเขา แหวกเถาวัลย์ กอไม้พงหนาม พงหวาย ไป ก็เป็นทางที่ลำบากพอดู ที่โคจรบิณฑบาตอยู่ที่หมู่บ้านเชิงเขาอันหมายความว่า ท่านจะต้องสะพายบาตรลงจากเขาอยู่ทุกวันเพื่อมาบิณฑบาตอาหารมาขบฉัน โดยที่น้ำบนยอดภูนั้นไม่มี ต้องใส่กระติกใส่กาขึ้นไป ท่านจึงมักจะฉันที่เชิงเขาเพื่อตัดปัญหาที่จะต้องเป็นภาระหาน้ำมาล้างบาตร และเมื่อวันใดการภาวนาดี จิตรวมดีแจบจมดี (สำนวนของท่าน เคยเรียนถาม ท่านว่า **จิตรวมนิ่งสนิทถึงอัปปนาสมาธิ**) ถอนออกมาพิจารณาธรรมหมุนตัวเป็นเกลียวต่อเนื่องกันเช่นนี้ ท่านก็จะงดการบิณฑบาตไปเลย ซึ่งอาจจะเป็นคราวละสองวัน สามวัน หรือแม้แต่เจ็ดวันก็เคยมี ท่านกล่าวว่าอาหารทางกายไม่มีความหมายเท่าอาหารทางจิต

เมื่อกล่าวว่าท่านไม่ลงเขามาสองวัน สามวัน หรือเจ็ดวัน นั้นก็หมายความว่าไม่เพียงแต่ท่านจะไม่ฉันอาหารติดต่อกันเป็นเวลาสองวันสามวันหรือเจ็ดวันเท่านั้น หากในกรณีของที่ภูบักบิดซึ่งเป็นที่กันดารน้ำอย่างฉกาจฉกรรจ์ หลวงปู่จะต้องแบกกาใส่น้ำขึ้นไปเองทุกวัน จึงหมายความว่า ท่านจะต้องอดน้ำต่อไปด้วยตลอดเวลาสองวันหรือสามวัน หรือเจ็ดวันนั้น

การบำเพ็ญเพียร ณ ที่ภูบักบิด นี้เป็นที่เลื่องลือกันว่า ในวันหนึ่งๆ ท่านใช้น้ำเพียงกาเดียว กล่าวคือ ท่านสามารถใช้น้ำกาเดียวนี้เพื่อทั้งฉัน ทั้งชำระกาย ทั้งล้างหน้าล้างมือ ล้างเท้า ได้ แต่ความจริงนั้นร้ายยิ่งกว่านั้น กล่าวคือ หากเป็นเวลาทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ น้ำกาเดียวนั้นก็จะต้องถนอมใช้ให้เพียงพอไปจนกว่าจะลงมาบิณฑบาต

ซึ่งอาจมิใช่เพียงวันเดียว แต่อาจเป็นเวลาสองวันสามวันหรือเจ็ดวันดังกล่าว เคยกราบเรียนถามท่าน ท่านอธิบายว่า ท่านฉันน้ำเพียงจิบเล็กน้อย หรือเมื่อจะต้องอยู่หลายวันก็เพียงแตะปลายลิ้นให้รู้สึกถึงความชุ่มฉ่ำเท่านั้น น้ำใช้ล้างหน้าล้างมือแล้ว ก็เก็บไว้ใช้สำหรับสรงหรือล้างเท้าต่อไป การสรงการล้างเท้า ก็เพียงใช้ผ้าชุบน้ำค่อยๆ เช็ดตัวเช็ดเท้าเอา ความจริงเรื่องอาหารและน้ำดื่มนี้ ผู้เคยผ่านการบำเพ็ญภาวนาได้ผลดีย่อมทราบดีว่าระหว่างเวลาจิตทรงอยู่ในสมาธิ ร่างกายจะแทบไม่รู้สึกถึงความหิวโหยแต่ประการใด จิตจะเอิบอิ่ม ไม่หิวอาหาร ไม่กระหายน้ำ ไม่ง่วงเหงาหาวนอน จิต **“ตื่น”** รับสัมผัสธรรมที่มากระทบตลอดเวลา การทรงอยู่ในสมาธิหรือฌานนั้น มิได้หมายความว่าจะต้องนั่งหลับตา ขัดสมาธิ เป็นฤาษีบำเพ็ญตบะอยู่ตลอดไป แต่อาจจะยืน เดิน พูด สนทนา อยู่ในอิริยาบถปกติของบุคคลธรรมดาก็ได้

ถ้ำที่หลวงปู่ไปทำความพากความเพียรอย่างเต็มที่นี้ ปากถ้ำแคบอยู่สักหน่อย แต่ภายในกว้างขวาง สวยงาม ผนังถ้ำเป็นรูเป็นซอกมากมาย เล่ากันว่า แต่ก่อนภายในถ้ำกว้างขวางเวิ้งว้างกว่านี้ ด้วยมีเขตของพวก **“บังบด”** หรือ พวก **“ภุมมเทวดา”** ดูแลรักษาอยู่ด้วย มีสมบัติภายในถ้ำมากมายมหาศาล เป็นสมบัติของ **“เทวดา”** ผู้มีศีลธรรม มีจิตบริสุทธิ์ ได้ปล่อยทิ้งไว้ให้เป็นทรัพย์สมบัติของส่วนกลางให้มนุษย์นำมากราบไหว้บูชาหรือมีสิทธินำไปใช้สอยได้ ส่วนที่ให้นำมากราบไหว้บูชา คือ พระพุทธรูปทองคำ พระพุทธรูปเงิน นาก ขนาดต่างๆ กัน อันแสดงถึงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุดของคนในสมัยโบราณ จึงได้จัดสร้างพระพุทธรูปด้วยวัสดุมีค่าไว้สักการบูชา ส่วนที่ให้นำไปใช้สอยก็เป็นพวกสร้อยสนิมพิมพาภรณ์ แก้วแหวนเงินทอง เช่น สร้อยตัว สร้อยคอ สร้อยสังวาลย์ กำไลแขน กำไลข้อมือ เข็มขัดทอง นาก สิ่งเหล่านี้กองทิ้งอยู่บนแท่นหินภายในถ้ำอย่างระเกะระกะ

เป็นที่อนุญาตกันว่า เมื่อเข้าไปในเขตถ้ำอันเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยเป็นเขตของเทพยดาแล้ว ทุกคนจะสามารถนำพระพุทธรูป หรือเครื่องประดับเหล่านั้นติดตัวออกมาได้ ๑ กำมือเต็มๆ จะเป็นสร้อยตัว สร้อยคอ เข็มขัด จี้ สร้อยปะวะหล่ำ กำไล อย่างใดก็ตาม สิ่งเดียวหรือหลายสิ่ง อนุญาตให้นำออกมาได้คนละ ๑ กำมือ เมื่อนำมาใช้เสร็จธุระแล้ว ก็ให้นำกลับขึ้นไปคืนยังสถานที่เดิมที่ตนไปขอยืมมา

ไม่ทราบว่าจะเป็นเพราะเหตุใด เพื่อเป็นการแสดงความเคารพสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ จึงต้องให้แสดงความบริสุทธิ์กายเช่นนั้น หรือเพราะเกรงว่าจะหยิบฉวยเกินเลย ซุกซ่อนใส่กระเป๋า เสื้อ กางเกง หรือเหน็บเข็มขัดคาดผ้ามาด้วยก็ไม่ทราบ แต่ข้อกำหนดกฎเกณฑ์นั้นมีอยู่ว่า ผู้ที่จะสามารถเข้าไปในเขตถ้ำตอนที่มีสมบัติเทวดารักษาไว้นี้ จะต้องเข้าไปแต่ตัวเปล่า กล่าวคือ ต้องเปลื้องเสื้อผ้าออกหมด ไม่ให้มีเครื่องนุ่งห่มชิ้นใดติดกายอยู่เลยแม้แต่ชิ้นเดียว ข้อกำหนดกฎเกณฑ์นี้ใช้ทั่วถึงกัน ไม่ว่าหญิงหรือชาย ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ทุกคนที่ปรารถนาจะขอยืมเครื่องประดับของใช้เทวดามาประดับกาย หรือเชิญพระพุทธรูปมาในงานบุญ ก็จะต้องปฏิบัติตามนี้ มิฉะนั้นแล้ว เมื่อเข้าไปภายในถ้ำจะมองไม่เห็นทรัพย์สมบัติมีค่าเหล่านั้นเลยสักชิ้นเดียว จะเห็นเป็นผนังถ้ำแลโล่งไปหมด

ดังนั้น ในสมัยโบราณ ถึงเวลาตรุษสงกรานต์ วันสารท วันทำการมงคล มีการแต่งงาน โกนจุก ทำบุญบ้าน ชาวบ้านก็จะพากันขึ้นเขาไปขอยืมสิ่งของเครื่องประดับมาใช้ ผู้คนสมัยนั้นต่างมีศีลธรรมอันดี เห็นว่าของเหล่านี้ไม่ใช่ของๆ ตน ไม่ใช่ของแห่งตน เป็นสมบัติของกลาง ยืมมาใช้สอยสมประสงค์ของตนแล้วก็นำไปคืนโดยดี จวบจนภายหลัง เริ่มมีผู้โลภโมโทสัน ชักจะไม่ค่อยยอมส่งคืน ยึดถือเก็บไว้กับบ้านตนเรือนตน ทึกทักเป็นของๆ ตน เท่ากับเป็นการผิดศีลข้อ อทินนาทาน ถือเอาของที่เขาไม่ให้มาเป็นของตน สมบัติในถ้ำก็เริ่มลดน้อยลง เครื่องสนิมพิมพาภรณ์ที่เป็นทองคำสุกปลั่ง ก็เริ่มหมองลง ดำคล้ำลง คล้ายเป็นทองเหลือง เป็นที่สังเกตของผู้คนในระยะหลัง ที่ร้ายแรงที่สุด คือได้มีเณรน้อยคนหนึ่งตามหลังเข้าไปในถ้ำด้วย เห็น **“แม่ออก”** หรือหญิงชาวบ้านเดินอยู่ข้างหน้า ก็ไป **“บิด”** ก้นแม่ออก (บิด คือ หยิกแบบบิดด้วย – ผู้เขียน) เป็นการหยอกเอิน ผิดทั้งศีล ที่ไปจับต้องตัวผู้หญิง และไม่สำรวมกิริยา ผิดทั้งการไม่เคารพ ดูหมิ่นสถานที่ ทำให้ปากถ้ำบริเวณมีสมบัตินั้นถล่มลงปิดทางเข้าหมด ว่ากันว่า เณรผู้ทำความผิดศีลวิบัตินั้นรอดชีวิต ตกไปในรูพญานาค ไปโผล่ที่กุดป่องได้ การรอดชีวิตนั้น เพียงเพื่อมาบอกเล่าทำให้ได้ทราบสาเหตุของการที่ถ้ำถล่มทลายได้ เพราะกลายเป็นคนเสียจริตเลอะเลือน ได้แต่พร่ำเพ้อถึงกรรมไม่ดีของตน และสุดท้ายก็ตายไป จึงเรียกชื่อภูเขานี้ว่า **“ภูบักบิด”** ด้วยประการฉะนี้

หลวงปู่เล่าว่า สมัยเมื่อท่านเป็นเด็กขึ้นภูไปที่ถ้ำนี้ ยังทันได้เห็นฆ้องเภรีโบราณขนาดค่อนข้างเขื่องตั้งเรียงรายอยู่ และพระพุทธรูปทองคำก็ยังหลงเหลืออยู่บ้าง แต่เป็นพระพุทธรูปองค์เล็กๆ มีแผ่นเงินหรือแผ่นทองแผ่หุ้มองค์ ไม่เป็นทองคำทั้งองค์อย่างที่กล่าวกัน พระพุทธรูปเล็กๆ เหล่านี้ตั้งอยู่บนแท่นหินในหลืบถ้ำ ขณะนั้นราคาทองราคาเงินก็ไม่สูงเท่าไร จึงไม่มีผู้ใดสนใจ มีพระพุทธรูปปั้นดินเผาบรรจุอยู่ในไหเต็มหลายต่อหลายใบ สิ่งเหล่านี้ภายหลังเมื่อท่านกลับไปทำความเพียร คงเหลือแต่พระดินในไหเท่านั้น ชาวบ้านยังยืนยันกันว่า ความศักดิ์สิทธิ์ที่ถ้ำในภูบักบิดนี้ยังมีอยู่ มีพญานาคอาศัยอยู่ในถ้ำ โพรงของพญานาคนั้น หากเอามะพร้าวทิ้งลงไป จะไปโผล่ที่กุดป่องเลยทีเดียว

หลวงปู่เล่าว่า แต่แรกท่านมิได้เชื่อถือเรื่องพญานาค ที่ขึ้นไปทำความเพียรก็เพื่อเปลี่ยนสถานที่ ด้วยปี ๒๔๙๙ นี้ท่านจำพรรษาอยู่ที่บ้านกกกอก เป็นพื้นที่เชิงเขาออกพรรษาแล้ว จึงเปลี่ยนขึ้นภูบ้าง และเห็นว่าบนยอดภูนั้นป่าเขายังบริบูรณ์อยู่มากและประวัติของภูบักบิดแต่สมัยโบราณก็ดูขลังดี (สำนวนของท่าน–ขลังดี–ท่านใช้อยู่บ่อยๆ) คงมีเทพมากเช่นเดียวกัน ท่านไปถึงภูบักบิดนี้ในเดือนอ้าย ตรงกับเดือนธันวาคม หมายความว่าออกพรรษาเพียงเดือนเศษก็ไปเลย

เมื่อขึ้นไปภาวนา เพียงคืนแรกก็เห็นมือใหญ่ดำยื่นออกมาจากถ้ำ เป็นมือที่ใหญ่โตเกินขนาดที่จะเป็นมือมนุษย์ ขนยาวรุงรัง ไม่เห็นอวัยวะส่วนอื่นนอกจากมือที่ชูร่อนเหมือนจะขอบุญกุศล หลับตาก็เห็น ลืมตาก็เห็น กำหนดจิตถามได้ความว่า เป็นเปรตมาขอส่วนบุญ ท่านจึงได้ตั้งจิตแผ่เมตตาให้

สำหรับเรื่องพญานาคนั้น ผลสุดท้ายท่านก็ต้องยอมรับว่ามีสิ่งลึกลับนี้อยู่จริง ท่านเล่าว่า พญานาคที่ภูบักบิดนั้นเดิมเป็นมิจฉาทิฏฐิ ระหว่างที่ท่านภาวนาก็มาลองดีเอาส่วนหางพันรอบกายท่านหลายรอบ แล้วรัดแน่น *“หนักอึ่กซึ่ก อึ่กซึ่ก”* อึดอัดมากทันทีที่รู้สึกตั้งสติไม่ทัน ทำให้ตกใจ ท่านว่า *“เกือบเสียทีเขา”* แม้ท่านจะเป็นพระเถระแล้วพรรษากว่าสามสิบ แต่ประสบการณ์ด้านพญานาคเคยมีอยู่ แต่การที่มาพันรัดตัวนี้เพิ่งจะพบ จึงอดสะดุ้งไม่ได้ แต่แล้วเมื่อตั้งสติได้ ก็กำหนดจิต *“เอาพุทโธ... พุทโธ*

เป่าเข้าไป เป่าเข้าไป ที่มันรัดแน่นก็คลายวับๆ เลย คลายเร็ว...เร็วเลย” เป็นบางท่านบางองค์ อาจจะแบกกลดหนีเลยก็ได้ แต่หลวงปู่ก็คงอยู่ทำความเพียรต่อไปอย่างไม่ลดละ แผ่เมตตาให้พญานาคผู้นั้น จนภายหลังจิตของเขาอ่อนน้อมยอมลงต่อท่าน กลายเป็นเพื่อนเป็นมิตรกัน

จากปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ท่านได้กลับไปภูบักบิดอีกหลายครั้ง โดยในภายหลังท่านถือเป็นสถานที่ซึ่งท่านจะพาพระเล็กเณรน้อยไปเร่งความเพียร โดยมีพญานาคเพื่อนคู่มิตรของท่านเป็นผู้ช่วยทรมานทดสอบความมั่นคงของจิตใจ เคยกราบเรียนถามว่าการทดสอบของพญานาคทำอย่างไร ท่านก็หัวเราะเฉยเสีย คาดว่าพญานาคนั้นย่อมมีฤทธิ์ในการแปลงกาย หรือเนรมิตสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้รวดเร็วมาก คงจะเป็นการทำให้ผู้ภาวนาเกรงกลัว จิตจะไม่กล้าส่งนอก แนบแน่นอยู่กับพุทโธ จนรวมลงเป็นสมาธิโดยเร็ว

การภาวนาที่ภูบักบิดนี้ แรกๆ ท่านบันทึกไว้ว่า *“สถานที่เป็นมงคลดี เทพมาก จิตแจบจมดี แทบไม่อยากจะจากไปที่อื่นเลย ลืมมืด ลืมแจ้ง”* ท่านยังกลับไปหลายครั้งดังกล่าว แต่ภายหลังท่านบ่นว่า *“มันจืดไปแล้ว”* เข้าใจว่าความเคยชินต่อภูบักบิด ทำให้ความรู้สึกตื่นเต้น **“ใหม่”** ต่อสถานที่อันเป็นปกติวิสัยที่พระธุดงค์แสวงหานั้นคลายลง ท่านจึงบ่นว่า **“จืด”** ไป

ภายในถ้ำ ปัจจุบันมีพระพุทธรูปประธานที่ท่านพระครูอดิศัยคุณาธารสร้างขึ้นไว้แต่ปี ๒๕๑๕ หนึ่งองค์ ภายหลังในปี ๒๕๒๙ นี้เอง หลวงปู่ได้มอบพระประธานองค์ใหญ่ไปประดิษฐานไว้อีก ๑ องค์ คู่กับพระพุทธรูปองค์เดิม แล้วรวบรวมพระพุทธรูปโบราณองค์เล็กองค์น้อยที่ยังหลงเหลืออยู่ในถ้ำบรรจุเข้าไว้ในองค์พระพุทธรูปองค์ใหญ่ด้วย ท่านได้มอบเงินไปให้จำนวนหนึ่ง ๔,๐๐๐ บาท สมทบกับที่ญาติโยมคนอื่นๆ บริจาคอีก ๑๔,๐๐๐ บาท ให้จัดสร้างแท่นพระสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป หาจ้างช่างรับเหมาไม่มีคนยินยอม เพราะต้องขนอิฐ ปูน ทราย และน้ำ ขึ้นไปทำ ต้องเดินทางขึ้นเขาไปลำบากอีกประมาณ ๓ กิโลเมตร ผู้รับคำสั่งจากท่านให้จัดทำ ไม่ทราบจะทำประการใด จึงอธิษฐานถึงหลวงปู่ ขอให้งานลุล่วงไปด้วยดี พระพุทธรูปตั้งอยู่กับพื้นถ้ำไม่เหมาะสม

เธอเล่าว่า ประหลาดใจที่จู่ๆ ก็มีผู้มาอนุเคราะห์จัดหารถโฟร์วีล และลูกน้องมาช่วยขนอิฐ ปูน ทราย บุกเขาขึ้นไปส่งได้ ส่วนน้ำไม่ต้องขนขึ้นไป เพราะบังเอิญ (ไม่ทราบว่าบังเอิญหรือไม่) ฝนตกหนัก ทำให้ได้รองน้ำใส่แท็งก์น้ำและตุ่ม ทำให้ก่อสร้างแท่นพระพุทธรูปได้สำเร็จ และสามารถอัญเชิญพระพุทธรูปของหลวงปู่ขึ้นประดิษฐานบนแท่นได้

ชาวจังหวัดเลยเล่าให้ฟังถึงโบสถ์วัดประชานิมิต ที่ก่อสร้างขึ้นมา ณ ที่เชิงภูบักบิดนั้น ในปี ๒๕๒๐ ที่พระคุณเจ้าหลวงปู่ศรีจันทร์เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เช้าวันงานรอบบริเวณภายนอกวัดฝนตกหนัก แต่ในบริเวณงานไม่มีฝนเลย ครั้นเมื่อถึงเวลาพิธีก็มีละอองน้ำโปรยปรายทั่วบริเวณ เหมือนพญานาคมาพ่นน้ำเป็นฟองฝอยอวยชัยให้พรแสดงสาธุการฉะนั้น ผู้ที่มาร่วมงานต่างเห็นเป็นอัศจรรย์กันทุกคน

ความจริงชื่อภูนี้ เวลาชาวจังหวัดเลยเรียกกันว่า *ภูบอบิด* บ้าง *ภูบ่อบิด* บ้าง แต่ในบันทึกของหลวงปู่ ท่านเรียก *ภูบักบิด* ทุกครั้ง ผู้เขียนนำความเรียนปรึกษาพระเถระผู้ใหญ่ ท่านว่าควรเขียนตามชื่อที่หลวงปู่ใช้ เพราะท่านย่อมพิจารณาและทราบเรื่องอันอยู่เหนือกว่าที่บุคคลธรรมดาจะเข้าใจ และความจริง ชื่อ **“ภูบักบิด”** ของท่านก็สอดคล้องกับประวัติของถ้ำด้วย กล่าวคือ ภูที่มีเจ้าหนุ่ม (เณร) ผู้ไป **“บิด”** หยิกสาว

หลายปีต่อมา ท่านกลับมาบันทึกถึงภูบักบิดอีก โดยเฉพาะเกี่ยวกับการภาวนาระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ อันเป็นครั้งที่ท่านได้ไปพบพญานาคมารัดกาย

ที่แห่งหนึ่ง ท่านกล่าวสรุปถึงการภาวนาที่เกือบเสียของท่านทั้งหมด ดังนี้

“ภูเก้า ๐๑ ภาวนาเกือบเสีย

“ถ้ำผาบิ้ง ๐๒ เกือบเสีย”

*“๐๓ **ถ้ำผาพร้าว ฝั่งซ้าย** (อยู่ทางนครเวียงจันทน์ – ผู้เขียน) เกือบเสีย บุญวาสนาแก้ทัน เพราะอยู่คนเดียวเสียด้วย นี่เถระผู้ใหญ่ (ท่านมีพรรษาถึง ๓๖ พรรษาแล้วในปี ๒๕๐๓ – ผู้เขียน) ยังมีนิมิตหลอกได้”*

“ภูบักบิด เกือบเสียเหมือนกัน พ.ศ. ๙๙”

“ถ้ำโพนงาม พ.ศ. ๗๗ *เกือบเสียเหมือนกัน ระยะผลร้ายที่สุดเกือบสึก เกือบบ้า เกือบเสียชีวิต สกลนคร”*

ที่ถ้ำโพนงาม พ.ศ. ๗๗ ที่ท่านว่า *“เกือบเสียเหมือนกัน...ฯลฯ”* นั้นต่อมาท่านก็เขียนว่า *“การทำความเพียรอยู่ถ้ำโพนงาม ปี ๗๗ นั้น เด่นมาก หากเราได้ฟังเทศน์ท่านอาจารย์มั่น เราอาจได้สำเร็จอรหันต์”*

“เกือบเสีย...” ของท่าน

ดังนั้น ที่ภูบักบิดนี้เช่นกัน ท่านว่า *“เกือบเสีย”* แต่กรุณาฟังที่ท่านบันทึกไว้ ณ อีกแห่งหนึ่งว่า

“ถ้ำภูบักบิด เป็นสถานที่ทำความเพียร ไม่เบื่อ จิตไม่คุ้นเคยในสถาน เกรงกลัวในสถานเสมอ นำมาซึ่งความเจริญ นิมิตไม่ร้าย เมตตาจิตเสมอภาค ไม่มีอคติ แผ่เมตตาจิตเยือกเย็นดี ถ้ำนี้ปรุโปร่งทั่ว ธันวาคม พ.ศ. ๙๙ เดือนอ้าย พ.ศ. ๙๙ ถ้ำนี้ได้พิจารณาตาย ตายที่สังดดี เป็นหนทางพระอริยเจ้าตายคนเดียว ตายด้วยกิเลส คือตายด้วยหมู่ไม่ดี”

“ถ้ำนี้พิจารณาธรรมะแจ่มใส พิจารณาแห่งเดียวรู้ทั่ว ***ภาวนาได้ทะลุทั้งตัว ภาวนาลมหายใจทุกเส้นขน เทพ อมนุษย์ นาค ในที่นี้ชอบเอาใจมาก แผ่เมตตาจิตนั้นชอบนัก*** *มีเมตตาเสมอภาคต่อบุคคลทั้งปวง* ***จิตสูงมีอำนาจมาก ความรู้เลื่อนจากฐานะเดิมสู่ที่สูงมาก*** *ประหวัดถึงกึ่งพุทธกาลเสมอ มีปาฏิหาริย์ดีกว่าถ้ำอื่นๆ จิตอุ้มหนุน เอื้อเรื่อยๆ อยู่ถ้ำนี้ไปนานๆ จะมีความรู้ใหญ่โต จิตประหวัดคิดถึงกามไม่มี เหมือนที่ถ้ำผาปู่นิมิตความฝันเป็นมงคล”*

เราคงจะเข้าใจคำว่า ***“เกือบเสีย”*** ของท่านได้ดีแล้ว

พรรษาที่ ๓๓-๓๕

จำพรรษาร่วมกับกัลยาณมิตร

พ.ศ. ๒๕๐๐ ณ วัดป่าแก้ว บ้านชุมพล อ.สว่างแดนดิน จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๒ ณ ถ้ำกลองเพล อ.หนองบัวลำภู จ.อุดรธานี

จากวันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ ที่หลวงปู่ได้ญัตติเป็นธรรมยุต ณ วัดโพธิสมภรณ์ ได้เป็นนาคขวาของเจ้าคุณธรรมเจดีย์ ผู้เป็นองค์อุปัชฌายะ โดยมีพระคุณเจ้าหลวงปู่ขาว อนาลโย เป็นนาคซ้าย ท่านทั้งสององค์ผู้เป็นคู่นาคขวาและซ้ายของกันและกัน ก็เป็นกัลยาณมิตรเอื้อเฟื้อต่อกันตลอดมา ด้วยต่างมีใจตรงกัน หวังจะปฏิบัติธรรมเพื่อความเกษมหลุดพ้นจากโอฆสงสารเช่นเดียวกัน นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ซึ่งท่านและหลวงปู่ขาว ได้จำพรรษาร่วมกัน ณ วัดป่าบ้านหนองวัวซอ ซึ่งมีหลวงปู่ชอบ ฐานสโม จำพรรษาอยู่ร่วมด้วยแล้ว ท่านต่างก็แยกย้ายกันไปแสวงหาภูเขา เงื้อมถ้ำ โคนไม้ ตามป่าเปลี่ยว เขาสูง เพื่อทรมานกิเลส ต่างถิ่นต่างสถานที่กันไปตามนิสัยความพอใจของแต่ละองค์ บางโอกาส บางสถานที่ ท่านอาจจะโคจรมาพบกันบ้าง แต่เมื่อต่างองค์ต่างพอใจในความวิเวก สันโดษ อยู่คนเดียว ไปคนเดียว เป็นปกตินิสัย การจะมาจำพรรษาด้วยกันอีกจึงเป็นการยาก กระทั่งเวลาผ่านไปถึง ๒๗ ปี คู่นาคขวาซ้ายจึงมาปวารณาเข้าพรรษาด้วยกันอีกครั้งหนึ่ง

ท่านท่องเที่ยววิเวกจำพรรษาอยู่ทาง อุดร ขอนแก่น นครราชสีมา และใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ตามถ้ำเขาในเขตจังหวัดเลยอันเป็นจังหวัดบ้านเกิด พร้อมทั้งติดตามไป

อยู่จำพรรษาใกล้กับครูบาอาจารย์ในสกลนคร ในขณะที่หลวงปู่ขาวจากอุดร สกลนคร นครพนม ขึ้นไปแสวงหาความวิเวกในจังหวัดภาคเหนือ จนได้ธรรมอันเป็นที่ยอดปรารถนาแล้ว ท่านก็กลับมาภาคอีสาน ได้พบกับหลวงปู่หลุยบ้างในระหว่างเวลาที่ท่านเข้ามากราบเยี่ยมฟังธรรมหลวงปู่มั่นแล้ว ท่านก็จะเที่ยวธุดงค์ต่อไปทางจังหวัดอุดร หนองคาย ระยะเวลาที่เส้นทางโคจรมาประสานกันจึงค่อนข้างสั้น

ระยะนั้นญาติโยมแถบอำเภอสว่างแดนดินได้นิมนต์ให้หลวงปู่ขาวมาเป็นประธานให้ที่พึ่งทางใจแก่พวกเขา ที่วัดป่าแก้ว บ้านชุมพล ต.ค้อใต้ ท่านอยู่โปรดพวกเขาบ้าง แต่สถานที่นั้นไม่มีภูมิประเทศลักษณะถ้ำลักษณะขุนเขาที่ท่านพึงใจ ได้โอกาส หลวงปู่ขาวท่านก็จะหลีกเร้นไปวิเวก และบางครั้งก็อยู่ต่อไปจนเข้าพรรษา อย่างเช่นที่ดงหม้อทอง อำเภอวานรนิวาส สกลนคร ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ หรือที่ถ้ำแก้วตาดปอ บ้านทุ่งทรายจก ภูวัว หนองคาย ใน พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นต้น

ออกพรรษา ปี ๒๔๙๙ ชาวบ้านแถบบ้านค้อใต้ ก็มาอาราธนาอ้อนวอนให้หลวงปู่ขาวกลับมาอยู่ ณ วัดป่าแก้วอีก ท่านรับนิมนต์ และปี ๒๕๐๐ นี้เป็นปีสุดท้ายที่ท่านจำพรรษาอยู่โปรดชาวบ้านชุมพลและบ้านค้อใต้ เพราะต่อมาท่านก็เที่ยวธุดงคกรรมฐานได้ไปพบสถานที่สำคัญแห่งหนึ่ง ณ อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี เป็นป่ารกชัฏบริบูรณ์ด้วยพลาญหิน ละหานห้วย เงื้อมเขา และเถื่อนถ้ำ ต้นไม้สูงใหญ่ขึ้นเบียดเสียดกัน เหมาะแก่อัธยาศัยในการอยู่บำเพ็ญภาวนา หลวงปู่ขาวจึงพักอยู่ ณ บริเวณสถานที่นั้น และต่อมาก็ได้จัดตั้งขึ้นเป็นวัดมีนามว่า **วัดถ้ำกลองเพล** ซึ่งเป็นที่ซึ่งท่านอยู่บำเพ็ญสมณธรรมตลอดมาจนวาระสุดท้ายของชีวิตของท่าน ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๒๖

หลวงปู่หลุยเที่ยววิเวกมาจากทางจังหวัดเลย มาพบหลวงปู่ขาวที่วัดป่าแก้วก่อนจะเข้าพรรษา ปี ๒๕๐๐ เล็กน้อย เมื่อเพื่อนสหธรรมิกชวนให้อยู่จำพรรษาด้วยกัน แม้สภาพของวัดป่าแก้วจะอยู่ในพื้นที่ราบ ไม่ใช่ถ้ำ ไม่ใช่เขา อย่างแถบจังหวัดเลย หรือสกลนครที่ท่านพึงใจ แต่เพื่อนสหธรรมิกที่จะอยู่ร่วมด้วยเป็นผู้ที่มีอัธยาศัยต้องกัน มีคุณธรรมที่ท่านยกย่อง ท่านก็ตกลงจำพรรษาอยู่ด้วย

ท่านกล่าวว่า สถานที่นี้ออกจะเป็นที่ซึ่ง **"ลวงตา"** อยู่ กล่าวคือ เดิมคิดว่าคงจะไม่มีอะไรเลย แต่เมื่อพอใจจะได้อยู่กับกัลยาณมิตร ได้มีเวลาธรรมสากัจฉากันบ้าง ซึ่งก็คงเป็น **"สัปปายะ"** อันเพียงพอแล้วที่ท่านต้องการ อย่างไรก็ดี ท่านได้พบด้วยความประหลาดใจว่า นอกจากบุคคลสัปปายะแล้ว แม้สถานที่ก็สัปปายะ และอากาศก็สัปปายะด้วย

ท่านและหลวงปู่ขาวถูกอัธยาศัยกันมาก ท่านเล่าว่า นอกเหนือจากเวลาที่ญาติโยมมาหา ซึ่งเป็นเวลาที่ท่านช่วยหลวงปู่ขาวรับแขกแล้ว ท่านก็ต่างองค์ต่างเข้าที่ภาวนา หรือเดินจงกรมกัน อยู่คนละแห่งคนละแดนของวัด วันๆ หนึ่งแทบไม่ได้พบหน้ากันพูดคุยกัน นอกจากเวลาเตรียมตัวไปบิณฑบาตหรือฉันน้ำร้อน ท่านยอมรับว่านิสัยของท่านทั้งสองต่างคล้ายกัน คือชอบเปลี่ยนที่ทำความเพียร เช่น เวลาเช้านั่งภาวนาอยู่ ณ ใต้ร่มไม้แห่งหนึ่ง เวลาบ่ายไปทำความเพียรอีกแห่งหนึ่ง ตกค่ำเปลี่ยนที่ต่อไปอีก เปลี่ยนทิศ เปลี่ยนสถานที่ แม้แต่เส้นทางจงกรมก็ตาม ท่านก็ยังจัดทำไว้หลายสาย สายหนึ่งสำหรับบริเวณนี้ อีกสายหนึ่งสำหรับบริเวณตอนโน้น บริเวณวัดนั้นกว้างขวางมาก ด้วยยังเป็นป่าเป็นแนวไพรอยู่ ผู้ภาวนาจึงสามารถเที่ยวเลือกหาแบ่งปักปันเขตภาวนากันตามอัธยาศัย แดนนี้ สุดชายป่านี้ เป็นขององค์นี้ แดนโน้น สุดชายป่าโน้นเป็นขององค์นั้น *"ก้อสมมติกันน่ะแหละว่าเป็นแดนของใคร..."* ท่านเล่าขันๆ แต่บางเวลาเปลี่ยนทิศทางไปซ้าย ไปขวา ไปใกล้ ไปไกล ภาวนาเพลินไป ออกจากที่ภาวนาปรากฏว่ามาทับแดนกัน อยู่ห่างกันเพียงกอไม้กลุ่มเดียวก็เคยมี

ท่านต้องอัธยาศัยกันมาก ทั้งๆ ที่ท่านต่างชอบสันโดษไปองค์เดียว แต่สำหรับกับหลวงปู่ขาว ดูจะเป็นกรณียกเว้น เมื่อหลวงปู่ขาวไปพบถ้ำกลองเพล ท่านจึงชวนหลวงปู่หลุยให้ไปจำพรรษาอยู่ด้วยกันอีก ในปีพรรษา ๒๕๐๑ และ ๒๕๐๒ หลวงปู่หลุยจึงอยู่ร่วมกับหลวงปู่ขาวต่อไป รวมเป็นเวลาที่ท่านจำพรรษาอยู่ด้วยกันถึง ๓ ปีติดต่อกัน ซึ่งท่านกล่าวว่า ท่านมิได้เคยจำพรรษาอยู่ด้วยใครนานเช่นนี้มาก่อนเลย

ยิ่งถ้ำกลองเพลมีอาณาบริเวณกว้างขวาง เป็นป่ารกชัฏ บริบูรณ์ด้วยพลาญหิน ละหานห้วย เงื้อมเขา และเถื่อนถ้ำ ดังกล่าวแล้ว การที่หลวงปู่ทั้งสององค์จะแยกกัน

หลีกเร้นไปหาที่สงัดวิเวก จึงแทบไม่มีโอกาสที่จะมา **"ทับแดน"** กันได้เลย อยู่องค์ละเงื้อมหิน องค์ละถ้ำ ไม่ต้องพูดคุยกัน ในภายหลังได้มาพบบันทึกของหลวงปู่หลุย ท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

"พระเถระไปเยี่ยมกัน ท่านใช้ฌานของจิต ไม่ต้องพูดกันอย่างคนธรรมดา รู้สุข รู้ทุกข์ รู้ทันที ผิดกับคนสามัญ ต้องถามสุขทุกข์กันเสียจึงรู้ได้"

คงจะพอเข้าใจแล้ว ทำไมท่านไม่จำเป็นต้องพูดคุยกัน

เฉพาะในถ้ำกลองเพล ซึ่งเป็นถ้ำใหญ่กว้างขวาง เพดานถ้ำสูง มีอากาศโปร่ง โล่งสบาย ลมพัดถ่ายเทได้ ปากถ้ำก็กว้าง คนเข้าไปอยู่ในบริเวณถ้ำได้เป็นจำนวนเรือนพัน กล่าวกันว่า ภายในถ้ำเคยมีกลองเพลใหญ่ประจำอยู่ลูกหนึ่ง ขนาดใหญ่มหึมา ไม่ทราบสร้างกันมาแต่กาลใด สมัยใด คงจะเป็นเวลานับด้วยร้อยๆ ปีผ่านมาแล้ว บ้างก็ว่าเกิดขึ้นเองพร้อมกับถ้ำ บ้างก็ว่าเป็นกลองเทพเนรมิตขึ้นสำหรับผู้มีบุญ กลองเพลนั้นอยู่คู่กับถ้ำมาช้านาน สุดท้ายก็เสื่อมสลายลงเป็นดินตามกฎแห่งอนิจจังที่ว่า มีเกิดย่อมมีดับ มีอุบัติย่อมมีเสื่อมสลายทำลายลง พวกที่เคยเข้าไปล่าสัตว์อาศัยเข้าไปพักเหนื่อยหรือหุงหาอาหารเล่าว่า เคยเห็นเศษไม้ของกลองยักษ์นั้นที่กระจัดกระจายอยู่ในหลืบถ้ำเอามาเป็นฟืนหุงต้มอาหารได้ ที่สำคัญก็คือ ภายในถ้ำนั้นมีพระพุทธรูปขนาดต่างๆ มากมาย ประดิษฐานไว้ตามหลืบเขา และในถ้ำ ส่วนที่กล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปทอง หรือพระพุทธรูปเงินแท้ นั้น ได้ถูกคนในสมัยหลังยึดถือเอาไปเป็นสมบัติส่วนตัวกันหมดแล้ว

โดยที่ปี ๒๕๐๑ เป็นปีแรกที่หลวงปู่ขาวท่านมาเริ่มตั้งวัดถ้ำกลองเพล ดังนั้นหลวงปู่หลุยจึงเท่ากับมาร่วมอยู่ในยุค **"บุกเบิกแรกตั้ง"** ด้วย ท่านมิได้มีนิสัยในทางก่อสร้าง แต่ท่านก็คงช่วยเพื่อนสหธรรมิกของท่านในการเทศนาอบรม โดยเฉพาะเชิญชวนพุทธบริษัทให้มาร่วมทำนุบำรุงวัดถ้ำกลองเพลด้วย ได้พบข้อความในสมุดบันทึกของท่านหลายแห่ง ซึ่งท่านให้ชื่อไว้ว่า *"โฆษณาเชยชมถ้ำกลองเพลโดยเอกเทศ"* ขอเลือกนำมาลงพิมพ์ไว้เป็นอนุสรณ์ในที่นี้สำนวนหนึ่ง ดังนี้

“ถ้ำกลองเพล เป็นสถานที่ประชุมของพุทธบริษัท มีทั้งภิกษุสงฆ์สามเณร มีทั้งศิษย์วัด มีทั้งแม่ขาว นางชี และมี**ท่านอาจารย์ขาว** ผู้เป็นเถระผู้ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาเป็นเจ้าอาวาส ประกอบทั้งมีคุณวุฒิทางธรรมวินัยที่ได้อบรม และฉายความรู้มาจากเถระผู้ใหญ่ กล่าวคือ**ท่านอาจารย์มั่น** โลกนิยมกันว่าเป็นคณาจารย์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานที่สำคัญของภาคอีสาน”

“แม้ท่านอาจารย์ขาวองค์นี้เป็นที่นับถือของพระเถรานุเถระผู้ใหญ่มานาน ทั้งท่านได้มีโอกาสมาจำพรรษา ณ ถ้ำกลองเพล ที่ถ้ำกลองเพลนี้ก็ได้ทราบว่าพระภิกษุ สามเณร แม่ขาว นางชี มาจากต่างถิ่น ต่างจังหวัด เช่น อุบล อุดร ขอนแก่น เลย หนองบัวลำภู สกลนคร พร้อมฉันทะมาจำพรรษา ณ ถ้ำกลองเพลนี้ปีละมากๆ หากว่าเช่นนั้นเป็นสายชะนวนให้พุทธบริษัทดำเนินการก่อสร้างวัดถ้ำกลองเพล”

“ถ้ำกลองเพลนี้ เนื้อที่ของวัดกว้างขวาง ประมาณ.....ไร่ ภูเขาถ้ำกลองเพลเป็นธรรมชาติภูเขามาตั้งแต่ปฐมกัป มีเรือกเกณฑ์ภูมิลำเนาดี มีน้ำอุปโภค บริโภค มีถ้ำใหญ่มีพุทธรูปปฏิมากรเป็นพยานน่าชื่นใจ น่าบูชา และมีเหลี่ยมหินที่เล็กๆ หลายแห่งซอกเขาต่างๆ เป็นที่ซ่อนใจซ่อนตัวในเวลากลางวันได้ สถานที่ขึ้นไปหาถ้ำบิ้งขึ้นแต่ถ้ำหารไป มีสูงๆ ต่ำๆ และมีกุฏิปลูกขึ้นไปโดยลำดับสวยงาม ส่วนผาผึ้งนั้นมีดานหินที่สะอาด เดินภาวนาเปลี่ยนอิริยาบถได้ตามสบาย ทั้งมีก้อนหินสูงๆ ต่ำๆ สะอาด เจริญใจ ทั้งมีลำคลองน้ำเล็กๆ ที่มีน้ำใช้ ฤดูฝนใสสะอาด บริโภค อุปโภค ได้เป็นอย่างดี ถ้ำกลองเพลนี้ประกอบไปด้วยป่าใหญ่ที่เกิดจากธรรมชาติ เป็นเทือกดงแนวป่าเปลี่ยวสดชื่น ป่าไม้นั้นล้วนอยู่ในบริเวณถ้ำกลองเพลทั้งนั้น”

“ถ้ำกลองเพลนี้ หนทางเข้าวัดติดกับทางรถยนต์ระหว่างอุดรไปหนองบัวลำภู ทางแยกรถยนต์เข้ามาทางวัด ๕ กิโลเมตร สะดวก ไม่ขัดข้องด้วยประการใดๆ ถ้ำกลองเพลเป็นสถานที่ห่างไกลจากบ้าน เป็นสถานที่เจริญสมณธรรม เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มาแต่โบราณกาลนานหนักหนา เป็นสถานที่มงคลดุจเทพรักษาถิ่นนี้มาก เป็นสถานที่ดึงดูดน้ำใจพวกเราพุทธบริษัทให้มาดูสภาพของถ้ำกลองเพลเรื่อยๆ เป็นสถานที่มีชื่อเสียงเด่นไปต่างจังหวัดอื่น เป็นสถานที่ร่วมใจของชาวเมือง มีข้าราชการ

พ่อค้าพาณิชย์ และชาวไร่ชาวนา พากันมานมัสการพระพุทธรูปปฏิมากร เจดียสถาน แม้ในฤดูกาลปีใหม่ ท่านศาสนิกชนทั้งหลายพากันมาสระสรงพระพุทธรูป เพื่อขอฟ้าขอฝน และขออยู่อายุ วรรณะ สุขะ พละ สำหรับปีใหม่"

"ถ้ำกลองเพล มีทั้งต้นกล้วย ต้นขนุน ต้นมะละกอ เป็นพิเศษ หมากไม้บริโภคที่เกิดจากธรรมชาติไม่แสลงโรค ครั้นพากันบริโภคแล้วบังเกิดความสุข หากว่าเป็นเช่นนี้ พวกเราพุทธศาสนิกชนควรปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมสาธารณวัตถุเพื่ออุทิศบูชาไว้ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอานิสงส์อย่างใหญ่ไพศาล"

"ถ้ำกลองเพลนี้ มีท่านอาจารย์ขาวเป็นเจ้าอาวาส ท่านเป็นคณาจารย์ฝ่ายวิปัสสนา ทั้งมีพระภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมาก มีทั้งฤดูแล้ง ฤดูฝน มิได้ขาด ท่านโยคาวจรเจ้าทั้งหลายผู้ที่แสวงหาวิโมกขธรรมย่อมไปๆ มาๆ อยู่อย่างนั้นมิได้ขาดสาย ท่านเหล่านั้นมาพักพาอาศัย พึ่งร่มพึ่งเย็นที่คณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายท่านพากันก่อสร้างไว้ดังนี้ แม้เสนาสนะไม่เพียงพอก็อยู่ ท่านเหล่านั้นพากันอยู่ในรุกขมูล ต้นไม้บ้าง อยู่ในถ้ำบ้าง อยู่ง่ามภูเขาบ้าง แล้วแต่ความผาสุกของท่านเหล่านั้น"

"ถ้ำกลองเพล ต่ออนาคตข้างหน้าจะเป็นวัดสำนักใหญ่ เป็นสถานที่เป็นมงคลอย่างยิ่งในอนาคตข้างหน้า หากว่าเป็นเช่นนี้ การก่อสร้างใดๆ จะเป็นกุฏีก็ดี หรือจะเป็นสรณวัตถุสิ่งอื่นๆ ก็ดี ล้วนแต่เป็นสถานที่เสนาสนะต้อนรับพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายที่มาแต่จตุรทิศทั้ง ๔ ซึ่งมีอานิสงส์อย่างไพศาล"

"...นำมาซึ่งความชื่นใจของท่านศาสนิกชนพุทธบริษัทต่อหลายฟ้าหลายปี จะเป็นสำนักใหญ่รุ่งเรืองด้วยผ้ากาสาวพัสตร์อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ ท่านผู้มาพบเห็นก็พากันใคร่อยากจะก่อสร้างเป็นอนุสาวรีย์ไว้ในศาสนาทั้งนั้น เพื่อสืบบุญลูก บุญหลาน บุญเหลน ต่อไป อนุชนเหล่านั้นก็จะได้พากันระลึกได้ว่า ปู่ของเรา ย่าของเรา ทวดของเรา บิดามารดาของเรา ท่านเหล่านั้นได้พากันก่อสร้างไว้แล้ว อนุชนเหล่านั้นจะได้พากันก่อสร้างสืบต่ออนาคต ดังนี้"

พรรษาที่ ๓๖ พ.ศ. ๒๕๐๓
ในถ้ำเขตจังหวัดเลย

จำพรรษา ณ ถ้ำมโหฬาร ต.หนองหิน อ.ภูกระดึง จ.เลย

พอออกพรรษา ปี ๒๕๐๒ แล้ว หลวงปู่ก็แยกจากกัลยาณมิตรของท่าน ออกจากวัดถ้ำกลองเพล ท่องเที่ยววิเวกมุ่งกลับไปทางจังหวัดเลย ซึ่งขณะนั้นยังสมบูรณ์ด้วยป่าด้วยเขา มองเห็นภูเขาลูกแล้วลูกเล่าต่อเนื่องเนืองนันต์กันไปเป็นสีเขียวอ่อนแก่สลับซับซ้อนกัน

แม้บริเวณแถวถ้ำกลองเพลเอง ก็ยังเป็นป่าดงพงทึบอยู่ มีเสือมีช้างเข้ามาเยี่ยมกรายในบริเวณวัดอยู่เสมอ ฉะนั้น เมื่อพ้นเขตที่วัด ก็ไม่ต้องสงสัยว่า ต่อไปจากนั้นบริเวณป่าเขาลำเนาไพรก็จะยังคงสภาพ **“ป่าดงพงทึบ”** จริงๆ เพียงใด ต้นไม้แต่ละต้นใหญ่มาก สำนวนท่านเรียกว่า **“กอดไม่หุ้ม”** หมายความว่า ใหญ่จนคนโอบไม่รอบ สัตว์ป่ายังคงอุดมสมบูรณ์ บ้านเรือนผู้คนห่างกัน เล่าว่า จากอุดรไปเลยนั้นเป็นภูเขามาก ที่เห็นเป็นถนนลาดยางคดเคี้ยวไปตามไหล่เขานั้น เพิ่งจะมาทำกันในสมัยหลังๆ นี้ดอก การเดินทางสมัยหลังๆ นี้ จึงกลายเป็นของสะดวกง่ายดาย พระธุดงคกัมมัฏฐานสมัยหลังจึงอาศัยความเจริญก้าวหน้าของการคมนาคมเดินทางไปมาอย่างสะดวกสบาย

หลวงปู่เคยเทศนาไว้ในภายหลัง วิจารณ์กัมมัฏฐานสมัยใหม่ไว้ว่า

“...ทุกวันนี้ ***กัมมัฏฐานขุนนาง*** *เป็นยังไงขุนนาง หรูหรามากเหลือเกิน ขุนนางหมายความว่ายังไง เดินธุดงค์ขึ้นรถแล้ว นั่น เดินธุดงค์ขึ้นเรือบินแล้ว นั่น แต่ก่อนน่ะไม่ได้ทีเดียว แบกกลด ขึ้นภูเขา ลงภูเขา แหม เหนื่อยยากเหลือเกินนะ แต่ก่อนนะอาหารการกินก็ไม่บริบูรณ์เหมือนทุกวันนี้นะ กินพริกกินเกลือไป แล้วมื้อแล้ววันไป หิวมาก หิวมากเทียวเวลาเย็นนะ นั่น”*

“เดี๋ยวนี้อะไร ป้อนอาหารใหญ่โต หรูหรามาก เลี้ยงกิเลสนะ มันจะมีความรู้ความฉลาดอะไรได้นะ แล้วขึ้นเรือบินด้วย แล้วขึ้นรถขึ้นราด้วย”

“กัมมัฏฐานขุนนาง ทุกวันนี้น่ะ ***ลาภเกิดก่อนธรรม*** *ลาภมันเกิดก่อนนะ เมื่อเกิดก่อนซะแล้วมันยกจิตไม่ขึ้นทีเดียว ลาภมันเกิดขึ้นก่อน มันถ่วงหัวทุบหาง มันยกจิตไม่ขึ้น มันติดลาภติดยศอยู่...”*

นับเป็นภัยอย่างยิ่งต่อผู้ที่ยังไม่ถึงมรรคถึงผล เพราะลาภสักการะย่อมฆ่าบรรพชิต หัวก็ถูกถ่วง หางก็ถูกทุบ ก็ได้แต่แบนเละตาย มีแต่ตายลูกเดียวเท่านั้น

ท่านเล่าถึงสภาพป่าเขาแถบจังหวัดอุดรต่อเนื่องไปจังหวัดเลย ในสมัยที่ท่านยังเดินธุดงค์ไปมาอย่างโชกโชนอย่างละเอียด แม้ขณะในปี ๒๕๐๑-๐๒-๐๓-๐๔ ก็ยังคงสภาพป่าอยู่ เดินไปนานๆ จึงจะพบบ้านผู้บ้านคนสักครั้ง ล้วนขุดดินทำไร่กันตัวเป็นเกลียว สัตว์ป่าก็ยังมากมาย บางแห่งชาวบ้านเห็นหน้าพระก็ปรับทุกข์ กลางวันแท้ๆ ไปเกี่ยวหญ้ากันห้าหกคน อยู่ใกล้ๆ กันด้วย แต่ต่างคนต่างก็หมกมุ่นอยู่กับงานเฉพาะหน้า ได้ยินเสียงเพื่อนร้องคำเดียว เหลียวไป เสือมันตะปบไปแล้ว มันคาบร่างตีใส่ดินตูมเดียว เพื่อนก็เงียบเสียง ทุกคนเห็นอยู่กับตาตะลึงงันกันไปหมด ไม่ทราบจะทำอย่างไร เพื่อนเงียบเสียง ตัวอ่อนนิ่งไปแล้ว จ้าวป่ามันยังชำเลืองดู แล้วก็เยื้องย่างเดินฉากไป โดยมีร่างเลือดโทรมของเพื่อนติดอยู่ในปาก น่าสยดสยอง น่าสลดสังเวชอย่างยิ่ง สัตว์เล็กย่อมพ่ายสัตว์ใหญ่ สัตว์อ่อนแอย่อมแพ้แก่สัตว์แข็งแรง ชีวิตช่างไม่มีคุณค่า หาที่พึ่งมิได้เลย พึ่งได้แต่พระธรรมอย่างเดียว ท่านจึงได้แต่เทศน์ปลอบใจเขา อบรมสั่งสอนให้เขาพากันยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่ง รู้จักรักษาศีล ศีลเป็นธรรมเครื่องค้ำจุนโลก โดยเฉพาะการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ชีวิตย่อมเป็นที่รักที่หวง

ของทุกคน ไม่มีใครอยากเจ็บอยากตาย สัตว์ก็เช่นกัน เขาก็มีชีวิตเหมือนกับเรามนุษย์ เวลานี้เขามาเกิดเป็นสัตว์ตามกรรมที่กระทำมา ต่างมีความคิด ความนึก เจ็บ ร้อน อ่อน หิว กลัวตาย เช่นมนุษย์เหมือนกัน เพียงแต่พูดออกมาเป็นภาษามนุษย์ไม่ได้เท่านั้น การมาอยู่ในป่าเปลี่ยวท่ามกลางสัตว์ร้ายเช่นนี้ ยิ่งต้องพยายามรักษาศีลข้อไม่ฆ่าสัตว์นี้ให้มากให้ยิ่ง ให้มีใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ ผลของความเมตตาต่อสัตว์นั้นจะเป็นเครื่องคุ้มครองตนเองและครอบครัวให้แคล้วคลาดจากภยันตรายจากสัตว์เช่นกัน เมื่อเราเมตตาเขา เขา พวกเขา ย่อมเมตตาเรา เสือและเพื่อนผู้นั้นคงเป็นคู่กรรมเวรกันมา ทำไมอยู่กันหลายคน มันจึงเจาะจงคาบเอาไปแต่คนนั้นคนเดียว ขอให้ปลงใจเสียเถิด ปัจจุบันก็ให้ทำแต่กรรมดี อย่าก่อเวรต่อไป

ท่านเล่าว่า ขณะที่สั่งสอนเขานั้น ภาพเหตุการณ์เมื่อท่านเองได้ผจญกับเสือที่ถ้ำโพนงาม ก็กลับมาเป็นภาพอนุสรณ์ให้ได้รำลึกถึงอีก ทำให้สงสารพวกชาวบ้านเหล่านั้นยิ่งนัก

หลวงปู่ธุดงค์ตัดมุ่งตรงไปทางริมแม่น้ำโขง ท่านเคยอยู่เชียงคานในสมัยยังหนุ่มก่อนบวชหลายปี จึงกลับไปเยี่ยมผู้คนทางนั้นด้วย และเลยข้ามฝั่งไปฝั่งลาว ไปเมืองแก่นท้าว

กลางเดือนมีนาคม ๒๕๐๓ ท่านบันทึกไว้ว่า

"อยู่ปากเหือง ข้างแรม ๓ ค่ำ เดือน ๔ พ.ศ. ๐๓ (วันอังคารที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ – ผู้เขียน) เทวดานิมิตนิมนต์ไปแผ่เมตตาจนนกเขาขันกลางคืน ภาวนาดีแจบจม แม่ครูอ้วนอุปัฏฐาก น้ำโขงไม่เป็นสัปปายะ"

ที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ท่านไปภาวนาที่ถ้ำผาพร้าว ซึ่งท่านว่าภาวนาดีมาก อีกหลายปีต่อมา ท่านบันทึกเกี่ยวกับการอยู่ถ้ำผาพร้าวในปี ๒๕๐๓ ไว้อีกว่า

"ถ้ำผาพร้าว ฝั่งซ้าย เกือบเสีย บุญวาสนาแก้ทัน เพราะอยู่คนเดียวเสียด้วย..." ท่านรำพึงต่อไปว่า *"นี้พระเถระผู้ใหญ่ยังมีนิมิตหลอกได้"*

ดังได้เคยกล่าวมาแล้วว่า คำว่า **“เกือบเสีย”** ของหลวงปู่นั้นมีความหมายเฉพาะองค์ท่าน ใครมาเห็นบันทึกของท่านกล่าวถึงสถานที่บำเพ็ญความเพียรที่ใดว่าเป็นที่ **“เกือบเสีย”** หรือ **“เป็นบ้า”** แล้วเข้าใจตามภาษาของเราเองก็จะผิดถนัด **“เกือบเสีย”** หรือ **“เป็นบ้า”** ของท่าน คือการภาวนาจนจิตลงถึงอัปปนาสมาธิ เมื่อถอนออกมาเกิดมีนิมิตรู้เห็นเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นวิสัยของท่านผู้เคยมีนิสัยวาสนาทางอภิญญามาก่อน มิได้พยายามปล่อยวางนิมิต คงเพลิดเพลินไปตามนิมิตและความรู้เห็นนั้น ถ้าปล่อยไปก็จะ **“เสีย”** หรือ **“เป็นบ้า”** ไปเลย จึงต้องมีการ **“แก้บ้า”** หรือ **“แก้ไม่ให้เสีย”** โดยใช้ไตรลักษณ์เข้าพิจารณาให้เห็นเป็น **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** ตามสำนวนของท่านว่า **“ล้างเช็ด”** หรือ **“ฟอก”** จิตให้บริสุทธิ์ การภาวนาที่ **“เกือบเสีย”** หรือ **“แก้บ้า”** ได้แล้วหมายความว่า จิตจะเด่นดวง เป็นจิตที่มีปาฏิหาริย์แกล้วกล้ามาก

ยกตัวอย่างที่ท่านเคยวิจารณ์การภาวนาที่ถ้ำโพนงามไว้ว่า *“...ถ้ำโพนงาม พ.ศ. ๗๗ เกือบเสียเหมือนกัน ระยะผลร้ายที่สุด เกือบสึก เกือบบ้า เกือบเสียชีวิต...”* และในขณะเดียวกัน ท่านก็กล่าวไว้อีกเช่นกันถึงการเจริญภาวนา ณ ที่ถ้ำโพนงามนั้น ในช่วงระยะเวลาเดียวกันว่า *“ความเพียรอยู่ถ้ำโพนงามนั้นเด่นมาก เอาลัทธิท่านอาจารย์สิงห์และท่านมหาปิ่น* (ท่านเพิ่งกลับมาจากการไปจำพรรษาอยู่กับท่านอาจารย์สิงห์ ณ ที่วัดป่าบ้านเหล่างา ปี ๒๔๗๔ และกับท่านอาจารย์พระมหาปิ่น ณ วัดป่าศรัทธารวม ปี ๒๔๗๕ –ผู้เขียน) *หากเราได้ฟังเทศนาท่านอาจารย์มั่น เราอาจได้สำเร็จอรหันต์”* **“เกือบเสีย”** ของท่านยังเด่นดวง จนท่านอุทานว่า หากได้ฟังเทศนาท่านอาจารย์ ท่านอาจได้สำเร็จอรหันต์

ท่านเคยเล่าให้ศิษย์ใกล้ชิดฟังว่า ทางฝั่งประเทศลาวยังมีป่าดงพงไพรเหมาะเป็นที่วิเวกเจริญสมณธรรมอีกมาก เพราะบ้านเมืองยังไม่ถูกความเจริญเข้ารุกไล่อย่างรวดเร็วเช่นทางประเทศไทย ที่สงบสงัด เถื่อนถ้ำ เงื้อมเขาสูง ยังโดดเดี่ยวปกคลุมด้วยไพรพฤกษาเขียวครึ้ม และสมัยนั้นการเดินทางข้ามไปมาระหว่างไทยและลาวก็ง่ายดาย ไม่มีพิธีการเข้มงวดกวดขันดังในสมัยที่ลาวเปลี่ยนการปกครองมาเป็นสาธารณรัฐแล้ว พระธุดงคกัมมัฏฐานที่เคยไปแสวงหาความสงบวิเวกยังถิ่นโน้นจึงต้องลดละไป เป็นที่

น่าเสียดายมาก ระหว่างอยู่ทางฝั่งลาว ก็พักตามเถียงนาบ้าง วัดร้างบ้าง บางทีก็มีผู้นิมนต์ให้ไปโปรดตามบ้านช่องห้องหอของศรัทธาญาติโยม ซึ่งมักจะเคยคุ้นต่อการข้ามมากราบครูบาอาจารย์พระกัมมัฏฐานสายนี้อยู่แล้ว

การเดินทางไปเที่ยวกัมมัฏฐานของหลวงปู่นี้ เท่าที่เรียนถามพระเณรที่เคยได้มีโอกาสไปกับท่านเล่าว่า ท่านมักจะไปผู้เดียวตลอดมา จนระยะหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ ล่วงแล้วนี้ ท่านจึงมีเณรติดตามบ้างเป็นบางครั้ง ที่ใดท่านได้อยู่องค์เดียว ท่านก็อยู่นานหน่อย ถ้ามีหมู่พวกอยู่ด้วย ท่านก็จะไม่อยู่นาน ท่านมักเคลื่อนที่ทุกสามวันห้าวัน หากการภาวนาดีก็จะอยู่ถึงเจ็ดวันแปดวัน หมู่พวกมาอยู่ด้วย ท่านก็ปล่อยให้หมู่พวกอยู่ แล้วท่านจะหลีกหนีไปเอง พอถึงต้นเดือนพฤษภาคม ท่านก็กลับมาจากแถบริมฝั่งแม่น้ำโขง มาในเขตอำเภอภูกระดึง มุ่งมาถ้ำมโหฬาร

"ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๐๓ (ตรงกับวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ – ผู้เขียน) กลับมาอยู่ถ้ำมโหฬาร วิเวกดี นำมาซึ่งความสุขใหญ่ มีโอกาสภาวนาชำระจิตอย่างเดียว ดีกว่าถ้ำผาปู่ ถ้ำผาพร้าว ไม่ขัดข้องด้วยสิ่งอันใด แต่อาพาธบางประการ เบื่อผักหวาน หมู่เพื่อนช่วยเหลือทุกอย่าง..."

ได้ความว่า ระยะนั้นเณรเก็บผักหวานมาต้มถวายทุกวันๆ และโปรดอย่าลืมว่า ระยะนั้นท่านทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ อาหารนั้นก็มักจะเป็นปลาร้าละลายน้ำต้มกับผักใบไม้ที่พอหาได้ใกล้ถ้ำ

"แรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ พ.ศ. ๐๓ (วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ –ผู้เขียน) ภาวนาสละตายลงไป เชื่อนิมิตอิงอริยสัจ ๔ บังคับจิตอยู่เสมอ ตั้งสติให้ระวังอยู่อาการนั้น เพื่อความชำนิชำนาญของสติ เมื่อรู้เท่าอันนี้แล้วเป็นแก่นสารของจิต แก่นสารของอริยสัจ จิตจะปกติ ตั้งเที่ยงอยู่ในโลกุตระ บรรดานิมิตเข้าหลอกไม่ได้ สติกับหลักอริยสัจอิงกันอยู่โดยดี..."

ในปี ๒๕๐๓ นี้ ท่านก็ตกลงจำพรรษา ณ ถ้ำมโหฬาร ส่วนปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ท่านจำพรรษา ณ ถ้ำแก้งยาว ซึ่งอยู่ ณ บ้านโคกแฝก ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง จ.เลย

พรรษาที่ ๓๗ พ.ศ. ๒๕๐๔

พบงูใหญ่มาอยู่ใต้แคร่

จำพรรษา ณ ถ้ำแก้งยาว บ้านโคกแฝก ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง จ.เลย

พ.ศ. ๒๕๐๔ หลวงปู่จำพรรษา ณ ถ้ำแก้งยาว บ้านโคกแฝก ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง เป็นการกลับมาจำพรรษาที่จังหวัดเลยเป็นปีที่สอง

ในปีนี้ท่านได้มีโอกาสเข้าไปในกรุงเทพฯ ซึ่งคงจะเป็นครั้งแรกของท่านในชีวิตสมณเพศ ท่านเล่าว่า เคยเข้ามาครั้งหนึ่ง มากับพวกบาทหลวงสมัยยังเป็นคริสต์ เป็นเด็กหนุ่ม เขาพาไปที่โบสถ์สามเสน ได้ไปสวดมนต์ แล้วก็ถูกพากลับ ไม่ทันเห็นหนอะไร... คำนวณจากประวัติ ขณะเมื่อท่านยังเป็นคริสต์ คงอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี คงจะเป็นราว พ.ศ. ๒๔๖๓ หรือก่อนนั้น มากรุงเทพฯ ครั้งนี้ คงจะมีผู้นำทางไปชมเมือง ท่านบันทึกสรุปถึงสถานที่ซึ่งได้ไปโดยย่อดังนี้-

“พ.ศ. ๐๔ วัดพระแก้ว โรงพยาบาลสงฆ์ วัดนรนาถ วัดมหานิกาย พระพุทธรูปทองคำ (วัดไตรมิตรวิทยาราม - ผู้เขียน) วัดมงคล สะพานพระพุทธยอดฟ้า พระเจ้าตากสินทรงม้า บางแค ผ่านโรงทหาร กระทรวงกลาโหม สถานที่เลี้ยงสัตว์ แต่เข้าไม่ถึง วัดสัมพันธวงศ์ ภูเขาทองในพระนคร น้ำพุ วัดอโศการาม สมุทรปราการ นครปฐม ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ เขาวัง พระพุทธรูปใหญ่นอน วัดสนามพราหมณ์ สถานที่พิพิธภัณฑ์ ไปกรุงเทพฯ ๑ คืน ๕-๖ เขาพระงาม ลพบุรี ถ้ำสิงห์โต โคราช เขาวงพระจันทร์”

ภูมิสถานของถ้ำแก้งยาวที่หลวงปู่ไปจำพรรษานี้ อยู่สูงขึ้นไปบนภูเขาในบริเวณเขตวัดป่าถ้ำแก้งยาว ซึ่งในสมุดบันทึกได้มีลายมือของท่านพรรณนากล่าวขวัญถึงวัดป่าถ้ำแก้งยาว ดังนี้

"วัดป่าถ้ำแก้งยาว มีภูเขาลูกหนึ่งต่างหาก มีถ้ำเล็กติดต่อกับชายทุ่งนา ประกอบด้วยอากาศที่พัดเข้ามาในวัดได้สะดวก บริบูรณ์ด้วยน้ำอุปโภค บริโภค มีทั้งฤดูแล้ง ฤดูฝน ฤดูหนาว มีลำคลองรอบวัด มีไม้ไผ่ตามลำคลองเขียวชอุ่มเยือกเย็นดี ไม่พลุกพล่านแก่คนสัญจรไปมา ถ้ำแก้งยาวนี้มหาชนนิยมถือกันมาแต่โบราณาจารย์ ถึงฤดูปีเทศกาลปีใหม่ คณะญาติโยมพากันไปนมัสการขอพระ ขอฟ้า ขอฝน และบวงสรวงเพื่ออายุ วรรณะ สุขะ พละ สำหรับปีใหม่ด้วย วัดถ้ำแก้งยาวเป็นวัดที่สวยงาม เป็นวัดที่มั่นคง เป็นวัดที่ถาวร วัดที่นับถือกันมาตั้งแต่โบราณาจารย์ เป็นที่มหาชนนิยมกันมาก เป็นวัดที่วิเวกของพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายมาพักเจริญสมณธรรม..."

"ฉะนั้น ควรที่คณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายพึงสนใจ พึงตริตรอง พึงพิจารณาช่วยกันทะนุบำรุงการก่อสร้าง เป็นอนุสาวรีย์เพื่อยุวชนกุลบุตรชั้นลูกๆ หลานๆ เหลนๆ ของพวกเราสืบอายุพุทธศาสนา รับรัชทายาทสืบมรดกมาจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกันทั้งนั้น..."

พรรณนาโวหารของหลวงปู่ ทำให้พวกเราออกนึกอายใจ และยิ่งคิดว่าท่านมีพื้นความรู้เพียงแค่ชั้นประถมปีที่ ๓ ในปี ๒๕๐๔ นี้ ท่านเพิ่งจะได้เข้ามากรุงเทพฯ เพียงครั้งแรก (โดยไม่นับครั้งที่ท่านมาสมัยเป็นเด็กหนุ่มชาวคริสต์) ก็ควรนับเป็นโวหารอันทันสมัยยิ่ง

เผอิญได้พบที่ท่านบันทึกไว้อีกตอนหนึ่ง เป็นการพรรณนาพระคุณของหลวงปู่คำดี ปภาโส (พระครูญาณทัสสี) และเรื่องของถ้ำผาปู่ จึงใคร่ขออัญเชิญนำมาลงด้วยเป็นคู่เคียงกัน แสดงถ้อยคำสำนวนที่ท่านเขียนไว้ใน พ.ศ. ๒๕๐๔ เช่นเดียวกัน

“พระครูคำดี ญาณทัสสี พ.ศ. ๐๔”

“ขอท่านศาสนิกชนทั้งหลายกรุณาทราบไว้ว่า ท่านพระครูญาณทัสสี (คำดี) เป็นพระเถระผู้ใหญ่ทางฝ่ายวิปัสสนาธุระ มีพรรษาไล่เลี่ยกับอาตมากับท่านอาจารย์ชอบนับตั้งแต่ญัตติธรรมยุตมา ได้เคยไปฝึกปรือวิปัสสนาธุระกับท่านอาจารย์สิงห์ ท่านอาจารย์มหาปิ่น ที่จังหวัดขอนแก่น ด้วยกันกับอาตมา ท่านอาจารย์ชอบ ฉายความรู้มาจากอาจารย์เดียวกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๔๗๔-๒๔๗๕ นั้นๆ”

“นิสัยท่านพระครูญาณชอบอยู่ในที่วิเวก ชอบเจริญสมณธรรมในถ้ำภูเขา ชอบปกครองพุทธบริษัท เพื่อนสหธรรมิก พระภิกษุ สามเณร ตลอดแม่ขาวนางชี และคณะอุบาสกอุบาสิกา ฉะนั้น ท่านจึงมีลูกศิษย์ลูกหานั้นมาก นิสัยสุขุม ฉะนั้น บริษัทจึงชอบนัก แม้ท่านพระครูญาณทัสสีท่านเคลื่อนไปสู่จังหวัดไหน อำเภอไหน ตำบลไหน ท่านทำอัตถประโยชน์มาก เห็นได้ว่าท่านพระครูญาณทัสสีอยู่จังหวัดขอนแก่น วัดวาฝีไม้ลายมือของท่านก่อสร้างมีจำนวนมาก บรรดาข้าราชการ พ่อค้าพาณิชย์ ตลอดชาวไร่ชาวนา นิยมท่านมาก เพราะฉะนั้น การก่อสร้างของท่านจึงสำเร็จเพราะกำลังกาย กำลังวาจา กำลังทรัพย์ เพียงพอทุกอย่าง ไม่บกพร่อง แม้ท่านพระครูญาณทัสสีจะดำเนินงานการใหญ่ๆ สำเร็จได้เป็นอย่างดี ดูได้ที่จังหวัดขอนแก่น มีวัดป่าคำมะยาง ๑ วัด วัดศรีภาพ ๑ วัด เป็นวัดที่ทุ่มเทเงินทองก่อสร้างมีจำนวนมากๆ สำเร็จได้เป็นอย่างดี”

“อนึ่ง ท่านได้เคลื่อนพาลูกศิษย์ลูกหามาอยู่ถ้ำผาปู่ ต.นาอ้อ อ.เมือง จ.เลย ของพวกเรา ดูได้ที่การก่อสร้าง ถ้ำผาปู่ ๑ วัด วัดหนองหมากผาง ๑ วัด เป็นวัดที่กว้างขวางใหญ่โต ท่านพระครูญาณทัสสีเพิ่งมาอยู่ไม่นานเท่าไรปี เวลานี้วัดถ้ำผาปู่ วัดหนองหมากผางกำลังก้าวหน้าเรื่อยๆ มีคณะอุบาสกอุบาสิกาต่างจังหวัดมาเยี่ยมท่านเรื่อยๆ และมีพระภิกษุสามเณรมาจากต่างจังหวัดอื่นๆ มาเยี่ยม ศึกษาธรรมวินัยด้วยท่านเรื่อยๆ เพราะฉะนั้น สังฆรัตนะจึงตกเข้ามาในท้องที่จังหวัดเลยมาก มีวัดป่าหนองหมากผางและถ้ำผาปู่ เป็นอาทิ”

"ท่านพระครูญาณทัสสีเป็นเจ้าอาวาสวัดถ้ำผาปู่ก็จริง ปีไหนมีโอกาสดีๆ ท่านก็ไปอำเภอเชียงคานบ้าง ไปอำเภอวังสะพุงบ้าง แผ่อริยธรรมให้โอวาทแก่พระภิกษุสามเณรตลอดคณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ส่วน อ.ท่าลี่ อ.ด่านซ้าย นั้น ท่านไม่มีโอกาสไปด้วยหนทางไกล ไม่สะดวกในการเดินทาง ก็มีอันเตวาสิกสานุศิษย์ของท่านไปเที่ยววิเวกเพื่อทำอัตถประโยชน์ ปรมัตถประโยชน์ ต่อคณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายในถิ่นตำบลอำเภอนั้นด้วย ได้รับความอบรมศึกษาธรรมวินัยเป็นอย่างดี ฉะนั้น ก็แลเห็นได้ว่าท่านพระครูญาณทัสสีทำอัตถประโยชน์ ปรมัตถประโยชน์ ให้จังหวัดเลยเป็นอันมากดุจท่านอยู่จังหวัดขอนแก่นบ้านเกิดเมืองนอนของท่าน..."

ภูเขาที่ถ้ำแก้งยาวนี้ แม้จะไม่สูงเท่าไรและอยู่ใกล้ทุ่งนา แต่ก็มีความสงบสงัดดี หลวงปู่สรรเสริญถึงคุณของถ้ำแก้งยาวมาก ท่านว่าเทพมาก มีพระปัจเจกพุทธเจ้าเสด็จมาอนุโมทนาการทำความเพียรของท่านด้วย

ลักษณะถ้ำไม่ใหญ่ ทำแคร่เล็กๆ พอนั่งภาวนา กางมุ้งกลดได้ วันดีคืนดีก็เห็นงูตัวใหญ่มาขดอยู่ใต้แคร่ภาวนา ท่านว่าไม่เห็นตอนที่เขาเลื้อยเข้ามา เพราะถ้าเห็นก็คงจะตกใจบ้าง ออกไปเดินเล่นข้างนอก ชมป่าชมดง เป็นการเปลี่ยนอิริยาบถ และความจริงเป็นนิสัยของท่าน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ท่านมักจะชอบเปลี่ยนที่ภาวนา เดินไปเห็นหินก้อนนั้นเหมาะ ใต้ต้นไม้ใหญ่นี่ท่าจะดี ท่านก็เพียงแวะลงนั่ง ใช้ผ้าอาบปัดๆ ให้หินก้อนนั้นพื้นตอนนั้นสะอาด เรียบบ้าง ก็ลงนั่งทำความเพียรได้แล้ว หรือเข้าป่าเห็นต้นไม้หักโค่นต้นยาวใหญ่ทอดอยู่เหนือพื้นดิน ก็อาศัยขอนไม้นั้นเป็นทางจงกรม ให้มีสติระวังตัวตลอดเวลา มิฉะนั้นก็คงจะต้องตกลงมาจากขอนไม้นั้นได้

กลับมาถ้ำจึงมองเห็นงูใหญ่ตัวนั้น เขาขดตัวนอนเฉยอยู่ใต้แคร่ มิได้ชูคอร่าขึ้นในท่าฉก หากเอาหัวซุกลงไปในวงขนดหาง ท่านพยายามคิดว่าได้มาตั้งแคร่กีดขวางรูถ้ำซึ่งเป็นทางเข้าออกของเขาหรือไม่ มองดูก็เห็นว่าตรงที่ท่านตั้งแคร่นั้น ผนังถ้ำเรียบราบอยู่ มีทางคิดได้อยู่อย่างเดียว คืองูเห็นว่าใต้แคร่เป็นที่สงบเย็นดี ก็เลยมานอนพักผ่อนเล่นเท่านั้น ท่านจึงออกไปทำกิจส่วนองค์ เดินจงกรมพักใหญ่จึงกลับเข้ามาในตอนเย็น คิดว่าอาคันตุกะผู้ไม่ได้รับเชิญคงจะจากไปเรียบร้อยแล้ว

ผิดคาด เจ้างูใหญ่ตัวนั้นก็ยังคงยึดที่สบายตามเดิม ท่านชักรู้สึกคุ้น จึงเขยิบเข้าไปดูใกล้ๆ เห็นนัยน์ตามันมองท่านจ้องนิ่งอยู่ แล้วนัยน์ตาทั้งสองคู่ประสานกันคู่หนึ่งมองอย่างสงสัย ดูท่าที อีกคู่หนึ่งเต็มไปด้วยความการุณ แผ่กระแสแห่งเมตตาธรรมตรงเข้าไปให้อีกฝ่ายหนึ่งอย่างเต็มเปี่ยม

ท่านว่า เขาขดอยู่ใต้แคร่นั้นสามวันสามคืน ไม่ไปไหนเลย ไม่เห็นออกไปหาอาหาร หรือไปเที่ยวที่ไหน ทำตัวราวกับเป็นทหารองครักษ์มาทำหน้าที่พิทักษ์ให้ความปลอดภัยพระราชาเช่นนั้น ท่านก็เลยกางมุ้งกลดบนแคร่ตามปกติ ตื่นเช้า ตี ๓ ลุกขึ้นล้างหน้าสวดมนต์ ภาวนาแผ่เมตตาไปโดยไม่มีประมาณ โดยเฉพาะเจ้าตัวใต้แคร่นั้นอยู่ใกล้ที่สุดก็คงจะได้รับกระแสเมตตาธรรมของท่านมากที่สุดเช่นกัน

ท่านเคยผ่านการถูกพญานาครัดมาแล้วที่ภูบักบิด ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ฉะนั้นการที่เพียงเห็นงูใหญ่มาอยู่ใต้แคร่จึงดูเป็นของเล็กน้อย เทียบกันไม่ได้ ประกอบทั้งเขาก็มิได้แสดงเป็นศัตรูคู่อาฆาตแต่ประการใด ท่าทางดูสนิทสนมคุ้นเคยเป็นมิตร แถมยังดูน่าสงสารด้วยซ้ำที่ชาตินี้เขาต้องมาถือกำเนิดในชาติอันต่ำต้อยเป็นสัตว์เดรัจฉาน ท่านทำกิจวัตรประจำวันต่อไปโดยปกติ คิดว่าต่างคนต่างอยู่ ต่างใช้ชีวิตตามเพศตามชาติของตน ไม่ขัดเคืองขัดขวางกัน มีแต่เมตตาต่อกัน

เวลาผ่านไปสามวันสามคืน งูนั้นจึงจากไป เวลาออกไปท่านไม่เห็น เห็นแต่ทางราบเป็นทางยาวลงไปจากถ้ำ ลงไปถึงชายทุ่ง ขณะนั้นนาข้าวกำลังขึ้นเขียวขจี ท่านว่าเวลาเห็นเขาขดตัวอยู่ใต้แคร่ มองไม่รู้สึกว่าตัวใหญ่มากเท่าไร แต่เมื่อเห็นนาข้าวที่ราบเป็นทางยาวนั้น คะเนว่าตัวงูคงมหึมาน่ากลัว เพราะข้าวที่เขาปักดำห่างกันเป็นแถวเป็นกอนั้นถูกงูทับเป็นทางราบถึง ๓ แถว หรือ ๓ กอ มองเห็นทางที่ราบโล่งเป็นช่องแนวไปในทุ่งนานั้นลิบลิ่วไปไกลสุดสายตาทีเดียว

ฟังท่านเล่าแล้ว ก็อดกราบเรียนถามไม่ได้ว่า ชะรอยคงจะเป็นพญานาคมากกว่า แต่การมาขดอยู่ใต้แคร่นั้น คงจะต้องเนรมิตกายให้เป็นงูธรรมดาเพื่อมิให้ผู้พบเห็นหวาดกลัว เพราะความจริงท่านมีเณรไปอุปัฏฐากด้วย หากเห็นร่างแท้จริงของนาค

เณรจะตกอกตกใจได้ ครั้นเมื่อเขาจะลาจากไป ก็ฝากรอยจริงๆ ไว้ให้เห็นในทุ่งนา ท่านไม่ตอบคำถามนี้โดยตรง แต่เล่าไปว่า เวลาพญานาคออกมา จะมีเสียงร้องดัง อี๊...อื่ด...อื่ดๆ ยาวๆ

ได้ยินกันทั่วไหม

ท่านตอบว่า ได้ยินกันหลายคน แต่บางคนที่ได้ยินอาจจะไม่ทราบว่าเป็นเสียงพญานาคก็ได้

พรรษาที่ ๓๘ พ.ศ. ๒๕๐๕

จำพรรษาที่เขาสวนกวาง

กิ่ง อ.เขาสวนกวาง จ.ขอนแก่น

ในต้นปี ๒๕๐๕ นี้ ท่านยังท่องเที่ยวธุดงค์อยู่ในเขตจังหวัดเลย ท่านเดินทางรวดเร็วมาก บางทีก็ไปถ้ำผาบิ้ง ถ้ำผาปู่ อันเป็นถิ่นที่ท่านคุ้นเคยมาแต่สมัยเป็นพระผู้น้อย ผ่านไปทางอำเภอเชียงคาน ซึ่งเป็นที่ซึ่งท่านเคยใช้ชีวิตวัยหนุ่มทำราชการอยู่กับพี่เขยมาหลายปี พอดีวัดโพนแก่นที่เชียงคาน มีงานถวายเสนาสนะ ท่านก็ช่วยเทศน์อบรมประชาชนให้ด้วย

ครั้นถึงเดือน ๗ ปี ๒๕๐๕ (ตรงกับเดือนมิถุนายน ๒๕๐๕ – ผู้เขียน) ท่านเดินทางต่อไปถ้ำมโหฬาร และบันทึกไว้ว่า

"ถ้ำมโหฬาร เดือน ๗ พ.ศ. ๐๕ ฝันเห็นท่านอาจารย์ (มั่น – ผู้เขียน) ท่านนั่งคล้ายเชือกอู่ลงมา เราเห็นชัด เป็นมงคลยิ่ง"

"เดือนนี้ เราป่วยเป็นไข้คนเดียว อาการหนักมาก เกิดวิตกวิจารณ์ใหญ่ เกิดสงสัยในเวลาจิตกับเวทนาป่วยผสมกัน ในขณะนั้นทำให้จิตป่วนปั่นมาก นอนไม่หลับ ๒ คืนก็มี กลางวันก็ไม่ได้นอนอีก แต่สงบนอนด้วยฌาน หลับๆ ตื่นๆ ก็อิ่มเหมือนกัน"

"ภาวนาแลเห็นนิมิตนอกร้อยแปดอย่างปรากฏเสมอ หลบเข้าอารมณ์ได้ ต่อนั้นได้รับความสงบ จิตเข้าสู่อารมณ์แห่งความตายบ้าง"

ท่านถึงกับอุทานว่า

“แหม่ ผู้มีภูมิจิตเป็นถึงขนาดนี้ ถ้าผู้ที่ไม่มีภูมิจิตนั้น จิตคงยิ่งแปรปรวนใหญ่ ระยะนี้จะได้ระวังตัวและจิตเรื่อยๆ เพราะเห็นภัยใหญ่หลวง ๓ อย่าง ๑. เราอาพาธที่จะมรณะ ๒. เราแก่ชราแล้วใกล้มรณะ ๓. สงครามจะมาถึงในวันไหน ภัยทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นเทวทูตให้เราทำความเพียรอย่างขนาดหนักเพื่อจะได้สำเร็จก่อนกว่าภัย ๓ อย่างนี้จะมาถึงตัวเรา อีกนัยหนึ่ง เราก็อยู่ในสถานที่วิเวกคนเดียว เปลี่ยว...”

ท่านรำพึงว่า *“ภาวนานั้น ถ้ามีแต่สมาธิอย่างเดียว ต้องมีนิมิตต่างๆ หลอกอยู่เรื่อยๆ เกิดจากอุปจารสมาธิ มีอุคคหนิมิตทำให้เป็นบ้าไปได้ ทำให้จมอยู่ในสมาธิ ความสงบและสุขไปได้ ถ้าเอาภาวนาเอาวิปัสสนาผสมสมาธิแล้ว ย่อมไม่เกิดนิมิต เพราะไตรลักษณ์ล้างอยู่เสมอ และไม่สำคัญตน และไม่เป็นบ้า เกิดนิมิตทั้งหลายก็รู้เท่า”*

ท่านมิได้ฉันยา หากใช้ธรรมโอสถพิจารณาลงไปที่ ชรา พยาธิ และมรณะ เฉพาะ พยาธิ และมรณะ นั้น ท่านพิจารณาหนักแน่นเป็นพิเศษ แล้วบันทึกว่า

“อาพาธเปลี่ยนฤดู เปลี่ยนอิริยาบถไม่เสมอ อาพาธตอนเพียรกล้า อาพาธกรรมวิบาก เย็น ร้อน อ่อน หนาว หิวข้าว กระหายน้ำ อุจจาระ ปัสสาวะ มีประการต่างๆ ของกายนี้ทั้งนั้น เมื่อพิจารณาเห็นความเป็นจริงแล้วย่อมไม่รับ ย่อมเสียสละ ย่อมบรรเทาเสีย ย่อมให้พินาศเสีย ย่อมไม่เกิดต่อไป”

ท่านตั้งปณิธานเด็ดเดี่ยวเพื่อเอาชนะกิเลสลงไปว่า

“ทำความเพียรให้แข็งแรง เอาเป็นเอาตายทีเดียว ป่าช้าอยู่ที่ไหน ไป กำหนดตายที่ไหน เผา ณ ที่นั้น ดังนี้...”

ความจริง เมื่อท่านเอาชนะกิเลสได้แล้ว เวลาก็จวนแจจะเข้าพรรษาแล้ว เป็นบุคคลอื่นก็คงจะจำพรรษาอยู่ ณ ถ้ำมโหฬาร นั้นเอง เพราะสถานที่ก็ค่อนข้างคุ้นเคยกันอยู่แล้ว ด้วยท่านเพิ่งได้จำพรรษาที่ ๓๖ ณ ถ้ำมโหฬาร เมื่อปี ๒๕๐๓ นี้เอง แต่ถ้าเป็นเช่นนั้น ก็ไม่ใช่หลวงปู่ ท่านเห็นว่าการเที่ยววิเวกเปลี่ยนสถานที่ทำความเพียรไปเรื่อยๆ

จะทำให้จิตตื่นอยู่เสมอ ที่เก่าซึ่งเคยได้อุบายวิธีชนะกิเลสมาแล้ว ไม่ใช่ว่าครั้งใหม่จะใช้วิธีเก่าได้เสมอไป โรคมันชินยาอย่างหนึ่ง หรือสถานที่มันจืดไปอีกอย่างหนึ่ง ความจริงท่านเองนั้นแหละที่คิดว่าที่เก่านั้นมัน **“จืดไป”** ควรแสวงหา **“สถานที่ใหม่” “บุคคลใหม่” “อากาศใหม่”** ต่อไป

ท่านเดินทางออกจากเลย ผ่านอุดร แล้วเข้าเขตจังหวัดขอนแก่น และในพรรษาที่ ๓๘ นี้ ท่านก็กลับไปเข้าพรรษาที่เขาสวนกวาง ซึ่งท่านได้เคยจำพรรษามาแล้วในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ พรรษาที่ ๒๘

เวลาห่างกัน ๑๐ ปีเต็ม ทำให้ท่านรู้สึกว่าเป็นสถานที่แห่งใหม่ที่ควรวิเวก จิตเปลี่ยว กายเปลี่ยว มโนเปลี่ยว จิตวิเวก กายวิเวก มโนวิเวก ท่านจึงมีเวลาทำความเพียรอย่างต่อเนื่อง ณ ที่นี้ท่านได้พบญาติโยมที่ท่านเคยอบรมสั่งสอนมาแต่ครั้งก่อน ต่างก็ปีติยินดีที่ได้มีโอกาสกราบรับธรรมะอีกวาระหนึ่ง ท่านจึงต้องเป็นธุระเทศนาอบรมสั่งสอนพวกเหล่านั้นต่อไป รวมทั้งบรรดาญาติมิตรของเขา ซึ่งเมื่อทราบข่าวก็มาร่วมฟังธรรมด้วย กลายเป็นเกิดมีผู้มาทำบุญทำทานการกุศล ถือศีลภาวนาอยู่ด้วยท่านเป็นกลุ่มใหญ่แทบทุกวัน

ในบันทึกของท่านตอนหนึ่ง ท่านได้สำเนาคำเทศนาอบรมญาติโยมไว้กัณฑ์หนึ่ง เป็นการพรรณนาถึงอานิสงส์ของการทำทานและรักษาศีล ซึ่งจะทำให้ไปเกิดในสุคติภพโลกสวรรค์ ให้เว้นจากกรรมอันชั่วร้ายเพื่อไม่ต้องไปอุบัติในนรก นับเป็นการแจกแจงอย่างละเอียดกว่าที่เคยฟังท่านเทศน์ในสมัยหลังๆ จึงขอนำสำเนาบันทึกเทศน์กัณฑ์นี้มารวมพิมพ์ในประวัติด้วย

“โลก คือหมู่สัตว์ มนุษย์ทุกชาติทุกภาษาที่อาศัยอยู่ในโลกเวลานี้มาจากภพต่างๆ ด้วยกรรมดีและกรรมชั่ว มาเกิดเลวและประณีตแล้วแต่กรรมของสัตว์ตบแต่งสัตว์นั้นๆ สัตว์เหล่านั้นจะเป็นพวกเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน ในประเภทไหนก็ตาม ต้องมาทำความชั่วในมนุษย์ทั้งนั้น สุคติจนถึงพระนิพพานก็มาสร้างในมนุษย์นี้เช่นเดียวกัน มนุษย์เป็นที่ประชุมแห่งรถไฟสายต่างๆ บุคคลจะไปจังหวัดใดๆ ก็ต้องออกประชุมที่ต้นทางทั้งนั้น

จะกล่าวถึง นรก นั้นร้ายกาจ ไหม้สรรพสัตว์ทุกอย่างโดยไม่เหลือให้เป็นจุณไปทั้งนั้น ยิ่งกว่าไฟมนุษย์นี้หลายเท่า แม้สาวกพุทธชิโนรสท่านผู้มีฤทธิ์ พระโมคคัลลานะ พระมาลัยเถรเจ้า เมื่อท่านองค์ใดองค์หนึ่งไปเยี่ยมนรก แม้พระอรหันต์ขีณาสพสาวกเจ้าทั้งหลายองค์อื่นๆ ต้องเกรงกลัวขยาด น้อยคนนักที่จะมีอภิญญาต่อสู้นรกได้ ในสภาพภูมิประเทศที่สัตว์ทำชั่วไว้ในอดีตเป็นปัจจัยอยู่ในนรกนั้น เป็นสัตว์ที่ขาดแคลนที่สุด ปราศจากผ้านุ่งผ้าห่ม ข้าว น้ำ โภชนะอาหารทุกประเภท เช่น มีสิ่งอื่นๆ จะอุปโภคบริโภคก็กลายเป็นดินน้ำไป เป็นน้ำกรดไปทั้งนั้น ตั้งใจจะทำบุญก็สายเกินไป สัตว์นรกไม่มีสมบัติอะไรจะทำบุญ และไม่มีพระเจ้าพระสงฆ์ที่จะมารับทักขิณาทานในนรกนั้นด้วย ครั้นจะปลีกตนมาทำบุญในมนุษยโลกก็ไม่ได้ เพราะอยู่ในที่คุมขังเสียแล้ว พญายมบาลรักษาอย่างกวดขัน หมดหนทางที่จะทำบุญเช่นนั้น แม้จะภาวนาพุทโธ ธัมโม สังโฆ ได้อย่างไร เพราะนรกเผาอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน มิได้ขาดระยะ

ครั้นสัตว์นรกเหล่านั้นอดๆ อยากๆ จะหาโอกาสไปปล้นกิน ก็ไม่มีเศรษฐีอยู่ในนรกให้สัตว์นรกปล้น เมื่อพ้นจากนรกแล้วก็พากันมาเกิดตามยถากรรมอีกต่อไป สัตว์บางอย่างตกนรกแล้วตกอีกเล่า ประเดี๋ยวตกขุมน้อยบ้าง ขุมใหญ่บ้าง สับสนกันไปเกิดเป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง สัตว์เดรัจฉานบ้าง แม้เศษบาปที่ทำในมนุษย์ไซร้นั้น มาเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่บริสุทธิ์ มีอวัยวะพิการอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีการอดๆ อยากๆ ถือกระเบื้องกะลาขอทานเขากินตามท้องตลาด

เมื่อสัตว์เหล่านั้นกระทำดีเป็นกุศลนั้นเล่า บุญส่งให้เกิดบนสวรรค์เทวโลก ทั้งรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่ละอย่างๆ ล้วนแต่เป็นของที่เลิศๆ ทั้งนั้น เทวโลกสมบูรณ์ไปด้วยสมบัติต่างๆ เทวโลกนั้นจะทำบุญให้ทานแก่ใครเล่า สถานที่เทวโลกนั้นเป็นสถานที่มีสมบัติมั่งคั่งด้วยกันทั้งนั้น ก็เทวดาองค์ใดที่จะรับทานกันเล่า ครั้นจะภาวนาพุทโธ ธัมโม สังโฆ ก็ไม่ได้ เพราะสถานที่เทวโลกนั้นเป็นสถานที่มีอารมณ์อันฟุ้งซ่านทั้งนั้นไปโดยรอบ ไม่วิเวกสงบสงัด ครึกครื้นไปด้วยเสียงต่างๆ ครั้นจะกระวายให้ล้ำเลิศก็ไม่มีพระเจ้าพระสงฆ์รับทักขิณาทานในสถานที่นั้น แม้เทวโลกจะทำบุญกุศลสิ่งใดก็ไม่ได้ทั้งนั้น ไม่เหมือนมนุษยโลกที่เราอยู่นี้ บนสวรรค์ไม่มีเจ้าหน้าที่รักษาถนนหนทาง

เหมือนมนุษยโลก ตลอดคุกตะรางไม่มี เทวโลก เทวดา ท่านเหล่านั้นไม่มีอันธพาลทะเลาะวิวาทกัน เทวดาทั้งหลายล้วนแต่มีความสุขสำราญด้วยกันทั้งนั้น พักผ่อนหย่อนใจ กล่าวคือ นั่งๆ นอนๆ ยืน เดิน บำเรอความสุขของตนที่พากันทำไว้แต่มนุษยโลกทั้งนั้น หมดบุญแล้วจุติไปเกิดตามยถากรรมของท่าน

พระองค์ตรัสไว้ว่า สวรรค์นั้นมีการทำบุญและความดีบ้างเล็กๆ น้อยๆ ท่านว่าเป็น **อัพโพหาริก** มีเหมือนไม่มี ดุจน้ำติดอยู่ในจอกแก้วนิดหน่อย มีบุคคลอื่นถามว่าน้ำในแก้วมีหรือไม่มี ใครๆ ก็คงตอบว่า จะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ ย่อมเป็นผลพลาดพลั้งทั้ง ๒ อย่างเช่นนั้น เพราะฉะนั้น เทพบุตรบางองค์ เช่น พระเตมีย์โพธิสัตว์ จึงกลั้นใจตายจากชั้นดุสิตเทวโลกมาเกิดมนุษยโลกเพื่อสร้างพระบารมีต่อไป ฉะนั้น เทวดาอยู่เทวโลกไม่มีประโยชน์อะไร ล้วนแต่เสวยความสุขของท่านเท่านั้น ก็เป็นข้อวินิจฉัยตามตำราพระสูตรปิฎกท่านกล่าวไว้ มนุษย์เป็นภูมิสถาน มีอุดมสมบูรณ์ด้วยสมบัติต่างๆ อุดมเลิศกว่าเทพต่างๆ เรียกว่า เทพพระอินทร์ เทพพรหม เลิศกว่านรกเป็นเปรต อสุรกายสัตว์เดรัจฉาน เลิศกว่าพระยาครุฑ พระยานาค เพราะภพเหล่านั้น พระพุทธเจ้าพระปัจเจก พระสาวกเจ้าทั้งหลาย ไม่ไปบังเกิดตรัสรู้ เหตุนั้น ชมพูทวีปมนุษย์เป็นที่เลิศ พระพุทธองค์ตรัสว่า **อคฺคํ มนุสฺเสสุฯ** การที่ได้อัตภาพเป็นมนุษย์เป็นของที่เลิศ ฉะนั้น มนุษย์จะเป็นหญิงเป็นชายก็ต้องพากันเลิศทั้งนั้น

ศีล ทาน ภาวนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ล้วนแต่เป็นของที่เลิศ ทำสัตว์ผู้ปฏิบัติไปสุคติภพได้ แม้พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์ ท่านเหล่านั้นย่อมมาตรัสรู้ในมนุษยโลกนี้ทั้งนั้น ท่านเหล่านั้นมาสร้างพระบารมีในมนุษยโลกทั้งนั้น มนุษย์เป็นธาตุที่พอ เป็นธาตุที่ถูกส่วน เป็นสถานที่บริบูรณ์ ย่อมประดิษฐานอยู่ในมนุษยโลกทั้งนั้น มีพร้อมทั้งทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มีพร้อมครบทุกอย่าง ไม่บกพร่องด้วยประการใด จึงได้นามว่า ธาตุพอ ภพอื่นไม่พอ ไม่บริบูรณ์ ไม่ครบครันทุกอย่าง เช่น สวรรค์ มีแต่อารมณ์ความสุข ทุกข์ไม่มี พรหมโลก ธาตุไม่พอ มีแต่สุขอย่างเดียว อีกประการหนึ่ง นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน ภพเหล่านี้ธาตุไม่พอ มีแต่ทุกข์อย่างเดียว นิโรธ มรรค ไม่พบ

นี่แหละ มนุษย์เราเป็นภพอันเลิศ เป็นสถานที่รับรองพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันตสาวกตรัสรู้ และท่านเหล่านั้นจะต้องเกิดเป็นมนุษย์สร้างพระบารมี เมื่อสร้างพระบารมีครบครันแล้ว จึงพากันตรัสรู้ตามวาสนานิสัยของท่าน สัตว์ไหนที่สร้างพระบารมีพอแล้ว ควรที่เป็นพระพุทธเจ้าก็เป็น ควรเป็นพระปัจเจกก็เป็น ควรเป็นพระอรหันต์ก็เป็น แม้สัตว์ทั้งหลายที่ทำบุญทำบาปที่จะไปภพต่างๆ ก็พากันทำบุญในมนุษยโลกทั้งนั้น เช่น สัตว์ทำไม่ดีควรไปตกนรก สัตว์มนุษย์คนไหนทำไม่ดีที่ไม่ร้ายแรงควรไปเกิดเป็นเปรต อสุรกาย ก็ไปเกิดภพนั้น สัตว์มนุษย์ทำดีเพียงสวรรค์ก็ไปเกิดบนสวรรค์ เท่านี้เป็นอาทิ นี่แหละ สัตว์ไหนทำดีไม่ดีที่หอบสู่ภพต่างๆ สร้างกรรมบุญกรรมบาป ไปจากมนุษยโลกนี้ทั้งนั้น

ขอท่านคณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ควรรู้ตามที่อาตมาได้บรรยายมาแล้วนี้ นำไปปฏิบัติ เว้นจากกรรมอันชั่วร้าย มีให้ทานการบริจาค มีศีลเว้นจากกรรมอันชั่วร้าย มีภาวนาอารมณ์ดวงจิตให้ฉลาด หลีกเลี่ยงอุปสรรคความชั่วร้ายต่างๆ ขอให้ประพฤติปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ล้วนแต่เป็นกรรมที่ดี นำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เพราะพวกเราคณะอุบาสกอุบาสิกาบังเกิดมาในชาติภูมิที่ดีแล้วที่ปฏิบัติควรแก่สวรรค์และนิพพาน เดินตามพระพุทธองค์กล่าวไว้ จึงได้ชื่อว่าตามรอยพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตามรอยพระปัจเจกทั้งหลาย ตามรอยพระอริยเจ้า คณะอุบาสกอุบาสิกาพระภิกษุสามเณร จึงปฏิบัติได้สวรรค์นิพพาน ได้เป็นข้อที่พวกเราควรสนใจในศาสนาให้มาก

ชีวิตมนุษย์เป็นของน้อย นรก สวรรค์ เป็นของอายุมากนับตั้งกัปตั้งกัลป์ทีเดียว ขออย่ามัวเมาในวัยของตน เช่น เด็กมัวเมาในความเป็นเด็ก เล่นฝุ่น คนหนุ่มก็มัวเมาในความเป็นหนุ่มของตัว เช่น ตบแต่งร่างกายให้สวยงามเล่นบ้าง สาวทะเยอทะยานขวนขวายแต่ทางกามจนค่ำจนมืดจนลืมกิจการทุกอย่าง มัวไร่มัวนาเรือกสวนไปต่างๆ คนจนก็มัวเมาความทุกข์จนของตน คนมั่งมีก็มัวเมาความมั่งมีของตน นี่แหละ คนเกิดมาในโลก ไม่ว่าคนประเภทไหน ความมัวเมาประกอบด้วย ราคะ โทสะ โมหะ ธาตุเมาอันนี้ยังวุ่นวายอยู่ในโลก พากันเดือดร้อนอยู่ในโลก เกิดทะเลาะวิวาทกันอยู่ในโลก

ฆ่าฟันล้มแทงกันจนติดคุกติดตะรางกัน ฟ้องร้องกัน เป็นคดีโรงร้านโรงศาล ประเทศต่อประเทศก็เกิดสงครามฆ่าฟันกัน สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เกิดจากธาตุเมากันทั้งนั้น

ท่านผู้เป็นสัปปุรุษ นักปราชญ์ เมื่อมาพิจารณาตริตรองในโลกนี้เป็นของที่วุ่นวายอยู่เช่นนี้ ท่านเหล่านั้นก็พากันบำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนา ด้วยการสดับพระธรรมเทศนาพากันหลีกเร้นออกจากสงสาร หวังใจเดินตามรอยพระพุทธเจ้าและพระอริยเจ้าทั้งหลายที่เป็นประวัติการสั่งสอนกันสืบๆ มาเป็นแบบ เป็นตัวพิมพ์ เมื่อไม่ผิดธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แม้ธาตุเมาอันนี้สู่สิงอยู่ในดวงจิตของผู้ใด ไม่ว่าหญิงชาย ไม่ว่าหนุ่ม เด็ก แก่ ชรา ทำให้ฆ่าสัตว์ ก็ฆ่าไปเลี้ยงลูก เลี้ยงเมีย เลี้ยงผัว เลี้ยงหลาน พอที่ลักก็ลัก พอที่จะทำกามเสพสมบุตรภรรยาคนอื่นก็ทำไป พอที่มุสาหลอกลวงอำพรางไป พอได้เลี้ยงชีพชั่ววันหนึ่งๆ พอที่จะดื่มสุราเมรัยก็ดื่มสุราเมรัยให้มันเมาเสียเงินเสียชื่อเสียง ด่าบ้านด่าเมืองไปต่างๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้ชื่อว่าผิดศีลผิดธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คนเช่นนี้ไม่มีโอกาสจะปฏิบัติศีลธรรมภาวนา มีคติอันชั่วร้ายบุคคลคนนั้นมีชีวิตอยู่ในโลกก็หนักโลก แม้ตายไปก็ไปทุคติ หรือพูดง่ายๆ คือนรกนั่นเอง เป็นที่หนักใจแก่พระยายมบาลจะลงโทษทัณฑกรรมต่างๆ นี้แหละ ขอท่านคณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายพึงสนใจว่า คนที่ทำชั่วผิดศีลธรรมแล้ว ต้องได้รับกรรมอันร้ายเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ให้พากันเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรมว่า เราทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เช่นนั้น

ในที่สุดธรรมเทศนานี้ ขออวยพรให้ท่านทั้งหลายพึงอยู่โดยอายุ วรรณะ สุขะ พละ พรทั้ง ๔ ประการนี้ ประสิทธิ์ประสาทมาแต่องค์สมเด็จพระพุทธเจ้าระหว่างที่พระองค์ทรงพระชนม์อยู่”

พรรษาที่ ๓๙ พ.ศ. ๒๕๐๖

ได้อุบายธรรมจากกัลยาณมิตร

จำพรรษา ณ ถ้ำกลองเพล อ.หนองบัวลำภู จ.อุดรธานี

ออกพรรษา ปี ๒๕๐๕ ในเดือนตุลาคม ท่านก็ออกจากเขาสวนกวาง ขอนแก่น กลับไปบำเพ็ญเพียรที่ถ้ำมโหฬารอีกครั้งหนึ่ง ด้วยรสชาติอันดูดดื่มแห่งการภาวนา ณ ที่นั้นยังเป็นที่ระลึกถึงอยู่ ท่านเดินทางแบกบาตรแบกกลดไปแต่เพียงองค์เดียว ท่านบันทึกไว้ในปลายปี ๒๕๐๕ ว่า

"มาอยู่ถ้ำมโหฬาร มาตั้งแต่เดือน ๑๑ ตุลาคม จนถึงเดือนอ้าย ๐๕ (ธันวาคม ๒๕๐๕ - ผู้เขียน) อยู่ที่นี่สงัดดี วิเวกดีเหลือที่สุด เป็นสัปปายะทุกอย่าง อากาศดี เสนาสนะดี อาหารดี แต่บุคคลไม่ค่อยดี ภาวนาได้ทั้งกลางวันและกลางคืน"

ท่านหลบอยู่ในถ้ำหลีกเร้นตัว เร่งทำความเพียรอย่างหนัก ไม่ติดต่อกับญาติโยม หรือสำนวนของท่านที่ว่า ***"อาตมาไม่รับต้อนแขก"*** รับต้อน คือ **"ต้อนรับ"** นั่นเอง ทำให้ท่านได้รับความสงบกว่าทุกแห่ง ที่พอมีข่าวรั่วไปว่ามีพระธุดงค์ หรือโดยเฉพาะ **"หลวงปู่"** ไปอยู่ใกล้ๆ ก็จะมีผู้มารบกวนขอโน่นขอนี่ ซึ่งคราวนี้ท่านบันทึกไว้ว่า

"ดี บัตรเบอร์ไม่มีคนมารบกวน เพ่งไตรลักษณ์ดีนัก"

พักจากการนั่งภาวนาหรือเดินจงกรม หลวงปู่ก็ใช้การเปลี่ยนอิริยาบถด้วยการพิจารณาธรรมชาติบ้าง การอ่านพระไตรปิฎกบ้าง ดังที่เคยกล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้วว่า ในการออกเดินธุดงค์ของท่านทุกครั้ง นอกจากบริขารจำเป็นสำหรับสมณะแล้ว ที่จะ

ขาดไม่ได้สำหรับท่านก็คือ หนังสือ ๒ หรือ ๓ เล่ม ซึ่งท่านจะต้องนำติดองค์ไป ขนาดพอใส่ย่ามจำนวนไม่มากเพื่อประหยัดน้ำหนักในการต้องสะพายขึ้นเขาลงห้วยไปด้วยกัน โดยมากจะเป็นหนังสือพระไตรปิฎกเล่มหนึ่ง อีกเล่มหนึ่งก็เป็นพวกบุพพสิกขาวรรณนา หรืออะไรทำนองนี้ และที่สำคัญที่สุด เป็นสมุดเล่มเล็กที่ท่านจะบันทึกข้อธรรมะต่างๆ อันอาจจะเป็นหัวข้อธรรมที่ท่านเห็นว่าสำคัญหลังจากอ่านหนังสือใดๆ มาแล้ว หรืออาจจะเป็นเรื่องที่ประหวัดคิดถึงเหตุการณ์ หรือธรรมะที่ท่านได้รับการอบรมมาจากบูรพาจารย์องค์ใดองค์หนึ่งของท่านแต่ก่อนเก่า หรือเป็นธรรมะที่ผุดพรายขึ้นมาหลังการภาวนา สิ่งเหล่านี้ท่านจะบันทึกลงไปโดยสิ้นเชิง

อยู่ถ้ำมโหฬาร ท่านได้อ่านพระไตรปิฎกซ้ำแล้วซ้ำอีก ได้บันทึกความที่เห็นว่าสำคัญลงไปมากมายหลายประการ ถ้ำมโหฬารนี้ ท่านเคยมาวิเวกหลายครั้ง และครั้งสุดท้ายได้มาจำพรรษาอยู่เมื่อปี ๒๕๐๓ เห็นว่าเป็นที่สัปปายะแก่การบำเพ็ญเพียร ท่านจึงหวนกลับมาอยู่ และการบำเพ็ญเพียรคงได้ผลดีมาก ท่านจึงอยู่ถึง ๓ เดือน

เมื่อล่วงขึ้นปีใหม่ ปี ๒๕๐๖ อันเป็นฤดูกาลที่หมดฝนแล้ว ตามวัดต่างๆ ก็เริ่มมีงานบุญกัน การมาอยู่ในละแวกถิ่นบ้านเกิด หลวงปู่ในฐานะที่เป็น **“ลูก”** ของจังหวัดเลย และหมู่เพื่อนยกย่องว่ามีวาทะโวหารดี สามารถพูดจาโน้มน้าวจิตใจญาติโยมพุทธบริษัทให้เลื่อมใสศรัทธาในการบุญการทานการกุศลได้ดีกว่าหมู่พวก จึงได้รับนิมนต์ให้เป็นผู้เทศนาในการเริ่มงานบุญบ้าง เขียนใบเชิญชวนบอกกำหนดการบุญในนามของเจ้าอาวาสบ้าง เผอิญท่านเป็นคนละเอียดลออ เทศน์ไปให้แล้ว เขียนใบเชิญชวนให้ไปแล้ว ท่านก็บันทึกข้อความไว้ในสมุดส่วนตัวของท่านพร้อมทั้งมีวันที่กำกับ ทำให้ติดตามประวัติท่านได้ว่า ขณะนั้นท่านอยู่ ณ จุดใดที่ใดในประเทศไทย เช่น วันที่ ๒๓-๒๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ตรงกับวันแรม ๑๔-๑๕ ค่ำ เดือนยี่ ท่านกำลังอยู่ที่ถ้ำแก้งยาว บันทึกย่อข้อความสำหรับเทศนาที่จะแสดงในการบุญของถ้ำผาปู่ ซึ่งได้มีศรัทธาญาติโยม นายอำเภอ บริจาคทรัพย์จัดสร้างทาง ๔ สาย เข้าวัดถ้ำผาปู่ พร้อมทั้งศาลาหอฉัน อีกไม่นานต่อมาก็จะเป็นบันทึกข้อความโดยละเอียดของเทศนาที่ท่านแสดงโดยพิสดาร ณ ถ้ำผาปู่ ถึงการบุญและอานิสงส์ต่างๆ รวมทั้งข้อความพรรณนาสรรเสริญความสงัดวิเวกของถ้ำผาปู่ด้วย ส่วนใหญ่จะเป็นวัดในเขตละแวกใกล้เคียง

แต่บางครั้งก็จะเป็นวัดที่อยู่ในอำเภอห่างไกลออกไป คงจะไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า ในเขตอำเภอเมือง วังสะพุง ภูกระดึง เชียงคาน หากวัดกัมมัฏฐานวัดใดจะมีงาน วัดนั้นก็จะมานิมนต์หลวงปู่ไปร่วมงานโดยให้เป็นองค์สาธกอานิสงส์แห่งการบุญเสมอ

ท่านได้ทำความเพียรเพื่อตน เป็น*อัตตัตถประโยชน์* ช่วยงานหมู่พวกและญาติโยมเป็น*ญาตัตถประโยชน์* ส่วน*ปรมัตถประโยชน์* อันเป็นประโยชน์สุดยอดสูงสุดเพื่อความเกษม หลุดสิ้นแห่งอาสวกิเลสทั้งปวงนั้น ท่านก็กำลังทำความพากความเพียรอยู่ แต่ครูบาอาจารย์ที่เมตตาสั่งสอนท่านมา ดั่งเช่น ท่านพระอาจารย์บุญ ท่านพระอาจารย์เสาร์ และท่านพระอาจารย์มั่น แต่ละองค์ล้วนมีพระคุณล้นฟ้าล้นดิน ซึ่งหลวงปู่ท่านได้เทิดทูนไว้เหนือเศียรเกล้าด้วยความเคารพรักนั้น แต่ละองค์ท่านก็ได้นิพพานไปแล้ว คงมีแต่ **“ตน”** ซึ่งจะต้องเป็นที่พึ่งแห่งตนอยู่ในขณะนี้อย่างเดียวดาย ท่านเล่าว่านึกถึงตนขณะนั้นบางครั้งให้เกิดความรู้สึกว้าเหว่นัก

ปี ๒๕๐๖ นี้ ท่านได้ตกลงใจไปจำพรรษา ณ ถ้ำกลองเพล อีกครั้งหนึ่ง ด้วยรำลึกนึกถึงหลวงปู่ขาว ซึ่งเป็นกัลยาณมิตรสนิทสนมกัน ว่าอะไรก็เห็นด้วยกัน ไม่ขัดแย้งกัน ท่านบันทึกถึงการจำพรรษาอยู่ ณ ถ้ำกลองเพลไว้สั้นๆ ว่า

*“**พ.ศ. ๒๕๐๖ จำพรรษาอยู่ ณ ถ้ำกลองเพล** ภาวนาดีนัก เสนาสนะดี ปรุโปร่ง แจบจมดี ได้กัลยาณมิตรดี ท่านอาจารย์ขาว ดีกว่าจำพรรษา ณ ที่อื่น”*

ต่างองค์ต่างอยู่ในที่ภาวนากันเหมือนดังที่ท่านเคยได้มาจำพรรษาอยู่แล้วในปี ๒๕๐๑-๒๕๐๒ บริเวณวัดถ้ำกลองเพลนั้นกว้างขวางมาก เป็นป่า เป็นเขา มีโขดหิน มีธารน้ำ เต็มไปทั้งบริเวณวัด จะอยู่ที่ใดก็เป็นที่เงียบสงบ สัตว์ป่าก็ยังมีอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกช้างป่า ซึ่งดูจะเป็นมิตรสนิทสนมกับหลวงปู่ขาวอย่างยิ่ง ท่านเล่าว่าหลวงปู่ขาวนั้นมีบุญบารมีเกี่ยวกับช้างมากมาย เห็นทีว่าท่านคงจะเคยมีชาติกำเนิดเก่ามาแต่ปางก่อนเป็นพญาช้าง บรรดาช้างซึ่งเกิดในชาติปัจจุบันจึงเคารพยำเกรงท่านมาก สมัยเมื่อท่านขึ้นไปจังหวัดภาคเหนือเพื่อติดตามหาท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อได้พบท่านระยะหนึ่งก็ธุดงค์ไปด้วยกัน ได้มีช้างออกหากินอยู่ขวางทางซึ่งเป็นไหล่เขา ทางนั้นเป็นทางซึ่งหมิ่นเหม่ที่จะตกลงเหวอีกข้างหนึ่ง ด้านหนึ่งเป็นเขาอันสูงชัน เป็นที่อันจำกัด

แล้วช้างนั้นก็ยังขวางทางอยู่ ท่านพระอาจารย์มั่นก็บอกให้หลวงปู่ขาวให้จัดการ **“เจรจา”** กับช้างเหล่านั้น เข้าใจว่าโดยที่ท่านพระอาจารย์มั่นหยั่งรู้ถึงอดีตชาติของหลวงปู่ขาว ท่านจึงบอกเช่นนั้น หลวงปู่ขาวก็ออกหน้าหมู่เพื่อนเข้าไปเจรจากับช้างบอกว่า *“พี่ชายท่านก็เป็นสัตว์ซึ่งใหญ่น่ากลัว พวกเราเป็นมนุษย์ จะต้องเดินทางต่อไปทางนี้ ซึ่งมีทางเดียว ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงไปที่อื่นได้ ขอให้พี่ชายจงเห็นใจเรา เพราะร่างของท่านนั้นก็แสนจะน่ากลัว ถ้าเผื่อเห็นใจกันได้ ขอให้ท่านเอาหน้าซุกเขาหลบทางให้พวกเราวางใจว่าท่านจะไม่ทำอันตราย เราจะได้เดินทางผ่านไป พวกเราเป็นเพศนักบวช จะพากันไปเจริญศีล ภาวนา ได้กุศลก็จะได้แผ่เมตตาให้แก่ท่าน ขอให้ผ่านทางให้แก่เราด้วยเถอะ”* หลวงปู่ขาวบอกว่าช้างนั้นก็ดูแสนรู้คำพูดนั้น ฟังแล้วก็นิ่งหันหลังให้ เอาหน้าซุกเข้าก้อนหิน ดูท่าทางจะรู้ภาษากันดี ดังนั้น คณะธุดงค์ชุดนั้นก็เดินผ่านเขาไปได้ ข้อนี้ซึ่งหลวงปู่บอกว่าเป็นอัศจรรย์ข้อหนึ่ง

จำพรรษาในปีนี้ ท่านได้แยกอยู่ห่างจากหมู่เพื่อน มาอยู่คนเดียวอีกด้านหนึ่งของบริเวณถ้ำกลองเพล มานั่งคิดนึกถึงตนแล้วก็ให้นึกสะท้อนใจ ท่านรู้องค์ว่าท่านได้พยายามปฏิบัติบำเพ็ญเพียรภาวนามาอย่างเด็ดเดี่ยว สิ่งใดที่ครูบาอาจารย์พูดว่า ให้กล้าให้ทำความเพียร ก็ได้พยายามทำตามคำที่ท่านแนะนำ หรือได้ยินได้ฟังท่านพูดท่านอบรมให้ฟัง อย่างเช่น การอดนอน ผ่อนอาหาร ผ่อนข้าว ผ่อนน้ำ อาหารเคยฉันเต็มอิ่มก็ลดละให้เหลือเพียงวันละ ๒๐ คำ ผ่อนเหลือ ๑๐ คำ ๕ คำ หรือไม่ฉันเลยก็มี ไม่ฉันเป็นวันๆ หรือเป็นอาทิตย์ก็มี อดข้าวเพื่อจะดูกำลังความเพียรของตนว่าจะสามารถอดทนได้เพียงใด ส่วนน้ำนั้นก็แสนจะประหยัด มัธยัสถ์ ใช้วันละกา ครึ่งกาเป็นที่กล่าวขวัญกันมานานแล้ว เคยพูดกันว่า อดข้าวนั้นอดได้ แต่อดน้ำนั้นลำบาก แต่ท่านเองก็พยายามแม้แต่การอดน้ำ

ท่านเคยได้รับคำทักจากครูบาอาจารย์ว่า ท่านนั้นเป็นคนราคะจริต คือเป็นคนรักสวยรักงาม ชอบความเป็นระเบียบเรียบร้อย เห็นสิ่งไม่งดงามจะทนไม่ได้ ท่านก็พยายามทรมานตนเองให้เห็นเป็นอสุภะ ความไม่สวยไม่งามของกาย แม้แต่เครื่องนุ่งห่ม จีวรก็ต้องเย็บปะชุนจนแทบจะหาเนื้อเดิมไม่ได้ เอาผ้าบังสุกุลหรือที่เขาเรียกว่าผ้าเกลือกฝุ่นที่ทิ้งไว้ตามทุ่งนาเอามาปะเย็บเป็นของตน หากมีใครถวายจีวรใหม่สบงใหม่ ก็จะถวายให้

พระองค์อื่นไป แต่ตัวเองนั้นจะต้องใช้ของเก่าซอมซ่อ ดูสกปรก เพราะปะซ้ำแล้วซ้ำเล่า แต่ความจริงก็ต้องซักให้สะอาดเรียบร้อยอยู่เสมอ ท่านทรมานตนเพื่อที่จะไม่ให้เป็นคนราคะจริต รักสวยรักงาม อดทนทุกอย่าง เพราะว่าจิตเดิมเคยรักความงาม เคยเกิดมาในบ้านในตระกูลที่ร่ำรวยมีอันจะกิน เคยกับของงามของสูง ก็ดัดสันดานจิตของตนให้ไปเคยชินชากับความไม่สวยงาม คิดขึ้นมาได้ว่า แม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เกิดในปราสาทราชวัง เกิดเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ มีนางสนมกำนัลห้อมล้อม มีความสุขความสบาย แต่กระนั้นท่านก็ยังกล้าสละความสำราญความสบายเหล่านั้นออกมาแสวงหาโมกขธรรม ตัวเรานั้นเทียบไม่ได้เลยกับองค์พระบรมศาสดา ไฉน ทำไมเราจะทำเป็นคนทุกข์คนยากลำบากเช่นนั้นไม่ได้

ส่วนการพักการนอนนั้น ท่านก็ทำเนสัชชิก อธิษฐานไม่นอน ไม่ยอมให้หลังแตะพื้นเป็นเดือนๆ อยู่เพียงในอิริยาบถ ๓ คือ เดิน ยืน และนั่งเท่านั้น ส่วนอาหารการกินก็อย่างที่กล่าวมาแล้วว่าให้อยู่ด้วยความอดอยากยากแค้นเหลือเกิน การเดินจงกรมก็เดินครั้งละเป็นครึ่งค่อนวัน เดินจนเท้าแทบจะแตก ทะลุ แต่ส่วนใหญ่ก็ได้เพียงความสงบ จะพิจารณาให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ก็ดูเลือนรางอยู่ อย่างเช่น การม้างกายเห็นเป็นปฏิภาคนิมิตคล่องแคล่วว่องไว กำหนดไปครั้งใด จิตจะรวมลง กายแตกแยกเป็นส่วนๆ กำหนดไปให้กายราบ กองร่างกายที่แยกออกเป็นส่วนนั้นให้ราบลงเป็นหน้ากลอง กำหนดให้กลับคืนขึ้นมาเป็นกาย ขยายไปให้ใหญ่โตจนกายนั้นจะใหญ่คับห้องคับถ้ำ หรือจะย่นย่อลงเล็กในขนาดเท่าตุ๊กตุ่นตุ๊กตาตัวน้อย ทำได้หมด จนกระทั่งม้างกายตนเองก็กระทำได้ว่องไว ม้างกายไปสนุก จนกระทั่งเก่งกล้าไปม้างกายครูบาอาจารย์ จนกระทั่งถูกดุถูกกำราบ สมัยที่อยู่วัดป่าบ้านหนองผือนั้น ท่านนึกขึ้นมาแล้วก็แสนจะให้นึกอายใจที่กล้าดีม้างท่านพระอาจารย์มั่น ไปดูจิตของท่านจนเห็นแสงจิตท่านเป็นสีทองสว่างไสว ท่านพระอาจารย์มั่นท่านรู้ ท่านจึงกำราบเสียยกใหญ่ ดูเป็นการที่สนุกสนานที่จะได้ม้างกาย ได้รู้จิตคนอื่น แต่นั่นก็เป็นเพียงด้านสมถะ ครูบาอาจารย์สอนให้เอาไตรลักษณ์เข้าฟอกก็รู้อยู่ มันก็เป็นหลักเกณฑ์อยู่ แต่จะบอกว่า **อนิจฺจํ** เป็น **ทุกฺขํ** เป็น **อนตฺตา** ปากมันว่าเป็น **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** แต่ใจมันยังไม่ยอมรับ เหมือนกับมีอะไรที่มาปกคลุมกั้นกางอยู่

หลวงปู่เล่าว่า เมื่อท่านมองดูหมู่เพื่อนใครๆ ที่รุ่นราวคราวเดียวกัน อย่างเช่น หลวงปู่ขาว ซึ่งเป็นสหธรรมิก ได้บวชในเวลาเดียวกัน เป็นคู่นาคซ้ายขวาด้วยกัน ก็ดูท่านจะผ่านไปสู่ความสงบถึงที่สุดของจิตนานแล้วก่อนหน้าเราหลายปี ตัวเรานั้นเป็นอย่างไรถึงทำไม่ได้ เพื่อนเราซึ่งบวชพร้อมกันกับเรา ทำไมท่านทำได้ เราเป็นอย่างไรไม่ได้กินข้าวเหมือนกับเขาหรือ เลือดของเราไม่มีสีแดงเหมือนกันหรือ ท่านไม่มีหิว ไม่มีกระหาย ไม่หนาว ไม่ร้อน ไม่เจ็บ ไม่ไข้ ดีกว่าเรากระนั้นหรือ ก็ต่างคนก็ต่างเหมือนกัน ทำไมท่านจึงทำได้ ทำไมเราจึงทำไม่ได้ เถอะน่า หลวงปู่ได้พยายามคิดถึงเรื่องนี้ระหว่างทำความเพียร ท่านบอกว่า บางครั้งท่านรู้สึกว้าเหว่และอาจจะน้อยเนื้อต่ำใจ ซึ่งก็รู้ว่าเป็นความคิดที่ไม่ถูก แต่มันก็พยายามสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความอุตสาหะวิริยะที่จะทำความเพียร แต่ท่านก็ทราบดีว่าการทำความเพียรนั้น ท่านก็ไม่ได้ย่อหย่อนน้อยหน้ากว่าใคร แต่มันอาจจะเป็นได้ไหมว่าปัญญายังไม่ได้เกิดขึ้น ปัญญาซึ่งเป็นประดุจเส้นผมบังภูเขาซึ่งเราเองนึกไม่ออก แต่คนอื่นจะนึกออก หวนนึกถึงคำที่ท่านอาจารย์มั่นท่านได้เคยพูดว่า *ท่อนซุงนั้นมันไม่เข้าตาใครหรอก เส้นผมเล็กๆ นั้นต่างหากเล่าที่จะเข้าไปในดวงตา กำบังตาไม่ให้เห็นประการใด*

คืนวันนั้นหลังจากที่เดินจงกรมแล้วระยะหนึ่ง ก็ได้มาพบคุยกันกับหลวงปู่ขาว แสดงธรรมสากัจฉาซึ่งกันและกัน หลวงปู่เล่าว่า หลวงปู่ขาวก็คงจะเข้าใจความคิดของท่าน แต่ก็มิได้พูดให้เป็นที่กระเทือนใจ ท่านคงเข้าใจดีว่าระยะนั้นเพื่อนสหธรรมิกของท่านกำลังกระสับกระส่ายที่จิตไม่เป็นไปตามที่ต้องการ แต่ท่านจะพูดอะไรตรงๆ ก็ลำบาก ท่านก็ได้แต่เปรยขึ้น หลวงปู่ขาวท่านทำทีเป็นเล่าถึงเรื่องสมัยที่ท่านยังอยู่เชียงใหม่กับท่านพระอาจารย์มั่น ขณะที่นั่งภาวนาอยู่ข้างล่าง ท่านก็ไม่สบายใจ นึกบ่นว่าทำอย่างไรๆ ทำไมจิตมันจึงแข็งอยู่อย่างนั้น ทำสมาธิก็ไม่ลง ทำอย่างไรๆ ก็ไม่ลง ทำอย่างไรๆ มันก็ไม่สงบ ท่านรำคาญเต็มทีจึงโกรธว่าตัวเองขึ้นมาว่า *“นี่ มันผีนรกวิ่งขึ้นมาจากอเวจีนี่นา จิตมันถึงได้แข็งกระด้างอย่างนี้ ไฟเผามันอย่างนี้ น่าจะกลับให้มันลงไปอเวจีอีก อย่าให้มันขึ้นมา ให้อเวจีมันเผา”*

ท่านด่ามันเสร็จแล้วก็ลงนอน พอตื่นเช้า หลวงปู่ขาวก็ขึ้นไปจัดการถ่ายกระโถนของท่านอาจารย์มั่น ปฏิบัติท่านอาจารย์ของท่าน ท่านอาจารย์ก็ลุกขึ้นมาว่า

“เอ๊ะ ท่านขาว ท่านทำไมทำอย่างนี้ ท่านก็เป็นผู้ประเสริฐ เป็นมนุษย์ประเสริฐอยู่แล้ว มาด่าตัวเองเฮ็ดหยัง (ทำไม) ให้ลงนรกอเวจีอย่างไร ไม่ถูกนี่ ท่านมาประจานตนว่าตนอย่างนี้ไม่ได้ ท่านก็ทำความเพียรอย่างดีแล้วจะไปว่ามันทำไม ถ้าว่าหนักๆ เข้าท่านอาจฆ่าตัวตายได้นะ และถ้าเผลอไปฆ่าตัวตายเข้าแล้วชาตินี้ ต่อไปนับชาติไม่ได้นะที่จะต้องวกวนกลับไปฆ่าตัวตายอีก ฆ่าตัวตายนี่ ถ้าท่านเริ่มขึ้นชาติหนึ่งแล้ว ก็จะต้องต่ออีก ๕๐๐ ชาติ แล้วก็ไปเที่ยวเอาภพเอาชาติผูกเวรผูกกรรมกันฆ่าตัวตายอยู่อย่างนั้น อย่าไปทำอีกนะท่าน ไม่ถูก ตัวเองบริสุทธิ์อยู่ ทำไมถึงไปทำตนไปด่าตนอย่างนี้”

หลวงปู่ขาวบอกว่า ใครไปนึกอย่างไร ทำอย่างไรอยู่ที่ไหน ท่านพระอาจารย์มั่นท่านรู้หมด ท่านก็อยู่กุฏิของท่าน อยู่ที่โน่นแหละ แต่ทำไมท่านรู้จิตคนอื่นก็ไม่ทราบ ถึงถูกท่านพระอาจารย์มั่นดุแล้ว แต่หลวงปู่ขาวทั้งๆ กลัว มันก็ยังนึกโกรธตัวเองอยู่นั่นแหละ ขึ้นไปอยู่ดอยมูเซอกับพวกมูเซอ เสือก็มีตัวใหญ่ๆ ลายพาดกลอน เดินอยู่กลางคืน ก็นึกบอก *“เจ้านี่มันเลวจริงๆ มันเป็นหยัง มันหยาบแท้ มันแข็งแท้ ให้เสือมาคาบมึงไปกินซะ”*

หลวงปู่ขาวท่านเล่า สมัยนั้นท่านเป็นคนโทสะจริต ท่านโกรธง่าย โกรธนี่ สมัยที่ท่านมีลูกเล็ก ลูกร้องไห้ ท่านจับขาแขวนห้อยลงมาแล้วตีก้น ทั้งตีทั้งด่า มีอะไรนิดหน่อยก็โกรธ ไม่น่าเชื่อเลยเมื่อได้ยินอย่างนี้ เพราะว่าภาพหลวงปู่ขาวที่พวกเราเห็นระยะหลังท่านงามพร้อม ยิ้มของท่านเป็นยิ้มที่เปิดโลกสว่างเข้าไปในหัวใจ ยิ้มที่ทำให้ทุกคนได้เห็นแล้วก็ชื่นใจเต็มไปด้วยความเมตตากรุณาอย่างที่สุด แต่ท่านบอกว่าเดิมนั้นท่านเป็นคนโทสะจริต นี่แหละ สิ่งที่หลวงปู่หลุยเล่าให้ฟังถึงเรื่องเก่าๆ หลวงปู่ขาวก็เล่าให้ท่านฟังว่าด่าตัวเอง นึกว่าตัวเอง โกรธที่จิตไม่ลง ให้เสือมาเอาไปกินซะ นึกว่าด่ามันได้แล้วจิตมันจะได้กล้า มันจะได้เกรง อ่อนน้อมยอมต่อเรา ท่านด่าไปจบแล้วก็ไปเดินจงกรม นั่งสมาธิ นั่งอย่างไรๆ จิตมันก็ไม่ลง ท่านก็เลยนอน

คืนนั้นท่านบอกว่า พอหลับไปปรากฏมีนิมิตเห็นมารดามานั่งอยู่ข้างๆ เห็นพวกมูเซอมาจากไร่หอบผักใส่ตะกร้าแบกขึ้นหลังมา โยมมารดาท่านบ่นขึ้นว่า *“ขาว ขาว นี่ทำอย่างไรถึงเป็นหนอ”*

พวกมูเซอก็พูดว่า *“ไม่ยากๆ เอาของอ่อนให้กินเด้อ อย่าไปกินของแข็ง ถ้ากินของแข็งไม่เป็น กินของอ่อนล่ะเป็น”*

แม่ท่านก็เลยบอกว่า *“ไม่เข้าใจ เป็นอย่างไร ของอ่อน ของแข็ง”* แม่ท่านก็เอิ้น (เรียก) ถามขึ้นว่า *“ของอ่อนมีอะไรไหม”*

“ของอ่อนก็อย่างสาหร่ายไงล่ะ”

แม่ท่านก็บอกว่า *“ขาว ขาว กินของอ่อนเด้อ”*

ท่านตื่นขึ้นจากนิมิตความฝัน ไปนั่งสมาธิ เริ่มต้นพิจารณา พิจารณาของแข็งก่อน *“อะไรหนอที่มูเซอว่าเป็นของแข็ง เรามีอะไรที่เขาว่าเรากินของแข็ง”*

พิจารณาไปๆ มาๆ ผู้รู้ก็ตอบขึ้นว่า *“ที่ว่าของแข็ง คือ ความโกรธ ความมักโกรธ นั่นแหละของแข็งล่ะ”*

“แล้วอ่อนล่ะ ที่บอกว่าให้เอาของอ่อนมากิน อะไรคือของอ่อน” พิจารณาไปๆ มาๆ ก็รู้ขึ้นว่า *“ของอ่อนก็ต้องเอาเมตตา”*

ท่านได้ข้อคิดอันนั้น ต่อนั้นมาท่านก็แผ่เมตตาทั่วสารทิศ แผ่แม้แต่สัตว์ทั้งหลาย แผ่เมตตาไปไม่แต่ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงมิตรสหาย แม้แต่ศัตรูก็แผ่ไป แผ่ไปโดยไม่มีประมาณ ความโกรธที่เคยสิงอยู่ในดวงจิตนั้นก็ค่อยๆ อ่อนลง อ่อนลง แทบจะไม่นึกโกรธอะไรเลย มีแต่ความเมตตาสงสารสรรพสัตว์ทั้งหลายทั่วโลก ให้นึกเห็นใจเขา เขาจะทำอะไรที่ผิดไปบ้าง เขาก็ไม่ตั้งใจ หากเขาตั้งใจ ก็เห็นใจว่าเขาเป็นอย่างนั้น เขาถึงได้ทำอย่างนั้น เป็นความลำบากของเขาเองที่เขาไม่ดี ไม่ได้เกี่ยวอะไร ให้นึกสงสารเขา

เมื่อแผ่เมตตาไปๆ ความโกรธนั้นก็ค่อยๆ อ่อนลง จิตก็ไม่ค่อยแข็ง จิตอ่อนแล้ว จิตอ่อนควรแก่การงานแล้ว นึกจะทำอะไรก็ได้ เป็นจิตที่ดี เป็นจิตที่ควรชม ควรแก่การงาน จะพิจารณาอะไรก็ได้ **จิตอ่อน หมายถึงว่า จิตเบา จิตว่าง**

ท่านเล่าให้หลวงปู่หลุยฟัง แล้วท่านก็หัวเราะว่า ตอนนั้นในนิมิตที่เกี่ยวกับโยมแม่มาพูด *"ขาว ต้องกินของอ่อนเด้อ"* มันชัดอยู่ในใจ ไม่มีนิมิตอันนั้น ท่านจะคิดไม่ออก มันเป็นเส้นผมบังภูเขาจริงๆ

หลวงปู่หลุยได้ยินท่านก็ได้คิดว่า อุบายธรรมทั้งหลายนั้นมันไม่ได้ตรงเป็นการชี้แจงอธิบายอะไรตรงไปตรงมา คำพูดบางคำ พูดนิดพูดหน่อยก็จะสามารถสะกิดใจผู้เป็นปราชญ์ให้คิดขึ้นได้เอง ท่านก็กลับมาหวนพิจารณาตัวท่านเอง ความโกรธท่านไม่ได้มีอย่างท่านอาจารย์ขาว แต่ท่านมีอะไรที่ท่านรู้อยู่ว่ามันค้างคาอยู่ อุบายธรรมเกี่ยวกับเรื่องของอ่อน ของแข็ง ของหลวงปู่ขาว ก็กลับมาทำให้ท่านคิดได้ สิ่งนั้นคือสิ่งที่ได้ค้างอยู่ในใจมานาน ท่านก็ไม่ค่อยยอมบอกให้แก่ใคร เกรงเพื่อนจะว่าคิดการใหญ่โต คิดเกินตัว นั่นก็คือ **การที่ท่านปรารถนาพุทธภูมิ ต้องการเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า** ได้ตรัสรู้ธรรมโดยตนเอง ไม่ต้องอาศัยคำสั่งสอนของใคร อาจารย์ของท่านที่ได้ทราบแต่องค์แรก ก็คือท่านพระอาจารย์สิงห์ ที่หลุดปากสารภาพไปก็เพราะว่าได้เกิดเรื่องรอยอดีตที่ฝังมาแต่ชาติก่อน ซึ่งท่านได้พยุงพาไปหนีจากอันตรายจากพรหมจรรย์ไปวัดป่าบ้านเหล่างาในครั้งกระนั้น ส่วนท่านพระอาจารย์มั่น ในภายหลังก็คงทราบเช่นกัน เพราะตอนหลังท่านก็มีเมตตาและเห็นใจว่าหลวงปู่ยังสละละความปรารถนาที่จะเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่ค่อยเด็ดขาด การดุว่าตอนหลังท่านจึงเพลาไปมาก

หลวงปู่ท่านบ่นว่า ความจริงท่านเลิกละแล้วการปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้านั้น ท่านมาคิดดูว่า ครูบาอาจารย์ที่มีอยู่ ต่างองค์ดีกว่าวิเศษกว่าท่านมากมาย ไม่ว่าจะเป็นท่านพระอาจารย์บุญ ท่านพระอาจารย์เสาร์ หรือ ท่านพระอาจารย์มั่น แต่ละองค์ก็ยังต้องกลับมาปรารถนาเพียงพระอรหันตสาวก เราดีวิเศษเช่นไรถึงจะปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า ควรจะต้องละความคิดอันนั้นเสีย แต่ท่านว่าท่านละแล้ว มันก็ยังไม่แน่ใจแท้ เพราะทำอะไรดูมันขัดเขินอยู่ตลอด อย่างน้อยเมื่อปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าก็ย่อมต้องมีผู้ปรารถนามาเกิดด้วยเป็นคู่บารมีกัน คงจะได้สร้างบารมีปรารถนาเช่นนั้นมาด้วยกันหลายภพหลายชาติหรือช้านานแล้ว เช่น ที่เป็นบิดา มารดา บุตร ภริยา ทั้งบริวารก็คงจะได้ไปเกิดพร้อมกันเป็นบิดา มารดา บุตร ภริยา หรือบริวารของพระพุทธเจ้า

เมื่อท่านจะเลิกละไป ท่านเหล่านั้นก็ย่อมมาทวงความปรารถนาอยู่ คงยังไม่ยอมเลิกรากันไปได้ ครั้งแรกก็ว่าปรารถนาให้มาพบกันก็เป็นของยาก ก็พยายามให้พบกันเพื่อว่าเมื่อพบกันแล้วจะได้ช่วยกันสร้างบารมีกว่าจะตรัสรู้นั้นประการหนึ่ง เกิดมาซ้ำซากหลายชาติเป็นอนันตนัย พระพุทธเจ้าถึงตรัสว่า *"เอาเข็มจิ้ลงแผ่นดิน ไม่ถูกกองฟอนตถาคตไม่มี"* สร้างบารมีกันนานหนักหนาจนกว่าจะสำเร็จพระพุทธเจ้าได้ บุตรบริวารว่านเครือ โดยเฉพาะคู่บารมีนั้น ก็ย่อมจะต้องมาเกิดใกล้ชิดกัน เมื่อท่านผู้เป็นหัวหน้าจะเลิกละ ผู้อื่นก็ย่อมจะต้องไม่ยอมง่ายๆ จะต้องเจรจากัน

ท่านไม่ทราบว่าตัวท่านนั้นได้เกิดมานานเท่าไรที่ตั้งปรารถนาอันนี้ แต่ท่านก็ทราบดีว่า ผู้ปรารถนาพุทธภูมินั้น เกิดมาชาติใด ย่อมไม่ทิ้ง ทาน ศีล ภาวนา ไม่ทิ้งการสงเคราะห์ฝูงชนเป็นอย่างยิ่ง ไม่ทิ้งการเมตตาแก่สัตว์ทั้งหลายเสมอภาคกัน เกิดภพใดชาติใด ภพน้อยภพใหญ่ ย่อมไม่ทิ้งการสร้างพระบารมี เป็นบารมีที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ ไม่ใช่บารมีที่จะตัดภพตัดชาติ ในชาตินี้ท่านได้พบผู้ที่เคยข้องแวะเกี่ยวข้องกันในชาติต่างๆ จึงทำให้ดูหวั่นไหวไปบ้าง แต่ด้วยความรักในเพศพรหมจรรย์ จึงได้ผ่านมา แต่การดำเนินไปสู่ความหลุดพ้นที่สุดของจิตนั้นก็ยังถูกขัดขวางอยู่มาก ท่านแน่ใจว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่ท่านจะต้องดำเนินผ่านไปให้ได้

ท่านเล่าว่า พรรษานี้ท่านรู้สึกปลอดโปร่งใจที่ว่าสามารถหาเส้นผมที่มาบังภูเขาได้ จากข้อคิดที่ได้จากเพื่อนกัลยาณมิตร นี่แหละ ท่านจึงได้พูดว่า ***"การภาวนา ถ้าจะเป็นไปได้ดีนั้น นอกจากจะต้องมีครูบาอาจารย์ที่ดีแล้ว ก็ควรจะต้องมีกัลยาณมิตร มีมิตรดี มีสหายที่ดีด้วย"*** จริงอยู่ท่านไม่ได้คิดว่าข้อขัดข้องของท่านจะเป็นเรื่องโทสะจริต ท่านไม่ค่อยได้มีด้านโทสะจริต เพราะท่านไม่ได้โกรธใครง่ายๆ ของท่านนั้นเป็นราคะจริต ซึ่งท่านได้พยายามแก้อยู่แล้ว แต่สิ่งขัดข้องของท่านนั้น มันเป็นเรื่องที่ฝังลึกฝังรากไว้ช้านานแล้วต่างหาก ท่านจึงกล่าวว่า *"ในบรรดาผู้ที่จะเจริญภาวนานั้น ย่อมใช้อารมณ์ธรรมต่างๆ กัน"* คนหนึ่งอาจจะขัดเกลาด้านโทสะจริต อีกคนหนึ่งด้านราคะจริต ฯลฯ แต่ทุกคนต่างมุ่งเพื่อละกิเลสอย่างเดียวกัน ปราชญ์ท่านว่าไว้ว่า *"ดุจผู้เป็นเสนาม้า เสนารถ เสนาเดินด้วยเท้า แต่ทุกด้านก็ต่างเพื่อทำสงครามเอาชนะอย่างเดียวกัน"* ฉะนั้น

พรรษาที่ ๔๐ พ.ศ. ๒๕๐๗

สุดสะพานรุ้งสู่อวกาศ

จำพรรษาบ้านกกกอก ต.หนองงิ้ว อ.วังสะพุง จ.เลย

หลังจากที่ได้ข้อคิดจากหลวงปู่ขาวแล้ว ท่านก็ได้แยกมาบำเพ็ญประพฤติปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ ระยะแรก ท่านยังวิเวกอยู่ต่อไปบริเวณวัดถ้ำกลองเพล เนื่องจากเห็นว่าเป็นที่สงัดวิเวกอย่างมาก อย่างไรก็ดี ต่อมาท่านก็ต้องเปลี่ยนความคิด ด้วยที่วัดถ้ำกลองเพลนั้น ใครก็รู้ว่าพระคุณเจ้าหลวงปู่ขาว อนาลโย มาพำนักอยู่ที่นั่น หมู่สานุศิษย์จึงมากราบมาไหว้กันอยู่เสมอ สำหรับเวลาระหว่างเข้าพรรษานั้น ต่างองค์ต่างต้องจำบำเพ็ญภาวนาอยู่ในอาวาสของตน จึงจะมาได้ก็เพียงทำวัตรพระเถระผู้ใหญ่แล้วก็กลับไปเท่านั้น ครั้นเมื่อออกพรรษาปวารณาแล้ว แต่ละท่านแต่ละองค์ก็จะสามารถเดินทางธุดงค์หรือวิเวกไปตามที่ต่างๆ ได้ ถ้ำกลองเพลเป็นสถานที่ซึ่งขึ้นชื่อในเรื่องความสงบ สงัด วิเวก อุดมด้วยป่าเขาและภูเขาซอกหินผามากมาย จึงมักมีหมู่พวกสัญจรมาเยือนมิได้ขาด

สุดท้าย หลวงปู่เห็นว่าที่นี่จะไม่ได้รับความวิเวกเต็มที่ ท่านก็เก็บบาตรแบกกลดเดินทางต่อไป ท่านได้มุ่งหน้ากลับไปอยู่ที่จังหวัดเลย ด้วยเห็นว่าที่นั่นอยู่ห่างไกลออกไปและยังมีที่น่าภาวนาอยู่อีกมาก เถื่อนถ้ำต่างๆ ในจังหวัดเลยนั้นก็ยังเป็นที่ดึงดูดจิตใจให้สงบ สงัด น่าบำเพ็ญภาวนามาก จะเป็นถ้ำผาปู่ก็ดี ถ้ำมโหฬารก็ดี ถ้ำผาบิ้งก็ดี ถ้ำแก้งยาวก็ดี หรือแม้แต่ที่วิเวก อย่างเช่น บ้านไร่ม่วง หนองบง ก็ล้วนแต่เป็นที่ซึ่งสงบสงัดน่าภาวนาทั้งสิ้น ระยะต้นท่านได้ธุดงค์เลยไปถึงบริเวณแถวแก่งคุดคู้ จังหวัดเลย

ที่แก่งคุดคู้ ท่านเห็นพญานาคทำทางให้แม่ของเขา โดยพังหินลงมาแล้วเกลี่ยทางเป็นสีแดงเถือกพาดขึ้นไปบนไหล่เขา ระยะนั้นหลวงปู่ก็ได้พบเห็นพญานาคอีกหลายครั้ง ท่านจึงค่อนข้างจะคุ้นเคยกันอยู่บ้าง เฉพาะที่แก่งคุดคู้นี้ ท่านเล่าว่าที่เห็นน่าอัศจรรย์นั้น คือได้เห็นกระต่ายมาเต้นชมจันทร์ เวลากลางคืนฟ้าสว่างมาก ก้อนหินน้อยใหญ่ที่อยู่ในลำแม่น้ำโขงก็แพรวพราวรับแสงจันทร์ ท่านภาวนาจิตถอนออกมา ก็เปลี่ยนอิริยาบถออกมาเดินเล่น จึงเห็นบรรดาหมู่กระต่ายมาเต้นชมจันทร์อยู่ และเมื่อท่านเดินจงกรมพวกกระต่ายก็มาเดินอยู่ใกล้ทางอยู่เช่นกัน มากันเป็นหมู่ ตัวหัวหน้านั้นมากราบนมัสการ แต่พวกลูกเล็กหางแถวก็ยังเล่นอยู่เหมือนกับว่าบิดามารดาพาลูกเล็กๆ ตามมา บิดามารดายังเข้ามากราบนมัสการพระเจ้าพระสงฆ์อยู่ แต่เด็กๆ มิได้เดียงสาอะไร พ่อแม่ให้กราบก็กราบ แต่ก็ยังมีเล่นซนกันอยู่ มองดูแล้วน่ารักน่าสงสารเหลือ คือพวกสัตว์เหล่านี้เขาก็ต่างมีชีวิตเช่นเดียวกับคน มีความรู้สึกนึกคิดเช่นเดียวกัน หากแต่กรรมนั้นปรากฏอยู่ เขาจึงเสวยชาติเป็นสัตว์ แต่บางครั้งนิสัยเช่นคนก็ยังมีอยู่ อย่างเช่นพระเถระเจ้าหลายองค์ก็เคยพบ เมื่อเวลาที่ท่านกำลังนั่งภาวนา จะมีกระต่ายมานั่งอยู่ที่ใต้แคร่นั่งหลับตาพริ้มภาวนา ยกมือขึ้นกอดอกก็มี บางองค์ก็พบว่าระหว่างที่ท่านกำลังเดินจงกรม มีเจ้ากระต่ายน้อยมายืนอยู่ที่ปลายทางจงกรม ใช้ขาสองข้างกอดอก หลับตาพริ้มอยู่ เดินมาถึงหัวทางจงกรมก็ยังอยู่ กลับไปจนสุดรอบย้อนมาก็ยังอยู่ที่นั่น จนกว่าท่านจะเลิกเดินจงกรม มันจึงจะละวางกระโดดเข้าป่าไป

ความอัศจรรย์ที่หลวงปู่ท่านชอบเล่ามากที่สุดก็คือ เรื่องที่ท่านพระอาจารย์สิงห์อาจารย์องค์ลำดับแรกๆ ของท่าน ซึ่งท่านไปจำพรรษาอยู่ด้วยที่วัดป่าบ้านเหล่างา หรือวัดป่าวิเวกธรรม ที่จังหวัดขอนแก่นนั้น ท่านได้เล่าถึงว่า เมื่อเวลาท่านพระอาจารย์สิงห์เดินจงกรมในป่า ด้วยจิตท่านนั้นอ่อน แผ่เมตตาไปโดยไม่มีประมาณ ถึงกับว่าเมื่อมีเสือมานั่งอยู่ใกล้ทางจงกรม ท่านแผ่เมตตาให้จนจิตของเสือนั้นอ่อนรวมลงเป็นมิตรสนิทต่อท่าน ท่านหัดให้เสือเดินจงกรมตามท่านไปได้ ความนี้แม้แต่ภายหลังท่านพระอาจารย์มั่นก็กล่าวยกย่องท่านพระอาจารย์สิงห์กรณีนี้อยู่เสมอ ท่านถึงกล่าวว่าสัตว์นั้น สุดท้ายย่อมทำให้อ่อนได้ด้วยแรงเมตตา ไม่ใช่การใช้กำลังอำนาจที่จะเอาชนะกัน มนุษย์สมัยนี้เอาชนะกันด้วยกำลัง จึงมีการฆ่าฟันกันตาย โกรธขึ้งหึงสาพยาบาท

ซึ่งกันและกัน พยาบาทแล้วก็เคียดแค้นกัน ก่อเวรก่อกรรมไม่มีที่สิ้นสุด หากทุกท่านจะใช้พรหมวิหาร ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นอัปปมัญญา พรหมวิหาร แผ่ไปให้มาก แผ่ไปโดยไม่มีประมาณ สัตว์โลกทั้งหลายก็จะเป็นมิตรสนิทกัน ไม่มีการก่อเวรก่อกรรมแต่อย่างใด

ในปี ๒๕๐๗ ที่ท่านคิดว่าทางด้านสมถะของท่านก็ได้เป็นไปพอตัวแล้ว จิตมีแต่จะเสวยสุขต่อไป ถ้าหากไม่ฝึกปรือให้มันอ่อนลงควรแก่การงาน ให้พิจารณาให้ถ่องแท้ใช้ไตรลักษณ์เข้าไปกำกับ หรือ **“ฟอกเช็ดจิต”** อย่างที่ท่านเคยกล่าวอยู่เสมอแล้วก็อาจจะเปล่าประโยชน์ ท่านคงจะกลายเป็นพรหมลูกฟัก หรือไปเกิดเป็นพรหมต่อไปอย่างน่าเสียดายที่ชาตินี้ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาแล้ว ความปรารถนาลี้ลับที่คิดว่าจะรู้ธรรมด้วยตัวเอง ไม่ต้องการจะรู้ธรรมจากผู้ที่มาสอนให้ ไม่ต้องการเป็นสาวกใคร นั้นก็ได้อ่อนละลายลง เพราะยิ่งได้เห็นได้ฟังจากท่านพระอาจารย์มั่นนั้นท่านยังต้องเกิดเป็นสุนัขนับเป็นอสงไขยชาติ ด้วยระหว่างที่เกิดชาติหนึ่งๆ นั้นเกิดไปพบนางสุนัขตัวใหม่ เกิดผูกพันรักใคร่ขึ้น ก็ตั้งจิตปรารถนาที่จะพบกันในชาตินั้นต่อๆ กันไปจึงต้องเวียนกลับมาเกิดเป็นสุนัขไม่มีที่สิ้นสุด นึกขึ้นได้แล้วก็ควรจะตัดภพตัดชาติ หาทางตัดภพตัดชาติ มุ่งไปสู่ที่สุดของจิตเสียโดยดี

ท่านเล่าว่า การตัดความปรารถนานั้น ต้องตัดในเวลาที่จิตเข้าสู่อัปปนาสมาธิที่ลึกที่สุด แล้วถอนขึ้นมา กำหนดจิตตัดว่า *ที่เราได้เคยปรารถนาพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น เราขอลาแล้ว เราขอตัดเด็ดขาดแล้ว เราไม่ต้องการ เราต้องการมุ่งลัดตัดตรงไปสู่ที่สุดของจิตนี้โดยเร็ว* ตั้งความปรารถนาย้ำหนักแน่นตลอดกาล ประกอบกับในระยะนั้นคู่บารมีของท่านที่มาเป็นประดุจอนุสัยก่อกวนกิเลสอยู่ตลอดให้รำลึกถึง ก็ได้สิ้นชีวิตไปแล้วหลายปี ความรู้สึกที่คล้ายๆ กับว่าหนามปักจิตอยู่ยอกจิตอยู่ มันเหมือนมาสะกิดอยู่ ก็ถูกบ่งหายไปแล้ว ระลึกได้แต่ความเมตตาความสงสารที่ว่าเธอนั้นยังไม่ได้พบทางอันเกษม ไม่มุ่งไปหาทางอันดี มีแต่ความอาลัยอาวรณ์ถ่ายเดียว ความจริงคู่บารมีของท่านนี้ แม้แต่ท่านไปจำพรรษาที่ถ้ำเจ้าผู้ข้า พ.ศ. ๒๕๒๕ เธอผู้นั้นก็ยังแวะเวียนมากราบนมัสการด้วยความเคารพอยู่ ซึ่งท่านก็ได้เมตตาสั่งสอนให้รีบลัดตัดเข้าสู่ทางเกษมโดยเร็ว

ปีนี้ท่านได้มุ่งไปที่บ้านกกกอก ที่ท่านเคยมาจำพรรษาแต่เมื่อปี ๒๔๙๙ ได้พบความอัศจรรย์อยู่ที่นั่นแล้ว บ้านกกกอกเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในระหว่างหุบเขาด้านทิศใต้ติดกับภูหลวง ทางทิศเหนือก็มีภูเขากั้นระหว่างบ้านกกกอกกับบ้านไร่ม่วง ด้านทิศตะวันตกก็มีภูเขาขวางกั้นอยู่อีก มีทางเข้าหมู่บ้านด้านทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว มีลำธารน้ำไหลผ่านวัด มีน้ำตกและสัตว์ป่ามากมาย หมู่บ้านนี้มีอยู่ประมาณ ๑๐ กว่าหลังคาเรือนอยู่ในดงป่าทึบ ชาวบ้านมีอาชีพทำไร่เล็กๆ น้อยๆ และเก็บของป่าขาย ซึ่งพออาศัยโคจรบิณฑบาตได้ เป็นสถานที่วิเวก วังเวง สงบ สงัด เหมาะแก่การปฏิบัติธรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะสามารถทำความเพียรได้ทั้งกลางวันและกลางคืน สถานที่นี้เป็นสถานที่สมกับคำสอนของหลวงปู่ ซึ่งมักจะเน้นถึง *“สถานที่วิเวก ๑ กายวิเวก ๑ จิตวิเวก ๑ จึงจะเกิดธรรมะอันน่าอัศจรรย์ของจิตอันวิเศษสุด”*

บ้านกกกอกนี้ สถานที่เป็นมงคล เป็นที่ที่เคยมีพระอริยเจ้าได้เคยมานิพพานอยู่ที่นั่น ดังที่เคยกล่าวมาแล้วในเรื่องหลวงปู่เอีย ที่บ้านกกกอกนั้นเป็นบริเวณป่าเขาอันสงบวิเวก

เมื่อท่านกลับไปครั้งนี้ ต้นไม้ใหญ่ก็ยังมีอยู่อีกมากมาย สมัยปี ๒๕๐๗ ยังไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าเท่าไรนัก ความสงัดวิเวกดังที่เคยพบในปี ๒๔๙๙ ยังเหลืออยู่ส่วนมาก น้ำซำที่อยู่ใกล้บริเวณเคยทำความเพียร ยังมีน้ำไหลออกมาเกือบตลอดปี

ท่านยังจำได้ว่า เมื่อไปอยู่ครั้งก่อนนั้น *นั่งได้ทุกที่ เดินจงกรมได้ทุกแห่ง เป็นภาวนาไปหมด ภาวนาได้จนมองเห็นทะลุไปทั้งตัว ภาวนาลมหายใจทุกเส้นขน* เป็นที่ที่สัปปายะพร้อมทั้งสถานที่ อากาศ บุคคล ถึงด้านอาหารการกินจะไม่สะดวกเท่าไร แต่ **“การอด”** นั้นเป็นสิ่งที่หลวงปู่ได้ประสบพบเห็นเสมอ ท่านไม่ได้ถือเรื่องอาหารขบฉันเป็นเรื่องสำคัญแต่ประการใด ท่านกล่าวว่าการอยู่สถานที่เป็นมงคลนั้นดีมาก เพราะทำให้เราต้องคอยตรวจวินัยให้บริสุทธิ์ ตรวจข้อวัตรให้เคร่งครัด เพราว่าเจ้าภูมิ เจ้าสถานที่ ซึ่งมีอยู่มากมายย่อมดูเราอยู่ จึงควรต้องแผ่เมตตาจิตถึงเทพและอมนุษย์ให้เสมอหน้ากันด้วย มิให้รังเกียจรังงอนว่านี่เป็นอมนุษย์ นี่เป็นเทพเราต้องเอาใจมากกว่า การแผ่เมตตาไปโดยไม่มีประมาณให้มากเสมอกันนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เป็นการทำความคุ้นเคยกับ

เจ้าถิ่น เวลาน้อมจิตเข้าไปถึงหลัก จิตจึงสว่างไสวเป็นที่เบาจิต เราสามารถตรวจปฏิภาคอุคคหนิมิต ได้แจ่มแจ้งดี จิตจะเข้าสู่วิปัสสนาเพื่อความรู้เท่าสังขาร นำมาซึ่งความสงบเย็นใจและสงบเป็นอย่างดี

ระหว่างที่อยู่ที่นี่ ท่านก็คิดทบทวนถึงที่ครูบาอาจารย์เคยสอนเคยสั่งมาตลอดเวลาเคยยังจำได้ซึ่งเป็นรากฐานที่จะต้องจดจำเสมอว่า **ต้องพิจารณาอสุภะเพื่อแก้ราคะ ทำเมตตาเพื่อแก้โกรธ อานาปานะเพื่อแก้วิตกวิจารณ์ อนิจจสัญญาแก้ถอนทิฐิมานะ อนัตตาให้ตั้งใจไว้โดยดีเพื่อจะได้ถอนอัสมิมานะขึ้นไปได้นิพพาน มีปัญญาเลิศกว่าทั้งปวง** ในระยะนี้ท่านพากเพียรการพิจารณาอสุภะมาก เพื่อจะตัดขาดจากอนุสัยซึ่งติดค้างมา

ท่านเล่าว่า การทำความเพียรนั้นได้จัดอยู่อย่างแบบนี้ตลอดมา คือว่าตั้งแต่รุณขึ้นมาถึงพลบค่ำเวลาหนึ่ง ตั้งแต่พลบค่ำไปถึงยามหนึ่งเวลาหนึ่ง ยามกลางคืนตั้งแต่ ๔ ทุ่มไปจนถึง ๘ ทุ่ม นั้นนอน นอกนั้นลุกขึ้นภาวนาตลอดสว่าง ท่านกล่าวนำไว้ว่า แบ่ง ๓ เวลา ดังนี้ ใช้ชีวิตเป็นไปด้วยวิธีนี้ตลอด หมายความว่าตั้งแต่รุณขึ้นมาถึงพลบค่ำนั้นท่านทำภาวนาตลอดเลย แทบจะไม่ได้เอ่ยถึงเวลาฉันจังหันเลยจนนิดเดียว นี้แปลว่าระยะนั้นท่านมักจะผ่อนอาหารมาก ตั้งแต่พลบค่ำไปถึงยามหนึ่งติดต่อกันไป เป็นช่วงเวลาที่เดินจงกรมมาก ยามกลางคืนตั้งแต่ ๔ ทุ่ม ถึง ๘ ทุ่ม นั้นนอน ๔ ชั่วโมง นอกนั้นลุกขึ้นภาวนาตลอดเกือบสว่าง สว่างเสร็จแล้วก็ตั้งต้นกันใหม่ เป็นการทำความเพียรอย่างเอกอุ การภาวนาระหว่างอยู่ที่บ้านกกกอกนี้ ท่านกล่าวว่าได้เร่งภาวนามาก แต่ขณะเดียวกันก็มีอาการไข้อาพาธขึ้น ไข้ก็เกิด ความเพียรก็ต้องทำ ไม่มีฝ่ายใดสามารถที่จะย่อหย่อนอ่อนข้อกัน ความจริงการเป็นไข้ทำให้เป็นลม อ่อนเพลีย แต่ในขณะเดียวกันก็กลับให้ประโยชน์ เพราะว่าสามารถได้พิจารณาทุกขเวทนาทางกายซึ่งเป็นเรือนรังแห่งความทุกข์ได้ ไข้ยิ่งเกิดก็ยิ่งเท่ากับเวทนามากขึ้น ทุกข์เพิ่มขึ้น ยิ่งเห็นทุกข์ก็ยิ่งพิจารณาตัดไป

ท่านบันทึกไว้หลายแง่หลายมุม ในระยะต้นท่านยังกล่าวอยู่มาก ตอนต้นเดือนกรกฎาคม *"ก่อนเข้าพรรษา มีนิมิตเห็นท่านอาจารย์สิงห์เดินมาหา แล้วเดินผ่านไป นับว่าเป็นพระคุณมาก ท่านเดินมาคนเดียว แสดงความบริสุทธิ์ในทางพรหมจรรย์"*

ต่อไปนี้จะได้ขอนำบันทึกของท่านบางตอนมาลง โดยเรียงตามลำดับที่ท่านว่าเป็นการพิจารณาด้านความตาย

“เข้าใจว่าตนจะตายอยู่เสมอ ร่างกายแปลกมาก เป็นลม ๑ อ่อนเพลีย ๑ จิตวิตก ๑ วิจารณ์ในตาย ๑ จิตไม่ฝักใฝ่สูง ๑ ไม่ทะเยอทะยาน ๑ จิตมัธยัสถ์ในการภาวนาเตรียมตัว ๑ ไม่อยากรับแขกให้เวลาล่วงไป ๑ ชอบสันโดษมักน้อยในปัจจัย ๑ (รู้สึกการเป็นลมเกือบล้มตาย ณ ที่ภูเวียง นอกนั้นก็เป็นบ่อยๆ แต่เป็นเล็กๆ น้อยๆ)”

*“**๑ สิงหา ๐๗ กกกอก** ให้พิจารณาสังขารมันเป็นเรื่องของเขา ให้รู้ตามความเป็นจริง เพราะแสดงอยู่เป็นนิตย์ทุกอิริยาบถ นั่ง นอน เดิน ยืน สังขารแปรปรวนอยู่เสมอไม่ขาดสาย ให้ผู้ที่รู้นั้นไม่ร้อนไม่หนาวไปตาม เมื่อรู้ตามเป็นจริงแล้ววางตามสภาพได้ เรื่องของสังขารบังคับบัญชาเขาไม่ได้ เขาไม่อยู่ใต้อำนาจของใคร ร่างกายไม่มีการเกิด มีแต่แปรไปเรื่อยๆ ส่วนเดียวไปหาความตาย จิตอาศัยกายยังมีแตกดับ”*

*“**๒ สิงหา บ้านกกกอก พ.ศ. ๐๗** ได้วางเจตนาสู่การตายไปจริงๆ เพื่อชำระกิเลส ไม่ห่วงอัตภาพร่างกายว่าเป็นของเรา เพราะการเจ็บป่วยอยู่เฉพาะตนคนเดียว ไม่ได้อยู่กับหมู่เพื่อน หากอยู่กับหมู่เพื่อนก็มีความขัดข้องด้วยประการต่างๆ หมายความว่าชีวิตเป็นของน้อย รีบทำความเพียร เพราะชีวิตไม่พอกับการทำความเพียรให้สิ้นกิเลสเท่านั้น เพราะจิตยังยินดีอยู่ในโลกเป็นบางครั้งบางคราว อยู่ดีก็มีประโยชน์ ถ้าอยู่ไม่ดีก็ไม่มีประโยชน์อะไร บุคคลที่ไม่มีความประมาท มีราตรีเดียว ดีกว่าผู้มีชีวิตตั้งร้อยปีอยู่ด้วยประมาท ชราแล้วเร่งความเพียรอยู่เรื่อยๆ ไม่ให้ขาดวรรคขาดตอน เพราะชีวิตเป็นของแพง”*

ท่านเล่าว่า การทำความเพียรนั้นกล้ามาก จิตใจมุ่งต่อความเพียร สติปัญญาดูงอกงามขึ้น ไม่มีอับเฉาง่วงเหงาเหมือนอย่างแต่ก่อนๆ รู้สึกว่าอุบายวิธีที่ได้จากท่านอาจารย์ขาวที่ให้ตรวจว่าเราขัดข้องเรื่องอะไร เมื่อท่านละสิ่งที่คาข้องใจแล้ว ทุกอย่างก็ดูเหมือนจะเปิดโล่งให้ดำเนินต่อไป การกินก็ไม่อยากกิน การนอนก็แทบไม่อยากนอน แม้แต่สวดมนต์บทต่างๆ ที่เคยสวดมาแต่เก่าก่อนต้องพัก เพื่อไปเร่งทางด้านสติปัญญา

อย่างเดียว ท่านว่า เมื่อความตายมาเคาะประตู เราเกรงว่าจะเอาไม่ทัน ไม่เร่งความเพียร อาจจะไม่ทันกาลเวลา กลัวจะล่วงลับดับไปเสียก่อนยังไม่ทันถึงจุดหมายที่มุ่งมาดปรารถนามาแต่ก่อนให้ทันกาล

อาการไข้ที่เกิดขึ้นทุกข์ทรมาน ปล้ำลุกปล้ำนั่งอยู่คนเดียว ยิ่งทำให้เห็นตัวทุกข์มากขึ้น นี่คือ ทุกข์ ร่างกายก็อาจจะแปรปรวนไป ไม่เที่ยง ไม่นานก็อาจจะต้องคืนเขาไป ท่านอาจารย์มั่นเคยบอกว่า *เราได้ยืมธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ จากเขามาสร้างบารมี เมื่อสร้างเสร็จก็จะต้องคืนเขาไป* คงน่าอนาถนัก ถ้าจะต้องคืนธาตุ ๔ ไปให้แก่โลกเขาไปตั้งแต่เรายังสร้างบารมีไม่เสร็จ ไม่ไปถึงจุดมุ่งมาดปรารถนาปลายทาง

ดังนั้น ทุกข์มากเท่าไร เวทนาเกิดขึ้นเท่าไร ก็ราวกับว่าเป็นเชื้อเพลิงที่โหมใส่สติปัญญาให้หมุนเป็นเกลียวขึ้นมาอย่างเป็นใจ ถือเอาทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นจากไข้ นึกถึงความตายที่ขวางอยู่ข้างหน้าที่จะต้องพุ่งเหมือนพญาเสือที่จะพุ่งเข้าใส่ศัตรูเอาชนะห้ำหั่นมัน กิเลสที่เกิดขึ้นจะต้องประหารกันให้เขาเสียบ้าง สติปัญญาเกิด สติแก่กล้า ปัญญาเกิด ทุกขเวทนามันขึ้น จะหลีกเลี่ยงไปไหนก็ไม่ได้ ต้องสู้กัน เมื่อมันจนตรอกอยู่ ไม่เห็นทางที่จะหนีหายไปไหนได้ จึงมีแต่ว่าจะต้องหันหน้าสู้กันอย่างเดียวจึงจะเอาชนะกันได้

ท่านเร่งภาวนามาก ใจดำริมาเป็นเวลาหลายอาทิตย์ว่า พระอริยเจ้าทำสำเร็จ เราทำไมไม่สำเร็จ ธรรมก็มีอยู่ในตัวเราแท้ พระอริยเจ้าทำสำเร็จ เราทำไมไม่สำเร็จ ให้อาหารแก่จิต ให้กำลังใจแก่จิต การ **“ม้างกาย”** ที่ดำเนินมานาน หนักไปทางสมถะ ในระยะนี้ท่านก็ได้เดินวิปัสสนาควบคู่ไป เป็นการม้างกายที่ท่านเรียกว่า ***“ม้างกายที่ฉลาด ม้างกายด้วยไตรลักษณ์”*** พยายามประหารกิเลสให้สิ้นไปจบไป ดังที่ท่านได้เขียนบันทึกไว้ในปีหลังๆ อธิบายความโดยสรุปว่า

*“ม้างกายให้ฉลาด ม้างกายด้วยไตรลักษณ์ ม้างอนุสัยให้ฉลาดทางจิตและเจตสิก รวมทั้ง ๒ ประเภท แก้เกิดในไตรภพว่าเป็น **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** โดยธรรม ๒ ประเภท ชำระกิเลสออกจากดวงจิตจนเห็นไม่ถือไปเกิดอีกในภพหน้า ม้วนกลมในปัจจุบัน*

พระอรหันต์ไม่ก่อกิเลสในปัจจุบัน ละกิเลสทั้งอดีต อนาคต ไม่ทำกิเลสเกิดขึ้นในปัจจุบัน เสวยความสุขในปัจจุบัน กว่าจะนิพพานในครั้งสุดท้าย รอรถรอเรือจะไปนิพพาน สิ้นภพ สิ้นชาติ ทำความรู้แจ้งแทงตลอดเญยยธรรมปัจจุบันนี้ทีเดียว"

ปัญญาพาค้นคว้าดำเนินไป จิตก็ตามไป หมุนเป็นเกลียวอย่างไม่หยุดยั้ง ลืมมืด ลืมแจ้ง ลืมวันลืมคืน บางเวลาจิตก็ม้วนกลมลงสู่จิตเดิม จิตหด แต่บางเวลาปัญญาหมุนติ้ว จิตเหินตามไป ที่สุดของจิต ซึ่งท่านเคยคิดว่าอยู่แสนไกล ประดุจอยู่ปลายสุดสะพานรุ้ง ก็กลับเป็นดูใกล้แทบจะเอื้อมมือถึงได้ บางเวลาเกิดปีติปลื้มคิดว่า นี่แหละ นี่แหละ ถูกแล้ว ใช่แล้ว จิตกลับตกลงมาใหม่ เกิดสะดุดหยุดยั้งคิด เพียรซ้ำ เพียรซ้อน ล้มแล้วลุก ลุกแล้วล้ม ล้มลุกคลุกคลานอยู่คนเดียว จิตที่ถูกทรมานลงแซ่กำราบมาอย่างหนัก สุดท้ายก็เหนื่อยอ่อน จิตวาง จิตสงบ จิตไม่กำเริบ จิตคงที่ ไม่แปรไปตามสังขารจิต ไม่ขึ้นไม่ลง จิตเกษม ราวกับว่าสุดสะพานรุ้งนั้นจะพุ่งไปสู่อวกาศอันเวิ้งว้าง

แล้วท่านก็ได้ลาจากบ้านกกกอกมาด้วยความระลึกถึงบุญคุณของสถานที่แห่งนี้เป็นที่สุด

จิตเคยว้าเหว่ บัดนี้จิตมีที่พึ่งแล้ว

พรรษาที่ ๔๑-๔๒ พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๐๙

เสวยสุข

จำพรรษา ณ วัดป่าถ้ำแก้งยาว บ้านโคกแฝก ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง จ.เลย

ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ และ พ.ศ. ๒๕๐๙ นี้ ควรจะนับได้ว่าเป็นปีแห่งการ **“เสวยสุข”** โดยแท้ วัดป่าถ้ำแก้งยาวเป็นสถานที่ซึ่งท่านเคยมาจำพรรษาแล้วแต่ในปี ๒๕๐๔ ได้พบงูใหญ่มานอนขดอยู่ใต้แคร่ถึงสามวันสามคืนจึงจากไป และเมื่อจากไปก็ได้ฝากรอยทิ้งไว้ในนาข้าว ขนาดตัวที่ทอดไปตามนานั้นใหญ่ขนาดทับข้าว ๓ กอ เป็นแนวโล่งตรงไปทีเดียว ระหว่างการภาวนาก็ได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าทรงจีวรสีเหลืองคร่ำจนเกือบจะเป็นสีใบไม้ เสด็จมาเยี่ยมและอนุโมทนาที่ท่านได้ทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ทำให้ท่านรู้สึกปีติเป็นอย่างยิ่งที่ได้มีผู้รับรู้การบำเพ็ญเพียรตลอดเวลา เมื่อจากบ้านกกกอกมา ท่านจึงระลึกถึงสถานที่อันเป็นมงคลนี้ ถือเป็นที่วิเวกซึ่งจะได้พิจารณาย้อนไปเป็นอนุโลมปฏิโลมได้อย่างสงัดเงียบ

สำหรับสถานที่เป็นมงคลนี้ ท่านเคยเทศนาสอนศิษย์รุ่นหลังๆ อยู่เสมอว่า *ต้องตรวจวินัยให้บริสุทธิ์ ข้อวัตรให้เคร่งครัด และที่ลืมไม่ได้คือ การแผ่เมตตาจิตออกไปโดยไม่มีประมาณ* แผ่ไปในที่ใกล้ แผ่ไปในที่ไกล แผ่ไปในเบื้องบน แผ่ไปในเบื้องล่าง แผ่ไปในทางเบื้องซ้าย แผ่ไปในทางเบื้องขวา หน้า หลัง กว้าง ไกล แผ่ถึงเทพและอมนุษย์เสมอ เพื่อทำความคุ้นเคยเป็นมิตรไมตรีต่อกัน รวมทั้งสิงสาราสัตว์น้อยใหญ่ จตุบาท ทวิบาท ทั่วถ้วนกัน เขาจะได้รับกระแสแห่งความเย็นใจอาบรดจิตใจอย่างชุ่มฉ่ำเวลาเจริญภาวนา

“น้อมจิตเข้าไปถึงหลัก จิตสว่างไสว มุทุจิต เบาจิต ตรวจปฏิภาคอุคคหนิมิต แจ่มแจ้งดี จิตสู่วิปัสสนาเพื่อความรู้เท่าสังขาร นำมาซึ่งความเย็นใจและสงบ”

หลวงปู่บันทึกในเดือนตุลาคม ๒๕๐๘ ถึงการภาวนา ณ ที่ถ้ำแก้งยาว ว่า

“ถ้ำแก้งยาว ตุลา ๐๘

เมื่อแต่ก่อน ภาวนาแน่วแน่แต่ปฏิภาค แต่ธาตุ แต่ไม่แน่วแน่ทางจิต เดี๋ยวนี้แน่วแน่ทางปฏิภาคด้วย แน่วแน่ทางจิตด้วยความรู้อริยสัจ จึงแม่นยำดีกว่าเก่านั้นมาก จิตสละตายลงไปถึงอมตธรรม แต่ก่อนสละตายลงไปไม่ได้เกิดกลัว เพราะภูมิสมถะและวิปัสสนาไม่พร้อมสามัคคีกัน

*เมื่อภาวนาพิจารณาแยบคายแล้ว สังขารโลกปลงให้เขาเสีย แล้วแต่เขาจะแก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องของเขา รีบเดินมรรคให้พ้นไปจากสังขารโลก เพราะสังขารโลกเป็นภัยใหญ่โต จะอยู่ไปก็เป็นเรื่องของเขา จะตายก็เป็นเรื่องของเขา แต่ภาวนาความรู้ความเห็นในอมตธรรมนั้นให้มากนั้นเองเป็น **“วิหารธรรม”** ที่พึ่งของจิต เมื่อตายแล้วนั้นเองจะไปเกิดในที่ดี แปลว่าไม่อุทธรณ์ร้อนใจในความแก่ เจ็บ ตาย นั้นเป็นเรื่องของสังขาร*

เมื่อรู้เท่าแล้ววางเฉย เป็นความสุขอย่างยิ่ง ถ้ามีความรักความชังอยู่ นั้นเองเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เพราะยินดียินร้ายในเรื่องนั้น แปลว่า เจ็บ แสบ ร้อน ไปด้วยเขาจึงเป็นทุกข์”

ท่านได้รับความสงัดวิเวกมาก มีบันทึกด้านธรรมะมากมายซึ่งได้แยกนำไปรวบรวมไว้กับภาค “ธารแห่งธรรม” แล้ว ประหนึ่งธรรมนั้นได้หลั่งไหลออกมาประดุจกระแสน้ำที่เชี่ยวกรากตกลงมาจากภูผาสูง แรกๆ อาจจะไหลแรง แต่ต่อไปก็จะไหลระเรื่อยไปตามโขดหิน กลายเป็นธารแห่งธรรม

ออกพรรษาแล้ว คงจะมีคณะญาติโยมมาอาราธนานิมนต์ให้ท่านไปร่วมงานกฐิน ทอดผ้าป่า ถวายพระไตรปิฎก ฯลฯ ตามวัดต่างๆ ในเขตจังหวัดเลยมากมาย ด้วยกล่าวกันว่า หากหลวงปู่ไปด้วยแล้ว ธรรมกถาของท่านจะโน้มน้าวจิตใจคนให้ยินดีในทาน

สละปัจจัยบำรุงวัดมากขึ้นเสมอ ซึ่งท่านคงเมตตารับนิมนต์ไปตามที่เหล่านั้น เพราะได้มีบันทึกโดยย่อของธรรมกถาที่แสดงพรรณนาลักษณะที่ตั้งความงดงามน่าประทับใจของวัด และอานิสงส์ในการที่มาร่วมทำทานการกุศลในครั้งนั้นๆ หลายแห่งด้วยกัน

สำหรับบันทึกเกี่ยวกับความรู้สึกวิจารณ์การบำเพ็ญภาวนาขององค์ท่านไม่ค่อยมี แต่เมื่อท่านไปอยู่ถ้ำผาบิ้งแล้ว ในปี ๒๕๑๐ ท่านได้เขียนสั้นๆ ไว้ในสมุดบันทึกถึงการพักภาวนาระหว่างอยู่ที่ถ้ำแก้งยาวนี้ว่า

*"พ.ศ. ๐๔, ๐๘, ๐๙ จำพรรษา ณ ที่วัดป่าถ้ำแก้งยาว ต.ผาน้อย อ.วังสะพุง จ.เลย ได้รับความสงบสงัดมาก วิเวกมาก เพราะสถานที่เป็นมงคล ดีกว่าจำพรรษาทุกๆ แห่ง **เพราะไม่มีกังวลด้วยสิ่งใดๆ ถึงจะมีการก่อสร้างสิ่งใดๆ ก็ไม่เป็นสัญญา**..."*

หลังจากการทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ ณ บ้านกกกอก แล้ว ท่านก็ได้พัก **"เสวยสุข"** อยู่ จิต **"ไม่มีกังวลด้วยสิ่งใดๆ"** ทุกอย่างได้เปลื้องออกไปหมดแล้ว

พรรษาที่ ๔๓-๔๘ พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๕

สร้างวัดถ้ำผาบิ้ง

จำพรรษา ถ้ำผาบิ้ง บ้านนาแก ต.ผาบิ้ง อ.วังสะพุง จ.เลย

เมื่อเสร็จจากงานบุญที่วัดต่างๆ ในเขตจังหวัดบ้านเกิดของท่าน ที่ขอร้องให้หลวงปู่ไปเป็นประธานและช่วยในการเทศนาโน้มน้าวให้มหาชนสนใจการทำบุญทำทานการกุศลแล้ว ใกล้จะถึงเวลาเข้าพรรษาของปี ๒๕๑๐ ท่านก็คิดหาสถานที่ซึ่งจะ **“หยุดยั้ง”** อยู่กับที่บ้าง ท่านเคยอยู่องค์เดียวไปองค์เดียวมาโดยตลอด จนภายหลังจากปี ๒๕๐๐ จึงได้มีเณรดูแลบ้าง เช่น ระหว่างที่อยู่บนเขา แต่ถ้าหากเป็นการทำความเพียรอย่างอุกฤษฏ์ที่จะต้องแบกกลดขึ้นเขาไปเช่นนี้ บางทีท่านก็ไปองค์เดียวโดยไม่รอพระหรือเณรเลย

ปี ๒๕๑๐ ท่านได้กลับไปจำพรรษาที่ถ้ำผาบิ้ง บ้านนาแก ตำบลผาบิ้ง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย เป็นการเริ่มของเวลาจำพรรษาที่ยาวนานที่สุดในชีวิตของท่าน กล่าวคือ ท่านได้อยู่จำพรรษา ณ ถ้ำผาบิ้งนี้ แต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ไปจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๑๕ เป็นเวลาถึง ๖ พรรษาติดต่อกัน

นามถ้ำผาบิ้งปรากฏในสมุดบันทึกของหลวงปู่เท่าที่ค้นได้เป็นครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๑ ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ว่า

“อยู่ถ้ำผาบิ้ง วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ ทำจิตสงัดเงียบมาก วิถีจิตวิปัสสนาสุขุม กลัวแต่ทีแรก ต่อไปไม่กลัว ปฏิภาคเกิดมาก จิตเกิดความรู้แปลกๆ สถานที่

ไม่เป็นมงคลเท่าไร สู้ถ้ำโพนงามไม่ได้ วิถีจิตเดินไปตามลำดับ ไม่ชอบบังคับจิต ไปตามสายกลาง รู้ตามความเป็นจริง"

ท่านบันทึกไว้อีกแห่งหนึ่งในวันเดียวกัน แสดงว่าท่านประทับใจในถ้ำผาบิ้งมาก

"ทำจิตสงัดเงียบมาก วิถีจิตสุขุม กลัวแต่ทีแรกแล้วไม่กลัว ปฏิภาคเกิดมาก จิตตามรู้แปลกๆ ถ้ำโพนงามที่ ๑ ถ้ำผาบิ้งที่ ๒ ถ้ำผาปู่ที่ ๓"

หมายความว่า ในการไปทำความพากความเพียรระหว่างนั้น ท่านถือว่าถ้ำโพนงามเป็นที่ ๑ อยู่ แต่ถ้ำผาบิ้งนั้นเป็นที่ ๒ ซึ่งอย่างไรก็ตามยังดีกว่าถ้ำผาปู่ ซึ่งเป็นที่ ๓ ปี ๒๔๘๑ นั้น ท่านอยู่ที่ถ้ำผาบิ้งแห่งเดียวถึง ๗-๘ เดือน จนกระทั่งจะเข้าพรรษา และถึงปี ๒๔๘๒ ท่านก็ได้กลับไปอีก ท่านได้วนเวียนกลับไปวิเวกที่ถ้ำผาบิ้งอีกนับครั้งไม่ถ้วน นับจากเวลาที่ได้พบความอัศจรรย์ที่ถ้ำผาบิ้งนั้น จนกระทั่งถึงวันย้อนกลับมาเข้าพรรษาครั้งนี้ เป็นเวลาถึง ๓๐ ปีเต็ม

ท่านเล่าว่า ที่ถ้ำผาบิ้งเป็นที่พระอรหันต์ในสมัยพุทธกาล คือ ท่านพระอุบาลี เหาะมาด้วยบุญฤทธิ์มานิพพานที่นี่ และท่านพระอาจารย์มั่นก็เคยมาจำพรรษา ณ ที่นี้เหมือนกัน สำหรับท่านผู้เป็นศิษย์รุ่นพี่ของหลวงปู่ที่มาเที่ยวธุดงค์ที่นี้นั้น ตามที่ปรากฏชื่อก็คือ หลวงปู่ดูลย์ อตุโล

หลวงปู่กล่าวว่า ถ้ำผาบิ้งเป็นสถานที่เป็นมงคลอย่างยิ่ง นอกจากเป็นที่นิพพานของพระอรหันต์แล้ว ยังมีเทพรักษาสถานที่อย่างดี ระหว่างภาวนาจะได้กลิ่นดอกไม้หอมอยู่บ่อยๆ เป็นการนอบน้อมบูชาของรุกขเทพที่ดูแลสถานที่

การกลับมาพักที่ถ้ำผาบิ้งอีกในครั้งนี้ ท่านได้มาบูรณะตั้งเป็นวัด ด้วยความอนุเคราะห์ของท่านเจ้าคุณมหาศรีจันทร์ แห่งวัดเลยหลง (เจ้าคณะจังหวัดเลย) ในสมุดบันทึกได้มีข้อความกล่าวถึงการที่จะริเริ่มทำการก่อสร้างว่า

"ถ้ำผาบิ้ง เจ้าคณะอำเภอจะริเริ่มทำการก่อสร้างแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นต้นไป เพื่อความถาวร เพื่อความมั่นคง เพื่อความรุ่งเรือง บูชาอุทิศไว้ในพระพุทธศาสนา เพื่อนำ

คณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายให้เป็นมหากุศลอันไพศาล สืบบุตรลูก บุตรหลาน บุตรเหลน เป็นประวัติการณ์ต่อไปในอนาคต”

“เวลานี้ถ้ำผาบิ้งที่ได้ก่อสร้างขึ้นแล้ว เป็นศาลาก็ดี เป็นกุฏีก็ดี เป็นวัตถุชั่วคราว มุงด้วยหญ้าแฝกเป็นกำมะลอ ที่พักอาศัยยังไม่ถาวร ตามที่ท่านทั้งหลายได้พากันทัศนาการเห็นแล้ว”

“ถ้ำผาบิ้งจะมีการทำบุญประจำปีทุกปีเพื่อสะสมเงินทองการก่อสร้าง ขยับขยายไปทีละเล็กละน้อย ให้นึกดู คณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย พากันบริจาคปัจจัยก่อสร้างปีละเล็กละน้อยตามความสามารถของพวกเราทั้งหลาย เรียกว่า พวกเราพุทธบริษัทแสวงหาเงินมาด้วยปลีแข้งทำการก่อสร้างไว้ในศาสนา”

“สถานที่ถ้ำผาบิ้ง เป็นสถานที่ตั้งแห่งภูเขาเอกเทศลูกหนึ่งต่างหาก ไม่ติดต่อกับเขาลูกอื่นๆ มีถ้ำอยู่ทางทิศตะวันออกกับทางทิศตะวันตกตรงกัน เป็นสถานที่ติดต่อกับทุ่งนา อากาศดีบริสุทธิ์ มีลมพัดมาชำระสิ่งโสโครกในถ้ำและภูเขาให้สะอาดปราศจากเชื้อโรค และมีบ่อน้ำใกล้ชิดเป็นที่อาศัยอุปโภคบริโภคได้สะดวกทั้งในฤดูแล้ง และฤดูฝน ฤดูหนาว ไม่ให้ขัดข้องด้วยน้ำ ไม่กันดารน้ำเหมือนถ้ำผาปู่ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย วัดถ้ำผาบิ้ง ห่างไกลจากหมู่บ้านนาอ้อ และนาแก ๕๐๐ คันธนู บ้านอื่นๆ ก็ไม่ไกลนัก เช่น บ้านกกเกี้ยง บ้านนาเหล่า เป็นต้น และไม่ห่างไกลจากอำเภอวังสะพุง ทางรถยนต์ไปมาได้สะดวก ในฤดูแล้ง ศาสนิกชนมาร่วมกินร่วมทานได้สะดวก ไม่ขัดข้องด้วยประการใด”

“ถ้ำผาบิ้ง เป็นสถานที่บรรพบุรุษของพวกเราเหล่าพุทธบริษัทได้นับถือกันสืบๆ มาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ถึงฤดูเทศกาลปีใหม่มา ท่านพุทธศาสนิกชนพุทธบริษัท เฒ่าแก่ หนุ่มสาว ตลอดพระภิกษุสงฆ์ ได้พากันมานมัสการพระพุทธรูปและรอยพระพุทธบาทซึ่งประดิษฐาน ณ ถ้ำผาบิ้งทุกๆ ปี เพื่ออายุ วรรณะ สุขะ พละ และขอฟ้าขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล นี้ก็นับว่าถ้ำผาบิ้งเป็นสถานที่อันอัศจรรย์ที่ศักดิ์สิทธิ์ อำนวยความต้องการของมนุษย์ได้”

"ระยะต่อนี้ ขอเชิญชวนท่านศาสนิกชนพุทธบริษัททั้งหลาย พากันก่อสร้างให้เป็นวัตถุถาวรมั่นคงดำรงไว้ในพระพุทธศาสนาถึงกึ่งพุทธกาลต่อไปในอนาคตข้างหน้า เพื่อสืบบุตรลูก บุตรหลาน บุตรเหลน ของพวกเราทั้งหลาย พากันฝากฝังอริยทรัพย์ไว้ในพุทธศาสนาที่ไม่ฉิบหายด้วยโจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย ราชภัยใดๆ เป็นที่สืบประวัติการณ์ไปข้างหน้า

อนึ่ง พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย พระภิกษุสามเณรที่ทรงเพศในศาสนา ท่านเหล่านั้นรักใคร่รักษาธุดงค์ เดินตามทางพระอริยเจ้าที่สืบๆ กันมาแต่กาลก่อน พากันมาเที่ยววิเวกเจริญสมณธรรมมาพักพาอาศัยที่ร่มที่เย็น ณ ถ้ำผาบิ้ง ที่เราได้ก่อสร้างไว้แล้ว ขอให้ท่านทั้งหลาย พุทธบริษัท คณะอุบาสก อุบาสิกา พึงพิจารณา พึงดำริ พึงสนใจ พึงตริตรองที่พวกท่านทั้งหลายพากันก่อสร้างไว้แล้วอันเป็นบุญมหากุศลไพศาล อนึ่ง บุญกุศลอันนี้จะพาพวกเราเหล่าพุทธบริษัทไปสู่สุคติโลกสวรรค์ นำมาซึ่งความสุขอันเลิศ กายก็เลิศวาจาก็เลิศ น้ำใจก็เลิศ เลิศตลอด ทั้งที่นั่ง นอน ยืน เดิน เครื่องอุปโภค บริโภค เป็นของที่เลิศๆ ทั้งนั้น ถ้าเป็นเช่นนี้ เป็นเหตุให้พวกเราปลื้มอกปลื้มใจต่อสมบัติอันเลิศในกิจที่พวกเราทำบูชาไว้แล้ว"

นอกจากที่ท่านบันทึกถึงการเชิญชวนให้มาร่วมกันก่อสร้างถ้ำผาบิ้ง ซึ่งขณะเริ่มแรกนั้น ศาลา กุฏิ ที่สร้างคงยังมีสภาพ **"กำมะลอ"** อย่างที่ท่านกล่าวไว้ คือเป็นวัตถุชั่วคราว หลังคามุงหญ้าแฝก ท่านได้บันทึกเกี่ยวกับการเจริญสมณธรรมที่ถ้ำผาบิ้งไว้อีกหลายแห่ง เช่น

"ทำความเพียรเจริญสมณธรรม ณ ถ้ำผาบิ้ง ไม่มีวันจืดจาง จิตปลื้มใจดูดดื่มเรื่อยๆ เพราะสถานที่เป็นมงคล สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่พระอริยเจ้านิพพาน"

"ภายในจิตตัดลงไปเรื่องอริยสัจอย่างเดียว ไตรลักษณ์ลบนิมิตทั้งหลาย เพราะนิมิตและสังขารเป็นตัวมาร กำลังวิปัสสนารู้เท่าถึงการ เมื่อรู้จริงแล้วจิตไม่กำเริบด้วยประการต่างๆ จิตปกติ จิตบริสุทธิ์ ตั้งอยู่ด้วยอมตธรรม เพิ่งเจริญธรรมได้ ณ ถ้ำผาบิ้งนี้ที่ไม่ประกอบด้วยความฝัน เพราะจิตไม่ถือสังขารนิมิตใดๆ เป็นตัวมารของจิต"

ความตอนนี้ท่านบันทึกต่อท้ายไว้ว่า *"ตุลาคม ๒๕๑๑"* แสดงว่าท่านบันทึกในระยะนั้น

"เดินบิณฑบาต มีสติทั้งไปและทั้งกลับ ภาวนาเรื่อยๆ ดีกว่าอยู่แห่งอื่นทั้งหมด"

การบิณฑบาตในขณะปี ๒๕๑๐ กว่านั้นเป็นอย่างไร มีพระซึ่งระหว่างนั้นยังเป็นเณรอยู่ด้วย ท่านเล่าว่า ยังคงต้องเก็บใบมะขามมาตำผสมกับน้ำปลาร้าต้มถวายให้ฉันอยู่แทบทุกวัน เพราะไม่มีจริงๆ แต่ท่านก็คงมิได้สนใจกับอาหารว่าขาดแคลนอย่างไร ท่านสนใจแต่สติและจิตที่ดูดดื่มกับการภาวนามากกว่า

"การภาวนาเป็นเครื่องจูงใจในอารมณ์ที่คุ้นเคยในกัมมัฏฐาน กระดูกและลมหายใจเป็นคู่กัน มีสมาธิเป็นบาทหน้า มีปัญญาเกิดทีหลัง คอยแก้คอยไข ส่วนร่างกายให้เห็นไตรลักษณ์ของขันธ์แปรปรวนอยู่เสมอ ลมฟืดออกถอนพิษตัณหาอาสวกิเลส พิจารณากระดูกให้เห็นแยกออกจากกันเป็นส่วนๆ ด้วยญาณทัสนะ ด้วยความจริงใจในสังขารทั้งปวงให้เห็น ใจหดมาตั้งอยู่อมตธรรม ให้เดินอารมณ์ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นนิจ"

ท่านบันทึกย่อๆ ไว้ตอนท้ายข้อความว่า *"ถ้ำผาบิ้ง เดือน ๘ พ.ศ. ๒๕๑๐"*

ระหว่างที่อยู่ถ้ำผาบิ้ง ได้มีพวกที่นครเวียงจันทน์มานิมนต์พระเถระผู้ใหญ่ของฝ่ายไทยไปทำบุญ ได้ความว่า พยายามนิมนต์ ๑๐ องค์ มี หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงปู่ซามา อจุตโต หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่บุญมา ฐิตเปโม เป็นต้น ความจริงเขานิมนต์หลวงปู่ขาว อนาลโย ด้วย แต่ท่านมอบให้ท่านอาจารย์บุญเพ็ง เขมาภิรโต เดินทางไปแทน

เรื่องนี้ได้เรียนถามท่านผู้ที่เกี่ยวข้องในการนิมนต์ที่เวียงจันทน์ และผู้นิมนต์ได้เล่าให้ฟังว่า ในการเดินทางไปเมื่อปี ๒๕๑๓ ก็ได้นิมนต์ท่านไป แล้วให้ไปพักอยู่ที่วัดจอมไตร ที่เวียงจันทน์ ที่ดงนาซ๊อก เป็นเวลา ๒ อาทิตย์ หลังจากที่ทางเวียงจันทน์นิมนต์แล้ว มีคนไทยท่านหนึ่งซึ่งระหว่างนั้นกำลังทำงานอยู่ในองค์การระหว่างประเทศที่เวียงจันทน์ ทราบข่าว ก็มาขอนิมนต์ท่านและคณะไปทำบุญบ้าน เธอเล่าว่า หลวงปู่ชอบ

หลวงปู่หลุย หลวงปู่ซามา หลวงปู่บุญมา หลวงปู่อ่อน ท่านอาจารย์บุญเพ็ง ก็รับนิมนต์มา เมื่อมาถึงบ้าน เธอได้รู้สึกประทับใจอย่างมากหลายประการ โดยเฉพาะเมื่อหลวงปู่ชอบมาถึง หลวงปู่หลุยซึ่งมาก่อน ก็มาช่วยล้างเท้าให้และเช็ดเท้าให้หลวงปู่ชอบเอง ท่านบอกว่า *หลวงปู่ชอบคุณธรรมสูงกว่า ท่านต้องขอปรนนิบัติ*

หลังจากการถวายจังหันแล้ว ก็ได้ตามไปที่วัด เธอก็ได้ลองเรียนถามว่า *“ได้ยินข่าวว่าพระคุณเจ้าเหล่านี้ทรงคุณธรรมอันล้ำเลิศ อยากจะทราบว่าถ้าเผื่อท่านแผ่เมตตามาถึงเรา เราจะได้รับกระแสแห่งเมตตานั้นหรือไม่”* เผอิญเธอก็เป็นคนที่ช่างเจรจาสักหน่อย จึงกล่าวต่อไปเป็นเชิงตัดพ้อว่า *“หลวงปู่มีลูกศิษย์มาก จะแผ่เมตตาถึงได้อย่างไร จะต้องเจือจานคนมากมาย จะมาถึงได้ครบทุกคนกระนั้นหรือ”* หลวงปู่หลุยเป็นผู้ตอบว่า ***“ถึงซิ เมตตาต้องมาถึงแน่”*** แต่หลวงปู่ชอบนั้นยิ้ม ไม่ได้ตอบว่ากระไร

เธอเล่าว่า ในคืนนั้นเธอและสามีก็เข้าห้องพระภาวนา ต่างคนต่างเข้าที่ภาวนา จุดธูปเทียนบูชาพระแล้วนั่งสมาธิ ต่อไปไม่นานก็ได้กลิ่นหอมดอกไม้ป่าตลบเต็มไปทั้งห้อง หอมจนทนไม่ได้ ต้องออกปากถามกัน ได้ความว่าทั้งสามีและภรรยาต่างได้กลิ่นหอมเหมือนกัน กลิ่นอธิบายไม่ถูกเช่นกัน รุ่งขึ้นพอไปกราบที่วัดจอมไตร เธอก็ต่อว่าว่า *“ไหนว่าจะแผ่เมตตามาให้ลูกหลาน ไม่เห็นได้รับ ไม่เห็นมาหาเลย”* หลวงปู่หลุยเป็นองค์ที่ตอบแทนว่า *“ทำไมจะไม่ไป ไปแล้ว”* ถามว่า *“ไปอย่างไร ไม่เห็นองค์มา ไม่เห็นตัวหลวงปู่นั่งเฉยๆ แล้วบอกว่าไป ใครจะเชื่อ”* ท่านก็ยิ้มแล้วตอบว่า *“ก็ไปแล้วนะซิ ไปด้วยกลิ่น หลวงปู่ชอบก็ไป ไม่ได้กลิ่นหรือ หอมกลิ่นศีลของท่าน”* ได้ยินเช่นนั้นเธอและสามีก็ต่างมองตากันด้วยความอัศจรรย์ใจ เพราะการที่ได้กลิ่นดอกไม้ป่าหอมเต็มห้องนั้น ไม่ได้เคยพูดกับใคร นอกจากรำพึงกันระหว่างสองสามีภรรยาก่อนจะไปกราบท่าน ท่านก็กลับตอบเช่นนี้ และตั้งแต่วันนั้นมา เธอก็ได้กลิ่นหอมตลอดมา และทราบว่า ถ้าเป็นหลวงปู่หลุยจะหอมกลิ่นหนึ่ง ท่านหลวงปู่ชอบจะหอมอีกกลิ่นหนึ่ง

เวลาท่านอบรม ท่านก็แนะบอกให้รักษาศีล ๘ เธอบอกว่า *“ทำไม่ได้ ทำราชการไม่มีวันเวลาที่จะดูแลตนเพื่อรักษาศีล ๘ ให้บริสุทธิ์ได้”* หลวงปู่หลุยท่านก็บอกว่า *“ถ้าอย่างนั้น รักษาศีลอุโบสถเฉพาะวันพระก็แล้วกัน”*

วันหนึ่งอยู่เวียงจันทน์ไปเที่ยว วันนั้นไม่ได้เป็นวันที่รักษาศีล แต่กลับหอมดอกไม้หอมชื่นใจไปหมด รู้ว่าเป็นดอกไม้ที่ไม่มีขายในท้องตลาด เพียงนึกถึงท่านก็ได้กลิ่นดอกไม้ เธอเล่าว่า กลิ่นในครั้งก่อนๆ นั้นเป็นกลิ่นดอกไม้สด แต่เดี๋ยวนี้ดูจะปนกลิ่นกระแจะด้วย ระยะนั้นหลวงปู่ชอบยังไม่อาพาธ ท่านเทศน์ให้ฟังอยู่ด้วย จำได้ว่าเทศน์ที่ท่านเทศน์ให้ฟังนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับให้ทุกคนทำจิตให้สงบ ท่านเทศน์อยู่เป็นเวลาถึง ๑๕ นาที แล้วก็สรุปว่า ***"ความสุขจะเท่ากับจิตสงบเป็นไม่มี เอวํ"*** ง่ายๆ เช่นนี้

ในระยะที่พักอยู่ที่เวียงจันทน์ นอกจากท่านจะพักกันที่วัดจอมไตรแล้ว ก็พักที่นาคำน้อย แต่ก็มีการนิมนต์ไปภาวนาที่ถ้ำผาพร้าวด้วย เธอว่าเธอรู้สึกประหลาดอยู่อย่างหนึ่งเกี่ยวกับหลวงปู่ทุกองค์ โดยเฉพาะวันนั้นจวนจะถึงกำหนดกลับแล้ว เพราะท่านได้มาพักอยู่หลายอาทิตย์ จึงไปกราบหลวงปู่ชอบ เรียนถามว่า *"จะกลับเมืองไทยอย่างไร"* ท่านบอกว่า *"กลับเครื่องบิน"* สามีของเธอที่เป็นผู้กราบเรียนถามก็งงว่าจะกลับอย่างไร เพราะถ้าจะกลับโดยเครื่องบิน จะต้องเดินทางไปขึ้นเครื่องบินที่เวียงจันทน์ ซึ่งห่างจากที่หลวงปู่และคณะกำลังพำนักอยู่มากเป็นร้อยกว่ากิโลเมตร ก็ในเมื่อตำบลที่คณะท่านพักอยู่นั้น อยู่ตรงข้ามกับฝั่งไทยพอดี เพียงข้ามแม่น้ำโขงก็จะถึงเมืองไทย การเดินทางกลับทางเรือดูจะเป็นการสะดวกที่สุด อีกประการหนึ่ง ถึงจะไปเวียงจันทน์ แต่เครื่องบินไม่มีทุกวัน ตั๋วเครื่องบินก็ยังไม่ได้จองจะทำอย่างไร เมื่อท่านบอกว่ากลับเครื่องบิน จึงคิดว่าไม่มีทางจะทำได้ แต่จะอย่างไรก็ตามเมื่อถึงเวลา ปรากฏว่ามีผู้นำเสนอจะนำเครื่องบินมาส่งให้ เป็นเครื่องบินของทางราชการ ซึ่งไม่มีกำหนดเวลาใด ตกลงพระ ๙ องค์ ก็ขึ้นเครื่องบินมา สามีของเธอได้ติดตามมาดูแลท่านในเครื่องบินลำนั้นด้วย

ขณะที่นั่งอยู่ในเครื่องบิน ได้กราบเรียนหลวงปู่ชอบว่า *"อยากจะขอของดีไว้ให้พวกที่เขามาส่งนี้ด้วย เช่น พวกนักบินและเจ้าหน้าที่ประจำเครื่องบินได้มีไว้คุ้มครองตัว เพราะต้องปฏิบัติงานเสี่ยงอันตรายตลอดเวลา"* ท่านก็ยิ้มๆ แล้วก็ล้วงลงไปในย่าม ซึ่งย่ามนั้นมองเหมือนไม่มีอะไร แต่ท่านหยิบออกมาทีไรก็มีพระให้ทุกที ได้ครบกันทุกคนทั้ง ๖-๗ คน สามีของเธอเป็นคนสุดท้าย ก็คิดอยู่ในใจว่า *"เราจะขอไอ้งั่งเถอะ"*

“ไอ้งั่ง” นี้เป็นพระที่ทางประเทศลาวยกย่องกันมากว่าศักดิ์สิทธิ์ ช่วยในด้านแคล้วคลาด ก็นึกขออยู่ในใจในสิ่งที่เขาคิดว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะเวลาที่เฝ้าดูนั้นออกสงสัยเป็นกำลังว่า หลวงปู่ชอบหยิบอะไรออกจากย่าม พระแต่ละองค์ที่แต่ละคนได้ไม่เหมือนกัน และขนาดก็ไม่ใช่เล็กน้อย ทำไมจึงมีได้ทุกครั้ง จึงแกล้งนึกว่า *“ขอไอ้งั่งเถอะ”* แต่น่าประหลาด หลวงปู่ชอบท่านก็ควักออกมาจากย่าม แล้วก็ได้พระงั่งจริงๆ เรื่องนี้แม้จะเป็นการแสดงเรื่องพระเรื่องเครื่องราง แต่ก็แสดงว่าท่านมีจิตบริสุทธิ์ สามารถทำสิ่งใดๆ ได้เสมอ เพียงแต่ท่านไม่พูดไม่แสดงเท่านั้น

เธอกล่าวว่า อย่างไรก็ดีสิ่งที่เห็นได้ชัดคือความอ่อนน้อมถ่อมองค์ของหลวงปู่หลุย ระยะนั้นท่านพรรษา ๔๐ กว่า และอายุก็มากถึง ๖๘ พรรษาแล้ว คุณธรรมของท่านเองก็มีอย่างเหลือล้นแล้ว ประดุจน้ำเต็มแก้วเต็มฝั่งแล้ว แต่ท่านก็ยังคุกเข่าล้างเท้าให้หลวงปู่ชอบ และเช็ดเท้าให้อย่างนอบน้อมถ่อมตน เป็นบุคลิกประจำองค์ของท่านโดยแท้

ถ้าจะนำบันทึกธรรมที่หลวงปู่บันทึกไว้ระหว่างที่อยู่จำพรรษามาลงพิมพ์ในประวัติคงจะยืดยาวมากมาย และความจริงก็ได้รวบรวมไปไว้ในภาค “ธารแห่งธรรม” แล้ว เฉพาะครั้งนี้จะขอนำบันทึกอันหนึ่งซึ่งท่านจดไว้ตอนที่อยู่ถ้ำผาบิ้ง ซึ่งแสดงถึงอารมณ์ขันของท่านอย่างยิ่ง เป็นบันทึกที่ท่านคงจะอ่านพบจากหนังสือพิมพ์ และเห็นความน่าขัน ท่านจึงจดลงในสมุดบันทึกของท่าน และเมื่อสิ้นกระแสความจากหนังสือพิมพ์ ท่านก็แสดงเป็นธรรมะต่อไปเป็น

“เบื่ออะไรไม่เท่าเบื่อเมีย เบื่อกับข้าว เลิกกินกลับอยากอีก เบื่อดูหนัง เลิกชั่วคราวกลับชอบดูอีก เมียไม่ใช่วัตถุเช่นนั้น เบื่อแล้วจะเปลี่ยนก็ยาก จะขายก็ไม่ได้ จะเก็บไว้ก็ไม่สนิท จะให้คนอื่นเสียก็ไม่ถนัด จะทิ้งก็ไม่รู้ว่าจะทิ้งที่ไหน เบื่อแล้วยังต้องเห็นต้องพบเข้าใกล้ก็ยิ่งเบื่อ ต้องเป็นเช่นนั้น นี้แหละ ความเบื่อถึงอุกฤษฏ์ ความเบื่อเกิดจากความซ้ำซากจำเจ แก้เบื่อด้วยวิธี หยุด ย้ายที่ หรือพัก หรือเปลี่ยน จะแก้เบื่อพอแล้ว จิตเสมอๆ แล้วก็พออยู่ โบราณท่านว่า หนามปักเอาหนามบ่ง เมื่อเบื่อเกิดจากความซ้ำซาก หนักเข้าก็ชาจนชิน การเบื่อมีขึ้นแล้วความเบื่อก็หมด

ธรรมดาผู้ชายทั้งหมดต้องเบื่อเมีย ส่วนผู้หญิงเป็นเจ้าของผู้ชายต้องทนความเบื่อ ไม่มีความรู้สึกชนิดใดอีกแล้วที่มีฤทธิ์รุนแรงเท่ากับความรู้สึกเบื่อเมีย จำเป็นจำใจต้องอดทนไป เบื่อแล้วกลับชอบ เช่น นักเรียนคนหนึ่งเบื่ออาหารที่เธอกิน ยิ่งกินซ้ำซากบ่อยด้วยการจำเป็นจนชิน ต่อไปเธอกลับชอบ เมื่อเธอมีครอบครัวแล้ว เธอก็แต่งอาหารชนิดนั้นกินบ่อยๆ ***อัตตกิลมถานุโยค กามสุขัลลิกานุโยค เป็นคู่กัน ชังแล้วกลับรัก รักแล้วกลับชัง เพราะไม่เที่ยง ปุถุชนมีอารมณ์วนเวียนอยู่กับอารมณ์เท่านั้น วางความรักความชังไม่ได้เหมือนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุไม่รู้เท่าสังขาร*** *ผัวเมียวนเวียนนอนนำกันอยู่เรื่อยๆ”*

ปี ๒๕๑๕ ปีสุดท้ายที่ท่านจำพรรษาอยู่ที่นี่ เป็นปีที่ท่านได้รับกฐินจากคณะศรัทธาจากกรุงเทพฯ นำโดย พล.อ.อ. โพยม เย็นสุดใจ และคุณหญิงสมควร เย็นสุดใจ ซึ่งท่านเล่าว่า สมัยที่เข้าไปนั้น เป็นครั้งแรกที่มีคณะกฐินใหญ่โตไปถึง ทางเข้าก็ยังไม่มี ต้องใช้รถเกรดนำหน้า ชาวบ้านใกล้บริเวณวัดดีอกดีใจมากที่ได้มีศรัทธามาจากกรุงเทพฯ ดูเหมือนจะเป็นกฐินที่ได้เงินสูงสุดสำหรับระยะนั้น คือ ๑๕๐,๐๐๐.- บาท

จากนั้นพอถึงสิ้นปี ๒๕๑๕ ท่านก็ได้จากถ้ำผาบิ้งมาโปรดประชาชนทางภาคอื่นต่อไป แต่ท่านก็ได้ให้ความเมตตาอุปถัมภ์บำรุงวัดถ้ำผาบิ้งเสมอมามิได้ขาด หลวงปู่เป็นประดุจพญาช้างที่พอใจซอกซอนซ่อนตัวอยู่ในป่าลึก ไม่ค่อยยอมออกมาพบความศรีวิไลของบ้านเมือง จนล่วงเข้าสู่ปัจฉิมวัย อายุกว่า ๗๐ ปี ท่านจึงยอมรับนิมนต์เข้ามากรุงเทพฯ บ้าง

พรรษาที่ ๔๙-๕๐ พ.ศ. ๒๕๑๖-๒๕๑๗

กลับไปบูรณะบ้านหนองผือ และถ้ำเจ้าผู้ข้า

พ.ศ. ๒๕๑๖ จำพรรษา วัดป่าบ้านหนองผือ ต.นาใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
พ.ศ. ๒๕๑๗ จำพรรษา ถ้ำเจ้าผู้ข้า ต.ไร่ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

หลังจากการจัดสร้างวัดถ้ำผาบิ้งแล้ว ท่านก็ได้เดินทางมาเตรียมบูรณะที่บ้านหนองผือต่อไป ความรู้สึกผูกพันที่ท่านมีต่อบ้านหนองผือนั้นมีมากอย่างยากที่จะกล่าวได้ ชาวบ้านเล่ากันว่า เมื่อครั้งแรกตอนที่นิมนต์ท่านมาพร้อมกับยาหม้อใหญ่ในปี ๒๔๗๘ จำพรรษาแล้วท่านก็หายไป กว่าจะกลับมาให้ชาวบ้านได้เห็นอีกก็ปี ๒๔๘๖ ชาวบ้านนึกว่าหลวงปู่ล้มหายตายจากไปแล้ว เพราะเห็นหายไปนาน ก็ได้แต่อาลัยอาวรณ์ด้วยว่าเป็นพระที่เมตตากรุณา เข้ากับพวกเขาได้มากที่สุด ในยามอัตคัดขาดแคลน ท่านก็ช่วยแนะนำสั่งสอนการช่วยวิถีการครองชีพ แม้แต่การทอผ้า ท่านก็มาสอนแนะหาคนมาเป็นครูสอนให้ ทำยาหม้อใหญ่อย่างที่กล่าวแล้ว ช่วยให้ชาวบ้านได้อาศัยกิน ไม่ต้องซื้อหาหยูกยาอย่างอื่นต่อไป เมื่อร่างกายแข็งแรงปราศจากโรคภัยเบียดเบียนแล้ว ซึ่งพวกเขาได้รู้สึกประจักษ์แก่พุทธภาษิตที่ว่า **อโรคยา ปรมา ลาภา** ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ (เมื่อก่อนที่หลวงปู่จะไปอยู่แถวบ้านหนองผือ มีการเจ็บไข้อยู่เรื่อย เพราะบ้านหนองผือเป็นหมู่บ้านที่อยู่กลางหุบเขา มีเขาล้อมรอบ อากาศย่อมชื้น จริงอยู่สำหรับพระธุดงคกัมมัฏฐานจะใช้เป็นที่หลบขึ้นไปแสวงหาความวิเวกบนเขาได้เกือบรอบด้าน แต่ผู้ที่อยู่จำเจ ณ ที่นั้น จะต้องถูกอากาศกดอยู่เสมอ การที่ได้รับประทานยาตำรับของหลวงปู่ ทำให้คนในหมู่บ้านมีความสุขขึ้น สุขภาพแข็งแรง เมื่อไม่เจ็บไม่ไข้ก็สามารถใช้สติปัญญากำลังกายทำมาหาเลี้ยงตนได้ต่อไป) พวกเขากล่าวกันว่า เขารู้สึก

สำนึกในพระคุณของหลวงปู่อยู่เสมอ เมื่อเห็นหายหน้าไปนาน เข้าใจว่าท่านคงมรณภาพแล้ว เมื่อกลับมาให้เห็นจึงดีใจกันขนานใหญ่

เมื่อกลับมาในรอบที่แล้ว ก็ยังได้เป็นผู้นำหมู่ให้อุบายจนสามารถอาราธนานิมนต์หลวงปู่ใหญ่ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ให้อยู่เป็นขวัญตาขวัญใจเป็นหลักชัยที่พึ่งให้ชาวบ้านหนองผือได้ยึดประจำใจอยู่เป็นเวลานาน ท่านจากมาหลังจากที่หลวงปู่มั่นมรณภาพแล้ว ในระหว่างนั้น แม้ท่านจะไม่ได้จำพรรษาที่บ้านหนองผือ แต่ท่านก็เข้าออกไปมาและคอยดูแลกำกับการอยู่ตลอด ท่านกลับไปอีกทีหนึ่งในปี ๒๕๑๖ จำพรรษาอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ และปี ๒๕๑๗ ที่วัดถ้ำเจ้าผู้ข้า ซึ่งอยู่ไม่ไกลกัน ในเขตอำเภอพรรณานิคมด้วยกัน และเป็นที่ซึ่งหลวงปู่ได้ไปบูรณะช่วยเหลือสร้างขึ้นให้เป็นวัดอย่างถาวร ท่านได้บันทึกไว้ว่า

"อยู่บ้านผือ ภาวนาดีมากกว่าอยู่แห่งอื่น เพราะสถานที่พระอริยเจ้า ท่านอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์เนียม ประทับอยู่ ณ ที่นั้น เป็นสถานที่เป็นมงคล สถานที่เตือนสติบ่อยๆ คล้ายอยู่กับท่านอาจารย์มั่น ความรู้ธรรมลึกลับสุขุมคัมภีรภาพ ฉะนั้น การบำรุงก่อสร้างจึงทำให้ถาวรมั่นคงรุ่งเรืองให้สมฐานะกับสถานที่เป็นมงคล เทศนามีปฏิภาณดี บุคคลสอนง่าย อุบาสก อุบาสิกา กลัวเรามาก เพราะเราทรมานเขามาแต่ก่อน ดุด่าเขาไม่โกรธ อยู่ได้แต่ออกพรรษา เข้าพรรษาอยู่ไม่ได้ อากาศดับ ถ้ำผู้ข้าอากาศดี มีถ้ำเป็นมงคลดี บ้านผือสงัดดีกว่า เกิดธรรมะ สถานที่ดีมาก พระเณรเราว่ากล่าวสั่งสอนได้ ได้มีธรรมะจากสถานที่ ๒ แห่งนี้มากมาย"

ท่านได้เห็นว่าหลังจากที่ท่านพระอาจารย์มั่นได้มรณภาพแล้ว สภาพวัดป่าบ้านหนองผือดูทรุดโทรมมาก ระยะนั้นแทบไม่มีใครที่จะมาดูแล ได้กล่าวกันว่า แม้แต่ถานที่ท่านพระอาจารย์มั่นเคยอยู่ถ่าย ก็ได้มีผู้มาขอขุดเอาดินไป ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นพระธาตุทั้งนั้น อย่าว่าแต่กระดูกของท่านจะกลายเป็นพระธาตุเลย แม้แต่สิ่งซึ่งถ้าเป็นบุคคลธรรมดาก็จะถือเป็นของปฏิกูลสกปรกโสมม น่าสะอิดสะเอียน ของที่ท่านถ่ายทิ้งลงแล้วหากเป็นของผู้บริสุทธิ์ สิ่งใดผ่านร่างท่าน ผ่านการภาวนาแผ่เมตตาชำระความบริสุทธิ์อยู่ตลอด มูลมูตรมูลคูถจึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไป ท่านไปจัดการสอนให้ชาวบ้าน

รู้จักรักและภาคภูมิใจในสิ่งที่ท่านพระอาจารย์มั่นได้ฝากร่องรอยไว้ จะเป็นกุฏิของท่านก็ดี ศาลาธรรมก็ดี บริเวณวัด ทางจงกรม ขอให้รักษาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิมดังที่ท่านพระอาจารย์มั่นได้เคยอยู่

ท่านกล่าวกับชาวบ้านไว้ว่า สถานที่นี้จักมีชื่อเสียงต่อไปอีกนานแสนนาน พวกเราอยู่แล้วก็จะตายไปเพียงอายุเท่าชั่วชีวิตของเรา แต่สถานที่นี้จะอยู่ตลอดไป เพราะเป็นสถานที่พระอรหันตเจ้าได้มาอยู่ในระยะเวลาปัจฉิมวัยของท่าน เป็นสถานที่ที่ได้อบรมบ่มร่ำศิษย์ของท่านให้กลายเป็นต้นโพธิ์อันงดงามในพุทธศาสนาแตกกิ่งก้านสาขาเป็นที่พักพึ่งพิงทางใจแก่พุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ แต่ละต้นต่างมีชื่อเสียงขจรขจายตามรอยต้นโพธิ์พ่อโพธิ์แม่ คือท่านพระอาจารย์มั่น โพธิ์เหล่านั้นที่ได้รับธรรมจากบ้านหนองผือมีอีกมากมายหลายองค์ อย่างเช่น หลวงปู่ฝั้น หลวงปู่ขาว หลวงปู่ชอบ หลวงปู่ตื้อ หรือท่านอาจารย์พระมหาบัว หรือรุ่นเล็กๆ ต่อไป เช่น ท่านพระอาจารย์วัน ท่านพระอาจารย์จวน ท่านพระอาจารย์สิงห์ทอง เป็นอาทิ พวกท่านชาวบ้านหนองผือควรจะต้องบำรุงรักษาสถานที่เหล่านี้ อาจจะขาดแคลนกำลังทรัพย์ แต่คนไทยจากจังหวัดถิ่นอื่นก็คงจะส่งมาให้ความช่วยเหลือได้

"พวกเจ้าอาจจะไม่มีกำลังทรัพย์ แต่เจ้ามีกำลังกายที่จะช่วยบำรุงให้อยู่ต่อไปอย่างน้อยรักษาความสะอาดเรียบร้อยไว้ อย่าให้สกปรกรกรุงรัง ทางเดินจงกรมเป็นดินก็ต้องให้ดูแลไว้ พระสงฆ์องค์เจ้าที่จะมาจำพรรษาอยู่ที่นี่เป็นการสืบต่อพระศาสนา ก็ขอให้ถวายการอุปัฏฐากอย่างดี"

ชาวบ้านเล่าว่า หลวงปู่ได้เมตตาสั่งสอนให้พวกเขาได้สามารถมีส่วนแห่งการบุญ ขาดกำลังทรัพย์ก็ช่วยได้ทางกำลังกายและกำลังใจ จัดเป็นบุญกุศลอย่างมหาศาลเช่นกัน ระยะนั้นกำลังศรัทธาที่จะมาช่วยสนับสนุนท่านยังมีไม่มาก ท่านก็ได้แต่แนะให้ชาวบ้านรู้จักหน้าที่รู้จักหวงแหนสมบัติอันมีค่าของตน ท่านกล่าวว่า ท่านได้ไปดูทั้ง ๒ วัด ด้วยความเป็นห่วง ไม่ต้องการให้ทรุดโทรมเสื่อมสลายไป

การภาวนา ณ สถานที่ ๒ แห่งนี้ ได้รวบรวมไว้อยู่ใน "ภาคธารแห่งธรรม" เรียบร้อยแล้ว หลวงปู่ได้กลับมาบูรณะใหม่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อปี ๒๕๒๕ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

พรรษาที่ ๕๑ พ.ศ. ๒๕๑๘

โปรดชาวภาคตะวันออก

จำพรรษา ณ สวนบ้านอ่าง อ.มะขาม จ.จันทบุรี

ออกพรรษาแล้ว หลวงปู่คงอยู่เป็นหลักชัยให้ญาติโยมที่อยู่ใกล้เคียงกับถ้ำเจ้าผู้ข้า และบริเวณใกล้เคียงแถวอำเภอพรรณานิคมต่อไปอีกระยะหนึ่ง พอดีมีงานนิมนต์ทางกรุงเทพฯ ท่านจึงเดินทางลงมาตามคำนิมนต์ โดยพักที่วัดอโศการามบ้าง ที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ บ้าง

ระหว่างอยู่กรุงเทพฯ นั้น นายแพทย์โรจน์ สุวรรณสุทธิ และภรรยา มากราบท่านและปฏิบัติธรรมกับท่าน คุยให้ท่านฟังถึงที่สวนของท่านที่จังหวัดจันทบุรีซึ่งปลูกยางเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีต้นผลไม้อื่น เช่น ส้มเขียวหวานและมะม่วงบ้าง รวมทั้งมีสวนพริกไทยซึ่งเป็นพืชพันธุ์ไม้ที่ทำให้จันทบุรีมีชื่อเสียง มีพริกไทยเป็นสินค้าขาออกสำคัญของจันทบุรี นอกเหนือจากอัญมณีอย่างพลอยด้วย คุณหมอกราบเรียนท่านว่า บริเวณสวนนั้นกว้างใหญ่ มีอาณาบริเวณหลายร้อยไร่ ต้นยางก็สูงระหง มีร่มเงาดี บริเวณด้านหลังมีเนินเขา มีอ่างน้ำ มีลำธาร ควรถือได้ว่าเป็นป่า เป็นเขา อุดมด้วยต้นไม้ใหญ่ท่อธารละหานห้วย ดังเช่นป่าเขาที่หลวงปู่ได้เคยเดินธุดงค์วิเวกมาในภาคอีสาน หากท่านจะเมตตาไปพักบำเพ็ญภาวนาก็จะเป็นมงคลแก่สถานที่เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อท่านไปเห็นสถานที่ และได้พักภาวนากำหนดจิตแผ่เมตตาอยู่ระยะหนึ่ง ก็รับว่าสถานที่นั้นสัปปายะอย่างยิ่ง คุณหมอและภรรยาจึงอาราธนานิมนต์ว่า *"ในพรรษาที่จะถึงนี้ ขอให้หลวงปู่เมตตาอยู่จำพรรษา ณ สวนบ้านอ่างนี้"* เมื่อท่านรับนิมนต์แล้วนั้น มีเวลาพอควรก่อนถึงเวลาปวารณาเข้าพรรษา หลวงปู่จึงกลับมาโปรดญาติโยมทางกรุงเทพฯ ก่อน ระหว่างนั้นทางที่สวนก็เตรียมจัดสถานที่รอรับคณะท่าน คุณหมอเล่าว่ารู้อยู่ว่าพระป่าไม่ชอบสถานที่หรูหราฟุ่มเฟือย ขอเพียงมีแคร่เล็กๆ พอแขวนกลด

แขวนมุ้งก็พอแล้ว แต่โดยที่ระหว่างพรรษาเป็นเวลาหน้าฝน และฝนทางจันทบุรีนั้นตกหนักและชุกมาก จำจะต้องจัดให้ท่านมีที่มุงที่บังอันแข็งแรงพอจะป้องกันลมกันฝนได้ อย่าว่าแต่ความหรูหราฟุ่มเฟือยเลย แม้แต่การจะไปซื้อวัสดุ เช่น ไม้จากข้างนอก หลวงปู่ก็ปรารภห้ามไว้ก่อนแล้ว ดังนั้น เจ้าภาพจึงหาทางประนีประนอมที่จะจัดสร้างที่พักให้แข็งแรงทนแดดทนฝนได้ แต่ในขณะเดียวกัน ก็ต้องไม่เป็นการจัดซื้อให้เสียเงิน โดยจัดหาวัสดุในสวน ***"ตามมีตามเกิดนะ"*** อย่างที่ท่านสั่ง

กล่าวคือ ในสวนแถบจันทบุรีย่อมอุดมด้วยต้นระกำป่า คุณหมอก็ให้ตัดต้นมาสร้างเป็นกุฏิไม้ระกำได้ ๑ หลัง ส่วนพระและเณรที่จะติดตามท่านมานั้น ก็หาไม้ไผ่ในสวนมาสร้างเป็นกระท่อมเล็กๆ ขนาดกว้างพอแขวนกลดและมุ้งได้ มุงด้วยหญ้าซึ่งก็เก็บเกี่ยวจากในเขตสวนยางสวนส้มนั่นเอง บริเวณใกล้อ่างน้ำและลำธารทำเป็นศาลา ใช้ทั้งเป็นที่ประชุม สวดมนต์ ฟังธรรม และทั้งเป็นที่ฉันจังหันด้วย ใช้วัสดุเรียบง่ายและตามมีตามเกิด คือหาได้ในสวนตรงตามหลวงปู่สั่งไว้ ดังนั้น เมื่อท่านมาเห็นเข้า จึงพอใจสถานที่จำพรรษานี้อย่างยิ่ง

ท่านได้บันทึกชมเชยสถานที่จำพรรษาครั้งนี้ว่า *"ดีกว่าภาคอีสาน"*

"ภาวนาดีนักทั้งกลางวันและกลางคืน แต่กลางคืนเพ่งอารมณ์กรรมฐานโดยเฉพาะประกอบไตรลักษณ์ ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสังขารทั้งปวง เห็นว่าสังขารเป็นภัยใหญ่"

ปกติในการเดินทางไปพำนักอยู่ที่ใดก็ตาม หลวงปู่มักจะนำหนังสือติดองค์ไปอ่านด้วยเสมอ เป็นวิหารธรรม เป็นเครื่องอยู่ของท่าน ระหว่างว่างจากเวลารับแขกหรือเวลาภาวนา แต่สำหรับที่สวนเมืองจันท์นี้ เมื่อนำหนังสือขึ้นมาอ่าน ท่านก็ต้องรำพึงว่า

"ดูหนังสืออยากนอน เข้าอารมณ์ภาวนาไม่อยากนอน ชวนให้ภาวนาเรื่อยๆ นิมิตไม่ฝันร้าย นิสัยถูกกับเขา (หมายถึงญาติโยม) อยากนำเขาไปเรื่อยๆ"

"เพ่งกาย ตรวจกายไปเรื่อยๆ ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสังขารใดๆ ถูกกับอากาศทะเล ไม่เจ็บป่วยเหมือนกะอยู่ภาคอีสาน กินข้าวมีรส นอนหลับดี ร่างกายสมบูรณ์ไม่เจ็บป่วย เทศนาแก่บุคคลมีปาฏิหาริย์ ลึกตื้นมีคนเข้าใจ"

ทำให้ท่านแทบไม่ได้หยิบหนังสือเล่มใดขึ้นมาอ่าน เพราะจิตใจดูดดื่มเพลิดเพลินในการภาวนาโดยตลอด อีกตอนหนึ่งในสมุดบันทึกท่านกล่าวว่า

"ตรวจกายถึงหลักธรรมะเสมอ ค้นอนุสัยของจิตเสมอ คุณหมอโรจน์พร้อมด้วยภรรยาเข้าใจธรรมะมาก สอนให้ม้างกาย เข้าใจมากกว่าคนอื่นในจังหวัดพระนคร...."

ความจริง เมื่อกล่าวแต่ต้นว่าหลวงปู่พอใจสถานที่จำพรรษานี้อย่างยิ่งนั้น ตั้งใจจะกล่าวต่อไปว่า แต่สิ่งที่ทำให้พอใจอย่างที่สุดนั้น มิใช่สถานที่อันสงัดวิเวก แต่เป็นบุคคลผู้เป็นศิษย์ ผู้รับฟังคำสอนจากท่านด้วยความเลื่อมใสศรัทธา และสามารถปฏิบัติตามได้

เป็นที่ทราบกันดีว่า เมื่อหลวงปู่ไปพักอยู่ที่ใด ท่านจะนำคนให้ไหว้พระสวดมนต์ รักษาศีล รู้จักการให้ทาน การภาวนา เป็นประจำทุกวัน ณ ที่สวนบ้านอ่างนี้ แต่แรกก็อบรมเฉพาะผู้ที่อยู่ในเขตสวน เช่น ผู้จัดการและคนงานพร้อมครอบครัว ต่อมาชาวบ้านใกล้เรือนเคียงทราบข่าวก็เข้ามาฟังธรรมด้วย รวมทั้งจากอำเภอนอกๆ หรือที่ตลาดในตัวจังหวัดจันทบุรีหรือระยอง ก็มาใส่บาตรฟังเทศน์ด้วย ตอนระยะหลังๆ มีผู้เลื่อมใสศรัทธามาขอนอนวัดภาวนาทุกคืน

อันที่จริง แถบจังหวัดภาคตะวันออกโดยเฉพาะที่จันทบุรีนี้ เคยมีพระเถระผู้ใหญ่ฝ่ายกัมมัฏฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มาโปรดญาติโยมทางนี้อยู่มากแล้ว เช่น พระคุณเจ้าหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี (พระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฏ์) ท่านพระอาจารย์ลี ธัมมธโร (พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีรเมธาจารย์) ท่านพระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ เป็นอาทิ ศรัทธาญาติโยมจึงเป็นผู้คุ้นเคยกับพระกัมมัฏฐาน เคยต่อการทัสนานุตริยะ ได้เห็นพระ กราบไหว้พระ บังเกิดความชื่นอกชื่นใจ เลื่อมใส เชื่อฟัง นิสัยจึงน้อมมาทางธรรมเชื่อมั่นในธรรมอยู่แล้ว เมื่อได้มากราบหลวงปู่หลุย ท่านจึงชมพุทธบริษัททางภาคตะวันออกนี้ว่าเป็น *"ช้างที่ฝึกแล้วว่าง่าย สอนง่าย"*

บาปมี บุญมี อานิสงส์ของบุญมีอย่างจริงแท้ ท่านผู้ให้ที่พักในการบำเพ็ญเพียรภาวนาแก่พระภิกษุ สามเณร และญาติโยมผู้ประพฤติปฏิบัติ ย่อมได้รับอานิสงส์แห่ง

การนั้นอย่างไม่ต้องสงสัย อย่างน้อยที่สุดที่เห็นโดยพลัน ก็ได้ทำให้การภาวนาของท่านก้าวหน้าไปอย่างน่าปลื้มใจ

คุณสำรวย สุวรรณสุทธิ ภรรยาคุณหมอโรจน์ เป็นผู้ที่หลวงปู่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างยกย่องเสมอ ท่านสอนเสมอให้ทุกคน **“ม้างกาย”** ซึ่งเป็นการพิจารณากาย กายคตานุสติแบบหนึ่ง โดยใช้วิธีแยกกายออกเป็นส่วนๆ ให้เห็นความเกิด ความเสื่อม ความดับไป แห่งสกลกายนี้ เพ่งพิจารณากายให้เป็นอุคคหนิมิต ให้เป็นปฏิภาคนิมิต แล้วดำเนินจิตเข้าสู่ไตรลักษณ์ หลวงปู่สอนไป สอนไป แต่ก็แทบไม่มีใครจะสามารถกำหนดจิต **“ม้างกาย”** ทำตามท่านได้ กระทั่งท่านมาอยู่ที่สวนเมืองจันทบุรีนี้ ท่านได้ **“เคี่ยว”** ศิษย์ กระทั่งวันหนึ่ง ศิษย์ผู้นั้น หรือคุณสำรวย ก็สามารถกราบเรียนเรื่องการหัด **“ม้างกาย”** ของเธอถวายให้หลวงปู่ฟังได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ ***“สอนให้ม้างกายเข้าใจมากกว่าคนอื่นในจังหวัดพระนคร...”*** ตามที่หลวงปู่บันทึกไว้

คุณสำรวยเล่าว่า เธอไม่ทราบจะ **“ม้างกาย”** อย่างไร ทำแบบไหน ท่านว่าให้แยกกาย ให้ตัดกาย เฮ้อ ก็เลยนึกแบบทำกับข้าว สับไก่ ฉีกไก่ เอ มันก็ยังไม่ได้ความ วันหลังเล่าถวายท่านว่า *“สับก็แล้ว ฉีกก็แล้ว กายมันก็ยังเป็นแท่งทึบอยู่นั่นแล้ว”* หลวงปู่ก็เอ็ดเปรี้ยงเข้าให้ ***“แม่มีตีน มือ มีเอาไว้ทำไม เอามือฉีก เอาตีนถีบ ตบมันออกไปซีนะแม่นะ”***

เธอก็กลับมาทำต่อ ผ่าอกตัวเองออกไป เหมือนผ่าอกเป็ด อกไก่ ผ่าออกเป็น ๒ ซีก จะฉีกให้เป็นชิ้นๆ แล้วก็น้อมเข้ามาที่ตัวเรา สับเหมือนสับเป็ด สับไก่ สับจนละเอียด พยายามเพ่งกาย สับกาย อยู่เช่นนั้น น้อมนึกอยู่ดังนั้นเรื่อยๆ วันหนึ่งเธอไปทำบุญที่พิพิธภัณฑ์ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ที่วัดป่าสุทธาวาส ได้เห็นอัฐิพระธาตุของท่านที่ใสเป็นแก้ว ก็บังเกิดความปลื้มปีติ คำนึงว่าเราได้ทำบุญอย่างเต็มเปี่ยมกับท่านน่าชื่นใจ นึกย้อนดูกายเรา กระดูกของเรา มันเป็นอย่างไร ความที่เคยหัด **“ม้างกาย”** ตามคำหลวงปู่สอน สับมัน หั่นมัน ฉีกมัน ถีบมัน ตบมัน อยู่เป็นประจำบ่อยๆ วันนั้นเกิดปีติส่ง นึก **“ม้างกาย”** ตามกรรมวิธีของท่าน เพียงอึดใจเดียวก็รวมพั้บลงเห็นกระดูกในร่างกายแหลกละเอียดลงเป็นฝุ่นปลิวไปหมดเลย เหลือแต่ **“ผู้รู้”** เด่นดวงอยู่อย่างเดียว

พรรษาที่ ๕๒ พ.ศ. ๒๕๑๙

เดินทางไปโปรดชาวภาคใต้

จำพรรษา ณ วัดกุมภีร์บรรพต นิคมควนกาหลง อ.ควนกาหลง จ.สตูล

ออกพรรษาแล้ว ท่านยังคงพำนักที่สวนคุณหมอโรจน์ต่อไปอีกระยะหนึ่งเพื่อโปรดญาติโยมในตัวจังหวัดจันทบุรี อำเภอโดยรอบและจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะเพื่อพานำไหว้พระ ทำวัตร สวดมนต์ ทุกคนก็สนใจทำตามด้วยจิตอันนอบน้อมต่อคุณพระรัตนตรัย สำหรับภรรยาคุณหมอโรจน์ ที่เมื่อท่านสอนการม้างกาย ก็พยายามปฏิบัติตามจนปรากฏผลเป็นที่พอใจ

ท่านได้บันทึกไว้ว่า ท่านจากจังหวัดจันทบุรีมาเมื่อวันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๙ เนื่องด้วยคณะพุทธบริษัทของวัดอโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ อาราธนาให้มาพักผ่อนล่วงหน้าก่อน เพราะบรรดาศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนผู้มีความเคารพรักในองค์ท่าน จะได้จัดงานทำบุญฉลองอายุให้ท่าน และหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ซึ่งต่างเกิดในเดือนเดียวกัน คือ เดือนกุมภาพันธ์ และปีเดียวกัน คือ ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ เพียงแต่วันเกิดห่างกันวันเดียว คือ ท่านเกิดวันอังคารที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ส่วนหลวงปู่ชอบเกิดวันพุธที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ เท่านั้น ดังนั้น คราวนี้คณะศิษย์จึงได้กำหนดจัดงานฉลองพระคุณท่านทั้งสองรวมกัน ๒ วัน คือ วันที่ ๑๑ และ ๑๒ กุมภาพันธ์ ณ วัดอโศการาม

ปกติ พระ เณร แม่ชี ที่วัดอโศการามก็มีจำนวนมากอยู่แล้ว แต่เมื่อเป็นงานของครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่ผู้เป็นประดุจธงชัยคู่เอกของพระกัมมัฏฐานถึง ๒ องค์ จำนวน

พระ เณร ชี และศรัทธาญาติโยม ที่มาชุมนุม ณ วัดอโศการาม ในโอกาสสำคัญนี้จึงคับคั่ง ทำให้บริเวณอันกว้างใหญ่ของวัดดูแคบไปถนัดตา ระหว่างงานมีผู้ทราบว่าหลวงปู่ยังไม่เคยเดินทางไปภาคใต้เลย จึงนิมนต์ขอให้ท่านเดินทางไปโปรดชาวภาคใต้บ้าง ท่านรับนิมนต์ และเพียงวันรุ่งขึ้นเสร็จจากงานคือวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๙ ท่านและท่านเจ้าคุณโสภณคุณาจารย์ หรือขณะนั้นยังเป็นพระมหาเนียม ก็เดินทางโดยรถด่วนสายใต้ทันที ไปของท่าน คือไป และ ไปทันที

รถด่วนถึงหาดใหญ่ เช้าวันรุ่งขึ้นที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ เวลาประมาณ ๙.๐๐ น. ได้พักที่วัดสระน้ำ อ.หาดใหญ่ มีคณะศรัทธาญาติโยมมาฟังเทศน์และปฏิบัติธรรมด้วยท่านอย่างคับคั่ง โดยเฉพาะคณะศรัทธาชาวการรถไฟ ซึ่งปกติมีความเลื่อมใสในแนวการปฏิบัติธรรมของพระกัมมัฏฐานสายหลวงปู่เสาร์ กันตสีโล และหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต อย่างแน่นแฟ้นอยู่แล้ว ก็ได้นำญาติสนิทมิตรสหายมากราบหลวงปู่กันเป็นประจำ ท่านได้พาไหว้พระ ทำวัตรสวดมนต์ สอนให้ถึงพระไตรสรณคมน์อย่างแท้จริง คำสวดนำของท่านจะไม่มีแต่เพียงภาษาบาลี หากมีคำแปลอย่างพิสดารประกอบด้วย ทำให้ผู้ที่สวดตามสามารถใคร่ครวญและน้อมจิตพิจารณาความตามไปด้วยอย่างซาบซึ้ง และเพิ่มความศรัทธายิ่งขึ้น ท่านได้ศิษย์หน้าใหม่ๆ มาสวดมนต์ ปฏิบัติภาวนาด้วยอีกมาก

ระหว่างที่พักวัดสระน้ำ เผอิญคุณบันยง ศรลัมพ์ อดีตผู้ว่าการการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งขณะนั้นยังดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าการด้านปฏิบัติการ ได้เดินทางไปตรวจงานที่หาดใหญ่ ทราบว่าหลวงปู่อยู่ที่นั่น จึงไปกราบเยี่ยม และนิมนต์ให้ท่านเดินทางไปกับขบวนรถพิเศษให้ถึงชายแดนสุไหงโก-ลกด้วย เพราะเมตตาของพระกัมมัฏฐานระดับครูบาอาจารย์นั้นย่อมกอปรด้วยพลังอันบริสุทธิ์ และแผ่ไปโดยรอบ แผ่ไปในที่ใกล้ และแผ่ไปในที่ไกล แผ่ไปโดยไม่มีประมาณ เป็นมงคลแก่สถานที่ซึ่งท่านพำนัก เป็นมงคลแก่สถานที่ซึ่งเดินทางผ่านไป

ท่านเดินทางไปจนถึงสุดชายแดนประเทศไทย ผ่านสุไหงโก-ลก เข้าไปในลันตูเขตประเทศมาเลเซียด้วย ขากลับได้แวะลงที่สถานียะลา อำเภอเมือง จังหวัดยะลา พักที่วัดยะลาธรรมาราม ท่านเจ้าคุณพระราชญาณเวที เจ้าคณะจังหวัดยะลา (ธรรมยุต)

ได้มาต้อนรับ และเชิญชวนให้พุทธบริษัททางยะลามาฟังธรรมคำสั่งสอนจากหลวงปู่ โดยเฉพาะการฝึกหัดภาวนา ท่านพักอยู่ ณ วัดยะลาธรรมาราม ๓-๔ วัน อบรมพระเณร และประชาชนพอควรแล้วก็เดินทางกลับ

ท่านลงรถไฟที่สถานีควนจง ซึ่งอยู่ห่างจากสถานีหาดใหญ่ประมาณ ๘ กิโลเมตร ด้วยทราบว่าที่ควนจงนี้ มีวัดกัมมัฏฐานอยู่วัดหนึ่ง ชื่อ วัดควนจง เจ้าอาวาสชื่อ พระมหาสมจิตต์ เป็นศิษย์ท่านพ่อลี หรือ พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีรเมธาจารย์ แห่งวัดอโศการาม ท่านจึงแวะไปเยี่ยม ท่านกล่าวว่า ***"ไปให้กำลังใจ"*** และชมว่าจัดทำเป็นวัดป่าได้อย่างเหมาะสม มีความสงบ สงัด สัปปายะดี

พักวิเวกมีความสงบระยะหนึ่งแล้ว ทางนายช่างรถไฟก็ได้ส่งรถยนต์มารับให้ท่านไปขึ้นรถไฟที่หาดใหญ่เพื่อเดินทางไปในพิธีเจริญพระพุทธมนต์ ณ โรงงานรถจักรทุ่งสง อำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช จากทุ่งสง ท่านพัก ณ วัดเขาน้อย อำเภอร่อนพิบูลย์ วัดนี้สมัยพระคุณเจ้าหลวงปู่เทสก์ หรือ พระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฏ์ แห่งวัดหินหมากเป้ง เดินทางไปมาระหว่างจังหวัดภูเก็ตและนครศรีธรรมราช ได้มาพักโปรดญาติโยม ณ ที่วัดเขาน้อยนี้เสมอ เมื่อหลวงปู่เทสก์จากปักษ์ใต้ไปเป็นเวลาช้านานกว่าสิบปี ผู้ที่เคยได้รับกระแสเมตตาธรรมของท่านย่อมรู้สึกว้าเหว่ขาดที่พึ่งทางใจ ได้มาพบหลวงปู่องค์ใหม่ซึ่งพรรษาอายุใกล้เคียงกันผ่านมาโปรด จึงอดเป็นน้ำหูน้ำตาบ้างไม่ได้ และพากันกุลีกุจออุปัฏฐากรับต้อน (สำนวนของหลวงปู่ แทนที่จะใช้คำว่า ต้อนรับ ท่านเรียกว่า รับต้อน) เป็นอย่างดี

"มองปราดเดียวก็รู้ว่าผ่านการสมาคมอบรมมาแล้ว เคยเป็นศิษย์มีครูมาแล้ว" ท่านกล่าวว่า ไม่ต้องดูเลยไปถึงกิริยาอาการอันสงบเสงี่ยมนิ่มนวลของอุบาสก อุบาสิกา เพียงดูการ **"กราบ"** ก็รู้แล้ว แสดงอาการว่า *ดิฉันเป็นลูกศิษย์หลวงปู่เทสก์* ทำให้พระกัมมัฏฐานไปมาได้รับความสะดวกเป็นพิเศษเจือจานมาด้วย

หลังจากนั้น ญาติโยมก็พาท่านเดินทางมาพังงาและภูเก็ตเพื่อแวะเยี่ยมและพักตามวัดต่างๆ ที่พระคุณเจ้าหลวงปู่เทสก์ได้เผยแผ่ธรรม มีผู้เลื่อมใสสร้างวัดถวาย

ให้แก่ท่าน เช่น ที่ วัดนิโรธรังสี อำเภอท้ายเหมือง จังหวัดพังงา วัดเจริญสมณกิจ หลังศาล จังหวัดภูเก็ต และ วัดไม้ขาว ใกล้สนามบินภูเก็ต เป็นต้น ต่อมาหลวงปู่ได้ไปพักที่วัดควนกาไหล อำเภอตะกั่วทุ่ง จังหวัดพังงา วัดนี้เริ่มแรก ท่านเจ้าคุณพระอริยเวที (พระมหาเขียน ป.ธ. ๙) ได้ไปพักเพื่อวิเวก หลวงปู่ให้อุปถัมภ์ถวายปัจจัยเดือนละ ๕๐๐ บาท ทุกเดือน เป็นค่าภัตตาหารแก่ภิกษุสามเณรอยู่ในวัดในสมัยหลวงปู่มีชีวิตตลอดมา เพราะท่านระลึกถึงอุปการคุณที่แม่ชีกัลยาเคยถวายให้แก่หลวงปู่

ท่านพักที่วัดควนกาไหลจนใกล้เข้าพรรษา จึงกลับมาหาดใหญ่ ท่านอาจารย์พระมหาเนียม กราบเรียนถึงสถานที่อันควรบำเพ็ญภาวนาตลอดพรรษาที่ วัดกุมภีร์บรรพต ซอยเว นิคมควนกาหลง อำเภอควนกาหลง จังหวัดสตูล ว่ามีเงื้อมเขา มีถ้ำ อันสงัดวิเวก เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม หลวงปู่เห็นด้วย ญาติโยมจึงจัดรถยนต์ไปส่งท่านที่วัดกุมภีร์บรรพต ตลอดพรรษา คณะศรัทธาในเขตอำเภอหาดใหญ่ สงขลา และจังหวัดใกล้เคียง ก็ได้เดินทางไปถวายจังหันและหาโอกาสไปฟังธรรมกันเสมอมิได้ขาด พร้อมทั้งได้ช่วยกันเป็นเจ้าภาพทอดกฐิน ณ วัดกุมภีร์บรรพต เมื่อออกพรรษาแล้วด้วย

เสร็จจากพิธีทอดกฐินระยะหนึ่ง หลวงปู่เดินทางกลับมาจากวัดกุมภีร์บรรพต ใช้หาดใหญ่เป็นจุดศูนย์กลางที่จะอยู่โปรดชาวหาดใหญ่ ชาวสงขลา และจังหวัดใกล้เคียง วัดที่ท่านพำนักในระยะหลังจากออกพรรษา คือ วัดควนเจดีย์ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากทะเลมากนัก และห่างจากเมืองสงขลาเพียงประมาณ ๑๐ กิโลเมตร สะดวกแก่คณะศิษย์และญาติโยมที่จะมาทำบุญและประพฤติปฏิบัติธรรม แต่ในขณะเดียวกันก็มีความสงัดเงียบ ไม่พลุกพล่าน ท่านจึงอยู่ด้วยความสัปปายะ สัปปายะทั้งอากาศ สัปปายะทั้งบุคคล สัปปายะทั้งอาหาร และสัปปายะทั้งสถานที่ คณะศิษย์กลุ่มใหญ่ๆ ที่มาฟังธรรมกันเป็นเนืองนิตย์ ได้แก่ คณะการรถไฟ คณะโรงพยาบาล คณะอธิการวิทยาลัยครูสงขลา คณะนายทหารและครอบครัวจากค่ายคอหงษ์ เป็นอาทิ

ท่านอบรมธรรมนำภาวนาอยู่จนใกล้จะถึงเวลาเข้าพรรษาของปี ๒๕๒๐ บังเอิญเกิดอาการอาพาธป่วยเจ็บที่คอ แม้จะพยายามหายาต่างๆ มารักษา ผู้อำนวยการ

โรงพยาบาลหาดใหญ่พร้อมภรรยาและคณะ ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านก็มาดูแลรักษา แต่อาการนั้นก็ไม่หาย ได้แต่ขอร้องให้ท่านลดละการทำกลดลงบ้าง เพราะการที่ท่านก้มศีรษะคร่ำเคร่งกับการทำกลดแจกพระเณรและญาติโยมผู้ศรัทธายินดีในการปฏิบัติธรรมนั้น อาจเป็นสาเหตุหนึ่งทำให้อาการอาพาธไม่หายขาด มีแต่ทรงตัวอยู่ หรือกำเริบทรมานมากขึ้นก็ได้

ข่าวอาพาธของท่านที่จังหวัดภาคใต้ทราบมาถึงกรุงเทพฯ ท่านพระอาจารย์ทิวา อาภากโร ทราบเรื่อง จึงเดินทางลงไปกราบท่านที่วัดควนเจดีย์ ขอนิมนต์พ่อแม่ครูจารย์กลับมาจำพรรษาที่กรุงเทพฯ เพื่อให้โอกาสศิษย์ได้อุปัฏฐากรับใช้ และสะดวกแก่การดูแลถวายยารักษาโรค เพราะในนครหลวงย่อมใกล้นายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ และเครื่องมืออันทันสมัยมากกว่าต่างจังหวัด

หลวงปู่รับฟังคำนิมนต์และเหตุผลหว่านล้อมที่ท่านอาจารย์ทิวายกขึ้นมากล่าวด้วยความเคารพนอบน้อมแล้ว ในที่สุดท่านก็ยอมรับนิมนต์กลับกรุงเทพฯ อันเป็นเวลาจวนแจก่อนเข้าพรรษาเพียงวันสองวันเท่านั้น

พรรษาที่ ๕๓-๕๗ (๒๕๒๐-๒๕๒๔)

โปรยปรายสายธรรม

พ.ศ. ๒๕๒๐ จำพรรษาที่ สวนปทุมธานี ต.สวนพริกไทย อ.เมือง จ.ปทุมธานี
พ.ศ. ๒๕๒๑ จำพรรษาที่ วัดป่าหนองแซง อ.หนองวัวซอ จ.อุดรธานี
พ.ศ. ๒๕๒๒ จำพรรษาที่ โรงนานายแดง คลอง ๑๖ อ.องครักษ์ จ.นครนายก
พ.ศ. ๒๕๒๓ จำพรรษาที่ วัดอโศการาม อ.เมือง จ.สมุทรปราการ
พ.ศ. ๒๕๒๔ จำพรรษาที่ ที่พักสงฆ์บ้านคุณประเสริฐ โพธิวิเชียร อ.ศรีราชา จ.ชลบุรี

นับจากที่ท่านได้จำพรรษาปี ๒๕๑๙ ที่วัดกุมภีร์บรรพต นิคมควนกาหลง อ.ควนกาหลง จ.สตูล แล้วต่อมาท่านได้วิเวกไปตามสถานที่ต่างๆ เป็นลำดับ จนใกล้จะถึงเวลาเข้าพรรษาปี ๒๕๒๐ ท่านก็มาพักโปรด **“ชาวจังหวัดภาคใต้”** อันเป็นสำนวนของท่าน อยู่ที่วัดควนเจดีย์ จังหวัดสงขลา

ปรากฏว่าในระหว่างนั้นท่านอาพาธ มีอาการเจ็บคอ ได้รักษากันอยู่นานแต่ไม่หาย ท่านพระอาจารย์ทิวา อาภากโร จึงได้เดินทางไปรับท่านกลับมาที่กรุงเทพฯ และขอให้ท่านเลือกสถานที่จำพรรษาในกรุงเทพฯ ทั้งนี้ นอกจากการรักษาทางแพทย์แผนปัจจุบันแล้ว ยังต้องการหมอนวดเส้นเป็นพิเศษที่จะรักษาอาการอาพาธของท่านได้ ท่านบอกว่าแม้แต่จะเอี้ยวคอก็รู้สึกเจ็บมาก แต่ถึงกระนั้น หลวงปู่ก็จะไม่ค่อยฉันยาสักเท่าใด

ในเรื่องเกี่ยวกับอาพาธนี้ หลวงปู่มีข้อสัญญาตกลงกับท่านพระอาจารย์ทิวา ซึ่งหลวงปู่เล่าว่า ท่านบังคับให้ท่านพระอาจารย์ทิวาเซ็นสัญญากับท่านก่อน ท่านจึงจะ

ยอมมากรุงเทพฯ ด้วย เป็นสัญญาสุภาพบุรุษ โดยต่างองค์ต่างก็เป็นอนาคาริก ไม่มีที่อยู่ เดินทางไปเรื่อยๆ ไม่มีลูกศิษย์ปฏิบัติใกล้ชิด ไปองค์เดียวตลอด ดังนั้น หากองค์ใดองค์หนึ่งเกิดอาพาธขึ้น อีกองค์จะต้องเดินทางมาดูแลกัน ถ้าท่านไม่ยอมรับสัญญาสุภาพบุรุษจากหลวงปู่เช่นนั้น หลวงปู่ก็คงไม่ยอมรับความปรารถนาดีจากท่านพระอาจารย์ทิวาเป็นแน่แท้ คือหมายความว่าต้องมีการแลกเปลี่ยนกันว่า **เมื่อหลวงปู่อาพาธ ท่านพระอาจารย์ทิวาขอเข้ามาดูแลท่าน และในกรณีกลับกัน ท่านพระอาจารย์ทิวาก็ต้องยอมรับว่า เมื่อท่านเกิดอาพาธขึ้นบ้าง หลวงปู่ก็จะต้องไปดูแลเช่นกัน** เป็นการที่หลวงปู่ถือว่าเท่าเทียมกัน ไม่เอาเปรียบกัน โดยหลวงปู่ท่านไม่ได้คำนึงถึงเลยว่า ท่านนั้นเป็นเถระผู้ใหญ่ ซึ่งมีพรรษาถึง ๕๓ พรรษาแล้ว ในขณะที่ท่านพระอาจารย์ทิวาเพียง ๒๐ พรรษา แต่หลวงปู่ก็ถือว่าเท่าเทียมกัน อันนี้เป็นคุณธรรมอีกประการหนึ่งที่หลวงปู่ได้แสดงให้เห็นว่าท่านไม่เคยถือว่าองค์ท่านเองเป็นพระเถระผู้ใหญ่เลย

สถานที่ซึ่งท่านเลือกเป็นที่จำพรรษาในปีนั้นคือ **ที่สวนปทุมธานี** เป็นที่สวนซึ่งคุณประชา และคุณไขศรี ตันศิริ ได้ซื้อไว้ส่วนหนึ่ง และในบริเวณสวนที่ติดต่อกันนั้นเป็นของคุณมานพ กับ คุณอารี สุภาพันธุ์ สภาพบริเวณนั้นคล้ายป่า ทั้งนี้เพราะเจ้าของที่ซื้อแล้วก็ไม่ได้ทำอะไร อีกทั้งมีคูน้ำลัดเลาะในบริเวณ สงบ สงัด เหมาะแก่การเจริญสมณธรรมเป็นอย่างยิ่ง ความจริงท่านเคยมาพักอยู่ระยะหนึ่งก่อนที่จะไปจำพรรษาที่จันทบุรีในปี ๒๕๑๘ ท่านพอใจสถานที่นี้มาก และกล่าวว่าที่นี่เป็นสถานที่มงคล ภาวนาดี

เจ้าของที่ได้จัดสร้างกุฏิสองหลัง แยกกันอยู่กุฏิละด้าน หลังหนึ่งสำหรับเป็นที่พักของหลวงปู่ และอีกหลังหนึ่งเป็นที่พักของท่านพระอาจารย์ทิวา พรรษานั้นท่านจำพรรษากันเพียงลำพังสององค์ โดยมีข้อตกลงว่า หลังจากที่ท่านพระอาจารย์ทิวาถวายยาตามกำหนดเวลาอันสมควรแล้ว และเมื่อฉันจังหันแล้ว ต่างองค์จะแยกกันไปวิเวกเจริญภาวนาอยู่ในที่ของตน ไม่มาวุ่นวายเกี่ยวข้องกัน ต่างองค์ต่างอยู่ ไม่รบกวนกัน ให้เวลาแต่ละองค์ได้ปรารภความเพียรอย่างเต็มที่ ต่อเมื่อถึงตอนค่ำ หากว่ามีญาติโยมมากราบนมัสการ จึงจะออกมาทำวัตรสวดมนต์พร้อมกัน หากไม่มี ทั้งสององค์ก็จะอยู่แต่ในที่ของท่าน เพียงแต่ท่านพระอาจารย์ทิวาคอยดูแลถวายยาตามกำหนดเวลาเท่านั้น

ตอนปลายพรรษานี้ เป็นครั้งแรกที่ผู้เขียนได้มีโอกาสไปกราบท่าน ได้ยินกิตติศัพท์ของท่าน ได้ไปกราบท่านพระอาจารย์ทิวาที่เรือนพักของท่านก่อน ท่านก็บอกว่าให้มารอที่ศาลาซึ่งมีลักษณะเป็นอาคารชั่วคราว พื้นดูเหมือนระยะนั้นจะไม่ได้ราดซีเมนต์ด้วยซ้ำ แต่มีที่ตั้งพระพุทธรูป มีแคร่สำหรับพระสงฆ์ที่จะนั่งฉันจังหัน เราก็ปูเสื่อรออยู่ที่พื้น

ในขณะเดียวกัน ผู้เขียนก็มองไปรอบๆ ด้วยความชื่นชมด้วยได้กลิ่นดอกจำปาหอมตลบอบอวลไปหมด เงยหน้าขึ้นไปก็มองเห็นเชือกที่ท่านขึงเป็นราวไว้ เข้าใจว่าก่อนหน้านั้นก็คงมีผู้ที่ได้ไปกราบท่าน และได้ถวายพวงมาลัยเป็นพุทธบูชา ท่านให้แขวนไว้ตามราวเป็นพวงๆ ไป มองดูว่าอุบะของพวงมาลัยเหล่านั้นจะมีอุบะพวงใดที่มีดอกจำปาบ้าง แต่ก็แปลกใจมากที่ไม่เห็นดอกจำปาตามอุบะเหล่านั้นเลย แต่เหตุใด ทั้งบริเวณจึงมีกลิ่นจำปา และกลิ่นถึงได้หอมมากเช่นนั้น ลุกขึ้นเดินวนอยู่รอบศาลาแล้วก็มองไปในป่า ท่านอาจารย์ทิวาซึ่งตามมาจากกุฏิ ท่านก็เห็นเราเดินวนๆ อยู่จึงถามว่า นั่นผู้เขียนเดินดูอะไร ก็กราบเรียนท่านว่า *"เดินมองหาต้นจำปาเจ้าค่ะ เพราะได้กลิ่นหอมมากเหลือเกิน ไม่ทราบว่าเจ้าของสวนไปปลูกไว้ที่ตรงไหน"* ท่านก็หัวเราะบอกว่า *"ที่นี่นั้นไม่มีต้นจำปา"* ผู้เขียนสงสัยว่า *"ถ้าเช่นนั้นกลิ่นจำปาจะมาจากที่ไหน"* ท่านไม่ตอบโดยตรง แต่กล่าวว่า *"เรื่องพรรค์นี้ อาตมาไม่ค่อยพบ คุณพบบ่อย"* หมายความว่าคงเป็นเรื่อง **"พิเศษ"** แล้ว

ระยะนั้นผู้เขียนเริ่มทราบแล้ว เพราะได้พบสิ่งที่พิเศษ ไม่อยากจะเรียกว่าปาฏิหาริย์ทำนองที่ว่าบางครั้งเราไปกราบครูบาอาจารย์องค์ใดที่คิดว่าท่านผู้ทรงศีลบริสุทธิ์และมีจิตบริสุทธิ์นั้น มักจะมีกลิ่นหอมพิเศษให้เราได้กลิ่นอยู่เสมอ ดอกไม้ในบริเวณนั้นไม่มี ป่าใกล้นั้นก็ไม่มีต้นไม้ชนิดนั้นอยู่ แต่กลิ่นดอกไม้ประเภทนั้นก็อาจจะเกิดขึ้นได้ บางครั้งอาจจะเป็นมะลิหรือจำปา หรือเป็นจำปีหรือกุหลาบ หรือแม้แต่มีกลิ่นพิเศษซึ่งไม่อาจจะตอบได้ว่าเป็นกลิ่นของดอกไม้ใด และบางครั้งก็อาจจะเป็นกลิ่นของดอกไม้ที่มีเสียงบอกขึ้นมาชัดว่า ดอกไม้นี้ไม่มีในโลกนี้

คราวนี้ก็เช่นกัน การที่ได้กลิ่นหอมดอกไม้เป็นพิเศษในวาระแรกที่จะได้กราบทำให้ผู้เขียนอดแอบคิดขึ้นในใจไม่ได้ว่า ท่านองค์นี้ย่อมทรงศีลบริสุทธิ์ จิตบริสุทธิ์

อย่าว่าแต่มนุษย์จะบูชาเลย แม้แต่เทพยดาก็ยังมาบูชาด้วย ทำให้เราพลอยได้กลิ่นหอมของดอกไม้ทิพย์ด้วย

หลังจากนั้นก็ได้มีโอกาสอาราธนานิมนต์ให้หลวงปู่มาโปรดญาติและเพื่อนของเราที่บ้านลาดพร้าวบ้าง ซึ่งท่านได้เมตตามาให้หลายครั้ง ตลอดปี ๒๕๒๐, ๒๕๒๑, ๒๕๒๒, ๒๕๒๓ ระยะนั้นเป็นระยะที่ท่านเวียนมาโปรดเรามาก และตลอดระยะเวลาเหล่านั้น ก็ทำให้เราได้ซาบซึ้งในความเมตตาของท่านและประจักษ์ในบุญบารมีอันน่าอัศจรรย์หลายประการ ซึ่งหากมีเวลาก็คงจะได้กล่าวแยกต่อไปโดยเฉพาะ

ระยะเวลาเหล่านี้ควรจะกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่ที่หลวงปู่เข้ามาในกรุงเทพฯ มาจำพรรษาอยู่ในจังหวัดต่างๆ หลังจากที่ท่านออกมาจากถ้ำผาบิ้งแล้ว ควรจะถือว่าเป็นเวลาที่ท่านได้โปรยปรายสายธรรมให้แก่บรรดาพุทธบริษัทในเขตภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันออก เป็นอันมาก

ท่านจะเปลี่ยนสถานที่จำพรรษาไม่ได้อยู่ซ้ำในสถานที่เดิม กล่าวคือ ต่อจากปี ๒๕๒๐ ในปี ๒๕๒๑ ท่านกลับไปโปรดศรัทธาญาติโยมทางจังหวัดอุดรฯ จำพรรษาที่วัดป่าหนองแซง อำเภอหนองวัวซอ ปี ๒๕๒๒ ก็กลับมาจำพรรษาที่โรงนาแห่งหนึ่งที่คลอง ๑๖ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก ปี ๒๕๒๓ ก็ไปพักจำพรรษาที่วัดอโศการาม ตำบลบางปิ้ง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ พ.ศ. ๒๕๒๔ ไปอยู่ที่ศรีราชา จังหวัดชลบุรี แต่ละจุดแต่ละแห่ง ท่านก็ได้เทศนาอบรมผู้คนในละแวกใกล้เคียงกับสถานที่ที่จำพรรษาอยู่เสมอ นอกจากนั้น ในระหว่างพรรษาแต่ละปี ท่านก็ไม่อยู่เป็นที่ประจำท่านคงเดินทางธุดงค์ไปเรื่อยๆ

ในระยะนั้นเมื่อมีผู้ทราบกิตติศัพท์ของท่าน ก็มากราบนมัสการนิมนต์ให้ท่านไปพักอยู่ตามที่ต่างๆ การธุดงค์ระยะนี้ของหลวงปู่ซึ่งเจริญชนมายุกว่า ๗๐ แล้ว ก็ไม่ได้เดินด้วยเท้าเหมือนอย่างที่ท่านเคยกระทำมาแต่สมัยยังเป็นพระหนุ่ม หรือในช่วงมัชฌิมวัย กล่าวคือ มีรถยนต์นำไป ท่านมักพูดอย่างขำขันว่า *"ตอนนี้กลายเป็น* ***"กัมมัฏฐานขุนนาง"*** *ไปแล้ว คือไม่ได้สะพายบาตร แบกกลด เดินด้วยเท้า อย่างสมัยก่อนๆ แต่กลับเดินทางด้วยรถ เป็นการธุดงค์ด้วยรถ"*

ระหว่างนอกพรรษา ท่านมักจะพาลูกศิษย์ไปกราบเยี่ยมนมัสการพระเถระผู้ใหญ่ตามที่ต่างๆ อย่างเช่นขณะที่ท่านอยู่ที่วัดป่าหนองแซง ในปี ๒๕๒๑ ลูกศิษย์ชาวกรุงเทพฯ ได้ติดตามไปกราบท่านที่วัดในวันสุดสัปดาห์เพื่อฟังธรรมและภาวนา เสร็จแล้วท่านได้พาออกไปกราบครูบาอาจารย์องค์อื่นๆ ที่ท่านเห็นสมควรว่าจะได้มีความคุ้นเคย ได้กราบท่านเหล่านั้นให้เป็นบุญตาบุญใจ หรือสำนวนท่านพูดว่า *“ไปกราบท่านที่เป็นขวัญตาขวัญใจของเรา”* อย่างเช่น หลวงปู่ขาว อนาลโย ที่วัดถ้ำกลองเพล พาไปกราบหลวงปู่ชอบ ฐานสโม ที่วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย พาไปกราบหลวงปู่คำดี ปภาโส ที่วัดถ้ำผาปู่ อำเภอเมือง จังหวัดเลย พาไปกราบหลวงปู่ซามา อจุตโต ที่วัดป่าอัมพวัน ตำบลไร่ม่วง จังหวัดเลย หรือมิฉะนั้นก็จะพาไปยังจังหวัดสกลนครเพื่อดูสถานที่ที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้เคยจำพรรษาอยู่ถึง ๕ พรรษา คือ วัดป่าบ้านหนองผือ เป็นอาทิ การที่ท่านเมตตาพาไปนี้ ทำให้ได้มีโอกาสเห็นจริยานุวัตรที่ท่านปฏิบัติต่อกันตามพรรษาอ่อนหลังกัน ได้ฟังธรรมสากัจฉาที่ท่านสนทนากัน เป็นบุญตาบุญใจ เป็นทัสนานุตริยะอันงามยิ่ง

ขณะนั้นหลวงปู่มีอายุมากเกือบ ๘๐ ปีแล้ว แต่ท่านก็ยังมีสุขภาพพลานามัยสมบูรณ์ดีมาก ท่านยังไปคล่องมาคล่องอย่างที่เราแอบปรารภกันว่า ใครจะสามารถทำได้อย่างท่าน ที่หลวงปู่ไปเยี่ยมลูกศิษย์ได้วันละ ๕-๖ บ้าน แทนที่ลูกศิษย์จะมากราบนมัสการท่าน วันไหนว่าง ไม่มีคนมา ท่านก็จะพาออกไปเที่ยวเยี่ยมตามบ้านต่างๆ ซึ่งทำให้ลูกศิษย์ส่วนใหญ่รู้สึกในพระคุณของท่านเป็นอย่างยิ่ง ท่านมีเมตตาแผ่มาโดยไม่มีประมาณ คนอายุเกือบ ๘๐ ก็ยังสามารถไปมาได้อย่างน่าอัศจรรย์ ความจริงระยะนั้นท่านก็มีโรคประจำตัวอยู่แล้ว คือโรคหัวใจและเบาหวาน มิหนำซ้ำยังเป็นฝีคัณฑสูตรอยู่นานแล้วด้วย แต่ท่านไม่ยอมบอกให้ใครทราบเรื่องเหล่านี้ ท่านทำเป็นเฉยอยู่

หลวงปู่มีเมตตาโปรดไปทั่วไป ดังที่เราจะขอกล่าวว่าอันนั้นเป็นการโปรยปรายสายธรรมของท่านโดยเฉพาะ ท่านไม่ได้เมตตาแต่เฉพาะชาวอีสานถิ่นกำเนิดหรือเฉพาะจังหวัดเลย ท่านบอกว่าคิดถึงโดยเฉพาะคนภาคกลาง คนจังหวัดพระนคร เพราะคนทางนี้ได้ส่งปัจจัยไปช่วยเหลือเจือจานทางฝ่ายอีสาน ทั้งสิ่งก่อสร้าง ศาสนวัตถุต่างๆ

ในจังหวัดอีสานนั้น ได้อาศัยปัจจัยไปจากชาวจังหวัดพระนครและจังหวัดใกล้เคียงมาก ท่านถือเป็นบุญคุณที่จะต้องตอบแทนให้ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในศาสนาได้รับการอบรมสั่งสอนอย่างถูกต้อง

ทุกๆ วันหยุด พวกบรรดาศิษย์จะได้เห็นภาพที่หลวงปู่นำพระเถรานุเถระและบรรดาพวกญาติโยมที่มาทำบุญกันทั้งหลายทำวัตรสวดมนต์ โดยท่านจะกล่าวสรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ไม่เฉพาะแต่ภาษาบาลีที่เคยทราบหรือเคยได้ยินได้ฟังกัน แต่จะมีคำแปลอย่างวิจิตรลึกซึ้งให้สมกับที่เราจะได้ระลึกถึงพระคุณของพระรัตนตรัย

คำสวดของท่านจะเริ่มตั้งแต่ **"ยมหํ"** ในแบบที่ท่านฝึกมาจากท่านพระอาจารย์บุญ อาจารย์องค์แรกของท่านด้วย และท่านจะเติมถ้อยคำคำแปลเป็นภาษาไทยเพิ่มขึ้นไปด้วย ครั้งแรกที่เราฟังกัน เราจะไม่ทันรู้สึกซาบซึ้งถึงถ้อยคำคำแปลนั้นมากนัก แต่เมื่อคิดนึกตามไปก็จะยิ่งเข้าใจลึกซึ้งมากขึ้นๆ

อย่างที่ท่านกล่าวในตอนต้นตอนหนึ่งที่พูดถึงการบรรยายพระคุณของพระพุทธเจ้า ท่านบอกว่าคนที่จะบรรยายพระคุณของพระพุทธเจ้านั้น ดุจคล้ายๆ กับนกบินในอากาศ ฟังเผินๆ ก็ดูแค่นั้น แต่ถ้าคิดลงไปให้ลึกซึ้งแล้วละก้อ จะเข้าใจได้ว่า อากาศที่นกน้อยจะต้องบินอยู่นั้น แสนจะเวิ้งว้างกว้างใหญ่ไพศาลจนสุดที่จะหยั่งได้หรือบอกได้ว่าความกว้างใหญ่ไพศาลของอากาศนั้นเป็นเช่นไร ส่วนตัวของเรานั้นเช่นกัน เกิดมาชีวิตนั้นช่างน้อยนิดนี่กระไร และถ้าจะไปเทียบกับพระคุณของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งแผ่ไพศาลไปดุจห้วงอวกาศ ไม่แต่โลกนี้ หากเป็นทั่วทั้งไตรภพ เจ้านกน้อยตัวนั้นจะสามารถรู้ถึงพระคุณของพระพุทธเจ้าได้เช่นไร นกที่มีความรู้สึกต่ออากาศฉันใด ก็เป็นเช่นเราต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าฉันนั้น อากาศยังเป็นอาหารที่ช่วยให้นกได้สูดได้ลิ้มกลิ่นอากาศอันบริสุทธิ์ พระคุณของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระองค์ท่านที่มีต่อปวงสาธุชนก็เช่นเดียวกัน เป็นอาหารวิเศษทางใจ เหมือนกับที่เราจะขาดอากาศไม่ได้เพราะเท่ากับจะขาดชีวิตเช่นนั้น ด้วยถ้อยคำเพียงสั้นๆ แค่นี้ ถ้าเราเพียงแต่จะคิดไปให้ลึกซึ้งเท่านั้น จะได้ความที่ซาบซึ้งพรรณนาไปได้กว้างไกลเหลือเกิน

นอกจากการไหว้พระสวดมนต์ ท่านยังให้ปฏิญาณตนรับพระไตรสรณคมน์ด้วย ท่านอธิบายว่า *“....แม้เรารับพระไตรสรณคมน์มาแต่ก่อนแล้ว อาจจะขาดบ้าง ทะลุบ้าง ด่างพร้อยบ้าง เหมือนกับพระเป็นอาบัติ ซึ่งต้องแสดงต่อสงฆ์จึงจะเกิดความบริสุทธิ์ได้...”* ดังนั้น ท่านมักกล่าวนำลูกศิษย์ให้ปฏิญาณตนถึงพระไตรสรณคมน์ก่อนการรับศีลเสมอๆ สำหรับการรักษาศีล โดยเฉพาะในวันอาทิตย์ ท่านจะเน้นให้บรรดาศิษย์รักษาศีลเพิ่มขึ้นจากศีล ๕ เป็นศีล ๘ โดยท่านให้เหตุผลว่า สำหรับวันพระซึ่งควรเป็นวันรักษาศีลอุโบสถนั้น ส่วนใหญ่พวกเราต้องทำราชการติดการงานต่างๆ ไม่ได้มีโอกาสมาวัดเลย เมื่อได้มาก็มาเฉพาะวันหยุดคือวันอาทิตย์ ก็ควรจะต้องรักษาให้ได้ ใช้วันอาทิตย์เป็นวันพระแทน

ท่านได้อธิบายอานิสงส์ของศีลให้ฟังว่า *“ศีล ๕ นี่ พระพุทธเจ้าท่านมีเมตตาต่อผู้ครองเรือน ให้รักษาศีล ๕ อย่าดูถูกศีล ๕ นะ เพราะผู้รักษาศีล ๕ ย่อมสำเร็จโสดาบันได้ สำหรับศีล ๘ นั้น ก็จะสำเร็จถึงอนาคามีได้...”* ท่านจะไม่บังคับว่าใครควรจะรักษาศีล ๕ ใครควรจะรักษาศีล ๘ โดยท่านจะกล่าวนำเริ่มต้นจากศีล ๕ ซึ่งทุกคนจะต้องกล่าวตาม จากนั้นก่อนที่ท่านจะกล่าวนำศีลข้อ ๖-๘ ท่านจะแนะนำให้ผู้ที่รักษาศีล ๕ กราบแล้วนั่งอยู่ ไม่ต้องกล่าวตาม เฉพาะผู้ที่จะรักษาศีล ๘ ให้กล่าวตามคำที่ท่านกล่าวนำต่อไป *“...เพื่อจะรักษาให้ดีให้บริบูรณ์ สิ้นวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ด้วยอำนาจกุศลนี้ขอจงเป็นบุพนิสัยเพื่อจะกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน”* ต่อจากนั้นท่านจะเทศนาอบรมก่อนแล้วจึงให้พร พระธรรมเทศนาที่หลวงปู่มักจะหยิบยกขึ้นมาย้ำเตือนเสมอได้แก่ เรื่องการบริจาคทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา

ท่านมักจะเน้นเรื่องศีลอยู่เสมอ เพราะ**ศีล** แปลว่า **ความปกติ** เป็นการรักษาใจให้ปกติ ศีลเป็นบาทเบื้องต้นของการภาวนาด้วย ถ้าหากเรารักษาศีลให้บริสุทธิ์แล้วการภาวนาก็จะเจริญงอกงามไปอย่างรวดเร็ว ผู้ที่มีศีลย่อมต้องมีจิตใจผ่องใส เป็นที่รักของญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และในสังคมที่เราอยู่ด้วย ถ้าทุกคนรักษาศีลอยู่ได้ เพียงแค่ศีล ๕ บ้านเมืองก็จะสงบราบรื่น ปราศจากขโมยลักเล็กขโมยน้อย ไม่มีการฆ่าฟันกันอิจฉาริษยาเกลียดชังกัน เพราะอานุภาพแห่งศีลย่อมรักษาตัวผู้รักษาศีลและสังคมโดยรอบได้

ส่วนด้านการภาวนา ท่านก็จะนำภาวนาในตอนกลางคืน โดยท่านเทศนาให้ฟังแล้วให้ศิษย์ภาวนาไปด้วยระหว่างฟังเทศน์ ท่านถือว่าก่อนจะเริ่มการภาวนา เราต้องแต่งตัวให้เรียบร้อย อาบน้ำชำระจิตใจให้สะอาด ฟอกจิตของเราด้วยการรักษาศีล การบำเพ็ญทานนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้จิตโน้มน้าวตัดความตระหนี่ ให้มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ถึงกัน ศีลก็มี ทานก็มี แล้วยิ่งมีการภาวนาด้วย ก็จะยิ่งต่อไปได้ไกล เรื่องจิตภาวนานั้น ท่านเน้นมากว่า ถ้าไม่หัดไว้ก็แสนจะลำบาก ท่านมักจะกล่าวบ่อยๆ ว่า การภาวนานั้นมีอานิสงส์มาก อย่างแค่ *“ช้างฟัดหู งูแลบลิ้น”* แค่นั้น ก็ยังมีอานิสงส์มหาศาล ถ้าได้มากกว่านั้นก็จะยิ่งดีขึ้น ท่านเคยพูดว่า ***“จิตติดที่ไหน ย่อมไปเกิด ณ ที่นั้น จิตติดเรือน ก็อาจจะมาเกิดเป็นจิ้งจกตุ๊กแกได้ แม้แต่พระภิกษุติดจีวร ยังไปเกิดเป็นเล็น น่าหวาดกลัวนัก แล้วกิเลสมีร้อยแปดประตู พุทโธมีประตูเดียว เพราะฉะนั้นให้ฝึกหัดปฏิบัติให้คุ้นเคย วาระที่เราจะเปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติจะเข้าจิตได้ทันหรือเปล่า”***

ท่านละเอียดพิถีพิถันมากในการที่จะนำศิษย์ให้รู้จัก ศีล ทาน ภาวนา การไหว้พระสวดมนต์ แม้แต่การ **“กราบ”** ซึ่งทุกคนรู้สึกว่าเป็นเรื่องหญ้าปากคอก หลวงปู่ก็จะหัดให้ศิษย์บางคนแสดงท่ากราบให้ดู สุภาพสตรีผู้มีบรรดาศักดิ์ได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้า มีคำนำหน้าเป็นคุณหญิงหลายท่าน จึงออกตกใจเมื่อมากราบนมัสการท่านแล้วจู่ๆ ท่านก็สั่งว่า *“ไหนลองกราบให้ดูซิ”* แล้วเมื่อเธอท่านนั้นได้กราบด้วยท่าทางที่เก้งก้างตามวิสัยชาวกรุงเทพฯ ซึ่งทำอะไรก็มักจะรีบร้อนลุกลน ถือเสียว่าการกราบก็กราบเพียงสักแต่ว่าให้เสร็จเรื่อง ท่านจะนำการกราบให้ดู โดยท่านจะแสดงท่านั่งกระหย่ง พร้อมกับอบรมว่า *“กราบอย่างนี้เรียกว่ากราบแบบเบญจางคประดิษฐ์”* ท่านอธิบายว่า *“นอกจากเข่าทั้งสอง มือสองมือ ศอกจรดพื้น หน้าผากต้องแตะถึงพื้นด้วยถึงจะเป็นท่ากราบที่งดงาม”* แล้วก็ไม่ใช่ท่าที่รีบร้อนจะไปไหน ในขณะที่จะกราบก็ต้องค่อยๆ กราบลงไป พร้อมกับที่จิตน้อมรำลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า นั่นเป็นครั้งที่หนึ่ง ครั้งที่สอง ก็นึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของท่านที่สืบต่อพระศาสนามาจนทุกวันนี้ กราบครั้งที่สาม ระลึกถึงคุณพระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์ ซึ่งเป็นสมมุติสงฆ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบพระศาสนามาจนทุกวันนี้ พร้อมกับการกราบทุกๆ ครั้ง ต้องน้อมจิตให้รำลึกไปด้วยเสมอ จิตจะเอิบอาบในการบุญ จิตจะเป็นจิต

ที่อ่อนน้อมควรแก่การงาน เมื่อฝึกอยู่เช่นนี้ก็จะเข้าใจดีขึ้น จะเป็นผู้ที่นอบน้อมถ่อมตนน่ารัก ท่านเคยพูดเล่นๆ ว่า ***“มองดูแค่การกราบ ก็สามารถบอกได้ทันทีเลยว่าเป็นลูกศิษย์มีครูหรือไม่”*** จะสังเกตได้ว่า ในภายหลังผู้ที่ผ่านการอบรมจากหลวงปู่จะกราบได้อย่างงดงาม ทั้งหญิง ทั้งชาย ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ เวลาเมื่อกราบพร้อมๆ กันจะดูงดงามยิ่งนักเป็นระเบียบที่น่าชม

ช่วงระยะเวลาเหล่านั้น ท่านคงถือที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ ดอนเมือง เป็นคล้ายๆ กับฐานที่ตั้งซึ่งจะเดินทางไปที่อื่นต่อไป เมื่อไปที่ใดกลับมา ก็จะพักที่ที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ ซึ่งท่าน พล.อ.อ. โพยม เย็นสุดใจ และคุณหญิง ได้เป็นศรัทธาที่น่าเลื่อมใสเคารพครูบาอาจารย์ จัดที่พักของท่านให้เป็นที่ครูบาอาจารย์ชั้นผู้ใหญ่ได้มาพักระหว่างเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เป็นเวลาที่ครูบาอาจารย์จะได้สามารถเทศนาอบรมสั่งสอนคนกรุง ซึ่งมัวแต่วุ่นวายกับธุรกิจการงานจนลืมนึกถึงที่สงบทางใจ

ในระยะหลัง ได้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาจัดสร้างที่พักในบ้านของตน โดยหาที่ว่างส่วนหนึ่งในบริเวณบ้านจัดสร้างขึ้น พอให้มีที่พักได้หลายแห่งอยู่ ในระยะนี้หลวงปู่ไม่ได้เดินทางไปไหนแต่เพียงองค์เดียว เริ่มมีพระปฏิบัติไปกับท่านด้วย แต่ก็เพียงองค์เดียว อย่างไรก็ดี ต่อมาก็เริ่มขอติดตามท่านมากขึ้น เพราะท่านเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็มีความประสงค์ที่จะได้รับการฝึกฝนอบรมจากท่านด้วย เพราะการอยู่ใกล้ครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่นั้น เท่ากับว่าได้อาจารย์ที่จะฝึกปรือไปตลอดทั้ง ๒๔ ชั่วโมง การฟังคำเทศนาสั่งสอนของท่านก็ดี การอบรมของท่านในระหว่างกลางคืนหรือตอนเช้าก็ดี นั่นเป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่สิ่งที่จะได้จากท่านนอกเหนือไปกว่านั้นคือ ให้รู้ในสิ่งที่ท่านทำทำตามที่ท่านสอน ก็จะได้ประโยชน์มหาศาล ปฏิปทาของท่าน กิริยาอาการของท่านทุกอย่างมีความหมาย เป็นเนติเป็นแบบอย่างให้ศึกษาให้ปฏิบัติตามต่อไปทั้งนั้น พระเณรใดที่ได้ปฏิบัติใกล้ชิดครูบาอาจารย์ ก็เท่ากับว่าผ่านการฝึกปรืออย่างหนักแล้ว ส่วนใหญ่จึงพยายามหันเข้าหาครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่

ระยะนี้หลวงปู่ก็เหมือนกับต้นพฤกษาใหญ่ มีนก กา มาอาศัยความร่มเย็นของท่านอยู่มาก ตั้งแต่ระยะแรก ๗-๘ องค์ ก็เพิ่มเป็น ๑๐ กว่าองค์ ท่านก็เมตตาไป

อยู่ตามบ้านต่างๆ ที่พักที่จัดเป็นที่แสดงธรรม ที่ท่านต้องไปตามบ้านที่พักเหล่านั้นบ้าง ก็เพราะว่าท่านเล็งเห็นหมดว่าการคมนาคมในจังหวัดพระนครนั้นลำบาก รถติด ทำให้เสียเวลาในการเดินทาง หากไปอยู่ที่ต่างๆ ผู้ที่อยู่ใกล้เคียงก็สามารถเข้ามาฟังธรรมรับการอบรมได้ ระยะแรกๆ ท่านพิถีพิถันดูสถานที่ที่จะให้แสดงธรรม ผู้เขียนยังจำได้ว่าท่านมาดู ท่านตรวจดูหมดว่าที่ไหนควรจะนั่งได้ ให้จัดสถานที่เตรียมไว้ ท่านลงมาอำนวยการโดยละเอียด โดยเฉพาะทางจงกรม เพราะท่านไม่นิยมที่จะให้มีการนั่งภาวนาไปนานๆ ท่านบอกว่าจะกลายเป็นอัมพาต ต้องพยายามทำความเพียรแบบชนิดที่เปลี่ยนแปลงอิริยาบถให้สลับกันทั้งอิริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน แต่ท่านมักจะพูดหัวเราะๆ ว่า *"พวกเรามักจะไปติดอยู่ในอิริยาบถที่ ๔ คือ นอน กันมากกว่า"*

การเมตตาโปรดญาติโยมนี้ ท่านก็ไม่ได้เลือกเฉพาะที่เป็นมนุษย์เท่านั้น ท่านยังกล่าวถึงเสมอว่า เราจะต้องแผ่เมตตาไปทั้งผู้ที่เป็นอมนุษย์ด้วย ทุกผู้ทุกคนก็ควรจะได้รับกระแสแห่งความเมตตานั้นเสมอกัน มาพบในบันทึกของท่านในระยะหลังนี้หลายครั้งว่า การที่ท่านแผ่เมตตาไปนั้น พวกเทพยดาอารักษ์ อมนุษย์ทั้งหลายนั้นชอบมาก ดีใจมาก เพราะได้รับกระแสแห่งความเมตตา เป็นที่เยือกเย็น แม้แต่สัตว์ต่างๆ เวลาท่านจะจากมาก็มีความอาลัย ท่านกล่าวว่า เขาชอบนักเพราะได้ความเมตตา เหตุนี้ท่านจึงสอนว่า เมื่อลูกศิษย์ของท่านคนใดจะเดินธุดงค์ไปในที่ต่างจังหวัดหรือป่าเปลี่ยวให้พึงแผ่เมตตาไปให้ผู้ที่เราไม่เห็นด้วยตาด้วย คือนอกจากให้เพื่อนร่วมทุกข์ทั้งหลายซึ่งมีชีวิตอยู่แล้ว ก็ให้นึกถึงเขาเหล่านั้นด้วย

นึกถึงเหตุการณ์ครั้งหนึ่ง ตอนนั้นท่านได้รับนิมนต์ให้ไปพักภาวนาที่ชายทะเลแห่งหนึ่ง ใครๆ ก็เข้าใจว่าเป็นเพียงการเปลี่ยนอากาศ แต่จุดประสงค์อันหนึ่งที่ท่านไปอยู่ที่นั่น เนื่องจากท่านได้เมตตาชาวบ้านในบริเวณนั้นซึ่งมีหน้าตาดำคร่ำเครียดไม่เคยพบแสงแห่งธรรมเลย เนื่องจากพวกเขาเป็นชาวประมง ไปจับสัตว์น้ำเหวี่ยงแหขึ้นมาทีหนึ่ง ลากแหขึ้นเรือครั้งหนึ่ง ปลาเล็กปลาน้อยเป็นพันเป็นหมื่นตัว ก็คือพันหมื่นชีวิตที่จะต้องดับไปสิ้นไป ซึ่งเป็นกรรมอันหนัก และเขาเหล่านั้นไม่รู้ ท่านก็ไปอยู่ใกล้เพื่อให้โอกาสเขาเหล่านั้นได้ทำบุญบ้าง เป็นการสร้างกรรมดีขึ้นมาเพื่ออาจจะได้ละลาย

กรรมชั่วหรืออำนาจแห่งกรรมชั่วนั้นให้ลดลง แต่ท่านก็บ่นว่า จิตใจคนแถบนั้นรับธรรมะได้ช้า แต่ท่านก็เมตตาอยู่โปรดพวกเขาได้มีโอกาสได้บุญบ้าง เหล่านี้ย่อมเป็นเหตุการณ์ที่ประจักษ์ถึงความเมตตาอันมหาศาลของท่านอีกประการหนึ่ง

ท่านเล่าถึงการภาวนาระยะนั้นว่า ได้มีผู้มาขอความเมตตามาก ตำจิตท่าน ท่านใช้คำว่า **"ตำจิต"** ท่านเล่าว่า ในระหว่างที่ท่านภาวนา จะมีผู้เข้ามาขอความเมตตาจากท่านไขว่คว้าหาที่พึ่งที่องค์ท่านภาวนา ซึ่งเปรียบเสมือนแสงสว่างที่อยู่กลางป่าใหญ่อันมืดสนิท ผู้ที่หลงติดอยู่ในความมืดมนอนธการ เมื่อมองเห็นแสงสว่างก็ย่อมกระเสือกกระสนเข้ามาขอพึ่งแสงสว่างนั้น ท่านบอกว่า ผู้ที่มาร้องทุกข์ขอบารมีจากท่านนั้นกลายเป็นทหารญี่ปุ่น ซึ่งมาตายระหว่างการสู้รบขณะที่ยกพลขึ้นบกที่ชายทะเลของจังหวัดทางภาคใต้ของประเทศไทย ในช่วงระยะสงครามโลกครั้งที่ ๒ พวกเขาเหล่านั้นเมื่อตายไปแล้วก็ไม่รู้จะไปที่ใด ยังเซซังยึดติดอยู่ในภพ เมื่อมาเห็นประทีปสว่างอยู่ที่นี่ วิญญาณเหล่านั้นก็เข้ามาขอบารมีของท่านเป็นที่พึ่ง ท่านก็แผ่ออกไป บางครั้งวิญญาณเหล่านั้นก็ยังไม่เข้าใจ จึงรับไม่ได้ ท่านจึงคิดจัดให้มีการทำบุญและถวายสังฆทาน เพราะการถวายสังฆทานนั้นมีอานิสงส์อยู่มากกว่าที่จะถวายเฉพาะพระภิกษุองค์ใด ซึ่งพระพุทธองค์เคยทรงมีพุทธดำรัสไว้ว่า *"การถวายสังฆทานนั้น มีอานิสงส์มากกว่าแม้แต่ที่จะถวายพระพุทธเจ้าเสียอีก"* หลวงปู่จึงให้จัดทำสังฆทาน ทำบุญอุทิศให้แก่ทหารญี่ปุ่นเหล่านั้นหลายครั้งติดต่อกัน และกล่าวว่า สุดท้ายวิญญาณที่มาขอส่วนบุญนั้นก็เงียบสงบไป นี่เป็นเรื่องที่แสดงถึงเมตตาบารมีของหลวงปู่ที่แผ่ออกไปโดยรอบ มีลูกศิษย์กราบเรียนถามท่านว่า *"ทหารไทยเป็นอย่างไร"* ท่านเล่าว่า ทหารไทยเรานั้นที่เสียชีวิตมีจำนวนน้อยกว่าทหารญี่ปุ่นมาก แล้วจิตใจดั้งเดิมของทหารไทยนั้นมีความเลื่อมใสมั่นคงอยู่ในพุทธศาสนาอยู่แล้ว เข้าใจง่าย รับง่าย เมื่อท่านแผ่เมตตาไปให้แต่แรกก็รับไปได้หมด เหลืออยู่แต่ทหารญี่ปุ่นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การเดินทางของท่านอย่างที่กล่าวมาแล้วว่า ท่านมาเร็วไปเร็ว และไปได้ง่าย เห็นจะสามารถยกตัวอย่างได้ถึงการที่ท่านโยกย้ายตัวเองไปได้เร็วที่สุด ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ซึ่งหลังจากที่ท่านจำพรรษาที่สวนปทุม พอออกพรรษาแล้ว ท่านก็รับนิมนต์ไปโปรด

พวกญาติโยมตามที่พักต่างๆ แห่งละสามวัน เจ็ดวัน ตามแต่จะมีศรัทธามาฟังธรรม ทำภาวนาน้อยมากเพียงไร ท่านไปพักวิเวกที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่บางปะอิน ระยะหนึ่ง พอปลายเดือนพฤศจิกายน ท่านเดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีศิษย์ขับรถพาไปส่ง ระยะนั้นมีท่านพระอาจารย์สำลี และท่านเจ้าคุณมหาเนียม เป็นพระติดตามไปด้วย ท่านให้พาไปนมัสการวัดเจดีย์หลวงเป็นลำดับแรก ท่านถือว่าเป็นวัดที่ท่านพระอาจารย์มั่น บูรพาจารย์ของท่านได้มาอยู่จำพรรษา รวมทั้งท่านเจ้าคุณอุบาลี-คุณูปมาจารย์ด้วย เสร็จแล้วก็เลยไปวัดดอยแม่ปั๋ง อำเภอพร้าว เพื่อไปเยี่ยมหลวงปู่แหวน สุจิณโณ หลวงปู่แหวนก็เป็นยอดมณีอันมีค่าของจังหวัดเลยเช่นกัน อายุท่านรุ่นเดียวกับหลวงปู่ขาว อนาลโย แต่พรรษาที่ท่านมาญัตติเป็นธรรมยุตนั้นหลังหลวงปู่ขาว และหลวงปู่หลุย ถึง ๒ พรรษา ท่านได้พบปะแสดงธรรมสากัจฉาซึ่งกันและกันอยู่ได้ไม่กี่วัน ท่านทราบข่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ จะเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการหลวงปู่แหวน หลวงปู่หลุยก็รีบย้ายหนีไปที่อื่นทันที เพราะตอนนั้นท่านเกรงมากกับการที่จะพบ ท่านใช้คำว่า *“เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน”* ท่านบอกว่า *“อาตมาพูดไม่เป็น”* ท่านจึงหลบไปพักที่วัดป่าอรัญญวิเวก ที่ตำบลบ้านปง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ วัดนี้ก็เป็นวัดที่มีประวัติในสมัยบูรพาจารย์ ท่านพระอาจารย์มั่นเคยมาพัก หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี และหลวงปู่ชอบ ฐานสโม เคยมาจำพรรษาด้วยกันที่นี่ หลวงปู่แหวน สุจิณโณ หลวงปู่ตื้อ อจลธัมโม และหลวงปู่หลายต่อหลายองค์ได้เคยมาพักอยู่ที่นี่ เป็นสถานที่มงคลอย่างยิ่ง ปัจจุบันท่านพระอาจารย์เปลี่ยน ปัญญาปทีโป เป็นเจ้าอาวาส

ท่านพักอยู่ที่วัดป่าอรัญญวิเวกอยู่นาน ด้วยถือว่าเป็นวัดของพ่อแม่ครูอาจารย์เคยอยู่มาก่อน ใช้ที่วัดอรัญญวิเวกนี้เป็นศูนย์กลางสำหรับเพื่อไปเยี่ยมตามวัดต่างๆ ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ ท่านได้เดินทางเลยไปที่ดอยผาแด่น ซึ่งเป็นสถานที่ที่หลวงปู่ชอบ ฐานสโม ไปจัดสร้างขึ้นอยู่บนยอดเขา ท่านไปในงานฉลองกุฏิใหม่ที่มีคนถวาย มีคณะศรัทธาญาติโยมจากกรุงเทพฯ ไปกันมาก และระหว่างพักอยู่วัดป่าอรัญญวิเวกนั้น ท่านก็ยังพาคณะศรัทธาญาติโยมสวดมนต์ไหว้พระตามแบบฉบับของท่านเสมอ เมื่อคนโดยรอบบริเวณทำวัตรสวดมนต์ได้ตามแบบวิธีของท่านได้ และรู้จักการรักษาศีล

ภาวนาดีแล้ว ท่านก็จะย้ายไปวัดอื่น ก็จะเปลี่ยนไปเรื่อยๆ การย้ายสถานที่อยู่เรื่อยๆ อย่างนี้ เพราะหลวงปู่ต้องการโปรดญาติโยมในที่ต่างๆ ให้มีศรัทธายึดมั่นในพระไตรสรณคมน์

เมื่อท่านย้ายที่บ่อยๆ พระที่ติดตาม และคณะศรัทธาญาติโยมที่ตามมา ก็ชักจะลดจำนวนไปเรื่อยๆ จนเหลือเพียงพระผู้ปฏิบัติองค์เดียว ท่านก็ออกจากเชียงใหม่ไปที่จังหวัดพะเยา พักที่วัดรัตนวนาราม ซึ่งเป็นวัดของท่านพระอาจารย์ไพบูลย์ สุมังคโล ไม่ว่าที่วัดนั้นจะมีระเบียบทำวัตรสวดมนต์แบบใด ท่านก็คงนำตามวิธีของท่านอยู่ โดยให้ทำวัตรเช้าตั้งแต่ก่อนฉัน และสวดมนต์ไหว้พระในตอนเย็น จากนั้นท่านวิเวกไปพักที่วัดอรัญป่าน้อย และใช้วัดอรัญป่าน้อยนี้เป็นศูนย์กลางอีกครั้งหนึ่งเพื่อเยี่ยมเยียนวัดต่างๆ ทางภาคเหนือ

ท่านได้เลยต่อไปถึงจังหวัดเชียงราย หรือเชียงแสน จนกระทั่งปลายเดือนมีนาคม จึงย้ายมาที่จังหวัดลำปาง ไปเยี่ยมตามวัดต่างๆ เช่น วัดพม่า วัดดอยม่อนพญาแก้ว วัดถ้ำพระสบาย ระหว่างที่พักที่วัดพม่านั้น วิศวกรใหญ่ของการรถไฟที่พม่าได้มากราบนมัสการนิมนต์ให้ท่านไปโปรดที่พม่าด้วย ด้วยเกิดศรัทธาในปฏิปทาของท่าน ท่านรับนิมนต์จะไปพม่า แต่เกิดขัดข้องเพราะทางราชการได้ปิดพรมแดนระหว่างไทยพม่าขึ้นทุกเส้นทาง คงไปได้แต่ทางอากาศ ซึ่งจะต้องมีหนังสือเดินทาง มีการจัดทำวีซ่า ท่านจึงต้องงดการไปพม่าในครั้งนั้น

ออกจากวัดพม่าไปอยู่วัดม่อนพญาแก้วเสร็จแล้ว ทางผู้อำนวยการศูนย์ ร.พ.ช. ภาคเหนือ คุณอุทัย ก็มานิมนต์ให้ไปโปรดชาวคณะ ร.พ.ช. ซึ่งระหว่างการปฏิบัติงานขณะนั้นจะมีอุบัติเหตุเกิดขึ้นบ่อยๆ ท่านพักอยู่ที่บ้านรับรองของ ร.พ.ช. ประมาณ ๑ เดือน โดยพาคณะศรัทธาที่นั่นไหว้พระสวดมนต์ตามตำรับของท่าน และสอนให้รักษาศีล ฝึกหัดภาวนา แล้วก็ขอให้มีการทำบุญใหญ่ นิมนต์พระมาจากทั้งเชียงใหม่ ฝาง น่าน ลำปาง พะเยา ประมาณ ๕๐ รูป โดยท่านกล่าวว่า *“ขอให้มาแต่พระกัมมัฏฐานเพื่อมาทำบุญให้กุศลนี้แผ่ไป อุบัติเหตุจะได้น้อยลง”*

ระยะนั้น การจัดทำทางของ ร.พ.ช. ภาคเหนือนั้น ต้องเข้าไปในเขตที่มีผู้ก่อการร้ายทำให้มีอุบัติเหตุหรือมีการขัดขวางจากฝ่ายตรงกันข้ามกับรัฐบาลมาก มีการเผารถ

แทร็กเตอร์บ้าง ยิงเจ้าหน้าที่บ้าง ทาง ร.พ.ช. ได้นิมนต์ท่านให้ไปดูตามจุดต่างๆ ของงานด้วย ซึ่งบางครั้งต้องเข้าไปในป่าลึกซึ่งมีการยิงกันและต่อสู้กันระหว่างอีกฝ่ายหนึ่งกับฝ่ายคณะผู้ปฏิบัติงานของรัฐบาล เมื่อไปยังจุดทำงานต่างๆ เหล่านั้น ท่านก็ยังพาคณะทำงานนั้นสวดมนต์ไหว้พระ ทำวัตร เพื่อความเป็นสิริมงคลและปลอดภัยของทุกๆ คนด้วย ณ ที่ทำการ ร.พ.ช. นี้ ท่านให้รื้อศาลพระภูมิออก เพราะท่านกล่าวว่า ศาลพระภูมินี้เป็นต้นเหตุทำให้ผู้อยู่อาศัยเจ็บไข้ได้ป่วยอยู่เรื่อยๆ ทั้งๆ ที่ได้สร้างศาลนี้ให้ใหญ่โตแล้วก็ตาม ท่านบอกว่า *“การตั้งศาลพระภูมิเป็นการขาดพระไตรสรณคมน์ ไม่ควรไปยึดถือเป็นใหญ่กว่าพระรัตนตรัย”* ท่านจึงเป็นผู้ดำเนินการสั่งรื้อถอนเอง แล้วนำไปไว้ที่วัด หลังจากรื้อศาลพระภูมิและทำบุญเลี้ยงพระ ๕๐ รูปแล้ว ท่านก็อยู่ให้ความอบอุ่นแก่คณะ ร.พ.ช. นี้อีกระยะหนึ่ง จนปลายเดือนพฤษภาคม ท่านจึงกลับกรุงเทพฯ

การเดินทางกลับกรุงเทพฯ ในครั้งนี้ เป็นการแสดงให้เห็นความอดทนแข็งแรงของหลวงปู่ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ท่านเดินทางจากลำปางมาโดยรถยนต์มาถึงที่พักสงฆ์ที่ ก.ม. ๒๗ ดอนเมือง เวลาประมาณบ่าย ๒ โมง พอมาถึงกรุงเทพฯ แล้วท่านก็ให้พาไปเยี่ยมตามบ้านศรัทธาญาติโยมต่างๆ ในกรุงเทพฯ อีก ไปได้ถึง ๕ หลัง โดยแต่ละบ้าน ท่านจะเทศน์อีกประมาณแห่งละครึ่งชั่วโมง รวมทั้ง ๕ บ้าน ในวันที่กลับมาถึงกรุงเทพฯ นั้นเลย ถึงตอนเย็น เมื่อลูกศิษย์ชาวกรุงเทพฯ ทราบข่าวก็มากราบเยี่ยม ท่านก็พาสวดมนต์ทำวัตรเย็นอีก และยังเทศนาให้อีก ๑ กัณฑ์ คิดดู ขนาดที่พวกเราอายุน้อยกว่า เดินทางไกลจากลำปางมากรุงเทพฯ ก็คงเหนื่อยอ่อนพอดูแล้ว ท่านยังไปแวะเยี่ยมตามศรัทธาญาติโยมอีก ๕ บ้าน เทศน์อีก ๕ กัณฑ์ ตอนกลางคืนนำไหว้พระสวดมนต์เอง เทศน์ให้อีก ๑ กัณฑ์ แล้วนำภาวนา อีกทั้งระยะนั้นท่านมีอายุถึง ๗๖ ปีแล้ว

ท่านได้พักอยู่ในที่ต่างๆ อีกหลายแห่ง เช่น ไปโปรดญาติโยมแถบบริเวณชายทะเลศรีราชา แล้วจึงย้ายไปพักที่วัดธุดงคนิมิต จังหวัดกาญจนบุรี ออกจากกาญจนบุรีย้ายกลับมาพักที่เรือนไทย ลาดพร้าว ระหว่างนี้เองที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงทราบว่าหลวงปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงปู่หลุย จันทสาโร มาพักอยู่ จึงมี

พระราชเสาวนีย์ให้นายเชาวน์ ณศีลวันต์ องคมนตรี อัญเชิญแจกันดอกบัวสัตตบงกชและน้ำผึ้ง มาถวายหลวงปู่ทั้ง ๒ องค์

จากนั้นท่านเข้าไปโปรดพวกโรงพยาบาลแพทย์ปัญญา ที่หัวหมาก และเพื่อที่จะรับการตรวจร่างกาย เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อทางแพทย์ขอให้ท่านจัดทำทะเบียนประวัติบัตรคนไข้ ท่านได้ให้ลงชื่อในทะเบียน แล้วท่านได้กรอกในช่องสังกัดที่อยู่ โดยท่านกรอกเองว่า ***"เที่ยวโปรดสัตว์เรื่อยๆ ไป"*** และก็เช่นเคย ณ ที่โรงพยาบาลแพทย์ปัญญานี้ ท่านก็ได้พาคณะแพทย์และนางพยาบาลทั้งหมด สวดมนต์ไหว้พระตามตำรับของท่าน แม้การรับนิมนต์ออกไปฉันนอกสถานที่ เมื่อไปถึง ท่านก็จะนำไหว้พระ ให้ศีล เทศน์ ยถาสัพพี เสร็จแล้วจึงฉันเช้า

พักที่โรงพยาบาลแพทย์ปัญญาพอสมควรแล้ว ท่านก็ย้ายไปพักที่บ้านนายแดง อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก อยู่จนกลางเดือนกรกฎาคม จึงย้ายกลับมาที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ จากนั้นท่านไปจำพรรษาที่วัดป่าหนองแซง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งวัดนี้อดีตเคยเป็นวัดของหลวงปู่บัว สิริปุญโญ ในการเดินทางที่จะไปอุดรฯ นี้ หลวงปู่ขอเดินทางในตอนกลางวันด้วยรถไฟขบวนรถเร็ว หลวงปู่ได้อธิบายว่า เพื่อจะได้ดูความเจริญทางบ้านเมืองในเวลากลางวันด้วย

อันนี้เป็นตัวอย่างว่าการเดินทางโปรดพวกประชาชนคนไทยนั้น ท่านใช้เวลาอย่างไร หลังจากออกพรรษาปี ๒๕๒๐ จนถึงตอนที่จะเข้าพรรษาในปี ๒๕๒๑ อันที่จริงในระหว่างที่ท่านอยู่เชียงใหม่ ท่านยังแวะพักที่วัดป่าห้วยน้ำริน อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ วัดป่าแก่งปันเต๊า ของพระอาจารย์มหาถวัลย์ ด้วย สำหรับวัดป่าห้วยน้ำรินนั้นเป็นที่สหธรรมิกของท่านชอบมาพัก คือ หลวงปู่ชอบ ฐานสโม หลวงปู่ขาว อนาลโย หลวงปู่แหวน สุจิณโณ และหลวงปู่ตื้อ อจลธัมโม ต่างเคยมาพักและมีประสบการณ์อันน่าอัศจรรย์เกี่ยวกับภพภูมิลึกลับมากมาย

ดูรายการและสถานที่ที่ท่านเดินทางอย่างนี้แล้ว ต้องเรียกว่าเป็นการเดินทางธุดงค์อย่างที่ท่านลงไว้ในทะเบียนช่องสังกัดที่อยู่ ณ โรงพยาบาลแพทย์ปัญญา ว่า *"เที่ยวโปรดสัตว์เรื่อยๆ ไป"* อย่างจริงแท้แน่ทีเดียว

พรรษาที่ ๕๘ พ.ศ. ๒๕๒๕

พิจารณาธาตุขันธ์จะแตกดับ

กลับไปจำพรรษา ถ้ำเจ้าผู้ข้า ต.ไร่ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

ในต้นปี ๒๕๒๕ นี้ หลวงปู่ไปพักที่วัดอโศการาม สมุทรปราการ มีอาการอาพาธด้วยไข้หวัดใหญ่ หัวใจเต้นแรง ครั่นเนื้อครั่นตัว นอนไม่หลับ ไอมาก ท่านบันทึกไว้ในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๒๕ ถึงอาการของโรค และการภาวนาสู้โรคในครั้งนี้ว่า

"ลมตีขึ้นข้างบนแล้วโรคกำเริบ ถ้าลมตีลงข้างล่างแล้วโรคหาย ทำให้วิงเวียนหัว ทำให้ตามัวเป็นประจำ ดีอย่างเดียวไม่ปวดศีรษะ นอนไม่หลับ กินข้าวไม่อร่อย (ไม่ได้) ทำให้ความดันค่อนข้างสูงอยู่บ่อยๆ"

"พิจารณาแต่การเป็นการตาย พิจารณาธาตุขันธ์จะแตกดับ มีเวทนามากน้อยเท่าไร พิจารณาออกจากสู่ภพใหม่ด้วยอาการกิริยาอย่างไร พิจารณาโลกมนุษย์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ต้องเปลี่ยนอิริยาบถทั้ง ๔ นั่ง นอน ยืน เดิน พยาบาลร่างกายให้ชีวิตทรงอยู่ พิจารณาอาพาธ ยังทรงอยู่หรือกำเริบ หรือปานกลาง กำหนดให้รู้เท่าทัน ตรวจดูศีล สมาธิ ปัญญา สม่ำเสมอ เป็นกิริยาผู้ที่จะละโลกนี้ไปสู่สุคติภพ พ.ศ. ๒๕๒๕ ไม่มีที่พึ่งนอกจากธรรมะไปแล้ว ตนช่วยตนเอง ให้ชำระความบริสุทธิ์ของจิตเสมอไป"

"พิจารณาก่อนตายให้ชำนิชำนาญ คล่องแคล่ว อารมณ์แห่งความตายเรื่อยๆ ไม่ให้จิตส่งไปข้างนอก"

“วางอารมณ์เฉยๆ โรคบรรเทาลงบ้าง แต่กำเริบเป็นบางครั้งบางคราว โรคชราพาธเป็นโรคจรมา มีร่างกายแปรไปต่างๆ อวัยวะภายในมีกำลังน้อย ต้านทานโรคไม่ได้ เขาเรียกว่า ***“ชราพาธ”*** *เป็นธรรมดาของคนแก่ย่อมเป็นดังนี้ แก้ไขไม่ได้ รักษาแต่อารมณ์เข้าสู่มรณภาพเท่านั้น แก้ไขทางอื่นไม่ได้ เรียกเป็น* **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** *ของชีวิต แก้ไขอย่างหนึ่งแล้วย่อมเป็นอีกอย่างหนึ่งร่ำไป”*

“ต้นไม้แก่ชราเต็มที่แล้ว ย่อมไม่ดูดดื่มปุ๋ยเลี้ยงลำต้นได้เลย มีแต่ทรุดโทรมหาความตายเสมอ ฉะนั้น วางธุระของขันธ์เข้าสู่อารมณ์แห่งความตายเสียดีกว่า เพราะไม่มั่นไม่เที่ยงของชีวิต”

“พุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า เกวียนซ่อมแซมด้วยไม้ไผ่ไม่ยั่งยืนถาวรของชีวิต พระองค์ตรัสให้แก่สงฆ์ทั้งหลายทราบ ซึ่งมีมาในพระไตรปิฎก”

“นับตั้งแต่ป่วยมา ระวังตัวอยู่เป็นนิตย์ ไม่เพลิดเพลินต่อสิ่งใด เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยงอยู่แล้ว เราผู้ที่ไปติดก็ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เป็นอนัตตามีอย่างเดียว รีบเร่งความบริสุทธิ์ทางใจเพราะชีวิตไม่อยู่นาน จะมีเวลาแตกดับโดยไม่ช้า จะเพลิดเพลินอะไรกับโรคที่ไม่เที่ยง เป็นของที่ไม่แน่นอน”

“เราเกิดมาในโลกมาค้าขาย ขาดทุนใหญ่ ร่ำรวยใหญ่ มิจฉาทิฐิ ขาดทุนใหญ่ เป็นสัมมาทิฐิ ร่ำรวยใหญ่ ไม่ว่า กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และไม่ว่ากษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล เศรษฐีมหาศาล”

หลวงปู่ได้ปฏิญาณฐานะของท่านต่อไปว่า

“เกิดมนุษย์อันเลิศแล้ว พบพุทธศาสนาอันเลิศแล้ว ได้บวชในศาสนาอันเลิศแล้ว ได้ปฏิบัติเดินธุดงค์อันเลิศแล้ว อายุ ๘๒ ปี พรรษา ๕๗ จำพรรษาวัดบ้าน ๒ ปี มหานิกาย ๑ ธรรมยุต ๑ รวม ๒ ปี”

ใครติดตามประวัติของท่านมาถึงช่วงนี้ ถ้าไม่น้ำตาซึมก็คงใจแข็งมากทีเดียว เพราะในวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๒๕ ซึ่งท่านบันทึกอาการซึ่งกำลังเจ็บไข้ ไอ แน่นหน้าอก

หายใจแทบไม่ออก และท่านกำลังชำระความบริสุทธิ์ของจิต ตรวจดู ศีล สมาธิ ปัญญา อยู่ เตรียมตัวที่จะละปล่อยวางขันธ์ แต่ต่อมาไม่นาน เมื่อท่านรู้สึกอาการว่าค่อยยังชั่วบ้าง ท่านก็บันทึกต่อไปว่า

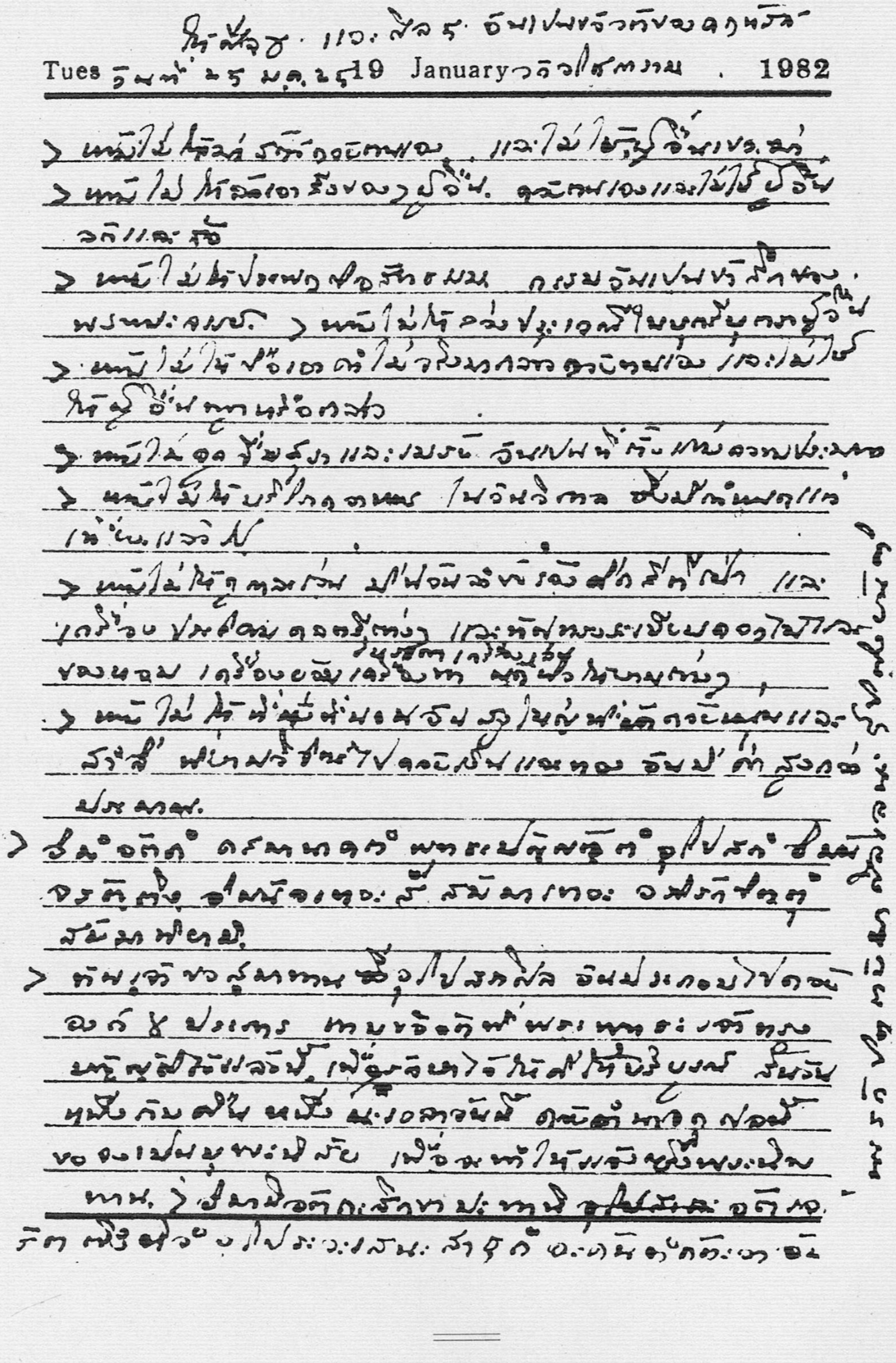

Tues 19 January 1982

ถ้าท่านไม่มากด้วยความเมตตาต่อศิษย์ ท่านคงไม่อดทนดังนี้ อันที่จริงท่านบันทึกไว้หลายตอนถึงการที่ท่านป่วยอาพาธ เหน็ดเหนื่อยแทบหายใจไม่ออก แต่ก็พยายามฝืนสังขารเทศน์ หรือนำสวดมนต์ไหว้พระ นำภาวนา เพราะ *"เราได้สละชีวิตให้ญาติโยมมาดูดกินเลือดเนื้อของเรา"* ดังที่ท่านบันทึกไว้

****

หลังจากที่ท่านค่อยยังชั่วจากการป่วยเป็นไข้หวัดใหญ่นี้ ทางคณะศิษย์ก็ได้จัดงานทำบุญต่ออายุถวายให้ท่าน ณ ที่วัดอโศการาม ตกถึงเดือนมีนาคม ท่านก็ออกจากกรุงเทพฯ ธุดงค์ไปถ้ำเจ้าผู้ข้า ซึ่งหลวงปู่ได้เคยไปภาวนาแต่สมัยสร้างวัดป่าหนองผือ พ.ศ. ๒๔๗๘ และในภายหลังได้ไปจำพรรษาในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ เป็นครั้งสุดท้าย

ท่านมาพักภาวนาที่ถ้ำเจ้าผู้ข้าแต่เดือนมีนาคม และอยู่ตลอดไปจนอธิษฐานพรรษาแล้วรับกฐินในเดือนตุลาคม ท่านบันทึกไว้ว่า

"เดือนมีนาคม ๒๕ มาภาวนาถ้ำผู้ข้า สถานเป็นมงคลดี วิเวกดี อาศัยภาวนาเป็นยาโอสถ ศิษย์คั้นนวด กินยาแพทย์ปัญญาเอามาจากกรุงเทพฯ โรคค่อยหายเป็นปกติ กินข้าวอร่อย นอนหลับ ภาวนาพร้อมด้วยสมถวิธี วิปัสสนาวิธี ม้างกายกระดูกให้เห็นอสุภะ ให้เกิดนิพพิทาญาณความเบื่อหน่าย แล้วเจริญวิปัสสนาต่อ เมื่อเหนื่อยแล้วเข้าสงบอารมณ์สมถะ หายเหนื่อยแล้วเจริญวิปัสสนาต่อ ภาวนาดังนี้เสมอต้นเสมอปลาย จึงจะละกิเลสได้"

"ภาวนาสถานถ้ำผู้ข้าดูดดื่มมาก เพราะพระเถระมรณภาพที่ถ้ำนี้ ๒ องค์ มีท่านอาจารย์กู่ ๑ องค์ พระเถระอีก ๑ องค์ สละชีวิตเพื่อพรหมจรรย์ได้ อยู่แห่งอื่นสละชีวิตไม่ได้ แม้วัดป่าบ้านหนองผือ นาใน ถิ่นท่านอาจารย์มั่นมรณภาพก็ดุจเดียวกัน ล้วนแต่สถานที่วิเวกและเป็นมงคล ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าควรสนใจสถานที่เช่นนั้น"

โดยที่บันทึกของท่านเกี่ยวกับการวิเวกภาวนาที่ถ้ำเจ้าผู้ข้านี้ รวมอยู่ในสมุดบันทึกเล่มเดียวกัน และอยู่ในสภาพสมบูรณ์ที่สุด ผู้เขียนจึงขอนำมาลงทั้งหมดเรียงกันไป

ตามหน้ากระดาษแต่ละตอนที่ท่านบันทึก และจะได้เห็นว่าท่านมิได้บันทึกเรียงกันไปตามเหตุการณ์ความคิดที่เกิดขึ้นก่อนและหลัง หากทว่าพบกระดาษหน้าใดว่าง ท่านก็บันทึกไว้ มีความนึกคิดใดเกิดขึ้นอีก เปิดพบหน้าใดว่าง หรือภายในหน้ากระดาษแผ่นนั้นแม้จะบันทึกไปบ้างแล้ว แต่หากยังมีบางช่วงบางตอนในหน้านั้นว่าง ท่านก็จะบันทึกแทรกลงไป สังเกตได้จากสีหมึก เส้นหนักเบาต่างกัน หรือมีวันที่กำกับแสดงเวลาที่บันทึกคนละช่วง ทั้งนี้เพื่อแสดงตัวอย่างเป็นพิเศษสำหรับ **“บันทึกในพรรษาหนึ่ง”** ของท่าน ซึ่งปกติจะรวมข้อความทั้งช่วงที่แสดงประวัติของท่าน ธรรมะที่อุบัติขึ้นระหว่างการภาวนา และความรำลึกถึงอดีตที่ผ่านมา โอวาทที่ครูบาอาจารย์สั่งสอนอบรมท่านมาเหล่านี้ด้วย

๑๒ มิถุนา ๒๕

“การทำความเพียรถ้ำผู้ข้า จิตไปเอง ระลึกธรรมะได้เสมอ เพราะเป็นสถานที่เป็นมงคล ธรรมะสิ่งใดโดยไม่เกิดขึ้นแต่ก่อนก็เกิดขึ้นเสมอ ตาลคำ จันทา มีศรัทธาเต็มที่ต้องการอะไรได้ทุกอย่าง เขาอยากให้จำพรรษา ณ ถ้ำนี้ ติดต่อกับบ้านหนองผือ ต.นาในได้ดี”

“การทำร่ม ธาตุแปรปรวนวิงเวียนศีรษะ แต่พออดทนทำได้เพราะยินดีในการทำให้เป็นทาน ทำจนเป็นอาจิณกรรม มาอยู่ที่นี่ได้ทำก่อสร้างสะดวกดี”

“ภาวนาเห็นนิมิตเป็นตัวคน ภายในจิตสมมติ นิมิตนั้นเป็นพระอรหันต์ฉันข้าว หลับตาเห็นความแยบคายของอาหารที่ลงไป มีเมตตาจิตแก่แม่ชีมาก เพราะคิดถึงแม่กวย ให้ร่มแม่ชีไปประมาณ ๑๕ คน พร้อมด้วยมุ้งกางนอน จ่ายผ้าขาวแม่ชี หนองผือ ถ้ำผู้ข้า ชี ๑ ไม้กว่าๆ รวม ๒ อาวาส”

“ภาวนาเกิดความรู้แปลกๆ ถ้าจะโคจรไปทางอื่น ไปง่าย สะดวก แต่เดินทางไกลไม่ได้ เพราะป่วยชราพาธ”

“คั้นเอ็น (นวดเส้น-ผู้เขียน) มีผลมาก โรคหาย ภาวนาสะดวกดี”

๒๒ ส.ค. ๒๕ ถ้ำผู้ข้า

"คนมีธรรมะเป็นที่สบายของจิต คนไม่มีธรรมะข่มจิตเป็นทุกข์อย่างยิ่ง เพราะแบกขันธ์ หาบขันธ์ ๕ ธรรมะความเกิดดับแสดงเป็นอริยสัจอยู่เรื่อยๆ ไม่ขาดสาย พราหมณ์ผู้เพ่งอยู่ของความแปรปรวนย่อมรู้ธรรม เห็นธรรม จิตอยู่ที่ไหน ย่อมรู้แจ้ง ณ ที่นั้น ดังนี้ ขยายปฏิภาคมากไว้เช่นนั้น เห็นธรรมะอยู่เช่นนั้น ย่อมแก้ความสงสัย รู้ธรรม เห็นธรรมะ อย่างสุขุมลุ่มลึก จิตอย่าออกจากกาย เห็นแปรปรวนอยู่เรื่อยๆ"

"พุทธศาสนาทำให้เชื่อกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ธรรมะไม่เป็นหมัน"

"เห็นความเสื่อมของร่างกายอย่างเดียว ไม่เห็นความเจริญเลย ความเกิดมีแล้ว มีความเสื่อมไปจนตายของร่างกายดังนี้ ธรรมะสว่างโร่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีปิดบังด้วยประการใดๆ"

"พระพุทธองค์ตรัสว่า ความสะดุ้งกลัวมีแล้ว ขนพองสยองเกล้ามีแล้ว ธาตุจะตีลังกาเปลี่ยนภพในระหว่างนั้นนับว่าขวัญเสีย แต่ให้ระลึกถึงตถาคตเรื่อยๆ ความกลัวจะหายไป เป็นวาจาพระองค์ ซึ่งมีราคาสูงที่แย้มมาจากน้ำพระทัยของพระองค์ เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่ง เพราะพระองค์ไม่กลัวตาย น้ำพระทัยพระองค์ถึงอมตธรรมดังนี้"

"สังขารทั้งหลายเกิดมาแล้วหันไปหาความตายอย่างเดียว ไม่ว่าสัตว์มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน และต้นไม้ภูเขาก็ดุจเดียวกัน หันไปหาความตายด้วยธาตุขันธ์แปรปรวนดังนี้"

"ทำความเพียรเด็ดเดี่ยว ยิ่งเห็นอานิสงส์ใหญ่โต แล้วจะเกิดวิบัติ วิบัติแล้วจะเกิดภาวนาดี หมายความว่า ความดีความชั่วเป็นคู่กันไป เมื่อเห็นดีแล้วเห็นชั่ว เห็นชั่วแล้วเห็นดี มืดกับแจ้งเป็นคู่กัน วิปัสสนูกับวิปัสสนาคู่กัน ทุกข์กับสุขเป็นคู่กัน"

"มนุษย์เป็นภูมิใหญ่ชั้นพิเศษ ได้ชื่อว่ามนุษย์เป็นฐานะที่เลิศ เป็นที่ประชุมใหญ่ ให้ร้ายให้ดีก็เป็นชาติมนุษย์ อินทร์ พรหม อบายภูมิ นรก สู้มนุษย์ไม่ได้ มนุษย์มี

ฐานะอันเลิศ เลิศทั้งหญิง เลิศทั้งชาย มีอยู่ในชาติเป็นมนุษย์นี้ทั้งนั้น แม้ปรารถนาใดๆ สำเร็จได้ในชั้นมนุษย์ มนุษย์ แปลว่า ใจสูง ใจกล้าหาญ ทำบาป ทำบุญ ได้ทั้งนั้น เพราะบุคคลเกิดเป็นมนุษย์เป็นลาภอย่างยิ่ง ทั้งพบพระพุทธศาสนายิ่งลาภใหญ่ ปฏิบัติมรรคผลนิพพานได้”

“มนุษย์ทำจริง เห็นจริง ในอริยสัจ แจ้งชัดจนสำเร็จมรรคผล เป็นชาติที่เลิศวิเศษมากกว่าสัตว์อื่นกว่าภพอื่น ดังนี้ เว้นจากการมนุษย์ไปแล้วไม่มีจะให้เป็น พุทธเจ้า พระปัจเจก พระสาวก ได้ดังนี้”

“ราคะ โทสะ โมหะ เป็นผลร้ายที่สุดที่ฝังอยู่ในจิตมนุษย์ มนุษย์กระทำได้ทุกอย่าง มีอำนาจได้ มีเดชานุภาพได้ ไม่เหมือนสัตว์อื่น”

“มนุษย์ แปลว่า ใจสูง ใจแกล้วกล้า ประกอบด้วยความฉลาด ประดิษฐ์การงานได้ทุกอย่างยิ่งกว่าประเภทสัตว์อื่นในไตรภพ เป็นธาตุที่พอทุกอย่าง จึงปฏิบัติสำเร็จมรรคผลได้ ใจไม่วางจากความเพียร ใจเด็ดเดี่ยว จึงเป็นพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์ได้ สัตว์อื่นไม่ได้ ต้องอาศัยพุทธเจ้าสั่งสอน กล้าหาญ สร้างพระบารมีให้สำเร็จได้ไม่ท้อถอย ที่แยกออกจากมนุษย์ทั้งดีและชั่ว ***มนุสสนิรยิโก*** *เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน ที่มนุษย์ทำไม่ดี ทำบาป* ***มนุสสพุทโธ*** *พระปัจเจก พระอรหันต์* ***มนุสสเทโว มนุสสพรหมา*** *เหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่ทำความดีและชั่วในชั้นมนุษย์ทั้งนั้น เหตุนั้นมนุษย์เป็นที่ประชุมใหญ่ที่ออกมาจากชาติมนุษย์ทั้งนั้น ได้นามว่า* ***อคฺคํ มนุสฺเสสุ*** *มนุษย์เลิศ มนุษย์ไม่ใช่หินชาติ-ต่ำ เป็นชาติที่สูงสุด”*

“มนุษย์อยู่ในท่ามกลาง ข้างบนเทวดา ข้างล่างอบายภูมิ ๔ ***มัชเฌมนุส*** *มนุษย์อยู่ในท่ามกลางของชาติที่เกิด มนุษย์พออริยสัจจึงปฏิบัติสำเร็จอรหันต์ คล้ายๆ แม่ครัวแกงมัน พอพริกพอเกลือ เอร็ดอร่อยมาก ไม่ควรเหยียบย่ำชาติที่เกิดของตัวให้ตกต่ำตกนรก เปรต อสุรกาย ไปได้ ควรพากันปฏิบัติในศาสนา เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดีควรแก่การจะได้รับมรรคผล* ***มัชเฌวัน*** *ท่ามกลาง เดินปฏิบัติสายกลางให้สำเร็จดังนี้ สัตว์ทั้งหลาย รู้จักกิน รู้จักนอน รู้จักสืบพันธุ์ รู้จักทำความดีความชั่ว ไปนรก สวรรค์*

ได้ทั้งนั้น มนุษย์นั้นระคนด้วยบุญ บาป ชื่อว่า **"คน"** ก็ได้ ชื่อว่า **"มนุษย์"** ก็ได้ ไม่ผิดแปลกกัน"

"มนุษย์โอนไปทางโลกีย์มากกว่าประพฤติศาสนาที่จะเอาตัวรอดจากอบายภูมิทั้ง ๔ ได้ ฉะนั้น นักปราชญ์เลือกค้นเอา ประพฤติปฏิบัติเอา เอาความดีไปนิพพาน เอาความชั่วไปอเวจีนรก มนุษย์เป็นชาติที่สูงสุด ปรารถนาสมบัติอะไรก็ได้ทั้งนั้น ไม่ตกต่ำเหมือนชาติอื่นๆ ภพอื่นๆ ภพเหล่านั้นธาตุไม่พอ เป็นชาติที่ขาดมรรคผลนิพพาน มนุษย์เป็นฐานะที่สร้างบารมีให้สำเร็จได้ ไม่มีความสงสัยด้วยประการใดประการหนึ่ง"

"อุบาสก เรียกว่า เป็นพ่อพระ **อุบาสิกา** เรียกว่า เป็นแม่พระ **พระ** แปลว่า ประเสริฐ ดังนี้"

"ธรรมชาติโลกีย์เป็นสถานถิ่นที่แปรปรวน เพราะไม่เที่ยง **อนิจฺจํ ทุกขํ อนตฺตา** ยักย้ายแปรผันอยู่เป็นนิตย์ ธรรมชาติโลกุตระเป็นสถานที่เที่ยงธรรม เป็นโลกเหนือโลกทั้งหลาย เป็นโลกที่เกษม เป็นโลกที่ไม่ตายเหมือนโลกมนุษย์"

"บุคคลที่แลเห็นธรรม สิ่งที่แปรปรวนว่าเป็นของร้ายกาจ แล้วปฏิบัติศาสนา เดินมรรคให้ถึงมรรคผลนิพพาน แม้จะปริยาย ชาติมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด โลกียะเป็นโลกที่แปรปรวน ไม่เที่ยงธรรม เพราะทำตามราคะ โทสะ โมหะ ตามมติกิเลสของตัว"

๓ ส.ค. ๒๕ ถ้ำผู้ข้า

"ถ้ำผู้ข้าเยือกเย็นที่สุด วิเวกดีที่สุด พระโยคาวจรภาวนาได้ทั้งกลางวันและกลางคืน เป็นถิ่นที่รับรองพระโยคาวจรทั้งหลายที่โคจรมาจากจตุรทิศทั้ง ๔ พึ่งร่มพึ่งเย็นของคณะญาติโยมที่ก่อสร้างไว้แล้ว"

"ฉะนั้น ต้องเดี๋ยวๆ เวียนมาพักเจริญสมณธรรมถ้ำผู้ข้าเสมอไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต สถานที่สัปปายะ เจริญสมณธรรมระย่อระยองสะท้อนถึงจิตเสมอไป จิตใคร่ใช้ตบะอย่างยิ่ง ห่วงทำความเพียรเสมอไป ธรรมะเกิดขึ้นในจิตแปลกๆ ชอบเจริญวิปัสสนา

โดยมาก ธาตุขันธ์ให้โอกาสทำความเพียร ไม่นั่งๆ นอนๆ ยืนๆ เดินๆ เสียเปล่า วันเวลาเป็นเงินเป็นทอง อย่าให้ล่วงไปเสียเปล่า”

“สมถะเป็นสมณะที่ดี รักษาความสงบ จิตไม่ส่งเดชฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ ให้เสียความสงบทางใจให้เสียไป”

“สานุศิษย์คั้นเอ็น ปรากฏว่าเห็นอวัยวะภายในได้หมดทุกอย่าง แต่อดเจ็บไม่ได้ เป็นโรคหายด้วยคั้นเอ็นโดยกว่ากินยา ร่างกายปกติ โรคชราพาธนั้นเป็นธรรมดาของสังขาร ภาวนาแนบเนียนดีกว่ายังเป็นหนุ่มเพราะคิดถึงความตายนั้นเสมอ มีความประมาทน้อย หนุ่มประมาทมาก จิตเดินทางวิปัสสนาโดยมาก รู้เองเห็นเองของธรรมะทั้งปวง ความตายผ่านมาหลายครั้งเนื่องด้วยโรคหัวใจวายโดยมาก ลืมเผลอสติโดยมาก การเทศนามีโวหารขึ้นหน้าโดยปฏิภาณ เทศนามากทำให้แน่นหัวใจ นายแพทย์จึงบอกไม่ให้รับแขกและเทศนา”

๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕ ถ้ำผู้ข้า

“เมื่อคราวเราอยู่กะท่านอาจารย์มั่น ห้วยหีบ จ.สกลนคร นั้น เราทรมานตนอย่างขนาดใหญ่มีประการต่างๆ กำลังม้างกาย ประกอบจิตเด็ดเดี่ยว กล้าตาย ส่งเข้าภายในมารตัวสำคัญคล้ายมันปัดออก แต่เราสละตายเข้าไป เกิดระเบิดใหญ่ภายในนั้น

ข้อ ๑ ถือธรรมะนิสัยท่านอาจารย์มั่น จึงชนะได้

ข้อ ๒ เราเข้าป่า หัดม้างกายอย่างเต็มที่จนร่างกายเกิดวิบัติ จนกระดูกคล้ายๆ ออกจากกัน แม้เราเดินเสียงกรอบกราบ แต่นานไปหาย มีกำลังทางจิต”

“คราวท่านอาจารย์มั่นจุดศพ (เผาศพ – ผู้เขียน) ท่านอาจารย์เสาร์ ณ จังหวัดอุบลราชธานี นั้น เราเดินจงกรมระลึกถึงท่านเป็นที่พึ่ง พร้อมทั้งอิทธิบาท ๔ ไม่ละซึ่งความเพียร”

“มีมารกระทบ นอนสะพาน มีผู้หญิงไปหาโดยไม่ตั้งใจนั้น ครั้ง ๑”

“มีพระหนุ่มมาฟ้องท่านอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์มั่นดุเอา ประกาศต่อสงฆ์ ทำสังคายนาใหม่ ดังอย่างร้ายกาจทุกๆ คราว ตามที่พรรณนามานี้”

“คราวอยู่กะท่านอาจารย์เสาร์ เรามาทรมานภาวนาในถ้ำโพนงามนั้นก็ร้ายกาจเต็มที่ ประกอบด้วย เสือ งู สัตว์ต่างๆ กับท่าน อาจเกิดวิบัติ แทบเอาตัวไม่รอด อยู่ถ้ำนั้น ในระยะหลายเดือน เกิดวิบัติเกือบปลงสังขาร”

“มาเกิดวิบัติ มาจำพรรษากับท่านอาจารย์เสาร์ ณ วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร นั้น ก็เกิดวิบัติเกือบเอาตัวไม่รอด ร้ายแรงมากทีเดียว”

“พ.ศ. ๒๕๒๕ มาจำพรรษาถ้ำผู้ข้า เกิดธรรมะอัศจรรย์ เมื่ออายุ ๘๒ พรรษา ๕๗ เกิดความรู้แปลกๆ อาศัยกำลังสมถวิธีและวิปัสสนาวิธีแก้เรื่องหัวใจโต แก้หัวใจวาย แก้โรคนานาประการ เกิดมีพร้อมชราพาธไปต่างๆ รู้สึกตัวเสมอว่าจะตายเร็วๆ อยู่ด้วยกำลังนวดและกินยา จิตวิเวก กำลังภาวนาธาตุขันธ์ปกติ การเจริญภาวนา สมถะและวิปัสสนา เกิดธรรมรู้แยบคายมาก”

“อยู่ ณ กรุงเทพฯ ไม่ได้วิเวก รับแขก เทศนามาก หัวใจวายเกือบตาย ที่บ้านจำพรรษาคุณประเสริฐนั้นครั้งหนึ่ง เกิดจากโรงพยาบาลแพทย์ปัญญาอีกครั้งหนึ่ง มาจำพรรษาถ้ำผู้ข้า โรคจึงบรรเทามาดังนี้”

“มาอยู่ ณ ที่นี้ บุคคลดี อาหารดี อากาศพอทนอยู่ไปได้ เสนาสนะดี หมู่เพื่อนสหธรรมิกดี ญาติโยมดี แต่ทำร่มประจำเรื่อยๆ ไม่ท้อถอย และมีการปรับปรุงก่อสร้างใหญ่โต ดูแลพร้อม หนองผือ นาใน การก่อสร้างให้เสร็จไป เพื่อยุวชนในกาละภายหลัง มีความเพียรโดยไม่จืดจาง พระเถรานุเถระมีเมตตาถึงกัน น่าปลื้มใจในเขตจังหวัดสกลนคร”

“ไปเที่ยวอินเดีย เห็นปาฏิหาริย์หลายอย่างในสถานที่ตรัสรู้ ตลอดจนเห็นสถานที่ปรินิพพานของพุทธองค์ ภาวนาทำจิตได้ง่ายกว่าเมืองไทย เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย

ท่านเมตตา ภาวนาการทำจิตได้เร็วกว่าอยู่เมืองไทย เข้าจิตถึงอริยสัจเสมอไป กำหนด ๑๕ วัน กลับเมืองไทยด้วยเครื่องบิน ล้วนแต่เป็นสถานที่เป็นมงคลทั้งนั้น ค่าพาหนะเดินทางเสียเงินไปมาก ดุจประหนึ่งว่าเราเกิดอินเดียมาหลายชาติ สร้างบารมีครั้งสุดท้ายมาเกิดเมืองไทย ผู้คนพลเมืองหนาแน่น มีลัทธิร้อยแปดนักพรตในอินเดีย ประสบโจรลักถุงย่ามในที่พักรถไฟ"

"เมืองไทยทำความเพียรจนหัวปอกหัวลอกจึงเห็นธรรม ไม่ง่ายเหมือนอินเดีย นอนโรงแรมราคาสูง"

"เกิดมาในโลกมนุษย์ทุกข์มาก รู้สึกเป็นอย่างยิ่ง จึงพยายามเจริญสมณธรรมให้สิ้นทุกข์ในชาตินี้ ทุกข์ปัญจขันธ์ก็พออยู่แล้ว ทุกข์ภายนอกกลัวอันตรายทุกอย่าง ที่มนุษย์เบียดเบียนกัน ฆ่ากัน แย่งชิงกัน อาชีพ เพื่อลาภยศบ้าง สารพัดทุกอย่าง สุขแต่ผู้มีธรรมะเป็นเรือนของใจ ไม่มีธรรมะเป็นทุกข์อย่างยิ่ง"

ถ้ำผู้ข้า ๔ กันยา ๒๕๒๕

"ดีใจได้สงเคราะห์ แม่ชี บ้านหนองผือ นาใน ๒ คราว พันกว่าบาท ครั้งแรก ๖๐๐ บาท ครั้งที่ ๒ ๕๐๐ บาท จ้างฉีดยา แม่เป็นมะเร็งทวารเบา แม่เบ่งอาตมาออกมาเป็นมนุษย์ กล่อมเลี้ยงดูอาตมาสืบตระกูล นี้พูดตามพระไตรปิฎก พระองค์ตรัส มนุษย์เกิดมาในโลกไม่เคยเป็นพ่อเป็นแม่กันนั้นไม่มีดังนี้"

๗ ต.ค. ๒๕

"อยู่บ้านผือ ภาวนาดีมากกว่าอยู่แห่งอื่น เพราะสถานที่พระอริยเจ้า ท่านอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์เนียม ประทับอยู่ ณ ที่นั้น เป็นสถานที่เป็นมงคล สถานที่เตือนสติบ่อยๆ คล้ายอยู่กับท่านอาจารย์มั่น ความรู้ธรรมะลึกลับสุขุมคัมภีรภาพ ฉะนั้น การบำรุงก่อสร้างจึงทำให้ถาวรมั่นคง รุ่งเรือง ให้สมฐานะกับสถานที่เป็นมงคล เทศนามีปฏิภาณดี บุคคลสอนง่าย อุบาสกอุบาสิกากลัวเรามาก เพราะเราทรมานเขามาแต่ก่อน ดุด่าเขา

ไม่โกรธ อยู่ได้แต่ออกพรรษา เข้าพรรษาอยู่ไม่ได้ อากาศทึบ ถ้ำผู้ข้าอากาศดี มีถ้ำเป็นมงคล บ้านผือสงัดดีกว่า เกิดธรรมะ สถานที่วิเวกดีมาก พระเณรเราว่ากล่าวสั่งสอนได้”

ถ้ำผู้ข้า ๒๔ ต.ค. ๒๕๒๕

“มนุษย์เกิดมาในโลก มีบิดามารดา พี่ๆ น้องๆ และวัตถุข้าวของ ในปัจจุบันที่เกิดนั้น ประกอบด้วยจิตมีราคะ โทสะ โมหะ เหล่านี้ พากันรักใคร่ เพลิดเพลิน เห่อกัน ฉะนั้น มีราคะ โทสะ โมหะ เพราะติดภพ ติดชาติ ติดโลกธรรม ๘ ประการ ไม่เพียงพอ อยากได้โน้นอยากได้นี้ ความพอความอิ่มในดวงจิตไม่เพียงพอ แม้แม่น้ำทะเลยังรู้จักบกพร่องหรือเต็มดังนี้ นี้แหละเป็นเรื่องตัณหาของโลก จึงพากันประพฤติทุจริตต่างๆ พากันทำบาปนานาประการ เมื่อบุคคลฟังโอวาทคำสั่งสอนพุทธเจ้า รู้สึกตัว ปฏิบัติมรรคผลให้เกิดขึ้นก็พ้นโลกไป ข้อนี้เป็นข้อลี้ลับ สุขุม จะต้องอบรมในศาสนาให้มากๆ เพื่อแก้สันดานที่หยาบๆ ของตนให้ถึงมรรคผล ให้เชื่ออริยสัจความจริงของศาสนา นรก สวรรค์ นิพพาน มีจริงๆ ให้เกิดความเลื่อมใสในศาสนา”

“ผู้ที่จะเห็นมรรคผลนิพพานจริงๆ ต้องเพียรตปะความเพียรอย่างยิ่ง ทรมานตัว นอนใจไม่ได้ เกียจคร้านไม่ได้ เพราะมรรคผลนิพพานมีจริงๆ ประมาทนั้นไม่ได้ ต้องเดินสายมรรค ๘ ประการ เป็นหนทางของพระอริยเจ้า และพุทธเจ้า พระปัจเจก อรหันต์ขีณาสพทั้งหลาย”

“ภาวนาถึงหลักอริยสัจ นิมิตแสดงออกมาให้ปรากฏรูปร่างเหมือนมนุษย์ที่บริสุทธิ์ ต่อนั้นน้อมนิมิตให้เป็นไตรลักษณ์ เพราะนิมิตนั้นจะแปรปรวนเป็นอาการต่างๆ จะติดดี แก้ความดีให้เป็นอริยสัจ กลั่นกรองให้เป็นชาตินิพพาน ข้อนี้สำคัญนัก”

๒๕ ตุลาคม ๒๕๒๕ พักภูทอก ๓ คืน

“ฝันลุยน้ำ ปั้นผ้าอาบน้ำ และลืมผ้า ต่อไปจะได้รับทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง ประกอบการก่อสร้าง ฝันตามที่ผ่านมาแล้ว ลุยน้ำลึกแต่ไม่ได้ลอยน้ำนั้น น้ำ แปลว่า โอฆะ เป็นกรรมมาจรให้ระวังตัว”

“พิจารณาภาวนาเดี๋ยวนี้ไม่มีความฝัน เพราะก่อนนอนได้นอนหลบนิมิตทั้งหลาย เพราะเห็นว่านิมิตนั้นเป็นมาร เป็นตัวสังขาร จึงเอาไตรลักษณ์ล้างเช็ดให้บริสุทธิ์ก่อนนอน”

ภาวนาไตรลักษณ์ทุกขณะจิต ให้เห็นภายในสว่างเสมอไป เป็นตัววิปัสสนา ล้างเช็ดให้จิตสะอาด ทุกอิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน อย่าประมาทด้วยประการใดประการหนึ่ง

๕ พ.ย. ๒๕๒๕ ถ้ำผู้ข้า

“สมถะรับระงับนิวรณ์ได้ชั่วคราว เสวยความสุขด้วยความสงบ แต่กิเลสเกิดขึ้นอีก ส่วนวิปัสสนารู้แจ้งแทงตลอด ทำให้สิ้นกิเลสได้ หัวใจไม่มีพิษมีภัยด้วยนานาประการ จิตเกษม จิตอมตธรรม จิตอกุปธรรม จิตไม่กำเริบ จิตคงที่เพราะจิตรู้แจ้งแทงตลอด”

“ไตรลักษณ์ม้างไปได้ทั้งไตรภพ มีอำนาจเหนือโลกีย์ โลกุตระเป็นโลกหนึ่งต่างหาก”

“แก่ชราภาพ ร่างกายเหี่ยวแห้ง หมดยาง กำลังไม่ติดต่อ กำลังน้อย อ่อนเพลีย อิริยาบถผิดอนามัยแล้วไม่ได้ ธาตุแปรปรวน ชักชวนให้ล้ม เดินไปมาคล้ายกับเด็กหัดเดิน ซวนหน้าซวนหลัง ไปไม่ตรง มีคนอื่นพยุงเรื่อยๆ เว้นจากพระพิลาอุปัฏฐากนั้นไม่ได้ ต้องบำรุงยาฉันเสมอ พอพยุงตัวไปได้ แต่จิตแน่นหนาในทางธรรมะ เพราะระลึกการตายเสมอ ความประมาทน้อย แต่กำลังจิตกำลังโคจรสะดวก แต่ร่างกายเดินไม่ไหวเหมือนยังหนุ่ม ชอบสันโดษ มักน้อยด้วยปัจจัย ๔ เพราะระลึกถึงความตาย จะสะสมไว้ทำไม รีบบริจาคยังมีชีวิตอยู่”

“การทำบุญต่ออายุ เห็นอานิสงส์ปัจจุบันเป็นอัศจรรย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น พระยาพิมพิสารบำเพ็ญอุทิศถึงเปรต เปรตได้รับอนุโมทนาไปเกิดบนสวรรค์ การทาน มีแรงกล้าถึงขนาดนั้น”

“ภาวนาจิตเดินถูกมรรคสะดวกมาก ไม่ขัดข้องด้วยประการใดๆ เพราะเป็นหนทาง ของพระอริยเจ้า เดินผิดมรรค ถูกนิวรณ์ครอบงำ จิตลำบากมาก”

“อยู่ประเทศอินเดีย ภาวนาง่ายที่สุด ไม่ต้องชำระนิวรณ์ ภาวนาจิตถึงอริยสัจ เลยทีเดียว เพราะวิญญาณพระอรหันต์อุ้ม อินเดียเป็นต้นศาสนา พระอรหันต์นิพพาน ในที่นั้นมาก ช่วยพระ คนทุกข์ คนจน ท่านอุ้มชู”

“พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายถือธุดงค์บริสุทธิ์ดีแล้ว เทพต้องไปเยี่ยม พระจะรู้ก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม เทพไปเยี่ยม ท่านอาจารย์มั่นพูด”

“ถ้ำผาบิ้ง เป็นมงคล ๒ อย่าง พระอรหันต์อุบาลีนิพพานในที่นั้น ๑ มีนาครักษา อยู่ ณ ที่นั้น ๑ พระโยคาวจรเจ้าภาวนาจึงสะดวกมาก เป็นสถานที่เป็นมงคล อาจารย์มั่น จำพรรษาอยู่ ณ ที่นั้น รู้อภิธรรม ไปอื่นลืม ท่านอาจารย์สิงห์สำคัญตนสำเร็จดุจ พระโมคคัลลาน์”

“ท่านอาจารย์บุญสำเร็จถ้ำ...อ.ผือ จ.อุดร”

“ภาวนาธาตุนาเวง คิดถึงพระอริยเจ้า ภาวนาบ้านหนองผือ คิดถึงท่านอาจารย์มั่น ท่านเนียม ท่านทั้งสองเป็นพระอริยเจ้า”

“ความสันโดษนั้นเบากาย เบาใจ เพราะไม่มีการสะสมปัจจัย ๔ จะสะสมไว้ ทำไม ญาติโยมเขาเลี้ยงอยู่แล้ว ลาภเหลือแล มีโอกาสภาวนาให้ยิ่ง”

ถ้ำผู้ข้า ๑ ก.ย. ๒๕

“เจริญกายานุปัสสนา ตั้งแต่เท้าขึ้นถึงบนศีรษะ ตั้งแต่บนศีรษะถึงเท้า เป็น ***ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา*** *ทำให้มากแล้ว ทำให้ชำนาญแล้ว ทำให้คล่องแคล่วแล้ว จะเกิด****นิพพิทาญาณ*** *คือ ความเบื่อหน่ายในอวัยวะทุกส่วน แล้วเจริญความเบื่อหน่ายให้มาก แล้วจะเกิด* ***วิราโค*** *แปลว่า สำรอกออก ไม่ยินดีในกามคุณ จิตจะถึงความเกษม ไม่มัวเมาในกามคุณ*

“ที่จะเปลี่ยนภพไปสู่ภพใหม่นั้น มัจจุราชมายาทุกอย่างมันพอจึงเข้าถึงความตาย ตายดีไปสวรรค์ ตายชั่วไปสู่ทุคติภพ มี ๒ อย่างเท่านั้น ถ้าสิ้นกิเลสแล้วก็ไปนิพพาน ไม่ปรารภเกิดในภพน้อยใหญ่”

“ถ้าเดินมรรคไม่พอ ยังคานิมิตดีและชั่วอยู่ เพราะอ่อนทางวิปัสสนา ล้างเช็ดกิเลสไม่หมด”

“ภาวนา ณ ถ้ำผู้ข้า เดินทางวิปัสสนา จิตสว่างไสวดี ปรุโปร่งดี รู้แต่เท้าถึงศีรษะ ทวนขึ้นทวนลง อนุโลม ปฏิโลม เพ่งไตรลักษณ์ ลบเล่ห์เหลี่ยมของกิเลสทั้งหลายให้เห็นอมตธรรม เห็นปกติของจิต ให้จิตเป็นอกุปปธรรม ไม่ให้จิตกำเริบ ให้รู้แจ้งแทงตลอดอยู่เป็นนิตย์ด้วยกำลังวิปัสสนา ไม่ใช่กำลังวิปัสสนู”

“พิจารณาการตายไปสู่ภพใหม่จะเป็นกิริยาอย่างไร ในขณะที่ธาตุขันธ์จะตีลังกานั้นแหละ ใจหาย ขวัญเสีย เอาสติได้เป็นการดี ถ้าเอาไม่ได้ก็เสียท่าใหญ่โต ความรู้แจ้งแทงตลอดของอวัยวะเป็นสมบัติอย่างยิ่ง แลเห็นอริยสัจด้วยความจริง”

๑ พ.ย. ๒๕ ถ้ำผู้ข้า

“กายานุปัสสนา กรรมฐาน ๕ เป็นมรรคที่จิตเดินถูกต้อง เร่งความเพียร เดินมรรคเป็นหนทางของพระอริยเจ้า”

“ร่างกายอวัยวะเป็นธรรมะที่แปรผันอยู่ในไตรลักษณ์ เมื่อเห็นความไม่จริงแล้ว ย่อมเห็นความจริงของอริยสัจ จิตไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น แก้ไขเดินมรรคให้ถูกเป็นอันที่แล้วกัน เดินมรรคผิดแล้วยุ่งวุ่นวายใหญ่โต”

๘ พ.ย. ๒๕ ถ้ำผู้ข้า

“อยู่ ณ ถ้ำผู้ข้า ภาวนาสงัดดี ศิษย์เอาใจใส่อุปัฏฐากดี อาหารดี อากาศดี อยากเจ็บเวลาฝนตก สนใจในการภาวนามาก เกิดความรู้แปลกๆ ละเอียด สุขุม สถานที่เป็นมงคล ญาติโยมว่าง่ายสอนง่าย ภาวนาถึงหลักของจิต เพ่งนิมิตให้ละลายเป็น ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา แต่ไม่ฝัน เพราะภาวนาล้างอนุสัย เพ่งร่างกายปรุโปร่งตลอดทั่วไปของร่างกายและลึกซึ้ง”

“จิตหายสงสัยทางนิวรณ์ ไม่รับนิมิตพิจารณา เพราะนิมิตเป็นตัวสังขาร”

“อาพาธค่อยหายไปเรื่อยๆ เพราะคั้นเอ็น (นวดเส้น – ผู้เขียน) แต่เดินทางไกลไม่ได้ เจ็บขาข้างขวา แน่นหัวใจ มักมีบ่อยๆ ไม่อยากอาหาร กินไปก็พอกิน มักเวียน เป็นลมเป็นบางวัน ลุกนั่งเดินลำบาก เดินคล้ายเด็กหัดเดินเพราะชรา อวัยวะบกพร่อง กำลังน้อยอ่อนเพลีย ต้องเปลี่ยนอิริยาบถบ่อยๆ นั่งนานเส้นตึง อายุแก่เท่าไรยิ่งเห็นความลำบากของร่างกาย”

“พิจารณาตามเรื่องของสังขาร แต่อย่าทิ้งไตรลักษณ์ ลบล้างให้หายไป อย่าปรุงมันขึ้นมา เห็นความไม่เที่ยงแล้วเห็นเที่ยงของอริยสัจ”

พรรษาที่ ๕๙-๖๕ พ.ศ. ๒๕๒๖-๒๕๓๒

แสงตะวันลำสุดท้าย

พ.ศ. ๒๕๒๖ และ ๒๕๒๘
จำพรรษา วัดเจติยาคิรีวิหาร (ภูทอก) อ.ศรีวิไล จ.หนองคาย
พ.ศ. ๒๕๒๗ และ ๒๕๓๒ จำพรรษา ที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ ดอนเมือง กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๑ จำพรรษา ที่พักสงฆ์เย็นสุดใจ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์

จากพรรษา ๕๙ ถึงพรรษา ๖๕ จัดได้ว่าเป็นช่วงปัจฉิมกาลของหลวงปู่จริงๆ ท่านมีอายุยืนยาวมาถึงกว่า ๘๐ ปี อายุ ๘๒-๘๘ ปี เมื่อสมเด็จพระบรมครู สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงปลงพระชนมายุสังขารเสด็จเข้าสู่มหาปรินิพพานนั้น ก็มีพระชนม์เพียง ๘๐ พรรษาเท่านั้น หรือแม้แต่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บูรพาจารย์ของท่าน ก็ละสังขารไปเมื่ออายุ ๘๐ ปีพอดี องค์ท่านมีอายุเกินกว่าแปดสิบมาหลายปีแล้ว แต่หลวงปู่ก็ยังเมตตานำพระ เณร อุบาสก อุบาสิกา สวดมนต์ทำวัตรเช้า-ทำวัตรเย็น ตลอดจนเทศนาอบรมสั่งสอนและนำภาวนามิได้ขาด โดยการสวดมนต์ทำวัตรเช้าและเย็น หลวงปู่ได้มีแบบฉบับของหลวงปู่เองดังที่เคยกล่าวมาแล้ว โดยหลวงปู่จะน้อมนำให้ระลึกถึงคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างน่าซาบซึ้งก่อน แล้วจึงให้สวดบาลีต่อไป

ถึงแม้ว่าหลวงปู่จะเจริญด้วยวัยอันสูงยิ่ง และมีสภาพสังขารดังที่หลวงปู่บันทึกไว้ว่า *"...คำนวณชีวิตเห็นจะไม่ยั่งยืน ร่างกายบอกมาเช่นนั้น ทำให้เวียนศีรษะเรื่อยๆ แต่มีสติระวังอย่าให้ล้ม มีคนอื่นพยุงเสมอ..."* และ *"...ธาตุขันธ์ทำให้วิงเวียนอยู่เรื่อยๆ คอยแต่จะล้ม ต้องระวังหน้าระวังหลัง..."* ท่านก็ยังมีเมตตาไปโปรดเยี่ยมลูกศิษย์ตาม

ที่ต่างๆ บ่อยครั้ง โดยทุกครั้งจะไปวันละหลายๆ บ้าน และทุกๆ บ้าน ท่านมักจะอบรมเทศน์เป็นเวลาครึ่งชั่วโมงเป็นอย่างน้อย

นึกถึงวัย นึกถึงสังขาร ผู้ที่มีอายุปานนั้นแล้ว ควรจะพักผ่อนได้แล้ว แต่กลับมาเหน็ดเหนื่อยอย่างยิ่ง ท่านไม่น่าจะปฏิบัติภารกิจเช่นนี้ได้ไหว แต่หลวงปู่ก็ยังคงมีเมตตาอยู่เช่นนั้นเสมอมา บำเพ็ญตนดุจเหล็กไหล ไปมาคล่องแคล่วว่องไว แทนที่ลูกศิษย์จะเป็นฝ่ายมากราบนมัสการเยี่ยมท่าน ท่านกลับไปเยี่ยมลูกศิษย์เสียเอง เมื่อดูจากภายนอก ท่านเป็นเสมือนบุรุษเหล็ก แต่จากบันทึกที่ค้นพบปรากฏว่า องค์ท่านเองกลับเหน็ดเหนื่อยยิ่งนัก ดังที่ว่า *"...เราสละชีวิตให้ญาติโยมมาดูดกินเนื้อเลือดของเรา..."*

มีอยู่หลายครั้งที่ท่านสารภาพว่า การเทศน์ก็ดี การอบรมก็ดี ดูดกินกำลังของท่านไปหมด จนแน่นหน้าอกแทบหายใจไม่ออก แต่ท่านก็อดทนทำด้วยว่าเป็นกิจของศาสนาตามที่ท่านว่า

ในปีพรรษา ๕๙ (พ.ศ. ๒๕๒๖) และพรรษา ๖๑ (พ.ศ. ๒๕๒๘) หลวงปู่เมตตาไปโปรดญาติโยมทางจังหวัดหนองคาย โดยไปจำพรรษาอยู่ ณ วัดเจติยาคีรีวิหาร (ภูทอก) และโดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ นั้น ท่านได้กรุณารับผ้ากฐินของวัดเจติยาคีรีวิหาร (ภูทอก) ด้วย ความจริงที่ภูทอกนี้ ท่านได้เคยไปวิเวกพักผ่อนแล้วหลายครั้งแต่ปี ๒๕๒๑ เป็นต้นมา เช่น มาร่วมในงานกฐินบ้าง ผ้าป่าบ้าง ปี ๒๕๒๕ ท่านมาในงานกฐินรับผ้าป่า แล้วท่านบันทึกไว้ว่า

"ภูทอก" *ซึ่งมาอยู่ใหม่ๆ วันที่ ๒๒ ต.ค. ๒๕*

ภาวนามีชีวิตต่อดี เป็นสถานที่เป็นมงคล ภาวนาอวัยวะปรุโปร่งดี สงัด วิเวกดี มีเทพศักดิ์สิทธิ์ประทับอยู่ บุคคลยังภาวนายังไม่เป็นไป ยุ่งอยู่กับการงาน ค่าครองชีพ ยังไม่เห็นอานิสงส์ของศาสนาเต็มที่ ขาดครึ่งๆ กลางๆ การก่อสร้างถาวรมาก เทียบกับวัดเอราวัณ ถ้ำผาปู่ ถ้ำขาม ถ้ำผาบิ้ง

"สร้างถาวรมั่นคง รุ่งเรืองดี ทันสมัยนิยม แม้สิ้นเงินเป็นล้านๆ ทีเดียว เราเทศน์ไปดูเหมือนไม่เข้าใจเท่าไร"

“ต่ออนาคตจะเป็นเจดีย์ที่สำคัญของประเทศไทย เป็นที่อัศจรรย์แห่งหนึ่งของประเทศไทย ทัศนาจรของคนต่างจังหวัด จะหาสมภารเหมือนท่านอาจารย์จวนยากนัก เพราะพุทธศาสนิกชนเลื่อมใสท่านมาก หาเงินก่อสร้างและปกครองพระภิกษุ เณร ได้ดียิ่งกว่าเรา”

“ภาวนาข้างบน (บนภูเขา - ผู้เขียน) ดี ข้างล่างภาวนาไม่ค่อยดี ที่เราได้ผ่านมาแล้วปรากฏเป็นอัศจรรย์”

“ถ้ำผาปู่ ๑ ถ้ำขาม ๑ ภูทอก ๑ ถ้ำเอราวัณ ๑ ถ้ำผาบิ้ง ๑ ถ้ำมโหฬาร ๑ ทุ่มเทเงินงานการก่อสร้างมากมายของประเทศไทย น่าอัศจรรย์ เป็นหลักวัดป่าที่วิเวกของประเทศไทย เป็นขวัญตาขวัญใจของประเทศไทย ชาวพุทธศาสนิกชนทัศนาการต้องคัดเลือกอาจารย์ที่สำคัญอยู่ จึงสมกับฐานะของถ้ำที่เป็นมงคล”

“ภูทอก เป็นสถานทัศนาจรหลายแห่ง มีสถานที่ใกล้ๆ กัน สะดวกแก่พระโยคาวจรเจ้าเจริญภาวนา ล้วนแต่บุคคลเป็นเศรษฐีการก่อสร้างทั้งนั้น”

เป็นที่น่าแปลกใจอย่างยิ่งที่มาพบบันทึกของท่านที่บันทึกไว้แต่ปี ๒๕๒๕ ว่า *“ต่ออนาคตจะเป็นเจดีย์ที่สำคัญของประเทศไทย เป็นที่อัศจรรย์แห่งหนึ่งของประเทศไทย”* ขณะนั้นเดือนตุลาคม ๒๕๒๕ ความคิดที่จะสร้างเจดีย์โดยเสด็จพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เพิ่งเริ่มต้น ยังมิได้มีการหาทุนมาเพื่อสร้างเลย เพราะบรรดาศิษย์กำลังกังวลเรื่องจะช่วยจัดสร้างเจดีย์ถวายหลวงปู่ฝั้นให้เสร็จสิ้นก่อน และเราก็มีความคิดสั้นๆ เพียงว่าจะทำเจดีย์เพียงแค่ ๓-๔ ล้านบาท และความจริงเงิน ๓-๔ ล้านบาท สำหรับเราในปี ๒๕๒๕ นั้น ก็ยังฟังเป็นเรื่องเกินฝันอยู่เหลือเกิน

ไม่มีใครคิดว่า สุดท้ายเจดีย์พิพิธภัณฑ์ท่านพระอาจารย์จวน กุลเชฏฺโฐ จะใช้ทุนในการก่อสร้างไปถึง ๑๗ ล้านบาท มีความสูงจากพื้นดินเดิมถึงยอดเจดีย์ถึง ๓๗ เมตร และหลวงปู่ท่านเขียนไว้แต่ครั้งนั้น คงต้องขอยืมคำของท่านที่ท่านกล่าวบ่อยๆ นั้นเองมารำพึงในวันนี้ *น่าอัศจรรย์นัก*

ที่ภูทอกเป็นสถานที่ซึ่งสงบสงัด เส้นทางที่เข้าไปสู่ภูทอกค่อนข้างลำบาก อีกทั้งอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๘๐๐ กว่ากิโลเมตร ในขณะนั้นหลวงปู่มีอายุ ๘๔ ปีแล้ว ท่านก็ยังแสดงพระธรรมเทศนาเกือบทุกวัน อบรมพระเณร ตลอดจนผู้ที่มีศรัทธาแรงกล้าที่ได้ติดตามท่านไปด้วย ท่านได้นำพระเณรขึ้นไปบำเพ็ญภาวนาอยู่บนวิหารยอดเขาภูทอก ชั้นที่ ๕ เป็นเวลากว่าเดือน ในระยะนั้นธรรมะของหลวงปู่มีมาก ซึ่งท่านก็ได้บันทึกไว้ แต่เป็นการยากยิ่งที่จะนำธรรมะของหลวงปู่มารวมพิมพ์ไว้ได้ทั้งหมด คงจะสามารถคัดลอกและนำมาพอเป็นตัวอย่างบ้าง ดังนี้

“เร่งความเพียรเข้าไป เส้นเอ็น กระดูก ปีติไล่กิเลสออกจากดวงจิต อำนาจวิปัสสนาฟอกหัวใจให้สะอาด”

“อุบายกิเลสมีนานาประการ มรรคทำให้มาก ให้รู้เท่าทันกับกิเลส ไตรลักษณ์ตัดกระแสกิเลสทั้งหลายให้ขาดจากดวงจิต หัวใจเปลี่ยนแปลงอวิชชาให้เป็นวิชชา เรื่องนี้ควรสนใจเพราะมันเดินถูกมรรค”

“ชอบสวยงาม พิจารณาให้เป็นอสุภะ-ไม่งาม ของอวัยวะทุกส่วนดำเนินเข้าไปดู จักเห็นความเป็นจริงของอริยสัจ”

“รู้แจ้งอวัยวะของร่างกายยิ่งกว่าเก่า ละเอียดกว่าเก่า ด้วยไตรลักษณ์ ทุกขํ อนิจฺจํ อนตฺตา ขยายธรรมะรู้ทั่วไป ระงับนิวรณ์ได้ รู้เองเห็นเอง เป็นปัจจัตตัง ปฏิภาคและวิปัสสนาผสมกัน แต่วิปัสสนามากกว่าสมถะ”

“พิจารณาการตาย เกิดสะกิดใจว่าจะต้องตายง่าย อายุไม่ยืนนาน บอกมาเรื่อยๆ เร่งความเพียรมากก่อนตาย เพื่อให้ชำนิชำนาญ เพื่อเข้าจิต สู้การตาย ข้อนี้สำคัญมากกว่าอย่างอื่น”

“ทำวิปัสสนามากกว่าทำปฏิภาคนิมิต ให้จิตรู้เองเห็นเอง ไม่มีความอาลัยในชีวิต พิจารณาความตายอยู่เรื่อยๆ เพื่อให้ชำนาญเข้าสู่อารมณ์แห่งความตาย”

เทศน์ของหลวงปู่ บ่อยครั้งจะกล่าวถึงการให้ **"ทาน"** ซึ่งไม่เฉพาะแต่คำเทศน์เท่านั้น ท่านยังปฏิบัติเพื่อเป็นตัวอย่างที่ดีแก่พระ เณร อุบาสก อุบาสิกา อีกด้วย ท่านกล่าวว่า อานิสงส์ของการให้ทานนั้นจะมีผลให้ผู้บริจาคทานมีฐานะร่ำรวย คือ พระเวสสันดร ในพระไตรปิฎก และจะอุดหนุนให้ตัวเราสบาย ซึ่งย่อมเห็นอานิสงส์นี้ได้ในชาติปัจจุบัน ดังที่ท่านได้รับอยู่ ตามบันทึกของท่านที่ว่า

"...เงินฝากธนาคาร ช่วยอาหารพระเณรวัดป่าที่กันดารนั้น ยิ่งปลื้มใจหาที่สุดมิได้ มีตบะความเพียรอย่างยิ่ง และมีศาลาเกิดขึ้นทุกวันนี้ ก็เพราะอนุเคราะห์หมู่เพื่อนสหธรรมิกนั่นเอง ก็ด้วยอานิสงส์อันนี้แหละอุดหนุน จึงมีชีวิตประทังตัวอยู่ทุกวันนี้..."

เงินในที่นี้ได้มาจากไหน ก็ได้มาจากปัจจัยที่เหล่าญาติโยมลูกศิษย์ถวายท่านนั่นแหละ โดยอัธยาศัยของหลวงปู่แล้วเป็นผู้มัธยัสถ์ ประหยัดมาก ด้วยท่านชอบธุดงควัตร จึงฝึกหัดให้มีชีวิตอยู่อย่างประหยัดอย่างไม่กังวลต่อความอัตคัดขัดสน ดังมีเรื่องเล่าที่ว่า น้ำปลาขวดเดียว เป็นอาหารที่ท่านฉันได้ทั้งพรรษา ดังนั้น ปัจจัยที่เหล่าญาติโยมและลูกศิษย์ถวายเท่านั้น จึงเกิดอานิสงส์ผลบุญถึง ๒ ชั้น คือ บุญที่เกิดจากการถวายปัจจัยหลวงปู่ชั้นหนึ่ง และบุญที่เกิดจากหลวงปู่นำปัจจัยนั้นไปเพื่อการสงเคราะห์พระเณรในป่ากันดารอีกชั้นหนึ่ง ท่านได้จัดตั้ง**มูลนิธิจันทสาโร**ขึ้น ให้นำดอกผลส่งไปช่วยเป็นค่าอาหารสำหรับวัดป่าที่อยู่ในที่ทุรกันดารและขาดแคลน นอกจากจะช่วยเพื่อนสหธรรมิกในด้านปัจจัยแล้ว การช่วยเหลือในลักษณะอื่นๆ ก็ถือว่าเป็น **"ทาน"** อีกชนิดหนึ่ง ดังบันทึกของท่านที่ว่า

"เราได้แลกโวหารเทศนาหาเงินช่วยการก่อสร้าง ช่วยเพื่อนสหธรรมิก นี้ก็เห็นอานิสงส์เหมือนกัน การให้ทานร่ำรวยเหมือนพระเวสสันดรมีอานิสงส์ตามที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก"

หลวงปู่มักจะมีเรื่องต่างๆ เล่าให้ญาติโยมและลูกศิษย์ฟังเสมอๆ ประกอบกับคำสั่งสอนอบรมของท่าน และเรื่องหนึ่งที่ท่านมักจะกล่าวถึงก็คือ คำสรรเสริญเพื่อนสหธรรมิกของท่าน **หลวงปู่ชอบ ฐานสโม** ผู้ที่มีความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว มีธรรมคมในฝัก

สันโดษ ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของพระโยคาวจรเจ้าในสมัยปัจจุบัน ดังเรื่องเล่าที่ท่านยกขึ้นมาว่า ในสมัยหนึ่งหลวงปู่ชอบธุดงค์เข้าไปในป่าทึบ ทางเดินนั้นเป็นทางเปลี่ยวหนทางนั้นมีเสือกินคนหลายรายแล้ว กลางคืนนั้นท่านเดินเข้าไปคนเดียว แม้ญาติโยมจะห้ามปรามหรือทัดทานอย่างไร ท่านก็ดื้อไป แล้วท่านก็พบเสือใหญ่ลายพาดกลอนร้องขึ้นบนทางข้างหน้าท่าน ๑ ตัว ข้างหลังอีก ๑ ตัว หลวงปู่ชอบจึงเข้าสมาธิอยู่ ณ ที่นั้นราว ๑ ชั่วโมง รู้สึกตัวแล้วก็เดินต่อไป ตอนเช้าท่านออกบิณฑบาต ญาติโยมทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ที่ท่านเดินกลางคืนในป่าโดยที่เสือไม่กินท่าน ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของหลวงปู่ชอบ เป็นเรื่องที่หลวงปู่มักนำมากล่าวสรรเสริญให้ญาติโยมลูกศิษย์ได้ยินได้ฟังดำเนินรอยตาม เหล่านี้เป็นการยืนยันถึงอุปนิสัยการถ่อมองค์หลวงปู่ที่มักจะเล่าและยกย่องผู้อื่นมากกว่ากล่าวถึงตนเอง

พรรษา ๖๐ (พ.ศ. ๒๕๒๗) หลวงปู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ ดอนเมือง กรุงเทพฯ ถึงแม้ว่าจะมีเสียงเครื่องบินรบกวนบ้าง หลวงปู่ก็หาได้ทิ้งเรื่องการภาวนาไม่ กลับมุ่งหน้าเข้าหาการภาวนาอย่างจริงจัง ดังความตามบันทึกส่วนหนึ่งว่า

“การภาวนา เมื่อว่างเครื่องบินแล้ว สงัดดี วิเวกดี พิจารณาร่างกายแจ่มแจ้งดีของอวัยวะร่างกายตั้งแต่ขาต่อไปถึงหน้า สละชีวิตโดยเฉพาะเอกเทศอย่างหนึ่ง พยายามให้สละซากความเป็นความตาย ณ ที่นั้น ให้ชำนิชำนาญ ทำให้มากจะเกิดปาฏิหาริย์ใหญ่ เห็นธรรมเป็นอัศจรรย์ อย่างใดอย่างหนึ่ง สละกิเลสทั้งหยาบ ทั้งอย่างกลาง อย่างละเอียดมีในนั้นเสร็จ กลั่นเอาความไม่ตายจากที่นั้นเป็นตัวนิพพาน เมื่อก่อนไม่เที่ยงเช่นนั้นจะเห็นตอนที่ไม่ตาย อมตธรรม อย่างสุขุมลึกลงไปเป็นลำดับ”

“เร่งความเพียร นอนไม่หลับ เพราะมีปีติล่อใจ รักใคร่ภาวนาเรื่อยๆ ลืมมืดลืมค่ำแต่มีการอ่อนเพลีย การนอนไม่หลับ แต่ความรู้ความฉลาดก้าวหน้า ใคร่ในวิปัสสนาวิธีนิสัยย่อมเป็นไปเช่นนั้น นอนดึกๆ ทุกคืน ทำให้เพลินทางธรรมมาก”

“เจริญภาวนาสะดวก ม้างกายให้เห็นทั่วด้วยวิปัสสนาอย่างเดียว สมถะมีการทำน้อยไป เพราะที่อยู่ไม่วิเวก”

ในระหว่างระยะเวลาเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระราชวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งในช่วงเวลาเดียวกันนั้น หลวงปู่ก็พักอยู่ที่สำนักสงฆ์หัวหิน เช่นกัน ท่านบันทึกไว้ว่า

"อยู่หัวหิน อยู่ใกล้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ แล้ว มักจะเกิดธรรมแปลกๆ เป็นอัศจรรย์ เป็นเพราะทั้งสองพระองค์ทรงมีพรหมวิหารอยู่ในน้ำพระทัยของพระองค์ ทั้งสองพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์และพระราชินีที่เพียบพร้อมทุกอย่าง ไม่ทรงทิ้งธรรม เป็นคนมีบุญเสด็จอวตารมาจากสวรรค์มาเกิด มาบริหารชาติ มาทำนุบำรุงศาสนาให้เจริญ ประเทศไทยไม่สิ้นจากคนดี นี้เป็นอัศจรรย์ประการหนึ่งของประเทศไทย"

ท่านมักจะอบรมบรรดาลูกศิษย์ ทั้งพระ เณร อุบาสก อุบาสิกา เสมอ ให้รู้สึกรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ อยู่เสมอ โดยองค์ท่านเองก็เขียนไว้ในบันทึกว่า

*"สมเด็จในหลวงรัชกาลที่ ๙ ขอให้พระองค์มีพระปรีชาญาณปราดเปรียว ปกครองชาวประเทศไทยให้เป็นสุขทั่วกัน พร้อมทั้ง ๗๔ จังหวัด ประชาชนนับถือพระองค์ดุจบิดามารดาของชาวไทย ทั้งหญิงทั้งชาย เหตุนั้น ชาวไทย อุบาสก อุบาสิกา ท่านทั้งหลาย บำเพ็ญทานก็ดี รักษาศีลก็ดี ภาวนาก็ดี ขอกุศลอันใหญ่มหาศาลอุทิศบุญกุศลอันนี้ จงดลบันดาลให้ความสนับสนุนถวายสมเด็จในหลวงและองค์ราชดินี * พึงเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ สิ้นกาลนานเทอญ (ตรงตามโบราณาจารย์ท่านทั้งหลายกล่าวไว้ ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เป็นสุขทั่วหน้ากัน)"*

พ.ศ. ๒๕๒๙-๒๕๓๑ หลวงปู่จำพรรษาอยู่ ณ ที่พักสงฆ์เย็นสุดใจ อำเภอหัวหิน และ พ.ศ. ๒๕๓๒ อยู่ ณ ที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ ดอนเมือง ถึงแม้วัยของท่านจะสูงยิ่ง แต่หน้าที่อย่างหนึ่งซึ่งท่านไม่ยอมทิ้ง แต่จะปฏิบัติเป็นประจำก็คือ อบรมสั่งสอน

---

*ราชดินี = เป็นคำเฉพาะที่หลวงปู่ชอบใช้เมื่อจะกล่าวถึงสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

พุทธบริษัททั้งหลาย ท่านว่านี้เป็นหน้าที่ของพระเถระที่จะต้องดำเนินกิจของศาสนา ไม่ว่าคืนนั้นท่านจะเพลิดเพลินทางธรรมภาวนาจนตลอดถึงรุ่งเช้าก็ตาม สังขารเหนื่อยหาย ใจหอบอย่างไรก็ตาม แต่เช้าของวันถัดมา ท่านก็จะถือเอาหน้าที่การอบรมสั่งสอนมาปฏิบัติอยู่เสมอมิได้ขาด ท่านเขียนไว้ว่า

"เรามีหน้าที่แผ่เมตตาจิตอย่างเต็มที่ อย่างสุขุม เพื่อให้เขาเห็นอานิสงส์ และเราได้สละชีวิตแผ่เมตตาสะท้อนให้เขาภาวนาดียิ่งขึ้นไป พ้นจากอบายภูมิทั้งสี่"

ณ ที่สำนักสงฆ์หัวหิน ท่านปรารภว่า *"มาอยู่หัวหินในช่วงสุดท้ายของชีวิตนี้ มีความสุขบริบูรณ์ทุกอย่าง พรั่งพร้อมทั้งพระ เณร ที่ดูแลอุปัฏฐาก ตลอดจนญาติโยมทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต จากทั้งทางใกล้และทางไกล ก็ได้มาเยี่ยมนมัสการเสมอๆ ไม่ขาดระยะ"*

แม้กระทั่งพระเถระผู้ใหญ่ อย่างหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี และท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ก็ได้มาเยี่ยมท่านด้วย แต่การมาเยี่ยมของท่านพระอาจารย์ทั้งสององค์นั้น เป็นการมาอย่าง **"พิเศษ"** ซึ่งหลวงปู่ได้บันทึกเหตุการณ์นี้ไว้ว่า

"...ฝันเห็นท่านอาจารย์เทสก์กับท่านมหาบัวมาเยี่ยมเรา ท่านทั้งสองถามธรรมกันอย่างไพเราะ คล้ายๆ สอบเรา เราดีใจอยู่ในท่ามกลางท่านทั้งสอง ปรากฏท่านทั้งสองชมเชยเราดังนี้ นี้เป็นมงคลอย่างยิ่ง..."

"พิจารณาการตาย เกิดสะกิดใจว่าจะต้องตายง่าย อายุไม่ยืนนาน บอกมาเรื่อยๆ เร่งความเพียรมากก่อนตาย เพื่อให้ชำนิชำนาญ เพื่อเข้าจิตสู้การตาย ข้อนี้สำคัญกว่าอย่างอื่น"

ในวันที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๓๒ ท่านรำพึงไว้ระหว่างพักอยู่ ณ ที่พักสงฆ์ ก.ม. ๒๗ ดอนเมือง ความว่า

"แก่ ชรา มานานเท่าไร พึงภาวนาให้คุ้นเคยกับความตาย เพราะจะต้องตายอยู่แล้ว เตรียมตัวไว้ก่อนตาย รอรถ รอเรือ ที่จะต้องขึ้นไปสวรรค์พระนิพพาน หูยิ่งหนวกหนัก

เข้าทุกวัน ตายิ่งไม่เห็นหน ตีนเท้าอ่อนเพลีย หันไปหาความตายเสมอไป ถือภาวนาในไตรลักษณ์ ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา มีเกิดแล้วย่อมมีตาย เพราะโลกไม่เที่ยงอยู่แล้ว แปรปรวนไปต่างๆ สังขารเราบอกเช่นนั้น เที่ยงแต่พระนิพพานอย่างเดียว”

“สมถะกับวิปัสสนา เป็นธรรมมีอุปการะแก่พระเถระ และพระขีณาสวเจ้า แต่ต้นจนวาระสุดท้ายแห่งขันธ์ ต้องอาศัยสมถะและวิปัสสนา เป็นวิหารธรรมเครื่องอยู่ระหว่างขันธ์และจิตที่อาศัยกันอยู่ จนกว่าขันธ์อันเป็นสมมติ และจิตอันวิสุทธิ และวิมุตติจะเลิกราจากกัน”

ซึ่ง **“ขันธ์”** และ **“จิต”** ของหลวงปู่ ก็ใกล้จะเลิกราจากกันไปจริงๆ

แสงตะวันที่กำลังจะอัสดงลับเหลี่ยมขุนเขา แมกไม้ หรือผืนน้ำ ย่อมจะเจิดจ้าทอแสงจับขอบฟ้า เปล่งเป็นรังสีสะท้อนเป็นสีจ้าจับตา ดูงดงามยิ่งนัก บารมีธรรมในระยะเวลาช่วงหลังๆ นี้ของหลวงปู่ ก็เป็นประดุจ **“แสงตะวันลำสุดท้าย”** ที่ใกล้จะอัสดงเช่นกัน ให้ความอบอุ่นทางจิตใจ ให้แสงสว่างในทางธรรมแก่บรรดาพุทธศาสนิกชนทุกถ้วนหน้าด้วยเมตตาธรรมอันสูงส่งของท่านอย่างมิมีประมาณ

ตะวันลา...ลับแล้ว

กิจวัตรประจำวันของหลวงปู่ระหว่างพักที่ ที่พักสงฆ์เย็นสุดใจ หัวหิน ตามปกติท่านจะออกจากห้องเวลาประมาณ ๗.๓๐ น. แล้วเดินจงกรมอยู่ที่ระเบียงหน้ากุฏิเสมอ จนได้เวลาประมาณเกือบ ๐๘.๐๐ น. ท่านจึงจะลงมารับประเคนอาหาร แต่ในเช้าวันอาทิตย์ที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ นั้น ท่านออกมาจากห้องก่อนเวลาตามปกติ คือท่านออกมาแต่เวลา ๐๗.๐๐ น. แล้วเรียกพระเณรที่อุปัฏฐากท่านให้เอายามาฉัน ฉันยาเสร็จแล้ว ท่านเรียกพระ ๒ รูป ที่เพิ่งกลับจากจังหวัดเลย คือ หลวงพ่ออมร และพระสมนึก มาขอนิสัยใหม่ อีกสักพักหนึ่งประมาณ ๑๐ นาทีต่อมา ท่านก็เรียกพระเณรที่อยู่และบวชใหม่ด้วยมาขอนิสัยอีกครั้ง ต่อจากนั้นท่านก็อบรมธรรมะ โดยให้พระเณรนั่งภาวนาไปด้วย

เทศน์สั้นๆ ในเช้าวันนั้น ท่านเน้นหนักในเรื่องของจิต คือให้ดูจิตของตัวเอง ภาวนาให้จิตสงบ มัธยัสถ์ ปัจจุบัน ม้างกายให้มาก เพราะกรุงเทพฯ มีสีสันมาก ม้างกายจะช่วยให้หมดความกำหนัด ระหว่างที่ท่านให้พระเณรนั่งภาวนาต่อ ท่านก็ลุกไปเดินจงกรม จนกระทั่งถึงเวลาฉันเช้า เวลาประมาณ ๐๗.๕๐ น. ท่านจึงลงมาที่ฉันข้างล่าง

เช้าวันอาทิตย์นี้ หลวงปู่มีอารมณ์ร่าเริงแจ่มใสซึ่งเป็นปกติของท่าน ท่านทักทายญาติโยมที่มารอถวายจังหันอย่างอารมณ์ดี แต่คำพูดของท่านในวันนี้ปรารภถึงความตายบ่อยครั้ง จนคนฟังรู้สึกสะดุดใจ แต่ก็ไม่ได้คิดอะไรมาก ด้วยคิดว่าท่านคงจะเตือนให้ทุกคนระลึกถึงมรณานุสติให้มากเข้าเท่านั้น บังเอิญอาทิตย์นี้มีศรัทธาญาติโยมมาทำบุญมากพอสมควร และมีบางคนบางท่านได้กราบเรียนท่านว่า *“ระหว่างไปตลาด พบเขาขายปลา เต่า และกบ ให้คนซื้อไปทำอาหาร จึงได้ซื้อมาถวายให้หลวงปู่ปล่อยในวัด เป็นการช่วยชีวิตสัตว์เหล่านั้นให้ยืนยาวไป”* หลวงปู่รับฟังแล้วก็ยิ้มชมว่า *“ดี”*

ท่านรับประเคนอาหารตามปกติ ฉันอาหารได้มากพอสมควร ไม่เป็นที่สังหรณ์ใจต่อพระเณรที่อุปัฏฐากนัก พอพระเณรฉันจังหันเสร็จเรียบร้อย ท่านก็ให้โยมที่ซื้อเต่า ปลา และกบ มาปล่อยนั้น นำสัตว์เหล่านั้นไปปล่อยในวัด แล้วให้พระเณรสวดชยันโตด้วย เสร็จแล้ว ท่านก็อธิบายกับโยมถึงอานิสงส์ของการช่วยชีวิตสัตว์ โดยเฉพาะเป็นสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่าว่ามีอานิสงส์มาก กล่าวคือ ทำให้อายุยืน ๑ ไม่ติดคุกติดตะราง ๑ ถึงแม้จะตกทุกข์ได้ยากก็มีคนช่วยเหลือ

หลังจากนั้น ท่านก็คุยกับญาติโยมต่อไปตามปกติ แต่มีพิเศษอีก คือท่านบอกลาด้วยว่า ท่านคงจะอยู่กับลูกศิษย์ไม่ได้นาน *"จึงขอลาล่วงหน้าไว้ก่อน เดี๋ยวจะหาว่าหลวงปู่หลุยไม่ลาลูกศิษย์ลูกหาเลยนะ"* บรรดาลูกศิษย์ก็ยังไม่เฉลียวใจว่านั่นเป็นการบอกลาของท่าน แต่ก็ตามปกตินิสัยที่จะต้องรีบนิมนต์ท่านไว้เป็นการปลอดภัยไว้ก่อน จึงรีบเรียนท่านกันอย่างระเบ็งเซ็งแซ่ว่า *"ขอให้หลวงปู่อยู่นานๆ"* ท่านตอบว่า *"ไม่ได้ สังขารมันไม่เที่ยง เอาแน่ไม่ได้"*

บางคนมีโอกาสเรียนถามท่านเรื่องการปฏิบัติภาวนา ท่านก็เมตตาตอบแนะนำให้ ได้เวลาที่หมอขอให้พัก ท่านก็ขึ้นห้อง พระเณรอุปัฏฐากขึ้นไปทำกิจวัตรประจำวันที่ห้องหลวงปู่ เตรียมเครื่องใช้ต่างๆ ถวายท่าน ของใดควรตั้งที่ใดให้ท่านหยิบง่ายฉวยง่าย ของใดควรประเคนยังไม่ได้ประเคนก็ต่างจัดทำถวาย เพราะเวลานี้เป็นเวลาพักผ่อนของท่าน ท่านจะอยู่ตามลำพังองค์เดียว ในช่วงเวลาระยะหลัง ท่านมักจะจำวัดในเวลากลางวัน แต่ตื่นทำความเพียรกลางคืนตลอดคืน ด้วยเป็นเวลาสงัดเงียบดี อย่างไรก็ดี สำหรับเวลากลางวันที่กำหนดในระยะช่วงเวลาหลังว่าจะเป็นเวลาจำวัดนี้ บางทีก็กลายเป็นเวลาภาวนาของท่าน หรือเป็นเวลาอ่านหนังสือ บันทึกหัวข้อธรรมะต่างๆ ที่ผุดขึ้นมาหลังจากที่ท่านเข้าที่พิจารณาไปก็ได้

ทำกิจวัตรประจำวันถวายท่านเสร็จแล้ว พระเณรอุปัฏฐากท่านก็ออกจากห้องหลวงปู่มา ต่อมาอีกประมาณ ๑๐ นาที ท่านก็จากห้องมาเดินจงกรม จนถึงเวลาประมาณ ๑๑.๐๐ น. ท่านก็เข้าห้องอีก เวลา ๑๒.๐๐ น. ท่านออกจากห้องมานั่งตากอากาศ โดยมีหนังสือธรรมะติดองค์มาด้วย ท่านอ่านหนังสือธรรมะพักหนึ่ง แล้วก็เดินจงกรม

เวลาประมาณ ๑๒.๓๐ น. ท่านก็กลับเข้าห้องพัก เวลาประมาณ ๑๓.๐๐ น. ท่านออกมาเรียกพระอุปัฏฐากขึ้นไปพบ ปรารภให้ฟังว่า *ท่านไม่ได้พักเลย รู้สึกแน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวก รู้สึกว่าลมมันตีขึ้นเบื้องบน* ท่านบ่นว่า *หรือเป็นเพราะว่าอาหารไม่ย่อย*

แล้วท่านก็บอกให้ช่วยนวดขาเผื่อว่าลมมันจะได้วิ่งลงข้างล่าง อาการอาจจะดีขึ้น นวดขาได้สักพักหนึ่ง ท่านก็บอกให้พอ เพราะอาการดีขึ้นแล้ว หายแล้ว พอดีมีลูกศิษย์จากกรุงเทพฯ คณะหนึ่งเพิ่งมาถึง ท่านเห็น ก็เรียกให้ขึ้นไปกราบท่าน โดยท่านทักทายเป็นอันดี *"อ้อ มาน้อ ใครบอกให้มา ดูหน้าหลวงปู่ไว้นะ และก็จำไว้ เดี๋ยวจะไม่ได้เห็นอีกแล้ว"* ลูกศิษย์เรียนท่านว่า *"หลวงปู่ไม่เป็นไรหรอก ขอนิมนต์หลวงปู่อยู่นานๆ"* พระอุปัฏฐากท่านก็เสริมว่า *"หลวงปู่มีสุขภาพแข็งแรง ไม่เป็นไรหรอก หลวงปู่ยังอยู่อีกนาน ขอนิมนต์หลวงปู่อยู่ถึง ๑๐๐ ปี"* ท่านตอบว่า *"ไม่ได้หรอก ฝืนสังขารไม่ได้หรอก ข้างนอกมันดี แต่ข้างในมันเสียหมด เหมือนกับเกวียนไม้ไผ่ที่ใช้มานานแล้ว ย่อมชำรุดเป็นธรรมดา"*

คุยธรรมะต่อไปอีกพักหนึ่ง พระอุปัฏฐากก็ขอให้โยมทำน้ำปานะถวายหลวงปู่ เพราะกลัวท่านจะท้องผูก เวลา ๑๔.๐๐ น. พระอุปัฏฐากตรวจน้ำตาลเป็นปกติแล้ว ถวายน้ำปานะ ท่านฉันแล้ว ก็นิมนต์ให้ท่านกลับมาเข้าห้องพักผ่อน เวลา ๑๕.๐๐ น. ท่านเรียกพระอุปัฏฐากขึ้นไปพบ แล้วปรารภให้ฟังว่า *วันนี้เป็นอย่างไรไม่ทราบ นอนไม่ได้เลย พอเอนกายลงจะไม่สบาย เวลานั่งพิงหรือเดินจงกรมค่อยยังชั่วหน่อย*

พระอุปัฏฐากเสนอขอนวดเส้นถวาย ท่านตกลงยินยอม แต่สุดท้ายท่านกลับบอกให้ขึ้นเหยียบ เหยียบแต่ปลายเท้าขึ้นไปจนถึงเอว กลับไปกลับมาหลายเที่ยว แล้วก็นวดเส้นต่อ บีบตรงต้นคอ หลัง ประมาณ ๑๐ นาที ท่านก็ให้หยุด บอกว่าดีขึ้นมาก หายแล้ว เพื่อให้ท่านหายแน่นและหายใจคล่องขึ้น จึงถวายยาหอมให้ท่านฉัน ท่านอนุญาตให้พระอุปัฏฐากออกมาได้เพื่อท่านจะเข้าที่

เวลา ๑๖.๐๐ น. ท่านออกจากห้องมายืนตรงราวลูกกรง ระหว่างนั้นพระเณรกำลังมารวมกันอยู่ที่ลานข้างล่าง ด้วยเป็นเวลาฉันน้ำร้อน น้ำปานะ พอดีพระอุปัฏฐาก

เดินผ่านไป ท่านก็กวักมือเรียกให้ไปพบ บอกว่า *“เร็วๆ มัน...มันหายใจไม่ออก มาช่วยนวดหน่อย”* พระเณรทั้งหมดก็เลยรีบขึ้นไปข้างบนกันหมดทุกองค์ บังเอิญท่านพระอาจารย์อุทัย สิริธโร จากวัดป่าถ้ำพระ อ.เซกา จ.หนองคาย พาญาติโยมจะมากราบหลวงปู่มาถึงพอดี จึงได้ขึ้นไปด้วย

หลวงปู่ไปนั่งที่เก้าอี้ มีพระเณรช่วยกันกุลีกุจอนวดกันสักพักหนึ่ง ท่านก็ลืมตาขึ้นบอกว่า *“ดีขึ้น หายแล้ว หายแล้ว”* เลยช่วยกันจัดที่นอนถวายท่านให้ท่านนอนพักก่อน ระหว่างนั้นขอนิมนต์ท่านไปโรงพยาบาล ท่านไม่รับ บอกว่า *“หมอก็ช่วยไม่ได้ ขอตายที่หัวหิน ไม่เข้ากรุงเทพฯ ดอก สถานที่ไม่สงบเลย เราจะเข้าจิตไม่ทัน”*

เมื่อท่านไม่ยอมไปโรงพยาบาล ท่านอาจารย์อุทัยซึ่งเป็นประธานสงฆ์ในขณะนั้นเห็นด้วยที่จะให้ไปตามแพทย์มาดูอาการของท่าน เพราะขณะนี้แม้ท่านจะบอกว่าดีขึ้น หายแล้ว หายแล้ว แต่ก็ไม่น่าไว้วางใจ ด้วยอาการมีกำเริบเป็นระยะๆ ท่านอาจารย์อุทัยถามว่า *“หลวงปู่เคยมีอาการแบบนี้บ้างไหม”* พระอุปัฏฐากเรียนท่านว่า *“เคยมี บางครั้งโรคของท่านกำเริบขึ้นจนถึงกับเหงื่อแตกก็ยังเคยมี”*

เวลาประมาณเกือบ ๑๘.๐๐ น. นายแพทย์จึงมาถึง เพราะเป็นวันหยุดวันอาทิตย์ จึงตามนายแพทย์ได้ยากกว่าปกติ หมอตรวจท่านพลางถามอาการ หลวงปู่บอกหมอว่าท่านนอนไม่หลับมา ๒ วันแล้ว แน่นหน้าอก หายใจไม่สะดวกเลย หมอตรวจอาการแล้วบอกว่า *“อาการโรคหัวใจกำเริบ ทั้งอาหารไม่ย่อยด้วย”* ท่านตอบว่า *“แม่นแล้ว”* หมอฉีดยาบำรุงหัวใจถวาย ๑ เข็ม พร้อมทั้งให้ยาระบายด้วย เพราะท่านบอกว่าท้องผูก

ประมาณ ๑๘.๒๐ น. หมอรอดูอาการอยู่ระยะหนึ่ง เห็นอาการดีขึ้น จึงให้สวนท้องแล้วหมอก็กลับไป หลวงปู่เข้าที่พักเงียบ บอกไม่ให้ทุกคนกวน ท่านจะอยู่คนเดียวในห้อง พระเณรทุกองค์จึงออกมาจากห้องด้วยความเคารพในคำสั่งของท่าน แต่ก็เฝ้ารอกันอยู่ที่หน้าห้องทุกองค์ด้วยความเป็นห่วง ราวสองทุ่มครึ่ง อาการกำเริบขึ้นอีก พระอุปัฏฐากจึงให้โยมออกไปตามแพทย์อีกครั้งหนึ่ง นายแพทย์มาถึง ปรากฏว่าหลวงปู่กำลังพัก หมอจึงสั่งว่าถ้าอาการของท่านไม่ดีขึ้น ให้รีบนำส่งโรงพยาบาลทันที

เวลาประมาณ ๒๒.๐๐ น. ท่านออกมาจากห้องพัก เรียกพระเข้าไป ปรารภอาการให้ฟังว่า *“แน่นหน้าอก หายใจไม่ออกเลย เอ ทำไมมันถึงเป็นแบบนี้ แปลกจัง แต่-แม้-”* ท่านพูดเสียงดัง ใบหน้ายังยิ้มแย้ม *“ถ้าตายตอนนี้ก็ดีนะ”* พระเณรรุมกันเข้าไปในห้องทั้งหมด ท่านบอกธาตุขันธ์จะไม่ไหวแล้ว ขอแสดงอาบัติ พระอุปัฏฐากช่วยท่านครองผ้าเฉวียงบ่า แล้วประคองท่าน ท่านบอกว่า *“ขอแสดงอาบัติและบอกบริสุทธิ์ต่อท่ามกลางสงฆ์”* เสียงที่ท่านแสดงอาบัติและบอกบริสุทธิ์นั้นแจ่มใสยิ่งนัก แทบไม่น่าเชื่อเลยว่าเวลาต่อไปอีกไม่ถึง ๓ ชั่วโมง ท่านก็จะจากทุกคนไป ครั้นแล้วพระเณรก็ช่วยกันประคองท่านนั่งบนเก้าอี้

หลวงปู่กำหนดจิตต่อสักพักหนึ่ง ใบหน้าของท่านก้มนิดๆ เอียงในท่าอันสงบเย็นอย่างที่ท่านปฏิบัติเป็นอาจิณเมื่อเข้าที่ภาวนา อดไม่ได้ที่จะนึกถึงคำเทศนาของหลวงปู่เองที่เคยสอนศิษย์ *แลดูท่านผู้บริสุทธิ์ด้วยศีลก็ดี ด้วยสมาธิก็ดี บริสุทธิ์ด้วยปัญญาก็ดี ผู้แลดูนั้น เรียกว่า* ***ทัศนานุตริยะ*** *เห็นอย่างเยี่ยม ดูไม่เบื่อ ยิ่งดูยิ่งปลื้มใจ* ถูกแล้ว แม้แต่ในเวลาที่ท่านกำลังจะละขันธ์ มีพระยามัจจุราชผู้มีเสนามารเป็นใหญ่กำลังมารออยู่แล้ว เมื่อเราทอดตาแลดูท่าน ก็เป็นทัศนานุตริยะ เห็นอย่างเยี่ยม เห็นอย่างยอด ดูไม่เบื่อ ดูไม่จืดจาง ยิ่งดูยิ่งปลื้มใจจริงแท้

ท่านลืมตาขึ้น นัยน์ตาใสกระจ่าง บอกพระเณรที่นั่งใจหายใจคว่ำอยู่โดยรอบว่า *“หายแล้ว หายแล้ว หายเหมือนปลิดทิ้ง ความจริงถ้าตายตอนนี้ก็ดี ได้ตายในท่ามกลางสงฆ์ ภูมิใจมาก”* ท่านกล่าวเสียงดัง *“แม้ได้ตายตอนนี้ดีทีเดียว”* พระเณรขอให้ท่านหยุดพูด ด้วยเกรงท่านจะเหนื่อย ขอให้พักผ่อนก่อนเพราะดึกแล้ว และกลางวันท่านก็ไม่ได้พักเลย ท่านเอ็ดเสียงดัง ***“ไม่ได้ๆ ไม่พูดได้ยังไง เผื่อมีลูกศิษย์ลูกหาเขาถามท่านอาจารย์หลุยเป็นอะไร พวกท่านจะตอบญาติโยมไม่ได้ ก่อนท่านอาจารย์หลุยจะตาย ท่านพูดว่ายังไง มีอาการอย่างไรบ้าง นั่งเป็นอย่างไรบ้าง นอนเป็นอย่างไรบ้าง เอียงไปทางไหน ก็จะได้ตอบเขาได้ถูก แม้ไม่พูด แล้วพวกท่านจะตอบเขายังไง”***

ท่านพระอาจารย์อุทัยรีบกราบเรียนท่าน *“หลวงปู่ไม่ตายหรอก”* ท่านหันมาหาท่านพระอาจารย์อุทัย *“ไม่ตายได้ยังไง เมื่อกี้ผมเกือบตายแล้ว หายใจไม่ออก เหมือน*

ใจจะขาด เหมือนมีอะไรมาปกคลุมอยู่ทั่ว ดูมืดไปหมด มองอะไรไม่เห็นเลย กำหนดจิตตามมันทัน มันก็เลยคืนมา" ท่านนิ่งไปชั่วอึดใจหนึ่งก็เล่าต่อ *"กำหนดดูธาตุขันธ์ เนื้อหนังมันทำงาน มันดิ้น มันเต้น หัวใจมันทำงาน เห็นมันเต้นตุ๊บ ตุ๊บ ธาตุขันธ์จะเอาไม่ไหวแล้ว ต้องกำหนดจิตอย่างเดียว ตอนเมื่อกี้กำหนดจิตถึงคืนมา ม้างกาย จนมันสว่างโร่ขึ้น หายเหมือนปลิดทิ้งเลย"*

ท่านพระอาจารย์อุทัยกราบเรียนอีก *"จิตหลวงปู่ไม่ตายหรอกครับ ที่มันจะตายน่ะธาตุขันธ์ดอก"* หลวงปู่พยักหน้านิดๆ ยิ้มรับ กล่าวว่า *"อย่างที่ท่านอาจารย์อุทัยพูดก็จริงอยู่หรอก ที่ว่าจะตายแต่ธาตุขันธ์-จิตไม่ตาย แต่ทุกวันนี้มันก็เหมือนเกวียนไม้ไผ่ที่ใช้กันมานานแล้ว"*

พระเณรช่วยกันนวดท่าน ด้วยท่านเคยปรารภให้ฟังหลายครั้งว่า การนวดเส้นนั้นมีประโยชน์มาก นวดไล่ลมให้ค่อยยังชั่วขึ้น แต่ประการสำคัญที่สุดนั้น ระหว่าง **"การคั้นเอ็น"** (สำนวนของท่าน หมายถึง การนวดเส้น) เมื่อท่านกำหนดจิตตาม จะมองเห็นเส้นเอ็น กระดูก อวัยวะภายในของท่านอย่างทะลุปรุโปร่ง เป็นการ **"ม้างกาย"** ทำปฏิภาคนิมิต และทำเป็นธรรมโอสถให้โรคภัยหายได้

นวดได้ระยะหนึ่ง ท่านก็บอกให้พระเณรหยุด แล้วปรารภธรรมให้ฟังอีก ดูเหมือนจะเป็นปัจฉิมโอวาทในเรื่อง **"ม้างกาย"** ของท่านจริงๆ โดยครั้งนี้ท่านได้นำกายของท่านออก **"ม้าง"** ให้ฟังเป็นตัวอย่าง รวมถึงภาพการที่เวลา **"ธาตุมันจะตีลังกาเปลี่ยนภพ"** ดังที่ท่านเทศน์เสมอๆ***"สังขารของเราตอนนี้มันเหมือนเนื้อที่ถูกเขาฆ่าแล้ว นำไปแขวนบนตะขอ แต่เนื้อมันยังไม่ตาย มันยังดิ้นทรมานอยู่ ก้อนเนื้อที่มันดิ้นมันเต้นนั้นเหมือนเนื้อวัวที่เขาปาดออกมาใหม่ๆ มันเต้นตุ๊บ ตุ๊บ ยังไงยังงั้น"***

ท่านเปรียบให้ฟังในเรื่อง **"ภาคปฏิบัติ"** ของการ **"ม้างกาย"** ไม่ใช่เพียงแค่ **"ภาคทฤษฎี"** ที่เรียนมา ตอนที่เนื้อแยกออกจากเอ็น ออกจากกระดูก" ท่านแยกให้ฟังเป็นส่วนๆ แล้วก็บ่นอีก *"ถ้าตายตอนนี้ก็ดี ที่ตายท่ามกลางสงฆ์ เสียดายมันหายเสียแล้ว เอ ทำไมมันจึงหาย หายเหมือนปลิดทิ้งเลย"*

ท่านกล่าวต่อไปโดยไม่ทิ้งช่วงให้พระเณรองค์ใดขัดจังหวะขอโอกาสให้ท่านพักเลย ***“สังขารเราขณะนี้ เหมือนพระจักขุบาลบำเพ็ญความเพียรมาตลอดสามเดือน เราเหมือนกับเกวียนทำด้วยไม้ไผ่ที่ใช้มานานแล้วจะต้องผุผังลง”*** แม้ท่านจะปฏิญาณปลงอายุสังขารแล้ว แต่หน้าท่านก็กลับแช่มชื่นผ่องใสอย่างประหลาด ท่านทอดสายตามองกวาดไปตามประดาหน้าของศิษย์ทุกองค์ แล้วปรารภปัจฉิมเทศนาในเรื่องการทำจิตให้ฟังโดยทั่วกัน

“การภาวนาหรือทำจิต ให้ดูอาการของจิต ก่อนตายอย่าไปตามดูอาการของเวทนา ให้ดูจิตอย่างเดียว เอาจิตอย่างเดียว เวลาธาตุจะตีลังกาเปลี่ยนภพ จิตจะออกจากร่าง พิจารณาตามจิต จะเห็นว่าจิตจะออกจากร่างอย่างไร ไปอย่างไร จิตจะเข้าๆ ออกๆ อย่างไร มืดๆ สว่างๆ อย่างไร จิตจะเข้าๆ ออกๆ มืดๆ สว่างๆ อย่างนั้น เหนื่อยหอบมาก กำหนดตามจิตคืน เห็นอาการของจิตชัด ถ้าเอาไม่ทันก็ไปเลย” ท่านย้ำว่า ***“อย่าไปตามดูอาการของเวทนา ให้ดูจิตอย่างเดียว”***

พระเณรนิ่งฟังด้วยความอัศจรรย์ใจที่เห็นท่านยังแสดงความองอาจแกล้วกล้าต่อมรณภัยที่กำลังคุกคาม ท่านเทศน์เสียงดัง มีใบหน้าอิ่มเอิบด้วยรอยเมตตา ไม่มีใครกล้าซักถามประการใด และไม่มีใครกล้าทัดทานไม่ให้ท่านเทศน์ด้วย แม้จะเกรงสักเพียงใดว่าท่านจะเหนื่อยหอบ ทำให้อาการทรุดลง เมตตาของหลวงปู่ไม่มีประมาณจริงๆ เป็น **อกาลิโก** ไม่อ้างกาล ไม่อ้างเวลา เวลาสบายจึงจะเทศน์ เวลาไม่สบายก็ยังไม่เทศน์ กระนั้นหรือ หามิได้ ไม่ใช่เช่นนั้น ธรรมะของท่านหลั่งไหลออกมา แม้แต่เวลาที่ท่านกำลังอาพาธอย่างหนัก อาพาธครั้งสุดท้ายที่จะละขันธ์ โอ้ เมตตาธิคุณของท่าน กรุณาธิคุณของท่าน

พระเณรเริ่มน้ำตาซึม ปลงธรรมสังเวช นิมนต์ให้ท่านพักก่อน และขอโอกาสนิมนต์ท่านไปโรงพยาบาล ท่านยอมเข้าห้องพัก แต่เรื่องโรงพยาบาล ท่านไม่ยอม *“ไม่ไปหรอก หากอาการหนักจริงๆ หมอก็รักษาไม่ได้ นอกจากเราจะพึ่งตัวเองเท่านั้น”* พระเณรกราบเรียนชี้แจงว่า *“ทุกคนเป็นห่วงหลวงปู่ อยากจะขอให้หลวงปู่ไปเช็คร่างกายเท่านั้น ที่โรงพยาบาลหัวหินนี่ก็ได้”* ท่านก็ปฏิเสธอีก

เวลาประมาณ ๒๓.๓๐ น. อาการของท่านกลับหนักขึ้นอีก ท่านออกมาบอกว่า กลับแน่นหน้าอก หายใจไม่ค่อยออกอีกแล้ว เห็นจะประคองธาตุขันธ์ต่อไปไม่ไหว คงจะต้องปล่อยวางแล้ว เอาจิตอย่างเดียว

พระเณรอันมีท่านพระอาจารย์อุทัย สิริธโร และท่านพระอาจารย์เลิศ เขมิโย เป็นหัวหน้า จึงปรึกษากันว่า *หลวงปู่เป็นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ เป็นที่เคารพสักการะของคนทั้งประเทศ แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ก็ทรงมีพระราชศรัทธาปสาทาธิการในท่าน ทรงสดับธรรมโอวาทของหลวงปู่ถวายพระบรมราชานุเคราะห์ตามพระราชวโรกาสอันควรเนืองๆ แม้การสร้างขยายที่พักสงฆ์ที่หัวหินนี้ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ถวายหลวงปู่เพื่อการนี้ด้วย หากหลวงปู่เป็นอะไรไป โดยคณะสงฆ์ผู้เป็นศิษย์มิได้พยายามติดต่อโรงพยาบาลเพื่อการรักษาพยาบาลอย่างเต็มที่ ก็จะเป็นที่ติเตียนได้ จึงกราบขอโอกาสเรียนชี้แจงเหตุผลเหล่านี้ อย่างน้อยไปที่โรงพยาบาลหัวหินก็ได้ เครื่องมือแพทย์ก็มีครบครัน และแพทย์จะได้ดูแลอย่างใกล้ชิด หลวงปู่เอาแต่จิตนั้นดีแล้ว แต่ธาตุขันธ์ขอให้ปล่อยวางให้หมอเขาดูแลเถิด* และ ***"ถ้าหลวงปู่เป็นอะไรไป จะลำบากพวกกระผม"***

"จะลำบากพวกกระผม" เหตุผลข้อหลังนี้เอง ทำให้หลวงปู่นิ่งไป ท่านคงเห็นใจพระเณรผู้ปฏิบัติอย่างยิ่ง สุดท้ายท่านจึงยอมออกปากว่า ***"สุดแล้วแต่พวกท่านจะจัดการ"*** เมื่อพยุงท่านมานั่งรถเข็นนั้น ท่านยังมีสติกล่าวอย่างเมตตาต่อไปว่า *"ท่านทราบดีว่าพระเณรทุกๆ องค์เป็นห่วงท่าน ช่วยอุปัฏฐากท่านมาอย่างดีตลอดมา ท่านขอขอบใจอย่างยิ่ง การอยู่ด้วยกันอาจจะมีการกระทบกระทั่งพลาดพลั้งไปด้วย กาย วาจา หรือใจ ตามวิสัยของครูบาอาจารย์และศิษย์ แต่ก็เป็นไปด้วยความเมตตาปรารถนาดีต่อกัน หากองค์ท่านเองได้ล่วงเกินท่านทั้งหลายองค์ใดไป ก็ขออโหสิกรรมด้วย และหากท่านทั้งหลายองค์ใดได้ล่วงเกินองค์ท่าน จะด้วยตั้งใจก็ตาม หรือไม่ตั้งใจก็ตาม หลวงปู่ก็ขออโหสิกรรมให้ทุกประการ"*

เป็นมธุรสวาจาที่ไพเราะนัก ที่อ่อนโยนนัก และเปี่ยมด้วยความเมตตาอย่างยิ่ง วาระนั้นผู้ได้ฟังอดมิได้ที่จะระลึกถึงคำเทศนาของท่าน ซึ่งยามใดที่ท่านพรรณนาถึง

ความที่สมเด็จพระพุทธองค์ทรงเมตตา ท่านจะกล่าวว่า *"...เป็นความที่แย้มออกมาจากน้ำพระทัยของพระองค์ เป็นพระมหากรุณายิ่ง...."* ฉะนั้น ในวาระนี้คงไม่ผิดนักที่จะกล่าวว่า ความเมตตาแย้มมาจาก **"น้ำใจอันเต็มไปด้วยมหากรุณายิ่ง"** ของท่านโดยแท้ ด้วยท่านทราบฐานะอันแท้จริงของท่านดีว่า ท่านเป็นผู้ซึ่งไม่มีบุญไม่มีบาปจะต้องคำนึงถึงแล้ว กรรมใดไม่มีโอกาสจะแผ้วพานดวงจิตท่านได้แล้ว อโหสิกรรมสำหรับท่านจึงไม่จำเป็น แต่สำหรับพระหนุ่มเณรน้อยผู้ใกล้ชิดปฏิบัติท่าน อาจจะมีการพลั้งพลาดทางกาย หรือวาจา หรือใจได้ หากมิได้มีการขออโหสิกรรม ก็จะเป็นบาปอันมหันต์ที่ล่วงเกินท่านผู้ทรงศีลและครองจิตอันวิสุทธิ จะโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม ท่านจึงได้กล่าวการอโหสิกรรมทั้ง ๒ ฝ่าย ซึ่งดูเผินๆ อาจจะคิดว่าท่านกล่าวตามธรรมเนียมนิยม แต่แท้ที่จริงเป็นความกรุณาอย่างลึกซึ้งของท่าน และยิ่งคำนึงถึงว่า ขณะที่ท่านทุกองค์ผู้ซึ่งธาตุขันธ์ปกติ ร่างกายไม่ป่วยเจ็บ สมบูรณ์ทุกประการ มีภาระการคิดอยู่เพียงอย่างเดียวจะรักษาพยาบาลครูบาอาจารย์ ก็ยังไม่ทันนึกได้ถึงการทำวัตร ขอขมา ขออโหสิกรรมต่อท่าน จนองค์ท่านต้องเมตตาให้อุบายกล่าวนำขึ้น ทั้งๆ ที่ท่านเองก็กำลังแบกภาระอันเป็นทุกข์ยิ่งของขันธ์ ๕ ไว้อย่างหนักหน่วง แต่ท่านก็มีเมตตามีความคิดอันกว้างไกล นึกถึงศิษย์กรุณาศิษย์อย่างเมตตายิ่ง

รำลึกได้เช่นนั้น พระเณรทุกองค์จึงอดน้ำตาคลอด้วยความตื้นตันใจมิได้ ทั้งเคารพรักท่าน ทั้งเทิดทูนบูชาท่าน ทั้งสงสารท่าน หลายองค์ถึงกับสะอื้นออกมา มีเฉพาะพระเถระเท่านั้นที่ท่านจะแสดงธรรมสังเวช เข้าใจว่าทุกองค์ท่านคงจะซึ้งใจในบัดนั้นเอง เมื่อระลึกขึ้นได้ว่า ในวาระที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานนั้น พระอานนท์ผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากได้หนีไปสู่วิหารเหนี่ยวสลักเพชร (หัวลิ่มประตูทำรูปเป็นศีรษะวานร) ยืนร้องไห้อยู่ โอ้ พระองค์ผู้ทรงเป็นร่มฉัตรแผ่บารมีไปทั่วไตรภพ ที่ท่านพระอานนท์เคยถวายการปรนนิบัติรับใช้อุปัฏฐากมาช้านาน จะเสด็จดับขันธ์เข้าสู่ปรินิพพานแล้วกระนั้นหรือ สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบ ก็ตรัสเรียกให้เข้าเฝ้า ตรัสปลอบใจ *"เป็นธรรมดาที่จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจไป จะปรารถนาให้สิ่งที่มีความทรุดโทรมเป็นธรรมดามิให้ทรุดโทรม ย่อมเป็นไปไม่ได้"* แล้วตรัสสรรเสริญการอุปัฏฐากของ

พระอานนท์ที่เมตตาทั้งกาย วาจา และใจ ต่อพระองค์ตลอดมา โดยมิได้คำนึงถึงความเหน็ดเหนื่อยอ่อนล้า จัดเป็นบุญกุศลอันเลิศ ต่อนี้ไปขอให้พระอานนท์เร่งตั้งความเพียรเถิด จะเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยพลันตามรอยบาทสมเด็จพระบรมศาสดา

ต่อนี้ไป ขอให้ท่านทุกองค์เร่งตั้งความเพียร จะได้เป็นผู้ประจักษ์ในธรรมตามรอยที่ครูบาอาจารย์พาดำเนินมา ความในประโยคหลังนี้ แม้หลวงปู่จะมิได้เอ่ยออกมาเป็นวาจา แต่สายตาของท่านก็ดูประหนึ่งจะกล่าวเช่นนั้น ***"ขอให้เร่งทำความเพียร ทุกๆ คนที่อยู่ร่วมกัน สามัคคีกัน กลมเกลียวกัน"*** เป็นปัจฉิมโอวาท โอวาทครั้งสุดท้ายที่ท่านมอบให้คณะสงฆ์ผู้เป็นสานุศิษย์ แล้วพระอุปัฏฐากก็ประคองท่านขึ้นรถออกเดินทางไปโรงพยาบาล

ถนนขรุขระ รถจึงค่อยๆ คลานไปอย่างช้าๆ เพื่อไม่ให้กระทบกระเทือนองค์ท่าน กระนั้นท่านยังบอกให้รถจอดพักหลายระยะ ด้วยมีอาการกำเริบเจ็บหน้าอก *"หยุดก่อน ขอทำจิตก่อน" "รถกระเทือน ไม่สะดวก ไม่สงบต่อการกำหนดจิต"* เป็นคำพูดที่ท่านกล่าวระหว่างนั้น

ทางโรงพยาบาลเตรียมการไว้พร้อมแล้ว เมื่อท่านไปถึง ทางนายแพทย์ก็รีบให้การรักษาทันที โดยให้ออกซิเจน ให้น้ำเกลือ และฉีดยา ทำให้รู้สึกว่าอาการของท่านดีขึ้น พระอุปัฏฐากจึงปรึกษากับแพทย์ว่าสมควรจะนำท่านมารับการรักษาต่อที่กรุงเทพฯ หรือไม่ เนื่องด้วยระยะทางไกลมาก แพทย์กล่าวว่าอาจจะกระทำได้โดยทางโรงพยาบาลจะจัดแพทย์ดูแลไปด้วยในรถพยาบาล แต่ควรต้องแวะพักตามโรงพยาบาลรายทางเป็นระยะๆ ไปก่อน เพราะยังไม่เหมาะที่จะเดินทางรวดเดียว

เมื่อเตรียมทุกอย่างพร้อม รวมทั้งเครื่องมือแพทย์ฉุกเฉินในรถพยาบาล การเดินทางออกจากโรงพยาบาลก็เริ่มต้น ซึ่งเป็นเวลาล่วงเข้ามาสู่วันใหม่แล้วประมาณครึ่งชั่วโมง ตอนขึ้นรถ ท่านบ่นปวดสันหลัง นั่งไม่ได้ นอนก็เจ็บอยู่ เลยจัดให้ท่านนั่งพิงไป ท่านบอกอยากให้เอาออกซิเจนออก แต่แพทย์เกรงจะเป็นอันตราย จึงไม่ยอม รถพยาบาลออกเดินทางมาถึงเพียงประตูโรงพยาบาล ท่านก็ขยับตัวไปมา บ่นทั้งแน่น

หน้าอกและปวดสันหลัง ***"เอาขันธ์ไว้ไม่ไหวแล้ว"*** สิ้นคำ ท่านก็มีอาการตัวอ่อนแน่นิ่งไป แพทย์ที่มาในรถพยาบาลดูสายออกซิเจนและน้ำเกลือ แล้วสั่งให้ย้อนรถกลับเข้าโรงพยาบาลอีกครั้ง ทำการปั๊มหัวใจ ดูดเสมหะ อาการไม่ดีขึ้น หมอพยายามปั๊มหัวใจจนสุดความสามารถแต่ไม่เป็นผล ในที่สุดแพทย์ก็บอกว่า หลวงปู่จากไปแล้ว เวลานั้นเป็นเวลา ๐๐.๔๓ น. ของคืนวันที่ ๒๔ ธันวาคม หรือล่วงเข้าสู่วันจันทร์ที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ มาแล้ว ๔๓ นาที

พระคุณเจ้าหลวงปู่หลุย จันทสาโร ได้มรณภาพแล้ว

ผ่าน........ปัจฉิมวาร..........วันสุดท้าย
สู่............ปัจฉิมกาล.........เวลาสุดท้าย
โดยให้....ปัจฉิมโอวาท......โอวาทคำรบสุดท้าย
และ เปล่ง.....ปัจฉิมวาจา.....วาจาครั้งสุดท้าย.......

ท่านผู้เป็นประดุจดวงประทีปซึ่งโปรยปรายสายธรรมให้แก่มหาชนทั้งประเทศมาช้านานกว่าหกสิบห้าวัสสา ไม่แต่ภาคอีสาน ไม่แต่ภาคกลาง ไม่แต่ภาคเหนือ ไม่แต่ภาคใต้ ไม่แต่ภาคตะวันออก ไม่แต่ภาคตะวันตก ท่านธุดงค์โปรดไปเรื่อยๆ บัดนี้ท่านได้ลาลับดับขันธ์ไปแล้ว ตะวันลาลับไปแล้ว น้ำตาของหลายท่านหลายองค์พรั่งพรูออกมา เสียงสะอื้นดังขึ้นอย่างไม่อาจจะหักห้ามได้

ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา	ขันธ์ ๕ เป็นภาระแล
ภารหาโร จ ปุคฺคโล	แต่บุคคลก็ยังยึดถือภาระไว้
ภาราทานํ ทุกฺขํ โลเก	การถือเอาภาระเป็นทุกข์ในโลก
ภารนิกฺเขปนํ สุขํ	การปล่อยวางภาระเสียเป็นสุข
นิกฺขิปิตฺวา ครุํ ภารํ	ครั้นปล่อยวางภาระอย่างหนักได้แล้ว
อญฺญํ ภารํ อนาทิย	ไม่ยึดถือสิ่งอื่นเป็นภาระอีก
สมูลํ ตณฺหํ อพฺพุฬฺห	ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากได้แล้ว
นิจฺฉาโต ปรินิพฺพุโตติ	หมดความปรารถนาแล้ว ปรินิพพานดังนี้แล

แสงธรรมกลับอุทัยเจิดจ้า

ก่อนตะวันจะลา แสงตะวันลำสุดท้ายย่อมส่องสว่างเป็นแฉกรัศมีอันโอภาสทาบขอบฟ้ายามย่ำพลบ รังสีของตะวันก่อนอัสดงคตย่อมงามนัก สว่างนัก

ครั้นตะวันลับแล้ว แสงตะวันที่ยังทิ้งรัศมีอยู่ที่ขอบฟ้าก็จะพลันจางลับล่วงไปสู่รัตติกาล แต่ไม่นาน เมื่อรุ่งอรุณแห่งวารวันใหม่เวียนกลับมา แสงตะวันก็คงกลับอุทัยขึ้นอีก

ฉันใด...แสงแห่งตะวันก่อนจะลับลา

ฉันนั้น...แสงแห่งธรรมของท่านก็เฉกเช่นนั้น

ในวาระปัจฉิมสมัยที่ท่านใกล้จะละสังขาร แสงธรรมของท่านสาดกำจายไปทั่วทุกภาคทุกแดนที่ท่านเมตตาธุดงค์ผ่านไปโปรด

ครั้นท่านละขันธ์แล้ว ความรู้สึกมืดมนอนธกาลของปวงศิษย์คงจะค่อยบรรเทาลง ท่านเคยสอนเสมอ *ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักสิ่งที่ชอบใจ เป็นทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจเกิดขึ้น ให้ใช้ไตรลักษณ์ฟอกจิต ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา*

ครั้นความโศกเศร้ามืดมนอนธกาลจางไป แสงธรรมของท่านก็คงจะกลับอุทัยคืนมา และส่องสว่างตั้งต้นจากอีสานกระจายไปทั่ว จากเหนือจรดใต้ จากตะวันออกสู่ตะวันตก กำจรขจายไปอย่างเจิดจ้า

ธรรมเทศนาของท่านก็ดี ธารแห่งธรรมที่หลั่งไหลเกิดขึ้นก็ดี โอวาทคำสั่งสอนที่ท่านมอบตรงให้กับสานุศิษย์แต่ละคนก็ดี ปฏิปทา อาจาริยวัตร ที่ท่านถือปฏิบัติและพาดำเนินมาก็ดี ต่อไปคงจะเป็นมรดกอันล้ำค่า เป็นแสงแห่งธรรมที่ท่านทิ้งไว้ให้แก่โลก เป็น**จันทะสาโรวาท** เป็น**จันทสาระวโรวาท** ที่ควรถือเป็นเนติเป็นแบบอย่างที่ควรบูชา

เทิดทูนไว้เหนือเศียรเกล้า เหนือสิ่งอื่นใด ท่านดำรงความเป็นครูเป็นอาจารย์สอนศิษย์อยู่จนวินาทีสุดท้าย เป็นมหากรุณาอย่างยิ่งของท่าน

เมื่อยามที่สังขารคุกคามท่าน พระเณรอ้อนวอนให้ท่านพัก ไม่ต้องพูดสอน ท่านก็สวนเปรี้ยง *“ไม่พูดได้ยังไง เผื่อมีลูกศิษย์ลูกหาเขาถาม ก่อนที่อาจารย์หลุยจะตายท่านพูดว่ายังไง มีอาการอย่างไรบ้าง นั่งเป็นอย่างไร นอนเป็นอย่างไรบ้าง เอียงไปทางไหน ไม่พูดแล้วพวกท่านจะตอบญาติโยมอย่างไร”* ท่านจึงเมตตาแสดงตัวอย่าง **“ท่า”** แห่งการละขันธ์ **“กาละ”** แห่งการละขันธ์ให้ดูอย่างองอาจ ดุจนักรบผู้แกล้วกล้าจะก้าวเข้าสู่สมรภูมิ

เมื่อก่อนหน้านั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ระหว่างพักอยู่วัดอโศการาม ท่านเคยเผชิญมัจจุราชมาอย่างใกล้ชิดเกือบละขันธ์ครั้งหนึ่งแล้ว เผอิญผ่านช่วงเวลานั้นมาได้ ท่านจึงมีเวลาบันทึกวาระจิตของท่านในยามนั้น ในวินาทีนั้น มาให้เราได้อ่านกันได้ จำได้ว่าท่านเขียนไว้ในครั้นนั้นว่า

“พิจารณาความเป็นความตาย พิจารณาธาตุขันธ์จะแตกดับ มีเวทนามากน้อยเท่าไร พิจารณาออกจากร่างสู่ภพใหม่ด้วยอาการกิริยาอย่างไร พิจารณาโลกมนุษย์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง พิจารณาอาพาธยังทรงอยู่ หรือกำเริบ หรือปานกลาง กำหนดให้รู้เท่าทัน ตรวจดูศีล สมาธิ ปัญญา สม่ำเสมอ เป็นกิริยาผู้ที่จะละโลกนี้ไปสู่สุคติภพ ตนช่วยตนเอง ให้ชำระความบริสุทธิ์ของจิตเสมอไป”

เหมือนขุนพลที่ออกตรวจพลก่อนเข้าสู่สนามรบ ครานี้ท่านก็คงจะตรวจ ศีล สมาธิ ปัญญาแล้ว และแม้ว่า ท่านคงเชื่อว่าศีลของท่านบริสุทธิ์ สมาธิของท่านบริสุทธิ์ ปัญญาของท่านบริสุทธิ์ แต่เพื่อความเป็น **“เนติ”** แบบอย่างที่ดี ท่านก็ขอแสดงอาบัติบอกบริสุทธิ์ท่ามกลางสงฆ์ ขอแสดงอโหสิกรรม สอนให้ดู วาระนั้นให้ดู *ให้ดูอาการของจิตก่อนตาย จิตจะออกจากร่าง พิจารณาตามจิต จะเห็นว่าจิตจะออกจากร่างเป็นอย่างไร จิตจะเข้าๆ ออกๆ มืดๆ สว่างๆ อย่าไปตามดูอาการของเวทนา ให้ดูจิตอย่างเดียว ตามจิตอย่างเดียว เอาความบริสุทธิ์ ไม่มีอะไรเป็นอะไร* ราวกับท่านได้ประกาศก้องอย่างอาจหาญว่า

จงจำ.... อย่างที่เราดู
จงดู... อย่างที่เราทำ
จงทำ... อย่างที่เราละ
จงละ... อย่างที่เราวาง
จงวาง... ระหว่างที่สมมติคือธาตุขันธ์กับวิมุตติคือวิสุทธิจิตจะเลิกราจากกัน

เออหนอ ถ้าเขาถามกันดังที่หลวงปู่ได้ว่าไว้ในคืนนั้น *“ท่านอาจารย์หลุยเป็นอะไร พวกท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร...?”*

นั่นซี พระอุปัฏฐากท่านเหล่านั้นจะตอบอย่างไร นั่นซี เราผู้รับฟังคำบอกเล่าของพระเณรผู้ปฏิบัติท่านเหล่านั้นมา จะถ่ายทอดเล่าขานต่อไปได้อย่างไร ช่างยากแท้เสียจริงเทียว

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในเวลาช่วง พ.ศ. หลังๆ นี้ ธรรมที่ท่านบันทึกไว้มีมากมายที่เกี่ยวด้วย **“พระเถระ”** หรือ **“พระอรหันต์”** อันที่จริงในภาค “ธารแห่งธรรม” ก็ได้เลือกนำมารวบรวมไปลงพิมพ์แล้ว แต่เพื่อสะดวกแก่ท่านผู้ใคร่ในการศึกษา หากจะเชิญแยกเก็บมารวบรวมเป็นหมวดหมู่ในที่นี้ ก็คงจะทำให้ท่านผู้อ่านผู้เป็นปุถุชนเข้าใจเรื่องราวเกี่ยวกับพระเถรเจ้าฝ่ายวิปัสสนา หรือท่านผู้ครองจิตอันวิสุทธิ์แล้วได้ดีขึ้นได้ง่ายขึ้น

“ท่าน” *ในวาระต่างๆ กัน*

เมื่อพระเถระพบเห็น สถานที่ บุคคล เหตุการณ์ แล้วท่าน **“รู้”** อะไร เมื่อพระเถระไปเยี่ยมกัน เมื่อพระเถระเทศน์ เมื่อพระเถระได้ฟังเทศน์คนอื่น ในเมื่อจิตของท่านคงจะใสบริสุทธิ์ วิสุทธิยา ประดุจแก้ววิเศษที่ส่องสว่าง **“รู้”** และ **“เห็น”** ทะลุปรุโปร่งไปหมด และเราก็คงอดคิดไม่ได้ เมื่ออ่านผ่านไปพบคำพูดของหลวงปู่ที่ท่านบันทึกไว้ในที่ต่างๆ หรือเมื่อท่านเทศน์ แล้วใช้ถ้อยคำทำนองนี้ *“วาจาแตกเป็นรัศมี” “กายเป็นรัศมี” “จิตเป็นรัศมี”* หรือ *“แสงแห่งจิต”* เหล่านั้น ไม่ใช่เป็นเพียงสำนวนโวหารของท่าน หากท่านคงหมายความตามนั้นจริงๆ

พระเถระฝ่ายวิปัสสนา ท่าน “รู้” อะไร

– *พระมหาเถระ รู้ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต* ความเป็นไปอย่างไร ท่านรู้น่าอัศจรรย์ ท่านจะทำนายโดยไม่ผิดจากความเป็นจริงทุกรายไป ความฉลาดปราดเปรื่องของกุลบุตร คนที่มีบุญวาสนา มีบุญกุศลอดีตอุดหนุนนำ จึงอยู่ในพรหมจรรย์ตลอดชีวิต หลบหลีกมารอยู่ได้ตลอดชีวิต

– *พระเถระ รู้คนที่มีวาสนา และไม่มีวาสนา* ออกบวชมีบารมีอุดหนุนว่าจะออกบวชตลอดได้หรือไม่ ดังนี้ แม้ท่านอาจารย์มั่นจับกุลบุตรบวช บวชตลอดชีวิตโดยมาก

– *พระเถระ สถานที่เป็นมงคล และไม่เป็นมงคล ท่านรู้* สถานที่ภาวนาดีหรือไม่ ท่านรู้ด้วยวาระจิตของท่าน รู้ด้วยนามธรรมอย่างละเอียด เพราะสถานที่นั้นเยือกเย็นและปรุโปร่ง จิตไม่เศร้าหมองและอับเฉา

– *ท่านผู้มีธรรมะ พระเถระรู้บุคคลที่สร้างพระบารมีมามากก่อน รู้ได้แม้เสียงพูดก็ไพเราะ กิริยามารยาทก็แปลกกว่าคนอื่น* น่ารักน่านับถือเป็นไหนๆ ท่านไม่มีเวรภัยติดตามมา

– อุบาสก อุบาสิกา คนไหนจะเลื่อมใสศาสนา พระเถระท่านดูลักษณะ ลัทธิ และวาจา ท่านรู้ทันที **คนมีบุญและไม่มีบุญ** ท่านรู้ **แสงของจิตของคนนั้นแสดงออกมา**

– *จะรู้ข้อวัตรดีหรือไม่ดี ภูมิจิตต่ำและภูมิจิตสูงนั้น ต้องอยู่ร่วมกันนาน* รู้ลัทธิรู้อัธยาศัยกันได้ทุกอย่าง

– ความผ่องใสเกิดด้วยธรรมะ ความเศร้าโศก เศร้าหมอง เกิดด้วยกิเลสของตน ภาวนาออกมาภายนอก *นักปราชญ์ท่าน “รู้”* ในตอนนี้ *วาจาคำพูดออกมามีรัศมี กุศลรู้ขึ้นมาให้เห็นไม่ปิดบัง* กิเลสนั้นจิตเศร้าหมอง พูดออกมาไม่มีรัศมี ทั้งไหวพริบไม่พออัดอั้นตันใจ แสดงออกมาให้ปรากฏเช่นนั้น คนนั้นเป็นหญิง คนนั้นเป็นชาย *ว่าเป็นคนมีวาสนาหรือไม่มี ดังนี้ นักปราชญ์ท่าน “รู้” ความลึกลับด้วยวาระจิตของท่าน* ไม่เหมือนปุถุชน ไม่อาจคำนวณได้ว่าร้ายหรือดี

เมื่อพระเถระฝ่ายวิปัสสนาเทศน์

– ท่านผู้มีธรรมเป็นเรือนของใจดีแล้ว *พูดเทศนาขลังดี เข้าถึงใจแก่ผู้ฟัง วาจามีอำนาจขลังดี* เข้าไปแก้อุปาทานของจิตได้ดี

– นักเทศน์ต้องฉลาด เลี้ยงโวหาร พูดเด็ดเดี่ยว วาจาสุขุมลุ่มลึก สุขุมคัมภีรภาพ นำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้ที่ศรัทธา น่าอนุโมทนา

– พระธรรมกถึก นักเทศน์คนไหน ฉลาดสมถะ ฉลาดปฏิภาคนิมิต อย่างนี้ท่านคนนี้เทศน์เก่ง มีไหวพริบฉลาด พลิกแพลงโวหารของตน เสียง โวหาร กรณีแวดล้อม คนอื่นฟังนิยมมาก ชมมาก ว่าเทศนาดี ปฏิภาคนิมิตสำคัญมากกว่าอย่างอื่น มีไหวพริบโต้ตอบ วาจา ปฏิภาณทันสมัย เทศนาด้วยความปราดเปรื่องมาก นำมาซึ่งความยินดีของบริษัทที่รับฟัง การเทศนาต้องพูดใหม่ให้ชัด ให้สละสลวย พูดขึ้นๆ ลงๆ ให้มีสำนวนโดยเฉพาะนั้น ดีมาก และวางหน้าตาให้สดชื่น เก่งทางปฏิภาค มีสติระลึกได้ทันท่วงที ไม่อับเฉา พูดไปตามอริยสัจ และให้อ้างอาศัยนิทานมาเป็นพระธรรมซึ่งมีในพระไตรปิฎก จึงทำให้เนื้อเรื่องนั้นเปรื่อง ให้ผู้ฟังหมดความสงสัย ธรรมะที่ฟังนั้นเข้าถึงใจแห่งผู้ฟัง ข้อนี้สำคัญมาก

เมื่อพระเถระได้ฟังเทศน์คนอื่น

– นักรู้ทั้งหลาย *พระเถรานุเถระได้ฟังเทศน์คนอื่น ท่านรู้ได้ว่าผู้เทศนาพ้นโลก*[*] *ได้หรือเปล่า หรือไม่พ้นได้ดังนี้* ด้วยกำลังของท่านเป็นปรอท เป็นเครื่องวัดรู้ได้ชัดเจน

– *คนแสดงธรรมรู้ได้ว่าคนนั้นสำเร็จ**อรหันต์** วาจาของท่านมันครบขันธ์* มีปาฏิหาริย์ ผู้ฟังให้ชื่นอกชื่นใจ ไม่เบื่อ *วาจาแตกเป็นรัศมี* หน้าตาผู้แสดงนั้นสดชื่น ไม่เศร้าหมอง ยืนยันคำพูดของท่านร้อยเปอร์เซ็นต์ วาจามีน้ำมีนวล ไพเราะ สละสลวย ความรู้ ความฉลาด ไต่ไปตามอริยสัจของจริง ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เด็ดเดี่ยว วาจาของท่านเป็น

---

[*] พ้นโลก = หมดอาสวกิเลส, พระอรหันต์

เนื้อทองคำทั้งนั้น ไม่อับเฉา กิริยามารยาทมันแปลกกว่าปุถุชนเป็นไหนๆ เป็นสมณะดีที่สำรวมดี น้ำใจของท่านเป็นมหาศีล มหาสมาธิ มหาปัญญา ทั้งนั้น

เมื่อพระเถระฝ่ายวิปัสสนาไปเยี่ยมกัน

– *ท่านผู้มีธรรมแล้วจิตละเอียด สะเทือนถึงกัน รู้จักวาระจิตของคนอื่น พระเถระฝ่ายวิปัสสนาไปเยี่ยมกัน ทำความสงบถามกันโดยมาก* ไม่ถามด้วยปากเหมือนปุถุชนจิตหยาบ

– *พระเถระไปเยี่ยมกัน ท่านใช้ญาณของจิต ไม่ต้องพูดกันอย่างคนธรรมดา รู้สุข รู้ทุกข์ รู้ทันที ผิดกับคนสามัญต้องถามสุขทุกข์กันเสียจึงรู้ได้* นี่ก็เป็นข้ออัศจรรย์ข้อหนึ่ง ควรสนใจรู้

พระเถระ...เมื่ออยู่ใกล้ท่าน...เมื่อแลดูท่าน....

– อยู่ใกล้พระเถระ ฉลาด ท่านทรมานจิตมาแล้ว ทำให้ปรากฏ ใหญ่ เยือกเย็น แปลกประหลาดกว่าคนไม่มีธรรมะ ท่านมีบุญวาสนาปรุโปร่ง ฉะนั้น *อยู่ใกล้พระเถระเป็นมงคลอย่างยิ่ง* พระเถระฉลาดรู้ทั้งนามธรรม ทั้งรูปธรรม ไม่ขัดข้องด้วยประการใด

– *แลดูท่านผู้บริสุทธิ์ด้วยศีลก็ดี บริสุทธิ์ด้วยสมาธิก็ดี บริสุทธิ์ด้วยปัญญาก็ดี* ผู้แลดูนั้น เรียกว่า *ทัสนานุตริยะ* เห็นอย่างเยี่ยม ดูไม่เบื่อ ยิ่งดูยิ่งปลื้มใจ

ในบันทึกบางตอน ท่านเขียนไว้อย่างที่ไม่ต้องใช้คำว่า **“พระเถระ”** เลย

– **เรา** ใช้สมถจิต พิจารณาคนอื่น ถูกกับจิตของคนอื่น ได้ใช้แผ่เมตตาแก่...จิตสงบแล้ววิตกถึงคนอื่น กิริยาคนอื่นแสดงให้ปรากฏเป็นน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก

– ดูบุคคลอื่นจะเจริญหรือเสื่อมนั้น ถูกดีนัก

สำหรับ คำว่า **“พระอรหันต์”** นั้น ภายหลังนี้ ท่านบันทึกไว้ในลักษณะที่ดู **“เปิด”** มาก แต่ท่านอาจจะคิดว่าบันทึกนี้เป็นบันทึกส่วนองค์ ซึ่งท่านถือเป็นเรื่อง **“ส่วนตัว”**

"เรื่องลับเฉพาะ" ของท่าน ปุถุชนอย่างเราจึงโชคดีอย่างมหันต์ที่มีโอกาสได้พบเห็นข้อความซึ่ง **"เปิดเผย"** ความ ซึ่งคงยากยิ่งที่จะได้ฟังจากปากพระเถระองค์ใด

แรกๆ ท่านจะกล่าวถึง **"พระอรหันต์"** แทรกไว้ในที่ต่างๆ เป็นความธรรมดาๆ เช่น พระอรหันต์เป็นวิสุทธิบุคคล พระอรหันต์ท่านอยู่สถานที่ใด ป่าก็ตาม ริมเขาก็ตาม อะไรดั่งนี้ แต่ในปี ๒๕๓๑-๒๕๓๒ ขณะที่ท่านรำพึงถึงภาระอันหนักที่จะต้องรักษาขันธ์ ๕ ไว้ เรื่องที่ท่านภาวนา *"รู้เห็นธรรมะไปต่างๆ อย่างสุขุมลุ่มลึก เป็นที่น่าอัศจรรย์ ไม่ได้นอนจนตลอดคืน" "ภาวนาตลอดรุ่งเช้า"*

และแล้ว ท่านก็รำพึงต่อไปในความเกี่ยวกับพระอรหันต์อีกมากมาย อนันตนัย แล้วสรุปในเชิงว่า

"พระอรหันต์อายุมากนั้น....
พระอรหันต์จะตายก็ไม่ว่า.....
พระอรหันต์อยู่ในโลกเพื่อเมตตาจิต..."

จึงขออัญเชิญความเหล่านี้มาลงพิมพ์รวมไว้ด้วยกัน ดังนี้

– ความดี ความชั่ว ประพฤติไปแล้วไม่มีที่ปิดบัง มนุษย์ไม่เห็น เทพเห็น เทพ มนุษย์ไม่เห็น กรรมย่อมให้ผล เท่านี้ก็แก้ความสงสัยได้ **พระอรหันต์เป็นวิสุทธิบุคคล** ประกาศความดีเรื่อยๆ ฉะนั้น เทพและมนุษย์จึงรักพระอรหันต์นั้นมาก เพราะท่านไม่ให้ร้ายคนอื่น มีพระมหากรุณาให้ความสุขแก่คนอื่น ใครฆ่าพระอรหันต์จึงบาปมาก เพราะท่านไม่มีเวรมีภัยแก่คนอื่น สัตว์อื่น ท่านรักษาความบริสุทธิ์อยู่เป็นนิจ ความชั่วไม่ถึงจิตของท่าน

– *พระอรหันต์ท่านอยู่สถานที่ใด ป่าก็ตาม ริมเขาก็ตาม สถานที่นั้นเป็นมงคล* สถานที่ร่าเริงเหมือนกะอยู่กะท่าน อาจารย์มั่นดูต้นไม้สดชื่น ทำให้เกิดปีติเป็นอันมาก พระอรหันต์ไม่สูญไปจากโลก พระธรรมคงที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่เท่านั้น ต่อพระพุทธเจ้ามาตรัสพระธรรมที่ปรากฏ มิฉะนั้นสอนสาวกนั่งไกล ฟังเทศน์ท่านเบากายวาจาใจ

ดูต้นไม้ ภูเขา ป่า สดชื่น ไม่ง่วงเหงา นี้เป็นอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง ท่านห้ามสังขารได้ จิตท่านถึงอมตธรรม จิตอกุปปธรรม จิตบริสุทธิ์ จิตปกติ ตั้งอยู่ในอริยสัจ ๔ ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ ประการ จิตเป็นสุข

– สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ***ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา*** ประจำอยู่ในโลกตั้งแต่ไหนแต่ไรมา แต่พระพุทธเจ้ายังไม่ทันเกิด มีทุกขสัจสอนอยู่เช่นนั้น สว่างโร่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ปิดบัง *พระอรหันต์ท่านรู้แจ้งแทงตลอด* ***เญยยธรรม*** ความหมุนเวียนอยู่ ท่านไม่หวั่นไหว ไม่เหมือนจิตปุถุชนที่ยังไม่เห็นธรรมะความแปรปรวน

– ปุถุชนความพอไม่มี *พระอรหันต์จิตท่านพอ* หายทะเยอทะยาน ไฟไม่ไหม้จิตของท่าน *จิตพระอรหันต์เสวยวิมุตติสุข* จิตปกติ จิตบริสุทธิ์ จิตเป็นอมตธรรม จิตไม่ตาย จิตเกษม จิตเที่ยงในอริยสัจ ไม่แปรไปตามสังขารจิต ไม่ขึ้น ไม่ลง สูงๆ ต่ำๆ เหมือนปุถุชน จิตอกุปปธรรม จิตไม่กำเริบ จิตคงที่

– ม้างกายให้ฉลาด ม้างกายด้วยไตรลักษณ์ ม้างอนุสัยให้ฉลาดทางจิตและเจตสิกรวมทั้ง ๒ ประเภท แก้เกิดในไตรภพว่าเป็น ***ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา*** โดยธรรม ๒ ประเภท ชำระกิเลสออกจากดวงจิต จนเห็นไม่ถือไปเกิดอีกในภพหน้า ม้วนกลมในปัจจุบัน *พระอรหันต์ไม่ก่อกิเลสในปัจจุบัน ละกิเลสทั้งอดีต อนาคต* ไม่ทำกิเลสเกิดขึ้นในปัจจุบัน เสวยความสุขในปัจจุบันกว่าจะนิพพานในครั้งสุดท้าย รอรถรอเรือจะไปนิพพาน สิ้นภพ สิ้นชาติ ทำความรู้แจ้งแทงตลอดเญยยธรรมในปัจจุบันนี้ทีเดียว

– *พระอรหันต์อายุมากนั้น ท่านไม่ปรารถนาจะอยู่ในโลก* ทนทุกข์เวทนาให้ธาตุของท่านผสมอยู่ในโลกีย์ ธาตุอากาศแปรปรวน เป็นไข้เป็นหนาวทำไม นิพพานตายไปเสียดีกว่า เพราะจิตถึงที่สุดแล้ว

– *พระอรหันต์จะตายก็ไม่ว่า จะดำรงชีวิตอยู่ก็ไม่ว่า เป็นเรื่องของสังขารอยู่ไปเรื่อยๆ ถ้าตายแล้วก็สิ้นเรื่องกัน ถึงอยู่ก็มีประโยชน์เพื่อโลกรับเมตตาของท่าน* พระอรหันต์จิตบริสุทธิ์ โลกรับเมตตาจิตจากท่าน เมตตาอัปปมัญญาพรหมวิหารทั่วไปในไตรภพ ให้สัตว์ทั้งหลายอยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

– *พระอรหันต์อยู่ในโลกเพื่อเมตตาจิต ท่านไม่ติดสังขารใดๆ* น้ำใจท่านดุจน้ำขังในใบบัว น้ำกลิ้งไปกลิ้งมาย่อมไม่ติดใบบัวฉันนั้น *พระอรหันต์ท่านทำไปเพื่อโลก เพื่อศาสนา เพื่อกุลบุตรเกิด ณ ภายหลัง ทัศนาการเป็นบุญเป็นกุศลของเขา* ท่านไม่หวังลาภยศที่จะเกิดขึ้นอีก

ถ้าเขาถามกันดังที่หลวงปู่ได้ว่าไว้ในคืนนั้น ***"ท่านอาจารย์หลุยเป็นอะไร พวกท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร?"*** นั่นซี...พระเณรผู้ปฏิบัติท่านเหล่านั้นจะตอบอย่างไร นั่นซี... เราผู้รับฟังคำบอกเล่าของพระเณรผู้ปฏิบัติท่านเหล่านั้นมาจะถ่ายทอดเล่าขานต่อไปได้อย่างไร ช่างยากแท้เสียจริงเทียว แต่ทว่าบัดนี้ เมื่อเราผ่านบันทึกธรรมของท่านมาถึงเวลานี้ แม้ช่างยากแท้ที่จะตอบ แต่ก็ไม่ทราบว่าพออาจกล่าวได้หรือไม่ว่า

– **"ท่าน"** นั้น อายุมาก ท่านไม่ปรารถนาจะอยู่ในโลก ทนทุกข์เวทนาให้ธาตุของท่านผสมอยู่ในโลกีย์ ธาตุอากาศแปรปรวน เป็นไข้เป็นหนาวทำไม นิพพานตายไปเสียดีกว่าเพราะจิตถึงที่สุดแล้ว

– **"ท่าน"** นั้น จะตายก็ไม่ว่า จะดำรงชีวิตอยู่ก็ไม่ว่า เป็นเรื่องของสังขารอยู่ไปเรื่อยๆ ถ้าตายแล้วก็สิ้นเรื่องกัน ถึงอยู่ก็มีประโยชน์เพื่อโลกรับเมตตาของท่าน

– **"ท่าน"** จิตบริสุทธิ์ โลกรับเมตตาจิตจากท่าน เมตตาอัปปมัญญาพรหมวิหารทั่วไปในไตรภพ ให้สัตว์ทั้งหลายอยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

– **"ท่าน"** อยู่ในโลกเพื่อเมตตาจิต ท่านไม่ติดสังขารใดๆ น้ำใจท่านดุจน้ำขังในใบบัว น้ำกลิ้งไปกลิ้งมาย่อมไม่ติดใบบัวฉันนั้น ท่านทำไปเพื่อโลก เพื่อศาสนา เพื่อกุลบุตรเกิด ณ ภายหลัง ทัศนาการเป็นบุญเป็นกุศลของเขา ท่านไม่หวังลาภยศที่จะเกิดขึ้นอีก

– จิตท่านเสวยสุข จิตปกติ จิตบริสุทธิ์ จิตเป็นอมตธรรม จิตไม่ตาย จิตเกษมจิตไม่กำเริบ จิตคงที่ จิตอกุปปธรรม

พระธรรมเทศนา

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

ถ้าจะพูดไปแล้ว ธรรมเทศนาของหลวงปู่มีมากมายหลายร้อยหลายพันกัณฑ์ เพราะหลวงปู่ได้เทศน์โปรดญาติโยม ลูกศิษย์ มากกว่าครึ่งศตวรรษแล้ว ยิ่งในระยะหลังๆ ที่ท่านออกไปเยี่ยมลูกศิษย์ตามบ้านต่างๆ หลังจากที่ปฏิสันถารถามทุกข์สุขของลูกศิษย์ด้วยความเมตตาแล้ว ท่านจะอบรมสั่งสอนด้วยทุกครั้งเป็นประจำมิได้ขาด ทุกเช้า...ก่อนฉันจังหัน ทุกค่ำ..หลังทำวัตรเย็น ท่านจะเทศนาสั่งสอนเสมอ บางครั้งขณะที่ท่านกำลังเทศน์อยู่นั้น มีกลุ่มคนที่เพิ่งจะมาใหม่ และมิได้ฟังเทศน์ของท่านตั้งแต่ต้น หลวงปู่ก็มีเมตตาย้อนกลับไปตั้งต้นเทศน์ใหม่อีก กลายเป็นเทศน์กัณฑ์ใหม่ขึ้นอีก

การเทศนาสั่งสอนอบรมเช่นนี้ หลวงปู่ได้กระทำมาจนถึงคืนสุดท้ายของท่าน เพียงหนึ่งชั่วโมงก่อนมรณภาพ ท่านก็ยังอบรมสั่งสอนลูกศิษย์อยู่

เช่นนี้ ถ้าหากจะนำเทปเทศนาทั้งหมดมาถอดเทป หรือเลือกเฉพาะเทศนาของปีใดปีหนึ่งมาพิมพ์ ก็คงไม่อาจจะกระทำได้ แต่เนื่องด้วยเนื้อที่กระดาษมีจำกัด จึงขอนำมาลงเพียงเท่านี้

กัมมัฏฐานหัวเย็น

เทศนาอบรมฆราวาส ๑๘ กันยายน ๒๕๒๐

นี้นะ การนับถือพระพุทธศานานะ ต้องเกิดอัศจรรย์ในดวงจิตอย่างใดอย่างหนึ่งเชียว จึงจะเลื่อมใสในศาสนาได้ทีเดียวนะ เกิดอัศจรรย์ในพุทโธ ในศีล อย่างใดอย่างหนึ่งเทียว ถึงจะเดินหน้า ก้าวหน้า ก้าวหน้าทีเดียว นับถือคุณพระรัตนตรัยทีเดียว

ยกตัวอย่างนะ อาตมานะ นั่น ไม่เคยนะ ไม่เคยได้ยินเสียงเสือร้อง ไปอยู่แห่งหนึ่ง ร้องนะ ไอ้ตัวเล็กก็ร้องนะ ไอ้ตัวใหญ่ก็ร้องนะ นั่น แล้วทีนี้ ความกลัวของอาตมานะ ขนาดไหนนะ เมื่อมันร้องมาทีแรกนะ อ้าว มันขวัญเสียนะ กลัวตายนะ กลัวเสือจะมาคาบเอาไปกินนะ แล้วทีนี้อาตมาก็ ก็นึกถึงพระพุทธเจ้าอยู่เหมือนกัน นึกถึงองค์พระพุทธเจ้าอยู่เหมือนกัน หนักๆๆๆ ไปนะ เหงื่อออกนะ หนักไป หนักไป ไคค้าว[*] ออกนะ ยางตายออกนะ แล้วทีนี้ ตัดสินใจว่า อ้าว พระพุทธเจ้าท่านสั่งแล้ว ความกลัวมาถึงแล้ว ขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้ว พึงระลึกถึงตถาคต ความกลัวหายไปนะ ในตอนนี้เองนะ อาตมานะ นั่น ไหนๆ ก็จะต้องตายในคราวนี้แล้ว มันตรงมาเสียแล้วนี่ เลี่ยงไม่ได้เชียวนะ ใครไปบอกมันให้มากินเรานะนั่น มันตรงมาซะแล้วนั่น หยุด หยุด มันตรงมาซะแล้วนะนั่น

อาตมานะ ภาวนาเชื่อในตอนนี้เข้าไป ภาวนาร่ำๆ เข้าไป อ้าว จิตลงสู่ภวังค์ อ้าว ทีนี้ ทหารรักษาตัวอาตมานะ แหม ทหารองครักษ์เสียด้วยน่ะ เป็นชั้นๆ ชั้นๆ ชั้นๆ ทีเดียวนะ อาตมาเห็นปาฏิหาริย์ในตอนนี้นะ เกิดความมั่นคงทางศาสนาตลอดมา ในระหว่างนั้น ๑๖ พรรษานะ เกิดอัศจรรย์นะ นั่น

---

[*] ไคค้าว = เหงื่อกาฬ คือเหงื่อแตกด้วยความตกใจกลัว เป็นเหงื่อเม็ดโตๆ *ยางตาย* ก็ว่า

นี้แหละ ฉันใดก็ดี ขอให้ภาวนา *พุทโธ พุทโธ* นะ ให้เกิดอัศจรรย์อย่างใดอย่างหนึ่งเทียวนั่น บอกเหตุบอกผล เฉพาะตัวของเราเห็นอัศจรรย์แล้ว นั่น ความรู้ ความฉลาด ก้าวหน้าไปเรื่อยๆ เชียว ไม่ถอยทีเดียว นั่น หากคนไหนไม่เห็นอัศจรรย์ของศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ถอยทีเดียว นั่น ถอย ถอยหน้า ถอยหลัง เพราะไม่มีพยานในดวงจิตนะ วางรากฐานในดวงจิตไม่ได้นะ

นี้ขอให้สนใจภาวนาให้มากทีเดียว อย่างที่ว่านะ *พุทโธ พุทโธ พุทโธ* เรื่อยๆ เรื่อยๆ เรื่อยๆ เข้าไป จะรู้จักในดวงจิตทีเดียว มโนภาพที่เกิดขึ้นนะ ความสงบจะเกิดขึ้นหนึ่ง รัศมีของจิตหนึ่ง นั่น อำนาจจิตหนึ่ง นั่น สำคัญเทียว มโนภาพนะ นั่นสมกับท่านเจ้าคุณลีท่านว่ามโนภาพสำหรับ *พุทโธ* นะ มันมีปาฏิหาริย์ยิ่งกว่าปรมาณูร้อยลูกนะ นั่น ที่เขาทิ้งกัน ที่เขาแข่งขันประหารชีวิตกันในทุกวันนี้น่ะ นั่น สำคัญเชียว นั่น ให้พึ่ง *พุทโธ* ให้มากทีเดียว ให้เห็นอานิสงส์เชียวนะ **อาตมาน่ะ ไม่เห็นอานิสงส์ในคราวนั้น จะบวชตลอดชีวิตอยู่ตลอดมาถึงขณะนี้ได้อย่างไร** ต้องเห็นเสียก่อน เห็นปาฏิหาริย์เสียก่อนนะทุกองค์ไป พระกัมมัฏฐานนะ ต้องเห็นปาฏิหาริย์นะทุกองค์ ทุกองค์นะ

แต่ว่าลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น ครั้งก่อนนะ ครั้งก่อน รุ่นๆ ท่านอาจารย์เทสก์ รุ่นท่านอาจารย์ฝั้น นี่ใจเด็ดเหลือเกินนั้น ท่านมีชีวิตมาถึงทุกวันนี้ นับว่า หัวเย็น* มานะ รอดตายมานะ นี่ พวกนี้ใจป้ำ ป้ำเหลือเกิน ไม่เหมือนกัมมัฏฐานทุกวันนี้ ทุกวันนี้กัมมัฏฐานขุนนางเป็นยังไง ขุนนาง หรูหรามากเหลือเกิน ขุนนางหมายความว่ายังไง เดินธุดงค์ขึ้นรถแล้วนั่น เดินธุดงค์ขึ้นเรือบินแล้ว นั่น แต่ก่อนน่ะ ไม่ได้ทีเดียว แบกกลดขึ้นภูเขา ลงภูเขาแหม เหนื่อยมากเหลือเกินนะ แต่ก่อนนะ อาหารการกินก็ไม่บริบูรณ์เหมือนทุกวันนี้นะกินพริกกินเกลือไป แล้วมื้อแล้ววันไป หิวมาก หิวมากเทียวเวลาเย็นนะ นั่น เดี๋ยวนี้อะไรป้อนอาหารใหญ่โตหรูหรามาก เลี้ยงกิเลสนะ มันจะมีความรู้ความฉลาดอะไรได้นะ แล้วขึ้นเรือบินด้วย แล้วขึ้นรถขึ้นราด้วย กัมมัฏฐานขุนนางทุกวันนี้น่ะ **"ลาภเกิดก่อนธรรม" ลาภมันเกิดก่อนนะ เมื่อเกิดก่อนซะแล้ว มันยกจิตไม่ขึ้นทีเดียว** นั่น มันหันไปทุกอย่างเชียวนานาจิตตัง ของจิตนะ ของโยคาวจรเจ้านะ ผู้ที่ยังไม่ถึงมรรคถึงผลนะ นั่น แต่ก่อนนั้นน่ะ

---

* **หัวเย็น** = เกือบตาย

ธรรมเกิดก่อน ธรรมเกิดก่อน ใครๆ ก็รู้แล้ว **หนังสือมุตโตทัย** ท่านอาจารย์มั่นท่านแต่งนะ ระหว่างที่เจ้าชายสิทธัตถราชกุมารทรมานพระองค์อยู่ในแคว้นมคธ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ในครั้งนั้น ไม่เห็นลาภเกิดขึ้นนะ พระองค์ทรมานนะ ต่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค อ้าว เกิดธรรมขึ้นในดวงใจแล้ว ลาภจึงเกิดขึ้นทีหลังนะ ลาภเกิดทีหลังนะ อันนี้น่ะ ลาภมันเกิดขึ้นก่อน มันถ่วงหัวทุบหาง มันยกจิตไม่ขึ้นนะ นั่น **มันติดลาภติดยศอยู่**

เหตุนั้น ให้พากันภาวนาให้ยิ่ง ให้ยิ่งเทียว เทวทูต ๒ ชนิดนะ เดี๋ยวนี้น่ะ จังหวัดพระนครนะ นั่น เทวทูต ๒ ชนิด หมายความยังไง อ้าว หนังสือพิมพ์ว่าพรมแดนพวกทหารตำรวจตายมากนะ เข้มแข็งมากทีเดียว ไหน เขมรก็เอื้อมมือมา ไหน พม่าก็เอื้อมมือมา ไหน คอมมิวนิสต์เกิดในเมืองไทยอีกซะด้วยนะ นั่น นี้ทีเดียว ชนิดหนึ่ง อีกชนิดหนึ่ง อ้าว ทั่วไปทุกจังหวัดนะ โจรผู้ร้ายก็ชุกชุมนะ นั่น ไม่มีหิริโอตตัปปะทุกวันนี้ ก็ปล้นกัน นั่น อะไร จี้กันในที่เปิดเผยซะด้วยนะ ไม่อาย ไม่มีหิริโอตตัปปะนั่น นี้ในตอนหนึ่ง แล้วอีกประการหนึ่ง ธรรมเป็นธรรมชาตินะ ที่พระพุทธเจ้าสอนมา **ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ**

เหตุนั้น อันตรายชีวิตของเรามีมากมายถึงขนาดนั้นนะ เราควรหนักควรหนาอย่าประมาทนะ รีบเร่ง เร่งทำความเพียรนะ หาที่พึ่งนะ หาที่พึ่งใหญ่โตเชียว เป็น **วิหารธรรม** ในดวงจิตทีเดียว บอกแล้ว นั่น เทวทูตบอก บอกคอมมิวนิสต์แล้ว บอกโจรผู้ร้ายแล้ว แล้วก็บอก **ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ** แล้ว บอกเราแล้ว นี่แหละฉันใดก็ดี เรารู้จักว่าเกิดวันนั้น เดือนนั้น ปีนั้น อายุเท่านั้นนะ แต่การตายของเรารู้ได้หรือเปล่าว่า วันไหน เดือนไหน ปีไหน จะตายด้วยโรคอันใดนะ และป่าช้าของเราอยู่ที่ไหนนะ ทราบหรือเปล่าล่ะ ทราบได้หรือเปล่าล่ะ นี่แหละ ขอให้เร่ง เร่งทำความเพียร และอีกประการหนึ่ง ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นของที่ไม่เนิ่นช้านะ เร็วที่สุด เร็วที่สุดทีเดียว เป็นของที่ไม่เนิ่นช้าทีเดียว อย่าให้จิตเป็นอนาถานะ มีที่พึ่งนะ **พุทโธ พุทโธ พุทโธ** เป็นของใหญ่นะ พระองค์ก็พูดแล้วว่า หากความกลัวมาถึงแล้ว ขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้ว พึงระลึกถึงตถาคต ความกลัวหายไป ในตอนนี้หมายความยังไง แม้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค จิตถึงอมตธรรมแล้ว พระองค์ไม่กลัวตายนะ นั่น หากว่าคนไหนถึง

พระองค์ คนนั้นจิตมั่นคง นั่น จิตมีวิหารธรรม นั่น จิตปลื้มอกปลื้มใจว่าเรามีชีวิตอยู่ในโลกนะ หากว่าเราตายไป อนิจจัง ไม่เที่ยงของชีวิตนะ นั่น เราก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์สิ มันเป็นอย่างนั้นนะ

ทั้งงูทั้งเงี้ยว อย่าไปกล่าวเชียว ทั้งที่เป็นจริงบ้าง ไม่ใช่บ้าง ตัวอย่างนางมัทรีไปหาผลไม้กลางป่าหิมพานต์ ในดงในดอนใหญ่โตนะ นั่น ในวันนั้น พระเวสสันดรจะบริจาคโอรสธิดานะ นั่น แล้วก็พระอินทร์ก็มา ใครก็มา ทำเป็นราชสีห์บ้างเป็นเสือบ้างกั้นทางนางมัทรี เช่นนี้ สมัยเราจะมีไหม มีบ้างเป็นบางครั้งบางคราว และอย่างหนึ่งท่านอาจารย์มั่นท่านพูดให้ฟัง โยคาวจรเจ้าทั้งหลาย บางองค์เคยถูกเหมือนกันเดินจงกรมอยู่นั้นนะ เดินไปเดินมาอยู่นั้น อ้าว เสือตัวหนึ่งมา มาอยู่ต่อหน้าทางเดินจงกรมนะ แหม แสดงกิริยาอย่างนั้นอย่างนี้ ยืดไปยืดมา คล้ายๆ จะขบพระองค์นั้นนะนั่น ท่านอาจารย์มั่นท่านเล่าให้ฟังว่าพระกลัวมาก จนอ้าว กู้จิตได้ เดินไปเดินมา ไอ้เสือตัวนั้นน่ะ นิ่งอยู่ซะนะ พระองค์นั้นเดินจงกรมไป อ้าว ส่งจิตไปเยี่ยมผู้หญิงแป๊ปเดียวเสือคราง ฮื่อๆๆๆ เชียวนะ หากว่าจิตของเธอเข้ามาภายในจิต เงียบเชียว เสือน่ะ

นี้แหละ ท่านพระอาจารย์มั่นเล่าให้อาตมาฟัง อันนี้ละ เป็นเทพแน่เชียว หากว่าเป็นเสือจริงแล้ว คงเอาไปกินแล้ว คงเอาพวกพระไปกินแล้ว ก็เพราะยังไง เพราะเทพจะทดลอง นั่น เพราะเสือกับพระนี่ ท่านอาจารย์มั่นท่านว่ากินบ่อยๆ นะ ครั้งพุทธกาลนั้นคาบพระไปกิน พระทั้งหลายน่ะ คาบเอาพระไปนะ ร้องอยู่นะ ร้องอยู่ในปากเสือนะพระน่ะช่วยไม่ได้ เพราะเสือมันเป็นสัตว์ที่ดุร้ายนะ แล้วให้โอวาทว่า ท่านนะ พิจารณานะเข้าไปไม่แล้ว ก็ให้พิจารณา และพระน่ะ พิจารณาแล้วสำเร็จอรหันต์นะ เมื่อสำเร็จอรหันต์แล้ว ไอ้เสือมันจะวางหรือเปล่า ก็กิน ท่านพระอาจารย์มั่นว่า ไม่ได้ เสือกับพระนี่นะ ในถิ่นนั้นน่ะ เสือกินพระหลายองค์นะ ในครั้งสุดท้ายนี่รู้สึกว่าให้โอวาทกันได้ให้สำเร็จอรหันต์ในปากเสือได้นะ

ข้อสำคัญนะ ให้ภาวนา ภาวนานี้นะ จะกั้นเสือไม่ได้ กั้นเสือไม่ได้ พระก็เป็นมนุษย์นี่นั่น เป็นมนุษย์อยู่นี่ มนุษย์น่ะเป็นอาหารของเสือนะ นั่น ยกตัวอย่างประเทศลาวประเทศลาวนะ นั่น อาตมาไประวังเต็มที่เชียว กับท่านพระอาจารย์ชอบนะ ก็เพราะ

อย่างไร เสือมันดุร้าย เมืองลาวนะ ประเทศลาวนะ ฟากโขงนั่นละนะ เสือมันเคยกินแกวนี่บ่อยๆ นะ เขายิงตัวไหน หัวแกรก* ทุกทีทุกทีเชียวนะ มันเคยได้กินคนมาแล้วนั่น เหตุนั้น เสือแถบฝั่งลาวนะ กั้นไม่ได้ เสือฝั่งไทยนั้น เขาบอกว่ามันไม่กินคน ไม่หิวจริงๆ ไม่กิน เขาพูดอย่างนั้น นายพรานป่า อาตมาได้รับความกล้าหาญจากพวกพรานป่านะ เขาเตือนนะ ในประเทศลาวไม่ได้ กลัวนักเชียว มันเคยกินแกว แน่ะ เนื้อหนังของมนุษย์มันเอร็ดอร่อยนะ มันเคยได้กินแล้ว เมื่อเห็นคนนะ ไม่ว่าพระ ไม่ว่าคฤหัสถ์นะ เอา เอาเหมือนกัน เพราะเป็นอาหารของมันทุกชนิด กินได้ทั้งนั้น

ไอ้งู ไอ้งู นี้น่ะ มีท่านอาจารย์ชอบ มีอยู่ พบเหมือนกัน เวลาท่านไปบิณฑบาตนะ กลับมาเห็นงูขวางทาง อ้าว เป็นเรื่องอะไรนะ ท่านก็หยุดพิจารณา เอ๊ะ นั่นเจ้าสถานที่ทีเดียว หากเป็นเช่นนั้น ขอให้เธอไป อ้าว งูก็เลื้อยไป แล้วท่านก็ขึ้นไปบนภูเขานะ มีอยู่นั้น แล้วอาตมาจะพูดให้ฟังนะ เมื่อพระพุทธเจ้าท่านนิพพานนะ ฝาก ฝากศาสนาไว้กับพระอินทร์นะ ไว้กับพญานาคนะ พญายักษ์ไม่เห็นกล่าว พญาครุฑไม่เห็นกล่าว ไอ้พวกนี้ดุร้าย เห็นจะไม่ฝาก ฝากไว้กับสองชนิดนี่ทีเดียว

ปรากฏอยู่หมู่เพื่อนนะ หัวเย็น* มาหลายครั้งเทียว พวกเทพพวกอะไร ช่วยเหลือนะ อย่างท่านอาจารย์ขาวนะ รอตายแล้ว นั่น อาพาธอยู่เต็มที่แล้ว ที่จังหวัดหนองคาย ท่านอาจารย์จวนเอาไปในคราวนั้น เอาไปภูทอกนะ นั่น ภูวัวนะ นั่น ท่านบอกว่า แหมเกือบตายเทียว อ้าว พวกเทพ วี* เข้า วีเข้า อ้าว มันถึงจิตทีเดียว อ้าว ปาฏิหาริย์ของเทพมันเข้าถึงจิต มันเย็นเข้าถึงจิต ได้รับความสบายนะ นั่น ท่านอาจารย์ขาวท่านเล่าให้ฟัง

เหตุนั้น อย่าประมาทเชียว นี่ ให้นึกถึง **พุทโธ ธัมโม สังโฆ** ให้ทำ **อัตตัตถปรมัตถประโยชน์** ในดวงใจ ในชีวิตของเรานะ นั่น และธรรมของพระพุทธเจ้าเป็น **นิยยานิกธรรม** ไม่เฉพาะแต่บรรพชิตนะ คฤหัสถ์ก็สำเร็จได้นะ นั่นให้ตั้งอกตั้งใจ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

---

* เสือหัวแกรก = เสือซึ่งขนที่หัวขึ้นเป็นรอยด่าง หางสั้น เป็นพันธุ์เสือที่ดุร้าย ชอบกินคน

* หัวเย็น = เกือบตาย

* วี = พัด, โบก

ทำบุญร่วมกัน หัวเพียงกัน

เทศนาอบรมฆราวาส ณ วัดเขาพุราง (ธุดงคนิมิต) อ.เมือง จ.กาญจนบุรี

๒๔ มิถุนายน ๒๕๒๑

ฟัง ตั้งใจฟัง นี้นะ มาไม่พร้อมกัน อาตมาเป็นพระเชียวนะ ต้องห่วงนะ คนที่มาก่อนนะได้ยินได้ฟัง รับพระไตรสรณคมน์เสร็จ คนที่มาทีหลังนั้นเป็นห่วง ถึงไหนเขาต้องมาแล้ว เขาต้องได้ยินได้ฟังเป็นบางอย่างนะ เตือนสติเข้าไปในจิตนะ

ในครั้งพุทธกาล ในสมัยหนึ่ง อันองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่ มีพราหมณ์คนหนึ่ง เกิดในเมืองพาราณสีทีเดียว หนุ่มๆ เทียวนะ กับเมีย ได้กันไม่นาน ในระหว่าง ๕-๖-๗ ปีเทียว รักใคร่กันมาก ผัวก็ไว้ใจเมีย เมียก็ไว้ใจผัวเทียวนะ และก็หาทรัพย์น่ะ เงินถุงเดียวกัน ความสุขความทุกข์อันเดียวกัน ผัวเมียคู่นี้น่ะ

แล้วทีนี้ มีวันหนึ่ง ผัวไปค้าขายทางไกล ยังไม่กลับ เมียอยู่ที่บ้านทีเดียว ระหว่างนั้นเมียทัสนานุตริยะเห็นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเดินโคจรมา จะผ่านบ้านหลังนั้นไปในเมืองอื่น แล้วทีนี้น่ะ ผู้หญิงไอ้คนนั้น ไอ้เมียน่ะพ่อค้าคนนั้น แลเห็นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค ปลื้มอกปลื้มใจ เกิดปีติทั้ง ๕ ทีเดียว รั้งไม่อยู่ วิ่งไปหาพระพุทธเจ้าเทียว กราบทูลพระองค์ว่า *“ข้าพระองค์เลื่อมใสพระองค์มากนะ หากว่าพระองค์จะพักผ่อนอยู่ที่นี่สักราตรีหนึ่ง เห็นจะเหมาะพระเจ้าค่ะ ข้าพระองค์ยินดีจะเลี้ยงพระองค์ผู้เป็นประมุขในสงฆ์ทั้งหลาย ณ ที่นี้บริบูรณ์ หม่อมฉันได้นับดูแล้ว ในบริวารพระองค์ได้ถึง ๕๐๐*

เทียวนะ น่าปลื้มใจ ขอพระองค์รับนิมนต์ข้าพระองค์นะ” หญิงร้องทุกข์ต่อพระองค์เช่นนั้น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็นิ่งพระทัยอยู่ แต่ว่านิ่งพระทัยนั้น บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แปลว่า รับนิมนต์แล้วนั่น

ตอนนั้นหญิงคนนั้นเตรียมตัวเทียวนะ เป็นการใหญ่ เอาเงินออกจากเซฟเทียวที่สะสมกันไว้กับสามีนะ สะสมกันได้หลายปีเทียว แล้วทีนี้น่ะ ปรับปรุงอาหารการกินทุกอย่าง หญิงนิมนต์องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคขึ้นในบ้านในช่องทีเดียวนั้น ไหนเลี้ยงเสร็จเทียว อิ่มหนำสำราญ ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคลา ลาอุบาสิกา หนุ่มๆ นั้น พระองค์ก็พาสงฆ์เดินเทียวนะ เดินไปจังหวัดอื่น เมืองอื่นนะนั่น

ทีนี้นะ ยังอีก ๒-๓ วัน อ้าว สามีที่ไปค้าขายกลับมาแล้วนั่น เมียดีอกดีใจจะพูดให้สามีฟัง เพื่อยังไง เพื่อให้สามีอนุโมทนาบุญกุศลในตอนนั้น พูดนะ ภรรยาว่า *“เงินทองของเรานะ แหม เราทั้งสองคนนะ ซึ่งเป็นผัวเมียนะ หาด้วยปลีแข้งนะ เดี๋ยวนี้น่ะ ฉันได้ทะนุบำรุงพระพุทธเจ้า หมดเงินไป แหม หลายพันกหาปณะทีเดียวนะ”* เพื่อให้สามีอนุโมทนา แท้ที่จริง เปล่า สามีดุด่า สามีดุด่าภรรยามากทีเดียว *“อ้าว เอาเงินของฉันไปทะนุบำรุงคนหัวโล้นๆ นั่นไม่มีประโยชน์นะ”* นั่น ทะเลาะกันเทียวนะ เมื่อทะเลาะกัน อ้าว ทะเลาะกันนะ แต่ก็เป็นธรรมดา ทะเลาะกันนะ

แต่อนิจจังไม่เที่ยงของชีวิต เมียเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ถึงขนาดนั้นตายไปนะ ไปเป็นลูกเศรษฐีเสียแล้วในเมืองหนึ่ง แหม ร่ำรวยมากทีเดียว เธออุปัฏฐากพระพุทธเจ้าด้วยน้ำใจ ทั้งกาย ทั้งวาจา ทั้งใจ เทียวนะ นั่น เกิดเป็นลูกเศรษฐีของมหาเศรษฐีทั้งหลายนะ เหตุนั้น คล้ายๆ กับเป็นใหญ่กว่าเศรษฐีทั้งหลายที่เธอไปเกิดนะ แล้วทีนี้บิดามารดารักที่สุด รักธิดาคนนี้น่ะ นั่น เอาไว้ให้บนปราสาทโน้น สูงทีเดียว สูงนั่น

แล้วทีนี้ผัว อ้าว ไปเกิดในท้องคนจนเทียว คนนั้นขอทานผัวเมีย เขาขอทานเรื่อยๆ บางครั้งก็ได้กินอิ่มนะ บางครั้งก็ไม่ได้กินอิ่มนะ อ้าว ไอ้ผัวนะ เข้าไปก่อปฏิสนธิในท้องของหญิงคนจนนั้น อ้าว เวลาคนนี้ไปเข้าท้องนะ อ้าว จนเสียแล้วทีเดียวนะ แต่ก่อนขอทานน่ะพอกินอยู่ แล้วทีนี้คนเข้าท้อง อ้าว ขอทานไม่ได้กินเสียแล้วเทียวนะ

มันอัปรีย์ถึงขนาดนั้นน่ะ ด่าพระพุทธเจ้านะ มัจฉริยะตระหนี่นะ ไปเข้าท้องคนจนนะ อ้าว แต่ก่อนเขาพอกินนะ พออยู่นะ ขอทานน่ะ แต่เด็กคนนั้นไปเข้าท้องไหนขัดเขินกันดารทีเดียวนะ นั่น อาศัยสามีไปขอทานถึงได้กิน เลี้ยงตัวมา เลี้ยงลูกอยู่ในท้องมาเรื่อยๆ เทียวนะ นั่น อ้าว ไม่นานเด็กคนนั้นเกิดออกมานะ เกิดออกมาอุ้มเด็กไปขอทานไม่ได้นะ อัปรีย์ถึงขนาดนั้นทีเดียวนะ ไม่ได้กินนะ ต้องเอาเด็กวางไว้เสียก่อนวิ่งไปขอ อ้าว ขอได้กินนะ นั่น อัปรีย์ถึงขนาดนี้เทียว

แล้วทีนี้น่ะ มันใหญ่มา ใหญ่มาเทียวนะ ใหญ่มานะ อ้าว คนทุกข์คนจนเสียแล้วเทียวนะ เด็กคนนั้นนะนั่น ซัดเซพเนจรไปเมืองนั้นทีเดียวนะ เมืองอันที่ภรรยาไปเกิดนะ ภรรยานั้นได้อยู่บนปราสาทโน้นทีเดียว แล้วน่ะ เปิดหน้าต่างเทียว เห็นไอ้เจ้านี้น่ะไปขอทานนะ ซอกๆ แซกๆ ไปขอทาน

อ้าว กรรมอันที่เป็นผัวเป็นเมียกันมาแต่ก่อนนั้นทีเดียว ให้รักกัน ธิดาของเศรษฐีอยู่บนปราสาทนะ อยากรักใคร่เหลือเกิน จะวิ่งตามไอ้คนใช้คนทุกข์คนนั้นน่ะ รัตนะทั้งหลายเอาใส่ตระกร้านะ ทูนศีรษะลงมาจากปราสาทเทียว ทาสีทั้งหลายไม่เข้าใจว่าเป็นนายของตัวนะ เข้าใจว่าเป็นคนใช้นะ อ้า ไปท่าน้ำ อย่างนั้นอย่างนี้ หญิงคนนั้นอ้าว วิ่งตามเสียแล้วเทียว ตามชายทุคตะคนนั้นนะ ชายทุคตะคนนั้นเขาก็บอกว่า *"เธอมาธุระอะไร"* อ้าว *"ฉันมาจะเป็นเมียเธอนะ"* อ้าว *"ไม่ได้ ฉันก็พอหากินฝืดเคืองเหลือเกินนะ จะเป็นเมียยังไงได้ ไม่เอา"* ตอนนั้นหญิงปลอบใจเธอว่า *"รัตนะฉันเอามาเต็มตระกร้านะ นับเป็นหลายล้านเชียวนะ เพชรนิลจินดานะ"*

ตอนนั้นได้กัน อ้าว กินของเมียน่ะ ถึง ๓ ปี เสร็จแล้ว ฉิบหายตายเทียวนะ แล้วทีนี้มันแยกกันนะ แยกกัน *"ฉันอยู่กับเธอไม่ได้ ทรัพย์สมบัติฉันเอามาจากตระกูลใหญ่แล้วก็ไม่มีที่จะได้ใหม่นะ หมดไป หมดไปนะ จะอยู่ธุระอะไร เดี๋ยวนี้ทางมี ๒ แพร่งนะ เธอไปทางหนึ่ง ฉันไปทางหนึ่งนะ จากกันนะ หย่ากันนะทีนี้"* นั่น เมียฉลาดนะ พูดนะ เอ้า จากกันไป

เจ้าเมียน่ะเดินไป อ้าว กุศลมันแรง ไปเป็นเมียเศรษฐีอีกตระกูลหนึ่ง นั่น เป็นเมียเศรษฐีนะ ตระกูลหนึ่งเทียวนะ แต่งตัวผิดปกตินะ ไม่เหมือนเก่านะ แล้วทีนี้

ไอ้เจ้านี้ไป แหม ไอ้กางเกงไม่มีชิ้นดีสักนิดเดียวนะ นั่น ขอทานไปเมืองนั้นเหมือนกันนะ ไอ้กรรมเจอกันอีกแล้วนะ แล้วทีนี้เมียอยู่บนปราสาท และก็ผัวก็ยังอยู่ที่นั่น อยู่ด้วยกันนะ แต่งตัวอะไรนะ อ้าว แต่ก่อนเป็นจัณฑาล อ้าว กลับเป็น แต่งตัวแล้วผัวจำไม่ได้เทียวนะ แต่เมียจำผัวได้นะ นั่น วันนั้นเมียอยู่บนปราสาทนะ เห็นผัวเดินซอกๆๆๆ ไปขอทานในตลาดนะ

เอาอีกแล้วนะ สงสารผัวเทียว ให้ทาสีไปเรียกมา ให้เรียกไอ้คนนั้นมานั่น มานั่งอยู่ริมบันไดปราสาทนะ แล้วหญิงคนนั้นลงมาเทียว เธออยู่ที่ไหนยังงั้น อยู่ที่โน่นที่นี่เทียว แล้วก็นอกใจผัวเสียด้วยนะ คนนั้นน่ะผัวใหม่นะนั่น แล้วถามว่า แท้ที่จริงไอ้คนนั้นไม่กินข้าวมา ๓ วันแล้ว มันอัปรีย์นะ ด่าพระพุทธเจ้า มันมัจฉริยะตระหนี่นะนั่น แล้วเมียนั่นน่ะรักผัวมากเทียว ไม่พูดให้ใครฟัง เธอรู้จักว่าผัวของเธอแล้ว แต่ผัวของเธอไม่รู้จักว่าเมีย นั่น แล้วทีนี้ ให้เธออยู่ที่นี่นะ นั่น นั่งอยู่ที่นี่ ฉันจะขึ้นไปบนปราสาทเสียก่อน

เมียน่ะฉลาด เอาข้าว เอาข้าวนึ่งนะ ทำแปๆ นะ แหม เอากลิ้ง*ๆๆ ทองคำเทียวนะ กลิ้งๆๆ จะลงมาให้ผัวในครั้งนั้น กลิ้งนะ แบกก้อนข้าวนะ ลงมาให้ผัวนะ สั่งบอกว่า *“เธอนะ ไอ้ข้าวก้อนนี้ให้เธอนะ เธออย่าไปกินในที่ประชุมนะ กินในที่เปลี่ยวๆ นะ นั่น ฉันขอสั่งเธอ”*

แท้ที่จริงคนนั้นไม่ได้กินข้าวมา ๓ วันนะ เห็นก้อนข้าวนะ ปัดโถ ดือกดีใจว่าชีวิตยังมือยู่นะ จะได้กินข้าว ได้รับความสุขนะ นั่น อย่างนี้เทียวนะ เอาก้อนข้าวไประหว่างนั้นสะพานคร่ำคร่า ฝนตกรินนะ คร่ำคร่าสะพานนะ ทีนี้น่ะหิวข้าว นั่น แล้วมีกระดานพาดอยู่กลางสะพาน เอาข้าวไว้ข้างนี้ แล้วไปลงข้างนั้น เพื่อไปล้างมือจะได้กินข้าวนะ นั่น อ้าว พอไปถูกส้น* นั้น อ้าว ก้อนข้าวตกปุ๋มลงนะ ตกปุ๋ม อ้าว ปลาใหญ่ฮุบเอาไปกินนะ แหม เธอร้องไห้ทีเดียวนะ ไห้หาก้อนข้าวก้อนนั้นนะ นั่น นี่มันอัปรีย์ถึงขนาดนี้ทีเดียวนะ มันคิดตระหนี่ ด่าพระพุทธเจ้านะ

---

* กลิ้ง = คลึง, มวน, หุ้ม

* ส้น = ปลายไม้

ไอ้ปลาฮุบไปแล้วนั่น ร้อนท้องนะ ไอ้ปลานะ ไปตกอวนเขานะ ไปตกอวนเขา เมื่อถูกอวนเขาแล้วทีนี้น่ะ เอาไปขายในท้องตลาดนะ ปลาตัวใหญ่ไม่มีใครซื้อเลยนะ แล้วทีนี้หญิงอันที่เป็นเมียของเธอมาแต่ก่อนนั้นนะ ให้ทาสีไปบอก มาขายที่บ้านเรา อ้าว ซื้อตัวหนึ่ง แหม หลายกหาปณะทีเดียว เมื่อซื้อเสร็จแล้วให้ทาสีหามไปๆ นะ ในครัวนั่น แล้วทีนี้น่ะ เมียเศรษฐีนั้นให้ทาสีไปลับมีดให้คมกริบเทียวนะ จะแล่ปลา จะแล่ท้องปลา จะทำตัด อะไรทุกอย่าง แล้วทีนี้นะ ไปแล่ท้องนะ อ้าว ตาย ไอ้ทองคำที่ให้เธอคนนั้น ทำไมตกในท้องปลาเล่า ตกในท้องปลานะ แหม อัปรีย์ถึงขนาดนั้น ผัวของเรา ยังงั้นยังงี้ นั่น นี่แหละ ฉันใดก็ดีนะ ผัวเมียอนุโมทนาด้วยกัน ใส่บาตรด้วยกัน **ให้หัวเพียงกัน**นั้น ได้กันง่ายนะ และก็เฒ่าแก่ก็ยินดีด้วย ได้กันง่ายเทียวนะ ก็เพราะยังไง ผัวเกิดในตระกูลเศรษฐี เมียก็ตระกูลเศรษฐีนะ เหมือนกับนางวิสาขานะ

หากว่าเมียไม่เลื่อมใส ผัวก็ไม่เลื่อมใส บางคราวผัวเลื่อมใส บางทีเมียยัง บางทีเมียเลื่อมใส ผัวยัง อ้าว นั่น ได้กันก็ยากที่สุด ต้องวิ่งตามกันเทียวนะนั่น เพราะยังไง เพราะไอ้ความรวย อันความร่ำรวยหนึ่ง ไอ้ความมั่งมีศรีสุข หรือรูปร่างอะไรมันต่างกันมากเทียวนะ นั่น แต่ว่าได้กัน ไม่ได้กันไม่ได้ ต้องวิ่งตามเทียวนะ เพราะมันอยู่ร่วมกันมาแต่ชาติก่อน **ปุพฺเพ กตปุญฺญตา** มันสะสมบุญกุศลด้วยกันนะ ต้องได้กัน แต่ยากที่สุดนะ นั่น

หากว่าเลื่อมใส อนุโมทนาด้วยกัน อะไรด้วยกัน เสร็จไม่ขัดข้อง มีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เลื่อมใสในทานอันเดียวกัน ศีลอันเดียวกัน ภาวนาอันเดียวกัน ได้กันง่ายที่สุดนะ และทรัพย์สมบัติเท่ากันนะ นั่น เท่ากัน แล้วเป็นเศรษฐีสมัยนั้น ๑๖ โกฏินะ เศรษฐีที่หนึ่ง เศรษฐีที่สอง ๘ โกฏิ เศรษฐีต่ำสุด ๔ โกฏินะ มีระยะๆ อยู่ ไอ้เงินสมัยนั้น หากว่าเลื่อมใสด้วยกันแล้ว อ้าว ผัวเมียได้เป็นเศรษฐีที่หนึ่งพร้อมกัน ไม่งั้นเศรษฐีที่สองพร้อมกัน ไม่งั้นเศรษฐีที่สามพร้อมกัน ได้กันง่ายนะ มียศนะ ไม่มีคณะติเตียนนะ ก็เพราะยังไง ก็เพราะอำนาจจิตอันเดียวกันนั่น หากว่าคนหนึ่งเลื่อมใส คนหนึ่งไม่เลื่อมใส แหม ในตอนนั้น กว่าจะวิ่งไปตามกันนะ กว่าจะได้ รับความทุกข์นะ ไม่ใช่เล่นนะ

นี้แหละ ขอให้ตั้งอกตั้งใจ ตั้งใจเทียวนะ ให้ทานอันเดียวกัน อนุโมทนาอันเดียวกัน หญิงทำแล้วมาบอกผัว ผัวอนุโมทนา ผัวทำมาบอกเมีย เมียก็อนุโมทนา นั่น แปลว่า **หัวเพียงกัน** ได้กันง่าย มันสำคัญในตอนนี้ทีเดียว

ไอ้หมอนั่นนะ ตายไปแล้วไปเข้าท้องคนจนนะ ไอ้คนจนนะ หามื้อหาวันหาอะไร หาขอทานกิน อิ่มบ้างไม่อิ่มบ้างนะ ไอ้เจ้านี่ เข้าท้องปุ๊ปลงไป อ้าว มันไม่ออกง่ายๆ มัน ๗ เดือน ๙ เดือน หรือ ๑๐ เดือนนะ แม่ได้อดๆ อยากๆ นะ ผอมนะ ไม่มีข้าวกินนี่ คนอัปรีย์มันอยู่ในท้องนี่ นี่แหละ ทำให้คนอื่นได้รับความลำบากด้วยนะนี่ ยังงั้น เมียรึก็สงเคราะห์แล้ว แหม ไอ้ทองคำก้อนนั้นนะนับเป็นหลายล้านนะ หากว่าเธอ เมียก็สั่งแล้ว อย่าเอาไปกินในที่ประชุมนะ กินที่เปลี่ยวๆ นะ ก็เพราะยังไง ยั่นคนอื่นไปแย่งเอา เอาของผัวไปใช้ นั่น สั่งนะ นั่น ไม่ได้เทียวนะ สะพานน่ะ สะพานคร่ำคร่า มีกระดาน สั้นนี้กับสั้นโน้นน่ะ มาวางไอ้สั้นนี้น่ะ ต้องไปล้างมือเสียก่อนจึงมากิน อ้าว ไปโดนไอ้สั้นนั้น ตกปุ๋มลงไป แหม ปลามันฮุบไป ร้องไห้เสียตั้ง ๒ วัน นั่น มันอัปรีย์ถึงขนาดนั้นนะ

นี้แหละ ฉันใด ไอ้ทานให้ผลได้จริงๆ รักษาศีลเหมือนกัน คนไหนทุศีล ไม่มีศีลนะ นั่น หากว่าได้ลูกได้เต้ามา ไม่สมประกอบนะ ผลาญ ผลาญมรดกนะ ผลาญสมบัติของพ่อของแม่นะ นั่น เป็นโจรผู้ร้ายนะ นั่นผู้ชาย ผู้หญิงเป็นหญิงโสเภณีนะ แม้ทำอะไรไม่เจริญนะ นั่น ก็เพราะยังไง เพราะไอ้คนอัปรีย์ออกจากนรกมา ไปเข้าท้องไอ้คนที่ไม่มีศีลนะ นั่น

คนไหนมีศีล มีกัลยาณธรรมนั้น ได้เทพที่ศักดิ์สิทธิ์คืนจากสวรรค์มาเกิดนะนั่น ไอ้พวกนี้รูปร่างสวยนะ นั่น ว่าง่ายสอนง่ายนะนั่น อยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดามารดา นั่น นี่แหละ เขาอวยพรให้ซึ่งกันและกัน แหม ลูกของคนนั้นน่ะ คนนี้น่ะ บุญของเขานะ เขาประพฤติดีนะ นั่น เขาสืบมรดกได้นะ นั่น ไม่ทำความฉิบหายในตระกูลของเขานะ นั่น บุญของเขานะ นั่น นี้บุญก็เพราะรักษาศีลนั่นเองแหละ ไม่ใช่อื่นไกล ไม่ใช่อื่นไกล

และอีกประการหนึ่ง หัวใจของคนนะ **ราคะ โทสะ โมหะ** สิงในดวงจิตนะ แหม มันร้ายกาจนะ พระพุทธเจ้าท่านกล่าวนะ หัวใจของคนนะ คล้ายๆ กับลิงทีเดียวนะ ลิงนี่เป็นสัตว์ที่ซุกซน จับโน่นวางนั่น ซุกซนมากเหลือเกิน แหม หัวใจมนุษย์คล้ายๆ กันกับลิงนะ ปลิ้นคว่ำหงายมือนะ นั่นๆ นี่ๆ อยู่นะ นั่น เหตุนั้น ไอ้ลิงน่ะเป็นสัตว์ที่ซุกซนนะ หากว่าปล่อยขึ้นต้นไม้นะ ลิงหาอยู่เป็นปกติไม่นะ ย็อกๆ แย็กๆ เชียวนะ

นั่น เหมือนกับลิงนะนั่น เหตุนั้นต้องอาศัยพระพุทธเจ้าทีเดียว *โอปนยิโก* น้อมพระคุณของพระพุทธเจ้ามาบริกรรม **พุทโธ–พุทโธ** ในดวงจิตนะ กำจัดไอ้ตัวลิงออกจากหัวใจน่ะ ให้จิตเป็นปกติหนึ่ง ให้จิตมีกุศลธรรม จิตบริสุทธิ์หนึ่ง นั่น นี้ไอ้ลิงนี้สำคัญนักทีเดียว หากว่าพระพุทธเจ้า พุทโธ–พุทโธ ลงไปในดวงจิตแล้ว นั่น จิตสงบจิตเกิดมโนภาพ มโนภาพ จิตมีความสุขหนึ่ง จิตมีอำนาจหนึ่ง จิตมีเดชานุภาพหนึ่ง นั่นนี้แหละ เมื่อเป็นเช่นนี้นะ อยู่ในศาสนาก็ร่าเริง ร่าเริงนะว่าได้ทำดี ได้ขวนขวายทรัพย์อริยทรัพย์ไว้ในจิตแล้วนั่น

หากว่า พุทโธในตอนนี้นะ น้อมไปใส่ฝ่ายโลกนะนั่น เด็กนักเรียน นั่น ท่องบ่นพุทโธ–พุทโธ เรื่อยๆ นะ อ้าว จิตของเด็กมันปรุโปร่งนะ ความขยันก็เกิดขึ้นแล้ว ความทรงจำก็เกิดขึ้นแล้ว นั่น แล้วทีนี้น่ะ สอบได้ง่ายนะ นั่น สมกับคำที่ว่า **พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้ตกในที่ชั่ว** มันจะตกได้ยังไง ต้องสอบได้ นั่นประการหนึ่ง น้อมไปการค้าขาย ร่ำรวยมากทีเดียวนะ นั่น เหมือนกับอนาถบิณฑิกเศรษฐี และนางวิสาขาในครั้งก่อน และก็ทำราชการ อ้าว เลื่อนยศนะนั่น อำนาจพุทโธนะ มันขยายไปหลายชั้นหลายเชิงเทียวนะ

เหตุนั้น ให้ตั้งอกตั้งใจ **อคฺคํ มนุสฺเสสุ**[*] เราเกิดมาในโลก งามแล้ว เลิศแล้ว ธรรมวินัยก็เลิศแล้วนะ อย่าทำตนให้ถ่อยนะ อย่าให้ตกนรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน นั่น ให้มีศีล มีกัลยาณธรรมที่ดีนะนั่น และอีกประการหนึ่ง ท่านอาจารย์มั่นท่านสั่ง

---

[*] อคฺคํ มนุสฺเสสุ มาจากหนังสือมุตโตทัย ในบทอรรคฐานเป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน ความเต็มว่า อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ท่านอาจารย์มั่น แปลความว่า ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเป็นเลิศนั้น เป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

ขอให้ไปพักบนสวรรค์ ดีนะ เวลาพระพุทธเจ้ามาตรัสในโลก จะได้เคลื่อนจากสวรรค์มาเป็นสาวกของพระองค์นะ อย่างสนิทใจนะ นั่น อย่าให้ไปพักนรก มันร้องครางกันอะไรกันสารพัดทุกอย่าง เป็นเปรต อดๆ อยากๆ นะ เปรต เปรตน่ะ ไม่ใช่เล่นนะ ไอ้ความเป็นเปรตนะ ตัวมันเท่าภูเขา แล้วทีนี้ปากมันเท่ารูเข็ม มันจะกินอะไรอิ่มนะ นั่น มันร้องครางในเขาจักรวาลนะ นั่น ความไม่อิ่มนะ มัจฉริยะ ตระหนี่นะ แล้วทีนี้น่ะ เป็นอสุรกายบ้าง เป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง

สัตว์เดรัจฉานมันดีกว่าสัตว์นรก เปรต อสุรกาย มันชื่นชมยินดีในคู่ของมัน ผัวๆ เมียๆ นะ บินไปบินมา ร่าเริงนะ ร้องอะไรมันบันเทิงดีนะ นั่น ไม่เหมือนกับเปรต เปรตน่ะ มันทำทรมาน ๕๐๐ เล่มบ้าง เช้าๆ กลางวัน ๕๐๐ เล่ม เวลาเย็น ๕๐๐ เล่ม นะนั่น สัตว์เดรัจฉานไม่กล่าวเพราะสนุกนะ แต่ว่า อภัพบุคคลไม่ควรแก่ธรรมวินัย สัตว์เดรัจฉานนะนั่น นี่แหละ ฉันใดก็ดี ขอให้ตั้งอกตั้งใจ เราก็อายุสูงแล้ว อายุสูงแล้วนะ อายุสูงในที่นี้ คล้ายๆ กับไม้ริมฝั่ง หากว่าน้ำหลากมาเซาะไปๆ อ้าว ไอ้ต้นไม้ต้นนั้น ไม่เที่ยงนะ นั่น ล้มตึงนะ

และอีกประการ ไอ้การตายของเรานี่นะ ไม่รู้จักว่าตายวันไหนนะ ตายด้วยโรคอันใดนะ ป่าช้าอยู่ที่ไหนนะ นั่น เรารู้ได้แต่เกิดวันนั้น เดือนนั้น ปีนั้น อายุได้เท่านั้นนะ นั่น นี่แหละ นักปราชญ์นะ เกิดในโลกนะ เขาไม่ไว้ใจในชีวิตนะ รีบเร่งขวนขวายนะ ทานไม่มี รีบเร่ง ศีลไม่มี รีบเร่ง ผู้นั้นนะรีบเร่ง เตรียม เตรียมตัวเทียวนะนั่น เตรียมตัวขนตนให้ออกจากอบายภูมิทั้ง ๔ นะ นั่น สุคติโลกสวรรค์เป็นของเรานะ นั่น

และอีกประการหนึ่ง คล้ายๆ กับเตียงทองที่งามที่สุดนะ พระพุทธเจ้าแต่งไว้ในเทวโลกนะ นั่น คนจะนอนเตียงทอง ขึ้นเตียงทองของพระพุทธเจ้าได้ แหม พระองค์ต้องคัดเลือกเสียก่อน นั่น คนที่บาปหยาบช้าขึ้นไม่ได้ บุญวาสนาไม่มี เอื้อมไม่ถึงนะ นั่น มันเอื้อมถึงแต่อุบาสก อุบาสิกา บุตรของพระองค์จิตสะอาดนะนั่น จึงจะขึ้นนอนเตียงทองของพระพุทธเจ้าได้นะ ไอ้พวกนี้ขึ้นไปนะ ร่าเริง นอนกลิ้งเกลือกได้นะ นั่น คนไหนบาปหยาบช้าขึ้นไม่ได้ บุญวาสนาไม่ถึงนะ จิตสกปรกนะนั่น

นี้แหละ ฉันใดก็ดี ขอให้ตั้งอกตั้งใจ เอื้อเฟื้อในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เทียวนะ ไอ้สมบัติในโลกนะ ไม่ใช่ของใคร ไม่ใช่ของใครนะ เป็นของกลางประจำอยู่ในโลกนะ ดิน น้ำ ไฟ ลม อยู่คงที่เทียวนะ หากว่าเอาไปไม่ได้ ปู่ ย่า ตา ยายเอาสมบัติในโลกไปไม่ได้ แหม พระพุทธเจ้าก็เอาไปไม่ได้เทียวนะ นั่น **เกิดมาในโลกนะมาใช้ชั่วคราว ไอ้ดิน น้ำ ลม ไฟ ธนบัตร เงิน ทอง มาใช้ชั่วคราวนะนั่น ตายเอาไปไม่ได้นะนั่น คนอื่นมาเกิดสืบมรดกไป เอาไปได้แต่บุญแต่บาปอย่างเดียวนะ** ไอ้ที่จะไปเกิดข้างหน้านะ นั่น

นี้ให้สนใจให้มากทีเดียวนะ **อคฺคํ มนุสฺเสสุ** มันเลิศนะ ธรรมวินัยก็เลิศนะ ความเลิศเลิศในตอนนี้น่ะ นั่น มันฝังอยู่ในจิตอุบาสก อุบาสิกา นี้แหละ ฉันใด เมื่อท่านทั้งหลายได้สดับตรับฟังแล้ว **โอปนยิโก** น้อมจิตอยู่ในข้อวัตรนะ ปฏิบัติบูชา พุทธบูชา ธรรมบูชาสังฆบูชา ก็จะเห็นอานิสงส์ในพระพุทธศาสนาโดยง่าย

สมควรกับกาลเวลา ดังอาตมะ อาตมา วิชัสนามา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

เห็นอันหนึ่ง แล้วก็เห็นหมด

เทศนาอบรมพระภิกษุสามเณร และฆราวาส
ณ วัดเขาพุราง (ธุดงคนิมิต) อ.เมือง จ.กาญจนบุรี
๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๑

ตั้งโวหาร **ท่านอาจารย์มั่น** ท่านอาจารย์มั่น คณาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานภาคอีสาน เออ นั่งนะ พิงนะ เออ พระภิกษุสามเณรไปหาท่านอาจารย์มั่น บ้านผือ นาในอำเภอพรรณานิคม เป็นบ้านของท่านอาจารย์ฝั้น ท่านอาจารย์กู่ นั่น เวลาพระเณรไปศึกษาธรรมะ นั่น ท่านอาจารย์มั่นมักกล่าวว่า พวกท่านทั้งหลาย พวกท่านทั้งหลายนะ เมื่อเรียนกรรมฐานมาจากพระอุปัชฌาย์แล้ว นั่น พระอุปัชฌาย์แล้ว **กรรมฐาน ๕** หมายความว่า *เกสา โลมา นขา ทันตา ตะโจ* นะ นั่น อนุโลม ปฏิโลม นั่น ต่างคนต่างได้เรียนกรรมฐานมาจากพระอุปัชฌาย์แล้ว

และอีกประการหนึ่ง พระอุปัชฌาย์คนไหนไม่บอกกรรมฐาน ๕ ให้แก่กุลบุตรที่บวชใหม่ แปลว่า ทำลาย ทำลายมรรคผลนิพพานของกุลบุตรที่บวชใหม่นั้นประการหนึ่งนี้แหละ กรรมฐาน ๕ นี้สำคัญมากที่สุดนะ เกสา โลมา นขา ทันตา ตะโจ เอาธาตุสอนนะ เอาธาตุสอนจิตนะ **เอาธาตุสอนจิต ไม่ใช่เอาจิตสอนธาตุนะ** เอาจิตสอนธาตุนั่น พระอุปัชฌาย์ไม่บอกนี่ *มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา* ไม่ได้กล่าวเช่นนั้น กล่าวติดธาตุต้องแก้ธาตุนะนั่น หนามปักเอาหนามบ่งนะนั่น หนามปักเอาหนามบ่งนะ ไฟไหม้ที่ไหนต้องดับ ณ ที่นั่น คันที่ไหนต้องเกา ณ ที่นั้น นี้โวหารคำพระเถระผู้ใหญ่

ใน **หนังสือมุตโตทัย** นะ ใครๆ ก็ได้เล่าเรียนมาบ้างแล้ว ได้ดูตำรับตำราโวหารท่านอาจารย์มั่น ในระหว่างท่านมีชีวิตอยู่ ท่านแต่งหนังสือมุตโตทัย ในระหว่างที่ท่านตายไปแล้ว นั้น มหาบัวแต่งอีกที เรียกว่า อนุฎีกา สำคัญ ในหนังสือมุตโตทัย นะโม ๑ นะ-น้ำ โม-ดิน ๑ นั่น ก็ยกขึ้นสอนกุลบุตร ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา ก็ยกสอนกุลบุตร และอีกประการหนึ่ง นับ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ นะ นี่แหละ ๐ นะ นั่น ๐ ๐ ในที่นี้คือหมายความว่า **พระนิพพานสูญจากราคะ โทสะ โมหะ** ใครก็ดูแล้ว หนังสือมุตโตทัย ท่านอาจารย์มั่นท่านแต่ง และอีกประการนะ แก้บ้า **บ้า** ในที่นี้คือ หมายความว่า **ราคะ** ก็เป็นบ้าชนิดหนึ่ง **โทสะ** ก็เหมือนกัน **โมหะ** ก็เหมือนกัน นี้มันกรึง* อยู่ในดวงจิต ให้จิตแปร แปรไปตาม ราคะ โทสะ โมหะ นี้แหละ ท่านอาจารย์มั่นบอกว่าแก้บ้า แก้บ้านี้ทีเดียว แก้บ้าในที่นี้ หมายความว่าวิปัสสนากรรมฐาน สมถกรรมฐาน ๑ วิปัสสนากรรมฐาน ๑ พอรู้จริงเห็นจริงในอวัยวะร่างกายสังขารนะ

และอีกประการหนึ่ง พระอรหันต์ พระอรหันต์นะ ทำ โกฏฐาส* อันใดอันหนึ่ง คือหมายความว่า อันเดียวนะ อันเดียว อย่างองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าใช้อันเดียว **อานาปานสติ** อันเดียวนะ **ธาตุลม** ธาตุลมเชียว ขลังดีเชียว เห็นรู้แจ้งแทงตลอดไปถึงมรรคผลนิพพานได้เชียว อย่าเอาอันอื่นมาผสมนะ ธาตุลม เอาแต่ธาตุลม ธาตุดินอย่าเอา ธาตุน้ำ ธาตุไฟ อย่าเอา **เห็นอันหนึ่งแล้วก็เห็นหมด ธาตุทั้ง ๔ สหชาติซึ่งกันและกัน** อยู่นะ เอาหมดทั้ง ๔ ธาตุนั้นไม่ดี เอาธาตุเดียว จิตมันขลังดี ก็คล้ายกับว่า หยากไย่มันขึ้นนะ มันขึ้นๆ ขนาดใหญ่นะ นั้นประการหนึ่ง

กรรมฐาน ๕ นะ **เกสา โลมา นขา ทันตา ตะโจ** ๕ อย่างนะ เอาเป็นรวดเดียวไม่ได้ เกสา โลมา นขา ทันตา ตะโจ เอาทีละอย่างๆ นะ เฉพาะอย่างเดียวให้ถูกกับ **กรรมฐาน ๔๐** นั้นทีเดียว ให้ถูกกับ **จริต ๖** นะ **ราคจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต สัทธาจริต พุทธิจริต** นะนั่น

---

* กรึง = ตรึง

* โกฏฐาส = คำนี้หลวงปู่มักใช้เป็นภาษาพูดว่า *โกฏฐาน* ตามที่ในเทศน์บางกัณฑ์ ได้คงไว้ตามภาษาพูดของหลวงปู่

นี้แหละ พระเณรที่บวชในศาสนา ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ ถือธงชัยของพระอรหันตขีณาสพนะ เป็นเพศอุดมนะ เพศอุดมเชียวนะ เหตุนั้นให้ตั้งอกตั้งใจ ท่านเหล่านี้จะสืบพระพุทธศาสนาภายใน และอีกประการ คณะอุบาสก อุบาสิกา แม่ขาวนางชี เช่นนี้นะ ต้องทำความเพียรนะ ไหนเจริญทาน ทานในที่นี้คือหมายความว่า ทานอวัยวะร่างกายทุกส่วนนะ ไม่กล่าวถึงอามิสข้างนอกนะ นั้นทาน และอีกประการหนึ่ง รักษาศีลนะ ศีล ๕ สำคัญมาก ข้างต้น ศีล ๕ เทียว และในที่นี้ศีล ๘ อ้าว คือ ศีล ๘ ข้างต้น ศีล ๕ ข้างปลาย ศีล ๘ นะ ศีล ๕ ให้สำเร็จโสดา สกิทาคา และทีนี้ศีล ๘ ให้สำเร็จอนาคา ในธรรมะนั่น นี้ในตอนหนึ่ง ส่วนพระภิกษุสามเณร ศีล ๒๒๗ ศีล ๑๐ นะนั่น ฝ่ายนางภิกษุณี มี ๓ ชนิดนะ นางสามเณรี ๑ ศีล ๑๐ นางสิกขมานา สมาทานศีล ๖ ศีลนางภิกษุณี ๓๑๑ ปาราชิก ๘ นะนั่น นี้แหละให้ศีลๆ น่ะ ตามระยะ ระยะเช่นนี้ทีเดียว

นี่แหละ ขอให้นั่งสมาธิที่นี่เชียว ขาขวาทับขาซ้าย ๑ มือขวาทับมือซ้าย วางตัวให้กรง* เชียวนะนั่น ให้กรงเชียวนะนั่น **กายวิเวก ๑ วจีวิเวก ๑ มโนวิเวก ๑**

กายวิเวก ในที่นี้คือหมายความว่า เราอยู่ในที่นี้ อย่าให้กายนี่เนื่องกันนะ อย่าให้กายเนื่องกัน **ให้จิตเปลี่ยวเชียวนะ สำคัญว่าเราคนเดียวเกิดในโลกนะ เกิดในโลกนะ เจ็บคนเดียว แก่คนเดียว ตายคนเดียวนะ** นั่น ให้ตัดสินเช่นนั้น จิตอย่าให้เนื่องกันนะนั่น แล้วในที่นี้เราคนเดียว เราคนเดียวเชียวนะนั่น เป็นจิตเปลี่ยวนะ อย่าให้เกาะเกี่ยวกันนะ

และอีกประการหนึ่ง **วจีวิเวก** ในที่นี้ ในระหว่างที่พระนี่เทศน์ไป อ้าว ห้ามไม่ให้คุยกัน เสียงกระอุบกระอิบจะกลบคำพระที่เทศน์ไป นั้นประการหนึ่ง

และอีกประการ **มโนวิเวก** ในที่นี้ น้ำใจของเราต้องเปลี่ยวที่สุด ท่านว่าเปลี่ยวเชียวนะ ว้าเหว่นะนั่น และเมื่อว้าเหว่เปลี่ยวเช่นนั้นแล้ว **โอปนยิโก** น้อมเอาพระคุณของพระพุทธเจ้า **พุทโธ** ก็ผุดแทงขึ้นมาในดวงจิตทีเดียว บริกรรมว่า **พุทโธ พุทโธ พุทโธ** มานั่งอยู่ในดวงจิต ว่าความประหนึ่งดวงจิตนี้แล้ว นั่นจะเกิดมโนภาพใหญ่โตนะนั่น

---

* กรง = ตรง

และอีกประการหนึ่งนะ **ภาวนาพุทโธ** ในที่นี้นะ คือหมายความว่า ให้ละอดีตที่ล่วงแล้วมา คล้ายๆ กับถุยน้ำลายลงไปแล้วเลียกิน แม้ คนนี้น่าเกลียดนะ อันองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคห้ามทีเดียว ห้ามน้อมนึกเอาอดีตที่ล่วงมาแล้วนะ มาทับปัจจุบัน มันยกจิตไม่ขึ้นนะ จิตไม่สว่างไสว นั้นประการหนึ่ง อนาคตที่ยังไม่มาถึงนั้น อย่าอย่าคิดอย่านึกนะนั่น สิ่งใดยังไม่ถึง เราอย่ากล่าวนะ เขาเรียกว่าสมบัติบ้านะ และคิดถึงอนาคตข้างหน้านั้นมาทับปัจจุบันนะ มันยกจิตไม่ขึ้นนะนั่น

เหตุนั้น โยคาวจรเจ้าทั้งหลาย คณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย จงแหวกอดีตออกเสียก่อน แหวกอนาคตออกเสียก่อน มันเป็นภัยใหญ่นะ เพ่งพิจารณาปัจจุบัน *ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ วิปสฺสติ* ระลึกถึงธรรมในปัจจุบัน ธรรมะปัจจุบันนะ มันเคลื่อนที่มันบอกเหตุผลอยู่นะ มันไม่เที่ยงนะ *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* มันแปรอยู่เรื่อยๆ นะนั่น แปรอยู่เรื่อยๆ ทีเดียว

ธรรมะในที่นี้ คือหมายความว่า **เกิดขึ้นข้างต้น ความแปรในท่ามกลาง ความสลายในที่สุด** เรียกว่า ธรรมะในพระไตรปิฎกนะ ธรรมะของท่านอาจารย์มั่น นั่น หัว-๑ แขน-๒ ขา-๒ นี่อวัยวะร่างกายเป็นธรรมะนะ นี่แหละ และอีกประการหนึ่งนะ หัวใจของเรานี้ เอามือคลำหัวใจนะ เต้นตึ้กๆ เชียวนะนั่น นี้ไม่ใช่อื่นไกล ธรรมะในอวัยวะร่างกายสังขารของเรามันแปร มันแสดงเหตุผลอยู่ มันฉีดโลหิตนะ อ้าว เต้นตึ้กๆ ฉีดโลหิตเลี้ยงอวัยวะร่างกายทุกส่วนนะ มันบอกเหตุบอกผลอยู่เช่นนั้น นี่สำคัญ และอีกประการ จิตนิ่งอยู่นะ จิตนิ่งอยู่ นั้นจะเกิดอัศจรรย์ ธรรมเกิดขึ้นในดวงจิต สิ่งใดไม่รู้ก็รู้ขึ้นมาในดวงจิต สิ่งใดไม่เห็นก็เห็นขึ้นมาในดวงจิตนะนั่น อย่าเอาปริยัติเข้าไปผสมนะ เอ้า ให้คัมภีร์ทวง* ให้หลุดออกมาจากดวงจิตของเรานั่นเชียวนะ อย่าเอาปริยัติไปวัดนะ ไปวัดไม่ได้ **สนฺทิฏฺฐิโก** เห็นเองนะ **ปจฺจตฺตํ** เห็นเฉพาะในดวงจิตทีเดียว

---

* คัมภีร์ทวง หลวงปู่เคยอธิบายถึงคำนี้ไว้ในเทศน์ ที่วัดถ้ำมโหฬาร ก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๒๔ ว่า *"หากว่าจิตอยู่คงที่ด้วยสติสัมปชัญญะรักษาความสงบไว้ให้มั่นได้แล้ว จะเกิดสิ่งอัศจรรย์เกิดขึ้นในจิตนะ สิ่งไม่รู้ก็รู้ขึ้นมาในดวงจิตทีเดียวนะ สิ่งไม่เห็นก็เห็นขึ้นมาในดวงจิตทีเดียวนะ นี่ทีเดียวอัศจรรย์ เขาเรียกว่าคัมภีร์ทวง ทวงออกจากหัวใจนะ"*

ตามที่พรรณนามานี้แน่ะ เรียกว่า **สมถวิธี** สมถวิธีในที่นี้ต้องเดินไอ้นี่เสียก่อน เดินนี่เสียก่อนจึงขึ้นสู่วิปัสสนา ให้รู้จัก *ขณิกสมาธิ ๑ อุปจารสมาธิ ๑ อัปปนาสมาธิ ๑* ให้รู้จักไอ้ความนิ่งของจิตนะ เขาเรียกว่าเข้า **ฌาน** แห่งความเป็นหนึ่งของจิตนะ ในหนังสือมุตโตทัยนั่น และทีนี้น่ะ จิตเป็นหนึ่งแล้วเช่นนั้น ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนาทีเดียว นักค้นคว้าเทียว นักค้นคว้า ค้นคว้าของอวัยวะร่างกาย สังขารนะ ไม่มั่นไม่เที่ยงนะ ให้สอบสวนดูสินั่น ให้สอบสวนอยู่เรื่อยๆ ทีเดียว มันแปรอยู่นะ พระธรรมก็แปรอยู่เรื่อยๆ พระองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค ท่านสอนเรื่องความแปรอยู่เรื่อยๆ นะ สอนครูนะ ครูนะ สอนเรานะนั่น ครูหนึ่ง ธรรมชาติมีอยู่ในโลกเช่นนั้น ธรรมชาตินะ สอนนะนั่น แม้พระพุทธเจ้าไม่มาเกิดก็สอนอยู่เช่นนั้น นี้แหละเป็นสมบัติของพระโพธิสัตว์ที่จะเอาในตอนนี้น่ะมาตรัสรู้นะนั่น นั่นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งนะ พระปัจเจกนะ ก็เอาอันนี้น่ะ เอาธรรมชาติสอนจิตนะ จึงบรรลุนะ เป็นพระปัจเจกได้นะ

ส่วนพระอรหันต์นั้น อาศัยพระพุทธเจ้าเสียก่อน **สาวโก** ซึ่งแปลว่า ฟังคำสั่งสอนจึงได้สำเร็จนะนั่น นี้แหละ ฉันใดก็ดี ขอให้ตั้งอกตั้งใจให้มากที่สุดนะ ท่านอาจารย์มั่นท่านบอกว่า *อคฺคํ มนุสฺเสสุ*[*] มนุษย์เลิศนะ เลิศกว่าพระอินทร์ พระพรหม มนุษย์นะนั่น แล้วก็เลิศกว่าอบายภูมิทั้ง ๔ นะ มนุษย์นะ คติอันอุดมนะ เหตุนั้น พระพุทธเจ้าเป็นชาติมนุษย์ ๑ พระปัจเจกเป็นชาติของมนุษย์ ๑ พระอรหันตขีณาสพทั้งหลายก็เป็นชาติมนุษย์ ๑ เหตุนั้น **บารมี** สร้างบารมีในมนุษยโลกให้สำเร็จดังที่กล่าวมาเพราะอาศัยมนุษย์นะ **สมบัติ** เกิดขึ้น ๓ ชนิด *มนุษย์สมบัติ ๑ สวรรค์สมบัติ ๑ พระนิพพานสมบัติ ๑* มันก็เกิดออกมาจากชาติมนุษย์นะนั่น มนุษย์ *อคฺคํ มนุสฺเสสุ* มนุษย์เลิศทีเดียว แม้ธรรมวินัย ศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็เป็นของเลิศนะนั่น คล้ายๆ กับว่าผ้ากนกที่ประณีตนะ ประณีตงามที่สุดนะ ย่อมได้รับด้ายที่ประณีตเย็บนะ

---

[*] อคฺคํ มนุสฺเสสุ มาจากหนังสือ *มุตโตทัย* ในบทอรรคฐานเป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน ความเต็มว่า อคฺคํ จานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ท่านอาจารย์มั่น แปลความว่า ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเป็นเลิศนั้น เป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

นี่แหละมนุษย์ มนุษย์นะ เป็นที่ประชุม เปรียบเหมือนประเทศไทย ประเทศไทย ๗๒ จังหวัด รถไฟประชุมอยู่ในหัวลำโพงแห่งเดียว นี้แหละ ไอ้สวรรค์นิพพานก็ประชุมในมนุษย์เชียว นรก เปรต อสุรกาย ก็ประชุมที่มนุษย์นะนั่น มันผลิออกไปตั้งหลายอย่าง มนุษย์มันผลิออกไปหลายอย่าง กุศลก็ได้ อกุศลก็ได้ นิพพานก็ได้ แล้วแต่ **อกุศล** หมายความยังไง *มนุสฺสนิรยิโก ๑ มนุสฺสเปโต ๑ มนุสฺสติรจฺฉาโน ๑* นั่น ก็ออกมาจากชาติมนุษย์ทีเดียวนี่ และอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์ ก็ออกมาจากชาติมนุษย์นะนั่น เหตุนั้น เราได้เป็นชาติมนุษย์แล้ว ให้ตั้งอกตั้งใจ นี้แหละ เราได้ชาติประเสริฐแล้ว เลิศแล้ว ให้ตั้งอกตั้งใจ ตั้งใจให้มากทีเดียวนะ อุทิศนะ ชีวิตนะ ในพระพุทธศาสนาเชียวนะนั่น

บริกรรมภาวนาพุทโธ มี ๓ ชนิดนะ ชนิดอย่างต่ำ ภาวนาพุทโธๆ อย่างเดียวนะ ให้เกิดปัญญา เกิดความรู้ความฉลาดขึ้นในดวงจิตนะนั่น ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ภาวนาคล้ายๆ กับยึดสังฆาฏิของพระพุทธเจ้าให้มั่นนะ ให้มั่น อย่าให้เคลื่อนที่นะนั่น นั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง ไอ้ชีวิตของเรา เป็นของรักที่สุดนะ ของรัก ใครที่ไม่รักชีวิตไม่มี แม้สัตว์เดรัจฉาน เขาก็รักชีวิตเหมือนกันนะนั่น ความรักชีวิตนี้น่ะ ให้ชีวิตของรักนี้จะบูชาไว้ในที่ไหนน่ะ ต้นไม้ไม่ควร ภูเขาเลากาไม่ควรเชียวนะ ตัดหัวถวายในพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้าเทียวนี้ เราให้ชีวิตเป็นทาน เราให้ของรักเป็นทาน เราจะต้องได้ของที่รักของที่พึงใจ เหตุดี ผลต้องดีนะนี่ ให้เชื่อกรรม ให้เชื่อผลของกรรม ให้ได้ผล ได้จริงๆ เชียวนะนั่น

วิปัสสนา นี่ขอให้ตั้งอกตั้งใจ วิปัสสนาในที่นี้ ค้นคว้า ค้นคว้า ในหนังสือมุตโตทัยว่า *อฏฺฐิ* กระดูกนะ กระดูก กระดูกนะนั่น หนังสือของท่านเจ้าคุณลี วัดอโศการาม ท่านได้พิจารณาอานาปานสติ เหมือนพระพุทธเจ้าทีเดียวนี่ *อฏฺฐิ* กระดูก ในที่นี้คือหมายความว่า กระดูกบนศีรษะยังไง กระดูกขายังไง เยื่อในกระดูกยังไง ติดต่อลงมาถึงคอนะ เป็นแว่นๆ ลงไปนะ บั้นเอวนะ ลงไป ลงไป นะนั่น ถึงเท้านั่น แต่เท้าขึ้นมาถึงศีรษะ แต่ศีรษะลงไปถึงเท้า อนุโลม ปฏิโลม ตั้งร้อยครั้ง พันครั้ง แสนครั้ง ทีเดียวนะนั่น นั้นแหละ จะเกิดความรู้ที่เดียว จิตอยู่ที่ไหนก็เกิดความรู้ที่เดียวนี้

หนังสือมุตโตทัยพระอาจารย์มั่นว่า พระอรหันต์นะ ทำโกฏฐาส อันใดอันหนึ่งนะนั่น ขึ้นๆ ลงๆ อยู่นะนั่น โกฏฐาส โกฏฐาส **โกฏ** นี้แปลว่าทำให้มากนะนั่น ถึงจะเอาตัวรอดออกจากอบายภูมิทั้ง ๔ นะนั่น โกฏฐาสอันใดอันหนึ่ง เหตุนั้น พิจารณากระดูกแต่ศีรษะลงไปถึงเท้า แต่เท้าโกฏฐาสนะนั่น ความรู้ความฉลาดในดวงจิตเกิดขึ้นเสียแล้วนั่น นี่เทียววิปัสสนา ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนานั้น นักค้นคว้า *หากว่าเหนื่อยแล้วเหนื่อยแล้วนะ นั่นต้องพักในสมาธิ ไม่พักไม่ได้ ต้องพักในสมาธิทีเดียว* **วิปัสสนากับสมถะ ต้องอาศัยกันนะ ทิ้งกันไม่ได้** เช่น บุคคลเกิดในโลกนะ กายกับจิตทิ้งกันไม่ได้ มีแต่จิตอย่างเดียว กายไม่มี ไม่ได้ มีแต่กายอย่างเดียว จิตไม่มี ไม่ได้ มีแต่จิตอย่างเดียว กายไม่มี มีแต่กาย จิตไม่มี ใช้ไม่ได้ มันอาศัยซึ่งกันและกันเช่นนี้ทีเดียว

วิปัสสนา นักค้นคว้านะ นักค้นคว้า ในที่นี้น่ะ เดาเอาเองเสียก่อนนะ ให้บรรลุทีเดียวไม่ได้ เดาเอาเองว่ากระดูกชิ้นนั้น ชิ้นนั้น กะประมาณเอาเองเสียก่อน คาดคะเนเสียก่อนนะ อ้าว กระดูกเป็นยังงั้น ยังงั้นทีเดียวนะนั่น หากว่าทำบ่อยๆ ทำเรื่อยๆ ไป อ้าว คล้ายๆ กับตีเหล็ก ตีลงไป ตีลงไปนะ อ้าว แจบจม* เองเทียว ท่านอาจารย์มั่นท่านว่านะ แจบจมเองนะนั่น รู้ขนาดเอง นั่น นักค้นคว้านะ เดาเอาเองเสียก่อน ประมาณเอาเองเสียก่อน คาดคะเนเองเสียก่อนนะ ทีแรกนะนั่น ทำไป ทำไป อ้าว ความรู้กว้างขวางความรู้ความฉลาดน่ะ ลึกซึ้งลงไปนะนั่น เอ้า เกิด **ญาณทัสนะ** นะ

ไอ้ความเดาเอาเอง กะประมาณเอาเองนั้น คาดคะเนเอง อาจสูญหายไป มันไม่รู้จริงนะนั่น เกิด **ญาณทัสนะ** ณ ที่นี้นะ เออ **ญาณ** เป็นความรู้ของพระอรหันตขีณาสพ **ญาณ** แปลว่า เครื่องรู้ **ทัสนะ** แปลว่า ความเห็น เห็นธรรมะ เห็นอวัยวะร่างกายสังขารม้างออก ม้างออก มันม้างกาย ม้างอนุสัยนะ กำลังวิปัสสนานะ มันล้างเช็ดหัวใจให้สะอาดนะ เป็น**สมุจเฉทปหาน** นะนั่น มันล้างกิเลสออกนะ ไอ้ราคะ โทสะ โมหะล้างออกนะนั่น เมื่อความอัปรีย์จัญไรออกจากหัวใจแล้วนั่น ไอ้ความบริสุทธิ์ของจิตมี

---

* แจบจม = การกะประมาณได้อย่างเหมาะสม ในการชุบเหล็กตีเหล็กให้ได้เหล็กทั้งเหนียวทั้งคมพอดี หรือความเหมาะสมในการนวดดินสำหรับงานปั้น

จิตของพระอรหันต์นะนั่น ความปกติของจิตมี หนึ่ง และอีกประการ **อกุปปธรรม** จิตไม่กำเริบนะนั่น จิตคงที่ บรรดาจิตพระพุทธเจ้าและจิตพระอรหันต์คงที่ดีแล้ว ไม่แปรผันเหมือนกับจิตพวกเราที่ยังมีกิเลสอยู่นะ เพราะยังไงนะ อ้าว วิปัสสนาล้างเช็ดดีแล้ว เพราะยังไง อ้าว สมถะล้างเช็ดดีแล้วนะนั่น

จิตปกติเป็นอมตะ อมตะในที่นี้ คือหมายความว่าจิตไม่เคลื่อนที่ ไม่ตาย และไม่ตายด้วย ไม่เกิดอีกด้วยนะนั่น คงที่นะนั่น นี้เป็นเครื่องตัดสินจิตของพระอริยเจ้าเป็นเช่นนั้น ม้างกาย จิตเดิน เดินแล้วก็พักในสมาธินะ คล้ายๆ กับพวกเรานะ ไปกรุงเทพฯ ขี่ม้าไปนะ ไปรวดเดียวมิได้นะ ม้าตายเชียวนะนั่นไม่พักนะ ขี่ไปๆ เท่านั้น หลักนะต้องหยุดต้องเดินนะ หายเหนื่อยพอแล้วก็ต้องไปอีกนะนั่น

นี้แหละฉันใด ทำชำนาญสมถะนั้นประการหนึ่ง ชำนาญทางวิปัสสนานั้นประการหนึ่ง ชำระในดวงจิตนะ ให้ขาวสะอาดนะ ม้างกาย* *ม้างกาย นี้เรียกว่า ปฏิภาคนิมิต ทางภาคอีสานเขาใช้ว่า ม้างกาย ม้างเรือนม้างชานออกนะ* อย่าติดสุข ให้ปลงอีกนะ ทางพระไตรปิฎกว่าปฏิภาคนิมิตนะ ทำให้ขยาย ให้เล็กให้ใหญ่ได้เทียว ของอวัยวะร่างกายทุกส่วนนะ นี้เป็นปฏิปทาของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีแต่เพียงสมาธิทีเดียวไม่ได้ ท่านอาจารย์มั่นบอกว่า โยคาวจรเจ้าทั้งหลายนะ มันติดสมาธินะ ติดฌานสมาบัตินะ ติดความสุขนะนั่น นี่แหละ ไปเกิดพรหมโลกมาก ไปเกิดในพรหมโลกมาก เพราะมันอ่อนทางวิปัสสนานั่น และอีกประการ ฤาษีชีไพรต่างๆ นะนั่น ท่านเหล่านี้ติดฌานสมาบัติ เหาะเหินเดินอากาศได้นั่น และติดความสุขนั่น ติดฤทธิ์นะนั่น อ่อนทางวิปัสสนา ไม่เหมือนศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าบริบูรณ์ฌานสมาบัติ ๑ บริบูรณ์วิปัสสนา ๑ ล้างเช็ดอวัยวะทุกส่วน ไม่ติดชาติภพ ไม่เกิดอีกทีนะนั่น สำคัญในตอนนี้ทีเดียว สมถะนั้นไม่ให้สำเร็จได้ก็เพราะอย่างไร คล้ายๆ กับว่า **หินทับหญ้า** ทับหญ้านะ เอาหินออกแล้ว หญ้าย่อม

---

* ม้างกาย = การพิจารณาแยกอวัยวะร่างกายออกเป็นส่วนๆ เหมือนกับการรื้อบ้านออกจากกันทั้งหลัง เป็นปฏิภาคนิมิต หรืออุบายวิปัสสนาวิธี ที่หลวงปู่ใช้ประจำ และแนะนำศิษย์ให้กระทำอยู่เสมอๆ

เกิดขึ้นอีกที นั่น ยังมีเชื้อเจริญอยู่นะนั่น อำนาจวิปัสสนาสำคัญนักเชียว รู้แจ้งแทงตลอดนะนั่น รู้แจ้งแต่ศีรษะ แทงนะ แทงตลอดนะ รู้แจ้งแทงตลอด **นิโรโธ** ทำว่าแจ้งแล้วแทงตลอดไปถึงเท้านะ แทงตลอดไปถึงศีรษะนะ **อนุโลม ปฏิโลม** ร้อยครั้ง พันครั้ง แสนครั้ง ตั้งโกฏิๆ นะ จึงสำเร็จได้ ให้ชำนาญมากที่สุดนะ **ชำนาญทางสมถะหนึ่ง ชำนาญวิปัสสนาหนึ่ง ทั้งสองชนิดเทียว อันนั้นแหละ กำลังสองชนิดนี้นะ จะล้าง ล้างอวัยวะร่างกาย ล้างอนุสัยของจิตไม่ให้ผุดอีกทีนะนั่น**

อดีต อดีตนั้นนะคือหมายความยังไง มันเป็นอันตรายอย่างที่พูดมานะ อดีตนั้นอย่างพระมหาบุรุษ ระหว่างออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งนั้น เขาเรียกว่าเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร เป็นลูกกษัตริย์ เป็นมกุฎราชกุมารของเจ้าสุทโธทนะ แล้วได้บำเพ็ญพรตอยู่ที่แคว้นมคธ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา และที่ต้นโพธิ์นะนั่น ระยะ ๖ ปีนั้น วันหนึ่งพระมหาบุรุษกรึกกรอง[*] อดีตนะ อดีต แหม เรานี้เป็นกษัตริย์ในกรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งนั้น เป็นกษัตริย์ปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการเทียว แหม ประชาชนได้รับความสุขมาก นั้นประการหนึ่ง พระมหาบุรุษกรึกกรองอดีตนะนั่น

ที่สอง นางสนมถึงหกหมื่นนะ นางสนมหกหมื่นนี้ ล้วนแต่เป็นในวงศ์กษัตริย์ออกมา ๒ ตระกูล ตระกูลสมเด็จพ่อสุทโธทนะครึ่งหนึ่ง ตระกูลสมเด็จแม่สิริมหามายาครึ่งหนึ่ง นั่น กรึกกรองนางสนมทั้งหกหมื่น นั้นประการหนึ่ง สองชนิดแล้ว กรึกกรองนางพิมพานะนั้น เป็นนางเอกนะนั่น กรึกกรองมกุฎราชกุมารราหุลเกิดใหม่ๆ นี้แหละภัยใหญ่ที่สุดนะ เป็นภัย เป็นพญามารขี่ช้างมาบ้าง ร้องโห่มาบ้างทีเดียวนะนั่น มาใน ๘ ทิศ ๔ ทิศ นะ เหตุนั้น พระมหาบุรุษสะดุ้งพระทัยกลัวเกรงมากทีเดียวนะ อ้าทีนี้เอามือออกจากหน้าตัก วางมือออกจากท่าสมาธินะ มันไม่ทับ มือขวาไม่ทับมือซ้ายเสียแล้วนั้นนั่น สะดุ้งพระทัย เอามือประสานออกวางหน้าตักนะนั่น นี้อันตรายอันตรายนะ

---

[*] **กรึกกรอง** = สำเนียงของหลวงปู่ สำหรับคำว่า ตรึกตรอง

อดีต อันตรายอดีตนะ อันตราย **อดีตทับปัจจุบัน ปัญญาปัจจุบันยกจิตไม่ขึ้น** เพราะยังไง หัวใจโง่เง่าเต่าตุ่นนะ ไม่อาจจะฉลาดรู้อรรถรู้ธรรมในขณะนั้น **แม้อนาคตก็เหมือนกันนั่น อันตรายคล้ายๆ กับอดีตนะนั่น เหตุนั้นต้องเพิกอดีตเสียก่อน เพิกอนาคตเสียก่อนนะนั่น ดึงเข้ามาในปัจจุบัน**

ปัจจุบัน อา ปัจจุบันนะ ไอ้ความแปรของสังขารก็เกิดขึ้นปัจจุบันนี้ ความรู้ ความฉลาดก็เกิดในปัจจุบัน คล้ายๆ กับว่า เราจะดูหน้าตาของเรานะนั่น ในบึงหนึ่ง บึงหนึ่ง มีแหนคลุมอยู่ อ้าว พิจารณาดูอวัยวะหน้าตาของเราไม่เห็น ต้องแหวกแหนออกซะก่อน เห็นน้ำใสสะอาด ดูเงาของตัวสะอาดนะ รู้นะ รู้หน้าตาของเราเป็นเช่นนั้นๆ อวัยวะเป็นเช่นนั้นๆ รู้หน้าทีเดียว แหม ฉันใด รูปกิเลสของเราเป็นยังงั้นๆ รูปวาสนาของเราเป็นยังงั้น จะดำเนินมรรคผลนิพพานได้หรือเปล่านั่น รู้ทีเดียว เป็นเครื่องวัดในระหว่างนั้นทีเดียว **ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ วิปสฺสติ** ระลึกถึงมรรคธรรมปัจจุบัน

และอีกประการนะ *พราหมณ์ พราหมณ์ผู้เพ่งอยู่ ย่อมแก้ความสงสัยได้นะ* มันเพ่งอยู่ปัจจุบันนี่ มันแลเห็น *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* อยู่ปัจจุบันนี่ นั่น มันม้างกายปัจจุบัน ม้างอนุสัยปัจจุบันให้สำเร็จในปัจจุบันนะนั่น นี้ให้สนใจให้มากนะ

ความสงบอารมณ์ อารมณ์สมถะ และอีกประการหนึ่ง **ไตรลักษณ์** นั้น *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* ระยะ ๓ อย่างนี้น่ะ เป็น **รากกรรมฐานอุกฤษฏ์** ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่จะมาเกิดในโลกนะ เป็นกรรมฐานของพระปัจเจกนะ ซึ่งจะมาเกิดในโลก และนี่เป็นกรรมฐานที่พระพุทธเจ้าสอนสาวก ให้ตรัสรู้ตามพระองค์นะ **สาวโก** ซึ่งแปลว่าฟังคำ เมื่อฟังคำแล้ว พระองค์ก็สั่งให้พิจารณา **ไตรลักษณ์** *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* นะนั่น เหตุนั้น เมื่อกุลบุตรที่บวชมายังธรรมวินัยนั่น ปฏิบัติตามศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ไตรลักษณ์นะนั่น ต้องได้สำเร็จเป็นพระอรหันตขีณาสพ เอาปุถุชนนะเป็นพระอรหันต์นะ ท่านอาจารย์มั่นท่านบอกว่า พระอรหันต์มาจากไหน มาจากหัวใจของปุถุชน มาจากราคะ โทสะ โมหะ อรหันต์มาจากที่นั่น ฝึกปรือมาจากที่นั่น เดินมรรคมาจากที่นั่นนะ

ยกตัวอย่าง เจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร มีนางสนมถึงหกหมื่นนะ เครื่องบำเรอของเธอนะนั่น แล้วทีนี้นางพิมพาน่ะนางเอกนะ ยังหลงอยู่นั่น หลงโลกโลกีย์อยู่นะ ไม่หลงไม่ได้ ไม่หลงน่ะทีนี้น่ะจะได้มกุฎราชกุมารราหุลมาจาก ณ ที่ไหนล่ะ และทีนี้พระองค์น่ะ ทำทุกรกิริยาถึง ๖ ปีนะนั่น กลั่นกรองออกมาจากหัวใจนะนั่น เหตุนั้นท่านพระอาจารย์มั่นท่านบอกว่า อรหันต์มาจากราคะ โทสะ โมหะ นะ

ธรรมดาดอกบัวนะ ดอกบัวมันมาจากโคลนตมนะ มันผลิออกมาจากโคลนตมเป็นลำเป็นต้นมานะนั่น แล้วเวลาดอกบัวมันขึ้นพ้นน้ำ มันรับแสงพระอาทิตย์แย้มบานนะนั่น มันมาจากไอ้ของชั่วทั้งหลาย มันมาจากไอ้ของไม่ดีนะ ของโสโครกนะ มาจากกามทั้งนั้นนะนั่น

นี้แหละ ท่านอาจารย์มั่นท่านกล่าวว่า ดูถูกไม่ได้ ไอ้กามาพจร *กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ* ไอ้ญาณของกามาวจรมันฉลาดรู้ได้ทีเดียวนะนั่น ฉลาดกลั่นกรองออกมา หูฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปแล้วนะปฏิบัตินะ พยายามเจริญ ของอัปรีย์จัญไรไม่ผดุงจิตนะนั่น แล้วก็เป็นพระอรหันต์ขึ้นมาในดวงจิตนะนั่น นี้ทีเดียว แล้วเดินมรรคให้ถูกนะ **มรรคสำคัญ** *ปัญญาเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ* แต่ถ้ามันไม่เห็นชอบจริง ไม่เห็นชอบจริงมรรคนั่น มันเห็นอวัยวะร่างกายสวยงามนะนั่น มันเห็นอายุยืนนั่น ผิดที่เดียวนะนั่น เดินถูกนั่นคือ หมายความว่าอวัยวะทุกส่วนเป็น *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* ความแปรอยู่เสมอนะ กินเข้าไป แปรท่ามกลางมันทำงานตึ้งตั้ง ตึ้งตั้ง มันย่อยอาหารนะ นั่นละ ทีนี้มันสลายในที่สุดนะ เป็นอุจจาระปัสสาวะ จิตมันออกเก้าทวารนะนั่น

นี่แหละให้เห็นยังงี้ จึงได้เห็น จึงได้เห็นว่า เห็นชอบ เห็นชอบนะ เห็นชอบตามศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านะนั่น มันเห็นผิดได้มากทีเดียวนะ ไม่ตรงตามศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มันผิดนะ มันแก้จิตของตัวผิดนะนั่น ไอ้ราคะก็แก้ไม่ได้ โทสะก็แก้ไม่ได้ โมหะก็แก้ไม่ได้นะ มันถือทิฐิ ไอ้มานะ ไอ้ราคะ ทีเดียวนะมันไม่ไปตามศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านะ มันนะปฏิบัติตามกิเลสของตัวนะนั่น

อ้าว ปฏิบัติไป ปฏิบัติไปนะ อ้าว ตัวมันไม่ถึงนะ ไม่ถึงธรรมะธัมโมนะนั่น อ้าว เป็นสำคัญว่าศาสนาเสื่อม เสียแล้วนั่น มันตัดสินหัวใจไอ้กิเลสของตัวนะ ไม่ตัดสินในธรรมนะนั่น

บรรดาพระกรรมฐานทุกวันนี้น่ะ คณาจารย์หัวกะทินะ ไปถามอย่างท่านอาจารย์ขาวนะ ท่านอาจารย์ฝั้นนะ ไม่มีศาสนาจะเสื่อม คงที่อยู่ เสื่อมบุคคลนะ เสื่อมบุคคล บุคคลมันวัดตามกิเลสของตัวนะว่าเสื่อม เสื่อมนะนั่น มันไม่เสื่อม แท้ที่จริงตัวของเรานี้เองขี้เกียจขี้คร้านนะนั่น ไม่สนใจในทางธรรมนะ ไม่เดินตามโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มันเดินตามลัทธิกิเลสของตัวนะนั่น มันไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มันไม่เยือกเย็นนะนั่น

อย่างที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคสอนพวกชฎิล ๓ คนพี่น้องนะ อุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ คยากัสสปะ ๓ คนพี่น้อง ทำทุกรกิริยาริมแม่น้ำใหญ่ ริมทะเลนะนั่น พวกนี้ถือตำราพราหมณ์บูชาไฟนั่น แล้วทีนี้อาบน้ำล้างบาป ให้บาปให้ไหลไปตามกระแสน้ำทีเดียวนี่ ไอ้พวกนี้ทีเดียวบูชาไฟ ทีนี้พระพุทธเจ้าสัญจรไปองค์เดียวนั่น พระองค์ทรมานปัญจวัคคีย์เสร็จแล้วนั่น ให้พระปัญจวัคคีย์ประกาศศาสนาต่อไป ต่อไปพระองค์ก็ทรมานมนุษย์ ๓๐ นะนั่น ไปหาหญิงนะเออ หญิงแพศยานะ พระองค์สอนว่าให้หาตัวนะนั่น

ทรมานพวกนั้นได้แล้วนะ ต่อจากนั้น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคไปหาอุรุเวลกัสสปะ นทีกัสสปะ ในครั้งนั้น พระองค์ไปถึงแล้วนะ ตถาคต *"ขอพักในอาวาสของเธอได้ไหม"* อุรุเวลกัสสปะว่า *"ไม่ได้ ลูกศิษย์ของข้ามาก มาก ไม่ได้ กุฏิไม่ว่างนะ ขอเชิญสมณโคดมไปข้างหน้าเถิดนะ"* ชฎิลนะนั่น ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ตรัสว่า *"อย่ากระนั้น ธรรมดาพระอาคันตุกะมานะ อ้าว ไม่ควรส่งเดชให้ไป ควรให้ ให้อยู่อาศัยในนี้เทียวนะ"* พระพุทธเจ้าบุกพูดนะนี่ อุรุเวลกัสสปะบอกว่า *"ไม่ว่าง ไม่ว่าง กุฏิไม่ว่างนะ กุฏิไม่ว่างนะ ขอให้พระสมณโคดมไปข้างหน้า ว่างอยู่แต่ที่บูชาไฟ ที่บูชาไฟว่าง แต่นาคร้ายกาจอยู่ที่นั่น เธอจะอยู่ได้ไหม"* นี้อุรุเวลกัสสปะพูดกับองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคในครั้งนั้น ไม่มีการอ่อนน้อมทีเดียว สำคัญว่านักพรต

เหมือนกันนั่น แล้วก็อุรุเวลกัสสปะสำคัญเธอนะเป็นอรหันต์นะนั่น อรหันต์กิเลสนะ วัดน่ะหัวใจของตัวราคะ โทสะ โมหะ ไม่ใช่อรหันต์ดีนะ อรหันต์ปลอม ปลอมเหมือนกับพวกเราวัดอยู่ทุกวันนี้น่ะ เชื่อจิตของตัวนะนั่น

ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ตรัสว่า *"ได้ ตถาคตอยู่ที่ไหนก็ได้ เที่ยวอยู่ครัวไฟก็ได้"* *"เธอไปพักได้เหรอ"* ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคไปในครัว อ้าว ไหนนาคตัวนั้นพ่นพิษใส่พระองค์ แหม ไม่ใช่เล่นนะ พระองค์ก็ปลดพิษนะ ทรมานนาคได้ เมื่อทรมานนาคได้เช่นนั้น จับนาคเข้าในบาตรเชียว เอาฝาปิดไว้นะ แล้วพระองค์ก็เจริญภาวนาเรื่อยๆ ไป รักษาอิริยาบถทั้ง ๔ นะนั่น

ระหว่างนั้น ไอ้ชฎิลๆ วิตกมากทีเดียวนะ แหม สมณโคดมรูปร่างสวยงามนะ ลักษณะมหาบุรุษของเธอสวยกว่าพวกเรามากหลายคน หลายชั้นหลายเชิงเชียวนะ รูปร่างสวยนะนั่น แหม คราวนี้แหละ สมณโคดมจะต้องตาย นาคจะพ่นพิษหรือฆ่าตาย อย่างงั้นอย่างงี้เชียวนะนั่น แล้วทีนี้ ชฎิลถึงเวลาเช้าเข้าไป อ้าว เห็นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคนั่งประทับอยู่นะ เขาถามว่า *"นาคไปที่ไหนสมณโคดม"* อ้าว ตถาคตจับเข้าในบาตรแล้วนั่น

ตอนนั้นชฎิล แหม หนักใจ ไอ้นาคนี่เป็นที่บูชาของพวกเรา ก็ทำไมสมณโคดมจับใส่ในบาตรได้นะ แหม อัศจรรย์จริงนะนั่น แต่ถึงกระนั้น สู้เราไม่ได้ เราเป็นพระอรหันต์ นี่แหละอรหันต์ปลอมนะนั่น โทษในศาสนา บอกว่ามรรคผลเสื่อมแล้ว มันวัดในดวงจิตของตัวนะ ไม่วัดตามศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มันไม่เชื่ออริยสัจ มันเชื่อราคะ โทสะ โมหะ ในดวงจิตของตัวนะนั่น นี้ทีเดียวนี่

แล้วก็ต่อมา ต่อมา แหม ไอ้ชฎิลๆ นะ **ฌานสมาบัติ** เขาได้นะ เขาเหาะเหินเดินอากาศได้นะ นั่น แต่ว่าเขาอ่อนทางวิปัสสนา วันหนึ่งพระองค์คิดในพระทัย อ้าว ไม่ได้ ไอ้พวกนี้ต้องแสดงด้วยฤทธิ์ทีเดียวนะ ไม่ด้วยฤทธิ์ไม่ได้ เพราะยังไง ไอ้ฤทธิ์ของเขาก็มีอยู่แล้ว ฌานสมาบัตินะ

ตอนนั้นทำให้น้ำหลากมา แหม น้ำหลากมาเชียวนั่น หลากมานะ พระพุทธเจ้าเดินจงกรมอยู่พื้นน้ำโน่นเทียว แหม ฝุ่นไหลกุบ* นะนั่น ไอ้พวกชฎิล อ้าว สมณโคดมคงจะตายแล้วนั่น น้ำท่วมตายแล้วกระมังนะ ขี่เรือไปดู อ้าว เห็นพระพุทธเจ้าเดินจงกรมอยู่พื้นน้ำเชียวนะ อ้าว สมณโคดม แหม หลากใจจริงนะนั่น อัศจรรย์นะ แต่สู้เราไม่ได้ เราเป็นอรหันต์นะ อรหันต์ขี้บ้า มันเกิดขึ้นในดวงจิตของเธอแล้วน่ะ เปรียบเทียบเชียวนะนั่น

อีกสมัยหนึ่ง ชฎิลจะทดลองฤทธิ์ของพระพุทธเจ้านะ วันหนึ่งใครไปเอาผลมะม่วงป่าหิมพานต์มาทันท่วงทีได้นะ ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค อ้าว ไปก่อนนะ ไปก่อนตถาคต ตถาคตไปทีหลังนะ ชฎิลเหาะไปแล้วนะ พระองค์เอามาก่อนแล้วนะ อ้าว ชฎิลนะหลากใจจริงนะ สมณโคดมมาก่อนเรานะนั่น แหม ยังสู้เราไม่ได้ เราเป็นอรหันต์นะ อรหันต์ขี้บ้า เกิดขึ้นในดวงจิตเสียแล้วนี่น่ะ

ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค อ้าว ไม่ได้ ธรรมดาพวกชฎิลถึงเวลาเช้าอาบน้ำ สระหัวมัวเกล้าให้เคราะห์กรรมไหลไปตามกระแสน้ำนะ อินเดียมันหนาวจัด ธรรมดาชฎิลอาบน้ำยังไม่ทันสว่าง เช้าตรู่นะ ขึ้นมามากมาย สั่นคล้ายๆ กับลูกนกสั่นนะ หนาวนะนั่น ผ่าฟืน ตั้งไฟผิง แหม ยืนผิงบ้าง นั่งผิงบ้าง ให้อุ่นนะนั่น เพราะอาบน้ำมาใหม่ๆ ปฏิบัติอย่างงั้นเรื่อยๆ มานะ วันหนึ่ง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเพ่งฤทธิ์เชียว ชฎิลๆ อาบน้ำขึ้นมา อย่าให้ผ่าฟืนแตกนะ อธิษฐานเสร็จนะ แหม ชฎิลขึ้นมาอย่างที่เคยมานะ มาผ่าฟืน ยังไงไม่แตกเสียแล้วทีเดียวนะ ขวานก็บั่น พร้าก็บั่นทีเดียวนะ ผ่าตั้ง ๒-๓ ชั่วโมงนะ ชฎิลหนาวจัดนะ คล้ายๆ กับลูกนก

ชฎิลคนหนึ่งคิดหลากใจ อ้าว เรื่องนี้น่ะไปถามสมณโคดมเสียก่อนเป็นยังไง ว่าทำไมผ่าฟืนไม่แตกเหมือนเก่างั้นนะ เหมือนอย่างที่ผ่านมานะ ไปถามองค์สมเด็จ

---

* ฝุ่นไหลกุบ = สภาพทางจงกรมที่เป็นดินฝุ่น (อยู่ภายในวงล้อมของน้ำ ที่พระพุทธเจ้าทรงเดินจงกรมอยู่ด้วยพุทธปาฏิหาริย์ ขณะที่น้ำไหลบ่าท่วมบริเวณนั้นมีระดับสูง แต่ยังทรงเดินจงกรมอยู่ได้) โดยพระบาทที่ย่างจงกรม ย่ำลงในดินฝุ่นมีเสียงดังกุบๆ

พระผู้มีพระภาค อ้าว ได้ อ้าว ผ่าไป ผ่าไป มันผ่าแตกเสียด้วยนะนั่น เมื่อผ่าแตกแล้วผิง อ้าว ผิงได้เชียว อบอุ่นเชียวนั่น

นี้แหละ หัวใจชฎิลมันลงไปแล้ว อัศจรรย์นะ แหม สมณโคดมนะนั่น ทำไมมีฤทธิ์มากนักนั่น หัวใจชฎิลนะลงไปแล้ว เชื่อศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในสมัยนั้นนะ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคท่านตรัสว่า *"นั่น เธอนะ อรหันต์ปลอมนะ อรหันต์ปลอมนะนั่น ไม่ม้างกายนะ ไม่ม้างกาย ไม่ฉลาดในกายนะนั่น ไม่ม้างอนุสัยนะ หากเธอสำคัญว่าเธอเป็นอรหันต์ ปลอมนะนั่น"*

นี้แหละ ขอให้ตั้งอกตั้งใจ ระหว่างนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเปลี่ยนแปลงธรรมเทศนานะนั่น วาจาของพระพุทธเจ้าไพเราะมาก สละสลวยมาก พูดเพราะนะ วาจาของพระพุทธเจ้าคล้ายๆ กับนกการเวกนะ พูดเพราะ พูดเพราะนะ พระองค์เปลี่ยนแปลงธรรมเทศนานะ *อาทิกัลยาณัง* อ้าว ไพเราะในข้างต้นนะ *มัชเฌกัลยาณัง* ไพเราะในท่ามกลาง *ปริโยสานกัลยาณัง* ไพเราะในที่สุดนะ อ้าว หัวใจชฎิลๆ นะดื่มอรรถรสธรรมรสองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคในสมัยนั้น จิตลงสู่ภวังค์ สำเร็จพระอรหันต์เสียแล้วนั่น นี้ทีเดียว

นี่แหละ ไอ้ความม้างกายในที่นี้ให้ฉลาด ให้ฉลาดให้มากทีเดียวนะ มันคลุมอนุสัยอยู่นะ อ้าว มันสำคัญนะ เมียของเรา ผัวของเรา ลูกของเรา สมบัติของเรา โน่นๆ นี่ๆ นั้น มันไม่ตรงตามศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อวัยวะของเธอนั้นนะ มันเก็บไปบูชาที่ป่าช้า ไปฝังหนึ่ง ไปเผาหนึ่งนั้น และอีกประการ *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* มันประหารเธออยู่บ่อยๆ เธอรู้หรือเปล่านี่ นี้แหละฉันใด ธรรมะมันแสดงโร่ทั้งกลางวันกลางคืนแล้ว ไม่ปิดไม่บังนะ หนังสือมุตโตทัย ท่านอาจารย์มั่นท่านกล่าว *นั่น มันแสดงอยู่นั่น มันไม่ฟังนั่น ข้างในดูอวัยวะข้างในของเรานะ ทุกขัง อนิจจัง นะ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ มันแปรอยู่นั่น มันเป็นผู้สอนอยู่นะ เทวทูตสอนอยู่นะ*

และอีกประการนะ พวกเราตลอดมาถึงทุกวันนี้นะ เกือบหัวเย็นมาหลายคราวนะ เป็นไข้เป็นป่วยหรืออะไรนะ เกือบตายมาหลายคราวนะ เป็นเทวทูตสอนจิตอยู่นะว่า ทำไมไม่สนใจ นั้นประการหนึ่ง ข้างนอก ดูต้นไม้ภูเขามันเคลื่อนที่นะ เคลื่อนที่ไม่ปิดไม่บังนั้น ธรรมะข้างนอกก็แสดงอยู่ ข้างในก็แสดงอยู่นะ มันแก้หัวใจไม่ได้เชียวนะ ไม่เหมือนพระอริยเจ้าทั้งหลายแก้ทิฐิของเรา โทสะโมหะของเรามันรัดอยู่ที่นั่น มันไม่ปล่อยนะนั่น บรรพชิต คฤหัสถ์นะ มันแบกขันธ์ ๕ อยู่นี่ มันปลงขันธ์ ๕ ไม่ได้เชียวนะ มันแบก แบกขันธ์ ๕ นะนั่น **แบกขันธ์ ๕** ในที่นี้กล่าวคือว่า *ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา ภาราทานํ ทุกฺขํ โลเก* เบญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง อ้าว แต่ตัวของเราทุกข์แล้วนะ ขันธ์เมียนะ ขันธ์ลูกนะ ขันธ์หลานนะ ขันธ์ผัวนะ ขันธ์ทุกอย่าง ขันธ์รถขันธ์รานะนั่น ทุกอย่างนะนั่น แต่สมัยโบราณ ขันธ์ช้างขันธ์ม้านะนั่น มันแบกด้วยนะนั่น

นี่แหละฉันใด ขอให้ตั้งอกตั้งใจ ระหว่างนี้เรามาค้าขายนะ มาค้าขายเชียว เกิดมาค้าขาย ขาดทุน ขาดทุนใหญ่ในคราวนี้เทียว รวยก็รวยใหญ่ในคราวนี้นะ รวยใหญ่หมายความยังไง อ้าวเป็น **สัมมาทิฐิ** นี่ เอื้อเฟื้อต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์นี้ ศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านี่ **มิจฉาทิฐิ** หมายความยังไง ไอ้ขาดทุนนะ อ้าว เป็นมิจฉาทิฐิ **มัจฉริยะ** ตระหนี่ นั้นประการหนึ่ง **ไม่เอื้อเฟื้อในศีล** ศีล ๕ นะนั่น **ไม่เอื้อเฟื้อในอบรมจิต** นะนั่น เหตุนั้น ขาดทุน ขาดทุน ขาดทุนหมายความยังไง จะตกอบายภูมิชนิดใดชนิดหนึ่งนะ ไม่นรกก็เป็นเปรต ไม่เป็นเปรตก็อสุรกาย เป็นสัตว์เดรัจฉานนะนั่น

นี่แหละขอให้ตั้งอกตั้งใจ ตั้งใจให้มาก ให้ทรมานจิตนะ ให้รักตัวนะนั่น ให้ถอนตัวออกจากอบายภูมิทั้ง ๔ นะ ท่านอาจารย์มั่นท่านกล่าว *อย่าไปพักนรกเขา มันกีดกัน มันหลงทาง อย่าไปพักความเป็นเปรตนะ ทรมานกัน ร้องห่มร้องไห้หากันนั่น ให้ไปพักบนสวรรค์เทวโลกนะ* ท่านอาจารย์มั่นท่านสั่ง *รอพระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสรู้อนาคตข้างหน้า จะได้เคลื่อนจากสวรรค์มาเป็นสาวกของท่านนะนั่น* จะเคลื่อนจากนรกมาเป็นสาวกของท่าน อ้าว เคลื่อนจากนรกนั่นนะ ไอ้คนบาปนะ คนบาปมันเกิดบังธรรมวินัย

อ้าว เป็น **อภัพบุคคล** ไม่ควรแก่ธรรมวินัยเสียแล้วนะนั่น คนไม่บริสุทธิ์นะนั่น สู้มาจากสวรรค์ไม่ได้ ให้พักนะ ท่านอาจารย์มั่นให้พักสวรรค์ ดีกว่าพักอบายภูมิทั้ง ๔ นะ ให้ทำประโยชน์ในตัวให้ได้ซีนะ

คนทุกวันนี้นะ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ตรัสว่า ในระหว่างที่พระอานนท์ติดตามหลังพระพุทธเจ้าไปในครั้งนั้น พระองค์เอาพระหัตถ์ทิ่มแผ่นดินขึ้นมานะ ถามพระอานนท์ว่า *“ดินอยู่ในนิ้วพระหัตถ์ตถาคตนี้มาก หรือดินอยู่ในพื้นมากอานนท์”* องค์พระอานนท์ทูลว่า *“อยู่ในพื้นดินมากพระเจ้าข้า อยู่ในนิ้วมือนั้นนิดหน่อย”* ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า *“คนไปนรกน่ะ คล้ายๆ กับขนวัวนะนั่น คนไปสวรรค์คล้ายๆ กับเขาโคนะนั่น”*

เหตุนั้นให้นึกดูซินะนั่น คนในประเทศไทยมีถึงกี่ล้านนะ ที่ได้ที่กลั่นเป็น **สัปปุรุษ** น่ะดีที่สุดนะ เป็นเดินมรรคนะ อ้าว เดินมรรคให้ถูกต้องตามโอวาทของพระพุทธเจ้านะ **ศีล** ดีนะนั่น และก็ **กุศลกรรมบถ ๑๐** ดีนะ มีกี่คนนั่น จะเทียบได้ว่า ขนวัวน่ะไปตกนรกนะ ขนวัวน่ะมีตั้งหลายล้าน นั่น และเขามัน ๒ เขานั่น หาสัปปุรุษยาก ดีที่สุดนะ จะฟังตามโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วจะปฏิบัติไปในทางให้สิ้นทุกข์สิ้นภัยได้นะนั่น มีตั้งแต่ทุจริตทั้งนั้นเชียว ฟังราคะ โทสะ โมหะ ทั้งนั้นเทียวนะ ในสมัยนี้เครื่องยั่วยวนมากที่สุด ละครหนังอะไรน่ะ แล้วทีนี้นะ โจรผู้ร้ายมากขึ้นที่สุดนะ ในเมืองไทยนะนั่น โจรผู้ร้ายชุกชุม เครื่องยั่วยวนมาก ไอ้พวกกุลบุตรนะนั่น เขาหาว่าศาสนาเป็นของล้าสมัยนะนั่น นี้ทีเดียว

เหตุนั้นหัวใจของคนนะ เปรียบในพระไตรปิฎกว่า พร่องอยู่เป็นนิจนะ ไม่เต็มนะ ไม่เต็ม เต็มแต่พระอรหันต์ชนิดเดียว นอกนั้นบกพร่องหมดทีเดียวนะ ไม่เต็มนะนั่น มันวุ่นวายกันทุกวันนี้นะ ชนแดนกัน ชนแดนทีนี้น่ะ พวกคอมมิวนิสต์ ตำรวจ ทหารตายมาก เจ็บป่วยมาก ครั้นในหลวงไปเยี่ยมบ่อยๆ นั้นประการหนึ่ง ในประเทศไทย ๗๑ จังหวัด โจรชุกชุมมากทีเดียว ปล้นฆ่ากันมากเชียวนะนั่น เพราะยังไง ไอ้เครื่องยั่วยวนมาสอนกุลบุตรนะนั่น แล้วทีนี้มาเทียบไอ้โคนะ อ้า วัวตัวหนึ่งมี ๒ เขานะ แต่ขนมันมากนะ ตีลูกคิดดูซิ ให้สำรวจ ขนวัวน่ะขนหนึ่งนะ ตัวหนึ่งๆ กี่ขนนะนั่น

บุคคลที่ไปตกนรกถึงขนาดไหนนะ ที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาครับพยากรณ์ไว้นะนั่นให้ตรงหรือเปล่าในตอนนี้ทีเดียวนั่น

เหตุนั้นขอให้รู้สึกตัว ขอให้สะดุ้งจิตของตัวให้มากทีเดียว ค้นคว้า ค้นคว้าหาศีล หาที่พึ่งนะนั่น หาที่พึ่ง ระหว่างนี้น่ะ พวกเรากำลังว่ายน้ำมหาสมุทร สมุทรอย่างใหญ่ที่สุดนะ ยิ่งกว่าสมุทรธรรมดาในโลกนะ **สมุทรในที่นี้ น้ำราคะ น้ำโทสะ น้ำโมหะ** กำลังว่ายน้ำอยู่นะนั่น หากว่า**มีเครื่องเกาะ คือ พุทโธ พุทโธ** อ้าว มีเครื่องเกาะ กระดิกไป กระดิกไป นานที่สุดถึงฝั่งได้ทีเดียวนะนั่น มีพุทโธในดวงจิต มีเรื่องศาสนา อันคนไหนมีมัจฉริยะตระหนี่ ไม่มีที่พึ่ง ทานไม่มี ศีลไม่มี ภาวนาไม่มี ว่ายน้ำกำลังของตัวไปไม่ตลอดนะ อ้าว หมดเหนื่อยแล้วนะ ต้องจมน้ำตาย ชีวิตนั้นเป็นอาหารของเต่าของปลาไปเสียแล้วนั่น นี้ให้สนใจให้มากในตอนนี้ทีเดียวนี่

เหตุนั้นเมื่อท่านทั้งหลายได้สดับตรับฟังแล้ว *โอปนยิโก* น้อมระลึกอยู่ในข้อวัตรปฏิบัติบูชา พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ก็จะเห็นอานิสงส์ในพระพุทธศาสนาได้ง่าย

สมควรกับกาลเวลา ดังอาตมะ อาตมาวิสัชนามา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้

ถาม-ตอบ

ถาม *บางรายดูเหมือนเขาประพฤติไม่สู้ดี แต่ดูว่าอยู่เป็นสุขสบาย ส่วนบางคนทำความดีตลอด แต่ต้องทนทุกข์ลำบากมาก เป็นเพราะอะไรครับ*

ตอบ เข้าใจแล้ว คนทำชั่วได้ดีนะ คนทำดีตกต่ำนะ คนทำชั่วได้ดีนะ ไม่เช่นนั้นเขาทำความดีมาแต่ชาติก่อนแล้ว เขาเพิ่งให้อำนวยผล ทำชั่วยังไม่ได้ให้ผล เข้าใจไหมนั่นเท่านี้เองนะ ความดีเขามันหนุนแต่ชาติก่อนนะ เข้าใจไหมนะนั่น แต่ว่าเธอทำชั่วน่ะกลับกลายเป็นของดีนะนั่น เธอยัง ยังร้อนอยู่นะ กรรมยังไม่ให้ผล เธอจะยังนอนหลับ

หรือเปล่านะนั่น ไอ้สมบัติได้ เธอได้ไปบำรุงลูกหลานนะ มันจะฉิบหายไปด้วยโจรภัย อัคคีภัย มันจะไหม้ทีหลังนะ

คนน่ะ คนที่ทำดีไม่ได้ดีนั้น มันไอ้ความชั่วมาแต่ชาติก่อนมาปล้ำ เข้าใจไหม มันไม่ได้ดี เข้าใจไหม มาปล้ำให้ถอยลง นั่น ไอ้ความดีในปัจจุบันยังไม่ทันให้ผล เข้าใจไหม อ้าว **กมฺมทายาโท กมฺมโยนิ** กรรมนี่สำคัญ คนต้องวิ่งไปตามกรรมนะ กรรมทั้งหลายนะ คล้ายๆ กับสุนัขไล่เนื้อนะ มันทันที่ไหนต้องกัดที่นั่น เข้าใจไหม เอ้า ถามมา

ถาม *พระเวสสันดร ทำไมบริจาคลูก บริจาคเมียให้ชูชก*

ตอบ ใจพระเวสสันดรนั้น ใจของท่านป้ำที่สุด ใจเป็นปรมัตถ์ทีเดียว พระเวสสันดรการบำเพ็ญทานของพระองค์นั้นแผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้ง จิตใจพระองค์มั่นคงในทาน เชื่อมั่นในการให้ทานทีเดียว อัศจรรย์มาก พระเวสสันดรได้บำเพ็ญทานลงไปนั้น เป็นลมเป็นแล้งทีเดียว แผ่นดินใหญ่เท่าขนาด ทำไมไหวทีเดียวนะ คล้ายๆ กับแม่เลี้ยงเด็กไกวอู่นะ ให้หวั่นไหวนะ เออ แน่ะ สำคัญ

ปฏิคาหก พระเวสสันดรนั้นไม่กล่าวถึงพระ คนสุจริตนั่น ชูชกน่ะทุจริต คนบาปมาก ไม่มีศีลในตัว แท้ที่จริง หัวใจพระเวสสันดรนั้นน่ะ ใจป้ำ ใจถึงปรมัตถ์ แผ่นดินยังไหว เข้าใจไหม ทานช้างตัวหนึ่ง และก็ทานม้าที่ขับไปนั้น และทานกุมาร ทางกรุงสีพีนั้นน่ะ แผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้งทีเดียว ๗ ครั้ง หัวใจของพระโพธิสัตว์ ใจป้ำ ทานลงไปปุ๊ป ลงไปเนี่ยะ ไม่คิดอนาคตอดีตเทียวนะนั่น ขอให้บำเพ็ญทานให้ถึงใจก็แล้วกัน

บุคคลอื่นน่ะ ๓ วันทำไม่ได้ เพราะใจไม่ถึง ไม่เหมือนพระโพธิสัตว์นะ อันนี้ พระเวสสันดร พระพุทธเจ้าบางองค์นั้นน่ะพาบริวารบริพารทั้งหลายไปสวนอุทยานในครั้งนั้น เวลาบ่าย ๒ โมงนี่ หรือ ๓ โมงนี่ ออกจากสวนอุทยานจะกลับพระราชวัง ไปเห็นบุรุษคนหนึ่งอายุหลายร้อยทีเดียว แก่ชรา อยู่ในสวนแห่งหนึ่ง นั่งขอทานอยู่ ตอนนั้นพระโพธิสัตว์ไปแลเห็นนะ นั่นเวลากลับไปหาพระราชวังนะ ไปเห็นชายคนนั้นแก่ชราน่ะ ถามว่า *"เธอมานั่งอยู่ที่นี่หมายความยังไง"* *"ข้าพระองค์เป็นคนจน นี่มาขอทาน*

พระเจ้าข้า" พูดกับกษัตริย์ เมืองพาราณสี ตอนนั้นเองแหละ จับมือนะ หัตถ์พระมเหสีให้ทานให้เธอนะ ให้ทานให้คนชราคนนั้นนะ ให้ชายชราคนนั้นนะ นั่น ชายชราคนนั้นร้องทุกข์ว่า *"ข้าพระองค์นะ ไม่มีอะไรจะเลี้ยงข้าเทวีของท่าน บริจาคทานด้วยบริสุทธิ์ให้ข้าพระองค์แล้ว"* ตอนนั้นพระโพธิสัตว์ยกเมืองพาราณสีให้ทีเดียวนั่น ให้คนทุกข์คนนั้นนะนั่น พระองค์กลับไปเป็นฤาษีนะ บวชเป็นฤาษี ไม่คิดหน้าคิดหลัง ทำลงนะทานเมียนะ เมียจะชอบใจหรือเปล่านะ จับเมียให้ทานเลยทีเดียวนะนั่น และเมืองพาราณสีน่ะนั่น เขาชอบใจหรือเปล่า ประชาชนนะ จะให้ทาน ทานได้ทั้งกรุงด้วยนะทานได้ทั้งภรรยาด้วยนะ ยกตนออก ออกบวช มันเป็นเช่นนั้น ใจป้ำ พระโพธิสัตว์แผ่นดินจึงไหว มันเหลือวิสัยคนธรรมดาที่จะทำได้ อ้าว ถามอีก

ถาม *ลูกเมียก็ลำบากนะ*

ตอบ เข้าใจแล้ว ลำบากก็ลำบาก ก็ใช่ ไม่เป็นปัญหา แต่นั้นแหละ ความรักของพระเวสสันดรมากถึงขนาดไหน แต่ก็เรียกกุมารออกมาจากสระ เรียกกุมารออกมา *"พ่อชาลีออกมานะ"* ไม่ใช่พระเวสสันดรจะไม่รักบุตรนี่ แหม ร้องทุกข์เชียว *"ลูกนะลูกนะ พ่อปรารถนาเป็นพุทธภูมินะ ให้สำเร็จนะ ฟังคำพ่อนะ"* แค่ได้ยินนะ ไอ้น้ำตาพระเวสสันดร แหม ไหล กระแสน้ำตาทำให้เด็กเปียกหมดเชียว เข้าใจไหม อ้าว ลูกสาวก็เหมือนกันนะ ไม่ใช่พระเวสสันดรไม่รักลูกนะ ก็รักนะ แต่เทียบสมัยนี้ไม่ได้ สมัยนี้เป็นสมัยปุถุชน เอากิเลสเป็นเครื่องวัดนะ

แหวกแหนออก ให้เห็นเงา

เทศนาอบรมฆราวาส
๒๖ มิถุนายน ๒๕๒๔

ขอให้ตั้งอกตั้งใจ เตรียมตัว นั่งขัดสมาธิ ขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย วางตัวให้ตรง ให้ตรงเสีย นั่งตรง ตอนนี้ฟัง กายวิเวกหนึ่ง คือความสงัดของกายนี้ เราอยู่ที่นี่หลายคน ให้ตัดสินดวงใจนะ ให้ตัดสินดวงใจ อย่าให้เกี่ยวเกาะกันนะ อย่าให้เกี่ยวเกาะกัน ให้วิเวกทีเดียว แปลว่า กายมันเนื่องกัน ให้นั่งคนเดียวอยู่ ณ ที่นี้ ตัดสินใจลงไปว่า **เราตายคนเดียว เกิดคนเดียว แก่คนเดียว ใครช่วยไม่ได้** ให้ตัดสินใจถึงขนาดนั้นเทียวนะ ถึงได้ชื่อว่า **กายวิเวก**

กายวิเวก ไม่ต้องอาศัยใคร อาศัยธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นี่แหละ เรียกว่า **กายวิเวก** ประการหนึ่ง **วจีวิเวก** คือ หมายความว่า พระเทศน์ ห้ามไม่ให้คุยกัน เสียงกระอุบกระอิบกลบคำพระที่เทศน์ไปประการหนึ่ง **มโนวิเวก** นั้นคือ หัวใจเปลี่ยว ว้าเหว่ เปลี่ยว ว้าเหว่

และทีนี้น้อมเอาคุณของพระพุทธเจ้า **พุทโธ** นะ น้อมมาฝังไว้ในดวงจิตของเรา แล้วเริ่มภาวนาว่า **พุทโธๆๆๆ** อยู่ในจิตในใจ บริกรรม **พุทโธๆ** อย่าเอา **ธัมโม** เอาไว้เสียก่อน **สังโฆ** เอาไว้เสียก่อน **เอาพุทโธอย่างเดียว บริกรรมพุทโธอย่างเดียว พหุลีกโต** *ทำให้มาก ทำให้มาก* **พุทโธ** ตอนนั้นจะเกิดอัศจรรย์เรียกว่า **มโนภาพ** ใจสงบนิ่ง จิตมีอำนาจหนึ่ง จิตไม่ฟุ้งซ่านหนึ่ง จิตมีรัศมีหนึ่ง นี้อาศัย **พุทโธ** อยู่ในดวงจิต เกิดอัศจรรย์ทีเดียว

อีกประการ **ให้ละอดีตที่ล่วงแล้วมา อย่าค้นคว้าเทียวนะ** อดีตเป็นภัยใหญ่ เป็นภัยใหญ่ **ดึงอดีตมาทับปัจจุบัน มันยกจิตไม่ขึ้น** นี้เป็นอันตราย อันตรายของธรรมะ และอีกประการหนึ่ง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้าม **สาวโก** สาวกทั้งหลาย อย่านึกถึงอดีต ที่ล่วงแล้วมาก็เป็นอันที่ล่วงแล้วมา ไม่ควรประหวัดไปถึงทีเดียว คล้ายๆ ถ่มน้ำลายไปแล้วเลียกิน แหมข้อนี้น่าเกลียด

และอีกประการหนึ่ง อนาคตที่ยังไม่มาถึงนั้น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคห้าม สาวกทั้งหลาย อย่านะ **สิ่งใดยังมาไม่ถึงเรา เราไม่ต้องค้นคว้าเทียวนะ** หากว่าค้นคว้า อ้าว เรียกว่าสมบัติบ้าไปเสียแล้ว ค้นคว้านำมาทับปัจจุบัน ยกจิตไม่ขึ้นนะ จิตไม่สว่างนะ จิตไม่ปลอดโปร่งนะ จิตไม่มีอำนาจ

นี่แหละ **ละอดีตหนึ่ง ละอนาคตหนึ่ง เข้าจิตปัจจุบันทีเดียว** *ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ วิปสฺสติ* กล่าวคือ พุทโธในดวงจิตนี้จะเกิดอัศจรรย์ ความอัศจรรย์มันต่อเข้ามาในดวงจิต สิ่งไม่รู้ก็รู้ในดวงจิต สิ่งไม่เห็นก็เห็นขึ้นมาในดวงจิต อัศจรรย์ของธรรมทีเดียว

และอีกประการหนึ่ง **อาสวะ** อาสวะของเรามันเกิดมาแต่อดีตชาติมากองในปัจจุบัน มากองในปัจจุบัน ก็ **ราคะ โทสะ โมหะ** มากองในปัจจุบัน แล้วทีนี้ดำปื๊ดทีเดียว ความดำนั้นคล้ายๆ กับว่ามืดดำ ทางอีสานเขาว่า หม้อดินดำๆ ผสมผ้าขาวสะอาดแล้วนะ ผ้าก็ดำพร้อมกันไปด้วย ทีนี้จะให้ผ้าขาวด้วยวิธีไหน เอาผ้าใส่ชามอ่าง เอาสบู่ฟอก เอาน้ำใส่ ขยี้ให้ถึงเนื้อ เอาไปละลายน้ำนทีให้ความดำไหลไปตามกระแสน้ำ ทีนี้ผ้าขาวกลับกลายขาวสะอาดไปได้ นี่แหละหัวใจ **พุทโธ** ฟอกหัวใจให้ประณีตทีเดียว ให้เห็น *อนิจจัง* **พุทโธๆ** ในดวงจิตนี่แหละ **ราคะ โทสะ โมหะ** มันหอบมาหลายภพหลายชาติทีเดียวนะ มันดองอยู่ คล้ายๆ กับว่าน้ำทะเล น้ำทะเลดองนานๆ กลายเป็นรสเค็ม **ราคะ โทสะ โมหะ** เหมือนกัน ดองนานๆ กลายเป็นพิษร้ายทีเดียว **ราคะ** เกิดได้ ฆ่าฟันกันได้ **โทสะ** เกิดได้ ฆ่าฟันกันได้ **โมหะ** ก็เช่นเดียวกันเช่นนั้น

ตั้งใจ **สมถะ** ให้ความสงบในดวงจิต ตั้งใจให้มากทีเดียว **พุทโธๆ** นี่สำคัญ จ่อเข้ามาดวงจิตนั่นแหละปัญญา สมถะรักษาหัวใจ รักษาสมถะมิให้ **นิวรณ์** เกิดขึ้นในดวงจิต ไม่ให้ **มาร** เกิดขึ้นในดวงจิต นั่นแหละคือความสงบ

และอีกประการ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ตรัสไว้ **สุขใดๆ สู้ความสงบไม่ได้** ความสงบนี้เป็นเอกทีเดียวนะ เป็น **นิรามิสสุข** ไม่สุขด้วยอามิส สุขอามิสร้อนทีเดียว สุขเนื่องด้วยคนอื่นนะ **นิรามิสสุข** สุขด้วยธรรม เกิดในสันดานดวงจิตของเรา

อดีตเป็นภัยใหญ่ เป็นภัยใหญ่ ยกตัวอย่าง ระหว่างที่เจ้าชายสิทธัตถราชกุมารออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ในครั้งนั้น ออกบวชใหม่ๆ ทรมานพระองค์อยู่ในป่าต่างๆ ในครั้งนั้น ยังไม่บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ทรมานตั้ง ๖ ปี เกือบไม่สำเร็จทีเดียวนะ มาวันหนึ่งพระมหาบุรุษได้ตรองถึงอดีต แม้เราเป็นพระราชา เป็นพระราชาปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ มหาชนได้รับความสุขมากนั้นประการหนึ่ง พระมหาบุรุษได้ตรองในพระทัย แหม นางสนมตั้งหกหมื่น ออกมาจากสองตระกูล ตระกูลหนึ่งออกมาจากสมเด็จพ่อ พระเจ้าสุทโธทนะ ตระกูลหนึ่งออกมาจากพระนางสิริมหามายาสมเด็จแม่ ประชุมถึงหกหมื่นเชียวนะ เป็นนางบำเรอของเรา พระมหาบุรุษตรอง และอีกประการหนึ่ง พระนางพิมพาเป็นนางเอก และมกุฎราชกุมารที่เกิดใหม่ๆ ราหุลกุมารนี่แหละ พระมหาบุรุษได้ตรึกตรองอดีต แหม เป็นภัยใหญ่ มารทั้งหลายมาทุกทิศทุกทางขี่ช้างมาบ้าง ขี่ม้ามาบ้าง ร้องไชโยๆ มาทีเดียวนะ

พระมหาบุรุษกลัว สะดุ้งในพระทัย เอามือออกที่หน้าตัก วางไว้ที่ขา นี่แหละอันตราย อันตรายอดีตนะ ถึงขนาดนั้นเทียว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงได้ตรัสห้ามพระสาวกว่า **อย่าไปนึกไปคิดนะ อดีตที่ล่วงแล้วมาเป็นอันตราย ธรรมะอยู่ในปัจจุบันและอนาคตที่ยังไม่มาถึง ก็อย่าไปนึกไปคิด อันตราย อันตรายนะ** เหตุนั้น ตถาคตชนะกิเลสที่ใต้ร่มโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ด้วยปัจจุบัน *ปจฺจุปฺปนฺนญฺจ วิปสฺสติ* ชนะด้วยวิธีนี้ พระองค์นำความเหล่านี้มาสอนสาวกให้บรรลุตามพระองค์นี้ทีเดียว

พุทโธๆ ทำอัชฌาสัยให้ฉลาด และให้คลายออกจากความดำ ขาวสะอาดนะ นี่แหละเรียกว่า **สมถวิธี** สมถวิธีแต่ยังไม่สำเร็จ ยังมี **วิปัสสนา** อีกตอนหนึ่ง วิปัสสนานะทีนี้หากว่าจิตสงบดีแล้ว ยกจิตขึ้นสู่วิปัสสนา และค้นคว้าอวัยวะของร่างกายสังขารให้เห็นว่ามันไม่มั่น ไม่เที่ยง อวัยวะ ร่างกาย สังขารนั้น มันแปรเรื่อยๆ คล้ายๆ กับเครื่องจักรเครื่องจักรนะ โรงสีเช่นนั้น เอาข้าวใส่แล้วทำงานตึงตัง และคายออกมาเป็นแกลบ

เป็นรำ เรากินทางปากนะ ทางปาก เวลากินลงไปแล้วมันทำงานตึงตัง ตึงตัง ไฟธาตุย่อยอาหาร มันทำงานอยู่ เอามือคลำหัวใจเต้นตึ๊กตั๊ก ไม่ใช่อื่นไกลนะ หัวใจฉีดโลหิตเลี้ยงอวัยวะร่างกายทุกส่วน มันทำงานอยู่นะ ให้เห็น *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* ค้นคว้าค้นคว้าเสียนะ และถ้าหากว่าเหนื่อยแล้ว มาพัก **สมาธิ** ความเป็นหนึ่ง หายเหนื่อยแล้วก็ขึ้นเวที ขึ้นเวทีค้นคว้าอวัยวะ *สองวิธีนี้ที่พระพุทธเจ้าก็ดี พระอริยเจ้าก็ดี พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ดี ชนะกิเลสด้วยสองวิธีนี้ วิธีหนึ่ง* ***สมถะ*** *ความสงบของจิต อีกวิธีหนึ่งนะก็****ค้นคว้า*** *ค้นคว้าอวัยวะร่างกายสังขารทุกส่วน*

ยกตัวอย่างหนังสือมุตโตทัยของท่านพระอาจารย์มั่น ท่านว่า *อัฐิ* กระดูก เจริญกระดูก กะโหลกศีรษะของเราเป็นยังไง ขายังไง เยื่อในกระดูกยังไง ให้คาดคะเนเอาเพราะว่ากระดูกมันเป็นเช่นนั้นๆ ไม่งั้นก็เดาเอาเองว่ากระดูกเป็นเช่นนั้นๆ คาดคะเนเอาเดาเอา กะประมาณเอา ทำบ่อยๆ ให้ความรู้กว้างขวาง กว้างขวางลงมาถึงคอ กระดูกเป็นแร่งๆ ลงไปถึงบั้นเอว กระดูกนั้นถึงเท้า ยกเท้าขึ้นศีรษะ ยกศีรษะลงถึงเท้า อนุโลมปฏิโลม ให้ชำนาญนะ ให้ชำนาญการม้างกาย* เห็นกระดูกนั้นทีเดียว

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ใครเห็นธรรม คนนั้นเห็นตถาคต** เราเห็นธรรม เราเห็นกระดูก เราเห็นพระพุทธเจ้า แม้พระพุทธเจ้านิพพานนานแล้วก็จริง เราเห็นธรรมะนะ เราเห็นพระองค์นะ เมื่อเห็นพระองค์มาอยู่เฉพาะต่อหน้าของเรา แม้พระองค์ประทับอยู่ต่อหน้าของเรานะ พระองค์ประทับอยู่ในจิตของเรา เราเกิด **หิริโอตตัปปะ** ทีเดียว **หิริ** ในที่นี้แปลว่า ความละอายบาป **โอตตัปปะ** เกรงกลัวต่อบาป ไม่กล้าทำบาปในที่ลับที่แจ้ง เห็นพระพุทธองค์นะนี่นะ ขอให้ตั้งอกตั้งใจ

วิปัสสนาวิธี *ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา* ไม่มั่น ไม่เที่ยง ไม่โลภ นี้มันมั่น มันเที่ยงด้วยศาสโนวาทคำสอนของพระพุทธเจ้า บิดามารดาก็ไม่มั่นไม่เที่ยง ปู่ย่าตายายก็ไม่มั่นไม่เที่ยง ท่านตายไปก่อนแล้ว ทรัพย์สมบัติอันใดก็ไม่มั่นไม่เที่ยง มันฉิบหายด้วย

---

[*] ม้างกาย = การพิจารณาแยกอวัยวะร่างกายออกเป็นส่วนๆ เหมือนกับการรื้อบ้านออกจากกันทั้งหลัง เป็นปฏิภาคนิมิต หรืออุบายวิปัสสนาวิธี ที่หลวงปู่ใช้ประจำและแนะนำศิษย์ให้กระทำอยู่เสมอๆ

โจรภัย อัคคีภัย วินาศภัย อุทกภัย ไม่วันใดก็วันหนึ่ง มันมั่นมันเที่ยงด้วยศาสโนวาท คำสอนของพระพุทธเจ้า ทานอันใดที่บำเพ็ญไปแล้วนั่นเที่ยง เกิดมาในภพใดชาติใด จะเป็นคนร่ำรวยมาก นั้นประการหนึ่ง รักษาศีล ๕ ศีล ๒๒๗ นั้น เที่ยงทีเดียว เป็นสมบัติของคนเราที่จะขนไปได้ เป็น **อริยทรัพย์**

อีกประการหนึ่ง เที่ยงด้วยการบริกรรม **พุทโธๆ** ทำ **สมถะ** ก็เที่ยงความเป็นหนึ่ง **วิปัสสนา** ก็เที่ยงนะ **ม้างกาย** ฉลาดเห็นอรรถเห็นธรรม เห็นอวัยวะความแปร นี่แหละ ความเที่ยงที่เราเอาไปได้นะ นอกนั้นเอาไปไม่ได้ ทิ้งไว้ในโลกนะ

สมบัติของโลกนั้นเป็นของกลาง ไม่ใช่ของใคร ของพระพุทธเจ้าก็ไม่ใช่ ของพระปัจเจกก็ไม่ใช่ ของพระอรหันต์ก็ไม่ใช่ แม้ปู่ย่าตายายเราก็ไม่ใช่ ของกลางเอาไปไม่ได้ ถ้าเอาไปได้เช่นนั้น ปู่ย่าตายายเอาไปหมดแล้ว ดินน้ำลมไฟก็เอาไปไม่ได้ คงอยู่ในโลกนี้เองแหละ คนเกิดในโลก ตายในโลก เกิดในโลก สืบมรดกกันไป พอสิ้นลมตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ เอาไปได้แต่บุญแต่บาปนะ ให้สนใจให้มาก ให้ฝึกฝนตัวให้มาก เป็นของส่วนตัวที่จะเอาไปได้ในอนาคตข้างหน้า ควรขวนขวายให้เกิดให้มีขึ้นในดวงจิตทีเดียว ให้ตั้งใจ ให้ตั้งใจ **สมถวิธี** หนึ่ง **วิปัสสนา** ค้นคว้าหนึ่ง

และอีกประการหนึ่ง ท่านอาจารย์มั่นพูดในมุตโตทัยว่า *ธรรมทั้งหลาย สว่างไสวทั้งกลางวันกลางคืน ไม่ปิดไม่บัง อวัยวะร่างกายสังขารของเรานี้ ก็เปิดเผยอยู่ มันทำงานอยู่เช่นนั้น เช่นนั้น มันไม่เที่ยงนะ*

พระธรรม ท่านอาจารย์มั่นพูดในหนังสือมุตโตทัยว่า *หัวหนึ่ง แขนสอง ขาสอง ความเกิดความแก่แท้ที่จริง...* ในพระไตรปิฎกพูดอีกอย่างหนึ่ง *ความเกิดขึ้นนั้นเรียกพระธรรม ความแปรในท่ามกลาง เรียกว่า พระธรรม ความสลายในที่สุด เรียกว่าพระธรรม* นี่เทียบคำแปลในอวัยวะร่างกายนั้นเป็นเช่นนี้ มันบอกเหตุบอกผลอยู่ อวัยวะภายในของเรา ภายนอกเราดูต้นไม้ ภูเขา มันเคลื่อนที่ ความแปรมันไม่มั่น ไม่เที่ยง ทุกอย่างอยู่ในโลกมันเที่ยงด้วยศาสโนวาทคำสอนของพระพุทธเจ้า นั่นเที่ยง เที่ยง ที่จะห้าม *“เครื่องจักร”* **อรหันต์** แปลว่า เครื่องจักร เมื่อล่วงลงไปแล้ว ล่วงชาติ

ชรา ทุกขา เห็น *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* แล้ว เห็นความเที่ยงเสียแล้ว เที่ยงๆ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นน้ำพระทัยเที่ยง พระอรหันต์ก็เที่ยง พระปัจเจกก็เที่ยง ไม่แปรเหมือนกับพวกเรา พวกเรานั้นแปรผัน ปลิ้นคว่ำหงายมือนะ มันไม่เที่ยง มันวิ่งไปตามสังขาร พวกเราจึงได้รับทุกข์ พระพุทธเจ้าไม่รับทุกข์ พระองค์เห็นความไม่เที่ยง จิตพระองค์เที่ยงแล้ว

ยกตัวอย่าง พระเทวทัตทำร้ายพระพุทธเจ้า เวลาแผ่นดินแยกไปถึงนรกมหาอเวจี เทวทัตร่างกายเป็นไฟลุกแดง ทำร้ายผู้มีจิตเที่ยงคือพระพุทธเจ้า ผู้มีจิตเที่ยง เทวทัตดิ้นไปไม่ได้ เพราะทำร้ายผู้มีจิตเที่ยงตรง นี่แหละ ความเที่ยงตรงสำคัญนัก ฝึกหัดให้ถึงตัวให้ตายทีเดียว

ให้ตั้งใจ ให้ตั้งใจ ให้รักตัว ให้รักตัว อย่าเพลิดเพลินนัก อย่าค้นคว้า สมบัติในโลกไม่ใช่ของใคร เราเกิดมาในโลกนี้ไม่ใช่ของใคร เราเกิดมาในโลกนี้ อวัยวะร่างกายของเรายืมเขามาใช้ ยืมเขามาใช้นะ ไม่รู้ว่าเขาจะเอาไปวันไหน ทราบไม่ได้นะ ทรัพย์สมบัติเงินทองก็ยืมของเขามาใช้ บางคราวทรัพย์สมบัติออกไปจากตัว ฉิบหายด้วยโจรภัย อัคคีภัย บางคราวก็ต้องตายก่อนสมบัตินะ มันไม่เที่ยงนะนั่น ให้นึกให้มากทีเดียวนะ *อย่าเอาของชั่วถมใจตัว ให้เอาธรรมสอนใจตัวให้มาก อย่าเอาสมบัติเงินทองสอนใจ อย่าเชียว ให้เอาธรรมศาสโนวาทของพระพุทธเจ้าสอนจิตสอนใจ เดินมรรคให้ถูกนะ ปัญญาเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ มันชอบทุกอย่าง*

ปัญญาเห็นชอบ เห็นอวัยวะ ร่างกาย ทุกส่วนแปรนะ แปร มันไม่เที่ยงนะ ให้เห็นความแปร **หากว่าเห็นความแปรแล้ว ความไม่แปรก็เห็นอยู่ในนั้น** เห็นความตาย ความไม่ตาย ก็รู้จักมีอยู่ในนั้น หนาวก็มีร้อนแก้ มีตายก็มีไม่ตายแก้ มันแก้กันอยู่นะ อย่างพระมหาบุรุษ เอาไม้สีไฟถูกันให้เป็นไฟไหม้ได้ ต้องเอาไม้แห้งๆ สีไฟไหม้ได้นะ จิตของเรา อย่าเอา *ราคะ โทสะ โมหะ* ให้ชุ่ม ไม่ได้เจริญศีล ไม่ได้เจริญภาวนา ไม่แคล่วคล่อง มันเป็นภาระมากทีเดียว คล้ายๆ กับว่า เอาไม้ชุ่มด้วยน้ำมาสีไฟ ไฟไม่ออก มันต้องแห้งทีเดียว จึงจะสีไฟออกได้ แม้จิตของเราก็ต้องแห้งจาก *ราคะ โทสะ โมหะ* มันจึงจะระเบิดซึ่งไฟออกมา

พระพุทธเจ้า พระอริยเจ้า ท่านพิจารณาทุกข์ *ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา* เบญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่งทีเดียว พวกเราแบกหามอยู่เรื่อยๆ ไม่รู้จักปลงวิธีไหน ไม่เหมือนพระอริยเจ้า รู้จักปลง เจริญสมถะ เจริญวิปัสสนา ให้แคล่วคล่อง ให้เก่งกล้า ปลงด้วยวิธีนี้ พวกเราปลงไม่ได้ หาบอยู่อย่างนั้น หนักอยู่อย่างนั้นเอง หนัก *รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ* หนักขนาดไหน ต้องหาเรื่องอาหารเรื่องกาย ต้องหาเครื่องประดับ ต้องหาผ้าหากางเกง หาซิ่นนุ่ง หมดไปหลายร้อยตัวตั้งแต่เด็กๆ มา ข้าวก็หมดไปหลายยุ้งหลายฉาง มันหนักถึงขนาดนั้นทีเดียวนะ แต่ก็ไม่ปลง *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* เหมือน *สมถวิธี วิปัสสนาวิธี*

เมื่อปลงเหมือนพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ก็ไม่เกิด ไม่เกิดนะ เรายังปลงไม่ได้ก็หอบไปเกิดอีกทีนะ ยุ่งเป็น **วัฏฏะ** วังวน เกิด–ตาย หาต้นหาปลายไม่ได้ มันนานหนักหนานะ หาต้นหาปลายไม่ได้ ผัวๆ เมียๆ พบกันหลายภพหลายชาติ ผัวตายเมียตาย ร้องไห้หากัน ลูกตายร้องไห้หากัน นี้เอง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคตรัสว่า *ความว่าร้องไห้หากัน หากสะสมไว้ทุกๆ ชาติ น้ำตาที่อันตรธานหายไปยิ่งกว่าท้องน้ำมหาสมุทรทั้ง ๔ และอีกประการหนึ่ง เรากินน้ำนมของมารดายิ่งกว่าน้ำมหาสมุทรทั้ง ๔ เหมือนกินในชาติหนึ่งๆ หลายๆ ชาติผสมกัน* ความทุกข์ร้อยแปด พระพุทธเจ้าท่านกล่าวอย่างที่อาตมาพูดนี้นะ

สัตว์ที่เกิดมี ๓ ชนิด บิดา–มารดาเคล้าคลึงกันหนึ่ง น้ำอสุจิผสมกันหนึ่ง สัตว์เข้าสู่วิญญาณหนึ่ง ๓ อย่างทีเดียว แล้วทีนี้เด็ก ไม่ใหญ่ข้างนอก มันใหญ่ข้างในมันออกมา พระอรหันต์ทั้งหลายหวาดเสียว ตอนนี้มนุษย์ที่อยู่ในท้อง คล้ายๆ แมลงหนีฝนไปอาศัยอยู่โคนต้นไม้ เด็กที่อยู่ในท้องมารดา นำอาหารเก่าอาหารใหม่พอกศีรษะเด็กนั้นคุดคู้อยู่นะ ไม่ใช่เดือนสองเดือน ตั้งหลายเดือนกว่าจะออกมานะ ไม่ได้เปลี่ยนอิริยาบถ ยืน เดิน ไม่ได้ ต้องคุดคู้อยู่อย่างนั้น มหันตทุกข์ใหญ่ๆ พระอรหันต์รู้ด้วยวิธีนี้ ไม่ปรารถนาจะมาเกิดในโลก อยู่ในท้องของมารดาสกปรกมาก อากาศก็ไม่ดีนะ สารพัดทุกอย่าง อีกประการหนึ่ง เด็กเวลาที่จะออกมาจากครรภ์มารดา เหมือนควาญช้างไสช้างออกมาจากเพดานช่องแคบ ตอนนี้แม่ก็ดี เด็กก็ดี จะเป็นจะตายในระหว่างนั้นเชียว

เด็กกระดูกก็ต้องอ่อน เนื้อก็อ่อน หมอบหัวชนช่องทวารของแม่ ไม่ใช่กว้างขวางพอเด็กจะคลานออกมาได้สะดวกเปล่าเทียวหรอกนะ มันรีดออกมาโขกกระดาน ร้องไห้ แม่ตำแยหรือนางพยาบาลไปจับเด็ก คล้ายกับเข็มแทง เด็กร้องวี้ดๆ ว้าดๆ

นี่แหละ พระอริยเจ้าคำนวณความทุกข์เช่นนี้มากมายทีเดียว เจ็บปวดเท่าไร ไม่ควรปรารถนามาเกิดในโลกนี้ มาทุกข์เปล่าๆ ไม่มีประโยชน์นะ อะไรๆ เอาไปไม่ได้ เงินทองข้าวของเอาไปไม่ได้ ต้องเอาวางไว้ในโลกทีเดียวนะ บางคราวสมบัติเหล่านั้นเราหนีมันไปก่อน บางคราวสมบัติเหล่านั้นหายไปจากตัวของเรา เอาไปได้แต่บุญแต่บาปอย่างเดียวที่จะเอาไปได้

ขอให้ตั้งอกตั้งใจ **เจริญสมถะ** ให้มาก **วิปัสสนา** ให้มาก **เจริญศีล ๕** ศีล ๕ นี่เดชานุภาพมาก ให้สำเร็จโสดาบันได้ สกิทาคาอย่างสูง **ศีล ๘** สำเร็จอนาคา **ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗** นั่น อรหันต์ เห็นไหม มันเป็นระยะๆ เป็นขั้นๆ ไป เหมือนกับโลกเขา ท่านนายอำเภออย่างหนึ่ง ท่านกำนันอย่างหนึ่ง ผู้ใหญ่บ้านอย่างหนึ่ง ท่านข้าหลวงอย่างหนึ่ง ท่านรัฐมนตรีอย่างหนึ่ง มันเป็นชั้นๆ ปะปนกันไม่ได้ สวรรค์เป็นสวรรค์ พรหมโลกก็เป็นพรหมโลก เป็นชั้นๆ ไป อบายภูมิ มหาอเวจีชนิดหนึ่ง นรกขุมชนิดหนึ่ง เปรตก็เหมือนกัน อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน ก็เป็นชั้นหนึ่งๆ คล้ายๆ กับนิ้วมือของเรามันไม่เคียงกัน มันหลุดกันเช่นนั้น

ให้สังเวช ให้สังเวชนะ ให้ละตัวนะ ในชีวิตของเรา ของเราที่สุด ของแพงที่สุด เราจะบูชาไว้ที่ไหน ใต้ต้นไม้ไม่ควร ภูเขาเลากาไม่ควร บูชาผู้มีกิเลส บิดามารดาไม่ควร พระราชาก็ไม่ควร พวกนี้ยังมีกิเลสอยู่นะ บูชาพระพุทธเจ้าทีเดียว ท่านไม่มีกิเลส ตัดหัวถวายในพระหัตถ์พระพุทธเจ้าได้ ให้ของรักเป็นทาน ย่อมได้ของที่รัก ของที่พึ่งได้ สวรรค์ก็เป็นของที่รักของเรา นิพพานก็เหมือนกัน เป็นของที่รัก

เหตุนั้น พระเวสสันดรนั้นทาน พระเวสสันดรใจป้ำ ทานปรมัตถ์ทีเดียว ให้ชีวิตเป็นทาน เหตุนั้น พระเวสสันดรบำเพ็ญทาน แผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้ง ให้ทานเป็นลมเป็นแล้ง แผ่นดินหนาขนาดเท่าใด ทำให้แผ่นดินไหวถึง ๗ ครั้ง คล้ายกล่อมเด็ก

ไกวอู่เด็ก นี่แหละ **ทาน** เป็นอัศจรรย์ พระพุทธเจ้าท่านกล่าวไว้ **ศีล** ก็เป็นอัศจรรย์ **ภาวนาอบรมจิต** ก็เป็นอัศจรรย์ ให้สิ้นทุกข์ได้

เดินมรรคให้ถูก ปัญญาเห็นชอบ เห็นอวัยวะไม่เที่ยง อย่าไปถือว่า ตาของกู หูของกู อะไรของกู มันไม่ใช่ของเรา มันแปร มันเกิดมาทีแรก ก็เป็นเด็กมาก่อน แปรเป็นหนุ่ม แปรเป็นแก่ และตาย มันแปร ชีวิตของเราร่างกายของเราหรือมันจะเปลี่ยนแปลง ตายไปเผาที่ป่าช้า มันเอาไปไม่ได้นะ ร่างกายของเรา เอาไปไม่ได้ ทรัพย์สมบัติภายนอกร่างกายก็เอาไปไม่ได้ ให้สนใจ ให้รักตัวมากที่สุด *อคฺคํ มนุสฺเสสุ** มนุษย์เลิศที่สุด เลิศกว่า อบายภูมิ ทั้ง ๔ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน เลิศกว่าสวรรค์ ๖ ชั้น เลิศกว่าพรหมโลก ๖ ชั้น เลิศกว่าอรูปพรหมอีก ๔ ชั้น *อคฺคํ มนุสฺเสสุ* มนุษย์เป็นเลิศทีเดียว

เราได้อัตภาพมนุษย์อันเลิศแล้ว และธรรมวินัยศาสโนวาทของพระพุทธเจ้าเป็นเลิศแล้ว คล้ายๆ กับผ้ากนกที่ประณีตที่สุด เอาด้ายสกปรกมาเย็บไม่ได้ เอาด้ายที่ประณีตเย็บจึงจะสมกัน ขอให้ตั้งใจ สนใจการภาวนาอบรมจิตให้ได้นะ ผู้ที่ทำมากก็รู้จักเองเห็นเองเฉพาะในดวงจิต ความอัศจรรย์จะเกิดขึ้น ขอให้เชื่อมั่นลงไป ธรรมของพระพุทธเจ้าเป็น **นิยยานิกธรรม** ไม่ใช่เป็นของบรรพชิตเท่านั้นสำเร็จ คฤหัสถ์ก็สำเร็จมาก สำเร็จมากเมื่อครั้งพุทธกาล และธรรมของพระพุทธเจ้า **อกาลิโก** ไม่อ้างกาลเวลา ธรรมเป็นของไม่เนิ่นช้า รีบทำเสียระหว่างที่มีชีวิตอยู่ **ม้างกาย** ม้างกายนะ ม้างกายให้เห็นอสุภะมันไหลออก ม้างกายให้เห็นร่างกาย เบื่อหน่าย เกิด **นิพพิทาญาณ** ความเบื่อหน่ายของอวัยวะ เบื่อหน่าย ม้างกายให้อสุภะมันไหลออกอย่างนั้น ราคะก็ไม่มี ความกำหนัดไม่มี **เอโกธัมโม** หัวใจเป็นหนึ่งแล้วเป็นพรหมจรรย์ **เอโกธัมโม** ม้างให้เห็นอสุภะ เมื่อเห็นอสุภะ **นิพพิทาญาณ** ความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้ว เมื่อ **นิพพิทาญาณ** ความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้ว **วิราโค** แปลว่า สำรอก คลายออก ผู้ชายก็ไม่ยินดีผู้หญิง ผู้หญิงก็ไม่ยินดีผู้ชาย หากว่าสำเร็จได้เช่นนั้น

---

* อคฺคํ มนุสฺเสสุ มาจากหนังสือมุตโตทัย ในบทอรรคฐานเป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน ความเต็มว่า อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ท่านอาจารย์มั่น แปลความว่า ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเป็นเลิศนั้น เป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

แล้วทีนี้ ร่างกายมนุษย์ **หินเพศ** เพศคฤหัสถ์ เป็นเพศที่ต่ำที่สุด เพศคฤหัสถ์นะ **อุตมเพศ** เพศพระ ทรงพระไตรปิฎก ก็พระ อีกประการหนึ่ง ทรงอรหันต์ ก็พระ เป็นเพศอุดม คฤหัสถ์เป็นเพศต่ำ **หินะ** แปลว่าต่ำ แล้วจิตบริโภคกาม ของโสโครก ของโสโครกเสียด้วย จิตก็ต่ำ เพศก็ต่ำ ไม่เหมือนกับพระอรหันต์ พระอริยเจ้าเพศก็สูง **อุตมเพศ** จิตก็สูง ข้าม *มหรคต** ได้ ไม่ต่ำ

เพศหินะ แปลว่า บริโภคกาม จิตไม่สูงเหมือนพระอริยเจ้า พระอริยเจ้านั้นจิตสูง จิตท่านเชยชมอสุภะ จิตท่านไม่ติดกาม ไม่เหมือนกับ **หินเพศ** ติดกาม รักใคร่ในกาม ลูกหลานเกิดมาก็เพราะกาม รักใคร่กัน ไม่ว่าแต่มนุษย์ แม้พระอินทร์ก็ติด ติดเทพธิดา ติดลูกหลาน สัตว์เดรัจฉานก็เหมือนกัน ติดนะ

ยกตัวอย่างในพระไตรปิฎกว่า ลูกโคเกิดใหม่ๆ แม้ลูกโคเกิดใหม่ต้องวิ่งไปวิ่งมา มันเห็นโลก มันชื่นอกชื่นใจ แม่ของโคกำลังกินหญ้าอยู่ ได้แต่ชำเลืองดูลูกอยู่บ่อยๆ มันติดมันรักลูกนะ ความรักนี่แหละสำคัญ พระอรหันต์ไม่รักไม่ชัง จิตเป็นอุเบกขา เฉยเสีย แต่เมตตาอยู่ รักรึ เป็นอัตตกิลมถานุโยค กามสุขัลลิกานุโยค รัก–ชัง พระพุทธเจ้าไม่เอา เอาอย่างกลาง รักก็ไม่ใช่ ไม่รักก็ไม่ใช่ พระองค์มีน้ำพระทัยมหากรุณาใหญ่นัก เป็นพระมหากรุณาต่างหาก ไม่ใช่รักอย่างกามที่เขารักกัน รักพรหมวิหาร ๔ ไม่ใช่ กอดจมเหมือนที่เขารักกัน นี่แหละ ขอให้ตั้งอกตั้งใจทำทุกวันๆ

การมาฟังธรรม ก็เพื่อประโยชน์ว่าเรียนตำราหนึ่ง เรียนแผนที่หนึ่ง ระยะสมถะ เป็นเช่นนั้นๆๆ ระยะวิปัสสนา เดินวิธีนี้ๆ หรือวิธีนั้น สงบอารมณ์เป็นหนึ่งแล้ว หาก ภาวนาทำไม่ได้ในปัจจุบัน เราต้องขวนขวายต่อไปในอนาคต ให้ชำนาญ ให้ชำนาญ ให้เตรียมตัว เตรียมตัวให้มาก ให้รักตัวนะ ท่านอาจารย์มั่นท่านว่า การตายลงไป อย่าไปพักนรกอเวจี อย่าไปพักอบายภูมิทั้ง ๔ มันร้อน มันหิว มันกระหายมาก ให้ไป พักบนสวรรค์ รอพระพุทธเจ้ามาเกิดในอนาคต จึงเคลื่อนจากสวรรค์มาเกิดเป็นสาวก

---

* **มหรคต** ตามศัพท์แปลว่า "อันถึงความเป็นสภาพใหญ่" หรือ "ซึ่งถึงความเป็นใหญ่" แต่หลวงปู่ใช้คำนี้ แทนคำว่า มหรณพ หรือ มหรรณพ (ห้วงน้ำใหญ่ คือ ความเวียนว่ายตายเกิด)

ของท่าน อย่าไปพักอบายภูมิทั้ง ๔ ให้รักตัว ที่ร้องคราง ร้องไห้อยู่เป็นนิจ เผาจี่กันอยู่เป็นนิจ ทิ่มแทงกันอะไรกัน แหม้ ทุกข์มาก ให้ไปพักบนสวรรค์ สวรรค์นะ

คนทั้งหลายตะเกียกตะกายหาเงินหาทองหาสมบัติว่าจะเอาไปได้จริงจัง คนมีเงินมีทองมาก มีหน้ามีตา แข่งขันกันด้วยกิเลส แต่พระพุทธเจ้าหาเป็นเช่นนั้นไม่ แข่งขันกันเรื่องทาน เรื่องภาวนา แข่งขันกันด้วยมรรคผล สำเร็จโสดาบัน อ้าว แข่งขันกันเมื่อไรจะสำเร็จสกิทาคา สำเร็จอนาคา เมื่อไรจะสำเร็จอรหันต์ แข่งขันกันทางธรรมน่ะดีนะเป็นของที่เอาไปได้ เหตุนั้น ครั้งพุทธกาล ภิกษุปุถุชนเห็นเพื่อนที่สำเร็จอรหันต์ เหาะเหินเดินอากาศได้ พระเถรีผู้หญิงเหาะเหินเดินอากาศได้ พระเถระพระโมคคัลลาน์ พระมาลัย เหาะเหินเดินอากาศได้ แข่งขันกัน แข่งขันกันเหาะเหินเดินอากาศ ผู้ที่ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ก็มีมานะอดทน ฝึกฝน **ตบะ** อย่างยิ่ง ทรมานเพื่อให้เป็นอรหันต์เช่นเดียวกับหมู่เพื่อน เป็นเครื่องวัด เหินการเดิน เหินการเหาะ นี่แหละให้ปลื้มอกปลื้มใจ ใครๆ ก็อยากเหาะกัน อะไรกัน คล้ายๆ กับหาเงินหาทองนะ คนนั้นเป็นเศรษฐีแม้เราก็จะเป็นเศรษฐีเหมือนกัน นี่แข่งขันกันทางโลกุตระ แข่งขันกันทางศาสนานั้นดีนะแข่งขันกันทางกิเลสนั้นไม่ดี

ระหว่างนี้คนมีเงินอยู่ลำบากมาก เดี๋ยวถูกปล้นกัน ไถ่ถอนกัน อะไรกัน ยุ่งทีเดียวนอนไม่หลับ ได้ยินเสียงหมาเห่า เตรียมตัวเอาปืนรออยู่เรื่อยๆ เทียวนะ กลัว ไม่เหมือนสมัยก่อน สมัยก่อนคนมีธรรมะธัมโมมากทีเดียว สมัยนี้ปุถุชนมาก คนธรรมะน้อยเครื่องยั่วยวนมากสมัยนี้ ไหนละคร ไหนรำวง มีแต่เรื่องกิเลสทั้งนั้นเทียวนะ ฝึกปรือกุลบุตรแต่อายุน้อยๆ ๑๘-๑๙-๒๐ ปี หนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง เด็กอายุ ๑๓ ปี เป็นหัวหน้าโจรขนาดใหญ่ ปล้นจังหวัดพระนคร อายุ ๑๓ ปี มันปรับปรุงคณะให้เป็นโจรได้

สำคัญตอนนี้อย่าไปตื่นเต้นมากนัก ไอ้สมบัตินะ ทำให้เสียเนื้อเสียตัว ให้เสียจิตเสียใจ ทะเยอะทะยานมากไม่ได้ ไม่สมหวัง หัวใจวายนะ หัวใจอ่อนนะ มันทะเยอทะยานเกินขีดไป มันบังคับเส้นประสาทเกินแรงไป ประสาทเสียนะ ให้รู้จักพอเหมาะพอดีกำลังวาสนาของเราขนาดนี้ ความมั่งมีศรีสุขขนาดนี้ รูปร่างสวยงามขนาดนี้ให้ยินดีให้ยินดีในเท่านั้น เหตุนั้นพระพุทธเจ้า ท่านบอกว่า **ความสันโดษ ความมักน้อย**

เป็นทรัพย์ของบรรพชิต และคฤหัสถ์ก็เหมือนกัน ยินดีในสามีของตัว ยินดีในภรรยาของตัว ลูกของตัว ครอบครัวของตัว เป็นพลเมืองที่ดีนะนั่น อย่าทะเยอทะยานอย่างอื่นให้มากนัก ให้เข้าใจ ให้ตั้งใจให้มากในตอนนี้

ให้ละอดีตหนึ่ง ละอนาคตหนึ่ง เข้าปัจจุบันหนึ่ง คล้ายๆ กับหนองใหญ่ แหนคลุมหมด ดูเงาไม่ได้ ต้องแหวกแหนออกเสียก่อน จึงแลเห็นเงาถนัด เมื่อแหวกอนาคตออกแล้ว อดีตออกแล้ว แลเห็นอดีตของตัว แลเห็นวาสนาของตัว จิตปรุโปร่ง เกิดอภิญญา เกิดธรรมขึ้นในตัว อ่านทั้งกลางวันอ่านทั้งกลางคืน ผู้ฉลาดนะ รู้แจ้งแทงตลอดนะ แจ้งตั้งแต่ศีรษะ กระดูก แทงลงมาตลอดถึงเท้า แทงจากเท้าขึ้นไป เหตุนั้น พระอรหันต์ท่านกวดขัน อันใดอันหนึ่งๆ อย่าเอามาก **กรรมฐาน ๕** เกสา โลมา ๕ อารมณ์นะ เอาอารมณ์อันเดียว *เกสา* เอาแต่เกสาอย่างเดียว รู้เอง เห็นเอง *เกสา* ผม ผมเป็นอย่างไร ขาวอย่างไร หลุดขึ้นมาทำให้งอกนั้นงอกอย่างไร เห็นความแปร ความเกิดขึ้นเหง้าของเกสามันเกิดขึ้นมาอย่างนั้น ตัดอย่างนี้ นั่น พระโกนอย่างงั้น เห็น *ทุกขัง อนิจจัง* แล้วมันสอนจิต ให้น้อมเข้ามาใส่จิตของตัว อย่าส่งจิตเพลิดเพลินออกไปข้างนอก เสียธรรมะ เสียความรู้ความฉลาดในปัจจุบัน

ขอให้ตั้งอกตั้งใจให้มาก เรียนแผนที่ เรียนตำรา แล้วก็ดูตำราเพิ่มอีกที เป็นอาหารของจิต ให้มีธรรม ให้มีธรรมข่มจิต ข่มจิตเวลาโกรธมา จะฆ่าคนหรือจะอะไร อย่าลงมือ ให้มีธรรมข่มจิต อย่าทำไป ให้มีธรรมข่มจิตไว้ คนไหนไม่มีธรรมข่มจิตนะ ทำลงไปอย่างที่ฆ่าฟันแทงกันนะ ถูกคดีอุกฉกรรจ์ ถูกประหารชีวิต ถูกจำคุกตลอดชีวิต มันมาจากที่ไหน พวกนี้ไม่มีธรรมข่มจิตระลึกธรรมคำสอน ระลึกถึงธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสอนจิตไม่ได้ มันไม่ชำนาญ ไม่ฉลาดในศีล ในภาวนา จิตมันไม่อ่อน จิตไม่มีหิริโอตตัปปะ จิตกล้าหาญ จิตกล้านรก จิตกล้าความเป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์เดรัจฉาน จิตไม่อ่อน จิตไม่หมดทุกข์ จิตไม่มีเมตตา จิตประทุษร้าย เบียดเบียนคนอื่น เบียดเบียนตน ฆ่าลงไปนี่แหละ เบียดเบียนตนนี่แหละ ต้องตกนรกจริงๆ เสียด้วยนะ คล้ายๆ กับเบียดเบียนตน มันกลับต้องทำร้ายกันทุกชาติ ๕๐๐ ชาติ ก่อนจะเป็นอโหสิกรรมนี่แหละ

ขอให้ตั้งอกตั้งใจ ให้พยายาม วันหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมง ให้มาฝึกหัดตน โอนอยู่ในศาสนาซัก ๒-๓ ชั่วโมง จะได้หรือเปล่า อย่าให้มารนอกนั้นกินหมด ให้รักใคร่ตัว ให้สงวนตัว ให้หาเวลาในการบำเพ็ญสมณธรรมให้เกิดขึ้นในตัว

นี่แหละ ฉันใดก็ดี เมื่อท่านได้สดับตรับฟังแล้วนะ *โอปนยิโก* น้อมเข้ามาสถิตอยู่ในข้อวัตร ปฏิบัติบูชา พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ก็จะเห็นอานิสงส์ในพระพุทธศาสนาโดยง่าย

สมควรแก่เวลา อาตมาวิสัชนามา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้ รับพรนะ

ป่าช้าเราอยู่ที่ไหน

เทศนาในการอบรมเนกขัมมะ ที่วัดถ้ำมโหฬาร
อ.ภูกระดึง จ.เลย
ก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๒๔

กล่าวคือนะ *กายสมบัติ* หนึ่ง *วาจาสมบัติ* หนึ่ง *น้ำใจสมบัติ* หนึ่ง นี้เป็นลาภอย่างยิ่ง และอีกประการหนึ่งนะ ได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ไม่เป็นศาสนาสูญจากโลกนะ มีพระพุทธเจ้ามาเกิดในโลก ได้นามว่า **สมเด็จพระสมณโคดม** นี้ทีเดียว ลาภอย่างยิ่งเชียวนะ อีกลาภอย่างยิ่งนั้นก็ พุทธภาษิตท่านว่า *คนไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง* ในตอนหนึ่ง

แล้วทีนี้ก็ขอให้การภาวนาอย่าขี้เกียจขี้คร้าน ตั้งอกตั้งใจเทียวนะ ให้ภาวนา *พุทโธ พุทโธ พุทโธ* ในดวงจิตนะ ให้หัวใจของเราคุ้นเคยใน *พุทโธ* ให้มาก ให้มาก ทำ *พุทโธ* ให้ซ้ำๆ ซากๆ ทีเดียวนะ อย่าถอยนะ ทำให้ชำนิชำนาญ คุ้นเคยกับพระพุทธเจ้านะ เพื่อยังไง เพื่อให้จิตสงบนะ

แล้วอีกประการหนึ่งนะ *พุทโธ พุทโธ* ในดวงใจแล้ว จะเกิดมโนภาพเชียว มโนภาพในที่นี้ กล่าวคือ จิตสงบหนึ่ง จิตไม่ฟุ้งซ่านหนึ่ง นี้ทีเดียว จิตมีอำนาจหนึ่ง จิตมีรัศมีหนึ่ง นี้ทีเดียว *พุทโธ พุทโธ* ในที่นี้นะ ภาวนาเข้าไปแล้ว ใจนะ ใสสะอาดดีนะ ไม่ขุ่นมัวนะ

แล้วอีกประการหนึ่ง *พุทโธ พุทโธ* นี้ นี่ต้องละอดีต อารมณ์อันใดในอดีต อย่าค้นคว้ามาทับปัจจุบันนะ อย่าค้นคว้าเทียว อารมณ์อันนั้นเป็นอันตราย อันตรายแก่สมาธิ เอาอารมณ์อดีตมาทับปัจจุบัน โง่เง่าเต่าตุ่นนะ

และอีกประการหนึ่ง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคท่านห้ามอนาคตข้างหน้านะ อย่า สิ่งใดยังไม่มาถึงเรา อย่าค้นคว้ามาทับปัจจุบันนะ เหตุนั้น *ภาวนาพุทโธในที่นี้ต้องเพิกอดีตหนึ่ง เพิกอนาคตหนึ่ง แล้วก็บริกรรม พุทโธๆ ในดวงจิตนะ* นี้ทีเดียว

แล้วอีกประการ *จิตสงบแล้วต้องวางพุทโธเสียก่อน และมีสติรักษา มีสติสัมปชัญญะรักษาความสงบไว้ให้มั่น* ให้มั่น ให้อยู่คงที่เทียวนะ นี่หากว่าจิตอยู่คงที่อย่างที่กล่าวมานี้ทีเดียว จะเกิดสิ่งอัศจรรย์เกิดขึ้นในจิตนะ สิ่งไม่รู้ก็รู้ขึ้นมาในดวงจิตทีเดียวนะ สิ่งไม่เห็นก็เห็นขึ้นมาในดวงจิตทีเดียวนะ นี่ทีเดียว **อัศจรรย์** เขาเรียกว่าคัมภีร์ทวง ทวงออกจากหัวใจนะ แนะให้เรียบร้อยในสมถวิธีนี้

แล้วอีกประการหนึ่งนะ เราหอบมาจากอดีตชาตินั่นมากองในปัจจุบันทีเดียว นี้เทียวเป็น **อนุสัย** มีพิษร้ายที่สุดนะ **อนุสัย** ให้เกิด **ราคะ** ฆ่ากันได้ เกิด **โทสะ** ฆ่ากันได้ เกิด **โมหะ** ก็ฆ่ากันได้นะ เหตุนั้น **พุทโธๆ** ในที่นี้นะ สำคัญมากทีเดียว **ราคะ โทสะ โมหะ** นี้เป็นพิษร้ายนั่น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคบอกให้สาวกทั้งหลายภาวนาพิจารณาๆ นะ ให้ของร้ายอัปรีย์จัญไรให้คายออกจากดวงจิตนี้ ตอนนั้นจิตจะตั้งมั่นตั้งมั่นนะ ตั้งมั่นเชียว ตั้งมั่นในสมาธิ **ขณิกสมาธิ** หนึ่ง **อุปจารสมาธิ** หนึ่ง **อัปปนาสมาธิ** หนึ่ง ความตั้งมั่นของจิต แล้วก็ไม่หวั่นไหว ไม่หวั่นไหว นี่อุบายของสมถวิธีเป็นเช่นนั้น

แล้วอีกประการหนึ่ง หนังสือมุตโตทัย ท่านอาจารย์มั่นว่าให้ ม้างกาย* ให้เห็นกระดูกนะ เยื่อในกระดูกยังไง ให้แจ่มแจ้งในกระดูกทีเดียว หากว่าเรากระดูกไม่เห็นเช่นนั้นกะประมาณเสียก่อน กระดูกเป็นเช่นนั้นๆ ไม่อย่างนั้นก็เดาเอาเสียก่อน นี่กะ

---

* ม้างกาย = การพิจารณาแยกอวัยวะร่างกายออกเป็นส่วนๆ เหมือนกับการรื้อบ้านออกจากกันทั้งหลัง เป็นปฏิภาคนิมิต หรืออุบายวิปัสสนาวิธี ที่หลวงปู่ใช้ประจำและแนะนำศิษย์ให้กระทำอยู่เสมอๆ

ประมาณเอา เดาเอา คาดคะเนเอานะ อ้าว ทำบ่อยๆ ทำบ่อยๆ **พหุลีกโต** ทำให้มาก ทำให้มาก ทำเช่นนั้นจิตกว้างขวาง จิตลึกซึ้งทีเดียว นี่ให้ค้นดูของอวัยวะทุกส่วนนะ มันไม่มั่นไม่เที่ยงของชีวิต ให้เห็นเช่นนี้เทียว มันแปรอยู่เสมอนั่น มันตายอยู่เสมอนะ ร่างกายของเรานะ ตายความเป็นเด็กนะ อ้าว หายไปเป็นหนุ่มนะ ตายความเป็นหนุ่มเป็นเด็กนะ นั่น อ้าว ผมหงอก ฟันหลุด หนังก็เป็นเกลียวนะ บอกเหตุบอกผลอยู่เช่นนั้นนะ ธรรมนะ

แล้วอีกประการหนึ่ง ท่านอาจารย์มั่นพูดหนังสือมุตโตทัยว่า *ธรรมแสดงโร่ทั้งกลางวันกลางคืนทีเดียว* แสดงคือหมายความว่ายังไง อย่างที่ว่านะ มันแก่ทุกลมหายใจเทียวนะ นี้แหละอย่าประมาท ให้สนใจให้มากตอนนี้นะ

เรารู้ได้ว่า เกิดปีนั้น เดือนนั้น วันนั้น รู้ได้นะนั่น แล้วทีนี้นะ การตายของเราจะมาวันไหน ทราบไม่ได้ นั่นประการหนึ่ง ป่าช้าเราอยู่ที่ไหน ทราบไม่ได้ และอีกประการหนึ่ง จะตายด้วยโรคอันใด ทราบไม่ได้ เหตุนั้นรีบเร่งเทียว รีบเร่งหาที่พึ่งนะ หาที่พึ่งกล่าวคือ *พุทโธ* ที่พึ่งคือ *พุทโธ พุทโธ* เป็นของใหญ่ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค *พุทโธ* เป็นของใหญ่มากที่สุดทีเดียว หากว่าใครระลึกถึงเสมอๆ นั่น นี่แหละองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่า *พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ* ใครถึงตถาคต คนนั้นปิด *อบายภูมิ ทั้ง ๔* ได้นะ ไม่เกิดนะ *นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน* ไม่เกิดนะ ยกตนออกจากอบายภูมิทั้ง ๔ ได้นะ เป็น **นิยตะ** ที่ไปเกิดบนสวรรค์เทวโลกทีเดียว นี้ให้สนใจให้มากทีเดียว

และอีกประการหนึ่ง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ตรัสว่า *ความสะดุ้งกลัวมาถึงแล้วหนึ่ง ขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้วหนึ่ง พึงระลึกถึงตถาคต ด้วยความกลัวหาย* นี่สำคัญ ให้สนใจนะ ความกลัวหายนะ พึ่งพระพุทธเจ้านะนี่ พระพุทธเจ้าท่านไม่กลัวตาย น้ำพระทัยถึงอมตธรรมนะ นี้ทีเดียวนะในตอนนี้นะ พระองค์ตรัสออกมาจากน้ำพระทัยของพระองค์ เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่งเทียวแก่พุทธบริษัทนะ ให้พิจารณาให้มากๆ ทีเดียวนะ

เรานุ่งขาวแล้วนี่ จิตต้องให้ขาวนะ **กุศล** ซึ่งแปลว่าขาว **กุศล** ซึ่งแปลว่าฉลาด ฉลาดหาอุบายให้มีบำเพ็ญทาน ให้มีการรักษาศีล ให้ฉลาดบริกรรม *พุทโธๆ* เรื่อยๆ นะนั่น หัวใจจะสว่างเทียวนะนั่น ไม่มืดทึบนะ สว่างแจ้งเชียวนะนั่น **นิโรโธ** ทำให้แจ้งเชียวนะ ให้แจ้ง เห็นนี่ ความเกิดนะ ความดับนะ ของอวัยวะทุกส่วน นี่ให้เห็นประจักษ์อยู่เช่นนั้น หากว่าใครเห็นธรรม คนนั้นเห็นตถาคตนี่ ที่นี้ทีเดียว ขอให้สนใจในตอนนี้นะ

แล้ว**ศาสนาของพระสมณโคดมไม่ใช่ของยืดยาวนะ เป็นของสั้นที่สุด ไม่เหมือนกับศาสดาองค์อื่นนะ** ศาสดาองค์อื่น กกุสันโธ ๖๐,๐๐๐ นี่ทีเดียว คนไม่ถึง ๖๐,๐๐๐ ไม่ตาย นี่ทีเดียวนะ ศาสนาโกนาคมน์ ๔๐,๐๐๐ คนนะ เกิดมาไม่ถึง ๔๐,๐๐๐ ไม่ตาย พระองค์รับรองร้อยเปอร์เซ็นต์เทียวนะนั่น ต่อมาศาสนาพระกัสสปพุทธเจ้านะ ๒๐,๐๐๐ นะนี่ **สมเด็จพระสมณโคดม พระองค์มีชีวิตเพียง ๘๐ ปี และก็วางศาสนา ๕,๐๐๐ นะ เร็วมากที่สุดนะ เกิดเร็ว ตายเร็วนะ เหตุนั้นให้หมุนตัวเป็นเกลียว ต้องขยันอย่าเกียจ อย่าคร้าน ให้ขยันปลูกธรรมให้เกิดขึ้นในดวงจิตนะ** *เดินจงกรม* หนึ่ง *นั่งสมาธิ* หนึ่ง นั่น นอนสีหไสยาสน์ยันหลับนะ จิตทำงานอยู่ *พุทโธๆ* นะ จิตทำงานอยู่ พิจารณาของอวัยวะทุกส่วนมันแปร มันแปร *อนิจจัง* ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์นะ สิ่งใดเป็นทุกข์ เป็นไม่เที่ยง อ้าวสิ่งนั้นเป็น **อนัตตา** ไม่ใช่ตัวใช่ตนเสียแล้ว หากว่าตายแล้วไปไหน เอาไปป่าช้า นี่ ไม่เผาก็ฝังกันแล้ว เอาไปแต่บุญแต่บาปนะ นี่ที่เราให้สนใจในตอนนี้ให้มากนะ

วัน เดือน ปี มันล่วงไปนะ ให้คิดให้มากๆ เทียว วันหนึ่งระหว่างที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคยังมีชีวิตอยู่ในสมัยนั้น พระอานนท์ติดตามพระองค์นะ ปัจฉาสมณะเดินไป พระองค์เอาพระหัตถ์จิ้มดิน แล้วยกขึ้นมา บอกอานนท์นะ แผ่นดินมันอยู่ในพื้นดินมากหรือติดนิ้วนี้น้อย น้อยมากเท่าไรนะอานนท์ พระอานนท์ทูลพระองค์ว่า ติดนิ้วพระหัตถ์นิดหน่อยพระเจ้าข้า แต่อยู่ในแผ่นดินมากทีเดียวนะ แล้วก็ถาม *"อานนท์นะ เธอน่ะภาวนาวันละกี่ครั้ง" "วันละหลายครั้งพระพุทธเจ้าข้า แสนครั้งบ้าง ๒๐๐-๓๐๐ บ้าง อะไรบ้าง"* ถึงอย่างนั้น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคบอก ***"อานนท์นะ***

อย่าประมาท เธอนะ ให้พิจารณาทุกลมหายใจ ทุกลมหายใจนะ” นี่ทีเดียว พระอานนท์เป็นพระโสดาบันนะ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ติเตียนอยู่นะ นี่พวกเรานะ ยิ่งติเตียนมากทีเดียวนะ นั่น ประมาทมากนะนั่น นี้ทีเดียว ให้พิจารณา *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ของอวัยวะ ไม่เที่ยงนะ อย่างที่พูดนะ

เด็กตายไป อ้าว เป็นหนุ่มนะนี่ หนุ่ม เด็กตายไป แก่นะ อ้าว ผมหงอก ฟันหลุด หนังก็เป็นเกลียว นั่น มันหันไปหาไอ้ความตายนะนี่ นี้ทีเดียว ระหว่างนี้นะ มัจจุราชนายโคบาล จูงโคเข้าไปหาหลักที่ต้องลงไม้ลงมือฆ่านะ ธรรมดาฝีเท้าของโคนะ เข้าไปถึงหลักบ่อยๆ ใกล้หลักบ่อยๆ นะ แม้ไอ้ความตายของเรานะจะมาถึงวันไหน ทราบไม่ได้ นี้ทีเดียว อย่าให้ทำเหมือนสุกร หมูนะ มัวนอนเกลือกมูตรเกลือกคูถอยู่นะ ให้ทำเหมือนกับนกกระทา นกกระทานั้นนะ เจ้าของฝึกปรือดี ให้กินดีให้อวบเชียวนะ ถึงกระนั้นนะ ไอ้นกกระทาไม่ยอมอยู่ในกรงนะหา ป่อง* ออกอยู่เรื่อยนะนี้ ขอให้สนใจให้มาก ให้มากเชียวนะ เราอวดขาวๆ ข้างนอกนะ ข้างในเคยขาวด้วยไหม **กุศล** ซึ่งแปลว่าขาวนี่ **กุศล** ซึ่งแปลว่าฉลาด ฉลาดนะ ฉลาดปลดเปลื้องตนออกจากอบายภูมิทั้ง ๔ นะนั่น

แล้วอีกประการหนึ่ง หนังสือมุตโตทัย ท่านอาจารย์มั่น *อคฺคํ มนุสฺเสสุ** มนุษย์มันเลิศที่สุดนะ มนุษย์นะมันเลิศกว่าพระอินทร์ เลิศกว่าพระพรหม มันเลิศกว่าอบายภูมิ ทั้ง ๔ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน นะชาติมนุษย์นะนั่น เหตุนั้นพระพุทธเจ้าก็เกิดเป็นมนุษย์ พระปัจเจก พระอรหันตขีณาสพทั้งหลายก็เกิดเป็นชาติมนุษย์นี่แหละ ไม่ใช่เป็นอินทร์เป็นพรหมนะ นั่น มนุษย์นี่สำคัญมากที่สุดทีเดียวนะ มนุษย์นะ หนังสือพิมพ์เขาพูดว่าประเทศไทย ๗๒ จังหวัด ธรรมดารถไฟ รถไฟนะประชุมแต่หัวลำโพงแห่งเดียว นอกนั้นไปต่างจังหวัด เหตุนั้น ความดีก็เกิดในมนุษย์ ความชั่วร้ายก็เกิดในมนุษย์เทียว เหตุนั้น *มนุสฺสนิรยิโก* หนึ่ง *มนุสฺสเปโต* หนึ่ง

---

* ป่อง = ช่อง

* อคฺคํ มนุสฺเสสุ มาจากหนังสือมุตโตทัย ในบทอรรคฐานเป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน ความเต็มว่า อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ท่านอาจารย์มั่น แปลความว่า ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเป็นเลิศนั้น เป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

มนุสฺสติรจฺฉาโน นั้น มันออกมาจากมนุษย์ ออกมาจาก *มิจฉาทิฐิ* เทียวนะ พวกนี้ไม่มีการบำเพ็ญทาน มี *มัจฉริยะ* ตระหนี่ แล้วก็ *ทุศีล* ด้วยนะนั่น แล้วทีนี้หัวใจว่างด้วยนะ ไม่ภาวนาพุทโธนะนั่น นี่ทีเดียว ขาดทุนใหญ่ ไอ้พวกนี้นะ คนไหนมีการบำเพ็ญทาน ทานในที่นี้นะ ทานอวัยวะทุกส่วน ไม่ใช่ทานภายนอกนะ *ทาน* สมมุติว่าเราเกียจคร้านหาวนอนนะ อ้าว ทานมันในตอนนี้ ให้ขยันเดินจงกรม นั่งภาวนานะ นี่ทานในตอนนี้เทียวนะ ไม่เอาทานภายนอกนะนั่น รักษาศีลอยู่ดีนะนั่น แล้วก็ภาวนานะนั่น เหตุนั้น คนที่กล่าวมานี้ เขาเรียกว่าคนไม่ประมาทนะ นี่ คนไม่ประมาทเช่นนั้นอยู่ในโลกนาทีเดียวนะนั่น ดีกว่าคนที่ประมาทมีอายุตั้ง ๑๐๐ ปี นี้ทีเดียวให้สนใจ เพราะยังไงนะ เพราะค้าขายรวยใหญ่ ท่านพวกนี้รวยใหญ่ มีศีล มีกัลยาณธรรม มีภาวนาพุทโธนะนี่ รวยใหญ่เลย พวกนี้ระลึกถึงธรรมอยู่บ่อยๆ ในระหว่างที่มีชีวิตยู่นะ ไม่ประมาท มีชีวิตไปวันหนึ่งคืนหนึ่งก็นับว่าเป็นฐานดีที่สุดนะ ตายไปแล้วก็ไปเกิดในสวรรค์เทวโลก คนไม่ประมาทนะนั่น

นี้ละขอให้ตั้งอกตั้งใจให้มาก โอกาสดีแล้วเราได้บวชเป็นนางชีทรงขาวนะนั่น เพราะยังไง เพราะในศาสนาเสื่อม *นางภิกษุณี* นางไปแล้วนะ จากโลกนะ แล้วก็ *สามเณรี* ก็หายแล้วนะ เณรผู้หญิง พระผู้หญิง นาง *สิกขมานา* ก็หายไปจากโลกแล้ว ทีนี้ผู้หญิงนะ เป็นชี ชีรักษาศีล ๘ ศีล ๘ นี้มีเดชานุภาพมากที่สุด มากที่สุดนะ *เนกขัม* ให้ถึงอนาคา ครั้งพุทธกาล ศีล ๕ สำเร็จโสดาบัน สกิทาคา ศีล ๘ สำเร็จอนาคา ศีล ๑๐ ของเณร ศีล ๒๒๗ ของพระนี่ นี้สำเร็จพระอรหันต์โดยมาก เพราะยังไง ท่านเหล่านี้นะทรงไว้ซึ่ง *อุตมเพศ* อุตมเพศนี้เป็นเพศใหญ่ เป็นเพศที่สมควรจะได้มรรคได้ผล กล่าวคือ *อรหันต์* นะ *โลกุตรธรรม* นะ

นี้ละฉันใด ขอให้ตั้งอกตั้งใจ อย่าประมาท เราทำงานการอันใด อย่าไปทิ้ง **พุทโธ** อย่าไปทิ้งพิจารณาของอวัยวะทุกส่วน บอกว่ามันเป็น **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** ไม่มั่นไม่เที่ยงนะ เพื่อยังไง เพื่อบำรุงจิตของเราให้เป็น **สัมมาทิฐิ** ให้คล่องแท้เทียวนะ อย่าสงสัยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่าสงสัยการบำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนา อย่าสงสัย ให้มี **อจลศรัทธา** เชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัย จิตให้ขาว จิตให้สะอาดนะนั่น ควรแก่สวรรค์นิพพานนะ

การทำวัตร ในที่นี้คือหมายความว่า เราประมาทพลาดพลั้งพระเถระด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี น้ำใจก็ดี แม้ต่อหน้าก็ดี ลับหลังก็ดี เช่นนี้ทีเดียว นั่นขอขมาโทษจากพระเถระ พระเถระให้อโหสิกรรมทุกอย่าง อย่าให้เป็นบาปเป็นกรรม นี้ประการหนึ่ง

แล้วอีกประการหนึ่ง พระเถระอาจจะเพ่งที่ไม่ดีพวกท่านทั้งหลาย ประมาทพวกท่าน ด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี ด้วยใจก็ดี ต่อหน้าก็ดี ลับหลังก็ดี เช่นนี้นะ พระเถระจะไม่เป็นบาปเป็นกรรมต่อไปข้างหน้า นั้นประการหนึ่ง

แล้วอีกประการหนึ่ง *ให้พร* ที่นี้คือหมายความว่า เราจะได้อยู่ดีมีแฮง* หนึ่ง จะได้เจริญ*สมณธรรม* ให้ผูกมัดให้จิตสะดวก หนึ่ง นี้ทีเดียว พรนี้เพื่ออายุยืน หนึ่ง เพื่อวรรณะอันงาม หนึ่ง เพื่อความสุขพร้อมในอิริยาบถทั้ง ๔ หนึ่ง แล้วก็เพื่อความมีกำลังกาย กำลังวาจา กำลังใจ กำลังอโหสิ สติปัญญา เชียวนะนี่

ขอขมาโทษพระ ทำวัตร ให้พร อย่างครั้งพุทธกาลนั้น อย่างครั้งพุทธกาลนั้นนะนั่น ให้พรใดนะ พรนั้นยังเป็นปุถุชนอยู่นะนั่น เจริญสมณธรรมให้สำเร็จนะ เมื่อสำเร็จมาหาพระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์นะนี่ ให้พรนะสำคัญมากเหลือเกินนะ พระเถระนะวาจาที่ศักดิ์สิทธิ์ แม้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มีวาจาที่ศักดิ์สิทธิ์ ให้พรนะเอ้า ทีนี้ตั้งใจ

---

* แฮง = แรง

อรหันต์ยังปรากฏอยู่ในโลก

เทศนาอบรมพระภิกษุสามเณรและฆราวาส
ณ วัดถ้ำเจ้าผู้ข้า อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
๑๘ กันยายน ๒๕๒๕

การหัดสมาธิฝึกปรือในดวงจิตเป็นการใหญ่ เป็นการใหญ่ แล้วจะได้ประกอบการให้คุ้นเคยในพุทโธให้ยิ่งทีเดียว อย่าพากันมีความสงสัยนะ สงสัยมรรคผลนิพพานไม่มี อย่างนั้นอย่างนี้หมดสิ้น หมดสมัยแล้ว อย่าไปนึกไปคิดเช่นนั้น ท่านอาจารย์ขาว ท่านอาจารย์องค์อื่นรับรองแล้วร้อยเปอร์เซ็นต์ **พระอรหันต์ยังปรากฏอยู่ในโลกนะ** ท่านอาจารย์มั่น ระหว่างนั้นอยู่อุดร พูดกับท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ ***"อรหันต์ อรหันต์ อันนี้เด่นอยู่ในโลกนะ ไม่เสื่อม"***

ยกตัวอย่างท่านอาจารย์มั่นท่านว่า ในระหว่างที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรมานพวกชฎิล ๓ คนพี่น้อง แม้พระสมณโคดมสู้เราไม่ได้ เราเป็นพระอรหันต์ ท่านอาจารย์มั่นอ้างนะ ครั้นถ้าเสื่อมแล้ว อุรุเวลกัสสปะท่านจะเอา *อรหันต์* มาอ้างในตอนนี้อย่างไรได้ ยังไม่เสื่อมเลย ยังเด่นอยู่ในโลก ท่านอาจารย์มั่นท่านว่า ครั้นถ้าเสื่อมไปแล้ว พวกชฎิล ๓ คนพี่น้อง ไม่อาจจะนึกได้ว่า *อรหันต์* นะ นี่เขานึกได้ นี่ฝังใจอยู่นะว่า *อรหันต์* แล้วอีกประการหนึ่ง ลักษณะมหาบุรุษ อัญญาโกณฑัญญะยกมือเดียวว่าจะได้สัมมาสัมพุทธเจ้า

อรหันต์ยังปรากฏอยู่ในโลกนะ ไม่เสื่อมไปจากที่ไหน มันเสื่อมเพราะบุคคลไม่ภาวนานี่ ไม่ถึงพริกถึงขิง ไม่ถึงอริยสัจ ๔ มันเสื่อมในตอนนี้ มันเป็นเส้นผมบังภูเขาไปเสียแล้วนั่น แล้วอีกประการหนึ่ง เป็นช้างเหลือขอไปเสียแล้ว ธรรมสว่างโร่ทั้งกลางวันและกลางคืน ทั้งภายในและภายนอก ไม่ปิดบังเหมือนกิเลส หนังสือมุตโตทัย ท่านอาจารย์มั่นท่านกล่าว *มันทำงานติ้งตั้งๆ อยู่ภายในร่างกาย*

กรรมฐานมีครบหมดทุกอย่าง เช่นอย่าง *อาการ ๓๒ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ* มีครบแล้ว ไม่ต้องไปหามาเพิ่มอีก ไม่เอาออกหนึ่ง ไม่หามาเพิ่มอีก มีครบแล้ว *เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ* พระอุปัชฌาย์บอกกุลบุตรที่บวชใหม่ ครั้นพระอุปัชฌาย์องค์ไหนไม่บอก*กรรมฐาน ๕* แก่กุลบุตรที่บวชใหม่แล้ว ทำลายมรรคผลนิพพานแก่กุลบุตรนั้นแน่ ท่านอาจารย์มั่นมักพูดบ่อยๆ ในตอนนี้ แล้วอีกประการหนึ่ง พระไปหาท่านมากๆ ท่านอาจารย์มั่นท่านร้องขึ้น ท่านนะๆ ทั้งพระ ทั้งเณรมา ณ ที่นี้ ล้วนแต่เรียน*กรรมฐาน ๕* มาจากพระอุปัชฌาย์ทั้งนั้น ท่านพูดเช่นนั้น *เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ*

นี่แหละขอให้ตั้งใจ ระยะนี้นะ นั่งขัดสมาธิ ขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย แล้วก็วางตัวให้ตรงๆ นั้นประการหนึ่ง แล้วให้ตัดสินใจของเจ้าของนะ *อย่าให้จิตเนื่องกัน อย่าให้คลุกคลีกัน เป็นภัยใหญ่ ให้นึกว่า เราเกิดในโลกคนเดียว แม้แก่ เจ็บ ตาย คนเดียว ใครช่วยไม่ได้นะ ให้จิตเปลี่ยว* นี้แหละเรียกว่า *กายวิเวก* นะ นั่นประการหนึ่ง

แล้วอีกประการหนึ่ง *วจีวิเวก* นะ ระหว่างที่พระเทศน์ไป อย่าให้มีเสียงกระอุบกระอิบ จะกลบคำพระที่เทศน์ไปนั่น เรียกว่า วจีวิเวก

แล้วอีกประการ *มโนวิเวก* ในที่นี้นั้น เป็นของลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพนะ จิต*เจตสิก*เป็นนามธรรม เป็นของละเอียดที่สุดนะ มโนวิเวก มโนวิเวกนะ คือจิตเปลี่ยว *จิตเปลี่ยว* หนึ่ง *จิตว้าเหว่* หนึ่ง ความเปลี่ยวและความว้าเหว่ สองขณะนี้ สองกระทู้นี้ มันไล่ *นิวรณ์* ออกจากดวงจิตนะ

ต่อไปเป็นภาชนะทองที่ดีแล้ว ทีนี้ *โอปนยิโก* น้อมพระคุณของพระพุทธเจ้ามาตั้งในดวงใจ พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับในหัวใจใคร เด็กก็ไม่ว่า หนุ่มแก่ก็ไม่ว่านะ จิตใจเยือกเย็นที่สุด จิตจะปรุโปร่งนะ เกิดความรู้ความฉลาดขึ้นมา เป็นคัมภีร์ทวง* ออกมาจากดวงจิตนี่ สิ่งใดไม่รู้ก็รู้ขึ้นมา อัศจรรย์ในดวงจิต *พุทโธ* สิ่งใดไม่เห็นก็เห็นขึ้นมา กล่าวคือ *พุทโธ พุทธะ* แปลว่าผู้รู้ *พุทโธ* ซึ่งแปลว่าเบิกบาน รู้เสียก่อนจิตใจจึงเบิกบานตื่นเต้นทีหลังนะ

พุทโธ พุทธะ ให้ชำนาญเนื้อหนังของเรา ให้ชำนาญในพุทโธให้มากๆ ให้ชิน *พหุลีกโต* ทำให้มากในพุทโธนะ ซ้ำลงไปอีกทีนะ *บริกรรม บริกรรม* ในที่นี้มี ๓ ระยะ ระยะที่หนึ่ง ยึดสังฆาฏิของพระพุทธเจ้าให้มั่นนะ นี่ประการหนึ่ง แล้วอีกประการชีวิตของเรารักที่สุดนะ จะบูชาไว้ต้นไม้ไม่ควร วัดร้างไม่ควร ภูเขาเลากาไม่ควร ก็เพราะยังไง เพราะสถานที่เหล่านั้นไม่ประเสริฐนะ ที่รับทักขิณาทานของเราไม่ได้ ไม่ถึงมรรคถึงผลนะ เป็นของโมฆะ โมฆะ หาประโยชน์ไม่ได้อย่างที่กล่าวมา

เหตุนั้น ชีวิตของรักตัดหัวถวายในพระหัตถ์พระพุทธเจ้านั่น คำที่ว่า *ตัดหัว* นั้นนะ จิตมันถึง มันถองจิต มันปราด มันเปรื่อง จิตป๋า ใจป๋า ทำได้นะ อุทิศชีวิตให้คุณพระรัตนตรัย ให้ชีวิตของรักเป็นทาน เราต้องได้ของที่รักที่พึงใจ สำคัญมากที่สุด เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ ทำอยู่เช่นนั้น บริกรรมอยู่เช่นนั้นๆ อ้าว นานหนักนานหนา ชำนิชำนาญหนัก ชำนาญเบา *พหุลีกโต* นะ จิตสงบ จิตไม่ดื้อด้านนะ *อย่าไปส่งออกไปข้างนอก อย่าส่งไปอดีต อย่าส่งไปอนาคตนะ* โวหารท่านอาจารย์มั่น โวหารท่านอาจารย์สิงห์ใหญ่ *อย่าส่งไปข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวานะ จิตมัธยัสถ์ เป็นกลางในพุทโธ* นี่ โวหารท่านอาจารย์สิงห์ใหญ่ เจ้าคุณสิงห์นะ มันเข้าแบบเดียวกัน แล้วที่นี้ธรรมของพระอาจารย์มั่น มันต่างในโวหาร แต่เลือดเนื้อธรรมะเป็นแบบเดียวกัน

---

* คัมภีร์ทวง หลวงปู่เคยอธิบายถึงคำนี้ไว้ในเทศน์ ที่วัดถ้ำมโหฬาร ก่อนเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๒๔ ว่า *"หากว่าจิตอยู่คงที่ด้วยสติสัมปชัญญะ รักษาความสงบไว้ให้มั่นได้แล้ว จะเกิดสิ่งอัศจรรย์เกิดขึ้นในจิตนะ สิ่งไม่รู้ก็รู้ขึ้นมาในดวงจิตทีเดียวนะ สิ่งไม่เห็นก็เห็นขึ้นมาในดวงจิตทีเดียวนะ นี่ทีเดียว อัศจรรย์ เขาเรียกว่าคัมภีร์ทวง ทวงออกจากหัวใจนะ"*

ในพระไตรปิฎก เนื้อพระธรรม มีขึ้น ตั้งอยู่ มีแปรในท่ามกลาง มีสลายในที่สุด นี่ในพระไตรปิฎกนะ แต่ท่านอาจารย์มั่นท่านไม่กล่าวเช่นนั้น *หัวหนึ่ง แขนสอง ขาสอง นั่นตัวธรรม* นะ *โอปนยิโก* น้อมเข้ามาในตัวเสร็จเชียวนะ *พุทธะ* แปลว่ารู้ อยู่ในตัวเสร็จ จิตรู้ *พุทโธ* เมื่อรู้แล้วเบิกบาน *ธัมโม ธัมโม* เบิกบาน รู้พระธรรม จิตเบิกบาน *สังโฆ สังโฆ* แปลว่า หมู่ใหญ่ *มิคคสังโฆ* หมู่เนื้อ *สกุโณสังโฆ* หมู่นก *อริยสังโฆ* หมู่พระอริยเจ้า มันอยู่ในตัวเสร็จ *สังโฆ สังโฆ* ตาก็เป็นสังโฆ หูก็เป็นสังโฆ อวัยวะทุกส่วน *สังโฆ สังโฆ* แปลว่า หมู่ใหญ่ พร้อมด้วยอายตนะ พร้อมด้วยอาการ ๓๒ จึงเป็นมนุษย์ได้ เป็นหมู่ๆ อยู่นะ ตับก็เป็นหมู่หนึ่ง ไส้ก็เป็นหมู่หนึ่ง อวัยวะทุกส่วนเป็นหมู่ๆ เชียว *สังโฆ* ซึ่งแปลว่าหมู่ หมู่เนื้อ หมู่นก หมู่อริยเจ้า *สังโฆๆ* หมู่อริยเจ้ามันอยู่ในตัวเสร็จ สงเคราะห์เข้าในตัวเสร็จ *พุทโธ* อยู่ในตัวเสร็จนะ

พุทธ แปลว่ารู้ รู้ว่าตัวของเรา เมื่อรู้แล้ว พุทโธเบิกบาน นั่น รู้อะไร *รู้พระธรรม* พระธรรมเป็นก้อนอยู่ในตัว มีความเกิดขึ้นนะ มีความแปรในท่ามกลาง มีความสลายในที่สุดนะ นี่พระธรรม *พระสงฆ์ๆ* เป็นหมู่ใหญ่ อยู่ในตัวเสร็จ หูก็หมู่หนึ่ง ตาก็หมู่หนึ่ง อวัยวะร่างกายสังขารเป็นหมวดเป็นหมู่ ไม่ปะปนกัน ตับไตไส้พุงก็เป็นชุดๆ ของใครของมันเชียวนะ นี้ *สังคโห อสังคโห* เป็นธรรมอยู่ในตัวเสร็จ ไม่ใช่พระสงฆ์ไม่มี ไปหาเสียก่อนจึงเจริญภาวนา อ้าว พุทโธ ไม่มี ไม่ใช่เช่นนั้น เกสาไม่มี โลมา นขาไม่มี ไปหาเสียก่อน ปีหน้าหรือเดือนหน้าจะภาวนา หามาได้นะ ไม่เช่นนั้น มันอยู่ในตัวเสร็จแล้ว เป็นก้อนธรรมอยู่เสร็จแล้ว

นี้แหละ *พุทโธๆ* เป็นของขลังที่สุด ขลังที่สุดเชียวนะ ประกาศอยู่ในโลกนะ สะเทือนสะท้านทีเดียว กามโลกก็สะเทือนสะท้าน พุทโธ อาศัยพุทโธเป็นสาธารณะ รูปาวจร อรูปาวจร อาศัยพุทโธ **พุทโธเป็นของขลังที่สุด** ขลังที่สุดนะ ขึ้นชื่อพุทโธ ใครทำลายไม่ได้ เหตุนั้น องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ตรัส ความสะดุ้งกลัวมาถึงแล้ว ขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้ว พึงระลึกถึงตถาคต ความกลัวหาย แท้ที่จริงองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคท่านไม่กลัวตาย แม้น้ำพระทัยถึง *อมตธรรม* นั่น *อมตะ* ซึ่งแปลว่าไม่ตาย

เราถึงท่านผู้วิเศษนะ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ คือ หมายความอริยสัจของจริง **สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** สงฆ์ทั้งหลายท่านได้สำเร็จมรรคผล ได้ปฏิบัติธรรมวินัย *ธรรมวินัยไม่ใช่เป็นหมัน ให้สำเร็จมรรคผลได้ ปรากฏอยู่ในโลก สังโฆ* หมู่ใหญ่ *อริยสังโฆ* หมู่พระอริยเจ้า *มิคคสังโฆ* หมู่เนื้อ หมู่นก เป็นหมู่ๆ นะ อยู่ในตัวเสร็จเชียว *สงฺคโห อสงฺคโห* ความเป็นหนึ่ง *เอโก ธมฺโม* คือจิตเป็นหนึ่งในพุทโธ เมื่อเป็นหนึ่งลงไปแล้วเกิดอัศจรรย์นะ จิตสงบ พระพุทโธ จิตได้เสวยในความสุขความสงบ มันเป็นชั้นๆ ขึ้นไป

เมื่อความสงบดีแล้ว ไหนเจริญ*ปฏิภาคนิมิต* แยกกาย แยกกายให้เล็กได้เชียวนะ ม้างกาย[*] ออกนะ สว่าง โชติ *โชติ ปรายโน* สว่าง สว่างกระดูกศีรษะลงไปถึงเท้า สว่างแต่เท้าขึ้นมาถึงศีรษะ สว่างแจ้งแทงตลอดนะ แจ้งด้วย แทงลงไป แจ้งศีรษะ แทงลงไปเท้า รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ อำนาจธรรม ปฏิบัติให้ถึงมรรคถึงผลได้ เหตุนั้น *อากาลิโก* ไม่อ้างกาลอ้างเวลา ไม่เหมือนผลไม้ต่างๆ มะม่วงให้กินได้แต่ถึงฤดูกาล ธรรมหาเป็นเช่นนั้นไม่ ได้เป็นนิจเป็นนิจ ทุกลมหายใจ

ที่ว่าเล่าให้ฟังแล้ว กาลครั้งหนึ่งในสมัยนั้น พระพุทธเจ้ามีกิจที่จะไปโคจรไป ระหว่างนั้นพระอานนท์เป็นปัจฉาสมณะตามหลัง พระองค์เป็นห่วงพระอานนท์มาก ระหว่างนั้นพระอานนท์เป็นโสดาบัน *พระเสขะ* ที่จะต้องศึกษา ยังไม่ได้สำเร็จอรหันต์เป็น*อเสขะ*

พระองค์ถามพระอานนท์ว่า ***“วันหนึ่ง อานนท์ แหม เธอนะภาวนาวันละกี่ครั้ง”*** พระอานนท์ทูลพระองค์ว่า ***“วันละหลายพันครั้งพระเจ้าข้า”*** นับเป็นพันเชียวนะ ไม่ใช่เป็นหมื่น เหตุนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเตือน ***“อานนท์ ยังประมาทอยู่นะ ทุกลมหายใจนั้นการดีที่สุดนะ”*** วันหนึ่งๆ เราภาวนาในดวงจิตไม่เพลิดเพลินในโลกโลกีย์ วันหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมง จิตเราเข้าอยู่ในสมาธิหรือเปล่า ภาวนาหรือเปล่า ระลึกถึง *พุทโธ* หรือเปล่า ทำให้แจ้งใน *พุทโธ* หรือเปล่า จิตของเราสงบดีหรือเปล่านั่น

---

[*] ม้างกาย = การพิจารณาแยกอวัยวะร่างกายออกเป็นส่วนๆ เหมือนกับการรื้อบ้านออกจากกันทั้งหลัง เป็นปฏิภาคนิมิต หรืออุบายวิปัสสนาวิธี ที่หลวงปู่ใช้ประจำและแนะนำศิษย์ให้กระทำอยู่เสมอๆ

นี้แหละฉันใดก็ดี ขอให้ตั้งอกตั้งใจ ปฏิบัติบูชานะ เป็นของทุกข์ที่สุด ของทุกข์ที่สุดเพราะยังไง เพราะเดินธุดงค์ ทุกข์อย่างไร อยู่ในอากาศที่ว่างเปล่า แม้เป็นหวัดเป็นไอด้วย ถูกหมอกอากาศ ที่ว่างเปล่านะ ธุดงค์ ท่านทนได้ ท่านอดได้ สละชีวิตอยู่รุกขมูลใต้ต้นไม้บ้าง ลมพัดมาหนาวจัดทีเดียว ฝนตกมา อดทน อดทน การกินการอยู่ทุกอย่าง พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย ผ่านสันโดษ *สันโดษ* ซึ่งแปลว่า ความมักน้อยที่สุดในปัจจัย ๔ ไหนจีวร ไหนบิณฑบาต ไหนเสนาสนะ ไหนคิลานปัจจัยยาปรมัตถ์ เป็นหยูกเป็นยาโอสถป้องกันการไข้เจ็บการป่วยนะนั่น ต้องทน ต้องอดมากต้องทุกข์มาก

อาตมาพูดแล้วในกรุงเทพฯ อยู่ในจังหวัดพระนคร อยากกินอะไรในท้องตลาดได้กินหมด นอนก็นอนเตียง กินก็กินดีนะ ไปมาก็ไม่ได้เดิน ขึ้นรถขึ้นรา มีความสุขถึงขนาดนั้น **แท้ที่จริงการสร้างบารมีทุกข์มากนะ** ยกตัวอย่างพระเวสสันดร ในครั้งนั้นถูกเนรเทศไปอยู่เขาคีรีวงกต มันทุกข์ แม่ของพระเวสสันดร นอนกลิ้งนอนเกลือกกอดลูกชาย ทุกข์ขนาดนั้น จะพลัดแม่ไปนะ นะลูกนะ พระเวสสันดรออกจากเมืองไปในครั้งนั้น แหม มันคล้ายๆ ว่าป่าช้าเงียบสงัด ทุกข์มาก ปลอบใจ คิดถึงมหาบุรุษจะได้รับความลำบากในป่า บำเพ็ญพรตในครั้งนั้น สวรรค์นิพพานไม่ใช่อยู่ในความสุขสร้างบารมีนั้นทุกข์มาก นั้นประการหนึ่ง

ช้างมงคลให้ทานลงไปแล้ว อ้าว พลเมืองทูลสมเด็จพ่อ ถูกเนรเทศ ในระหว่างที่ไปจะไป แหม เอาข้าวเอาน้ำที่ไหนไม่ได้กล่าว แม่มัทรีเอาข้าวเอาเด็กไป ใส่รถใส่ราไม่กล่าวนะ พวกชาวกรุงให้กินผลไม้ กุมารทั้งสองต้องร้องไห้ พระเวสสันดรนั้นทุกข์มากนะ พ่อชาลี พ่ออุ้ม แม่กัณหา นางแม่มัทรีอุ้มใส่บั้นเอว ทุกข์มากนะ น้ำอยู่ที่ไหนกว่าจะได้กิน เด็กร้องไห้นะ เด็กหิวนะ ผลไม้ระหว่างที่เดินไป มันโหนอ่อนลงมาให้กุมารเด็ดกิน อัศจรรย์ถึงขนาดนั้นนี้ทีเดียว ท้าวเวสสันดรต้องร้องไห้ในระหว่างที่ประทานกุมารให้ชูชกสำเร็จแล้ว เด็กทั้งสองวิ่งเข้าไปกลัวชูชก คล้ายกับยักษ์ หน้าตาของแกพิลึก อาภัพใหญ่โตน่ากลัว วิ่งตรงลงสระ ดอกปทุมชาติบังไว้ ชูชกบริภาษพระเวสสันดร เวสสันดร เธอนะ เธอเป็นกษัตริย์ เธอบำเพ็ญทานใหญ่โต ทานกุมาร

แล้วขยิบตาให้กุมารหนีไป เป็นเพราะเธอนะ ตอนนั้นพระเวสสันดร แหม อย่าประมาท ฉันนะชูชก ฉันเป็นกษัตริย์ ฉันเป็นโพธิสัตว์นะ ฉันพูดจริง ฉันให้นะ แต่เด็กมันกลัวเธอ จึงวิ่งหนีเข้าไปอาศัยในสระน้ำ ตอนนั้นชูชกบริภาษ พระเวสสันดรเสด็จไป แล้วเรียกกุมาร เรียกพ่อชาลีเสียก่อน ครั้งหนึ่งไม่มา เรียกครั้งที่สองไม่มา พ่อชาลีเป็นลูกกษัตริย์ ฉลาด ไม่ให้พ่อพูดเป็นครั้งที่สาม คลานออกจากดอกบัวไปหาพ่อ กราบพระบาทข้างขวา แหม น้ำพระเนตร น้ำตาพระเวสสันดรรินเหมือนกระแสน้ำเชียวนะ เด็กเปียกหมด ทุกข์ถึงขนาดนั้น ร้องไห้ แล้วทีนี้แม่กัณหา พ่อเรียกถึงสามครั้งนะ เพราะใจเด็กอ่อน ผู้หญิงนะ ไม่ให้พ่อพูดถึงสี่ครั้ง ต้องคลานออกไป มากราบพระบาทข้างซ้ายนะ น้ำตาพระเวสสันดรรินเหมือนกระแสน้ำเชียวนะ นั่น เด็กเปียกหมด ทุกข์ถึงขนาดนั้น สร้างบารมี

คนกรุงเทพฯ อยากกินอะไร ไม่มีก็ขึ้นโฮเต็ล นอนก็นอนเตียงทองนั่น นอนสนุกสนาน กินก็บริโภคใหญ่โต หาความสุขมาใส่ตัว การสร้างบารมีต้องร้องไห้ นางสนมพระเวสสันดร ออกจากเมืองในครั้งนั้น พากันระงมร้องไห้กัน เหมือนกับป่าช้า เยือกเย็นเพราะคนมีบุญ พระเวสสันดรออกไปแล้วกรุงว่าง ใจคนก็ว่าง

นี้แหละการสร้างบารมีนะ นี้แหละการนั่งภาวนานะ นี้แหละการรักษาศีลนะ นี้แหละการบำเพ็ญทานนะ มันทุกข์มากถึงที่สุด แสวงหา ได้มา ไม่ใช่เงินทองมีปีกบินมาเสียเมื่อไหร่นี่ ชาวนาชาวสวนตากฝน ตากแดด ต้องตรากตรำมากที่สุด ทำราชการตามนาฬิกาขาดไม่ได้ หัวหน้าดุบ้างอะไรบ้าง สารพัดทุกอย่าง ทุกข์อย่างยิ่ง เงินทองออกมาหาจากปลีแข้งของเขา

เหตุนั้น ท่านอาจารย์มั่นท่านว่า **พระนิพพานมันอยู่เหนือตาย** อยู่เหนือตายนะ เหตุนั้น **พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย ต้องกัดเหล็กกัดขาง ใจกล้าหาญที่สุดนะ จึงถึงมรรคถึงผล** มันอยากนอนภาวนา อย่านอนมัน มันวุ่นวาย อย่าวุ่นวายมัน อย่าเอนเอียงไปทางราคะ โทสะ โมหะ ให้เข้าที่นะ เอาพุทโธย้อมจิตนะ เอาธรรมคืออริยสัจย้อมจิต คือ *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* ไม่มั่นไม่เที่ยง รูปโลกก็ไม่มั่นไม่เที่ยง อรูปโลกก็ไม่มั่นไม่เที่ยง มันปลิ้นคว่ำหงายมืออยู่นะโลกโลกีย์ มันเอาแน่เอานอนในอริยสัจไม่ได้นะ

นั่น ไม่เหมือนโอวาทของพระพุทธเจ้า อริยทรัพย์ของจริง สวรรค์เป็นสวรรค์จริงๆ นรกเป็นนรกจริงๆ ไม่วิปริตเป็นอื่นเหมือนปุถุชนนะ

ทุกข์มาก ทุกข์มาก พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายเดินธุดงค์ พระจักขุบาลตาแตกนะ ๓ เดือน สำเร็จพร้อมตาแตกเชียวนะ เราอยากกินอะไร กินมัน อยากนอน นอนมัน อยากนั่ง นั่ง สบายนะ ไม่นึกถึงการสร้างบารมียากเย็น พระเวสสันดร นอนก็นอนดิน เอาใบไม้ปู นอนเสื่อนอนสาดไม่ได้ นอนเตียงไม่ได้ ไม่เหมือนอยู่ในพระราชวังนี่ ผูกพ่อชาลีใส่เอว กัณหาแม่มัทรีอุ้มนะ มัทรีคนนี้เนื้อละเอียดอ่อนสุขุมกุลนารีในวงศ์จักรี ฝ่าเท้าของนางมัทรีเหมือนกับสำลีนี้ทีเดียว ไปหาผลไม้ในกลางป่าหิมพานต์ ขอไม้เล็กๆ จะสอยได้อย่างไร ต้นผลไม้มันสูง ลิงค่างหลุดมือลงมา นางมัทรีเก็บใส่กระเช้ามาต้อนลูกต้อนผัว* ในครั้งนั้น กัณหาเป็นเด็ก ร้องไห้ พี่ชาย พ่อชาลีต้องปลอบ อยากกินข้าวกินน้ำ อย่างเดียวไม่อิ่ม รอแม่เอาผลไม้จากกลางป่า นี้ทีเดียวทุกข์มาก เวลาบ่าย ๓ โมง ๔ โมง นะ ดูหนทางแม่จะมา พากันเพ่งดู เวลาแม่มัทรีมาถึงอาศรม ปุ๊บ เด็กวิ่งไป แหม น่าสงสาร ในระหว่างนั้น พ่อชาลีหิวผลไม้ รับประทานเสวยผลไม้ ตาเหลือกตาลาน เพราะหิวมาก แม่กัณหาเด็กๆ กระทุ้งอกโดนอกผางเชียวนะ แม่มัทรีต้องหงาย เพราะเด็กกำลังหิวนม ดูดนมเกือบสำลักนะ

นี้แหละ พระเวสสันดรก็ต้องร้องไห้ กุมารทั้งสองก็ต้องร้องไห้ ทุกข์มากที่สุด การสร้างบารมี เราอยู่ทุกวันนี้ อยากกินอะไรก็ได้กิน ซื้อกิน อยู่ที่ไหนเย็นๆ ก็อยู่ไป นอนก็นอนเตียงนะ หนาวก็ผิงไฟ ร้อนก็อาบน้ำ พยาบาลตัว อย่างสบาย ไม่นึกถึง คิดถึง การสร้างบารมีถึงขนาดนั้นจึงจะสำเร็จมรรคผลนิพพานได้ นี้อะไร ง่วงนอนก็นอนมัน *ฝืนมัน แม้** *กูนอนมาหลายชาติ นอนในนรก เปรต อสุรกาย มานั่งฝึกจิตของตัว แม้ สอนตัว แม้ ขยัน แม้ อดทน แม้*

แม่มัทรีรูปร่างสวย ฝ่าเท้าของแม่มัทรีเหมือนสำลี ถือกระเช้าเข้าไปในป่าหิมพานต์ ไม้ขอยาวประมาณ ๒ เมตร แบกไปพร้อมกระเช้า สอยไม่ได้ ต้นไม้ป่าหิมพานต์สูง

---

* ต้อน = เอามาฝาก

* ฝึกมัน แม้ = ฝืนมันบ้างซิ

สอยไม่ได้ ลิงค่างหลุดมือตกลงมานั้น เป็นอาหารของนักพรต แม่มัทรีเก็บใส่กระเช้ามา เดินก็เดินต๊อบแต๊บนิ่มนวลสุขุมคัมภีรภาพ หาผลไม้เลี้ยงผัวเลี้ยงลูกในครั้งนั้น

พระเวสสันดรอีกแล้ว เกิดโทสะมาครั้งหนึ่ง ให้ทานเด็กแก่ชูชก เด็กไม่ไป ร้องไห้ในอาศรม วี้ดว้าดอยู่เชียวนะ ชูชกตีเด็ก พระเวสสันดรภาวนาพรึบๆ อยู่นะ เห็นเด็กร้องไห้ เวลาเย็นพ่อกับแม่กำลังชมเด็ก ระหว่างนั้นนะ พระเวสสันดรลืมตัว เราบำเพ็ญพรตไม่ได้มาดุจตัวเปล่า ถอดพระขรรค์จะตัดหัวชูชกในครั้งนั้น ระลึกได้ อายเทวดา วางพระขรรค์นะ เกือบล่ะนะ ชูชกถูกพระเวสสันดรถอดพระขรรค์ตัดหัว หวงลูกหวงเต้านั่น ระลึกได้วางอุเบกขา วางพระขรรค์ ระลึกถึงธรรม พุทโธเรื่อยๆ

การสร้างบารมีมันไม่ใช่เล่นนะ สะดุ้งมากที่สุด ในปัจฉิมสมัยองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ในคืนนั้น พระองค์ระลึกถึงอดีต เราเป็นพระราชานะ น่าจะได้รับความสุขมาก นางสนมตั้งหกหมื่น ล้วนแต่มาจากวงศ์จักรีสมเด็จพ่อสมเด็จแม่ คนละครึ่งนะ นางพิมพาเนื้อละเอียด นางเอก แม้ราหุลกุมารเกิดในวันนั้น นี่แหละมารใหญ่ทีเดียวนะเกิดขึ้นมา น้ำพระทัยพระองค์กลัว เดิมไม่เคยได้กระทบกระเทือนใหญ่ขนาดนี้เทียวนะ มารมาถึงสี่ทิศ ไชโยตึ้งตั้ง แหม พระมหาบุรุษสะดุ้งพระทัย มือที่เคยประสานกันเอาไว้หน้าตัก ก่อนได้สำเร็จมรรคผลนิพพาน ต้องถูกมารเสียก่อน ต้องโดนมารเสียก่อนมาทดลอง โดนอกุศลเสียก่อน ถ้ามีดของเราแข็งดี ต้องฟันเสียก่อน จะบิ่นหรืออย่างไร จะดีหรือไม่ดี

เหตุนั้น **การทำความเพียรของเรา อย่าอ้างมื้อ อ้างวัน ได้เวลา ได้โอกาส เวลาไหนทำได้เรื่อยๆ อย่าอ้างวันอ้างคืน ปีนี้ปีหน้าไม่ได้** *สนฺทิฏฺฐิโก* **เห็นเอง เอาเดี๋ยวนี้ๆ ในระยะนี้ ระหว่างที่มีชีวิตอยู่ ให้มีความวิริยะ ความเพียร ไม่ใช่มีความสุขนะ เวลาเดินมรรคอยู่โยคาวจรจะต้องเข้าป่าเข้าดอน เสือผีอะไรไม่ว่า อดหลับอดนอน จึงได้มรรคได้ผลนะ ไม่ใช่อยู่ในปราสาทเช่นนั้นได้มรรคได้ผล**

ถ้าเจ้าชายสิทธัตถราชกุมารไม่ออกจากพระราชวังในกรุงกบิลพัสดุ์ มันคับแคบที่สุดนะ เห็นนางสนมเปลือยกายละเมอ มันคล้ายๆ อยู่ที่ป่าช้า จึงออกวิเวกบำเพ็ญพรต

นั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ยสกุลบุตร พ่อแม่แพงที่สุด ลูกชายคนเดียว มีนางบริวารสนมตั้ง ๕๐๐ ยสะนอนก่อน ตื่นขึ้นมา นางทั้งหลาย ๖ ทุ่ม พากันนอน บางคนเปลือยกายบ้าง ละเมอบ้าง สารพัดทุกอย่างเหมือนอยู่ที่ป่าช้า จึงออกจากปราสาทของเธอไป ไปพบองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังทรงเดินจงกรมอยู่ในครั้งนั้น *“มาที่นี่นะยสะ ที่นี่ไม่วุ่นวายในที่นี้”* ต่อนั้นเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าเทศนาโวหาร ได้ถึงโสดาบัน ยังไม่ถึงอรหันต์นะ ประทับอยู่กับพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น

จนเวลาเช้ามา เศรษฐีตามหาลูกชาย ไปหา ไปเห็นรองเท้าลูก ไม่เห็นลูก พระพุทธเจ้าบังไว้ไม่ให้เห็นพ่อเห็นลูก เศรษฐีเห็นพระพุทธเจ้า ฟังเทศน์ ฟัง *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* เท่านั้นเอง มันไพเราะ ไพเราะข้างต้น ข้างกลาง ข้างปลาย เศรษฐีได้โสดาบัน แสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย ส่วนยสกุลบุตรสำเร็จพระอรหันต์ เมื่อสำเร็จพระอรหันต์เช่นนั้น บิดาก็นิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมพระยสะขึ้นปราสาทเลี้ยง เลี้ยงพระพุทธเจ้าอ้าว พ่อพระยสะถึงพระไตรสรณคมน์ แม่พระยสะถึงพระไตรสรณคมน์ เมียก็ถึงพระไตรสรณคมน์แล้ว ที่นี่ไม่วุ่นวายนะ ยสกุลบุตรนะ

ธรรมไม่ใช่เป็นของที่วุ่นวาย ผู้ที่ปฏิบัติได้ มีธรรมะเป็นวิหารธรรมในดวงจิตไม่วุ่นวายเหมือนทางโลกทั้งหลาย โลกทั้งหลายมันวุ่นวาย มันแข่งดีกัน ประเทศต่อประเทศทำสงครามกัน เศรษฐีต่อเศรษฐีทะเลาะกัน ผัวเมียทะเลาะกัน มันเป็นเช่นนั้นมัน*อัตตกิลมถานุโยค กามสุขัลลิกานุโยค* พร้อมสรรพ มันมาพร้อมกัน มีความชังเท่าไร ก็มีความรักเท่านั้น มีความรักเท่าไร ก็มีความชังเท่านั้น เหตุนั้น *มัชเฌ* ท่ามกลางพระพุทธเจ้าเดินมรรค ไม่ติดวิปัสสนา ไม่ติดความรัก ความชัง ไม่ติดกามสุขัลลิกานุโยคอัตตกิลมถานุโยค ไปสายกลางเชียวนะ เป็น*อัพยากฤต* ละสายกลางถึงวิโมกข์วิมุตติแทงหัวใจ พระอรหันต์ไม่ยินดียินร้าย เป็นไปด้วยเมตตาอย่างยิ่งด้วยมนุษย์ทั้งหลายไม่ยินดียินร้าย เป็นไปด้วยเมตตา เพราะสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเต็มไปด้วยพระมหากรุณาอย่างยิ่ง แต่มนุษย์และเทพทั้งหลาย และหมู่สัตว์ทั้งหลาย อาจจะทำได้หรือไม่ต่อความทุกข์ขนาดนั้น แต่มีเงิน มีทอง มีความสุข ติดอามิส มีอามิสสุขมากางกั้นมันลำบากธรรมที่จะเกิดขึ้นในดวงจิต มารมาติเตียนแล้วอย่าหวั่นไหว ท่านนั้นนะ

พระพุทธเจ้า ท่านได้โดนมาแล้ว นางมาคันทิยาจ้างเด็กด่าพระพุทธเจ้า ปรัมประตั้ง ๑๐ อย่าง มันยิ่งร้ายกว่าเรานะ

เหตุนั้น ให้ภาวนา *พุทโธ* ให้มาก ให้ *แผ่เมตตาจิต* ให้มาก ให้ชื่นเมื่อเขาติเตียนมา ถ้าไม่มีธรรมะ แล้วหน้านิ่วนะ ถ้ามีธรรมะ หน้าชื่น มันเปลี่ยนแปลงตัวใหม่ การแก้ไข โดยที่เขาด่าพระพุทธเจ้าปรัมประ มันถูกกายของพระองค์ ไม่ถูกน้ำพระทัยของพระองค์ ไม่หวั่นไหวนะ แต่พระอานนท์หวั่นไหวนี่ สำเร็จโสดาบัน ไม่ถึงอเสขบุคคล อรหันต์ นิมนต์พระพุทธเจ้าไปเมืองอื่น *ดูกรอานนท์ เขานินทาที่เมืองอื่น แล้วเขานินทา แล้วไปที่ไหน ไปเมืองนั้นๆ พระเจ้าข้า แล้วไม่มีที่ไปแล้ว* พระพุทธเจ้าท่านว่า *หยุด หยุด อานนท์ เขาด่าตถาคตเพียง ๗ วัน เธอให้ใจดีนะ ให้ใจเป็นนักปราชญ์ มีเมตตา แก่เขานะ* มันกลับคำ วาจาของพระพุทธเจ้า ความชั่วเป็นความดี เป็นเช่นนั้นแล้ว **ชนะความชั่วเป็นความดีของตัว**

นี้แหละ ขอให้ตั้งอกตั้งใจให้มาก เรื่องธรรมเป็นของใหญ่ เป็นของพึ่งของชีวิต ของเรา เป็นคู่ชีวิตของเรา นี้แหละ เมื่อท่านทั้งหลายได้สดับตรับฟังธรรมะที่กล่าวมา *โอปนยิโก* น้อมเข้ามาปฏิบัติบูชา พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา ก็จะเห็นอานิสงส์ใน พระพุทธศาสนาโดยง่าย ตามกาลเวลา ดังอาตมาวิสัชนา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้

คฤหัสถ์ก็สำเร็จอรหันต์

เทศนาอบรมฆราวาส
๓๐ พฤษภาคม ๒๕๒๗

ความรู้ความฉลาดเกิดขึ้นนั้น เขาเรียกว่า **ปัญญา** ปัญญาสมถะ ป้องกันนิวรณ์ทั้ง ๕ อย่าง ไม่ให้เกิดขึ้น ไม่ให้รบกวนในดวงจิตนะ ให้จิตได้รับความสำราญในพระทัยนะนั่น นี้แหละให้สนใจให้มาก เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่นะ ให้สนใจ เรียกว่า **สมถวิธี** นั่น สมถวิธีมาแล้ว ผลใหญ่เกิดขึ้นข้างหลังน่ะ ข้างหลังนะ ข้างหลัง ไม่ใช่ข้างหน้าที่ผ่านมานะ ผลใหญ่อันนี้น่ะ จิตสงบหนึ่ง นี่ จิตมีเดชานุภาพหนึ่ง จิตมีอำนาจหนึ่ง นั่น จิตไม่ฟุ้งซ่านหนึ่ง แม้ จิตนี้มีรัศมีเปล่งปลั่งนะ นั่น อุบาสก อุบาสิกา ตื่นเต้นกันมากนะ เปล่งปลั่งนะ มีรัศมีนะ อำนาจใหญ่โตขึ้นมานะนี่น่ะ สมถวิธี มีเดช มีเดชานุภาพถึงขนาดนี้เทียว นี้สมถวิธีน่ะ

ส่วน **ปฏิภาควิธี** นั่นน่ะ คือความหมายว่า ฉีกออก ร่างกายฉีกออก ให้เห็นอสุภะ ให้เห็นกระดูก นั่น ฉีกออกให้เห็นกระดูก สมองอย่างไร กระดูกขาวอย่างไร ฉีกออกนะ นั่น แม้ เราไม่เห็นเช่นนั้นนะ นั่น ไม่เห็นเช่นนั้น เราไม่เป็นไปเช่นนั้น กะประมาณเอาเสียก่อนนะว่ากระดูกเป็นเช่นนั้น เดาเอาเสียก่อนนะ คาดคะเนเอาเสียก่อนนะ นั่น คลำสิ คลำนะ กระดูกเป็นเช่นนั้น เช่นนั้นเชียวนะ นั่น ทำบ่อยๆ ทำทุกวัน ทุกวัน ทั้งกลางคืน ทั้งกลางวัน อ้าว ความรู้ความฉลาดในตอนนี้น่ะ กว้างขวางนะ แม้ พิสดารนะ แม้ ลึกซึ้งสุขุมนะ

นั่น ทีแรกคาดคะเนเอาเสียก่อนนะ นั่น กะประมาณ เดาเอาเสียก่อนนะ แต่ทำมากๆ ไป ตอนนี้มันหายไปนะ ความรู้จริงเห็นจริงเสียแล้ว เห็นกระดูกเป็นเช่นนั้นเช่นนั้นนะ เขาเรียก **ปฏิภาคนิมิต** น่ะซี ปฏิภาคนิมิตนี่ ฉีกดู เห็นอสุภะ เห็นอะไรนะ **นิพพิทาญาณ** ความเบื่อหน่ายในที่เกิดของเรา นั่น อยากไม่มาเกิดอีกเสียแล้ว อยากไปนิพพานเสียแล้วน่ะ มันทุกข์มาก มันชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ นั่น วัฏฏะหนึ่งวัฏฏะหนึ่งไม่ใช่เล่นนะ นั่น เราเกิดแล้วตาย เกิดแล้วตาย ความร้องไห้นะ อันน้ำตาออกมานะยิ่งกว่าน้ำมหาสมุทรทั้งสี่ ไม่หายไปนะ นั่น ร้อง ลูกตาย หรือผัวตายเมียตายเช่นนี้นะ ของรักตาย นั่น ร้องไห้หากันนะ นี่แหละ สะสมไว้นะ สี่ท้องมหาสมุทรนะน้ำทะเลนะ นั่น ถึงขนาดนั้น *วัฏฏะ* ความวน ไม่มีต้นไม่มีปลาย

เหตุนั้น ในระหว่างที่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคยังมีชีวิตอยู่นั้น เป็นคฤหัสถ์นั่น เป็นพราหมณ์ เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์มหาศาล เศรษฐีมหาศาล พราหมณ์แพศย์ ศูทร พากันเต้นออกจากตระกูลนะ เห็นเบื่อหน่ายในตอนนี้น่ะ มาบวชนะทรงผ้ากาสาวพัสตร์ เดินธุดงค์นะ พิจารณาเอากรรมฐาน ๕ ให้สำเร็จนะ นั่น นี่แหละออกบวชนะ

ธรรมขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเป็นสาธารณะ ไม่สำเร็จแต่พระแต่เณรนะ แม้คฤหัสถ์ก็สำเร็จถึงพระอรหันต์ มีนะ สี่คน *พระเจ้าสุทโธทนะ* สำเร็จอรหันต์ *สันตติมหาอำมาตย์* สำเร็จอรหันต์ *พาหิยะ*[*] นี่ แล้วทีนี้เทวีของพระยาพิมพิสาร *นางเขมา* ฟังโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าสำเร็จในการนั่ง นั่น ในการนั่ง สำเร็จเป็นพระอรหันต์นะ ตอนนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็เรียกพระยาพิมพิสารเสด็จมาคุยกับพระองค์ *เวลานี้นางเขมาสำเร็จแล้ว อรหันต์แล้วนะ ในที่นั่งแล้วนะ พระองค์มหาบพิตรจะให้มีชีวิตต่อไป อย่าให้ตายภายใน ๗ วัน หากว่าไม่ได้บวชแล้ว ตายภายใน ๗ วันนะ คราวนี้บวชแล้วมีชีวิตตลอดไป เป็นเถรี เถรีนะ* นั่น ตอนนั้นพระยาพิมพิสารทูลพระองค์ว่า *ขอให้องค์ราชเทวี เทวีนี้ บวชเป็นภิกษุณี เป็นเถรีนะ*

---

[*] พาหิยะ = พระพาหิยทารุจีริยะ ผู้เป็นเอตทัคคะในทางตรัสรู้ฉับพลัน

พระเจ้าค่ะ ฉันใดก็ดี ธรรมะธัมโมไม่ใช่มีสำเร็จแต่พระแต่เณรนะ คฤหัสถ์เขาสำเร็จมากมาย โสดาบันมากมาย สกิทาคาฯ ก็มากมาย อนาคาฯ ก็มีก็มาก อรหันต์น่ะมีก็ไม่มากนะ ไม่มากเหมือนพระเหมือนเณรนะ นั่น

เหตุนั้น ขอให้ตั้งอกตั้งใจ ไม่มีที่พึ่งแล้ว นั่น หากว่าไม่ภาวนาพุทโธ ไม่มีที่พึ่งเสียแล้ว ไม่มีเรือนของจิตเสียแล้ว นั่น วิตกวิจารณ์ใหญ่ เป็นลูกกำพร้านะ ไม่มีพ่อนะ นั่น นี้แหละ ภาวนาพุทโธ พุทโธ เรื่อยๆ ตรงกับคำที่ว่า *อุปาสโก* ได้เข้าใกล้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ผู้ชายนะ มกุฎราชกุมารของพระพุทธเจ้า ยศใหญ่นี่ อุบาสิกา ราชธิดาของพระพุทธเจ้า นั่น ท่านทั้งสองรายนี้น่ะ ใจสูงนะ เป็นลูกกษัตริย์นะ ลูกขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค นั่น สมณโคดม แต่ก่อนน่ะพระองค์เป็นเจ้าชายสิทธัตถราชกุมาร เป็นกษัตริย์ จิตสะอาดนะ จิตใจสูงนะ นั่น สะอาด ควรแก่การไปสวรรค์นิพพาน ใจสูงนะพวกนี้น่ะ นั่น จิตสะอาด กายสะอาด วาจาสะอาด น้ำใจสะอาด ควรขึ้นสวรรค์นะ

แล้วอีกประการหนึ่ง คล้ายๆ กับเตียงทอง สวรรค์นะ เตียงทอง สะอาดดีนะ นั่น คนที่จะขึ้นเตียงทองนอนกลิ้งเกลือกได้น่ะ อุบาสกอุบาสิกาสำคัญมากเทียวนะ พวกนี้น่ะ เป็นราชโอรส เป็นมกุฎราชกุมาร เป็นราชธิดานะ ขึ้นเตียงทองได้นะ เพราะพวกนี้บริบูรณ์ด้วยทาน ด้วยศีล ด้วยภาวนา อบรมจิต จิตไม่สกปรกนะนั่น จิตสะอาดนะ นั่น นี้แหละ คนต่ำน่ะขึ้นไม่ได้ เอื้อมไม่ถึงนะ ทานไม่มี ศีลไม่มี ภาวนาไม่มี เช่นนี้ เอื้อมเตียงทองขึ้นไม่ถึงนะ นั่น วาสนาต่ำ นี้แหละ ควรนะ ได้แต่อุบาสกอุบาสิกาจิตสะอาด จะขึ้นเตียงทองนอน นอนกลิ้งนอนเกลือกได้นะ คนต่ำไม่ได้ คนมิจฉาทิฐินะ นั่น

นี้แหละ เราเกิดมาในโลกนี้ นั่น เกิดมาในโลกมาค้าขายนะ ขาดทุน ขาดทุนใหญ่ รวยก็รวยใหญ่ ครั้งนี้นะ **ขาดทุน** คือหมายความว่า เป็น *มิจฉาทิฐิ มัจฉริยะ* ตระหนี่เสียแล้ว นั่น ประการหนึ่ง เกิดมาในภพใดชาติใด เป็นคนกำพร้าอนาถา ทุกข์จนนะ ไม่มั่งไม่มีนะ หากินเช้ากินเย็นนะ นั่น เพราะคนไม่มีการบำเพ็ญทาน แล้วอีกประการหนึ่ง ขาดทุนน่ะ เป็นคนทุศีลนะ แม้มีลูกมีเมียมีผัวก็ไม่สมประกอบเสียแล้ว นั่น มีนาก็

นาเฮื้อ* นั่น ภาษาลาว ภาษาอีสานเขาพูดเช่นนั้น มีหมาก็หมาขี้เฮื้อนนะ มีควายก็ควายเขาเรตาลอ* นะ มีเมียนะ มีผัวนะ ร่างกายไม่สมประกอบ เป็นขี้ทูดกุดถังไปเสียแล้วนั่น นี้ยังไง พวกนี้คนทุศีล คนทุศีลนะ ขาดทุน นั้นประการหนึ่ง แล้วหัวใจของเธอไม่ได้ภาวนาพุทโธนะ ใจว่างนะ ใจอนาถานะ นั่น ไม่มีที่พึ่งเสียแล้วน่ะ เธอเกิดมานะ นั่น ขาดทุน ขาดทุน

ความร่ำรวย ในที่นี้คือหมายความว่า เกิดมาแล้วเป็น*สัมมาทิฐิ* เอื้อเฟื้อต่อศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า นั่น พระพุทธเจ้าน่ะร้อยกรองไว้แล้ว พระไตรปิฎก พระองค์บอกว่า *ทาน* ทานนะ มั่งมีศรีสุขนะ เกิดมาในภพใดชาติใด เกิดในกองเงินกองทองนะ นั่น *ศีล* ดีแล้ว รูปร่างงาม ผัวก็งาม เมียก็งาม ลูกเต้าเหลนหลานงาม ช้างม้าวัวควายงามนะ นั่น แม้ ทีเดียวนะ กุศลศีลแต่งนี่ ให้คิดๆ ดูซิว่า ลูกหลานคนนั้นรูปร่างสวย เมียคนนั้น ผัวคนนั้น อ้าว เพราะกุศลของเขาได้สร้างมาแต่ก่อนเขารูปร่างสวยนะ มาแต่ง มักพูดกันเช่นนั้น เช่นนั้นนะ

แล้วอีกประการหนึ่ง *ภาวนาพุทโธ พุทโธ* องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคไม่ใช่คนโง่ฉลาดนะ นั่น *โอปนยิโก* น้อมพระองค์เข้ามาในดวงจิตแล้ว องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในจิตใครนะ แหม นั่นจิตเปล่งปลั่งนะ นั่น มีรัศมีนะ สงบนะ เยือกเย็นที่สุดนะ นั่น เพราะพระองค์ประทับอยู่ในที่นั่น แล้วทีนี้อุบาสกอุบาสิกาน่ะ อ้าว จะคิดนอกศีลนอกธรรม อาย อายพระองค์นะ นั่น จิตซื่อตรงต่อศาสโนวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านะ ฉลาดนะ นั่น

นี่แหละ รวยใหญ่ รวยใหญ่นะ นี่แหละ เรามาค้าขายนะ เกิดมา เกิดมาค้าขายรวยก็รวยใหญ่ในครั้งนี้ ขาดทุน ขาดทุนใหญ่ในครั้งนี้น่ะ ความร่ำรวย ความขาดทุนไม่ดูหน้าใครนี่น่ะ สำคัญมากนะ

---

* นาเฮื้อ = นาที่ทำไม่ได้โดยเหตุต่างๆ เช่น น้ำไม่ถึง จึงปล่อยเรื้อรกไว้

* เขาเรตาลอ = เขาเกตาถั่ว

แล้วอีกประการหนึ่ง หนังสือมุตโตทัย ท่านอาจารย์มั่นว่า *อคฺคํ มนุสฺเสสุ*[*] มนุษย์เป็นเลิศที่สุด เลิศจริงเลิศจังนะ มนุษย์นะ นั่น พระอินทร์สู้มนุษย์ไม่ได้ อินทร์ พรหม ยม ยักษ์ทั้งหลาย สู้มนุษย์ไม่ได้นะ มนุษย์น่ะเลิศที่สุดนะ เหตุนั้น เลือกเอาเป็นพระพุทธเจ้า ไม่เอาอินทร์เอาพรหมเป็นพระพุทธเจ้า เอามนุษย์นะ มนุษย์มันธาตุพอทุกอย่างนะ พอพริกพอเกลือ นั่น มนุษย์นี่คล้ายๆ กับแม่ครัวแกงนะ มันพอพริกพอเกลือ มันเอร็ดอร่อยมากที่สุด มากที่สุดนะนั่น นี้แหละ เราได้เป็นชาติมนุษย์แล้ว *อคฺคํ มนุสฺเสสุ* ศีลให้บริบูรณ์ ทานให้บริบูรณ์ ภาวนาพุทโธให้บริบูรณ์เทียว ให้จิตสูงนะนั่น

นี้แหละ ฉันใดก็ดี ขอให้ตั้งอกตั้งใจให้มากการภาวนา ต้องใช้วิธีนี้เทียวนะ นั่น *พุทโธ พุทโธ* **ท่านอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์สิงห์ เอาพุทโธตัวเดียวนะ** นั่น *พุทโธ พุทโธ* **พุทธะ** แปลว่ารู้ รู้ของอวัยวะสังขารทุกส่วนไป นั่น ธรรมะอยู่ในตัวเสร็จนะ บริบูรณ์แล้ว ร่างกายบริบูรณ์เลิศแล้วนะ ตาก็เลิศ อวัยวะก็เลิศแล้วนะ มันเพียงพอทุกอย่างแล้ว นั่น ขอให้ทำ บำเพ็ญทานนะ ใส่บาตรใส่พกทุกวันนะ ให้รักษาศีล ๕ นะ นั่น มีผัวมีเมียด้วยกันได้นะ รักษาศีล ๕ นะ นั่น แล้วทีนี้ผัวเมียไม่มี นั่น ถึงมีแล้ว ก็ปราศจากกันชั่วครั้งชั่วคราวเสียก่อน รักษาศีล ๘ เขาเรียกว่า *เนกขัม* นั่น ศีล ๕ ท่านไม่กล่าว นั่น นางวิสาขายังเอาผัวออก ลูกออก เรื่อยๆ นะ แต่ว่านางวิสาขานี่น่ะ วันพระน่ะ ท่านรักษาศีล ๘ วันธรรมดารักษาศีล ๕ นี้แหละ ขอให้สนใจให้มากนะ เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่

ทำดวงจิตให้สะอาดนะ พุทโธ พุทโธ มันคล้ายๆ กับสบู่นะนั่น ฟอกผ้าที่เปื้อนให้ขาวนะ นั่น ผ้าเปื้อน นั่นมันน่ะ ราคะ โทสะ โมหะ ของเรา มันหอบมาแต่อเนกชาติ มันดองกันนาน มันของดำนะ นั่น เปื้อน ผ้าขาวสะอาดกลับเป็นของดำไปได้นะ จะฟอกผ้าให้ขาวให้สะอาดใช้วิธีไหนนะ นั่น เอาผ้าใส่ชามอ่าง เอาน้ำใส่นิดหน่อย แล้วเอาสบู่ฟอกขยี้ให้ได้เนื้อ ได้เนื้อนะ นั่น ไปละลายน้ำนทีที่ไหลเชี่ยวนะ น้ำดำไหลไป

---

[*] อคฺคํ มนุสฺเสสุ มาจากหนังสือมุตโตทัย ในบทอรรคฐานเป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน ความเต็มว่า อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ท่านอาจารย์มั่น แปลความว่า ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเป็นเลิศนั้น เป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

ตามกระแสนะนั่น แล้วผ้าขาวนะ หัวใจขาวสะอาดนะ นั่น สะอาดแล้ว หัวใจสูงแล้ว กระทบสวรรค์เรื่อยๆ กระทบพระนิพพานเรื่อยๆ จิตสะอาดนะ นั่น ขึ้นเตียงทองของพระพุทธเจ้าได้นะ คนสกปรกไม่ได้ คนมัจฉริยะตระหนี่นะ นั่น คนทุศีลไม่ได้ คนไม่ภาวนาพุทโธไม่ได้ คนเหล่านี้คนต่ำ *หีนะ* แปลว่า ต่ำ เอื้อมไม่ถึงนะ

คนใจสูง อุบาสกอุบาสิกาขึ้นได้นะ พระองค์แลเห็นนะ ราชธิดา มกุฎราชกุมารนอนเตียงทอง แหม พระองค์ปลื้มพระทัยมากเทียวนะ นั่น เพราะพวกนี้มันออกจากอบายภูมิแล้ว นั่น ไม่ตกนรกนี่ ไม่ร้องฮ่งร้องไห้นะ พญายมบาลไม่ได้ทัณฑกรรมนะ นี่ ไม่ฆ่า ไม่ตี ไม่ทุบ ไม่แทง นี่ มันพ้นแล้วจากอบายภูมิทั้ง ๔ นะ

นี้แหละ อาตมาก็พูดบ่อยๆ ว่า **พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ** น่ะ แหม ใครถึงตถาคต ปิดอบายภูมิทั้ง ๔ เป็น *นิยตะ* ไปเกิดบนสวรรค์เทวโลกนะ นี้ พระองค์ตรัสแล้ว พระองค์ตรัสอีกว่า ความสะดุ้งกลัวมาถึงแล้ว ความขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้ว พึงระลึกถึงตถาคต แล้วความกลัวหาย หายจริงนะ พระองค์ไม่กลัวตาย น้ำพระทัยถึงอมตธรรมนะ นั่น สละชีวิตได้นะ นั่น เราถึงท่านผู้วิเศษนะ

พุทโธ พุทโธ ในดวงจิต หัวใจ จีกขวาก* ขวาก ขวากลงไป สว่างนะ เมื่อสว่างแล้ว จิตสงบนะ จิตสงบนะนั่น นี่แหละ ความสงบอันนี้น่ะ ให้มีสติสัมปชัญญะ รักษาความสงบอยู่เช่นนั้น เพ่งอยู่เช่นนั้น เสวยความสุขอยู่เช่นนั้นน่ะ ความรู้ความฉลาดนั้นส่อมาในดวงจิตนะ ความไม่รู้ ก็รู้เข้ามาในดวงจิตเสียแล้ว ความไม่เห็น ก็เห็นเข้ามาในดวงจิตเสียแล้ว เป็นอัศจรรย์ของธรรม นั่น นี้แหละสำคัญมากที่สุด มากที่สุด ตอนนั้น ตอนนั้นน่ะเกิดมโนภาพ มโนภาพ จิตสงบหนึ่ง จิตไม่ฟุ้งซ่านหนึ่ง จิตมีอำนาจหนึ่ง จิตมีเดชานุภาพหนึ่ง แม้ จิตมีรัศมี นั่นเปล่งปลั่งนะ นั่น ใครไม่อยากได้ล่ะ เขาอยากได้ทุกคน อยากได้ทั้งบรรพชิตทั้งคฤหัสถ์นะ อยากได้อย่างที่กล่าวมานะ นั่น จิตปรารถนานะ นั่น ให้เยือกให้เย็นนะ เอว๋ ก็มีด้วยประการฉะนี้

---

* จีกขวาก = ผ้าที่ขาดไปตามรอยฉีก (จีก = ฉีก) ซึ่งในการฉีกผ้า เมื่อมีรอยฉีกแล้ว ผ้าก็จะขาดไปตามรอยฉีกนั้นๆ เหมือนจิตที่บริกรรมประคองไว้ดีแล้ว ก็จะเข้าสู่ความสงบได้อย่างแน่นอน และรวดเร็ว

สวรรค์ สุขไม่จริง

เทศนาอบรมฆราวาส
ณ ที่พักสงฆ์ กม.๒๗ กรุงเทพมหานคร
๘ เมษายน ๒๕๒๙

ปีใหม่ ศกใหม่ พ.ศ.ใหม่ ปีหนึ่ง ๑๒ เดือน คิดเป็นวัน ๓๖๕ วันนะ ศักราชปีใหม่นั้นคือหมายความว่า ฝนแรงหนึ่ง ลูกเห็บตกแรงหนึ่ง ลมแรงหนึ่ง นี่ล้างปีเก่าสำหรับปีใหม่นี่แหละ ฉันใดก็ดีนะ เรื่องโลก เรื่องศาสนา เป็นของ ๒ ประเภทนะ มีอานิสงส์ต่างกัน ทางฝ่ายโลกเขามี *ราคะ โทสะ โมหะ* ปกครองกัน เพราะฉะนั้นให้เกิดฆ่ากัน เกิดสงครามกัน วุ่นวายกัน ร้อน สัตวโลกนะ ทางฝ่ายศาสนาเย็นนะ เย็นนะ เข้าหา *พุทโธ ธัมโม สังโฆ* เย็น ไม่มีเวร ไม่มีภัย เย็นที่สุดนะ

ยกตัวอย่าง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคไปโปรดพระมารดาบนสวรรค์ เย็นนะ แสดงอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แหม พวกเทพทั้งหลายได้สำเร็จมาก เย็นอกเย็นใจ จนสำเร็จมรรคผล แม้สาวก พระโมคคัลลาน์หนึ่ง พระมาลัยหนึ่ง ไปเยี่ยมนรก นรกในสมัยใดท่านไป นรกมันเผาจี่คน มันร้องครางอยู่เป็นนิจ แม้ พระเถระทั้งสององค์ไปนะ เยี่ยมนรก ไฟต้องดับ สัตว์นรกได้รับความสุขมากทีเดียวนะ ร้องทุกข์ต่อพระเถระว่า *"นิมนต์พระผู้เป็นเจ้าอยู่ที่นี่นานๆ ข้าพเจ้าได้รับความสุข"* ตอนนั้นพระมาลัย หน่อพุทธชิโนรสองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคสมณโคดมในครั้งนั้น ร้องทุกข์ต่อสัตว์นรกว่า *"อยู่ไม่ได้ เธอตกนรกตั้งกัปตั้งกัลป์นานหนักนานหนานะ ชีวิตของมนุษย์น้อยที่สุด เหตุนั้น อยู่ไม่ได้ ต้องลาพวกเธอกลับยังมนุษยโลก* สัตว์นรกร้องเกรียวกราวนะ *"แม้ ข้านะ*

ข้าพเจ้าทั้งหลายนะ ไปพลาดทำมาเสียแล้ว ทำบาปมาเสียแล้วนะ มาตกนรกนะ แล้วก็ขอฝากคำอันนี้ไปยังมนุษยโลก ไปหาพ่อแม่ยายตาทั้งหลาย หาลูกหาหลานทั้งหลาย ไปทำบาปชนิดนั้นโดนตกนรกแล้วนั้นนะ พระผู้เป็นเจ้าไปบอกนะ พวกนั้นจะได้คิดถึงศาสนา บำเพ็ญทาน รักษาศีลภาวนา ไม่มีความประมาทนะ อุทิศถึงข้าพเจ้าด้วย”

นี่แหละ หลักสำคัญของศาสนานะ นี่เย็นที่สุดนะ จึงได้ฝากความสุขมาถึงกันและกัน ฝากความทุกข์ในนรกมามนุษย์นะ ฝากความมนุษย์ไปยังสวรรค์ ฝากสวรรค์มายังมนุษย์นะ เหตุนั้น พระเถระทั้งสององค์ ฤทธิ์เดชมาก ท่องเที่ยวอยู่ในมนุษยโลก หนึ่ง นรก หนึ่ง นั่น แล้วก็สวรรค์ หนึ่ง ได้ผลประโยชน์มากที่สุด นี่แหละ **เรื่องศาสนาเป็นของเย็นที่สุด ไม่มีพิษมีภัย ไม่มีเวรมีกรรมต่อไป**

อนาคตข้างหน้า แม้ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค แม้ สาวกทั้งหลาย ตัดกิเลสได้นะ ไม่มีพิษมีภัย *สุคโต* ไปดี ไม่มีเวรมีภัย ไปสวรรค์ก็มีประโยชน์แก่พวกเทพทั้งหลาย แม้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคอยู่มนุษยโลก ก็เป็นประโยชน์แก่สัตวโลกทั้งหลายได้สักการบูชา ได้บำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนา ได้ฟังโอวาทคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมทั้งสาวกทั้งหลาย นี่แหละของเย็นนะ

โลกเขาไม่ได้ แหม ร้อนเทียว เอารัดเอาเปรียบกัน เอาดีเอาชั่วกัน แก่งแย่งชิงกันนะ แต่ครอบครัวยังทะเลาะกันนะ ตำบลหรืออำเภอทะเลาะกัน ประเทศต่อประเทศทะเลาะกัน เกิดสงครามกันนะ

นี่แหละ **อย่าไปทิ้งพุทโธ อย่าไปทิ้งการบำเพ็ญทานของเรา อย่าไปทิ้งการรักษาศีล อย่าไปทิ้งการภาวนา เครื่องเย็นที่สุดนะ** คนไหนบำเพ็ญทาน ใส่บาตร ทะนุบำรุงอยู่เรื่อยๆ เกิดมาในภพใดชาติใด ร่ำรวย แม้อุบาสก อุบาสิกา รักษาศีลนะ ไม่มีความประมาทในศีล ๕ ของตัวนะ พระไม่มีความประมาทในศีล ๒๒๗ นะ รุ่งเรือง รุ่งเรือง งาม งามมากที่สุด งามด้วยศีลนี่นะ มันยิ่งกว่าเครื่องประดับทางฝ่ายโลกเขานะ นี่อีกตอนหนึ่ง ความงาม มีลูกมีหลานก็งาม มีผัวก็งาม มีเมียก็งาม พระองค์พอใจมากที่สุดนะ ศีล นำเสวยกรรมให้ผลได้จริงๆ เช่นนั้น

และอีกประการหนึ่ง หัวใจ ภาวนา *พุทโธ พุทโธ* แหม *โอปนยิโก* น้อมเอาพุทโธเข้ามาดวงใจนั่น แม้ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคไม่ใช่คนโง่นะ ฉลาด เรานิมนต์พระพุทธเจ้ามาตั้งอยู่ในใจ นิมนต์องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคมาตั้งอยู่ในใจ แล้วละอดีต ละอนาคต บริกรรม *พุทโธ* จิตของเรารับสัมผัสพุทโธนะ กาย ใจของเราเป็นเรือนนะ เรือนของเราต้องปัดสะอาด สะอาดให้ผ่องใส ชำระให้ความสกปรกออกไป นิมนต์พระพุทธเจ้าเข้ามาในเรือน แหม ปูอาสนะให้พระองค์ประทับ พระองค์มาในเรือนของใครนะ คนนั้นเป็นมงคลมากที่สุด มาเรือนของหนูผู้หญิง ผู้ชายนะ พระองค์ประทับอยู่ในเรือนใครนะ แหม เปล่งปลั่งเชียวนะ รัศมีนะ หัวใจอุบาสกอุบาสิกา อ้าว มันผิดแปลกแฮะ มันจะสูงนะ พระองค์ประทับอยู่ในใจนะ น่าปลื้มใจในตอนนี้ทีเดียวนะ

แล้วก็ถามหนูว่า *อุปัฏฐากพระได้อะไร* ไม่ได้อะไรในชาตินี้ มีความปลื้มใจได้ทะนุบำรุงศาสนาให้เต็มไม้เต็มมือนะนั่น แม้ชีวิตหาไม่ ไปเกิดในเทวโลก จะตื่นเต้นมากนะ เทวโลกนะ หนูทั้งหลายนะ อยู่ในมนุษยโลก ๔ ศอกนะ พอไปเกิดบนสวรรค์คาวุตหนึ่ง ร่างกายตัว เครื่องประดับหลายร้อยเล่มเกวียนนะ ในเทวโลกไม่มีการกสิกรรม ไม่มีการอะไร มีแต่เสวยความสุขของตัวอยู่นะ ตื่นเต้นนะ แม้ *สักโก* ซึ่งแปลว่าเลิศ เทพนะ เลิศกาย เลิศวาจา เลิศใจ ตื่นเต้นมาก เรามันอยู่ในมนุษยโลกมัน ๔ ศอกนี่

ถามว่า *มโน* ได้อำนาจศีล ทาน ภาวนา มาเกิดบนสวรรค์ ทำไมใหญ่ดุจยักษ์มันเส้นหนึ่งๆ คาวุตหนึ่ง ตั้ง ๑๐๐ เส้น แหม เครื่องประดับหลายร้อยเล่มเกวียน ตื่นเต้นมาก ปราสาทก็สูงใหญ่ ที่ประทับของพวกเทพทั้งหลายที่ทำบุญในมนุษยโลกนะเหนือจิตนะ พากันมาเล่นในสวนอุทยาน สวนอุทยานในครั้งนั้นในเทวโลก มันเหนือมนุษย์นะ ร่าเริง ดอกไม้ทั้งหลายเกิดขึ้น ร่าเริงมาก ลมมาทั้ง ๔ ทิศ ลม อากาศในสวรรค์มีชนิดหนึ่ง มนุษย์มีชนิดหนึ่ง มันต่างกัน รูปร่างก็ต่างกัน สมบัติก็ต่างกัน อากาศบนสวรรค์ไม่มีพิษมีภัยนะ อากาศมนุษยโลกยังมีนะ สกปรกนะ มีเหม็น มีหอมอยู่นะ มีทีเดียว และพวกเทวโลกนั่นนะไปเล่นสวนอุทยาน ร่าเริง องค์นั้น

ไปเล่นน้ำอโนดาต สระโบกขรณีใหญ่ที่สุด แหม สระโบกขรณีที่พูดในพระไตรปิฎก รูปร่างสวยมาก ใหญ่มาก เพราะพวกเทพเป็นคนใหญ่นะ เล่นน้ำกัน อะไรกัน สระโบกขรณีนะนั่น ดอกบัวออกมาจากเปือกตมนะ ขึ้นมา ขึ้นมาพ้นน้ำนะ แหม ดอกบัวนั้นนะ ได้รับแสงพระอาทิตย์แย้มบาน มีกลิ่นหอมไป ๔ ทิศ ๑๐ กลีบบ้าง ๑๒ กลีบบ้าง แล้วกลีบหนึ่งมีนางฟ้าฟ้อนอยู่ ๕๐๐ นาง สนุกมาก นี่ลักษณะสระโบกขรณีนะ นั่นประการหนึ่ง

แล้วอีกประการหนึ่ง สนามเล่นกีฬาของพวกเทพต้องใหญ่ที่สุด มันจะเกะกะกันนะ เทพองค์หนึ่งนะ แหม ร่างกายใหญ่ ใหญ่นะ เทพทั้งหลายไม่มีการทำไร่ไถนา ไม่มีการอะไร เสวยความสุขนะ นั่น เสวยความสุขมากที่สุดนะนั่น มีแต่เต้นรำนะ ฟ้อนบ้างอะไรบ้างนะ เล่นดนตรีกัน สนุกกันไป เล่นสวนอุทยานบ้าง สระโบกขรณีบ้าง ปราสาทของตัวบ้างนะ สนุกสนานใหญ่โตเทียวนะ กลิ่นก็กลิ่นหอม ไม่เห็นการทำไร่ไถนานะ

ผลของการทะนุบำรุงศาสนาให้ผลเช่นนั้น แต่ไม่จริงนะ **สมบัติเหล่านั้นนะ เทพรักษาสมบัติอยู่ บำเรอสัมผัสอยู่ แต่ไม่เที่ยงนะ จะมีการตายไปหาภพอื่น ยังไม่สิ้นกิเลสเหมือนพระอรหันต์นะ**

นี่แหละ ฉันใดก็ดี ใครนะให้พรกัน พึงได้สวรรค์ ให้เสพสวรรค์ ปลื้มใจ ให้พรกันว่าได้นรก นรก นี่เสียใจมาก เพราะนรกมันทุกข์มากนะ ไม่เอา ไม่ต้องการ นี่แหละ ขอให้ตั้งอกตั้งใจ รักษาสามชนิดนี่ หนึ่ง *บำเพ็ญทาน* สอง *รักษาศีล ๕* สาม *ภาวนาพุทโธ*

มีแต่การบำเพ็ญทานอย่างเดียวใช้ไม่ได้ เกิดร่ำรวยนะ แต่รูปร่างไม่งาม เพราะไม่ได้รักษาศีล แม้อีกประการ มีการบำเพ็ญทาน การรักษาศีลนะ แต่ใช้ไม่ได้ เพราะร่ำรวยหนึ่ง รูปร่างสวยงามหนึ่ง แต่ไม่มีปัญญา เหตุนั้นต้องมีพุทโธในดวงจิตนะ มีปัญญา รักษาสมบัติ รักษาอวัยวะ รักษาอะไรทุกอย่างนะ ฉลาดนะนั่น

พุทโธ พุทโธ สิงอยู่ในดวงจิตนะ ฉลาดมาก รู้จักพระพุทธวจนะ รู้จักฉลาดในการบำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนา ยกตัวอย่างในพระไตรปิฎก นางวิสาขา แหม

นางวิสาขาคนนี้ฉลาดมาก บรรลุโสดาบันตั้งแต่อายุ ๗ ปี คุ้นเคยพระพุทธเจ้ามากที่สุด นางคนนี้นะ การพูดจาปราศรัยกับพระพุทธเจ้า ถามปัญหาอะไร แหม ประเปรียวมาก นางวิสาขาพูดกับพระองค์นะ แม้ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็คอยรับ รับวาจาธิดา เขาเรียกว่าธิดานางวิสาขา พระองค์ก็รักนางวิสาขามากที่สุดนะ มีพระมหากรุณามาก

นี่แหละ ฉันใดก็ดี ให้ตั้งอกตั้งใจ หนูนะ กุศลเก่าให้เกิดมาเป็นมนุษย์ *อคฺคํ มนุสฺเสสุ* * มนุษย์เป็นเลิศแล้ว เกิดมาเป็นมนุษย์ รูปร่างเช่นนี้ สุข ทุกข์อย่างนี้ มีผัวมีเมียอย่างนี้ แต่อนาคต ปัจจุบัน ไม่ต้องไปเอาอนาคตข้างหน้านะหนูนะ บำเพ็ญทาน รวยมาก หนูรักษาศีล งาม มีผัวมีเมียก็งาม คล้ายๆ นางวิสาขา งามนะ ผัวก็งาม เมียก็งาม ลูกๆ หลานๆ งาม ๘๔,๐๐๐ คน ออกจากนางวิสาขา และก็ฉลาดซะด้วย นางวิสาขา ตระกูลนางวิสาขาตระกูลใหญ่ วรรณะอันสูง คนบาปเกิดไม่ได้ในตระกูลนั้น เกิดได้แต่อุบาสกอุบาสิกาผู้มีศีลนะ ตระกูลใหญ่ ตระกูลมั่งคั่งนะ

นี่แหละ ให้สนใจทะนุบำรุง หนูนะ ตอบหลวงปู่ว่า ได้รับความปลื้มใจในปัจจุบันนะ ความปลื้มใจอันนี้ราคาสูงนะ เลี้ยงไว้ในดวงจิตนะ หากว่าตายไป อ้าว มันจะเปลี่ยนภพเปลี่ยนชาตินะ มันจะไปเกิดบนสวรรค์เทวโลกนะ นี้มันตื่นเต้นทรัพย์สมบัติในตอนนี้มากที่สุด ปลื้มใจมากที่สุด ร่างกาย ๔ ศอกนั้น อ้าว ถึงคาวุตหนึ่ง ตั้ง ๑๐๐ เส้น อยู่ในมนุษยโลก มีเพชรนิลจินดา มีสายสร้อยใส่ แหม ได้สมบัติในเทวโลก มีหลายร้อยเล่มเกวียนนะนั่น แหม รูปร่างใหญ่นะ รูปร่างสวยนะ พากันไปนมัสการพระเกศแก้วจุฬามณี แต่ครั้งหนึ่ง ครั้งหนึ่งนะ แหม ทั้งเต้นรำด้วย เพลินนะ เพลินสมบัติของตัวนะ เพลินทั้งเต้นรำทั้งฟ้อนนะ อะไรสารพัดทุกอย่าง ได้บำเรอ ได้ความสุข นี่แหละ ใครๆ ก็ชอบบำเพ็ญทาน รักษาศีลก็ชอบ ปรารถนาสวรรค์ๆ เพราะสวรรค์เป็นของมีจริงนะ

---

* อคฺคํ มนุสฺเสสุ มาจากหนังสือมุตโตทัย ในบทอรรคฐานเป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน ความเต็มว่า อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ท่านอาจารย์มั่น แปลความว่า ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันเป็นเลิศนั้น เป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์

คนไหนขี้ตระหนี่ เอ้อ นั่นเกิดมาเป็นคนทุกข์คนจนนะ ไม่มีศีล ไม่งามนะ แล้วถ้าไม่มีภาวนา ก็เป็นโง่เง่าเต่าตุ่นนะ ไม่มีศีลนะ ได้ผัวได้เมียก็ทะเลาะกัน ไม่มีความสุข อวัยวะก็ไม่มี ไม่ครบนะ ประเดี๋ยวหูหนวก ตาบอดบ้าง อะไรบ้างนะ

นี่แหละ คนไม่มีศีล มีวัว มีควาย หรือก็ควายเขาเรตาลอ* มีหมาก็หมาขี้เรื้อน นี่แสดงว่าสมบัติไม่ดี เพราะไม่ได้บำเพ็ญทาน จิตไม่สะอาดนะ ทุกข์จนนะนั่น นี่ขอให้สนใจให้มาก

แล้วอีกประการหนึ่ง *อคฺคํ มนุสฺเสสุ* มนุษย์เป็นเลิศนะ เลิศในความเป็นหญิงหนึ่ง เลิศในความเป็นชาย หนึ่ง แหม ธรรมวินัยองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเป็นของเลิศนะ เป็นเครื่องประดับนะนั่น และอย่าประมาทนะ อย่าลืม อย่าหลงนะ อย่าติดโลกธรรม ลาภยศ มากยิ่งกว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั่น เรามาค้าขายนะ ขาดทุน ขาดทุนในครั้งนี้ รวยก็รวยในครั้งนี้ เป็นคนทุกข์คนจนก็ครั้งนี้ ร่ำรวยก็ครั้งนี้เทียวนั่น มีทานหนึ่ง นี่ใส่บาตรใส่พก แล้วก็มีศีล ๕ หนึ่ง แล้วก็มีภาวนาพุทโธ หนึ่ง มันครบหมดทุกอย่าง มีแต่ภาวนาอย่างเดียว ฉลาด แต่ไม่งาม แต่ไม่รวย เพราะมันไม่ครบนะ

มีทาน *ร่ำรวย* **มีศีล** *รูปร่างสวย* **แล้วก็มีภาวนา** *อ้าว ฉลาด ปราดเปรื่องนะ ไหวพริบฉลาดทันสมัยเชียวนะ แหม เป็นยอดของคน เป็นยอดของเด็กที่เป็นผู้หญิง เป็นยอดของคนหนุ่มที่เป็นผู้ชายนะนี่*

ขอยุติแต่เพียงเท่านี้ เอวัง

---

* **เขาเรตาลอ** = เขาเกตาถั่ว

ปัจฉิมโอวาทก่อนละขันธ์

เทศนาอบรม พระ เณร และ ศิษย์
ณ สำนักสงฆ์เย็นสุดใจ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์
ในเช้าวันสุดท้าย วันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๔๓๒
จวบจนครึ่งชั่วโมงก่อนมรณภาพ

- ให้ดูจิตของตัวเอง ภาวนาให้จิตสงบ มัธยัสถ์ปัจจุบัน ม้างกายให้มาก เพราะกรุงเทพฯ มีสีสันมาก ม้างกายจะช่วยให้หมดความกำหนัด

- อานิสงส์ของการช่วยชีวิตสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่า ทำให้อายุยืนหนึ่ง ไม่ติดคุกติดตะรางหนึ่ง ถึงแม้จะตกทุกข์ได้ยากก็มีคนช่วยเหลือ

- เมื่อมีศิษย์นิมนต์หลวงปู่ให้อยู่ถึง ๑๐๐ ปี ท่านกลับให้โอวาทว่า *"ไม่ได้หรอก ฝืนสังขารไม่ได้หรอก ข้างนอกมันดี แต่ข้างในมันเสียหมด เหมือนกับเกวียนไม้ไผ่ที่ใช้มานานแล้ว ย่อมชำรุดเป็นธรรมดา..."* และ *"...กำหนดดูธาตุขันธ์เนื้อหนังมันทำงาน มันดิ้น มันเต้น หัวใจมันทำงาน เห็นมันเต้น ตุ๊บ ตุ๊บ ธาตุขันธ์จะเอาไม่ไหวแล้ว ต้องกำหนดจิตอย่างเดียว ตอนเมื่อกี้กำหนดจิตถึงคืนมา ม้างกายจนมันสว่างโร่ขึ้น หายเหมือนปลิดทิ้ง..."*

- ท่านนำ **"กาย"** ของท่านมา **"ม้าง"** เป็นตัวอย่าง ดังนี้ *"สังขารของเราตอนนี้มันเหมือนเนื้อที่ถูกเขาฆ่าแล้วนำไปแขวนบนตะขอ แต่เนื้อมันยังไม่ตาย มันยังดิ้นทรมานอยู่ ก้อนเนื้อที่มันดิ้นมันเต้นนั้น เหมือนเนื้อวัวที่เขาปาดออกมาใหม่ๆ*

มันเต้นตุ๊บ ตุ๊บ ยังไงยังงั้น” และ *“สังขารเราขณะนี้เหมือนพระจักขุบาล บำเพ็ญความเพียรมาตลอดสามเดือน เราเหมือนกับล้อเกวียนทำด้วยไม้ไผ่ที่ใช้มานานแล้วจะต้องผุพังลง...”*

- การภาวนาหรือทำจิต ให้ดูอาการของจิต ก่อนตาย อย่าไปตามดูอาการของเวทนา ให้ดูจิตอย่างเดียว เอาจิตอย่างเดียว เวลาธาตุจะตีลังกาเปลี่ยนภพ จิตจะออกจากร่าง พิจารณาตามจิต จะเห็นว่าจิตจะออกจากร่างอย่างไร ไปอย่างไร จิตจะเข้าๆ ออกๆ อย่างไร มืดๆ สว่างๆ อย่างไร จิตจะเข้าๆ ออกๆ มืดๆ สว่างๆ อย่างนั้นเหนื่อยหอบมาก กำหนดตามจิตคืน เห็นอาการของจิตชัด ถ้าเอาไม่ทันก็ไปเลย

  ท่านย้ำโอวาทที่ว่า *“อย่าไปตามดูอาการของเวทนา ให้ดูจิตอย่างเดียว”*

- ขอให้เร่งทำความเพียร ทุกๆ คนที่อยู่ร่วมกัน สามัคคีกัน กลมเกลียวกัน

◈ **อยู่วิเวกคืออยู่ป่านั้นสบายที่สุด สุขที่สุด** อยู่กรุงเทพฯ ทุกข์ที่สุด ทุกข์ทั้งกาย ทุกข์ทั้งวาจา ทุกข์ทั้งใจ จะเอาเงินมาให้วันละหมื่นๆ ก็ไม่ต้องการเสียแล้ว การที่อยู่กรุงเทพฯ เป็นการจำเป็น อดทนเพราะเห็นแก่ศาสนา

◈ **กายวิเวก จิตวิเวก อุปธิวิเวก** เหล่านี้ก็ดี ไม่ได้ยึดทั้งเหตุผล เมื่อรู้แล้วปล่อยตามสภาพที่เป็นเองของมัน ก็รู้แล้ว สังขารทั้งหลายเป็นไตรลักษณ์อยู่แล้ว บังคับบัญชาไม่ได้ เกิดขึ้นก็เป็นเรื่องของเขา เมื่อตายก็เป็นเรื่องของเขา

ธารแห่งธรรม

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

ในการจัดทำ **“จันทสาโรบูชา”** นี้ ส่วนใหญ่ได้อาศัยสมุดบันทึกซึ่งหลวงปู่ได้บันทึกแต่เมื่อครั้งเป็นพระน้อยออกตระเวนหาครูบาอาจารย์เพื่อฟังโอวาทอบรมบ่มนิสัย เที่ยวธุดงค์แสวงหาความสงัดวิเวกเพื่อโมกขธรรม แต่วัยต้น จนวัยกลาง ผ่านมาสู่วัยปลาย ในสมุดที่หลวงปู่บันทึกไว้ ไม่ได้มีเฉพาะโอวาทจากอาจารย์ของท่าน หากส่วนใหญ่จะเป็นกระแสธรรมที่ผุดขึ้นหลังจากการบำเพ็ญเพียรภาวนา หลั่งไหลออกมาปานท่อธารธาราที่พุพุ่งตกจากภูผาสูง กระแสธารแห่งธรรมนี้ เปรียบประดุจธารเพชรอันล้ำค่ายิ่ง สะอาด บริสุทธิ์ และแจ่มแจ้งเข้าไปในหัวใจ

ปกติในการนำ **เพชร** หรือ **แก้วรัตนะ** มาเรียงร้อยเป็นสร้อยเพชรทำได้ยาก เพราะไม่สามารถจะหา **แก้วรัตนะ** อันล้ำค่าได้เพียงพอ หากแต่การจัดทำ **“ธารแห่งธรรม”** ครั้งนี้ ความยากลำบากกลับตรงกันข้ามกลายเป็นว่ามีแต่ความลานตาลานใจกับอัญมณีที่หลายหลากมากมายล้วนส่องประกายกล้าพราวแพรวจับตา จนยากที่จะเลือกได้

ณ วาระนี้ จึงเพียงแต่นำ **เพชร** หรือ **แก้วรัตนะ** ที่หลั่งไหลมากับกระแสธารแห่งธรรมขึ้นน้อมนำไว้บนที่บูชา

ให้เป็นที่เคารพ สักการะ เป็นสรณะที่พึ่ง ที่บูชา เป็นหลักในการภาวนาทำความเพียรตามรอยบาทแห่งบูรพาจารย์สืบต่อไป

พระพุทธ

- สมัยที่พระองค์ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมจักร ปรินิพพาน ๔ สมัยนี้เกิดแสงสว่างอันใหญ่ แผ่ไปถึงโลกันตรนรกที่ไม่เคยมีฤทธิ์ใดๆ ไปถึงเลย สัตว์เหล่านี้ไม่เคยเห็นกันแต่ก่อนก็เห็นกัน ดังนี้

- นิครนถ์ถือสังขารว่าเป็นตน พระองค์ถือสังขารว่าเป็น **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** ชนะนิครนถ์ ด้วยดังนี้

- พระโพธิสัตว์บำเพ็ญต่อความสุขแก่มหาชนมาก จะเมื่อเป็นสัตว์หรือมนุษย์ก็ตาม มีพระมหากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างยิ่ง มีบริวารมาก บริวารพราหมณ์ บริวารคหบดี บริวารชาวนิคม ชาวชนบท เป็นโหราจารย์ อำมาตย์ ทหาร นายประตู อำมาตย์ บริวารเศรษฐี ราชกุมาร บริวารพระราชาทั้งหลายทั่วอาณาเขต พระพุทธเจ้ามีบริวารดุจเดียวกัน ภิกษุบริวาร ภิกษุณีบริวาร อุบาสก อุบาสิกา เป็นบริวาร เทวดาเป็นบริวาร มนุษย์เป็นบริวาร อสูรเป็นบริวาร นาคเป็นบริวาร คนธรรพ์เป็นบริวาร โบราณที่ท่านว่า พระมหาบุรุษแต่ชาติก่อน สร้างบารมีนำความสุขมาให้แก่มหาชนเป็นอันมาก บรรเทาภัยให้มหาชน บรรเทาภัยต่างๆ ให้มหาชนขวนขวายคุ้มครองรักษาป้องกันให้ความสุขแก่มหาชน

- แม้พระองค์รู้สิ่งที่ประเสริฐ เป็นผู้นำมาแสดงให้สาธุชนให้ปฏิบัติพ้นกิเลสอย่างประเสริฐ ฉะนั้น

- พระพุทธองค์ตรัสว่า ความสะดุ้งกลัวมีแล้ว ขนพองสยองเกล้ามีแล้ว *ธาตุจะตีลังกาเปลี่ยนภพ* ในระหว่างนั้นนับว่าขวัญเสีย แต่ **ให้ระลึกถึงตถาคตเรื่อยๆ**

ความกลัวจะหายไป เป็นวาจาของพระองค์ซึ่งมีราคาสูง ที่แย้มมาจากน้ำพระทัยของพระองค์ เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่ง เพราะพระองค์ไม่กลัวตาย น้ำพระทัยพระองค์คืออมตธรรม ดังนี้

- พระองค์เสด็จออกบรรพชา เครื่องสมณบริขารลอยมาเองสวมร่างกายพระองค์ ทรงเพศบรรพชิตสมณสารูปเป็นอัศจรรย์ สาวกบวชเอหิภิกขุมีมากมาย เครื่องบริขารลอยมาเอง เช่น พระองคุลิมาล

- รู้ตามความเป็นจริง พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์ รวม ๓ ประเภท *ไม่ปรุงสังขาร* เกิดขึ้น เพราะเห็นสังขารว่าเป็นภัย มหาภัยใหญ่

- พระองค์ก่อนที่จะปรินิพพานนั้น พระองค์**ชมฌาน**เสียก่อน และชม**อรูปฌาน** พระอนุรุทธะทำจิตตาม สุดท้ายพระองค์นิพพานในระหว่าง เรียกว่า **อัพยากฤต** จะเป็นกามาวจรก็ไม่ใช่ จะเป็นอรูปาวจรก็ไม่ใช่ เหตุนั้น จึงว่า**ในระหว่าง**

- คำว่า **พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์** *กำจัดภัยได้*จริง คือหมายความว่า บางขณะจิตมีนิวรณ์คุ้มอยู่ในจิตใจ ใจของเราให้ฟุ้งซ่านด้วยอารมณ์ต่างๆ บุคคลนั้น เมื่อไปฟังเทศน์ก็ดี สิ่งเหล่านั้นก็สงบไป ไม่อย่างนั้น บุคคลนั้นเข้าที่นั่งสมาธิ จิตสงบ สิ่งเหล่านี้หายไป เกิดปีติสุข ดังนี้ จึงได้นามว่า *พระรัตนตรัย กำจัดภัยได้*จริง ดังนี้

- พุทธโอวาทรวมอยู่ด้วย**ความไม่ประมาท** ซึ่งพระองค์แสดงไว้ใน**ปัจฉิมโอวาท**

- **พระพุทธเจ้าท่านมีอวัยวะทุกส่วนเหมือนกะเรา เป็นชาติมนุษย์เหมือนกัน ท่านก็สำเร็จได้** *เราก็อาจทำสำเร็จได้เหมือนกัน* ขอให้บริษัทคิดอยู่เสมอว่า ประเดี๋ยวไข้ ประเดี๋ยวแก่ ประเดี๋ยวตาย ยุ่งกันอยู่อย่างนี้ทั้งโลก เพราะเป็นเรื่องทุกข์ของโลก ทางที่ดับทุกข์ ไม่ต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ต้องสมาคมคบหาพระพุทธเจ้า เดินตามทางที่ท่านชี้ไว้ ท่านชี้ไว้อย่างไร ก็เดินตามทางนั้น ก็อาจสำเร็จตามปรารถนา อวัยวะทุกส่วนสมบูรณ์ดุจพระองค์ ความคิดก็ไม่เสียหายอะไรสักอย่าง ทำไมจึงไม่สำเร็จตามท่านได้ ฉะนั้น เราทั้งหลายพิจารณาตามโอวาทของท่าน ให้ศึกษา

เข้าใจว่าเราจะปฏิบัติอย่างไร ท่านทรงคุณอย่างไร เมื่อรู้สึกคุณอย่างนั้นแล้ว ก็จะได้ปฏิบัติฝึกหัดตามพระองค์

◈ ท่านผู้มีฐานะอันสูง มีเมตตาจิตแก่ผู้มีฐานะต่ำ เป็นธรรมดาของพุทธองค์มีพระเมตตาแก่โลก ผู้ที่ยังเกี่ยวข้องอยู่ในกามคุณอันมีพิษมีภัยพร้อมความรักและความชัง

◈ **พระโพธิสัตว์สร้างบารมี** *ไม่ทิ้งเมตตา* **เพื่อรื้อสัตว์ขนสัตว์ข้ามวัฏสงสาร** ตัดโลกธรรมใหญ่ จึงสร้างพระบารมีอย่างใหญ่เพื่อตรัสรู้ในอนาคต *อนาคตวงศ์* เรื่องโพธิสัตว์สร้างบารมี ชั้นดุสิต เป็นที่ประทับที่อยู่ของพระโพธิสัตว์ เทพสามัญเกิดไม่ได้ในชั้นนั้น เว้นแต่ท่านผู้มีบารมีแก่กล้า เช่น อนาถบิณฑิกเศรษฐีเกิดได้

◈ ผู้แสดงธรรมนี้เกิดความดำริว่า ผู้นี้เป็นกษัตริย์ ผู้นี้เป็นพราหมณ์ ผู้นี้เป็นคนมั่งมี ผู้นี้เป็นคนยาจก เราจะแสดงธรรมให้ยอดยิ่งแก่ผู้นี้ จะไม่แสดงธรรมให้ยอดยิ่งแก่ผู้นี้ ย่อมไม่มีแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระองค์แสดงธรรมปรารภบุคคลใดบุคคลหนึ่ง *พระองค์เคารพธรรมไว้ในเบื้องหน้า แล้วจึงแสดงหยดย้อย ประหนึ่งเทพเจ้าผู้มีฤทธิ์บันดาลให้น้ำในอากาศหลั่งไหลลงอยู่เช่นนั้น* ดังนี้เป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

◈ การพูดจาเทศนาให้ถึงหลักอริยสัจ อย่าให้มี **อคติ ๔** พูดให้ถึงให้ตรงถึงหลัก **อริยสัจ** คำพูดนั้นจึงขลังดี การพูดให้ถึงพริกถึงขิงของอริยสัจสมมุติ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย น้ำพระทัยเป็นชาตินิพพาน แม้พระองค์เสด็จไปโปรดเมืองไหน กษัตริย์ก็ดี ศาสนิกชนก็ดี ต้องหันไปตามอริยสัจ ในการบำเพ็ญทาน ศีล ปัญญา ถือความจริงอริยสัจเป็นหลักสำคัญ ไม่หันไปตามโลกธรรมทั้งสิ้น จึงได้ชื่อว่าพระองค์ห้ามสังขารได้ ฉะนั้น **อริยสัจเป็นของจริงในพระพุทธศาสนา** *โลกธรรมลบล้างความจริงไปไม่ได้*

◈ มีเหตุเสียก่อน พระองค์จึงบัญญัติสิกขาบทวินัย ถ้าไม่มีเหตุแล้วไม่บัญญัติ ดุจเป็นฝีที่ไม่ผุดปรากฏ แล้วบอกว่าฝีจะเกิดขึ้นที่ตรงนี้ ให้แพทย์ผ่าตัด ประกอบยาเช่นนี้ โลกเขาไม่เห็นด้วย ไม่เชื่อด้วย พระสารีบุตรทูลพระองค์ให้บัญญัติสิกขาบท

- **พุทธองค์เมื่อสร้างบารมีอยู่นั้น** *มิได้วิสาสะกับหญิง* **มิได้ทำความคุ้นเคยกับหญิงฯ**

- พระองค์เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ไม่เห็นมีสั่งสอนญาติไหน สั่งสอนแก่ภิกษุบริษัทเท่านั้น เช่น สอนปัญจวัคคีย์ และชฎิลเท่านั้น ไม่เห็นสอนโคตมะที่ไหน ภัททวัคคีย์ ๓๐ คน ตามหญิงในไร่ฝ้ายนั้น เมียเป็นคู่ๆ นั้น สอนกุมาร ๓๐ เท่านั้น ผู้หญิงก็หายไปอื่นเสีย

- ศาสนาของสมเด็จพระพุทธเจ้าเป็นของใหญ่ไพศาล เป็นของกว้างขวาง เป็นของที่ลึกลับสุขุมคัมภีรภาพ เป็นสาธารณประโยชน์ เป็นนิยยานิกธรรม เป็นของบุคคลทุกชั้นวรรณะ ดังแลเห็นได้ว่า พระองค์ก่อนที่จะปรินิพพานดำรัสว่า *ต่อนี้ตถาคตจะปรินิพพานแล้ว* **ธรรมวินัยเป็นมรดกแก่ท่านทั้งหลาย** *คน ๔ เหล่า ที่จะทำให้ศาสนาตถาคตเสื่อมและเจริญ คือ* **ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา** *ดังนี้*

- พระพุทธเจ้าที่เกิดในโลก พระองค์มีพระมหากรุณาอย่างยิ่ง จึงสร้างพระบารมีใหญ่โต ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าติดต่อให้ความสุขแก่ประชาชนทั่วไป พระปัจเจกอรหันต์ ปฏิบัติแต่เป็นกุศลอย่างเดียว จนถึงอมตธรรม ไม่สร้างบาป อกุศล เพราะฉะนั้น เวรกรรมไม่มีที่จะตัดรอนให้พระองค์ท้อถอยคลายบารมีอีกเลย บารมีอันนี้ทั้งเป็นบารมีให้สำเร็จโพธิญาณ เมื่อพระองค์ชนะพญามารใต้ต้นมหาโพธิ์

- พระพุทธเจ้านั้นน้ำพระทัยมีมหากรุณา ไม่จองกรรมจองเวร เอารัดเอาเปรียบกับใคร น้ำพระทัยเป็น *อมตธรรม อกุปปธรรม* ไม่เอารัดเอาเปรียบ

- พระองค์สร้างบารมี เกิดตายในสังสารวัฏมากนัก เอาเข็มจิ้ลงแผ่นดิน ไม่ถูกกองฟอนตถาคตไม่มี นี้แหละ **พุทโธ** จึงมีเดชานุภาพมาก ทรงบารมี ๓๐ ทัศบริบูรณ์ จึงตรัสรู้ได้ ท่านอาจารย์มั่นกล่าวว่า **พุทโธเป็นใหญ่** *ใหญ่กรรมฐาน ๔๐ ทัศ*

พระธรรม

- **พระธรรม** *คงอยู่ในโลกนี้ ไม่ฉิบหายไปไหน* **ไตรลักษณ์** *เป็นพระธรรม* **พระสงฆ์** *รู้พระธรรม ทรงไว้ซึ่งพระธรรม แผ่ประกาศพระธรรมอยู่คงที่* **พระธรรม** *แปลว่า ความดี ความชั่ว* เช่น กุศล อกุศล คงอยู่ในโลกนี้ไม่เสื่อมไปไหน มืดกับแจ้งเป็นคู่กัน

- **ธรรม** *ไม่ใช่เป็นทาส เป็นนายของใคร* **เป็นสภาวธรรมอยู่อย่างนั้น** ทั้งดีและชั่วแล้วแต่บุคคลจะปฏิบัติให้ดีชั่วเท่านั้น ผลนั้นพึงอำนวยตาม

- พระอรหันต์เห็นธรรมทั้งหลายเสมอกันหมด เพราะธรรมทั้งหลายเข้าในไตรลักษณ์เสมอกันหมด ไม่ว่า ต่ำ สูง กลาง ใดๆ

- ความจริงที่รู้เห็นธรรม สิ่งเหล่านี้นำความสุขมาให้ผู้ปฏิบัติ ธรรมของพระพุทธองค์ประกาศทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีวันหยุด ไม่เห็นธรรมแต่ผู้ไม่มีศรัทธาและไม่ปฏิบัติเท่านั้น **ใครเห็นธรรม คนนั้นเห็นตถาคต** ดังนี้ **ไตรลักษณ์** *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ประกาศอยู่นั้นไม่มีเวลาหยุด คนที่ไม่เห็นนั้นดุจเส้นผมบังภูเขา

- ธรรมคำสั่งสอนของพุทธเจ้าเป็นใหญ่อย่างสูงสุด มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต้องปฏิบัติตาม ธรรมเป็นสาธารณะแก่ผู้ปฏิบัติดีเสียด้วยให้เกิดมรรคผล มนุษย์ **ไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ปฏิบัติได้ทั้งนั้น** *เกิดผลคือสวรรค์ นิพพาน น้อมเข้ามาปฏิบัติเห็นผลได้จริงๆ ไม่เป็นหมัน น่าอัศจรรย์*

- **พระธรรมคำสั่งสอนของพุทธเจ้าไม่เป็นหมัน** *ลบล้างพุทธบัญญัติไม่ได้* เป็นกระทู้ที่สำคัญละทิ้งไม่ได้ เพราะพระองค์พูดสวรรค์เป็นสวรรค์จริงๆ พระองค์พูดนรก

เป็นนรกจริงๆ ไม่มีวิปริตเป็นอย่างอื่น ข้อนี้สำคัญที่สุด เป็นคติตัวอย่างอันดี เพื่อบริษัทสดับฟัง นี้เป็นสมถวิธี

- ต่อไปเทศนาวิปัสสนา เอาไตรลักษณ์เทศน์ เพื่อให้บริษัทไม่ประมาท ยึดถือเราถือเขา ปล่อยวางสภาพตามความเป็นจริงของอริยสัจ พูดเด็ดเดี่ยวทางอริยสัจเพื่อภิกษุสามเณรด้วย

- ธรรมสอนอยู่ในโลกเช่นนั้น ไม่ขาดสูญหายไปจากโลก **ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์** *สอนอยู่เช่นนั้น* **ทุกข์ สุข นิพพาน** *มีอยู่ในโลกไม่ขาดสาย* พุทธเจ้าไม่เกิดก็มีอยู่เช่นนั้น ของจริงและของไม่จริงมีอยู่เช่นนั้น พระนิพพานก็มีอยู่เช่นนั้น ไม่สูญไปจากโลก **พุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์** *ก็มีอยู่ในโลกสร้างบารมีอยู่เช่นนั้น* **นรก สวรรค์ พระนิพพาน** *ก็มีอยู่เช่นนั้น* **กุศล อกุศล อัพยากฤต** *ก็มีอยู่เช่นนั้น* **พากันขวนขวายสร้างบารมี เพื่อจะให้สิ้นทุกข์ไปได้** คนดีคนชั่วก็มีประจำอยู่ในโลกเช่นนั้น โลกีย์ โลกุตระ เป็นคู่ปรับกัน มืดสว่างอยู่ในโลกนี้ทั้งนั้น ครบบริบูรณ์ทุกอย่าง แล้วแต่จะปฏิบัติเลือกเอา

- ธรรมอันใดเกิดจากวิเวกในป่าช้า ในดงดิบ ในง่ามเขา พนมไพร ประกอบด้วยสัตว์ร้ายนั้น เป็นธรรมที่เป็นแก่นสาร เสือ งู ป่าช้า อสรพิษต่างๆ พระโยคาวจรที่เสียสละชีวิตอันนี้ เกิดชาติใหม่ ธรรมกลั่นออกมาจากอริยสัจ ๔ อย่างราคาสูงมาก

- **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพฺยากตา ธมฺมา** *เป็นหนทางของจิต เจตสิก* ต้องเดินทางผิดไปเสียก่อน จึงเดินทางถูก

- พระธรรมปรากฏอยู่ในโลกนี้ไม่ขาด ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นตัวอริยสัจบอกชัดอยู่ในโลกนี้เสมอไป ไปพระนิพพาน มีแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์ **ต้องสร้างบารมีเป็นการใหญ่ จึงจะข้ามมหรรณพ *** *ไปได้* เพราะคนติดในทางกามมาก ฝืนธรรมดาของธรรม ชอบทุกข์กันมากมาย

---

* มหรรณพ หรือ มหรณพ = ห้วงน้ำใหญ่ คือการเวียนว่ายตายเกิด หลวงปู่ใช้คำว่า มหรคต แทนคำนี้เสมอ

- **ธรรมทั้งหลายเขาแปรปรวนยืนตัวอยู่เช่นนั้น** แต่ *เจ้าจิตมันพยศร้าย จับโน่นคว้านี่ ไม่มีที่สิ้นสุด มันชอบทุกข์ มันถือสังขาร มันเอาไฟจุดตัวมันอยู่เช่นนั้น* เหตุนั้น ท่านอาจารย์มั่นว่า **ธรรมมันสว่างโร่ สว่างอยู่เช่นนั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ขาดสาย** *มันเอื้อมแก่จิต มันซุกซน มันหอบสังขารว่าเป็นของเรา มันจึงร้อน ทั้งกลางวันและกลางคืน สมน้ำหน้ามัน ชอบรับทุกข์ ไม่รู้จักละทุกข์*

- ธรรมที่เกิดที่วิเวก ที่เปลี่ยวกายเปลี่ยวใจนั้น ราคาสูงโดยไม่หลงลืม ธรรมมีหลักฐานอยู่ในดวงจิตมากมาย เป็นหลักของสมถะและวิปัสสนา ปรากฏในดวงใจที่เกิดจากดวงใจของพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จะนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เป็นธรรมที่กล้าหาญชาญชัย ตื่นเต้นด้วยสติ โดยไม่เศร้าหมอง ทำให้มีความเพียร

- **พระธรรมอยู่กับคนบางคนกลายเป็นของปลอม** *เช่นอยู่กับอลัชชีเป็นตัวอย่าง* พระธรรม คนไม่รู้จักธรรมตัดสินไม่ได้ ให้คนชั้นเยี่ยมคือพระพุทธเจ้าและสาวกตัดสิน ท่านผู้ที่เป็นนักรู้ นักฉลาด รู้เองเห็นเองตัดสินดังนี้

- **ธรรมวินัย** *ที่เกิดวิเวก การภาวนาโดยไม่เอาอดีตอนาคตเข้ามาประสม เกิดโดยเฉพาะปัจจุบันล้วนๆ ราคาแพง มีกลั่นกรองมาจากวิเวก* **เป็นธรรมที่ขลังดี** แม้จะเป็นสมถะก็ตาม จะเป็นวิปัสสนาก็ตาม เป็นธรรมที่เป็นแก่นสาร ที่พึ่งของดวงใจ ควรประคับประคอง อย่าให้เสื่อมหายโดยใช่เหตุ ตัดกระแสอดีตอนาคตออกหมด มีความรู้ที่เกิดจากปัจจุบัน เป็นแต่ธรรมที่เกิดปัจจุบัน ราคาสูง เป็นธรรมปกครองไปจนตายทีเดียว เป็นอัศจรรย์

- **ธรรมอยู่ทั่วไป** *ดุจสมบัติอยู่ในแผ่นดิน* **ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ทุกข์** *มีทุกข์เสมอกันหมด ไม่ลำเอียง ทั้งสัตว์และสังขารทั่วไป* มีมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น ไม่มีส่วนมากน้อยกว่ากัน ไตรลักษณ์เหมือนกันหมด เหตุนั้น รีบเร่งทำความพากเพียรตามรอยของพระพุทธเจ้าและพระอริยเจ้าทั้งหลาย

- **พระธรรมเป็นธรรมชาติทรงคุณภาพไว้อย่างสมบูรณ์** *โดยความเป็น* **อกาลิโก** จริง แต่ต้องอาศัยผู้ทรงธรรม มีสมรรถภาพยิ่งหย่อนกว่ากัน พระธรรมจึงประกาศความจริงอยู่เรื่อยๆ ศาสนธรรมออกจากพระโอษฐ์ของพระองค์ผู้เดียว พระองค์

ฉลาดในธรรมทั้งปวง ดุจน้ำมหาสมุทร ฉลาดประกาศธรรมให้เหมาะกับจริตของพุทธบริษัท ขณะที่พระองค์แสดงธรรมอยู่ บริษัทจึงสำเร็จเป็นขั้นๆ ตามบุญวาสนาของตน พระสาวกแสดงธรรม ทรมานเวไนยสัตว์ มีคุณภาพเป็นลำดับที่ ๒ ของพระองค์

- **พระธรรมเหมือนร้านสินค้าต่างๆ มีทุกชนิด** *มีทั้งหยาบ อย่างกลาง ละเอียด* **คอยต้อนรับพุทธบริษัททุกกาลทุกสมัย** ทั้งเด็ก หนุ่ม แก่ชรา ทั้งหญิง ทั้งชาย ทั้งบรรพชิต ทั้งคฤหัสถ์ มีสิทธิที่จะรับตามความประพฤติของตน ผู้ประพฤติลงไปที่รับความเดือดร้อน พวกนี้กลับตำหนิพระธรรม ผู้ประพฤติที่รับสุคติโลกสวรรค์ พระนิพพาน มีสิทธิในพระธรรมเอง ไม่เกี่ยวข้องกับผู้ไม่ปฏิบัติแต่อย่างไร

- **ฟังเทศน์ธรรมชาติประกาศตลอดชีวิต** *นั่ง นอน ยืน เดิน ของอวัยวะทุกส่วน* ประกาศเปิดเผยไม่ปิดบัง ธรรมความเกิดขึ้น ความแปรในท่ามกลาง ความสลายในที่สุด แม้พระพุทธเจ้า สาวก พระปัจเจก ท่านฟังเทศน์เอกในตอนนี้ จึงสำเร็จมรรคผล เรียกว่าฟังนักเทศน์เอกเทศน์ไม่มีเวลาหยุด ฟังจนตาย

- **ธรรมเป็นตัวธรรมชาติภายในจิต** *และมีเพียรให้รู้ตามธรรมชาติ* **จึงชื่อว่ารู้อริยสัจ** ราคะ โมหะ โทสะ ต้นไม้ ภูเขา สัตว์ ก็เป็นธรรมชาติของเขา เป็นเช่นนั้นแต่ไหนแต่ไรมา เราไม่ควรไปยึดไปแต่งให้เป็นตัณหา ก่อเรื่องทุกข์ให้สัตว์เหล่านั้นกลายเป็นทุคติ นรกไป

- ธรรมชาติเทศนาทั้งกลางวันกลางคืน ทั้งนอกและทั้งใน ประกาศลั่นทั่วไป ก็ทำไมจิตไม่เห็น เพราะอย่างไร **ก็เพราะอวิชชานั้นเอง** เมื่อเป็นเช่นนี้ เราฟังเทศน์ฟังธรรมอยู่เรื่อยๆ นักฟังเทศน์เอก เมื่อเห็นความแปรปรวนของสังขาร จิตจะไม่มัวเมา ประมาท

- **พระธรรมอยู่ปัจจุบัน** *ไม่อยู่กับผู้ตายไปแล้ว และไม่อยู่กับผู้ที่ยังไม่เกิด* ไม่อยู่อดีต ไม่อยู่อนาคต *จะชนะกิเลสได้ด้วยปัจจุบัน*

- **ธรรมทั้งหลายเป็นของกลางตามอริยสัจ** *ไม่รักไม่ชัง* **เป็นความจริง** ความจริงล้วนๆ ทั้งสิ้น ธรรมที่ไม่เคยรู้ก็ปรากฏขึ้นมา ในสุดท้ายว่า **ยถาภูตญาณทัสนะ** เป็นความรู้เห็น เกิดมาจากความจริงใจอย่างเปิดเผยไม่มีปิดบัง *เมื่อเจ้าอวิชชาครองวัฏฏะตายลงไปด้วยปัญญา* **ชื่อว่านิพพาน**

- **ธรรมเป็นอาหารของจิต** *โรคจิตของมนุษย์มีหลายประการ แล้วแต่ยาขนานไหนจะถูกกับโรค* **เป็นยาธรรมโอสถ** โรคจิต คือกิเลสทุกประเภทเกิดจากจิต จิตเกิดมาจากปรุง คือธาตุ ให้เอาจิตแก้ธาตุ เอาธาตุแก้จิต ประสานกัน (พระอริยเจ้าใช้อย่างนั้น)

- ธรรมภายในภายนอกสว่างอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ปิดบังเหมือนกิเลส อริยสัจแสดงเรื่อยๆ ไม่ขาดสาย ควรเกิดสังเวชน้อมเข้ามาในตน **ภาวนาไตรลักษณ์** *ไม่ให้มัวเมาในโลกประมาท*

- พระธรรมวินัยนี้มีหลักอยู่ในจิตบุคคลใด บุคคลนั้นร่าเริงอยู่เสมอ ไม่เศร้าโศกเหมือนบุคคลไม่มีธรรม **บุคคลไม่มีธรรมนั้นเร่าร้อนอยู่เป็นนิจ** *นำมาซึ่งความทุกข์อันใหญ่* เหตุนั้น ต้องทำการประกอบความเพียรอย่างยิ่ง ให้ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผดุงจิตอยู่เสมอไป นั้นแหละเป็นการดีของพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย ฉะนั้น **พระโยคาวจรเจ้าเร่งความเพียรอย่างเต็มที่** *เพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น* **ถึงด้วยความไม่ประมาท**

- พระองค์แสดงให้ละอุปาทานขันธ์แก่ปัญจวัคคีย์ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดี ปัจจุบันก็ดี ภายในก็ดี ภายนอกก็ดี หยาบก็ดี ละเอียดก็ดี อย่างกลางก็ดี รูปเลวก็ดี รูปประณีตก็ดี มีอยู่ในที่ใกล้ก็ดี ที่ไกลก็ดี รูปทั้งหมดนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั้นเป็นนี้ ล้วนแต่เป็นไตรลักษณ์ทั้งนั้น ข้อนี้ขอท่านทั้งหลาย ภิกษุที่มายังธรรมวินัย พึงเห็นชอบตามความเป็นจริง แล้วไม่หวั่นไหว แม้ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ย่อมเป็นเช่นนั้น ปัญจวัคย์เบื่อหน่ายเป็นอรหันต์

- **ธาตุ ๔** *พระองค์ตรัสว่าดับในนิพพาน* **ไม่ได้ดับในที่อื่น** ภิกษุหนึ่งได้ฌานเหาะไปถามพระอินทร์ พระพรหม ว่า วิญญาณดับที่ไหน พวกนั้นบอกว่า ควรถามพระพุทธเจ้าอยู่ในเมืองมนุษย์ ภิกษุนั้นถามพระองค์ พระองค์ตอบเช่นนั้น **ญาณทั้ง ๔** *เรียกว่า* **สมาธิขันธ์** *พิจารณาธาตุ ๔* **ว่าเป็นไตรลักษณ์** *เรียกว่า* **ปัญญาขันธ์**

- **พระพุทธศาสนาทำให้เชื่อกรรม** *ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว* **ธรรมะไม่เป็นหมัน**

- ธรรมทั้งหลายเป็นไปตามคติธรรมดา ย่อมหนีไม่พ้นคือตรงไปตรงมา ไม่เข้าข้างออกข้าง ทั้งดีทั้งชั่วรวมอยู่อันเดียวกัน ดุจขายยาร้านใหญ่ๆ เต็มไปด้วยสินค้าหลายชนิด แล้วแต่ผู้หวังต้องการ ธรรมก็ดุจเดียวกัน มีทั้งราคาถูกและราคาแพง สกลกายนี้เต็มไปด้วยธรรมทุกประเภท

- ท่านผู้ที่มีธรรมเป็นเรือนของใจดีแล้ว พูดเทศนาขลังดี เข้าถึงใจแก่ผู้ฟัง วาจามีอำนาจขลังดี เข้าไปแก้อุปาทานของจิตได้ดี

- การภาวนากิตติศัพท์กิตติคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ให้ฟุ้งไปยังมนุษย์และพวกเทพ นั้นเป็นการดี ความดีเองจะฟุ้งทวีไปในหมู่บริษัททั้งเทพและมนุษย์ทั่วไปได้ ดังนี้ พึงสนใจ

- **อมตธรรม** *จิตของพระอรหันต์นิพพาน ธาตุตายไปแล้ว* **ตัวอมตะยังมีอยู่** ดุจบุคคลจะเขียนตัวเลขในที่มืด ต้องจุดประทีปเสียก่อน เขียนแล้วดับไฟมืดอยู่ก็จริงแต่ตัวเลขนั้นยังอยู่ ฉันใด สิ่งที่รู้ด้วยปัญญานั้นเองเป็นอมตธรรม เรียก สติ ก็ได้ เรียก นิพพาน ก็ได้ ร่างกายดับไป อมตะนั้นยังอยู่ อีกนัยหนึ่ง สิ่งที่รู้ปัญญา นั้นแหละเรียก อมตะ มหาสติ ก็เรียก

- ธรรมมีอยู่ในตัวหมด ให้เพ่งปัจจุบัน อย่าเพ่งอดีต อนาคต ให้พิจารณาปัจจุบัน ทำความบริสุทธิ์ในปัจจุบัน พระอริยเจ้าต้องกลั่นมาจากนรชน พระอรหันต์วิสุทธิบุคคล

- **พระนิพพานเป็นโลกุตระ** *โลกหนึ่งต่างหาก* **เป็นโลกที่ไม่แปรปรวน เที่ยงตรงอมตะ** รวมเป็น ๓ โลกด้วย ล้วนแต่โลกใหญ่ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์วินัยไตรปิฎก

ที่พระอรหันต์ร้อยกรองไว้ พร้อมอรรถพยัญชนะบริบูรณ์ทุกอย่าง ดีกว่าดูหนังสือพิมพ์ ดูธรรมวินัย พระสูตรดีกว่า ที่พระภิกษุจะได้ศึกษาตำรับตำรา

◈ *ศาสนาให้เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เราทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว* **ธรรมของพระพุทธเจ้าประกาศอยู่เช่นนั้น** หวั่นไหวอยู่เช่นนั้น สว่างโร่ไม่ปิดบัง สะท้านสะเทือนอยู่เช่นนั้นไม่ปิดบัง ประกาศข้างนอกตัวข้างในตัวอยู่เช่นนั้นไม่หยุดไม่หย่อน พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ เห็นความจริงอริยสัจอยู่เช่นนั้น มันบังแต่กิเลสของตัว เส้นผมบังภูเขา จิตไม่เกิดสังเวช กิเลสตัณหาทับหัวใจกระดิกไม่ได้ **ประพฤติตามกิเลสของตัว** *อบรมแต่ความชั่วร้ายของตัว* **นำตัวไปสู่ทุคติ**

◈ **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** *พระธรรมย่อมคุ้มครองผู้ปฏิบัติธรรมไว้ได้แท้จริง* **ศีล สมาธิ ปัญญา** *ผู้ได้ปฏิบัติย่อมได้รับความสุข* เช่น **ผู้ได้รักษาศีล** ศีลย่อมรักษาผู้นั้นให้มีกาย วาจา เรียบร้อย ไม่มีเวรมีภัยแก่ใครๆ ไม่มีใครลงโทษ และกฎหมายก็ไม่ลงโทษ ให้เป็นพลเมืองที่ดี และให้เป็นนักบวชที่ดี **ผู้ใดเจริญสมาธิ** สมาธิย่อมรักษาผู้นั้นให้ใจสะอาดผ่องใส เป็นสุขสบาย ไม่ให้ใจซุกซน ให้ใจหายรักโกรธหลง **ผู้ใดอบรมปัญญา** ปัญญาย่อมรักษาผู้นั้นให้เป็นคนฉลาดรู้เท่าทันตามเป็นจริง เหมือนรู้เท่าทันคนโกง คนโกงก็หลอกลวงเอาเงินไปไม่ได้ ไม่รู้จักเหตุผล ไม่งมงายฯ

◈ **พระไตรปิฎกเป็นยอดศาสนา** *ให้มนุษย์ปฏิบัติตาม* ที่สาวกอรหันต์ได้ร้อยกรองสังคายนาไว้ดีแล้ว ท่านเหล่านั้นเห็นแก่กุลบุตรที่จะสืบสนธิทางศาสนา รับรัชทายาทกันใหญ่มาจากพุทธองค์

◈ **ศาสนานี้เป็นของกลาง** *ไม่เป็นของใคร* **เป็นคุณประโยชน์อันกว้างใหญ่ สุขุมลุ่มลึก นำผู้ปฏิบัติออกจากทุกข์ทั้งปวงได้จริง** ข้อนี้เป็นอัศจรรย์ เป็นอันถ้าได้จะมาหมดทั้งโลกนี้และโลกหน้า เด่นอยู่ทุกวัน ก็เพราะอุบาสก อุบาสิกา พระภิกษุ สามเณร บริษัท

พระสงฆ์

- **พระโยคาวจรเจ้าเห็นความเกิด ความดับ** *แก้ทั้ง ๒ ประการ* **ต่อนั้นไม่เกิด ไม่ตาย** เรียก **อมตธรรม** และไม่ยินดียินร้ายต่อสังขารทั้งปวง **สังขารเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์**

- สมณะเป็นสมณะที่ดี รักษาความสงบ จิตไม่ส่งเดชฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่างๆ ให้เสียความสงบทางใจ

- **สมณะผู้รักในศีล สมาธิ ปัญญา** *รูปร่างอิริยาบถงามทั้งนั้น* รักความเพียร เป็นสมณะอย่างเต็มภูมิในปัจจุบันและอนาคตใกล้ๆ นี้ ท่านมีความเพียร มีความอดทน เพื่อพ้นจากทุกข์ บรรดาพระอรหันต์มาช่วยส่งเสริม สติปัญญาของท่าน ท่านตริตรองอย่างละเอียด ปีติปลื้มใจมาก สำเร็จอนาคา พยานรับรองอนาคาเกิด ๕ ชั้น ตามภูมิที่มีความละเอียดต่างกัน

- พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายถือธุดงค์บริสุทธิ์ดีแล้ว เทพต้องไปเยี่ยม พระจะรู้ก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม เทพไปเยี่ยม

- **ความสันโดษ** เป็นทรัพย์ของบรรพชิต

- **ความสันโดษนั้นเบากาย เบาใจ** *เพราะไม่มีการสะสมปัจจัย ๔* จะสะสมไว้ทำไม ญาติโยมเขาเลี้ยงอยู่แล้ว ลาภเหลือแล มีโอกาสภาวนาให้ยิ่ง

- **ความที่เป็นพระ** *นั้นยิ่งจนยิ่งมีความสุข*

- พระองค์ตรัสว่า โยคาวจรเจ้าทั้งหลายประพฤติตนเป็นคนมักมาก ไม่ประสบสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ บุคคลไหนมักน้อยด้วยปัจจัย ๔ ว่าเป็นทรัพย์ของ

บรรพชิต แล้วประพฤติเช่นนั้น ท่านจะได้ประสบสมาธิ ปัญญา ได้ เพราะเป็นคนเลี้ยงง่าย

- **พระอริยเจ้าย่อมเสพเสนาสนะอันสงัด** *คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง* ในกาลภายหลังภัต เธอกลับจากบิณฑบาต รับภัตเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติ เฉพาะหน้าทำความรู้ในสมถะ และวิปัสสนา ชำระจิตให้บริสุทธิ์ ไตรปิฎก

- **พระโยคาวจรเดินวิปัสสนาล้างจิตอยู่เสมอ** *ไม่เป็นบ้า* **แก้บ้าได้ดีทีเดียว** วิปัสสนาสบาย ไม่มีอาการจิตหลอกลวง ปีตินี้ควรดื่มให้เกิดให้มีขึ้นเป็นอารมณ์ เป็นอาหารของจิต จะเห็นอัศจรรย์ของธรรมที่โผล่ขึ้นเป็นอัศจรรย์ มันคล้ายเด็กเล่นเงาของตัวเอง อย่าไปยินดียินร้ายในนิมิตนั้น

- **ท่านผู้มีธรรมะแล้ว** *จิตละเอียดสะเทือนถึงกัน* **รู้จักวาระจิตของคนอื่น** พระเถระฝ่ายวิปัสสนาไปเยี่ยมกัน ทำความสงบถามกันโดยมาก ไม่ถามด้วยปากเหมือนปุถุชนจิตหยาบ

- ท่านผู้มีธรรมะที่สร้างพระบารมีมามาก ก่อนรู้ได้ แม้เสียงพูดก็ไพเราะ กิริยามรรยาทก็แปลกกว่าคนอื่น น่ารัก น่านับถือเป็นไหนๆ ท่านไม่มีเวรภัยติดตามมา

- นักเทศน์ต้องฉลาด เลี้ยงโวหาร พูดเด็ดเดี่ยว วาจาสุขุม ลุ่มลึก สุขุมคัมภีรภาพ นำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้ที่สมาคม น่าอนุโมทนา

- ภิกษุเจริญสมณธรรมอยู่ที่เปลี่ยวๆ ว่า เราจะตายด้วยภัยต่างๆ เช่น อดข้าวตาย สัตว์ร้ายกัดตาย ตายด้วยโรคต่างๆ ตายด้วยภัยต่างๆ แล้วรีบทำความเพียรให้สำเร็จก่อนตาย นี้เป็นบทบาทที่จะระวังตัวยากที่สุด อันตรายมาก ความเพียรให้เด็ดเดี่ยวมากที่สุด ถ้าตรงกันข้ามแล้วไม่ควรอยู่ (ที่เช่นนั้น)

- **พระอรหันต์ทั้งหลายสำเร็จในฌานนั้น** *ฤทธิ์เก่ง* **ถ้าสำเร็จนอกฌานแล้ว** *ฤทธิ์ไม่เก่ง* อรหันต์ทั้ง ๒ ประเภทนี้ก็ดี ถึงวิมุตตินั้นทั้งหมด

- **พระอรหันต์จะตายก็ไม่ว่า** *จะดำรงชีวิตอยู่ก็ไม่ว่า* **เป็นเรื่องของสังขารอยู่ไปเรื่อยๆ** ถ้าตายแล้วก็สิ้นเรื่องกัน ถึงอยู่ก็มีประโยชน์ เพื่อโลกรับเมตตาของท่าน พระอรหันต์จิตบริสุทธิ์ โลกรับเมตตาจิตจากท่าน เมตตาอัปปมัญญาพรหมวิหาร ทั่วไปในไตรภพ ให้สัตว์ทั้งหลายอยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

- **สาวกละได้แต่กิเลส** *แต่วาสนาละไม่ได้เหมือนพระพุทธเจ้า* เช่น สาวกสารีบุตร ข้ามคลอง เต้นไปดุจลิง ที่พระที่เรียกว่าถ่อยๆ ดังนี้

- **สมมติเทพ** *ได้แก่ พระราชาในวงศ์จักรี ๑* **อุปปัตติเทพ** *ได้แก่ เทพที่เกิดบนสวรรค์ ๑* **วิสุทธิเทพ** *ได้แก่ พระอรหันต์ ๑* เทพเหล่านี้ย่อมปรากฏในโลก ๓ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ) อรหันต์ย่อมไม่ขาดไปจากโลก โลกีย์กับโลกุตระแฝงกันอยู่ โลกีย์มีความทุกข์สุข

- **กรรมเก่าอันพระอรหันต์สิ้นแล้ว** *กรรมใหม่ไม่ปรากฏ* มีจิตเบื่อหน่ายอันที่จะเกิดต่อไป พระอรหันต์เหล่านั้นสิ้นภพไม่เกิดอีกด้วยปัญญา

- ธรรมดาพระอรหันต์ต้องบำเพ็ญทั้งสมาธิ ปัญญา จึงสำเร็จ ตรงกับ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนี้

- พระโยคาวจรให้มีสติในการก้าวหน้า ถอยหลัง ในการเหลียว ในการคู้ และเหยียดแขนและขาเข้าออก ในการทรงสังฆาฏิและจีวร บาตร ในการฉัน ในการดื่ม ให้มีสติ เปลี่ยนอิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน การพูด การฟัง ให้มีสติสัมปชัญญะ ให้มีความสันโดษ ปัจจัยทุกอย่าง

- นักรู้ทั้งหลาย พระเถรานุเถระได้ฟังเทศน์คนอื่น ท่านรู้ได้ว่า ผู้เทศนาพ้นโลกนี้ได้หรือเปล่า หรือไม่พ้นได้ดังนี้ ด้วยกำลังของท่านเป็นปรอทเป็นเครื่องวัด รู้ได้ชัดเจน พระเถระไปเยี่ยมกัน ท่านใช้ญาณของจิต ไม่ต้องพูดกันอย่างคนธรรมดา รู้สุขทุกข์ได้ทันที ผิดกับคนสามัญ ต้องถามสุขทุกข์กันเสียก่อนจึงรู้ได้ นี้ก็เป็นอัศจรรย์ข้อหนึ่ง ควรสนใจรู้

- **อุบาสก อุบาสิกา** *คนไหนจะเลื่อมใสศาสนา* **ท่านดูลักษณะลัทธิและวาจา ท่านรู้ทันที** คนมีบุญ และไม่มีบุญ ท่านรู้แสงของจิตของคนนั้นแสดงออกมา

- จะรู้ข้อวัตรดีหรือไม่ดี ภูมิจิตต่ำและสูงนั้น ต้องอยู่ร่วมกันนาน รู้ลัทธิ รู้อัธยาศัยกันได้ทุกอย่าง

- **อยู่สถานที่เป็นมงคล** *และไม่เป็นมงคล* **พระเถระท่านรู้ด้วยกำลังจิตของท่าน**

- พระเถระ ความเห็น พูดจาปราศรัย ให้เป็นไปทางพระธรรมวินัย พร้อมอ้างอิง **พระไตรปิฎกเป็นอุทาหรณ์** *จะผิดถูกประการใด* **อย่าทิ้งพระไตรปิฎกก็แล้วกัน** นักรู้ทั้งหลายคัดค้านไม่ได้ เพราะเป็นคำสั่งสอนของพระองค์ตรัสไว้ในอดีต ให้สัตว์ปฏิบัติตามให้ถึงมรรคถึงผล คำสอนของพระองค์ไม่เป็นหมัน ปฏิบัติเห็นผลได้จริง

- สมณะไม่ควรให้อารมณ์อดีตติดตาม ชำระให้บริสุทธิ์ก่อน อนาคตไม่ควรหวังสิ่งที่มาไม่ถึง **สมณะควรให้รู้แจ้งในปัจจุบัน** ธรรมเป็นของไม่รอช้า ให้สำเร็จไปเร็วเดี๋ยวนี้ ก่อนความตายที่จะมาถึง ธรรมเป็นของไม่เนิ่นช้า สมณะเพ่งทำความเพียรทั้งกลางวันและกลางคืน

- กิจการสมณะ บรรพชิต นั้นเป็นกิจการที่สุขุมคัมภีรภาพ ทำกิจการใดก็ทำด้วยปัญญาของสมณะ อย่าทำโดยด่วนจะพลั้งพลาด สมณะปฏิบัติธรรมวินัย น่ารักน่านับถือเป็นอัตตาอันยิ่ง เป็นที่บูชาของโลก เป็นคติตัวอย่างอันดีของกุลบุตรที่เกิดมาภายหลัง สืบมรดกสืบทายาทในศาสนา อย่าให้ศาสนาเสื่อม ปรับปรุงให้เจริญ

- กิจการใดๆ ยังบริหาร อย่าวางทางธรรมวินัย จิตก้าวครึ่งทางธรรมวินัยเสมอไป กิจการนั้นจึงเรียบร้อยทุกอย่าง กิจศาสนาเป็นกิจสมณะ ละเอียดทุกอย่าง ใช้ปัญญาอย่างสุขุม ไม่ให้คนติเตียนได้เป็นการดี กิจสุขุมคัมภีรภาพ ทางดีเป็นกิจสวรรค์ ทางชั่วเป็นกิจทางนรก เปรต อสุรกาย

- พิจารณาดู หญิงชายคนไหนสนใจทางธรรมะ บำเพ็ญรักษาศีล แม้ทำราชการก็ดี ค้าขายก็ดี มักร่ำรวย พระเณรเคร่งครัด รักษาศีล เจริญภาวนา รักษาธุดงค์ มักเลื่อนยศเป็นพระครูหรือเจ้าคุณ ไม่เห็นโลกธรรม รักษาสันโดษ ประกอบความเพียรอย่างยิ่ง มีอำนาจวาสนาพร้อมสมถวิธี พร้อมวิปัสสนาวิธี มีตาในตานอก ขลังดี ประเปรียวดี ใช้ไหวพริบแก้ไขความขัดข้องออกจากจิตได้ดี ต่อนั้นจิตปรุโปร่ง เฉลียวฉลาด บรรลุไญยธรรม มีกุศลเลี้ยงจิตเรื่อยๆ ไม่อับเฉา ต่อประกอบความเพียรทั้งกลางวันและกลางคืน ถือว่าวันเวลาเป็นเงินเป็นทอง ให้ผลได้จริงๆ

- **อบรมนิสัยไว้ในพระพุทธศาสนา** *อย่าให้ขาดถึงสึกไป* **เมื่ออบรมอินทรีย์แก่กล้าแล้ว** *ก็จะบรรลุเอง*

- พระโยคาวจรเจ้าเห็น**ตบะความเพียร**เป็นใหญ่กว่าสิ่งทั้งปวง **ธุดงค์**เป็นเครื่องขัดเกลากิเลสของตนให้สิ้นไป

- พระองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อย่าไปคิดว่าตนรักษาศีลบริบูรณ์แล้ว ทรงธุดงค์ไว้แล้ว ว่าตนเป็นพหูสูตแล้ว พวกเราอยู่ในที่สวรรค์แล้ว พวกเราได้ฌานแล้ว จะให้สำเร็จอรหันต์โดยไม่ยาก ดังนี้ แม้ภิกษุเหล่านั้นไม่สิ้นอาสวะแล้วอย่าวางใจ

- **พระอรหันต์ไม่ยินดีต่อมรณะ** *ไม่ยินดีต่อชีวิต* **เพียงแต่รอรถรอเรือจะขึ้นไปเท่านั้น**

- บรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายมีความรู้ทางโลกุตระนั้นมากกว่าคนธรรมดาโลกิยะ คล้ายๆ กับเตะตะกร้อไม่ให้ตกดิน มีสติรอบคอบทุกสถาน เลี้ยงลูกตะกร้อไว้บนอากาศไม่ให้ตกดิน

- *เมื่อจิตพ้นแล้วเรียกว่า* **อรหันต์** *เป็นธรรมชาติว่างประจำตน* **หาเหตุปัจจัยอะไรเข้าไปหนุนเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ได้เลย** อยู่โดยปกติของตน แม้โลกจะมีก็เหมือนไม่มี ถ้าพูดว่าโลกไม่มี สัตว์สังขารไม่มี ก็ได้ เพราะไม่มีอะไรเข้าไปเกี่ยวข้องจิต จิตอยู่โดยหลักธรรมชาติแห่งความบริสุทธิ์แท้ ก็กลายเป็นธรรมดาไปเท่านั้น

- ความพร้อมเพรียงของหมู่ให้เกิดสุข นี่ สมเด็จพระพุทธเจ้าสรรเสริญไว้แล้ว คือ ให้รักใคร่กัน เมตตากัน ปรองดองกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันดุจญาติ เลื่อมใสในศาสนาอันเดียวกัน มีกิจการงานใดๆ เกี่ยวข้องถึงกัน ทุกข์สุขไปด้วยกัน ก็นี้แหละพระองค์ไม่ชอบความแตกร้าว ให้สามัคคีกัน พระองค์ก็ได้ผ่านมาแล้วในสมัยที่ภิกษุแตกร้าวกันในเมืองโกสัมพีในครั้งนั้น จนพระองค์เบื่อหน่ายมาก พระองค์เสด็จไปอาศัยสำราญพระทัยอยู่ในป่าปาลิไลยก์ มีพญาช้างปาลิไลยก์และลิงอุปัฏฐาก นี้เป็นอุทาหรณ์สั่งสอนกันสืบๆ มา

- **ภิกษุสามเณรองค์ไหน** *เดินธุดงค์ขัดเกลากิเลสออกจากดวงจิต* **งามที่สุด** เหมือนกับหญิงประดับไว้ด้วยเพชรนิลจินดา มีแวววาวของร่างกายงดงามฉันใด **ภิกษุสามเณรองค์ไหนสำรวมอินทรีย์** *ช่างงามกระไร งามด้วยแสงรัศมีของ* **ศีล สมาธิ ปัญญา**

- คนแก่มีอารมณ์ฉุนเฉียว โกรธง่าย ทำอะไรไม่ถูกใจโกรธง่าย ถ้ามีธรรม เป็นพระเถระแล้วดี ท่านมีธรรมข่มจิต ไม่แสดงอาการที่ดุร้าย มีศีลสังวร ระวังหน้าระวังหลัง เมื่อมีพลั้งเผลอ ทำให้รู้ตัวได้ แก้ตัวเมื่อภายหลัง

- คราวที่พระองค์พาสงฆ์หมู่ใหญ่อยู่ที่กรุงราชคฤห์ รับเสนาสนะเป็นครั้งแรก สงฆ์ทั้งหลายอยู่ด้วยความผาสุก พอใจอรัญราวป่าบ้าง รุกขมูลบ้าง ภูเขาบ้าง ในซอกธารต่างๆ บ้าง ถ้ำเขาบ้าง สุสานป่าช้าบ้าง แนวไพรบ้าง ที่ลานหญ้าบ้าง ตามความพอใจของท่าน ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นพร้อมใจกันมุ่งประพฤติธรรมวินัย ต่างพากันสำรวมอินทรีย์เป็นอันดี จะก้าวหน้าถอยหลัง จะเหลียวไปแลมา จะคู้แขนเหยียดแขน ล้วนแต่น่าทัศนาการทั้งนั้น ทอดจักษุชั่วแอกหนึ่ง งามพร้อมทั้งอิริยาบถ ๔ มีนั่ง นอน ยืน เดิน เสงี่ยมงามยิ่งนัก

- พระองค์ตรัสว่า **ภิกษุใดยินดีในกามคุณ ๕** *และเพลิดเพลินแล้ว* **ภิกษุนั้นไปสู่บ่วงแห่งมาร** ตกอยู่ในอำนาจของมาร ติดบ่วงแห่งมาร ภิกษุนั้นถูกมารผู้ลามกทำบาป **ถ้าภิกษุนั้นไม่ยินดีตามสิ่งเหล่านั้น** *มารไม่รุกราน* **อยู่เป็นสุข**

- **การอยู่เป็นฆราวาสคับแคบ** *สู้ออกบวชไม่ได้* มีโอกาสเต็มที่จะทรมานตนให้สิ้นกิเลส

- **พระ** *พิจารณาคนทั้งหลายล้วนแต่เป็นซากศพทั้งนั้น*

- **ท่านผู้มีธรรม** *ท่านไม่ดูหน้าคน* **ท่านดูใจนั้นมาก** คือ ใจมันฉายความที่เป็นกุศลและอกุศลขึ้นมา ท่านรู้ทีเดียว ยิ่งกว่าหมอไหนๆ

- *สมัยปัจจุบันนี้* **ผู้แสดงธรรมโดยมากไม่สะอาด** *คือจิตเปื้อนแทรกซึมไปด้วยอาสวะทั้งหลาย* พระธรรมเป็นของที่บริสุทธิ์ แต่เปื้อนไปด้วยของที่ไม่สะอาด เช่นเดียวกับอาหารที่สะอาดพลัดตกจากมือลงดินเปื้อน กลายเป็นของไม่สะอาด ไม่น่ารับประทาน ฉะนั้น ผู้แสดงก็ไม่สะอาด ผู้รับธรรมก็ไม่สะอาด โดยทำนองนายช่างไม้ไม่ฉลาด และไม่เป็นช่างไม้ในตัว รักษาเครื่องมือไว้เช่นนั้น ผลสุดท้ายก็ไม่สำเร็จอะไร พระองค์และสาวกทั้งหลาย ล้วนแต่ทรมานตนให้สำเร็จมาก่อน ดุจนายช่างที่มีฝีมือดีแล้ว และรักษาเครื่องมือไว้

- พระอรหันต์ท่านรู้เท่าทันกิเลส ท่านรู้เท่าทันโลกธรรม ๘ และรู้เหนือโลกธรรม ๘ ท่านไม่หลงไปตามอารมณ์นั้น ปรุงให้เป็นสังขารขึ้น ปรุงทุกข์เกิดขึ้นอีก ไม่เหมือนปุถุชน ท่านผู้ไม่มีกิเลส จะไม่ยอมให้จิตเศร้าหมอง จิตเศร้าหมอง ทุคติย่อมได้ตกนรก

- พระอริยเจ้าไม่ปรารถนาเสวยความสุขในโลกเลย ปรารถนาออกจากทุกข์ คือปรารถนาพระนิพพานทั้งนั้น เป็นสุขจริง สุขจัง ไม่มีแปรผันเป็นอย่างอื่น

- **ความดี ความชั่ว** *ประพฤติไปแล้วไม่มีที่ปิดบัง* **มนุษย์ไม่เห็น เทพเห็น** *เทพ มนุษย์ไม่เห็น* **กรรมย่อมให้ผล** *เท่านี้ก็แก้ความสงสัยได้* พระอรหันต์เป็นวิสุทธิบุคคลประกาศความดีเรื่อยๆ ฉะนั้น เทพและมนุษย์จึงรักพระอรหันต์นั้นมาก เพราะท่านไม่ให้ร้ายคนอื่น มีพระมหากรุณาให้ความสุขแก่คนอื่น ใครฆ่าพระอรหันต์จึงบาปมาก เพราะท่านไม่มีเวรมีภัยแก่คนอื่น สัตว์อื่น ท่านรักษาความบริสุทธิ์อยู่เป็นนิจ ความชั่วไม่ถึงจิตของท่าน

- แลดูท่านผู้บริสุทธิ์ด้วยศีลก็ดี ด้วยสมาธิก็ดี บริสุทธิ์ด้วยปัญญาก็ดี ผู้แลดูนั้นเรียกว่า *ทัสนานุตริยะ* เห็นอย่างเยี่ยม ดูไม่เบื่อ ยิ่งดูยิ่งปลื้มใจ คล้ายดูพระมาลัยเถระในชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นบริวารของพระเจ้าเมตไตรย

- พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายหวังความพ้นทุกข์ เตรียมพร้อมเสมอ

- **พระโยคาวจร นั่ง นอน ยืน เดิน** *ต้องฝึกสติปลุกตนอยู่เช่นนั้น* **กำหนดธรรมทั้งหลายรวมตัวอยู่เช่นนั้น** *เว้นแต่นอนหลับ* อิริยาบถปรุโปร่งอยู่เช่นนั้น ไม่มีความกังวลสิ่งใดๆ อยู่ที่วิเวก เสียงสัตว์ป่าร้องเยือกเย็นดี ไม่มีเวรภัยด้วยประการใดๆ เกิดสงสารสัตว์แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันอยู่เสมอ

- **พระอรหันต์ทำตัวเหมือนวัวเขาหัก** *ไม่ชนใคร* แข่งขันกับใคร ไม่เอาแง่เอางอนกับโลกโลกีย์ จิตเสวยสุขอยู่เช่นนั้น ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ ประการ

- **ภาวนายิ่งรู้ยิ่งเห็นธรรมลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพกว้างขวางไปเรื่อยๆ** *เกิดนโยบายต่างๆ เป็นน่าอัศจรรย์* **มหาชนยิ่งเลื่อมใส** ลาภยิ่งเกิดขึ้น เห็นในปัจจุบันหลายประการ โดยธรรมของพุทธเจ้าไม่เป็นหมันแก่พระโยคาวจร เกิดนโยบายฉลาดรอบรู้ทุกอย่าง การพูดก็ขลังดี นำมาซึ่งความสุขอันใหญ่ ใช้พรหมวิหารอัปปมัญญาโดยไม่เฉพาะแก่สัตว์ทั้งหลาย ปรากฏในนามธรรม แม้ตายไปก็ดี ยังอยู่เป็นมนุษย์ก็ดี มีคุณประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายพร้อมมนุษย์โดยแท้ ธรรมดาท่านพูดไว้ในพระไตรปิฎก พระอรหันต์ท่านรอรถรอเรือจะขึ้นไปพระนิพพาน

- *พระอรหันต์ทั้งหลายสิ้นกิเลส* **อำนาจมรรค ๘** *ประหารสิ้นแล้ว* จิตเสวยวิโมกข์วิมุตติ เป็นมหันตสุข โลกุตระเหนือโลกีย์ (จิตเกษม)

- พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายสำเร็จอรหันต์แล้ว เตรียมรอขึ้นรถขึ้นเรือนิพพาน เพราะอยู่ในโลกเป็นทุกข์มาก *ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา* เบญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ซึ่งท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก

- เมตตาจิตของพระเถระสะเทือนไปถึงมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ฉะนั้น ผู้มีเมตตาจึงป้องกันอันตรายได้

- ผู้มีใจสูงไม่ควรเอารัดเอาเปรียบแก่ผู้มีจิตอันต่ำๆ ดุจเด็กรั้นตีพ่อแม่ พ่อแม่ไม่ควรเอารัดเอาเปรียบแก่เด็ก ควรวางตัวเป็นพรหมนั้นดี เขาโกรธ แต่เราไม่โกรธนั้นธรรมว่าเราชนะ ดังนี้ โดยไม่ต่อกรรมต่อเวร ดังนี้ เพราะฉะนั้นเราควรมีเมตตาจิตอยู่เสมอไป การนั่ง นอน ภาวนานั้น เป็นกิจของสมณะ งามทุกอิริยาบถ เทวดาและมนุษย์เลื่อมใส

- **พระโสดาบันท่านเชื่อเรื่องกรรม** *เชื่อผลของกรรม* มีพระไตรลักษณ์ ๓ มีศีล ๕ ล้างกรรมที่จะไปตกนรก

- พระโสดาบัน สกิทาคา อนาคา ทำให้ระลึกได้ บอกยี่ห้อเครื่องหมาย เป็นคนมิจฉาหรือสัมมาทิฐิ บอกเหตุผล บอกทั้งผิดถูก ถูก ก็ถูกแน่นอน พูดชัดเจน มีกุศลเลี้ยงจิตมาก เป็นที่รักใคร่พอใจแก่บุคคล นั้นเป็นเครื่องพิสูจน์ ดูนี้ และบอกยี่ห้อว่าเป็นดีหรือไม่ดีเป็นตัวอย่าง อาจารย์ใหญ่ๆ ล้วนแต่เป็นพระโสดาบันมาเกิด

- พระโยคาวจรเจ้าแสวงหาวิโมกขธรรมในสถานที่วิเวกสงัดทรมานตน ท่านมีนิสัยเป็นบุคคลสันโดษ มักน้อย ใช้ตบะความเพียรอย่างยิ่ง ไม่เห็นแก่ปากแก่ท้อง ไม่เห็นแก่ความหลับนอน เห็นแต่ความเพียร ความอดทน ขยันขันแข็งเป็นใหญ่ น้ำใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ เร่งทำความเพียรให้สำเร็จ ท่านไม่ทำตัวให้เนิ่นช้า ใช้เวลาให้เป็นเงินเป็นทอง ไม่ให้เวลาล่วงไปเสียเปล่า ดุจม้าที่มีฝีเท้าอันดี วิ่งเร็วไปสู่สถานที่ประสงค์ คือ พระนิพพาน

- พระอรหันต์บำเพ็ญทาน และนมัสการเจดียสถาน เพื่อประโยชน์จะให้เป็นตัวอย่างของสัตวโลก ซึ่งพระอรหันต์ประกอบด้วยปัญญามาก มีลาภมาก นั้นอาศัยกุศลแต่ชาติก่อน กุศลได้บำเพ็ญสำเร็จพระอรหันต์นั้น จะได้เป็นปัจจัยในเบื้องหน้านั้นหามิได้ฯ พระอรหันต์ที่มีลาภมาก มียศมาก มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ปรากฏในพระพุทธศาสนา ได้เสวยสุข เสวยทุกข์ นั้นด้วยได้กระทำบุญ กระทำบาปไว้แต่ชาติก่อน เช่น พระสิวลีเถระมีลาภมาก ฝ่ายบาป เช่น พระปูติคัตตติสสเถระมีกายเปื่อยเน่าพุพองหนองไหล ก็อาศัยอกุศลแต่ชาติก่อนที่ท่านเกิดเป็นพรานนก

ฆ่านกเลี้ยงชีพ ตายตกนรกช้านาน มาเป็นเปรตช้านาน เสวยทุกขเวทนาสาหัส ก็เหตุอกุศลกรรมที่กระทำไว้ฯ

◈ *นักปฏิบัติทั้งหลาย* **อุทิศชีวิตเพื่อพระนิพพานด้วยกันทั้งนั้น** จึงพากันทำความเพียรอย่างยิ่ง จึงอดหลับอดนอนอดกินทุกอย่าง ถือธุดงควัตรเคร่งครัดทุกอย่าง ภาวนาวันเวลาไม่ให้ล่วงเลยไปเสียเปล่า นี้เป็นที่ประสงค์ของศาสนา ที่พากันออกมาบวชเป็นพระเป็นเณรเพื่อปฏิบัติตนให้สิ้นทุกข์ **อุตมเพศ** *เป็นเพศวิเศษ* **ทรงผ้ากาสาวพัสตร์ อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ขีณาสพ** เพศนี้เป็นเพศที่เยือกเย็นซึ่งปรากฏอยู่ในโลกสมัยนี้ เป็นเพศชั้นสูง ปราศจากกาม ไม่กังวล เป็นสมณะที่ดีเห็นศาสนาโดยยิ่ง ได้แก่ท่านผู้ปฏิบัติดี ตรงต่อธรรม

◈ พระโยคาวจรเจ้าต้องฉลาดทำ ฉลาดในบริกรรมพุทโธเข้าไปสู่อารมณ์แห่งความสงบ รักษาความสงบนั้นหนา แวดล้อมด้วยความสงบ ฉลาดธรรมเกิดจากความสงบ อัศจรรย์ ฉลาดในปีติ ฉลาดในนิมิตทั้งหลาย รู้ตามระยะเช่นนั้นเมื่อบริบูรณ์ ๓ กาล ตามที่ผ่านมาแล้วนั้น ให้ฉลาดทางปฏิภาคนิมิต เป็นมาของวิปัสสนา เกิดความเบื่อหน่าย ถอนจากปฏิภาคแล้ว จิตเข้าอัพยากฤต ธรรมความเป็นกลาง เข้าวิปัสสนาความเป็นเอง ไปเอง ฉลาดเอง ละกิเลสได้เอง บริบูรณ์ทั้งส่วนวิโมกข์วิมุตติ ความหลุดพ้น เป็นอเสขบุคคล เสร็จกิจในพระพุทธศาสนา

◈ **จิตเดินมรรคให้รู้** *ความผิดมาก่อน* **ความถูกจึงรู้ทีหลัง** ภิกษุเป็นบ้านั้นก็ดีทุกองค์กล้า ชาญชัย เพราะรู้เท่าถึงการณ์ เหมือนท่านอาจารย์ตื้อ ท่านกล้าหาญอาจหาญ ทุกประการท่านรับรองได้ทุกอย่าง สละการตายในเวลาเทศนา ท่านมีตาในและตานอกด้วยอภิญญา ไม่เหมือนคนธรรมดา ท่านรู้โทษคุณของโลกีย์ พระอรหันต์ท่านรู้เท่าทันทุกเวลา จิตมีสติเต็มที่ ท่านไม่ล่วงสิกขามหาศีลในที่ลับและที่แจ้ง ท่านทำให้ละกิเลสได้ผ่านมาแล้ว จิตไม่กำเริบ เป็นอกุปปธรรม พระนิพพานดุจดอกบัวมีกลิ่นหอมเกิดจากเปือกตมขึ้นพ้นน้ำ ไม่กลับไปเปือกตมอีก ธรรมดาพระอรหันต์ท่านละกิเลสได้แล้วเป็นคนดี ไม่กลับไปเป็นคนเลวอีกต่อไป

◈ *พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย* **ล่วงไปได้เพราะความเพียร**

- สังขารมันไม่เที่ยง หมดไปเรื่อยๆ หันไปหาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เพราะเราอยู่ในระหว่างไตรลักษณ์ *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* สังขารที่มีวิญญาณก็ดี ไม่มีวิญญาณก็ดี ถูกไตรลักษณ์เบียดเบียนไปสู่มรณภาพของพระสมณโยคาวจร รีบเร่งทำความเพียรให้ทุกข์สิ้นไป ระยะชีวิตอยู่ในระหว่างภูเขาทั้ง ๔ เตรียมกลิ้งมาบดเราให้เป็นจุณไปไม่วันใดก็วันหนึ่งจะต้องตายแน่นอน ในระหว่างความเร็วและความช้าของสังขาร ให้พิจารณาความตายพลัดพรากจากกัน เตรียมชมเหตุใหญ่ มรณะคือความตาย **ตายในศีล ทาน ภาวนา** *แปลว่า* **ตายดีตายงาม** *ในทางพระพุทธศาสนา* **ไปสู่สุคติโลกสวรรค์**

- ความรักความชังประกอบสัตว์ไว้ในโลก พระนิพพานไม่รักไม่ชัง เป็นอัพยากฤต พระอรหันต์อยู่ในโลกเพื่อเมตตาจิต ท่านไม่ติดสังขารใดๆ น้ำใจท่านดุจน้ำขังบนใบบัว น้ำกลิ้งไปกลิ้งมาย่อมไม่ติดใบบัวฉันนั้น พระอรหันต์ท่านทำไปเพื่อโลก เพื่อศาสนา เพื่อกุลบุตรเกิด ณ ภายหลัง ได้ทัศนาการเป็นบุญเป็นกุศลของเขา ไม่หวังลาภยศที่จะเกิดขึ้นอีกเพราะเป็นตัณหา

- ชาวเราอย่าถือเขาต่างนิกาย วรรณะ มาเป็นเครื่องสำหรับประหารสายชาติ ศาสนาให้พินาศเลย ทำเหมือนกะเรือแข่งกันนั้นดีมาก ขออย่าให้เอาพายตีหัวกันฯ ช่วยกันพยุงศาสนาให้เจริญฯ

- **มีภูมิเพียงเล็กน้อย** *ก็ตื่นเต้นสำคัญตนมีภูมิ* **รู้สึกเพราะไม่เคยเป็นสมาคมชั้นสูง** เหมือนการอยู่ในห้วย สำคัญว่าน้ำลึกยิ่งกว่าอยู่ทะเล เช่นนั้นฯ

- **กรรมฐาน ๕** *เป็นอารมณ์ของพระกรรมฐาน*

มนุษย์กับโลก

- *มนุษย์อยู่ในท่ามกลาง* **ข้างบน–เทวดา ข้างล่าง–อบายภูมิ มัชเฌ–มนุษย์** *มนุษย์อยู่ในท่ามกลางของชาติที่เกิด* **มนุษย์พออริยสัจ จึงปฏิบัติสำเร็จอรหันต์** คล้ายๆ แม่ครัว แกงมันพอพริกพอเกลือ เอร็ดอร่อยมาก ไม่ควรเหยียบย่ำชาติที่เกิดของตัวให้ตกต่ำ ตกนรก เปรต อสุรกาย ไปได้ ควรพากันปฏิบัติในศาสนาเป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดีควรแก่การจะได้รับมรรคผล *มัชเฌ* ท่ามกลาง เดินปฏิบัติสายกลางให้สำเร็จดังนี้ สัตว์ทั้งหลายรู้จักกิน รู้จักนอน รู้จักสืบพันธุ์ รู้จักทำความดี ความชั่ว ไปนรก สวรรค์ ได้ทั้งนั้น มนุษย์นั้นระคนด้วยบุญ บาป ชื่อว่า **“คน”** ก็ได้ ชื่อว่า **“มนุษย์”** ก็ได้ ไม่ผิดแปลกกัน

- มนุษย์โอนไปทางโลกีย์มากกว่าประพฤติศาสนา ที่จะเอาตัวรอดจากอบายภูมิทั้ง ๔ ได้ ฉะนั้น นักปราชญ์เลือกค้นเอา ประพฤติปฏิบัติเอา เอาความดีไปนิพพาน เอาความชั่วไปอเวจีนรก มนุษย์เป็นชาติที่สูงสุด ปรารถนาสมบัติอะไรก็ได้ทั้งสิ้น ไม่ตกต่ำเหมือนชาติอื่นๆ ภพอื่นๆ ภพเหล่านั้น ธาตุไม่พอ เป็นชาติที่ขาดมรรคผลนิพพาน **มนุษย์เป็นฐานะที่จะสร้างบารมีให้สำเร็จได้** ไม่มีความสงสัยด้วยประการใดประการหนึ่ง

- **มนุษย์เป็นภูมิใหญ่ ชั้นพิเศษ** *ได้ชื่อว่า* **มนุษย์เป็นฐานะที่เลิศ** เป็นที่ประชุมใหญ่ ให้ร้ายให้ดีก็เป็นชาติมนุษย์ **อินทร์ พรหม อบายภูมิ นรก** *สู้มนุษย์ไม่ได้* มนุษย์มีฐานะอันเลิศ เลิศทั้งหญิง เลิศทั้งชาย มีอยู่ในชาติมนุษย์นี้ทั้งนั้น แม้ปรารถนาใดๆ สำเร็จได้ในชั้นมนุษย์ มนุษย์ แปลว่า ใจสูง ใจกล้าหาญ ทำบาป ทำบุญ ได้ทั้งนั้น เพราะบุคคลเกิดเป็นมนุษย์เป็นลาภอย่างยิ่ง ทั้งพบพระพุทธศาสนายิ่งลาภใหญ่ ปฏิบัติ มรรค ผล นิพพานได้

- **มนุษย์** *แปลว่า* **ใจสูง ใจแกล้วกล้า ประกอบด้วยความฉลาด** ประดิษฐ์การงานได้ทุกอย่างยิ่งกว่าประเภทสัตว์อื่นในไตรภพ เป็นธาตุที่พอทุกอย่าง จึงปฏิบัติสำเร็จมรรคผลได้ ใจไม่ว่างจากความเพียร ใจเด็ดเดี่ยว จึงเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกฯ พระอรหันต์ได้ สัตว์อื่นไม่ได้ ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าสั่งสอน มนุษย์กล้าหาญ สร้างพระบารมีให้สำเร็จได้ไม่ท้อถอย ที่แยกออกจากมนุษย์ทั้งดีและชั่ว **มนุสฺสนิรยิโก มนุสฺสเปโต** เปรต อสุรกาย **มนุสฺสติรจฺฉาโน** สัตว์เดรัจฉาน ที่มนุษย์ทำไม่ดีทำบาป มนุษย์ที่เป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์ **มนุสฺสเทโว** เหล่านั้นเป็นต้น ล้วนแต่ทำความดีและชั่วในชั้นมนุษย์ทั้งนั้น เหตุนั้น มนุษย์เป็นที่ประชุมใหญ่ที่ออกมาชาติมนุษย์ทั้งนั้น ได้นามว่า *อคฺคํ จานํ มนุสฺเสสุ* **มนุษย์มีฐานะอันเลิศ มนุษย์ไม่ใช่หีนชาติต่ำ เป็นชาติที่สูงสุด**

- **คนมีธรรมเป็นที่สบายของจิต** *คนไม่มีธรรมข่มจิตเป็นทุกข์อย่างยิ่ง* เพราะแบกขันธ์หาบขันธ์ ๕ ธรรมความเกิดดับแสดงเป็นอริยสัจอยู่เรื่อยๆ ไม่ขาดสาย **พราหมณ์ผู้เพ่งอยู่ของความแปรปรวน** *ย่อมรู้ธรรมเห็นธรรม* **จิตอยู่ที่ไหน ย่อมรู้แจ้ง ณ ที่นั้น** ดังนี้ ขยายปฏิภาค ตากไว้เช่นนั้น เห็นธรรมอยู่เช่นนั้น ย่อมแก้ความสงสัย รู้ธรรมเห็นธรรมอย่างสุขุมลุ่มลึก จิตอย่าออกจากกาย เห็นแปรปรวนอยู่เรื่อยๆ

- มนุษย์ทำจริงเห็นจริงในอริยสัจ แจ้งชัดจนสำเร็จมรรคผล เป็นชาติที่เลิศวิเศษกว่าสัตว์อื่นกว่าภพอื่น ดังนี้ **เว้นจากมนุษย์ไปแล้ว ไม่มีจะให้เป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระสาวก ได้**

- **อุบาสก** เรียกว่า *พ่อพระ* **อุบาสิกา** เรียกว่าเป็น *แม่พระ* **พระ** แปลว่า *ประเสริฐ* ดังนี้

- **ธรรมชาติโลกีย์** *เป็นสถานถิ่นที่แปรปรวน* **เพราะไม่เที่ยง** *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* ยักย้ายแปรผันอยู่เป็นนิจ **ธรรมชาติโลกุตระ** *เป็นสถานที่เที่ยงธรรม* เป็นโลกเหนือโลกทั้งหลาย เป็นโลกที่เกษม เป็นโลกที่ไม่ตายเหมือนโลกมนุษย์

- **โลกิยะเป็นโลกที่แปรปรวน** *ไม่เที่ยงธรรม* เพราะทำตาม *ราคะ โทสะ โมหะ* ตามมติกิเลสของตัว

- มนุษย์เกิดมาในโลก มีบิดามารดา พี่ๆ น้องๆ และวัตถุข้าวของ ในปัจจุบันที่เกิดขึ้นนั้น ประกอบด้วยจิตมี ราคะ โทสะ โมหะ เหล่านี้ พากันรักใคร่เพลิดเพลินเห่อกัน ฉะนั้นมี ราคะ โทสะ โมหะ เพราะติดภพ ติดชาติ ติดโลกธรรม ๘ ประการ ไม่เพียงพอ อยากได้โน่น อยากได้นี่ ความพอความอิ่มในดวงจิตไม่เพียงพอ แม้แม่น้ำ ทะเล ยังรู้จักบกพร่องหรือเต็ม ดังนี้ นี้แหละเป็นเรื่องตัณหาของโลก จึงพากันประพฤติทุจริตต่างๆ พากันทำบาปนานาประการ เมื่อบุคคลฟังโอวาทคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า รู้สึกตัว ปฏิบัติมรรคผลให้เกิดขึ้น ก็พ้นโลกไป ข้อนี้เป็นข้อลี้ลับสุขุม จะต้องอบรมในศาสนาให้มากๆ เพื่อแก้สันดานที่หยาบๆ ของตนให้ถึงมรรคผล *ให้เชื่ออริยสัจความจริงของศาสนา* **นรก สวรรค์ นิพพาน มีจริงๆ** ให้เกิดความเลื่อมใสในศาสนา

- **น้ำใจมนุษย์** *แบกขันธ์ ๕ อยู่เป็นนิจ* **ไม่มีเวลาปลงของหนักเลย** ติดสังโยชน์ คือ กิเลส ให้เวียนว่ายตายเกิดในภพ ๓

- **ความลับในโลกไม่มี** *มนุษย์ไม่เห็น* **เทวดาเห็นความประพฤติชั่วของเธอ** กรรมที่เธอทำไม่ดี เป็นบาป จะเกิดทีหลัง เผาผลาญเธอให้เร่าร้อน กรรมชั่วนั้นก็จะคล้ายๆ สุนัขไล่เนื้อ ทันที่ไหนย่อมกัดที่นั่น **ความร้ายแรงของสังขารทั้งปวง** *สู้กรรมไม่ได้* **แรงยิ่งกว่าอย่างอื่นเป็นไหนๆ** เหตุนั้น นักปราชญ์ควรยกเว้นประพฤติชั่ว ความดีความชั่วของเธอย่อมให้ผลในอนาคตข้างหน้า บุคคลประกอบกรรมดีประพฤติเดินมรรคให้ถูกทางพระอริยเจ้านั้นประเสริฐมาก ให้ผลเป็นสุข ไม่ร้อนใจในภายหลัง ยึดนิพพานไว้ได้ ยึดทรัพย์ไว้ได้ ไม่สร้างกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม สร้างบุญและบาปได้ ทำให้ติดตัวไปอนาคต ดุจเงาติดตัวเรา นั่ง นอน ยืน เดิน อิริยาบถอันไหนนั้นรับวิบากกรรม ความสุขและความทุกข์ให้ผล

- *บุคคลจะข้ามห้วงน้ำได้เพราะ* **ศรัทธา** *ข้ามมหาสมุทรได้เพราะ* **ไม่ประมาท** *จะล่วงทุกข์ได้เพราะ* **ความเพียร** *ย่อมบริสุทธิ์เพราะ* **ปัญญา**

- มนุษย์เลิศกว่าภพอื่น แยกออกสองอย่าง ภูมินี้ทั้งดี ทั้งชั่ว ร้อยแปดอย่างประชุมกัน มนุษย์ใจแข็ง กล้าหาญชาญชัยกว่าภพอื่นๆ เด็ดเดี่ยวมาก เป็นพระพุทธเจ้าได้

เป็นพระปัจเจกได้ เป็นพระอรหันต์ได้ดีทั้งหญิงและชาย ดีทั้งเด็กผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าด้วยไม่ตกต่ำ **มนุษย์ธาตุพอ** *ความกล้าหาญพอ* **อริยสัจมรรคผลพอ** *ไม่ไปหาเพิ่มอีก*

- **จิตของปุถุชน** *จิตซุกซนมาก คิดนึกไปต่างๆ* **ไม่เหมือนพระอรหันต์** ท่านไม่คิดเลย คิดทุจริตลามกต่างๆ

- **บุคคลที่ไม่ประมาท** *แม้มีชีวิตราตรีเดียว ประเสริฐกว่า* **ผู้ประมาท** *มีชีวิตตั้ง ๑๐๐ ปี* คือชีวิตราตรีเดียว เขาตายไป ไปสวรรค์ ประมาทแล้วไปสู่อบายภูมิ ดังนี้ ซึ่งมีในพระไตรปิฎกโบราณที่กล่าวกันสืบๆ มาจนบัดนี้

- **ปุถุชนถือขันธ์ ๕** *ว่าเป็นตัวเป็นตน* **จึงมีทุกข์มาก** ทุกข์หาปัจจัยมาบำรุงบำเรอขันธ์ ๕ อยู่เสมอ จะละได้ เจริญภาวนาอย่างเดียว อย่างอื่นแก้ไขไม่ได้ เดินมรรค ๘ อย่าง หนทางพระอริยเจ้า

- ธาตุทั้งหญิง ชาย มีชนิดเดียว เป็นธาตุชนิดเดียว ต่างแต่ว่าเป็นหญิงเป็นชายเท่านั้นนี้แหละ ภาวนาให้ได้มรรคผลเหมือนกัน **พระอริยเจ้า** *ท่านทำไมสำเร็จ* **เรา** *ทำไมไม่สำเร็จ* **ให้มีมานะสอนตน** *พระอริยเจ้าเอาธาตุวิเศษมาแต่ไหน* **ท่านเอาธาตุอย่างเราเข้าภาวนา** ดังนี้ ต่างแต่สร้างบารมีมามากน้อยกว่ากันเท่านั้น ให้สำเร็จเร็วหรือช้า

- *มนุษย์ทั้งหลาย* **ติดทุกข์ ไม่รู้ทุกข์ ไม่ละทุกข์** *เอาทุกข์มาเป็นสุข* **ฝืนธรรม** *ยิ่งทุกข์ใหญ่* ความทุกข์นั้นยิ่งเพิ่ม เกิดจากวิตก วิจาร บำรุงทุกข์ให้เกิดขึ้นเสมอไป พระพุทธองค์ตรัสว่า **เบญจขันธ์เป็นทุกข์** *ไม่ใช่เป็นสุข* เป็นสุข ท่านเป็นสมณะประเภทเดียว ไม่เกี่ยวข้องกิจการฆราวาส บำเพ็ญภาวนาให้สิ้น เพราะธรรมไม่เป็นของเนิ่นช้า สัตว์มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานติดกามมาก ตลอดพระอินทร์ บำเรอกามชนิดเดียวกัน มนุษย์บำเพ็ญภาวนาให้สิ้นทุกข์ ไตรภพ มนุษย์เลิศกว่าสัตว์ประเภทอื่น

- **ความซื่อสัตย์สุจริต** *เป็นบทบาทของสัปปุรุษ* **ที่ควรประพฤติให้เป็นไปเช่นนั้น**

- มหาบุรุษกล่าวคำเป็นที่รัก ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นอันมาก มีฉันทะแก่มหาชนเสมอกัน สงเคราะห์อย่างดีแก่คนเป็นอันมาก มิได้มีคนอื่นดูหมิ่น จากสวรรค์สู่มนุษยโลกล้วนแต่อวัยวะทุกส่วนงาม ฤทธิ์เดชของพระโพธิสัตว์สร้างบารมีและตรัสรู้ ย่อมมีปาฏิหาริย์ทุกอย่าง มนุษย์สร้างบารมีให้ได้หมู่ สมบัติพร้อมด้วยลักษณะครบสมบูรณ์เสียก่อน จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

- สร้างบารมี ปรารถนาเช่น มารดา บิดา บุตร ภรรยา พร้อมทั้งบริวาร ให้พบกันนี้ก็เป็นของยาก นั้นประการหนึ่ง เมื่อพบกันแล้ว ย่อมพากันสร้างบารมีต่อกว่าจะตรัสรู้ นั้นประการหนึ่ง พระองค์ตรัสว่า เอาเข็มจี้ลงแผ่นดิน ที่ไม่ถูกกองฟอนตถาคตนั้นไม่มี สร้างนานหนักหนาจึงจะสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ความรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นอนันตนัยหาประมาณมิได้ แต่สาวกรู้เพียงไตรปิฎกเท่านั้น วิริยบารมี ศรัทธาบารมี ปัญญาบารมี ระยะ ๓ กาล พระพุทธเจ้าทั้งหลายสร้างบารมี มีกำหนดในพระไตรปิฎกเช่นนั้น พระโพธิสัตว์เกิดมาภพใดชาติใดไม่ทิ้งทาน ศีล ภาวนา สงเคราะห์มหาชนเป็นอย่างยิ่ง เมตตาแก่สัตว์ทั้งหลายเสมอภาค เกิดภพใดชาติใด ภพน้อยใหญ่ ไม่ทิ้งสร้างพระบารมี ดำเนินอยู่เช่นนั้นจนประสบสัพพัญญูเป็นที่สุด พระองค์ไม่เอารัดเอาเปรียบแก่สัตว์โลก ให้ความสุขเสมอกันหมด นี่ปฐมของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย

- มนุษย์กระเสือกกระสนดิ้นรนให้มีชีวิตให้น้อยลง ทางเดินของมนุษย์ทุกวันนี้เพื่อไปหาความสุข ต้องเดินลำบาก จึงถึงผล ได้ความสุขเป็นแต่ละบุคคลไป

- เป็นพลเมืองที่ดีเป็นคติตัวอย่างบรรดาโลกทั่วไป แม้บุคคลอื่นเข้าไปคบสมาคมได้มิตรที่ดีมีศีลธรรมหากัน หลีกเลี่ยงจากคนพาล **คบคนพาลเป็นทุกข์อย่างยิ่ง**

- **การงานทางโลกบำรุงตัณหาทั้งนั้น** *มีทุกข์มาก* ได้มาก็เป็นทุกข์บริหารรักษา ไม่ได้มาก็เป็นทุกข์ไม่สมปรารถนา ยกความทุกข์ขึ้นบรรยายโดยไม่ถูกต้องไมตรีกัน เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ตรงกับที่ว่า **ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา** *ทุกข์หนัก* **เบญจขันธ์** *เป็นทุกข์อย่างยิ่ง* **ไม่มีความสุข** ทุกข์ด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ทุกข์ในการเปลี่ยนอิริยาบถ ๔ ทุกข์ในการบำรุงธาตุขันธ์ให้มีชีวิตอยู่เฉพาะวันหนึ่ง เดือนหนึ่ง ปีหนึ่ง พุทธองค์ตรัสว่า ไม่มีความสุข ล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น

- ธรรมดาของโลกพากันตื่นเต้นทางกามและวัตถุกามด้วยกันทั้งนั้น ลืมหลงศีลธรรมไป จึงพากันตกนรก เป็นเปรต เป็นอสุรกาย เป็นสัตว์เดรัจฉานกันมากมายเหมือนขนวัว จะไปเกิดสุคติโลกสวรรค์นั้นน้อยเหมือนเขาวัว ฉะนั้น ในอนาคตวงศ์ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกไม่ผิด นักรู้นักปราชญ์ควรพิจารณาให้ถ่องแท้ กลับตัวประพฤติศีลธรรมให้ถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะเอาตัวรอดขึ้นสวรรค์นิพพาน **อย่าประมาท** *เป็นคุณสมบัติอันล้ำค่า* ไม่อ้างกาลอ้างเวลา วันเดือนปีเป็นเงินเป็นทอง เหตุนั้น **ให้หมุนตัวเป็นเกลียว ภาวนาพุทโธหาที่พึ่ง** *นั้นเป็นการดี* เป็นพลเมืองที่ดี เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี งดงามในพระพุทธศาสนา

- *อย่าอยู่โดยปราศจากที่พึ่ง* **ต้องมีที่พึ่งรัตนตรัย** ใจมหาเหตุ ละกิเลสที่ใจแล้วก็พอ เพราะกิเลสสิงอยู่ที่ใจ อย่ายินดียินร้าย ใจเป็นกลาง รักษาความบริสุทธิ์ที่ใจก็พอแล้ว ตรัสรู้ท่ามกลางของกิเลสเป็นพอ พระองค์ตรัสรู้กลางกิเลสนั้นเอง เห็นผิดแล้วย่อมเห็นถูก เดินผิดแล้วผิดมรรค ก็เดินถูกมรรคก็พอแล้ว

- **หน้าที่ของโลกีย์** *มันก็แปรปรวนอยู่เช่นนั้น เพราะมันไม่เที่ยง* **หน้าที่ของโลกุตระ** *มันเที่ยงอยู่เช่นนั้นเพราะหยุดการหมุนเวียน* จะโทษโลกีย์นั้นเป็นอันที่ไม่ได้เลย ยักย้ายแปรผัน เกิดดับอยู่เช่นนั้น แต่ไหนแต่ไรมาแต่โบราณ สังขารปรุงแต่ง โลกุตระไม่ปรุงแต่ง หยุดไม่หมุนเวียน คงที่

- เมื่อเห็นความไม่เที่ยงแท้แล้ว ย่อมเห็นความเที่ยงของสังขารทั่วไป สังขารเป็นทุกข์ อสังขาร เป็นสุขไม่รับทุกข์ด้วย ไม่ยินดียินร้าย มันเกิดเอง มันดับเอง **อย่าให้ความรู้โลกีย์และโลกุตระผสมกัน** *ให้แตกไว้เป็นส่วนๆ* **รู้เท่าแล้ววางไว้ตามเรื่องของเขา** เกิดมาก็ดี ตายไปก็ดี เป็นเรื่องของโลกีย์ อย่าไปสนใจ เสียประโยชน์เปล่าๆ มันร้อนด้วยตัณหา โลกุตระมันเย็น ด้วยไม่ติดต่อกับไฟโลกีย์ตัณหาสืบไป

- **มนุษย์** *ธาตุขันธ์ครบอริยสัจ ๔ ทุกอย่าง* **ไม่เหมือนกำเนิดคติอื่นนั้นบกพร่อง** สู้มนุษย์ไม่ได้ *อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ* มนุษย์ใจกล้าหาญ มนุษย์ใจสูง มนุษย์ฉลาดมากกว่าสัตว์จำพวกอื่น พอพริกพอเกลือ ปรุงแกงเอร็ดอร่อย

⟐ **ในโลกนี้ไม่มีที่พึ่งแล้ว** *พึ่งพ่อแม่ก็พึ่งได้ชั่วคราวที่มีชีวิตอยู่* **ตายไปแล้วพึ่งไม่ได้ พึ่งได้แต่บุญและบาปของตนที่ทำไว้** *อันให้ผลในชาตินี้และชาติหน้า* หมุนตัวไปในทางที่ดี เกิดมาแล้วมีศีล ทาน ภาวนา ประจำชาติของเรา อย่าให้ตกต่ำคือ อบายภูมิ ๔ พวก นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน เครื่องเกี่ยวคือกำเนิด ในภพทั้ง ๓ เป็นทุกข์อย่างยิ่ง พระพุทธองค์ตรัสไว้แล้ว สั่งสอนสาวกไว้แล้ว มีพยานในพระไตรปิฎกสืบมาจนกาลบัดนี้ ควรนักควรหนาที่เราจะได้พากันสนใจปฏิบัติให้เกิดขึ้นในสันดานของเรา ให้เป็นนิสัยบุญกุศลในศาสนา กว่าจะได้เกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นของยากนักยากหนา กว่าจะมีร่างกายบริสุทธิ์ ไม่พิกลพิการวิปริตไปต่างๆ ก็เป็นของยากนักยากหนา กว่าจะได้เป็นอุบาสกอุบาสิกาในศาสนาก็เป็นของยากนักยากหนา นี้แหละที่ได้อัตภาพเป็นมนุษย์แต่ละชาติๆ ก็เป็นของยากนักยากหนา หมุนตัวให้เป็นเกลียวให้มีราคาสูงเพื่อประโยชน์ของตัว พระอริยเจ้าแสวงหาถิ่นที่วิเวก เช่น บิณฑบาตออกมาแล้วจากบ้านเมือง เห็นน้ำ ณ ที่ไหน ฉันบิณฑบาต เสร็จแล้วเข้าไพรสณฑ์ **การภาวนาในที่วิเวก** *ทรมานตน* **ให้สำเร็จมรรคผล**

⟐ **อนิจจัง ๕ ทุกข์ทั้ง ๕ อนัตตาทั้ง ๕** *ล้วนมาจากใจทั้งนั้น* **ละวางอนิจจัง ๕** *ก็อยู่เที่ยง* อนัตตาทั้ง ๕ วางหมดแล้ว อนัตตาตั้งอยู่ภายใน เราอาศัยอนัตตาอยู่

⟐ **กามทั้งหลายเป็นเจ้าโลก** *เกลียด โกรธ รัก ชัง ฆ่ากัน และทำบาปนานาประการ* ก็เพราะกามเป็นใหญ่

⟐ **เทวโลกไม่เหมือนเมืองมนุษย์** *เป็นโลกเต็มไปด้วยความสุขล้วน* **เป็นโลกปราศจากทุกข์ความเดือนร้อนโดยสิ้นเชิง** เป็นโลกมากไปด้วยความสุข โลกกามารมณ์ยิ่งกว่าโลกไหนๆ ทั้งหมด เป็นโลกทิพย์สนุกสนานรื่นเริง มีรัศมีออกจากกายรุ่งเรืองสว่างไสวตลอดเวลาที่อยู่อาศัยในโลกนั้น ไม่ต้องประกอบการงานใดๆ ทั้งสิ้น มีแต่สนุกสนานเพลิดเพลินไปด้วยโลกียารมณ์ทั้ง ๕ ทุกเวลา ท่านจึงบัญญัติว่า ภูมิอันแดนสุขต่างรวมผล เกิดอุบัติ เกิดโดยทันทีทันใดโดยไม่ต้องนอนในครรภ์เหมือนมนุษย์ เทพทั้งหลายนิมิตกายได้ทุกอย่าง ให้เล็กได้

ครั้งเทศน์มหาสมัยไปฟังเทศน์พระองค์แสดง ให้เล็กได้ฉันนั้น บริโภคเครื่องทิพย์นั้น อาหารนั้นเหี่ยวแห้งไป ไม่มีกลิ่นเหม็นเหมือนมนุษย์ โรคภัยไม่เบียดเบียนเทพอยู่เย็นเป็นสุข สนุกสนานทุกเวลา อายุทิพย์ วรรณทิพย์ สุขทิพย์ พลทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ล้วนแต่เป็นทิพย์ทั้งนั้น

- **คนสัมมาทิฐิ** *เกิดสวรรค์มากมาย*

- **คนมิจฉาทิฐิ** *เกิดอบายภูมิทั้งนั้น*

- **วางตามกรรมของสัตว์** *ที่ประพฤติทุจริตมาแล้ว* **ให้ผลเป็นหน้าที่ของเขาเอง** หมดหนทางที่จะแก้ไข ดังนี้

- มนุษย์ฉลาดทำทุจริตต่างๆ เอารัดเอาเปรียบกันเสมอไป มันไม่ฉลาดในทางธรรมวินัย และไม่ปฏิบัติในทางศาสนา แต่ฉลาดพูดเปล่าๆ ไหวพริบทันสมัยเปล่าๆ มีนโยบายมากก็จริง ฉลาดในทางทุจริตนานาประการ ตามหนังสือพิมพ์รายวัน มีฆ่ากัน จี้กัน ยิงกันตาย เผาบ้านเมืองให้ฉิบหาย ใช้เงินมาก ปรุงกิเลสส่วนเดียว ขาดความสันโดษมักน้อย ฉลาดการพูดการทรงจำ เฮฮาไปต่างๆ สนุกสนานกันเปล่าๆ **สิ่งไม่เป็นแก่นสาร** *คิดมากมาย* **ปรุงสังขาร** สมัยนี้มหาชนมีความคิดสั้นๆ ไม่บ่งเหตุผลอดีตอนาคตให้ถึงกัน ไม่พิจารณาความเจริญและความเสื่อม ไม่เยือกเย็นเหมือนศาสนาตามโบราณาจารย์

- **สวรรค์ชั้นดุสิตเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔** *ประเสริฐกว่าสวรรค์ทุกชั้น* **เป็นที่สถิตอยู่ของพระบรมโพธิสัตว์ทุกพระองค์** สมเด็จพระเมตไตรยอยู่ชั้นนี้ พระยาอภัยสร้างบารมีก็ไปอยู่ชั้นดุสิต อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็เกิดชั้นดุสิต

- ที่ได้เป็นพระอินทร์ คือ เลี้ยงบิดามารดา ๑ อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ๑ วาจาอ่อนหวาน ๑ ไม่กล่าวส่อเสียด ๑ ไม่ตระหนี่ ๑ กล่าวคำที่เป็นจริง ๑ ระงับความโกรธไว้ได้ ๑ มีคุณธรรมทั้ง ๗ ประการนี้เสมอเป็นนิจ

- พระอินทร์กับนางสุชาดาปลอมตัวใส่บาตรแก่พระมหากัสสปะ พระอินทร์ก็สำเร็จโสดาบัน กุศลดลบันดาลไปถึงอนาคา ทำตนให้สำเร็จอรหันต์เข้าพระนิพพาน

ครั้งสุดท้าย ตั้งแต่ใส่บาตรแก่พระอริยเจ้ากัสสปะแล้ว มีรัศมี มีอำนาจ ปกครองนครด้วยรัศมีเปล่งปลั่ง ไม่อับเฉาเหมือนแต่เก่าก่อน มีรัศมีสู้เทวบุตรที่เกิดในกาลพุทธศาสนาฉะนั้นเลย

⟐ **จิตอย่าด่วน** *สติไม่พร้อม* **อาจจะพลาดไปได้** จะแก้ยากเมื่อภายหลัง ฉะนั้น ต้องมีธรรมข่มจิตในการแก้

⟐ ปัจจุบันนี้เทวโลกรุ่งเรืองมากกว่ามนุษยโลก เพราะพวกเทพทั้งหลายบำเพ็ญบารมี ต่ออนาคตสำเร็จมาก มากกว่ามนุษย์ มีนักปราชญ์โพธิสัตว์ให้โอวาทสั่งสอนพวกเทพเหล่านั้นให้ถึงฐานะอันสูงยิ่งๆ ขึ้นไป อย่างสมเด็จพระเมตไตรยให้โอวาทแก่พวกเทพทั้งหลายฟังอยู่เป็นนิจ จนสำเร็จในอนาคต

⟐ ข้อสำคัญอย่าขี้เกียจขี้คร้านก็แล้วกัน ดูพระธรรมท่านแสดงธรรมเรื่อยๆ ไม่ว่างแปรปรวนอยู่เป็นนิจ เพราะไม่เที่ยงของสังขารปรุงแต่ง สว่างทั้งภายนอกและภายในเป็นนิจ ไม่มีเวลาหยุด ถ้าไม่เห็นในตอนนี้แสดงว่า เส้นผมบังภูเขาหนึ่งเป็นช้างเหลือขอไปเสียแล้ว ข้างในข้างนอกก็ตาบอด ไม่เห็นจริงเห็นของอริยสัจมัวเมาด้วยกิเลสตัณหาทุกประเภทของโลกโลกีย์ เวียนตายเวียนเกิดในสงสารไม่มีที่สิ้นสุด แท้ที่จริงธรรมแสดงโร่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่ดับสูญไปทางอื่นเกิดในตัวอยู่เช่นนั้น เป็นอริยสัจธรรม เป็นธรรมทูตบอกในตัวเสร็จนี่แหละเป็น ปจฺจตฺตํ รู้ในตัวปัจจุบันเป็นเทวทูต ปฏิบัติให้รู้เท่าอริยสัจ จิตหยุดเป็นอมตธรรม เที่ยงอยู่เช่นนั้น

⟐ ประเทศนอกเขาถามมายังประเทศไทยว่า *ถือศาสนาฟังคำสั่งสอนพระพุทธเจ้าดีแล้ว ทำไมมีการฆ่า ปล้น แย่งชิงกัน โดยไม่ขาดสาย ยิ่งถือทิฐิมานะกัน* ตัดสินว่า **ระยะนี้เป็นยุคเข็ญ** *บุคคลไม่แลเห็นบุญ บาป เป็นอย่างไร* **คราวยุคเข็ญย่อมเป็นไป** *เพราะ* **ราคะ โทสะ โมหะ มันร้ายแรง เอาธรรมห้ามจิตไม่อยู่** เครื่องเย้ายวนทางกามมันมาก เช่น ลิเก ละคร หนัง เหล่านี้เป็นต้น ทำให้ลุกเป็นไฟ เผาตนและผู้อื่นอยู่ไม่วาย ส่วนที่เขาอบรมธรรมวินัยนั้นมีน้อย เป็นไปตามยุคตามสมัยยุคเข็ญอันเป็นสมัยที่ร้ายกาจ ต้องเบียดเบียนกันเป็นธรรมดา ใครเกิดยุคนี้สมัยนี้

เป็นคนบาป แม้คฤหัสถ์บางรายก็ฆ่าพระเจ้าพระสงฆ์ พระก็ยังฆ่ากัน บางรายถูกประหารชีวิต

- อธิกรณ์ใหญ่เกิดขึ้น คือเมื่อทะเลาะกันแล้ว ต้องหันหน้าเข้าหากัน สิ่งใดที่จะโอบอ้อมอารีให้เป็นสามัคคีกัน รีบทำ อย่าให้สิ่งเป็นโทษนั้นกำเริบ มันจะเป็นเรื่องใหญ่ **ในหลักของธรรม** *สมานไมตรีดีกว่าพยาบาท* สร้างเวร ก่อกรรมก่อเวรไม่เลิกไม่แล้ว เป็นบาปใหญ่ ฆ่ากันประหารกันไม่รู้เลิกรู้แล้ว

- สมัยนี้ศึกษาความรู้แข่งกัน ฆ่ากัน เรียนอุบายฆ่ากัน ปล้นกัน เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่มีเมตตาปรานีกันให้อภัยกัน ล้วนตั้งแต่ทำกรรม จองเวรจองกรรมกันเรื่อยๆ ไป ถือโกรธ โหดร้ายต่อกัน จะเอาความสุขมาจากที่ไหนเล่า

- ต่างคนต่างอบรมฝึกปรือสมาธิ ภาวนา เพื่อสุคติ โลกสวรรค์ อุบาสก อุบาสิกาชาวกรุงเทพฯ ล้วนแต่**จับปลา ๒ มือ** ด้วยกันทั้งนั้น เลื่อมใสศาสนาอย่างเต็มที่ว่าทำบุญได้บุญจริงๆ ทำบาปได้บาปจริงๆ แต่จับปลา ๒ มือ ไม่ได้ทำศาสนาปฏิบัติให้เต็มที่

- **งานของศาสนา** *ดีกว่างานฝ่ายโลก* เช่น งานโลก เราทำไร่ทำนาหลายร้อยปี เราตายไปก็เพียงเป็นสมบัติของคนอื่นเท่านั้น ส่วนงานของศาสนา เราบำเพ็ญทาน รักษาศีลเพียงครู่เดียวยามเดียว กุศลตอนนี้ให้ผลในอนาคตตั้งกัปตั้งกัลป์ทีเดียว **งานของศาสนาเป็นของที่เลิศ**

- ร่างกายมนุษย์ที่จะต้องประคับประคองเป็นนิจ มี เย็น ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปัสสาวะ เบียดเบียนอยู่เสมอ เย็นหรือหนาวต้องห่มผ้า ร้อนต้องอาบน้ำหรือพัดวี หิวต้องบริโภคอาหาร กระหายน้ำต้องดื่มน้ำ ปวดอุจจาระปัสสาวะต้องไปถ่าย ยังต้องบริหารคอยผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน ให้พอควร นี้เป็นประจำ นอกจากนี้ยังมีอาพาธต่างๆ เบียดเบียนเรือนร่างเป็นต้น ว่ากายนี้เป็นทุกข์มากนัก มีอาทิ อาพาธต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นในกายนี้ ๑๐๘ อย่าง

- คนที่จิตไม่สูงเต็มที่ เมื่อถูกเขาด่าว่าอะไร มักเก็บเอาไปคิดไปนึก เพราะคนเราโดยมากสำคัญว่าตนฉลาด แต่กลืนกินอารมณ์ที่ชั่ว อารมณ์ที่ชั่วเหมือนอสรพิษ ลักษณะของคนโง่ แต่มุนีท่านไม่ถือ ท่านว่าเป็นโลกธรรม ที่เกิดมาใครๆ ต้องพบประสบทุกๆ คนไป แม้พระพุทธองค์ก็ประสบถูกนางมาคันทิยาด่า

- แม้มหาบุรุษไปสู่สวรรค์ ๑๐ ประการ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นอธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ อยู่ในชั้นดุสิตพิภพ พระมหาบุรุษสมบูรณ์ไปด้วยลักษณะ ๓๒ ประการ มีคติ ๒ ประการ เป็นคฤหัสถ์จะได้เป็นบรมจักรพรรดิ ออกบวชจะเป็นพระพุทธเจ้า พรั่งพร้อมบริบูรณ์ทุกอย่าง มนุษย์ไม่อาจปลงชีวิตพระองค์ได้ ประกอบทศพล ๑๐ ประการ ประกาศศาสนา มีพระชนม์ยืนนาน ไม่มีศัตรู ถ้ามีหรือก็ชนะ

- **ผู้ใดมีศีลธรรม** *ผู้นั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ แก่ญาติมิตร และแก่พระพุทธศาสนา* เป็นที่รักใคร่และนับถือแก่ผู้ที่รู้จักติดต่อ เป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลาย และที่ยิ่งกว่านี้ เป็นที่ไว้วางใจแก่ตนเอง และมีจิตอันบริสุทธิ์อันผ่องใส ฉะนั้น พึงพากันรักษาเกียรติยศในศีลธรรมนั้นไว้ เรามีศีลธรรม และเราทนงตนในนั้น ปลื้มใจในนั้น และรักษาเคร่งครัดให้มั่นคงในนั้น ชื่อว่าเราให้สิ่งประเสริฐสำหรับเราโดยตรง เป็นผู้ชนะมาร ศีลธรรมนี้ ความรู้สึกผิดชอบจะบอกท่านเอง

- **ความชั่วทั้งหลายที่มนุษย์ทำลงไป** *ดุจเงาติดตามตัว* **เมื่อได้ช่องแล้วให้ผล** *ตนต้องเสวยทุกข์*

- การได้พิจารณาเนืองๆ ในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้น เพื่อให้เกิดสังเวช ใจอ่อน ไม่กล้าทำบาป รีบทำแต่กุศลอย่างเดียว เพราะชีวิตน้อย

- มงคลที่ประณีต **คนมีทรัพย์ต้องมีภัย ๔** *ราชภัย โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย* นำประหารไม่วันใดก็วันหนึ่ง **ชีวิตมนุษย์ต้องมีภัย ๔** *ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย มรณภัย นี้* **คนเกิดในโลกพ้นจากภัย ๔ นี้ไปไม่ได้**

- **คนมีทรัพย์** *ไม่บริโภค ไม่ทำบุญ ไม่สงเคราะห์ญาติของตน เรียกว่า* **อสัตบุรุษ** ไม่มีเมตตากรุณาเผื่อแผ่คนอนาถา ได้มาก็ตระหนี่เหนี่ยวแน่น ไม่หว่านพืชผลในอนาคตข้างหน้า หลงรับประทานแต่ของเก่า มีทรัพย์ก็กล่าวว่าแต่ของเราๆ

- **ผู้ที่ไม่ได้ทำบุญไว้แต่ชาติก่อน** *คลาดแคล้วจากสมบัติ ๓ ประการ* **ไม่สมปรารถนาทั้งสิ้น** ทำนาข้าว-กล้าตาย ค้าขาย-ขาดทุน จะพึ่งบุญคนอื่น-ก็ไม่ได้ ดังนี้

- **ธรรมดาคนในโลก** *ไม่มีใครมีชีวิตแข่งกะเดือนกะดาวได้* เป็นประเพณีในโลกตั้งแต่เดิมมา ต้องตายกันโดยมิได้จำกัดอายุ

- ความทุกข์นรกชั้น ๑ ความทุกข์เปรตชั้น ๑ ความทุกข์ย่อมสูงต่ำกว่ากัน เกิดจากความชั่วร้ายที่ทำไม่ดีไว้แต่เก่าก่อน สวรรค์เทวโลกมีความสุขชั้น ๑ พระนิพพานมีความสุขชั้นเยี่ยม ๑ สวรรค์ยังไม่ปล่อยวางธาตุ นิพพานปล่อยวางธาตุด้วยกำลังวิปัสสนา

- **คนทุศีล** อยู่ในสมาคมใดๆ อาจจะให้สมาคมนั้นเป็นอันตราย ฉิบหายด้วยประการต่างๆ ต่อเวลาได้โอกาส วันใดวันหนึ่งนั้น เป็นตัวอสรพิษร้ายกาจทีเดียว **คบคนพาลเป็นทุกข์อย่างยิ่ง** ดังนี้

- มนุษย์และสัตว์อื่นนั้น **โลภะ** *ก็ไม่รู้จักพอ* **โทสะ โกรธ** *ก็ไม่รู้จักหยุด* **โมหะ ความหลง** *ก็หลงเรื่อยๆ ไม่รู้จักจบ* **พระอริยเจ้า** *สิ่งเหล่านี้ไปจบ ณ ที่นิพพานเท่านั้น*

- **คนมีศีลธรรมประจำใจแล้ว** *เป็นที่นิยมของประชาชนทั่วไป* **ดุจเสน่ห์ไม่มีวันจืดจาง** แม้นพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายฉะนั้น เป็นสิ่งที่โลกต้องการทุกเวลาไม่ล้าสมัย ทั้งคุณค่าก็เท่ากันกับโลกเขาเสมอไป โลก ถ้าปราศจากศีลธรรมแล้วก็แตกกันเท่านั้น

- **คฤหัสถ์ถ้ามีศีล ๕ แล้ว** *เป็นที่อุ่นใจของครอบครัว และมหาชนทั้งหลาย* **เป็นที่อุ่นใจของสมาคมนั้นที่เราเกี่ยวข้องด้วย**

- **บุคคลไม่มีกรรมฐานทางใจแล้ว** *เป็นคนคะนอง* ไม่ว่ากษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คะนองได้ทุกวัย ทั้งเด็ก หนุ่ม แก่ เฒ่า ชรา ไม่ว่าคนดีและคนเลว คนทุพพลภาพ คนเหล่านั้นปราศจากความสุขทางใจ เสียความสง่าราศี

- **สุขในโลก** *เป็นสุขที่เจือทุกข์* **เป็นสุขเฉพาะชั่วลมหายใจ** *ไม่ถาวรเหมือนสุขในธรรม* สุขในโลกนี้ เช่นในการกินอิ่ม นอนหลับ มีทรัพย์สินเงินทอง ลาภ ยศ สรรเสริญ แต่สุขเหล่านี้ ยิ่งสุขเท่าไรก็ยิ่งทุกข์เท่านั้น เมื่อตายแล้วก็สิ้นเรื่องกันเท่านั้น ไม่เหมือนสุขในทางธรรม **สุขในทางธรรมนั้นประเสริฐนัก** *นักปราชญ์สรรเสริญนัก ของสุขนี้ยั่งยืน*

- *ส่วนจิตเล่า* **เส้นทางเดินของกิเลสทั้งหลาย** *ล้วนเกิดขึ้นทางจิต* **ไม่เกิดขึ้น ณ ที่อื่น** ท่านนักปราชญ์ควรพิจารณาด้วยศีล สมาธิ ปัญญา **พระพุทธเจ้าสร้างบารมีธรรม** *ก็เอากายและจิตของกิเลสสร้างบารมี* เพราะฉะนั้น กายกับจิตเป็นของกลาง จะน้อมไปทางชั่วก็ได้ ทางดีก็ได้ ไม่ขัดข้อง

- **คนมีกุศลมาก** *ตายไปดุจหลับแล้วตื่นขึ้นในเทวโลก* **แม้ที่เป็นบาป** *ก็ไปโผล่ในนรกเหมือนกัน* คนที่มีวาสนามากจะเกิด ณ ที่ไหน ก็สมหวัง คนกุศลน้อย ปรารถนาเกิดที่ดี ก็ไม่สมหวัง เพราะแสนยากเอื้อมที่ตระกูลสูงไม่สมหวังฯ

- ชาวสวรรค์ตายมี ๓ ชนิด ๑. โกรธกันตายจากสวรรค์ ๒. สิ้นอายุตายจากสวรรค์ ๓. เพลินเล่นมหรสพ ลืมเสวยเครื่องทิพย์ตายจากสวรรค์ รวม ๓ อย่างของการตายของชาวสวรรค์ **กามภพ รูปภพ อรูปภพ สิ้นอายุ** *เรียกว่า* **ตายจากสวรรค์** เพราะภพทั้งสามไม่เที่ยง เพราะอยู่ใต้อำนาจไตรลักษณ์บังคับให้แปรปรวน เป็นชาติของโลกีย์โดยแท้ ถือสังขารว่าเป็นเราเป็นเขา ไม่เหมือนพระอรหันต์ เกิดตาย ไม่มีใครอายุยืนค้ำโลกได้ แม้พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ ก็ค้ำโลกให้ยืนไม่ได้ พระองค์ก็เข้านิพพาน ร่างกายสลายเป็นดิน น้ำ ลม ไฟ แต่น้ำพระทัยไม่ตาย มีส่วนหนึ่งน้ำพระทัยคงที่ เรียกว่า **นิพพาน** *เป็นของเที่ยงอยู่เช่นนั้น*

- **พูดตามธรรม** *ชีวิตไม่เป็นสุขเลย* **เพราะเบญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง** *เพราะ* **พยาธิทุกข์ ชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์** *มันหันไปหาความตายเสมอ* ดุจ

นายโคบาลจูงโคเข้าไปหาหลักที่ต้องฆ่า ดังนี้ พูดตามกิเลส มีสบายบ้าง เพราะมันเพลิดเพลินตามกิเลส ดังนี้ เพราะมันเข้าไปถึงหลักจะต้องถูกฆ่าดังนี้ เพราะชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ธรรม ๔ อย่างนี้แสดงอยู่เป็นนิจ ทำงานอยู่เป็นนิจ ไม่มีว่างเลย ดุจภูเขากลิ้งมาทั้ง ๔ ทิศ บดสัตว์ให้ตายไปดังนี้ ชีวิตและสังขารไม่มีเหลือ จะมีความสุขได้อย่างไร พูดตามอริยสัจธรรม

- **โลก** *ยังวุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส*

- *ผู้ชนะย่อมก่อเวร* **ผู้แพ้ย่อมเป็นทุกข์** *บุคคลละความชนะและความแพ้เสียแล้วจึงสงบระงับ* **อยู่เป็นสุข**

- ให้เชื่อกรรมและเชื่อผลของกรรม เราทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อย่าสงสัย เหตุชั่วและดี ย่อมอำนวยให้โทษและคุณมาจากไหน ก็มีมาจากตัวของเรานี้เองแหละ อุปมาสนิมเหล็กไม่ได้เกิดจากที่อื่น เกิดจากเหล็กและก็กัดเหล็กนั้นเองให้กร่อนร่อยหลอหมดสิ้นไป ฉะนั้นฯ

- **ท่านผู้เห็นทุกข์ และบำเพ็ญสมณธรรม** *ชำนาญสมถวิธี ชำนาญวิปัสสนาวิธี* **ในชาติ ชรา มรณะ ทุกข์** *เอาตัวพ้นจากทุกข์แล้วไม่ยึดถือ* **แปลว่าผู้นั้นอยู่เหนือทุกข์** แต่ไม่ใช่เป็นตัวทุกข์ จะมองให้เห็นทุกข์จึงไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว ตกใจ เดือดร้อน เพราะเห็นแล้วด้วยความสุขเพราะพ้นทุกข์ เพราะอยู่เหนือทุกข์ มองเห็นทุกข์ดุจมองเห็นเรือนไฟไหม้ ไม่ร้อน เพราะอยู่นอกไฟไหม้ นี้เป็นธรรมของพระพุทธเจ้า

- มนุษย์เบียดเบียนสัตว์ ฆ่าสัตว์ทิ้ง ๑ ฆ่าเพื่อเอามากิน ๑ สัตว์เขาก็ไม่อยากตาย เจ็บร้องครวญครางกว่าจะสิ้นใจ เมื่อเป็นเช่นนี้น่าสังเวชสงสารสัตว์ร่วมแก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ไม่มีทางที่จะหนีมนุษย์ใจร้าย เขาเรียกมนุษย์ว่ายักษ์ก็ได้ สัตว์ก็เบียดเบียนกัน ควายชนกัน นก หนู ปู ปลา ก็เบียดเบียนกัน เพราะฉะนั้นโลกจึงร้อนอยู่เป็นนิจ ด้วยราคะ โทสะ โมหะ มนุษย์กระหายอยู่เป็นนิจ

- **เทวทูต คนแก่ เจ็บ ตาย พยาธิ** เป็นเทวทูตเตือนสัตว์ให้สร้างบารมีปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันตขีณาสพ นิ่งนอนไม่ได้ สร้างบุญอยู่เสมอขึ้นไปเกิดพระนิพพาน

- สมเด็จพระพุทธเจ้าตรัสแล้วว่า **การเกิดการตายเป็นคู่เคียงกัน** เป็นอุบัติ เหตุด้วยกรรมทำให้เกิดขึ้นมา ที่จะต้องตาย *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ไม่มั่น ไม่เที่ยง นี้แหละควรนักควรหนา ขอเชิญพุทธบริษัทควรพิจารณา ควรตริตรอง ควรดำริ ให้เกิดสังเวช ชีวิตนี้จะต้องดับจะต้องตายในระยะธาตุขันธ์ที่จะต้องตีลังกา ตายเปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติใหม่ นึกๆ ดูซิ น่าใจหาย เป็นอย่างนั้นทุกรูปทุกนาม พวกเราควรที่จะแสวงหาที่พึ่ง กล่าวคือ ทาน ศีล ภาวนา อบรมจิตไว้ในพระพุทธศาสนาให้ถูกต้องตามพุทธประสงค์ของพระองค์ เมื่อบริษัทคนไหนได้อบรมไว้ดีแล้วเป็นที่ปลื้มอกปลื้มใจ เตือนสติจิตอยู่เสมอ นั้นแหละเป็นการช่วยชีวิตให้เกิดในฐานะสมบูรณ์ กล่าวคือสุคติโลกสวรรค์ฯ

- **โลกีย์มีเกิดดับอยู่เป็นนิจ** *สังขารแปรปรวนอยู่เป็นนิจ* **จิตไม่เสมอเหมือนโลกุตระ** ทำต่ำๆ สูงๆ ขึ้นๆ ลงๆ มีทั้งกุศล อกุศลเสมอ

- มารจริงให้ร้ายด้วย มารเทพยดาด้วย แต่เทวดามีน้อยกว่ามารเป็นจริง เช่น พระไปบิณฑบาต มารดลใจไม่ให้ใส่บาตร นั้นเป็นประการหนึ่ง มารเกิดจากนิวรณ์ ๕ หนึ่ง มารประจำสันดาน ผู้มีกิเลสสิงอยู่ในจิตใจแก้ยาก ต้องภาวนาให้ยิ่ง เพื่อชนะมารนั้นๆ ปรุงแต่งในดวงจิต ต้องอาศัยภาวนา นอกนั้นไม่เป็นท่าเป็นทาง มันผิดจากมรรค **หนทางพระอริยเจ้า** *ปัญญาเห็นชอบ ดำริชอบ* เป็นต้น เป็นมรรคของพระอริยเจ้าทั้งหลาย

- สัตว์วนและเพลินอยู่ด้วยธาตุของเก่า ไม่ทำความรู้ของเก่าคือจิตอันเกิดดับได้

- **เมื่อยามรัก** *น้ำต้มผัก* **ก็ว่าหวาน** *ถึงคราวชัง* **คอยนั่งด่าประจานกัน** นี้แหละท่านจึงว่า **วัฏฏโก โลโก** *โลกนี้หมุนเวียนเสมอ* **เพราะรักแล้วกลับชัง แล้วกลับรัก** มิหยุดหย่อนฯ

- โลกกามาวจรชอบสนุกสนานทั้งหญิงและชาย เฮฮากันมากมาย ลืมพุทธศาสนามากมาย ชักชวนกันตกนรกมากมาย ยิ่งกว่าขึ้นสวรรค์นิพพาน นานาประเทศชอบเต้นรำ เล่นกีฬาต่างๆ โอ้อวดความรู้ความเห็นกันต่างๆ นานาประการซึ่งมีอยู่ในโทรทัศน์แล้ว เป็นการที่ชั่ว ยั่วยวนกิเลสให้รุกล้ำ ทั้งหญิงทั้งชาย

เกิดความ **“เมา”** ตามโอวาทของท่านอาจารย์แหวน ท่านกล่าวไว้ โลกมีทั้งทุกข์และความสุขปะปนกันอยู่เสมอไปเป็นนิจ ไม่หยุดยั้งด้วยประการใดๆ ถูกใจเสริมกันขึ้น ถ้าไม่ถูกใจ เบียดเบียนฆ่ากันประหารกันอยู่เป็นนิจ ตามหนังสือรายวันเขากล่าวไว้แจ้งอยู่แล้ว คำสั่งสอนพระพุทธองค์ตรัสว่า **โลกโลกีย์ร้อนอยู่เป็นนิจ** *รับทุกข์อยู่เป็นนิจ* **ด้วยกิเลสอวิชชาทั้งหลายอำนวย** นี้ก็เป็นอัศจรรย์ของโลกโลกีย์ ไม่เยือกเย็นเหมือนศาสนาในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเลย

- **เมื่อไร้จากความจริงแล้ว** *ความศักดิ์สิทธิ์มี ณ ที่ไหน*

- ที่จะเปลี่ยนภพไปสู่ภพใหม่นั้น มัจจุราชมายาทุกอย่างเป็นพอ จึงเข้าถึงความตาย **ตายดี** *ไปสวรรค์* **ตายชั่ว** *ไปสู่ทุคติภพ* มี ๒ อย่างเท่านั้น **ถ้าสิ้นกิเลสแล้ว** *ก็ไปนิพพาน* **ไม่ปรารภเกิดในภพน้อยใหญ่**

- มนุษย์ผู้ที่ตายก็ตายไป มันไม่เที่ยง ผู้ยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นอุบาสก อุบาสิกาทดแทนกันเรื่อยๆ ไป มิได้ขาดระยะ แม้พวกเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉานก็ทดแทนกันเรื่อยๆ มิได้ขาด ฉะนั้น มนุษย์มีทั้งคนดี คนชั่วช้าลามก ดี ชั่ว กุศล อกุศล พระนิพพาน มีอยู่ในมนุษย์ เป็นที่ประชุมใหญ่ เหตุนั้น มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีฐานะอันเลิศ

- **ใจไม่มีเรือนธรรมย่อมอยู่เป็นทุกข์** จึงเที่ยวซุกซนไปในอารมณ์ต่างๆ เป็นผู้นำทุกข์ภัยมาให้ตัวเราและคนอื่นตั้งอเนกประการ ต้องมีธรรมเป็นเครื่องประพฤติข่มมานะทิฐิในทางที่ชั่วของตนไว้ เป็นนักบวชและเป็นพลเมืองที่ดี

- ประเทศไทยให้ความรู้ความเห็นกัน เมตตากัน สามัคคีกัน รักใคร่กัน ให้เป็นพี่เป็นน้อง ไม่ทำร้ายกัน ลักเล็กลักน้อยกัน เบียดเบียนกัน เพ่งโทษกัน ให้ความทุกข์กัน จองกรรมจองเวรไม่มีที่สิ้นสุด มันเป็นวัฏฏะ วนเวียนตายเกิดอยู่ในโลก ทรมานตนอยู่ไม่มีความสุข **ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา** *เบญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง* เกิดทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ ระยะ ๔ อย่างประหารสัตว์ในสงสาร มีมนุษย์บางจำพวกเบื่อหน่ายการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ปฏิบัติเดินมรรคให้ถูกต้อง

เข้าไปเกิดในชาตินิพพาน **พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันต์** *จำพวกนี้ไม่ต้องเกิดมารับทุกข์*

◈ **ไตรภพ กามภพ รูปภพ อรูปภพ** หมุนเวียนว่ายตายเกิดในภพน้อย ภพใหญ่ ตาย เป็นอรหันต์แล้วหยุดในพระนิพพาน

◈ ถึงอายุยืนก็ต้องเจ็บ แก่ ตาย อายุสั้นก็จะต้องตาย ความสะดุ้งกลัวในตอนนี้ การแก่ เจ็บ แต่ละอย่างมันเป็นทุกข์ มันเจ็บมันร้อนสารพัดทุกอย่าง มีเหตุเรื่องพระอริยเจ้า ผู้ที่ครองเรือนรีบขวนขวายหาที่พึ่ง หาสวรรค์ หานิพพาน ไม่นอนใจ รีบชวนกันออกจากตระกูล ผู้หญิงบวชเป็นนางภิกษุณี ผู้ชายออกบวชเป็นพระ รีบเร่งทำความเพียรให้เกิดมรรคเกิดผล อย่านอนอกนอนใจ วันเวลาเป็นเงินทอง ไม่ทำแต่ยังเป็นมนุษย์ เมื่อตกนรกแล้วจึงคิดได้ทีหลัง นั่นแหละ นั่นแหละมันสายเกินไป ไม่มีทางที่จะแก้ไขตนได้ จนต้องรับเวทนาอันใหญ่อยู่เช่นนั้น และธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นสาธารณะ ไม่ว่าบรรพชิตและคฤหัสถ์ พากันปฏิบัติให้ถึงมรรคถึงผลได้ ไม่อ้างกาลอ้างเวลา เหมือนผลไม้ต่างๆ ซึ่งให้ผลตามฤดูกาล ไม่ถึงฤดูกาลไม่ให้ผล ข้อนี้ควรคิด ควรตะเกียกตะกายขวนขวายให้เกิดให้มีขึ้นในตน **เกิดมาแล้วดุจมาค้าขาย** *จะขาดทุนหรือได้กำไร* **ก็พึงดูในชาติที่เป็นมนุษย์** ฉะนั้น ให้รักษา ให้ขวนขวายประโยชน์ใส่ตัว อย่าให้วันเวลาล่วงไปเสียเปล่า วันเวลาเป็นเงินเป็นทอง กรรมชั่วที่ทำลงไปแล้วให้ผลเป็นทุกข์ โดยไม่ได้ดูหน้าใคร ไม่ว่าพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร ต้องได้รับผลของกรรมนั้น นี้แหละเรื่องศาสนา มีทั้งเหตุทั้งผล เราทำดีได้ดี เราทำชั่วได้ชั่ว ไฉน เอาชีวิต วันเวลา อายุ ไปทำความชั่ว ไปสร้างความทุกข์ใหญ่อันนั้นให้เกิดมีในตน ต้องเอาอัตภาพเป็นมนุษย์มาขาดทุนใหญ่ **อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ** *อัตภาพมนุษย์เป็นของเลิศ* ธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าก็เป็นของเลิศ ปฏิบัติให้ถึงชั้นสวรรค์นิพพานได้ ฉะนั้น อย่ามีความประมาท ทำกาย วาจา ใจ ให้ตกไปในทางที่ชั่ว กล่าวคือ อบายภูมิทั้ง ๔ ให้ระลึกถึงกาย วาจา ใจ สมบัติ เพาะปลูกอริยทรัพย์ไว้ในศาสนาอันเป็นมหากุศลอย่างยิ่ง เราได้เกิดมาได้กายสมบัติ วาจา ใจสมบัติ อย่าทำลายสมบัติอันนี้ให้ตกต่ำถึงทุคติ

- **แก้ภพทั้ง ๓ นั้น แก้ในดวงจิต** ต้นเหตุอย่างเดียว ไม่ใช่แก้ทางอื่น

- พิจารณาที่ประชุมแห่งขันธ์ หรือที่รวมแห่งสภาวธรรมนี้ ถ้าปัญญาไม่รอบคอบจริงๆ จิตเกิดความสำคัญขึ้นในตนว่าเป็นอรหันต์ ข้องอยู่เพียงเท่านี้ก็ได้ ไม่รอบคอบ วันนี้อาจไม่ระบายกิเลสละเอียดยิ่ง สอนคนอื่นเกิดความสำคัญผิดไปตามๆ กันก็ได้ ขอยกตัวอย่างให้ฟัง บุคคลมองเห็นสิ่งอื่นๆ ข้างนอกได้ไม่มีประมาณ แต่ไม่มองเห็นหน้าของตน ฉะนั้น ต้องนำกระจกเข้าส่องดูหน้าตัวเห็นสภาพได้ทั่ว นี้คือสภาพขันธ์ สภาพธรรมทั่วไป จิตดวงนี้แหละสำคัญมาก อนุสัยนอนอยู่ในสันดาน ขอให้นักปฏิบัติค้นคว้ามากๆ จิตดวงนี้มีอัศจรรย์หลายอย่าง ความองอาจ มีสติสัมปชัญญะ ความสว่างไสว ความฉลาดเฉลียว แต่ขอถามว่า **อาสวะสิ้นแล้วหรือยัง** *นี้สำคัญมากของนักปฏิบัติ* **นักปฏิบัติสำคัญตัวถึงนิพพาน** *ขออย่านอนใจ* **รีบเร่งปฏิบัติเข้าไปให้สิ้นอาสวะ** นี้นักปฏิบัติบางองค์ยังไม่สิ้นสำคัญตัว มีจำนวนมากองค์

- ดวงจิตของปุถุชน มีทั้งดีและเลวปะปนกัน ผู้ที่ได้อุปจารสมาธิก็ดี เสกยังไม่ขลังดีเหมือนผู้ที่ได้อัปปนาสมาธิจึงขลังดีมากที่สุด เพราะจิตแน่วแน่ อุคคหนิมิตยังไม่ขลังสู้ปฏิภาคนิมิตไม่ได้ เพ่งของขลังให้ศักดิ์สิทธิ์เพราะจิตแน่วแน่ ในนิมิต จิตก็เป็นอัปปนาด้วย จึงอธิษฐานสำเร็จจิตด้วย เป็นของขลังดีที่สุดกว่าของขลังส่วนอื่นๆ

- **ร่างกายเป็นศาลารับแขกที่มีมาแต่ทางใกล้และทางไกล** *ทั้งคนดีทั้งคนชั่ว* ขึ้นพักศาลาก่อนอื่น เป็นเรือนสุขและทุกข์ มีโรคเป็นต้น ฉะนั้น **กายเป็นเส้นเดินทางของโรค** เจ็บไข้เป็นต้น ทั้งเป็นโรคเกิดกระทบกระเทือนดินฟ้าอากาศเรียก **โรคจรมา** *นี้เรียกว่า* **ศาลากองทุกข์**

- มนุษย์หลงของเดิม วัฏฏะวังวน ชมของเดิม เพลินของเดิม วุ่นอยู่ด้วยของเดิม ไม่เป็น **อรหํ** *ผู้หักเสียจากของเดิม* (นาม **"อรหํ"** ย่อมมีอยู่ในโลก เช่น ชฎิลแข่งพระพุทธเจ้า *"สู้เราไม่ได้ เราเป็นอรหันต์"* ดังนี้เป็นต้น) ฯ

- **มนุษย์ยังไม่ถึงนิพพานตราบใด** *บุญบาปต้องให้ผล* **เมื่อถึงนิพพานแล้ว** *บุญบาป* **มิได้ตามให้ผลในเมื่อเข้าสู่นิพพานฯ**

- **ความสำเร็จของมนุษย์** คือ **พระอรหันต์** เป็น**อเสขบุคคล** *เสร็จกิจที่จะต้องทำการงานทางโลกีย์และโลกุตระ* **น้ำจิตของท่านเข้าพระนิพพาน** *ไม่มีการทำงานภายนอกและภายในอีกต่อไป* **เป็นตัววิวัฏทุกข์** เพราะจิตของท่านพอหมดทุกอย่าง เบื่อหน่ายหมดทุกอย่าง เพราะท่านรู้อริยสัจ **อกุปปธรรม** *จิตไม่กำเริบไม่ขึ้นไม่ลง* **วางอุเบกขา** *ไว้ในกิจนั้นๆ* **ท่านวางด้วยความรู้** *ปุถุชนวางไม่ได้*

- **ชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์** ๔ อย่างนี้ แต่ละอย่างๆ เป็นมหาอันตรายอย่างใหญ่ยิ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์สะดุ้งหวาดเสียวฯ

- **ลูกไม่ดีคอยทำลายสกุล** *แม้จะมีสักพันคนก็ไม่มีค่า* หากว่าเขาไม่เกิดหรือเกิดแล้วตายเสียดีกว่าฯ

- พระอาทิตย์ดวงเดียว อาจส่องโลกให้สว่างได้ดีกว่าดาวหลายดวงฉันใด บุตรดีคนเดียวอาจยังสกุลให้รุ่งเรือง ดีกว่าบุตรที่เลวทรามตั้ง ๑๐๐ คน ฉะนั้นฯ

- คนที่มีศีลธรรมนั้น เป็นสิ่งที่โลกต้องการทุกเวลา ไม่เป็นของล้าสมัย ทั้งมีคุณค่าเท่าทันกับโลกเสมอไป พระองค์และสาวกอริยเจ้า ท่านกล่าวเช่นนั้น โลกปราศจากศีลธรรมแล้ว จะเกิดระเบิดสงครามกันแน่นอน จะเห็นได้ง่ายๆ ว่า ครอบครัวหนึ่งๆ ถ้ามีจิตระแวงสงสัยกันเกิดขึ้นแล้ว ต่อนั้นจะเกิดระเบิดกันวันใดวันหนึ่งนั้นทีเดียว

- สามภพมีวิญญาณเนื่องด้วยกัน วิถีจิตถึงกัน เพราะอยู่ในภพโลกีย์อันเดียวกันสะเทือนถึงกัน

- **โลกโลกีย์ไม่คงเส้นคงวา** *มีความแปรปรวนหมุนเวียนกันไม่มีสิ้นสุด* เหมือนกินข้าวแล้วกินอีก แม้ความสุขก็เจือด้วยทุกข์ ไม่สุขล้วน เกิดแล้วตาย ได้แล้วกลับหาย ดีแล้วกลับชั่ว จะถือเอากับสิ่งนั้นๆ ไม่ได้เลย พอจะหลุดมือตกหายไปทุกเวลา เป็นเหตุให้นอนใจไม่ได้ เหมือนอยู่ใกล้อสรพิษคอยขบกัดเสมอ
  พระนิพพานเป็นสุขอย่างยอด

- **ดิน น้ำ ลม ไฟ** *ยืมเขามาสร้างบารมี* **เมื่อสิ้นกิเลสแล้ว** *ส่งคืนเขา* **เจ็บ แก่ ชรา ตาย** *ไปเท่านั้น ไม่มีปัญหาอะไร* **โลกีย์ผันแปรอยู่เช่นนั้น** (สัจธรรมเป็นของจริงของพระอริยเจ้า) *ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ ดับเพราะเหตุ* **อุปติสสะ**จึงเห็นธรรมที่**พระอัสสชิ**เทศน์ย่อให้ฟัง จึงสำเร็จโสดาบัน ต่อมาได้เป็นพระอัครสาวกคือ**พระสารีบุตร**

- ความปรารถนา ความประสงค์ของกิเลส มี ๑๐๘ อย่าง ป่วนปั่นหัวใจของปุถุชน ไปต่างๆ บางครั้งใจดี บางครั้งใจร้าย เพราะสังสารวัฏแปรปรวนหมุนไปตามกรรม ผู้ที่เขาฆ่าตัวตายก็เป็นเช่นนี้ จิตดิ้นรนไปต่างๆ ไม่ยุติธรรม

- อนุสัยของกิเลสมันกองดองฟักอยู่ ดวงจิตมันได้ปัจจัยแล้วมันก็เกิดขึ้น ปรับปรุงกิเลสเรื่อยไป **ต้องม้างอนุสัยเหมือนกับม้างกาย ให้รู้แจ้งแทงตลอดสิ้นเชิง** สัตว์เดรัจฉานเป็นอภัพบุคคล ไม่รู้ธรรมอย่างละเอียดเหมือนมนุษย์ พระโพธิสัตว์ สร้างบารมีเกิดๆ ตายๆ ให้เต็ม แล้วตรัสรู้ รื้อขนสัตว์ขึ้นสวรรค์นิพพาน ท่านอดทน มีขันติมากที่สุด ไม่เอาแง่เอางอนมนุษย์และสัตว์ พระโพธิสัตว์มีศีลธรรมทุกชาติไป ด้วยเมตตากรุณาเต็มเปี่ยมในพระทัย สนใจสร้างบารมีมาก

ทาน ศีล ภาวนา...ปัญญา

- *อันว่าทานนี้* **เป็นต้นแห่งสุขทั้งหลาย** *เป็นรากเหง้าแห่งสมบัติทั้งหลาย* เป็นที่ตั้งแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย เป็นเครื่องต้านทาน เป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องดำเนิน เป็นเครื่องไปแห่งผู้เดิน ทางไม่เรียบ คือ สงสาร

- *ในครอบครัวใด* **มีทาน ศีล ๕ มีภาวนาพุธโธ** *ในครอบครัวนั้น* **มีหลักธรรมวินัย** โอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เยือกเย็น สามัคคีกัน ต่างคนต่างมีธรรม จะมีความสุขมาก เพราะครอบครัวนั้นมีคติ ๒ อย่าง ๑. เป็นอุบาสก อุบาสิกา รักใคร่ในคุณพระรัตนตรัยแก้ว ๓ ประการ ๒. ไม่มีเวรและภัยเกิดขึ้น

- การทำบุญต่ออายุ เห็นอานิสงส์ปัจจุบัน เป็นอัศจรรย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น พระเจ้าพิมพิสารบำเพ็ญอุทิศถึงเปรต เปรตได้รับ อนุโมทนา ไปเกิดบนสวรรค์ การทานมีผลแรงกล้าถึงขนาดนั้น

- **ผู้มีปัญญา ผู้รู้ความหมาย ผู้ไม่ตระหนี่ ผู้มีใจเลื่อมใส** *ย่อมถวายทานในพระอริยเจ้าผู้มีจิตตรง ผู้คงตามสมควรแก่การทักษิณาทานของผู้นั้น* **ย่อมมีผลไพบูลย์ ย่อมไม่บกพร่อง** ด้วยมีผู้อนุโมทนาหรือช่วยเหลือ มีแต่ทำให้ผู้อนุโมทนาหรือช่วยเหลือนั้น ได้มีผลมีส่วนกุศล เพราะฉะนั้น ขอบุคคลผู้เป็นปราชญ์จงอย่าท้อใจ จงบริจาคทานในที่มีผลมาก เพราะบุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก ดังนี้

- **อานิสงส์ของผู้บริจาคทาน มี ๕ อย่าง** *อายุ วรรณะ สุขะ พละ ปฏิภาณ* **ตลอดกาลนาน** เพราะฉะนั้น ไม่ควรตระหนี่หวงบริโภค บัณฑิตผู้หวังผลวิเศษ ควรยินดีในการให้อาหารแก่สมณะ ชี พราหมณ์ เป็นต้น ไม่ควรว่าให้เหลือเฟือจึงค่อยให้ มีเวลาใดควรให้เวลานั้น อย่าเลือกว่าเป็นวันพระวันโกน เพราะให้ในวันไหนย่อมได้ผลเท่ากัน ไม่น้อยมากกว่ากัน ที่จะให้มากน้อยกว่ากันนั้นคือผู้รับของเท่านั้น คือเจตนาของผู้ให้และคุณธรรมของผู้รับเท่านั้นฯ

- สมาคมใหญ่น้อยก็ดี รักษาหน้าที่ เช่น เงินคลังก็ดี คนใดมีศีลธรรม เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ เพียงคนและสองคน แล้วเข้าผสม นั้นก็เป็นมงคล เป็นที่นิยมของพุทธบริษัทนั้นๆ ย่อมไม่ทำความเสียหายด้วยประการใดๆ ชี้ให้เห็นว่าศีลธรรมคือความดีงามที่โลกต้องการอยู่ทุกเมื่อ ไม่เป็นของล้าสมัย มีคุณค่าเท่าทันกับโลกเสมอไป คบคนพาลแล้วดุจเป็นทุกข์อย่างยิ่ง

- บุคคลตั้งไว้ซึ่งบาป ถือตุ่มสุรา มีโทษ ๑๐ ประการ ในปัจจุบัน เป็นที่ประชุมแห่งคนพาล เป็นที่สรรเสริญแห่งคนพาล เป็นที่ติเตียนแห่งนักปราชญ์ เป็นเหตุกล่าวทุจริตผิดศีลธรรม เป็นเหตุเกิดทะเลาะวิวาท เป็นเหตุให้เกิดโจรผู้ร้าย เป็นเหตุเกิดไฟไหม้ เกิดข้าวแพง เกิดโรคอหิวาต์ เป็นเหตุให้อมนุษย์เบียดเบียน ถ้าตายไปตกนรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน สิ้นกาลนาน

- ก่อสร้างพุทธรูปหลายสมัย คณะศรัทธาออกเงินก่อสร้างหลายเจ้าหลายคน ซึ่งเป็นเจ้าของ บางคนมีเงินออกเงิน ตามฐานะของคนมี คนมีออกมาก ออกอย่างสูงๆ ออกปานกลางๆ คนจนไม่ได้ออกเงิน ใช้กำลังกายกำลังใจบากบั่น รวมหลายคนช่วยกัน คล้ายปลวกหลายล้านตัวก่อจอมให้สูงใหญ่ได้ ท่านพวกนี้ทำเหตุดีผลก็ต้องได้รับดี พากันไปเกิดสวรรค์ เป็นมณฑลใหญ่เป็นกรุงใหญ่ เพราะเหตุได้ทำบุญก่อสร้างพุทธรูปประดิษฐานไว้ในโลก เหตุดี ผลก็ต้องได้รับดี เช่นหนึ่งๆ มีบริวารตั้งหมื่นๆ ดังนี้ ที่พากันเกิดในโลกสวรรค์ในอนาคตข้างหน้า ได้พากันทำกรรมดี ส่วนกรรมนั้นแหละแบ่งปัน ให้เทวโลกได้น้อย-มาก กว่ากัน ไม่มีการแข่งฟ้องร้องกันด้วยประการใดประการหนึ่ง เพราะกรรมนั้นแบ่งส่วนได้

- **ศีลเป็นข้อวัตรภาคพื้น** *พื้นดี* **ทำอะไรก็งาม** เช่น เราวาดเขียนพื้นดี วาดเขียนระบายสีก็งาม ถ้าพื้นไม่ดีแล้ว ถึงระบายสีก็ไม่งาม ศีลก็เช่นนั้น

- **ศีลเป็นที่ตั้งแห่งธรรมทั้งปวง** *ผู้ตั้งอยู่ในศีลแล้ว* **ไม่เสื่อม**

- **ศีล สมาธิ ปัญญา** *น้อมเข้ามาในกายและจิต*

- **ศีล ๕** *สงเคราะห์เข้าแขน ๒ ขา ๒ หัว ๑* **รวมเป็นตัว**

- ศีลธรรมเป็นสมบัติของมนุษย์ทุกกาลทุกสมัยที่จะต้องประพฤติให้เป็นคนดี

- **ศีล** *ระงับคะนองทางกาย วาจา* **สมาธิ** *ระงับคะนองทางใจ* **วิปัสสนา** *ทำอาสวะให้สิ้นได้*

- แม้คนพาลทั้งหลายเห็นว่าศีลไม่จำเป็นจะต้องรักษา หมายความว่า ไม่อยากเป็นคนดีด้วยโลกเขา คนเช่นนั้นล้างผลาญโลกให้ฉิบหาย

- **ศีลมีอยู่ในตัวไม่ต้องไปขอ คนที่ไปขอเป็นคนจน** *เจตนาหํ ภิกฺขเว* ดังนี้ พระชนกว่ายน้ำมหาสมุทร ไม่เห็นว่าไปขอศีลจากใคร หนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารพาบริวารไปหาพระองค์ ไม่กล่าวว่ารับศีลเสียก่อนจึงฟังเทศน์ ดังนี้ ท่านเหล่านั้นทำไมจึงสำเร็จ ศีลมีตัวเดียว จิตยกเว้นทั้ง ๕-๘-๑๐-๒๒๗ ดังนี้

- พระองค์ตรัส **สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน** *จักษุร้อน โสตะร้อน ฆานะร้อน ชิวหาร้อน โผฏฐัพพะร้อน มโนร้อน* ร้อนเพราะความกำหนัด ความโกรธ ความหลง ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศก ความพิไรรำพัน ความเสียใจ ความคับใจ ความคิดไม่สมหวัง เพราะฉะนั้น ระวังชิวหาไว้ รับประทานด้วยความปราศจากตัณหา จงอย่าเห็นแก่ลิ้น อย่าเห็นแก่เนื้อ

- *ถ้าว่าศาสนาเจริญที่โน้นที่นี้* **จับปลานอกสุ่ม** *ให้หมายเอากายจิตเป็นตัวธรรมะทั้งสิ้น* (ภาวนาอยู่ในสมาธิ คือความสงบ คล้ายหาเงินได้มาแล้วจ่ายหมด ต้องใช้ปัญญาค้นคว้าด้วยไตรลักษณ์ ได้ชื่อว่าหาเงินเพิ่มเรื่อยๆ จ่ายไม่หมด)

- *ให้นิยามการทำสมาธิ คือ* **หยุดใจจากรัก โกรธ หลง** คนกำลังวิ่งพล่าน เห็นอะไรไม่ถนัด ต้องหยุดวิ่ง เพ่ง จึงจะเห็นชัดนั้นได้

- สมาธิเป็นหัวหน้า ธรรมทั้งหลายต้องน้อมไปสมาธิ กุศลธรรมทั้งสิ้นต้องมีสมาธิเป็นหัวหน้า มีสมาธิแล้วย่อมรู้ตามความเป็นจริง ปัญญานี้สว่างเป็นอาทิ ด้วยอำนาจไตรลักษณ์กำจัดความมืดให้สว่าง เรื่องนี้พระโยคาวจรไม่ทิ้งไตรลักษณ์

- **การทำสมาธิให้เป็นอันเดียว** *กำลังใจก็แข็งขึ้น* **ใจอันเดียว** *เรียกว่า* **ใจป้ำ** เมื่อใจป้ำ ทำสิ่งอันใดก็สำเร็จ ฉะนั้น ผู้มีกำลังใจป้ำกล้าแข็งแล้ว สามารถทำกิจทั้งปวงสำเร็จ

- **สมถะ** *รักษาสังขารไว้* **วิปัสสนา** *ถอนกิเลสด้วยไตรลักษณ์* ที่ไม่เที่ยงนั้นเป็นทุกข์ทั้งสิ้น *ที่ไม่เอาทุกข์นั้นเป็นสุขอย่างยิ่ง คือ* **นิพพาน**

- **สมถะระงับนิวรณ์ได้ชั่วคราว** *เสวยความสุขด้วยความสงบ* **แต่กิเลสเกิดขึ้นอีก ส่วนวิปัสสนารู้แจ้งแทงตลอด** *ทำให้สิ้นกิเลสได้* **หัวใจไม่มีพิษมีภัยด้วยนานาประการ** จิตเกษม จิตอมตธรรม จิตอกุปธรรม จิตไม่กำเริบ จิตคงที่ เพราะจิตรู้แจ้งแทงตลอด

- **ปัญญาสำคัญ** *กำจัดมืดให้สว่าง* **ปัญญาตัดสังโยชน์ได้** ปัญญาทำลายกระเปาะไข่คืออวิชชา จะทำให้ตนบริสุทธิ์ได้ก็เพราะปัญญา

- **สติเป็นตัวชั้นเอก** *เป็นผลที่ออกมาจากปัญญา* สติเป็นตัวมรรค ตัวผล จึงมีนามว่า *“สติวินโย ทาตพฺโพ”*

- *จิตนี้ต้องอบรม* **สมาธิ ปัญญา ศีล** *จะพบความสุขอันประณีตเหนือความสุขในโลกีย์* ปฏิบัติทีแรกย่อมกระวนกระวาย แต่ว่าเจตนาปฏิบัติลงไปแล้ว ศีลอบรมให้มีความสุขสงบ ขาดศีลไม่ได้ อบรมปัญญาอยู่บ่อยๆ ปัญญาจะหยั่งลง จิตจะต้องเกิดปัญญา ศีล สมาธิ ปัญญา มีอยู่เช่นนั้น จะได้ผลวิมุตติ สันติสุขเป็นธรรม ผู้ปฏิบัติได้ถึงทุกเวลาตามภูมิ

- **การไม่ปล่อยจิตออกเดินไกล** *คือ ตรวจกายใจของตนอยู่เสมอนั้น* **เป็นการดีมาก** สายตาเรานั้นผิดจากคนธรรมดาสามัญ เป็นคนที่มีวิชชารอบตัว ก็จะพ้นภัยอันตรายต่างๆ

- จิตที่เป็นสมาธิแล้วไม่รับรู้อารมณ์อื่นๆ ที่ผ่านมา เพราะทิ้งหมดแล้ว จิตจะแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว จึงมีกำลังมาก

- ขอให้บำรุงศรัทธาเชื่อมั่นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและปฏิบัติตาม เกิดผลได้จริงๆ เพราะคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ สาวกสังคายนาไว้ดีแล้ว

- จิตที่ดีและไม่ดีนั้น เป็นตัวมารทั้งสิ้น ถ้าเราถือว่าดีและชั่วแล้ว มันเล่นงานเราแน่ มารไม่อยู่ที่อื่น อยู่ที่ตัวของเรา

- *ลมเป็นอาหารของร่างกาย* **สติเป็นอาหารของจิต**

- ละบาปอกุศล ต้องละที่กายและที่ใจ เอากายว่าง เอาใจว่าง ถอนกิเลส จึงใช้ได้

- **อาศัยไตรลักษณ์ฟอกหัวใจ** *เพื่อชำนาญบำรุงสติให้แก่กล้า* **ไตรลักษณ์เป็นตัวกรรมฐานใหญ่** *แก้กิเลสทั้งปวงได้* ไตรลักษณ์ชนะได้ในสงครามคือกิเลส เป็นบทบาทแก่พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย ระลึกถึงไตรลักษณ์เสมอ ความสำคัญตนไม่มี เพราะไตรลักษณ์ล้างให้สะอาด ไม่มีมลทิน

- **จิตตั้งในสัจธรรมไตรลักษณ์** *ลบล้างสังขารทั้งปวง* เพ่งความเพียรอยู่เช่นนั้น ม้างกายเห็นกาย พิสูจน์ในอวัยวะร่างกายอยู่เสมอ พร้อมด้วยสมถวิธี วิปัสสนาวิธี ลบล้างกิเลสสัญญาใดๆ อย่าให้เกิดสำคัญใดๆ ในดวงจิต ให้เป็นจิตปกติเห็นความบริสุทธิ์ จิตเที่ยง จิตอมตธรรม จิตไม่ตาย เป็นผลของสมถวิธี วิปัสสนาวิธี นำความสิ้นไปแห่งกิเลสอาสวะทั้งปวง

- **บุคคลมีสมาธิอบรมปัญญานั้น** *ดุจมีไม้เดียวอยู่ที่แจ้ง มีคนตัดได้สะดวก เอามาทำธุระของเขาได้ง่าย* **ส่วนปัญญาอบรมสมาธินั้น** *คือ คนนั้นๆ ทำสมาธิไม่ได้ เพราะจิตฟุ้งซ่าน* **ต้องใช้ปัญญาเป็นกรณีแวดล้อมปลอบโยนจิตให้เป็นสมาธิ** เป็นอุบายให้จิตสงบเท่านั้น เพื่อจะได้เดินปัญญาได้สะดวก

- **จิตดื้อ** *ใช้ปัญญาอบรมสมาธิ* **จิตสะดวก** *ใช้สมาธิอบรมปัญญา* ตามแบบ

- เพ่งดูอวัยวะเรื่อยๆ ตรงกับภาษิตตรัสว่า สมณะ ชี พราหมณ์ ผู้เพ่งอยู่ ย่อมแก้ความสงสัยได้ ความเพ่งอยู่เช่นนั้น ไหนสมถะก็อยู่เช่นนั้น วิปัสสนาก็อยู่

ณ ที่นั้น ย่อมเห็นความแปรปรวนของสังขารเป็นนิจ ทำให้มาก ทำให้ชำนิชำนาญถอนอุปาทานถือในปัญจขันธ์ได้ เกิดความเบื่อหน่ายราคะความกำหนัดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นบ่อเกิดแห่งความฉลาดในอรรถธรรม เอาวิปัสสนาล้างจิตให้บริสุทธิ์ วิปัสสนาเป็นตัวสัจธรรม รู้จริงเห็นจริง นิโรโธทำให้แจ้งแทงตลอดเญยยธรรมทั้งหลาย ไม่ให้สังโยชน์ติดใจได้ ความสุขอันใดสู้สิ้นกิเลสไม่ได้ ปล่อยวางด้วยวิปัสสนากรรมฐาน สมถะเป็นบทบาทข้างต้นเดินวิปัสสนาต่อ **วิปัสสนากับสมถะแยกกันไม่ได้** *เป็นตัวมรรคที่สำคัญประหารกิเลส* **ล้างเช็ดให้จิตสะอาด** *เข้าถึงอมตธรรมให้เป็น* **สมุจเฉทปหาน**

◈ ราคะ โทสะ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ ไม่ว่าใครจะมาก่อนและมาหลัง แม้กิเลสชนิดใดมาก็ทำให้เศร้าหมองทั้งนั้น วิธีแก้กิเลส ก็อย่าคอยให้ศีลมา ไปก่อน สมาธิมาที่สอง ปัญญามาที่สาม ถ้าเป็นเช่นนั้น ก็เรียกว่าทำสมาธิตามแบบเป็นอดีต อนาคตไปหาความสุขไม่ได้ตลอด นี้แหละ ปัญญาอบรมสมาธิ ศีลอบรมปัญญา ก็ได้แล้วแต่อุบายจะประหารกิเลสด้วยวิธีไหน

◈ นิมิตทั้งหลายเกิดจากสมาธิทั้งนั้น ผู้กล้าต่อเหตุผลที่จะปฏิบัติตัวให้สูงขึ้นล้วนแต่ถือนิมิตทั้งนั้น เป็นอุปจาระและอัปปนาสมาธิ **คนที่เป็นบ้านั้น** *ถือนิมิตเป็นของจริงจัง* **ไม่เห็นว่านิมิตทั้งหลายเป็นไตรลักษณ์**

◈ สมาธิ บุคคลยินดีแต่ความสุขและความสงบ ไม่ใช้ปัญญาเป็นอุบายชำระกิเลสแล้วเป็นเหตุให้ติดสมาธิถอนตัวขึ้นไม่ได้ ถ้าสำเร็จสมาธิแล้วเดินวิปัสสนาต่อชำระในดวงจิต จะพ้นทุกข์ได้

◈ **ปัญญาทำให้สว่าง** *เป็นลักษณะ* **ญาณ** เป็นลักษณะให้เกิดแสงสว่าง ให้อริยสัจปรากฏ เป็นลำดับ

◈ **ปัญญาหรือญาณ** *เป็นเหตุให้กำจัด คือ* **อวิชชา** *ให้เป็น* **วิชชา**

◈ ผู้มีปัญญาหลงในบางสิ่งบางอย่าง หลงในศิลปะที่ไม่ชำนาญก็มี หลงในทิศที่ไม่เคยไปก็มี ในนามบัญญัติที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังก็มี พระขีณาสพท่านไม่หลงไปตาม รู้ว่าเป็น *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา*

- **สมาธิใดไม่มีปัญญากำกับ** *ทำให้เป็นบ้าและติดสุขในฌานนั้นด้วย* **สมาธิใดมีปัญญากำกับแล้วไม่เสีย** *คือไม่เป็นบ้าและไม่ติดในสมาธินั้นด้วย* ความเพียรก้าวหน้าถึงวิโมกข์

- **ปัญญาเห็นชาติ ชรา มรณะ** *เป็นปัญญาชอบ* **ปัญญาเห็นความสวยงาม** *เป็นปัญญาผิด* **ทุปัญญา** *ไม่ใช่* **สุปัญญา**-ธรรมอุกฤษฏ์

- การเสื่อมญาติก็ดี เสื่อมทรัพย์ก็ดี เสื่อมยศก็ดี เป็นอาทิ พระพุทธองค์จัดว่าเป็นการเสื่อมเล็กน้อย แต่ **การเสื่อมปัญญา เป็นการเสื่อมอย่างวินาศใหญ่หลวงทีเดียว**

- **ทำให้กุศลบังเกิดขึ้น** *มีแต่ความสันโดษเท่านั้น* **ทำให้อกุศลบังเกิดขึ้น** *มีแต่ปรารถนาศักดิ์ใหญ่ใฝ่สูงเท่านั้น*

- **มรรคของเก่า** แม้พระองค์มาตรัสในโลกนี้ ก็เอามรรคของเก่าที่พระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ มาใช้ ดุจแก้วมณีของบรมจักรพรรดิ บรมจักรพรรดิตายแล้ว แก้วเสด็จหนีไปอยู่เขาบรรพต องค์ใหม่มาเกิด แก้วก็เสด็จมาเอง ฉันนั้น

- **มรรค ๘** มีฤทธิ์เดชมาก พระโยคาวจรเดินมรรค ๘ ชำระกิเลสได้ ทำให้บริสุทธิ์ได้

- **ปัญญาอบรมสมาธิ** คือ ปัญญาแวดล้อมเพื่อปลอบให้จิตอยากเป็นสมาธิ เพราะจิตมันวิ่งไปตามกระแสจิตเจตสิก ต้องให้มีปัญญา ห้ามจิตเดิน เมื่อจิตไม่เดินแล้ว จิตก็เป็นสมาธิ อารมณ์อันเดียว

- **มรรค ๘** *แก้โลกธรรม ๘ อย่าง* นำธรรมเทศนาในปฐม ในมัชฌิมา ในปัจฉิม ล้วนแต่ให้สำเร็จมรรคผลทั้งสิ้น

- **ประหารกิเลส** *เมื่อมรรคพอแล้วก็หยุดเอง* ดุจกินข้าว เมื่ออิ่มแล้วหยุดเอง ไม่อยากอีก รู้ด้วย **ปจฺจตฺตํ**

- **ความสุขมีอยู่ ๒ ประการ** *อามิสสุข นิรามิสสุข* เศรษฐี คฤหัสถ์ กษัตริย์ บรมจักรพรรดิ เป็นความสุขในโลก ยั่งยืนได้เพียงไรให้ผลแค่ไหน นี้พระพุทธองค์ได้ประสบมาแล้ว เวลานาน ๒๙ ปี เป็นสุขที่ไม่คงทนถาวร เป็นเหยื่อที่ล่อให้

อยู่ในวัฏฏะ พระองค์จึงได้เสด็จบรรพชาตรัสรู้เป็นยอดคน **อามิสสุข** *ความสุขทางโลกีย์* เป็นความสุขที่ผิดๆ เห็นอาการสบายกาย สบายใจ ซึ่งเกิดจาก ลาภ ยศ สรรเสริญ และ รูป เสียง กลิ่น รส นี้เป็นความสุข มนุษย์พยายามตะเกียกตะกายทะเยอทะยานก็เพื่อหวังความสุขนี้ โดยหลงใหลยึดถือว่าเป็นความสุขอันจริงจัง หาได้สำนึกแม้แต่น้อยไม่ จนได้รับทุกข์เป็นผลที่สุด ปราชญ์มาเห็นว่าเป็นของธรรมดา ไม่ให้หลง ไม่ให้มัวเมา ว่าความสุขนั้นจะอยู่กับเราได้ หากว่าเรายังข้องอยู่ในโลก เราควรรู้ สุขเช่นนั้นเป็นของชั่วคราวแล้วก็เสื่อมไป เมื่อได้มาแล้วไม่ควรตื่นเต้นจนลืมตน รักษาใจให้มั่นคง ไม่แสดงความยินดีเห็นงาม เมื่อเรารู้เท่าแล้ว ถึงสุขนั้นจะพลัดพรากไป ก็ไม่เสียใจและดีใจ **นิรามิสสุข** *เป็นสุขละเอียดอ่อน* น้อยนักน้อยหนาที่ปุถุชนจะค้นพบ เป็นความสุขที่เกิดจากความสงัดกายและวาจาใจ เป็นสุขอันแท้จริง ปราศจากเครื่องล่อเพื่อหลง เมื่อขับไล่มลทินแล้ว เป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ฉันนั้น ปุถุชนที่หุ้มอยู่ด้วยอามิสสุข มิอาจจะค้นพบ ถึงพบก็รู้แต่เหตุและผลเท่านั้น

- ไตรลักษณ์มีฤทธิ์เดช ชำระจิตให้บริสุทธิ์ถึงมรรคผลได้ ม้างภูเขาได้ ไม่ให้กิเลสหุ้มจิตได้ ไตรลักษณ์ฟอกจิตให้หมดมลทินถึงอมตธรรมได้

- **มรรคนั้นเป็นหนทาง** *หนทางนั้นเป็นทางจริง ไม่ต้องเดิน* **เพราะทางนั้นเป็นธรรม** ธรรมนั้นมีต่างๆ ดัง รูปธรรม นามธรรม มีอันเดียว จึงขาดอาการไปอาการมา ประเภทอาการของธรรมนั้นมีต่างๆ มีกุศล อกุศล อัพยากฤต เป็นอาการของธรรม ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ก็เป็นอาการของธรรม

- ถ้าเดินมรรคไม่พอ ยังคานิมิตดีและชั่วอยู่ เพราะอ่อนทางวิปัสสนา ล้างเช็ดกิเลสไม่หมด

- มรรค ๘ โลกธรรม ๘ ตัณหา ๓ ศีล–สมาธิ–ปัญญา ๓ ลบล้าง ล้างกัน ของดีกับของชั่วมีเท่ากัน

- อนุสัยกิเลสดองมานานตั้งหลายกัปหลายกัลป์ เป็นประเทศแห่งกิเลสทั้งหลาย

- **ละกิเลส** *อย่าละด้วยความรักและความชัง* **ให้ละด้วยความเบื่อหน่าย** *เป็น* **มรรควิถี**

- **ราคะกำเริบ** *เข้าจิตภาวนาหาย* **เพราะได้ทรมานจิตมาแล้ว** ชำนิชำนาญแล้วในปฏิภาคนิมิต เห็นอสุภะ ผู้นั้นเห็นธรรม เห็นตัวตถาคต

- เห็นร่างกายเป็นก้อนอยู่ ยินดียินร้ายร่างกายอยู่ นั้นเดินทางผิด ยังเดินทางผิดอยู่ เดินทางถูกนั้น เห็นร่างกายแปรปรวน ไตรลักษณ์ นั้นเห็นถูกทาง พระอรหันต์ไม่เชยชมกาม ไม่รับรู้ว่ากามนั้นเป็นของดี ของเที่ยง ต้องปล่อยวางของที่ไม่ดี วางของที่ไม่ดี เข้าหาอริยสัจ ของจริง จิตสบาย เดินถูกทาง ถูกมรรค ๘

- **โลภะ โทสะ โมหะ ราคะ** *เป็นวัตถุครองในใจ* **ทำลายสัตว์แต่ละอย่าง** ทำลายจิตของสัตว์ ถ้าไม่ได้มาอย่างใจก็เป็นทุกข์ อึดอัดที่สุด กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ทุรนทุราย ไม่เหมือนปกติที่ไม่มีโลภะเข้าครอบงำ ถ้าใจนึกคิดถึงเรื่องสวยงามน่ารักใคร่ จิตก็เกิดความกำหนัดยินดี อยากให้ได้อย่างใจ ปั่นป่วน กลัดกลุ้ม ถ้าไม่ได้อย่างใจก็เป็นทุกข์ระทมใจ กินไม่ได้ นอนไม่หลับ กระสับกระส่าย กระวนกระวาย ไม่เหมือนใจที่ไม่มีราคะ ถ้าใจคิดไปเรื่องโกรธที่เขาทำเขาพูดไม่ถูกใจ เขาดูหมิ่น ประมาท ด่าว่าหยาบคาย ในขณะนั้นใจประกอบด้วยโทสะ ก็ไม่เป็นสุข โกรธเคืองฉุนเฉียว ประทุษร้ายพยายาทเขา ความโกรธที่มันเผาใจตัวให้ปั่นป่วน เร่าร้อน กินไม่ได้ นอนไม่หลับ ไม่เหมือนใจปกติ หากว่านึกถึงเรื่องสนุกสนาน ใจก็ลุ่มหลงมัวเมา ในขณะนั้นใจประกอบด้วยโมหะ เห็นผิดเป็นชอบ เพลิดเพลินฟุ้งซ่าน ไม่สงบ จนนอนไม่หลับฯ แต่เพียงนึกคิดอยู่ในใจ ก็ทำใจให้เศร้าหมองขุ่นมัวอยู่แล้ว จนนอนไม่หลับ กินไม่ได้ หากว่าทำล่วงทางกายและวาจาลงไป ทุกข์ยิ่งทวีคูณ เช่น ติดคุกติดตะราง ไม่อย่างนั้นก็เที่ยวซุกซ่อนตนอยู่ตามป่าดงพงไพร จะได้รับทุกข์ถึงเพียงไร ผลที่สุดคือประหารชีวิตฯ

- **ราคะ โทสะ โมหะ** *เป็นผลร้ายที่สุดที่ฝังอยู่ในจิตมนุษย์* มนุษย์กระทำได้ทุกอย่าง มีอำนาจได้ มีเดชานุภาพได้ ไม่เหมือนสัตว์อื่น

- สังขารทั้งหลายเป็นไปตามกฎธรรมชาติที่มีชีวิตครองและไม่มีชีวิตครอง

- เกิดของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปตามวัย อยู่ท้องแม่นั้นทุกข์ มีกลิ่นเหม็นสะอิดสะเอียน ทนทุกข์อยู่ในท้องตั้ง ๙-๑๐ เดือน ออกมาแล้วทนชาติ ชรา

พยาธิ มรณะ ตลอดไป ไตรลักษณ์ประหารเป็นเงาตามตัว **กามคุณทุกประเภททำให้เรารับทุกข์อยู่เนืองนิจ**

- โลกีย์มีการเดือดร้อนด้วยราคะ โทสะ โมหะ เช่น พวกฤาษีชีไพรต่างๆ สำเร็จด้วยฌานสมาบัติ เหาะบนอากาศได้ ทำความวุ่นวายอยู่ในกิเลสทั้งนั้น ไม่ยั่งยืนถาวร

- **ไตรลักษณ์** *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* **มีอำนาจมาก** *นำผู้ปฏิบัติให้สิ้นทุกข์ได้* โลกทั้ง ๓ ไม่เที่ยง อยู่ในลักษณะบังคับไม่ได้ โลกุตระบังคับได้ อยู่เหนือโลกทั้งหลาย เป็นสมบัติของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นปฏิปทาออกจากกองทุกข์

- *สรรเสริญ* **วิปัสสนาญาณ** *เป็นความรู้จริงของอริยสัจ ๔* **จึงทำให้สำเร็จมรรคผลได้** ถอนกิเลสออกจากดวงจิตได้โดยปริยาย

- **วิปัสสนาญาณ** *เป็นญาณที่เฉียบแหลม คมคาย* **เป็นญาณแผดเผากิเลสให้สิ้นไป** เป็นต้น เช่นนี้

- กำลังมรรคประหารกิเลสได้แล้ว อยู่มือแล้ว ความพร้อมเพรียงทุกประเภทก็เกิดขึ้น กล้าหาญขึ้นพร้อมกัน ดับพร้อมกัน จนไม่มีอะไร

- *ภาวนาจิต* **เดินถูกมรรค** *สะดวกมาก* **ไม่ขัดข้องด้วยประการใดๆ** เพราะเป็นหนทางของพระอริยเจ้า **เดินผิดมรรค** *ถูกนิวรณ์ครอบงำ* **จิตลำบากมาก**

- คุณของธุดงค์แต่ละข้อๆ นั้น อานิสงส์หาประมาณมิได้ เปรียบเหมือนเกศาของพระพุทธองค์ เพราะมีค่าอันสูงสุด

- *พระอุปัชฌาย์ต้องบอก* **กรรมฐาน ๕** *แก่กุลบุตรที่บวช* **ถ้าไม่สอนกุลบุตรก่อน** *นั้นแปลว่า* **ทำลายมรรคผลนิพพานกุลบุตรนั้น** ดังนี้ เพราะมนุษย์ติดหนังฟัง เห็นแจ้งตามอบรมทั้งปวง กรรมฐานนั้นดีแล้ว ไม่ต้องไปหาที่อื่น

- **กรรมฐาน ๕** มันอยู่ในตัวเสร็จ อย่าให้ติดหนัง ติดวรรณะต่ำสูง นี้ผิวหนังสำคัญมาก นี้อุปัชฌาย์สอนดีแล้ว หนามปักเอาหนามบ่ง ไฟไหม้ที่ไหนก็ดับ ณ ที่นั้น คันที่ไหน เกา ณ ที่นั้น นี้จึงจะเป็นมรรคแท้ ให้เห็นอสุภะตามความ

เป็นจริง เป็นไตรลักษณ์ **กรรมฐาน ๕** *พระพุทธองค์ตริตรองถูกแล้ว* **จึงบัญญัติ** ให้อุปัชฌาย์สอนกรรมฐาน ๕ ดังนี้

- **ไตรลักษณ์** *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* **ชาติ ชรา มรณะ พยาธิ** ๔ อย่างเป็นธรรมของพระโยคาวจร พระโยคาวจรขจัดสิ่งเหล่านี้ด้วยวิปัสสนา **รู้ตามความเป็นจริงจึงไปพระนิพพานได้** เป็นธรรมของจริงที่เกิดขึ้นในโลก ระลึกถึงความตายเสมอ จึงไม่ประมาท เร่งความเพียร เดินมรรค

- ดำเนินจิตจวนจะถึงผลที่สุด ชนะในที่แคบ ต้องมี **วิปัสสนู** หลอก พ้นจากนั้นแล้วจึงเกษม

- กาย–จิต ค้นกายให้เห็นหน้าตาสังโยชน์ เห็นอย่างไร เพียรละอย่างไร กำลังประหารอย่างไร ละแล้วอย่างไร ได้รับความสุขเพียงไร นี้เป็นอุบายที่จะต้องทำความรู้หมดทุกอย่าง

- **อยู่คนเดียว อย่าหลงสมาธิอย่างเดียว อย่ามักมากในกรรมฐาน** ให้รู้จักประมาณในสมาธิและปัญญา

- **ฤาษีเพ่งแต่อากาศ** *ไม่เพ่งธาตุเหมือนพระพุทธองค์*

- ให้ทำความรู้รอบในปัจจุบัน จึงจะแก้ทุกข์ สมุทัยได้ และเวรกรรมตามไม่ทันฯ

- การสงบจิตเพ่งฌานสำหรับดื่มปีติ สติเป็นตัวศีล ศีลบริบูรณ์แล้ว มีอานิสงส์ให้จิตสงบ สมาธิ สมาธิดีแล้ว เป็นฐานจะให้เกิดปัญญา จิตฟุ้งซ่านเป็นทุกข์โดยไม่รู้เท่าสังขาร ถ้ารู้เท่าแล้วจิตสงบ มีอารมณ์สุข

- โอวาทข้างต้นได้แก่ อริยสัจ ๔ อย่าง **กลาง** *มัชฌิมะ* – **ศีล** *ปัจฉิมะ* ให้พิจารณาสังขารให้รู้เท่าสังขารในปัจจุบัน จิตจึงวิเวกได้

- ให้พิจารณาในปัจจุบัน ทบต้นทบปลาย ละอดีต อนาคต พิจารณาปัจจุบัน ธรรมจึงแจ่มแจ้ง

- **จิตติดสังขาร** *ไม่ใช่สังขารติดคน* **สังขารเป็นธรรม** *จิตเป็น* **อนตฺตา**

- จิตที่ควรข่ม ก็ขอให้ข่มไว้ จิตที่ควรเดิน ก็เดินฯ

- **ตาสติ หูสติ จมูกสติ ลิ้นสติ กายสติ ใจสติ** *ต้องประกอบด้วยสติทั้งนั้น* **จึงจะรู้จะฉลาด** *เป็น* **มหาสติ** โดยรอบทางกาย โดยรอบทางจิต

- ให้พิจารณากาย อย่าติดหนัง ให้ลงถึงฐาน จึงจะถอนมิจฉาทิฐิของจิตได้ ถ้าจิตยินดีในรูป หนัง สัณฐาน แล้วผิดอริยสัจ ๔ ผิดมรรค

- อย่าติดในอาหาร ให้มักน้อยจริงๆ จิตจึงเป็นไป ถ้ายินดีในโลกธรรมในวาระจิตใด วาระจิตนั้นต้องเสีย จิตไม่เป็นไป **จิตติดอามิส** ดุจไม้ปักขี้ควายไม่แน่นฉันใด

- **กายโดดเดี่ยวชื่อว่า** *กายวิเวก* **สมาบัติ ๘** – *จิตวิเวก* **นิพพาน** – *อุปธิวิเวก* **กายวิเวก** *ไม่คลุกคลีด้วยหมู่* **จิตวิเวก** *ย่อมบรรเทาหมกมุ่นด้วยกิเลส* **อุปธิวิเวก** *ย่อมบรรเทาความเกี่ยวข้องด้วยสังขาร* สมกับพระสารีบุตรเถรเจ้าว่า **กายวิเวก** *ความสงบกาย ยินดียิ่งด้วยการออกบวช* **จิตวิเวก** *ของผู้มีจิตบริสุทธิ์ ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง* **อุปธิวิเวก** *ของบุคคลผู้ไม่มีอุปธิ คือพระนิพพาน* พึงเข้าไปสำเร็จวิเวก ๓ นี้อย่างบัณฑิต

- **จิตต้องให้เข้าพักในสมาธิ** *ออกสมาธิแล้วต้องให้คิด* **จึงจะรู้** ต้องเพ่งกายกับจิตเป็นตัววิวัฏฏะ จึงจะถูกมรรค พระอรหันต์มีสันติสุขแล้วเที่ยวอยู่ในโลก ต้องเอาพระพุทธองค์เป็นแบบฉบับ ตัวอย่างพระองค์ทำทุกรกิริยาทุกอย่างแสนสาหัส และกระทบกระทั่งแสนสาหัส

- **เจริญอานาปานสติ** เพื่อให้หมดความกำหนัดยินดี ความโกรธ ความหลง ไม่มีเพราะใจย้ายที่เก่ามาอยู่ที่ใหม่เสีย จึงมีสติกำกับอยู่กับตัว เวลาโกรธ สติไม่อยู่กับตัว ทิ้งตัวเสีย ไปอยู่ที่คนโกรธกัน นึกเห็นหน้าคนโกรธว่า ว่าเป็นอย่างนั้นทำกิริยาอาการอย่างนั้น ความโกรธก็จะมาแรงๆ

- **ค้นดูกาย** *ถึงหลัก* **แลเห็นอริยสัจของจริง** *แล้วเดินตามมรรค* **เห็นตัวสมุทัย** *เห็นทุกขสัจ*

- พระอนาคาขึ้นไปถึงพระอรหันต์ เข้า**สัญญาเวทยิตนิโรธ**ได้ พระอนาคารู้สังโยชน์ข้างบน แต่ปัญญายังอ่อน มิได้ตัดให้ขาด จึงไปเกิดสุทธาวาส เจริญตัวสังโยชน์ ทำปัญญาให้ยิ่ง ถึงนิพพานในภพนั้น

- **โลกีย์ ทุกข์** *ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา* ทุกข์ด้วยชาติ ทุกข์ชรา พยาธิ มรณะ ทุกข์ด้วยอากาศเปลี่ยนแปลง ทุกข์ด้วยถือขันธ์ว่าเป็นของเรา ทุกข์ด้วยไม่อยากพลัดพรากจากขันธ์ นี้แหละเป็นทุกข์อย่างยิ่ง โลกีย์เป็นทุกข์ที่แปรปรวน เป็นทุกข์ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา แปรปรวนเสมอไป ไม่มีเวลาหยุดทุกปี ทุกเดือน ทุกชั่วโมง จะบำรุงอย่างไรก็ไม่คงที่ปกติเหมือนเดิม เพราะเหตุนี้ พระอริยเจ้าเบื่อหน่าย รีบภาวนาเดินไตรลักษณ์ให้สิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะกิเลสเป็นพิษ เป็นมหาภัยใหญ่โต ควรเพียรละ เพียรวาง เพียรกวาด

- **ให้ฝึกจิต** *ไม่หวั่นไหว* **เป็นทางปฏิปทาของพระพุทธองค์และพระอริยเจ้า** ถ้าหวั่นไหวอยู่ ไม่ใช่ทาง

- ก็ทำไมเรารู้ว่าเราตายอยู่เสมอ ต้องมองดูว่าแต่ก่อนเราเป็นเด็ก เด็กหายไปไหน สาว สาวงามของเราหายไปอยู่ที่ไหนหมด นั้นก็เป็นพยาน เมื่อว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย มีอยู่เสมอ แล้วตัว**ภวตัณหา**ก็ดับเท่านั้นเอง เมื่อตัวภวตัณหาดับแล้ว **กามตัณหา วิภวตัณหา** จะอยู่อย่างไรได้ ก็ดับไปหมด เมื่อรู้ว่าความเกิด แก่ ตาย มีอยู่ในตัวของเราแล้ว ได้ชื่อว่า **มรรค** มีอยู่ให้ผล จึงเป็น **นิโรธ** เมื่อตัณหาดับแล้ว จึงเกิดความรู้จริงเห็นจริงขึ้น ปัญญาอันนี้เป็นไตรลักษณ์ ควรบริษัทตรองให้มากทีเดียวเพราะเป็นของลึกลับคัมภีรภาพ

- รู้ทั้งเกิด แลกับที่เกิดกับจิต ทั้งเปลี่ยนแปลงของจิต ทุกขณะเปลี่ยนแปลง สุข ทุกข์ รู้ เปลี่ยนแปลง เศร้าหมองผ่องแผ้วก็รู้ เปลี่ยนแปลงด้วยความโง่เขลาหรือฉลาดก็รู้ เปลี่ยนแปลงด้วยความกล้าหาญแลอ่อนแอก็รู้ อาการเช่นนี้เป็นลักษณะของไตรลักษณ์ประจำจิต ต้องรู้ระยะเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหว รู้เช่นนี้ก็หมดตัณหา มีเรื่องรัก ชัง ติ ชม เพราะ อดีต อนาคต ก็รู้ทัน ปัจจุบันไม่ยึด ปรากฏเป็นความรู้บริสุทธิ์ล้วนๆ อยู่กับความรู้ในธรรมชาติโดยประจักษ์แล้ว ตา หู จมูก

ไม่เป็นภัย เรียกว่า **สุคโต** ไปดี เพราะข้างในไม่เป็นมหาโจรยุแหย่ (สติปัญญาเป็นกำลังใหญ่)

- วันนี้เป็นวันมาฆะ เจริญภาวนาให้เต็มที่ อย่ามีการนอน ปฏิบัติบูชาให้ยิ่ง ทรมานจิตของตนให้ได้เนื้อธรรม สละความนอน สละชีวิต จิตเด็ดเดี่ยวให้ถึงปรมัตถ์ ให้ขึงให้กรองการทรมานจิตของตน

- ให้ภาวนาไตรลักษณ์ให้มาก แก้ได้ทั้งรูปธรรม นามธรรม แต่ให้เข้าภาวนา **อัพยากตธรรม** *ไปสายกลาง* ไม่ดลความรักและความชัง ไม่มีมารรบกวน เดินมรรคถูกต้องดี ไม่บิดพลิ้วไปทางอื่นให้ลำบากจิต **ไตรลักษณ์ห้ามสังขารได้** *ทำให้รู้แจ้งแทงตลอดพระธรรมทั้งปวง* **ทำให้สิ้นกิเลสโดยสิ้นเชิง**

- *ภาวนาต้องอย่าหนีจากกาย* **ยึดกายเป็นหลัก** ต่อนั้นภาวนาไตรลักษณ์ เห็นจิตบังคับกิเลสให้ถอยออกจากจิต ไม่ติดต่ออะไร **ไตรลักษณ์** *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* **ชำระกิเลส** *ให้จิตถึงพระนิพพาน* ดุจชักสะพานขาดจากกิเลส ไม่ติดต่อกับกิเลส

- ภาวนาถึงอัปปนาสมาธิ แล้วเกิดนิมิตอันละเอียด ประกอบด้วยญาณทัสสนะเป็นธรรมชั้นละเอียด เราไม่ต้อนรับหนึ่ง นิมิตก็หายไปอีก เพ่งไตรลักษณ์ล้างอีกทีนิมิตก็หายไป เพราะมันไม่เที่ยง **แก้จิตสัญญาวิปลาส** *ท่านอาจารย์บุญพูดว่า* **วางเจตนา ก็หายวิตกวิจารถือของนั้นเป็นของดี นิมิตทั้งหลายก็เกิดอำนาจสมาธิอย่างเดียว** *ท่านอาจารย์มั่นกล่าวว่า* **ทวนกลับเข้าจิตเดิมก็หาย อย่าอธิษฐานนิมิตนั้นว่าเป็นของดี ไม่เที่ยงมันก็หายไปเอง ถ้าไม่เช่นนั้นเป็นบ้าไม่หาย**

- ภาวนาเข้าถึงจิตเป็นอัปปนาภาวนา เข้าส่วน แยกปฏิภาคนิมิต และให้ภาวนานิมิตรวมสู่ภวังค์ สู่ไตรลักษณ์ ตัดกระแสของกิเลส กลายเป็น ดิน น้ำ ลม ไฟ ฐานของมัน ก็จะเกิดความเบื่อหน่าย

- **ภาวนาไตรลักษณ์ทุกขณะจิต** *ให้เห็นภายในสว่างเสมอไป* **เป็นตัววิปัสสนาล้างเช็ดให้จิตสะอาด** ทุกอิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน อย่าประมาทด้วยประการใดประการหนึ่ง

- ตัวสมาธิพักจิต วิปัสสนานักค้นคว้าหาความจริง เมื่อเห็นแล้วจิตไม่กำเริบ เกิด เกิดไป ตาย ตายไป เป็นเรื่องของสังขาร มันเกิดดับอยู่เช่นนั้นก็ไม่รู้ จึงไปยึดเอาเป็นของเรา บริบูรณ์ในวิปัสสนาจึงละกิเลสได้ ไม่ยึดถือขันธ์ไปเกิดอีก มันเกิดที่ไหนก็วางไว้ ณ ที่นั้น **เหตุเกิดที่ไหน** *ต้องดับ ณ ที่นั้น*

- ความป่วนปั่น เป็นธรรมเทศนาใหญ่โต ประกาศอยู่เช่นนั้น ทั้งภายนอกและภายในไม่หยุดยั้ง เดินแปรปรวนอยู่เช่นนั้น สอนอยู่เช่นนั้น

- ภาวนาชำนาญแล้ว ไม่มีนิวรณ์ออกจากดวงจิต ต่อนั้น จิตขาวสะอาด สะเทือนถึงสวรรค์ พระนิพพาน **อำนาจพุทโธ** *ดุจสบู่ฟอกหัวใจให้ขาวสะอาด* พระภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ภาวนาพุทโธฟอกหัวใจให้ขาวสะอาดอยู่เสมอ **อิริยาบถ ๔** *นั่ง นอน ยืน เดิน* **ก็ไม่ละพระพุทโธภายในจิต** สำเหนียกภาวนาพระพุทโธอยู่เสมอ โดยไม่ขาดสาย มีพร้อมทั้งศีล ๘ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ทับจิตอยู่เสมอ จึงเห็นอัศจรรย์ของธรรม กล่าวคือ พุทโธเลี้ยงหัวใจให้สะอาด ไม่มีการเศร้าหมองด้วยประการใด พระองค์ตรัสว่า ใครเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นพระองค์ ความสะดุ้งกลัวมาถึงแล้ว ขนพองสยองเกล้ามาถึงแล้ว **ในระยะธาตุจะตีลังกาเข้าสู่ความตายเช่นนั้น** *ให้ระลึกถึงตถาคต* **ความกลัวหาย** ดังนี้ เป็นวาจาของท่านศาสดา ขลังดี เพราะพระองค์ไม่กลัวตาย น้ำพระทัยของพระองค์ถึง **อมตธรรม** แล้วดังนี้ เป็นอุทาหรณ์สังคายนาสั่งสอนกันสืบๆ มา จนถึงทุกวันนี้ เป็นวาจาของพระองค์ตรัสไว้ เป็นมรดกให้แก่พวกเราพุทธบริษัท เป็นน่าอัศจรรย์ ซึ่งมีในพระไตรปิฎก ควรพวกเราพึงสนใจภาวนาพุทโธให้มากๆ

- **หวงสังขาร** *คือ* **หวงทุกข์** *ปล่อยสังขาร* **เป็นสุขอย่างยิ่ง**

- เอาไตรลักษณ์เข้าไปฟอก ให้รู้แจ้งเห็นจริง ให้รู้อรรถธรรม จนอารมณ์ชนิดนั้นเป็นตัวกรรมฐาน ไม่ให้พลั้งเผลอ มีสติกำกับอยู่ในตัวทุกอิริยาบถ ๔ นั่ง นอน ยืน เดิน

- ความรู้แจ้งแทงตลอดแห่งธรรมนี้ อีกประเภทหนึ่ง อำนาจไตรลักษณ์ ม้างเข้าไปแทงทะลุ เกิดแสงสว่าง เกิดแสงสว่างในนั้น ทำให้จิตปรุโปร่งในนั้น ทำให้รู้แจ้ง

แห่งธรรมในนั้น พร้อมด้วยสติปัญญา โดย**มัคคสมังคี**พร้อมกัน สติแน่นดี สมถะแน่นดี ปัญญาแน่นดี ความรู้ความพิจารณาแน่นดี เป็นตัวสติที่กลั่นกรองมาจากสังขารทั้งปวง นี้ก็รู้แน่น พิจารณารู้ทันอุบายของกิเลส เขาจะแสดงมาอย่างไร รู้เท่าทันไม่บกพร่อง

- วิปัสสนา เพ่งไตรลักษณ์ประหารไถ่ถอนกิเลสออกจากจิต ให้รู้ธรรม ให้เห็นธรรม มีสติเป็นใหญ่ ไม่วิ่งไปตามกระแสของกิเลส เป็นตัวอมตะ อกุปปธรรม วิโมกข์ วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

- ใช้ตบะทรมานจิต เป็นความเพียรอย่างยิ่ง พึ่งไตรลักษณ์ประกอบอารมณ์ลงไป ร่างกายหวั่นไหวดิ้นใหญ่ทั่วอวัยวะทุกส่วน เรียกว่า ปีติ สะท้านหวั่นไหว เป็นน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง พึงให้เกิดเรื่อยๆ ให้ละกิเลส ให้ถอนกิเลส ให้ชำนิชำนาญในกิริยาอันนั้น เพื่อจิตจะไม่หวั่นไหว ให้รู้เท่าเอาทันพร้อมสติ รู้สึกว่าร่างกายและจิตใจเบา เป็นตัวปีติโดยตรง ยิ่งทำให้มาก ภายหลังจะรู้ตามความเป็นจริงของสังขารทั้งปวง เป็นฤทธิ์ชนิดหนึ่ง เป็นอัศจรรย์ของธรรมชนิดหนึ่ง น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เป็นวิชชาอันลึกลับอย่างสุขุมคัมภีรภาพ ต้องมีไตรลักษณ์กำกับจิตอยู่เสมอนั้นเป็นการดี เพื่อตัดกระแสของสังขารของสังโยชน์ทั้งหลายไม่ให้ติดต่อเป็นพิษเป็นภัย เป็นเวรเป็นภัย ต่อไปในอนาคต

- **ม้างกาย** *ให้เห็นแปรปรวน* **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** *ไม่ถือตนถือตัว*

- ไตรลักษณ์ประหารกิเลส ทั้งรูปธรรม ทั้งนามธรรม ให้มากให้ชำนิชำนาญ จึงจะละกิเลสได้สิ้นเชิง ไม่อย่างนั้นละกิเลสไม่ได้ แปลว่าทำความชัดเจนทั้งรูปทั้งนามธรรม ล้างเช็ดให้สะอาดหมดมลทินจึงจะอยู่เป็นสุข เพราะอำนาจไตรลักษณ์ *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* พระธรรมแสดงอยู่เช่นนั้นใน ๓ ภพ ไตรลักษณ์ประหารไม่ได้แต่ชั้นนิพพาน **โลกุตระ** *จิตหยุด ไม่ปรุงแต่งอีกต่อไป เป็น* **ปจฺจตฺตํ** *รู้เฉพาะตัว*

- อุบายของวิปัสสนาที่จะไถ่ถอนกิเลสธรรมชาติของสวยงาม ต้องเกิดแต่ของที่ไม่ดี ดุจดอกปทุมชาติ เกิด ณ ที่เปือกตม **ธรรมวิเศษต้องพิจารณาออกจากกายอันเปื่อยเน่า**

- ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้รวมง่าย **อริยโคตร อริยวงศ์ อริยประเพณี** *เดินสายกลาง* เบื้องต้นต้องผิดมาก่อน พระพุทธองค์ต้องโดนความรัก ความชัง พิจารณาสายกลางถูกมรรค ต้องผิดก่อน พระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ ต้องผิดมาก่อน ธรรมเกิดเพราะเหตุ กับเห็นเหตุก่อน โลกธรรม ๘ มรรคก็ ๘ แก้กัน คนติดโลกหลงอยู่ในโลก แล้วจะสงบระงับได้อย่างไร ใจไม่ห่างจากกาย จงทำให้มากพิจารณาให้มาก **การวิปัสสนาเป็นครั้งแรก** *การภาวนาพร้อมทั้งอิริยาบถ ๔ ขาดเกินไปก่อน เดาเอาก่อน* **เมื่อทำบ่อยๆ** *ก็รู้แจ้งเห็นจริงของอริยสัจ*

- นักปราชญ์รักษาความบริสุทธิ์ยิ่งกว่าชีวิต คนพาลถือตัว ถือตน ถือดี ถือชั่ว ถือตัณหา ถือของที่ไม่จริง ถือความแปรปรวน ทิ้งโน้นวางนี้ เศร้าโศกอยู่เป็นนิจ ไฟไหม้หัวใจอยู่เป็นนิจ เอาไฟจุดตัวอยู่เป็นนิจ ร้อนอยู่เป็นนิจ แบกหามเบญจขันธ์อยู่เป็นนิจ

- **ตัณหา ธาตุขันธ์ กิเลส นานาประการ** *ละวางด้วยไตรลักษณ์* **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** *ละวางไว้ในโลก* **ถือเอา อนตฺตา**

- การม้างกายมีปีติประจำร่างกายเรื่อยๆ ถ้าร่างกายทุพพลภาพให้ล้มเหลวอ่อนเพลีย อาพาธประจำ กำลังแรงน้อย จะเดินไปสู่มรณะ ชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ดุจภูเขากลิ้งมา ๔ ทิศ บดสัตว์เป็นจุรณ (จุณ) ไป ไม่มีข้อยกเว้นเลย เร่งภาวนาตอนนี้ จิตไม่เพลิดเพลินในโลกธรรมทั้ง ๘ ให้ภาวนาสิ้นภพสิ้นชาติไปจากวัฏทุกข์

- **พิจารณากายให้มาก** *เป็นอุคคหนิมิต* **พิจารณาอุคคหนิมิตให้มาก** *เป็นปฏิภาคนิมิต* **พิจารณาปฏิภาคให้มาก** *จิตรวมเป็นอริยสัจ เห็นแจ้งพร้อมด้วย* **ญาณสัมปยุต** *เกิดขึ้นมา เรียกว่า* **วุฏฐานคามินีวิปัสสนา** ทำจนทีนี้ให้ชำนาญแล้วเห็นพร้อมกับการรวมใหญ่ มี ญาณสัมปยุต ทวนกระแส แก้อนุสัย สมมุติเป็นวิมุตติฯ

- การพิจารณากาย ต้องให้ก้าวเข้าไป ถอยออกมา เป็นอนุโลม ปฏิโลม จนให้ชำนาญ ต่อไปจิตเป็นเอง จิตย่อมจะรวมใหญ่ จึงเห็นความเป็นอันเดียวกันหมดทั้งโลก เป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลก โลกราบดุจหน้ากลองเพราะมีสภาพเป็นอันเดียว

- **อริยสัจ** *เป็นที่แก้สมมุติในจิต*

- **บริกรรมไตรลักษณ์** *ชนะกิเลสทั้งหลาย* **ลบล้างกิเลสให้สิ้นไปได้** ไตรลักษณ์เป็นเครื่องมือ เป็นมรรค ภาวนาไตรลักษณ์จี้ลง ณ ที่ไหน สิ่งนั้นแตกขวากๆ เป็นจุรณ (จุณ) ไป อำนาจไตรลักษณ์มีเดชานุภาพชำระกิเลสให้สิ้นไป

- การอยู่เสนาสนะป่านั้น เห็นไม้ภูเขา ป่าใหญ่ จิตใจตื่นเต้นด้วยสติทุกอิริยาบถ ทั้งวิเวกสงัดไตรทวาร ประกอบด้วยภัยอันตรายต่างๆ สะดวกแก่การภาวนา จิตใจถึงมรรคผลได้เร็ว ไม่มีนิวรณ์ต่างๆ รบกวน

- อย่าไปหวงธาตุ ยินดีในธาตุ ปล่อยธาตุไปตาม *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* พิจารณาความเป็นไปตามสภาพของเขานั้นแหละ สบาย เพราะไม่ถือมั่นในสังขาร พิจารณาตามสภาพที่เป็นจริงของสังขาร

- **เห็นความไม่เที่ยงนั้นแหละ** *จึงเห็นจิตเที่ยง* มันแฝงกันอยู่เช่นนั้น **เกิด** *กับ* **ดับ สิ่งที่ตาย** *และ* **ไม่ตาย** โลกีย์หมุนเวียนอยู่เช่นดุจกงจักร สูงๆ ต่ำๆ ขึ้นๆ ลงๆ ไม่เหมือนโลกุตระ ห้ามสังขารได้ ไม่เกิดอีก มันทุกข์

- **ความติเตียน** *และ* **สรรเสริญ** *มีอยู่ในโลก* **โลกุตระเที่ยงอยู่เช่นนั้น** *เป็นสภาพหนึ่งต่างหาก* **เป็นของอัศจรรย์** *เพราะรู้เท่าความเป็นจริง*

- เห็นร่างกายทรุดโทรมเรื่อยๆ เห็นความแปรปรวนเรื่อยๆ จึงได้ชื่อว่าเห็นธรรม จิตจะไม่มัวเมาต่อกิเลสทั้งปวง

- ทำความเพียรให้มาก ทั้งกลางวันกลางคืน ความเพียรพยายามไม่ท้อถอยด้วยประการใดๆ พระโยคาวจรเห็นสถานที่วิเวก บำเพ็ญสมณธรรม พระโยคาวจรชำระจิตให้บริสุทธิ์ทุกอิริยาบถ ธรรมะของพระองค์ไม่เนิ่นช้า

- ไตรลักษณ์ ตัดกระแสในภพทั้ง ๓ ไม่ให้ติดอยู่ เพราะเป็นตัววัฏสงสาร เวียนตายเวียนเกิดมิมีที่สิ้นสุด โลกุตระอยู่เหนือโลกีย์ เป็นโลกหนึ่งเกษม

- *ให้บริบูรณ์ใน* **ศีล** *รักษากาย วาจา* **สมาธิ** *ความเป็นหนึ่ง สงบสงัด* **เกิดปัญญา** รู้เท่าทางวิปัสสนาในอริยสัจของธาตุขันธ์ด้วยไตรลักษณ์ ตัดกระแสธรรม

โลกีย์ทั้งหลาย จิตจึงเข้าโลกุตระ ถึงอมตธรรม อกุปปธรรม วิโมกข์ วิมุตติธรรม ความเที่ยงของโลกีย์มีแปรปรวนอยู่เช่นนั้นไม่หยุดหย่อน ทั้งกลางวันและกลางคืน สว่างอยู่ไม่ปิดบัง พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายพึงเห็นอยู่เช่นนั้น ไม่อ้างกาลอ้างเวลา ธรรมเตือนอยู่เช่นนั้น ความประมาทไม่ดี ใครเห็นธรรมคนนั้นเห็นตถาคต

◈ โลกีย์แปรปรวน เกิดสงครามอยู่เช่นนั้นแต่ไหนแต่ไรมา ไม่สงบ กังวล วุ่นวาย ฆ่ากัน เบียดเบียนกันอยู่เช่นนั้น สัตว์ มดรบกัน นาครบกัน มนุษย์รบกัน พระอินทร์อสูรรบกัน (สรุป สัตว์รบกันอยู่อย่างนั้นไม่สงบ) สมณะไม่รบฆ่ากัน เพราะมีแต่พระอริยเจ้าประเภทเดียว และท่านเหล่านั้นไม่ถือราคะ โทสะ โมหะ ให้เดือนร้อน มีแต่เมตตากัน มีธรรมเป็นวิหารธรรม

◈ แม้สมบัติในโลกก็ดุจเดียวกัน มันอยู่ไตรลักษณ์ทั้งนั้น อย่าไปยินดีและยินร้าย ปรุงสังขารต่อไปให้เป็นทุกข์ โลกียสมบัติ เป็นวรรคเป็นตอน มีแล้วหายไป ที่เขาอยู่นานนั้น เขาทำบุญมาด้วยกันจนตลอด สู้ธรรมเป็นทานรักษาใจภาวนาไม่ได้

◈ *ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา* **โลกทั้ง ๓ ภพ** *มีทุกข์เป็นประจำ* **ไม่กล่าวว่ามีความสุขเลย** นอกจากโลกุตระ คือพระนิพพานเป็นสถานที่เกษม ปฏิบัติถูกทางมรรค ก็จะพ้นทุกข์ ถ้าปฏิบัติไม่ถูกแล้ว ก็หลั่งไหลน้ำตาทุกชาติไป กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ล้วนแต่รับทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งนั้น ไม่มีสุข ตามพระไตรปิฎกกล่าว **ต้องอิงศาสนา** *ปฏิบัติให้สิ้นทุกข์* **เป็นสภาพที่ถูกไตรลักษณ์ทั้งนั้น**

◈ ทุกข์เป็นหนามบั่งจิต ทุกข์อยู่ทุกเวลานาที ทุกข์ได้ผ่านมาแล้วอเนกชาติ อนาคตจะหามทุกข์ไปไม่มีสิ้นสุด ไม่ควรหมุนตัวให้ทุกข์ตลอดไป เมื่อเห็นเช่นนี้ ก็ควรเตรียมตัวหาหนทางมรรค ๘ ทางพระอริยเจ้า เดินเข้านิพพาน

◈ **ความรู้ทางปริยัติ***เพียงสัญญาเท่านั้น* **เป็นใบลานเปล่า** ภพทั้ง ๓ หมุนไปไม่มีเวลาจบ ตกอยู่ในภพใด ภพนั้นเป็นทุกข์ทั้งนั้น เพราะยังถือสังขารอยู่ พอใน

กามคุณ อิ่มในกามคุณแล้วหรือยัง ที่สุดกามคุณอยู่ที่ไหนหารู้เห็นไม่ ยังติดลาภ ยศ สรรเสริญ อยู่ร่ำไป ธรรมสว่างโร่ไม่มีอะไรปิดบัง เปิดเผยด้วยไตรลักษณ์เป็นนิจ น่ารู้น่าเห็นของจริง สังขารไม่เที่ยง เพราะฉะนั้น จะหาความสุขทางโลกีย์ไม่มีเลย บัดนี้ เราอดทนความทุกข์ ทนอยู่โลกีย์เท่านั้น ความสุขมีน้อย ความทุกข์มีมากมาย

- **พุทโธๆ ๑ อานาปาน** ๑ *เป็นคู่ๆ กันไป เกิดปาฏิหาริย์ต่างๆ* **พุทโธ** *ชอบไตรลักษณ์* **อานาปาน** *ชอบละเอียดสะดุ้ง* ทำให้เกิดความรู้ ๒ อย่างเทียบเคียงกันไปเลยทีเดียว การนอนอานาปานนั้นดีมาก

- ก่อนที่จะรู้ธรรม เกิดภาวนาดีเสียก่อน ต่อนั้นเกิดวิบัติสงสัยใหญ่ วิบัติเท่าใดรู้ธรรมเท่านั้น เพราะความรัก ความชัง มันตอบแทนกัน ให้ทั้งร้ายและทางดี แม้วันสุดท้ายที่พระองค์ตรัสรู้ ต้องเกิดมารใหญ่เสียในราตรีนั้นเป็นพยาน

- พญามารมี ๓ ชนิด มารบกวนอย่างหยาบๆ ๑ รบกวนอย่างกลาง ๑ รบกวนกิเลสอย่างละเอียด ๑ บางรายที่เป็นพระอรหันต์ก็รบกวน แต่ท่านรู้เท่าทัน

- ไตรลักษณ์ม้างไปได้ทั้งไตรภพ มีอำนาจเหนือโลกีย์ โลกุตระเป็นโลกหนึ่งต่างหาก

- พิจารณาตามเรื่องของสังขาร แต่อย่าทิ้งไตรลักษณ์ ลบล้างให้หายไป อย่าปรุงมันขึ้นมา เห็นความไม่เที่ยงแล้ว เห็นความเที่ยงของอริยสัจ

- **กายานุปัสสนา กรรมฐาน ๕** *เป็นมรรคที่จิตเดินถูกต้อง* **เร่งความเพียรเดินมรรค** *เป็นหนทางของพระอริยเจ้า*

- ร่างกาย อวัยวะ เป็นธรรมที่แปรผันอยู่ในไตรลักษณ์ เมื่อเห็นความไม่จริงแล้ว ย่อมเห็นความจริงของอริยสัจ จิตไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น แก้ไขเดินมรรคให้ถูกเป็นอันที่แล้วกัน เดินมรรคผิดแล้วยุ่งวุ่นวายใหญ่โต

- **สังขารทั้งหลาย** *เกิดมาแล้วหันไปหา* **ความตายอย่างเดียว** ไม่ว่าสัตว์มนุษย์

สัตว์เดรัจฉาน และต้นไม้ ภูเขา ก็ดุจเดียวกัน หันไปหาความตาย ด้วยธาตุขันธ์แปรปรวนดังนี้

- **ทำความเพียรเด็ดเดี่ยว** *ยิ่งเห็นอานิสงส์ใหญ่โต* **แล้วจะเกิดวิบัติ** *วิบัติแล้ว* **จะเกิดภาวนาดี** หมายความว่า ความดีความชั่วเป็นคู่กันไป เมื่อเห็นดีแล้วเห็นชั่ว เห็นชั่วแล้วเห็นดี **มืดกับสว่าง** *เป็นคู่กัน* **วิปัสสนูกับวิปัสสนา** *คู่กัน* **ทุกข์กับสุข** *เป็นคู่กัน*

- ใน ๓ ภพ เร่าร้อนอยู่ เพราะจะได้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ร่ำไป พระนิพพานเป็นยอดแห่งความสุข คงที่ ไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น

- ขอให้อุบาสก อุบาสิกา ฟังเทศน์กัณฑ์นี้ ราคาแพง เป็นความจริงล้วนๆ ไม่ใช่ของปลอม พูดเด็ดเดี่ยว ยืนยันอริยสัจให้เป็นของจริงเสมอไป กำจัดของปลอมออกจากดวงจิต ให้จิตบริสุทธิ์ จิตปกติ จิตบริสุทธิ์ ขาวสะอาด จิตนั้นควรแก่สวรรค์ นิพพาน

- ไตรภพ ๓ ล้วนเป็นกองทุกข์ทั้งนั้น ทุกข์อย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด เพราะยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ร่ำไป หาที่สุดมิได้ ดุจปลวกไต่ขอบด้งวนเวียนอยู่เช่นนั้น มีหน้าที่แต่งตัณหาอย่างเดียว เป็นทาสแห่งตัณหา มัวเมาอยู่ตัณหาอย่างเดียว **มรรค ๘** *แก้โลกธรรม ๘* **รู้เท่าถึงการณ์** *จิตไม่กำเริบตามตัณหา* ซึ่งเป็นของไม่เที่ยง

- **บุญนั้นเป็นแก้วสารพัดนึก** *ความทุกข์บางอย่าง* **ถ้าไม่มีบุญแล้วช่วยไม่ได้จริงๆ** ส่วนความทุกข์ธรรมดา ทุกข์หนาว ทุกข์ร้อน อย่างนี้คนจนๆ เขาก็ช่วยตัวได้เอง บุญ บุญนี้ไม่เป็นของซื้อขายกันได้ หรือขอกันได้ เป็นของประจำใจของบุคคล ไม่เหมือนทรัพย์สินภายนอก เช่น กรุงเทพฯ ขอทานทั้งผัวทั้งเมียทั้งลูก ขอจนเกือบเป็นเศรษฐี บุญนี้ไม่เป็นเช่นนั้น

- **บุญนั้นให้ผลเป็นคราวๆ** *ส่วนผู้ที่มีธรรมะนั้น* **ให้ผลกับดวงจิตเป็นนิจ** เหตุของบุญนั้นได้ทำเป็นคราวๆ แล้วก็หยุด หยุดแล้วทำอีก เพราะอย่างนั้น บุญให้ผลขึ้นๆ ลงๆ ไม่เหมือนธรรมะ ธรรมะนั้นตั้งอยู่ในดวงจิตเสมอๆ (เป็นพระอริยเจ้า)

- **อำนาจจิต กระแสจิต** *มันแรงทะลุโลกเลย* **ยิ่งกว่าฝรั่งทำวิทยุนั้นอีก**

- **ภาวนา** *ลมทำงาน จิตก็ทำงาน* **ให้รู้อยู่ในกองลม ทุกส่วนของร่างกายมี** *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ปรากฏเรื่อยๆ ได้ชื่อว่าได้ฟังธรรมเรื่อยๆ รู้เรื่อยๆ จิตทำความดิ้นรน จะต้องพ้นเรื่อยๆ

- **เจริญวิปัสสนา กายานุปัสสนา** *ตั้งแต่เท้าขึ้นถึงบนศีรษะ ตั้งแต่บนศีรษะถึงเท้า* เป็น *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ทำให้มากแล้ว ทำให้ชำนาญแล้ว ทำให้คล่องแคล่วแล้ว จะเกิด **นิพพิทาญาณ** คือความเบื่อหน่ายในอวัยวะทุกส่วน แล้วเจริญความเบื่อหน่ายให้มาก แล้วจะเกิด **วิราโค** แปลว่า สำรอกออก ไม่ยินดีในกามคุณ จิตจะถึงความเกษม ไม่มัวเมาในกามคุณ

- **การตบแต่งสังขาร** *เป็นทุกข์อย่างยิ่ง* สมหวังก็เป็นทุกข์ ไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ เพราะสังขารไม่เที่ยง **สิ่งใดไม่เที่ยง** *สิ่งนั้นเป็นทุกข์* **เป็นอนัตตา** สังขารใช้ชั่วคราวก็หายไป **สมบัติในโลก** *เอาไปอนาคตไม่ได้* **เอาไปได้แต่บุญและบาปเท่านั้น** สมบัติโลกอย่าไปถือว่าเป็นของดี ธรรมแสดงโร่ทั้งกลางวันและกลางคืน ทั้งภายในและภายนอก ธรรมไม่ปิดบังเหมือนกิเลส **อรหันต์** *แปลว่า* **ไม่เป็นของลี้ลับ** เปิดเผย ของลี้ลับในโลกไม่มี มนุษย์ไม่เห็น ก็เทวดาท่านเห็น ปิดความชั่วไม่ได้ ให้ผลตามลำดับ หนักหรือเบา บาป บุญ ดุจเดียวกัน

- ใช้ความเพียรเดินประกอบด้วยความรู้ความเห็นในทางธรรม อิงในอริยสัจ **เป็นตบะ**–*ความเพียรอย่างยิ่ง* ทั้งหมุนตัวเป็นเกลียว ไม่ส่งจิตสู่อารมณ์นอก วนเวียนมีศรัทธาในอริยสัจ ๔ ในตัว ฟอกจิตให้สิ้นทุกข์ให้สิ้นเชิง อย่าให้มีเชื้อกิเลสติดต่ออนาคตข้างหน้าปรุงแต่งกิเลสต่อไป

- อย่ายินดีในการอยู่ อย่ายินดีในการตาย ไม่เจ็บก็ดี เจ็บก็ดี เพราะทำให้เรารู้จักทุกข์ฯ

- **ทางฝ่ายโลก** *เขาถือความสุขทางกายเป็นใหญ่* **จิตใจจะทุกข์อย่างไรก็ช่างมัน ทางธรรม** *หมายความว่า* **ความสุขทางใจเป็นใหญ่** ถือว่าใจเป็นส่วนสำคัญ ร่างกายภายนอกถือว่าเป็นของต่ำ มีแต่นำความทุกข์เดือดร้อนมาให้

- **การภาวนา** *ไม่ต้องกลัวตาย* **เพราะปล่อยวางของร่างกาย** เมื่อตายแล้วปลูกตึกขึ้นใหม่ ดังนี้สำหรับผู้ที่มีบุญ ถ้าเป็นคนบาปก็ตกนรกแย่ละ

- เอาสมาธิหรือสติ ขยายลมออกไปทั่วกาย นั้นเป็นปัญญา

- **คนติดอวิชชา** ดุจเขาเลี้ยงสุกรด้วยแกลบ รำ ไว้ฆ่า เพื่อเป็นอาหาร

- **การมีปัญญาอบรมสมาธิ** นั้นหมายความว่า ไม่ให้ติดสมาธินั้นอย่างเดียว เพื่อมีปัญญาแก้สมาธิให้สิ้นกิเลสอาสวะเท่านั้น

- จิตวิปัสสนานั้นเพื่อให้รู้เท่าสังขาร ให้เกิดความเบื่อหน่าย ไม่ให้ติดในธาตุในขันธ์ทั้งหลาย บริสุทธิ์ด้วยไตรลักษณ์

- **แก้จิตต้องเห็นจิต** อริยสัจเป็นอาการผู้เห็นอสุภะของตนอยู่เสมอนั้นเอง ท่านรับรองในที่มีชีวิตอยู่นั้น ทำบุญที่ตายแล้วไม่รับรอง จะบอกการดำเนินของจิตโดยเฉพาะนั้นไม่ได้ เพราะจิตของคนต่างๆ กัน ให้พิจารณาค้นกายและจิตให้พอ เพื่อจิตจะได้ไม่พลิก นอกจากนั้นไปเป็นธรรมเทศนาของพระองค์ต่างหาก **ลักษณะปัญญา** *ให้รู้สิ่งที่ควรและไม่ควร* **ลักษณะสมาธิ** *เข้าพักของจิตชั่วคราว แล้วออกมาทำปัญญาอีก* **จนกว่าจะสิ้นกิเลส** ให้รู้ธาตุของเก่า อย่าหลงของเก่า ให้รู้จักสมมุติ ให้รู้จักอาการ ๓๒ ว่าเป็นของเก่า

- **การทำความเพียร** *จิตจะเปลี่ยนแปลงสภาพไปเรื่อยๆ* เปลี่ยนทั้งสมถวิธี วิปัสสนาวิธี กว่าจะถึงผลที่สุด จะเห็นความรู้ ความฉลาด ความละเอียด ขยายส่วนไปเรื่อยๆ ดังนี้ แต่ความเพียร อย่าให้ถอย และให้เดินมรรคให้ถูกต้อง ประกอบไตรลักษณ์ *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ไปเรื่อยๆ ก้าวหน้าเรื่อยๆ จนถึงผลที่สุด

- ความนับถือที่งมงาย ภูตผีปีศาจ ถือผี เจ้าที่ ถือเข้าทรง ถือเทพเจ้าต่างๆ ถือศาลพระภูมิ ถือต้นไม้ใหญ่ ถืออารามเก่าแก่ ถือสิ่งเหล่านี้ผิดคำสั่งสอนพระพุทธเจ้า อ่อนการศึกษา ขาดปัญญา ถือเหล่านี้ล้วนแต่เป็นของต่ำ ไม่เหมือนพระรัตนตรัย ฉะนั้น ในภาคอีสานต้องม้างปู่ตา[*] เสียก่อน จึงสร้างวัดป่าดังนี้

---

[*] ม้างปู่ตา = รื้อศาล (เจ้าที่เจ้าทาง)

- **มัชฌิมา** *คือความพอดีพองาม* มีความกว้างขวาง คือ กินอยู่หลับนอน ก็ให้เป็นปานกลาง ไปมา ก้าวหน้าถอยหลัง ก็ให้พอดีพองาม ข้อปฏิปทาข้อปฏิบัติทุกอย่างก็พอดีพองาม ความรู้เห็นก็เป็นมัชฌิมา การทำ การพูด การคิด ทุกกิริยาเคลื่อนไหวก็ให้เป็นมัชฌิมา **แม้ที่สุดความบริสุทธิ์ของจิตก็ให้เป็นมัชฌิมา** *คือรู้กลางๆ สัมปยุตด้วยญาณ* **แต่ไม่ใช่กลางคือมรรค** เรียกว่ากลางสมมุติกับวิมุตติ สมมุติก็รู้เท่า วิมุตติก็รู้ทัน ปล่อยวางทั้ง ๒ เงื่อนไว้ตามเป็นจริง (ยังเหยียบย่ำอัตตาลง ยกอนัตตาขึ้น ซึ่งเป็นการยกข้างนี้ออกข้างโน้น ไม่จัดรวมธรรมได้เลย เพราะส่วนที่ตนสำคัญว่าเป็นอนัตตา ยังถือไว้อยู่ ก็เรียกว่ารู้โลกแล้วกลับหลงธรรม) คนทั้งโลกข้ามน้ำด้วยเรือ ถึงฝั่งปลอดภัย ปล่อยเรือไว้ในแม่น้ำ เพราะเรือเป็นที่อาศัยชั่วคราวในเวลาเดินทาง มิได้แบกหามไปด้วย **อนัตตา** *เปรียบเหมือนลูกคลื่นแม่น้ำ* **อัตตา** *เหมือนเรือขี่ข้ามน้ำถึงฝั่งเป็นที่ปลอดภัย* **อัตตา** *เป็นเรืออาศัยชั่วคราว* **เป็นธรรมที่ควรปล่อยวางโดยแท้** *ไม่ควรถือมั่นเอาไว้โดยประการทั้งปวง* จิตทรงความเป็นยถาภูตญาณทัสนานุตริยะตลอดกาล คือความเป็นจริง จริงทั้งธรรมฝ่ายอนัตตา ทั้งฝ่ายอัตตา พุทธะ ธรรมะ ไม่มีช่องว่างซึ่งไม่พอลุ่มหลงสังขารแต่น้อย เรียกว่า **มัชฌิมาโดยธรรมชาติ** *เป็นกลางระหว่างธรรมทั้งหลายกับจิต ระหว่างจิตกับธรรมทั้งหลาย ระหว่างจิตกับจิต* อีกวาระหนึ่งเป็นสุดท้าย เปลี่ยนบาทบทพลิกสันเป็นคมจากมีดเล่มเดียว

- **การภาวนาลมหายใจเข้าออก** เพื่อเป็นการพยุงความรู้ให้เด่น จะได้ปรากฏลมชัดขึ้นกับใจ ชำนาญลมแล้วน้อมเข้าไปท่ามกลางอก โดยเฉพาะสำคัญอยู่ด้วยสติ มีสติกำกับใจ ให้มีกำหนดลมทุกขณะเข้าออกสั้นยาว จนลมละเอียดเข้าไปทุกที จนละเอียด กองลมกับจิตเป็นอันเดียวกัน ทีนี้ให้กำหนดลมอยู่โดยเฉพาะใจไม่ต้องกังวลบริกรรมใดๆ ทั้งนั้น เมื่อลมกับจิตละเอียดแล้ว จะเกิดความสว่างไสว เยือกเย็น เป็นความสงบสุขรู้อยู่ในเฉพาะใจ ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ใดๆ เพราะจิตวางภาระ มีความรู้อยู่เฉพาะใจดวงเดียว คือเป็นหนึ่ง (เอกัคคตารมณ์) นี่ ผลที่ได้จากอานาปานสติกรรมฐาน ส่วนการภาวนาส่วนอื่นๆ ก็ดุจเดียวกัน นี่เป็นความสุขที่สุขุมยิ่งกว่าที่เป็นมาแต่เก่าก่อน

- **อำนาจ** *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา ชำนิชำนาญแล้วไม่มีเวลาดับ* **สว่างเรื่อยๆ** เพราะกำจัดความมืดคืออวิชชา นี้เป็นสมบัติของพระอรหันต์ จิตคงที่ จิตไม่กลับกลอก เพราะท่านมีญาณและปัญญาผลิมาจากไตรลักษณ์

- **อวิชชา** *ความรู้โกหกอันเดียว* **เที่ยวรังแกอริยสัจความจริงของพระธรรม** *เมื่อรู้ธรรมแล้ว* **จิต กาย ปกติดี** ไม่กดขี่บังคับหรือส่งเสริมใดๆ จากใจที่เคยเป็นมา ทั้งนี้เนื่องจากเป็นธรรมมีความเสมอภาค และให้ความเสมอภาคในสิ่งทั้งปวง จึงหมดศัตรูต่อกันเพียงนี้ ถึงอรหันต์แล้วชนะอวิชชา ไม่มีตำหนิติชมให้เขาเป็นอะไรอีกแล้ว ชาวเมืองอยู่เป็นสุข เพราะอวิชชาเป็นมหาโจรเบียดเบียนชาวเมืองไปต่างๆ พระอรหันต์ท่านรักษาธาตุขันธ์ของท่านไป แต่ไม่ประคองราคะ โทสะ โมหะ ให้เดือดร้อน เป็นสุขอย่างยิ่ง

- ภาวนานั้น ถ้ามีแต่สมาธิอย่างเดียว ต้องมีนิมิตต่างๆ หลอกอยู่เรื่อยๆ เกิดจากอุปจารสมาธิ มีอุคคหนิมิต ทำให้เป็นบ้าไปได้ ทำให้จมอยู่ในสมาธิความสงบและสุขไปได้ ถ้าภาวนาเอาวิปัสสนาผสมสมาธิแล้ว ย่อมไม่เกิดนิมิต เพราะไตรลักษณ์ล้างอยู่เสมอ และไม่สำคัญตนและไม่เป็นบ้า เกิดนิมิตทั้งหลายก็รู้เท่าทัน ดังนี้เป็นต้น

- **ทรมานกายนั้น** *ทรมานด้วยปฏิภาคนิมิตและอุคคหนิมิต* ทำอุปจาระ อัปปนาสมาธิ ให้แจ่มแจ้งชำนิชำนาญ จึงจะถอนอุปาทานในรูปขันธ์เสียได้ (คือเบื่อหน่าย)

- ส่วน**ทรมานนามธรรม** *เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้น* **ให้ละด้วยไตรลักษณ์อย่างเดียว** *เพราะเป็นชั้นละเอียด*

- อวิชชาครองเป็นบัลลังก์มาอเนกชาติ อวิชชาดวงนี้จะเที่ยว เกิด แก่ เจ็บ ตาย หมุนเวียนไปได้ทุกกำเนิด สูง ต่ำ ดี ชั่ว ในภพทั้ง ๓ แม้จะแบ่งภพของสัตว์ไว้ต่างๆ กัน ในภพนั้นๆ ไว้มากเท่าไร ใจอวิชชาดวงนี้สามารถเกิดได้ทุกภพทุกชาติ ที่ใจดวงนี้มีการเกี่ยวข้อง ถือเรื่องผิดของตนเป็นลำดับ อวิชชาดวงเดียวนี้ก่อเหตุร้ายป้ายสีไปทั่วโลกธาตุ ให้แปรสภาพคือธาตุล้วนของเดิม คืออริยสัจไปต่างๆ ตามแต่อวิชชาจะตบแต่ง พระอรหันต์ชนะด้วยปัญญาเห็นชอบ เห็นตรงตามอริยสัจ

- **อวิชชากับจิตกลมเกลียวกัน** ทำบาปกรรมต่างๆ ในภพน้อยใหญ่ เที่ยวเร่ร่อนในไตรภพไม่รู้จักจบ

- นักปฏิบัติอย่าหลงกิเลสอย่างละเอียด ให้ใช้ปัญญาอริยสัจให้มากๆ ประกอบความเท็จจริง อริยสัจ ไตรลักษณ์ เป็นขอบเขต ล้างกิเลสทั้งหลายให้พินาศไป เมื่อเห็นความไม่เที่ยงแล้ว จะเห็นความเที่ยงของจิตกลั่นมาจากความไม่เที่ยง *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* **นักปฏิบัติต้องทำใจให้เข้มแข็งต่อการทรมานจิตของตน** *ไม่ให้กระทบกระเทือน* **อัตตกิลมถานุโยค กามสุขัลลิกานุโยค** *ให้ไปโดยสายกลาง*

- ให้ใช้ปัญญาเร่งความเพียรไม่หยุดยั้ง ขอให้ประกอบด้วยไตรลักษณ์ **กิเลสมันจะเกิดขึ้น ณ ที่ไหน** *กิเลสก็อยู่ ณ ที่ใจ ปัญญาก็อยู่ ณ ที่ใจ* **ไตรลักษณ์เป็นธรรมอุกฤษฎ์ ชำระกิเลสออกจากจิต** ได้เดินมรรคพอแล้ว มันแก้เอง

- คนในโลกต้องมีขี้มีเยี่ยวด้วยกัน แห่งความสกปรก ไม่แปลกต่างกันอะไร ใครอยู่ในโลกต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน กายนี้ทุกข์มาก ได้สมหวังก็เป็นทุกข์ ไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ ทุกข์การเปลี่ยนแปลงของธาตุขันธ์ ทุกข์หนาว ทุกข์ร้อน ทุกข์เย็น ทุกข์พยาธิ ทุกข์กลัวภัยภายนอก มีคนอื่นเขาฆ่าตีทำร้ายต่างๆ ชีวิตนี้อยู่ด้วยความฝืดเคืองยิ่งนัก หาความสุขแทบไม่ได้เลย นี้พระอริยเจ้าท่านถือนักเบื่อหน่ายนัก ยิ่งทำความเพียรให้ถึงนิพพาน

- การชนะกิเลสด้วยมรรคภาวนาแล้ว โดยไม่ต้องแต่งทนายขึ้นฟ้องในศาลสูงกับดวงใจ กับความสงสัยในศาลใดๆ จะเป็นการเลิกแล้วด้วยตัดสิน ด้วยน้ำใจของตนเอง ตรงกับคำที่ว่า **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิติ** (อเสขบุคคล)

- **อริยสัจ** *เป็นของจริง* **พระอริยเจ้า** *เป็นของคงที่* **ศาสนธรรม** *จึงเป็นของประเสริฐ* ไม่เอนเอียงไปตามสิ่งแวดล้อมของโลกที่แสดงขึ้นมาเคลือบแฝงหรือหลอกลวงทุกวิถีทาง **บุคคลที่ค้นพบธรรมของพระพุทธเจ้าได้** *ต้องเป็นผู้หนักด้วยเหตุผลคือ* **อริยสัจ** *เชื่อกรรม* **เชื่อผลของกรรม** *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค* **มีจริง** *ล้วนแต่อยู่ที่กายและที่ใจของเรานี่เอง* แม้พุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ท่านตรัสรู้ไปแล้ว

ท่านก็ไม่ขึ้นเหนืออริยสัจ ๔ ไป ด้วยอริยสัจมีอยู่ในตัวของเราอย่างสมบูรณ์ ไม่เป็นที่สัญจรมาจากที่ไหน มีเฉพาะตัวเราทั้งสิ้น เมื่อรู้จริงเห็นจริงลงไปตามอริยสัจแล้ว ก็ถึงอมตะ ถ้าเห็นว่าไม่จริง ฝืนธรรมดาลงไปแล้วก่อภพก่อชาติวนเวียนอยู่ในวัฏสงสาร เชื่อทุกข์ สมุทัย ว่าเป็นของเรา คล้ายสุนัขที่มัดเวียนวนอยู่ในเสา ฉะนั้น

- **มาร** *แปลว่า เครื่องตาย* มี ๕ มีมารยามากที่สุด หาประมาณมิได้ อาจทำบุคคลให้เป็นบ้าเสียจริตได้ ทำให้ตายได้ ทำให้เป็นอุจเฉททิฐิ สัสสตทิฐิ และเป็นมิจฉาทิฐิได้ เพราะอย่างนั้นทำให้พระพุทธองค์ พระสาวก พระปัจเจก เกิดขึ้นในโลกนี้ยากนัก

- **ทุกจริตทำสมาธิ** *ก็หมายความให้จิตสงบเท่านั้น* **ความชำนาญในสมาธิ** *เพื่อให้ความสงบได้ด้วยความต้องการทุกเวลา* **ความชำนาญในปัญญา** *แยกส่วนของอวัยวะร่างกายได้ทุกเวลาที่ต้องการ จนเห็นคนอื่น สัตว์ ดุจตายเช่นนั้นด้วยไตรลักษณ์* **อย่าหมายตำรามาเป็นความรู้ของตน** *จะไม่เป็นประโยชน์ในตน* **ให้เห็นธรรมด้วยตนเอง** *นั้นจะพ้นทุกข์ไปได้*

- การภาวนาหาทางแก้ไขด้วยอุบายต่างๆ เท่าที่จะเป็นได้ในหลักธรรม เป็นรั้วกั้น (อริยสัจ ไตรลักษณ์)

- **สังขารธรรมมากไปด้วยโทษ** *มูลไปด้วยทุกข์* **ประกอบไปด้วยกิเลสทั้งปวง** ชราทุกข์ติดตาม สังขารมากไปด้วยพยาธิ มรณทุกข์มากไปด้วยโศกเศร้า เดือดร้อนกระสับกระส่าย สะอื้นอาลัย ร่างกายดุจหัวฝีแตกออกเรื่อยๆ เน่าเปื่อยๆ สังขารร่างกายจัญไรร้ายกาจ ฉิบหายไปเป็นอันมาก เป็นบ่อเกิดแห่งภัยทั้งมวล ชาติ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แวดล้อมอยู่ในบุรุษและสตรีทั้งหลายที่เกิดเป็นชาติมนุษย์

- **ไตรลักษณญาณ** *เห็นสภาพธรรมทั้งหลายเป็น* **ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา** ให้เป็นไปทุกอิริยาบถ เมื่อปัญญาได้เคลื่อนย้ายจากสมาธิแล้ว นับวันเร่งเครื่อง คือ อุบายต่างๆ ไหวตัวอยู่ตลอดเวลากับอารมณ์ที่มากระทบ ไม่มีระยะ ตอนนี้จะได้เห็นกิเลส

พุ่งตัวเต็มที่ ซึ่งแต่ก่อนมาไม่เคยปรากฏ ประหนึ่งเสนามารออกหน้าสวดเรื่อยๆ มีอาพาธต่างๆ เป็นสมรภูมิแห่งสงคราม เราจะเห็นกำลังปัญญา เห็นสติ

- **ละกิเลสวางไว้ ณ ที่ไหน** *วางไว้ ณ โลกีย์โลกนี้แหละ* **เพราะมันเกิดต้องวางไว้ ณ ที่นั้น**

- **โลกุตระ** *ไม่มีการเกิดดับ สว่างอยู่เช่นนั้น* **โลกีย์** *มืดอยู่เช่นนั้น* **ไม่เห็นอรรถธรรม** มืดกับแจ้งเป็นคู่กัน ความรู้กับความไม่รู้ กุศลกับอกุศล ตายกับไม่ตาย คู่กันอยู่ในโลกนี้ทั้งนั้น

- **วิปัสสนู สัญญาวิปลาส** *เกิดนิมิตมาจากสมาธิ อาการของจิตทั้งนั้น* **อย่าไปทิ้งไตรลักษณ์** *นิมิตทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์* **เป็นอนัตตา** มันก็หายไปเอง อย่าไปถือนิมิตนั้นว่าเป็นของดี มันเกิดแล้วดับไป ไม่จริงเหมือนอริยสัจ องค์ไหนเป็นบ้าแล้วแก้ได้ องค์นั้นฉลาดมาก กล้าหาญมาก มีปาฏิหาริย์หลายอย่าง แปลกกว่าผู้ที่ไม่เคยเป็นบ้า

- ภาวนาเกิดนิมิตขึ้นมา รู้แล้วให้มันผ่านไป ผ่านไป เอาไตรลักษณ์บังคับอยู่เสมอ นั้นลัทธิบ้าไม่เกิด เชื่อไตรลักษณ์ลบล้างอยู่เสมอ แต่คนนั้นไม่กล้าหาญในธรรมทั้งหลาย ไม่เห็นอัศจรรย์ในธรรมทั้งหลาย เพราะไม่ได้ผ่านความผิดมาก่อน

- **แก้รูปธรรม นามธรรม** *ต้องเจริญทางวิปัสสนา* ไถ่ถอนกิเลสทั้งปวงออกจากจิต แลเห็นของจริง ถึงโลกุตระเหนือของโลกีย์ เพราะได้ฝึกปรือการภาวนา ให้สิ้นเชิงของกิเลสทั้งปวง ให้สิ้นไปเป็นอมตะ เจริญไตรลักษณ์ไม่ติดต่อกับกิเลสทั้งปวง ชักสะพานไม่ให้มารไต่เข้าไป พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ ชนะมารได้ดี อกุปปธรรม จิตไม่กำเริบ จิตปกติ จิตบริสุทธิ์ จิตคงที่ จิตเกษม จิตอริยสัจ ไม่ใช่จิตกิเลสลามก จิตสกปรก จิตชมสุภะความสวยงาม ชมสังขารที่ไม่เที่ยง จิตทุกข์ โทมนัส อุบาทว์ โศกรำพันไปต่างๆ จิตอกุศล จิตนรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน จิตประกอบด้วยความทุกข์ **ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขา** *ปัญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง* **ชาติทุกข์ ชรา มรณะ พยาธิ รวม ๔ อย่าง** *สังขารทั้งหลายเว้นจาก ๔ อย่างนี้ไปไม่ได้*

- *ทีแรกมีเมตตาเต็มที่* **หากทรมานไม่ได้** *ก็มาเจริญกรุณา* **กรุณาไม่ได้** *ต้องเจริญมุทิตา* **มุทิตาไม่ได้** *ควรเจริญอุเบกขา*

- สิ่งทั้งหลายเกิดมาในโลกและความแปรปรวนนั้นสู้ความจริงไม่ได้ ความจริงในศาสนามีเหตุมีผลจะพึงได้รับครบ เสวยทุกข์และสุขในปัจจุบัน ทั้งหยาบ ละเอียด ซอกแซกไปได้อย่างไม่มีประมาณ

- **ละกิเลส** – *สติมีทางเดียว*

- **วิปัสสนาชนะกิเลสด้วยความเป็นเอง** *อัพยากฤต* พระโยคาวจรเจ้าเมื่อจิตเดินวิปัสสนานั้น ละเจตนา จิตไปเองละเอง กิริยาของจิตทำธาตุขันธ์ให้หันซ้ายหันขวา บางครั้งยกเท้าขึ้นบนอากาศบ้าง นี้แหละเป็นวิธีของวิปัสสนาจะละกิเลส กิเลสร้อยแปด ต้องม้างกายให้เห็นความจริงต่างๆ ให้รู้เท่าทันแห่งกิเลสทั้งหลาย แปลว่าเห็นกิเลสโดยรวมจึงจะละกิเลสนั้นได้โดยสิ้นเชิง เรื่องนี้เป็นมานาน มารู้เท่า ณ ที่นี้แหละ ความสะอื้นใหญ่ ร่างกายหวั่นไหวใหญ่ ละกิเลส เห็นวิปัสสนาโดยละเอียด ร่างกายไม่เจ็บปวดเพราะความชำนาญละกิเลสเอง ไหลไปด้วยธรรมะ จึงไม่แพ้ร่างกาย ยิ่งทำยิ่งเห็นมรรคผล เบากายเบาใจ และมีโวหารอันเฉียบขาด เป็นอัศจรรย์

- **ติดธาตุต้องแก้ธาตุ** *เป็นธรรมที่ไม่ตาย* หนามปักเอาหนามบ่ง ไฟไหม้ที่ไหนต้องดับที่นั่น คันที่ไหน เกา ณ ที่นั้น

- ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ๔ อย่างนี้แคบเกินไป ไตรลักษณ์ *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* กว้างขวางรอบจักรวาล เจริญ *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ลบล้างมานะได้ทุกอย่าง ได้ทั้งนอกและทั้งใน ทั้งไตรภพ ภพน้อยภพใหญ่ในสงสาร

- **จิตพ้นนั้น** *ไม่มีไตรลักษณ์เข้าไปเกี่ยวข้องของจิต*

- ทำให้ธาตุปกตินั้น นอนหลับ กินข้าวมีรส อย่าคิดมาก

- อยาก เมื่อจิตปรุงแต่ง เพราะเป็นบ้า ก็รู้แล้วว่าปรุงแต่งเป็นตัวสังขาร แต่มันนอนไม่หลับนี้ เป็นบ้าในสังขาร บังคับนอนไม่หลับ มันเป็นบ้า แต่งสังขาร ก็รู้แล้วปรุงแต่งเป็นตัวสังขาร มันเป็นไตรลักษณ์

- แท้ที่จริง จิตวิบัติเสียก่อนจึงเกิดความรู้ธรรมต่างๆ อย่างนี้เคยมีเสมอไป เหมือนพระองค์ มารดลเสียก่อนจึงตรัสรู้พระธรรม

- เมื่อภาวนาอารมณ์อันใดก็ดี เมื่อจิตละเอียดดีแล้ว จึงปรากฏจิตสว่างไสว เยือกเย็น มีความสงบสุขจำเพาะใจ ไม่เกี่ยวกับอารมณ์อันใด จะเกิดปีติ สุข เอกัคคตา ในที่วิเวกทางด้านจิตใจ

- **เมื่อพิจารณาถูกอริยสัจแล้ว** *จิตหด ไม่มีการส่งจิต* **ถ้าไม่ถูกแล้ว** *มีอาการส่งจิตข้างนอกจิต นั้นมีเรื่อยๆ* เป็นที่อุ่นใจในตอนนี้ เพราะความเพียรไม่ถอย แลเห็นโทษและเห็นคุณของสังขารที่ประพฤติพรหมจรรย์มาช้านาน เกิดในวิถีจิตบ่อยๆ (เมื่อให้จิตเข้าสู่อารมณ์แห่งความตายนี้สำคัญมาก) ธาตุขันธ์จะเปลี่ยนภพ เพื่อไม่ให้จิตสะดุ้งกลัวแห่งความตายในระยะนั้น เป็นมหันตทุกข์ใหญ่ เพื่อเห็นความบริสุทธิ์ของจิต ไม่ให้สังโยชน์ติดจิตไปเกิดภพใหม่ **เวลาจิตเข้าสู่ภวังค์แห่งการตายนั้นละเอียดนัก** *จึงแลเห็นได้ว่า* **ผู้ไม่มีความประมาท มีราตรีอันเดียว** *ดีกว่า* **ผู้ที่ประมาทแล้วมีอายุตั้ง ๑๐๐ ปี** ให้เห็นเฉพาะในดวงจิตเป็น **ปจฺจตฺตํ** จึงจะเกิดสังเวช ภพทั้ง ๓ เป็นกองไฟเผาลนสัตว์อยู่เป็นนิจ อยู่ในโลกก็ไม่มีประโยชน์ ตายหรือก็ไม่มีประโยชน์ เพราะชาติ ชรา มรณะ ให้สัตว์สะดุ้งอยู่เรื่อยๆ เพราะอยู่ในสังขาร สังขารมาแปรปรวน

- การภาวนาให้ชำนิชำนาญ ชีวิตของเราเผชิญกับความตายจะมาถึงเข้านี้ ผจญภัยร้ายกาจ นี้ต่อชีวิตของเราเพื่อเข้าอารมณ์การตายได้ง่าย

- พิจารณาการตายไปสู่ภพใหม่จะเป็นกิริยาอย่างไร ในขณะที่ธาตุขันธ์จะตีลังกานั้นแหละ ใจหายขวัญเสีย **เอาสติได้เป็นการดี** ถ้าเอาไม่ได้ ก็เสียท่าใหญ่โต ความรู้แจ้งแทงตลอดของอวัยวะเป็นสมบัติอย่างยิ่ง แลเห็นอริยสัจด้วยความจริง

- ปฏิบัติเข้ามากๆ อะไรก็พิจารณาหมด เรื่องโลกธาตุกว้างแคบมากน้อยเท่าไร รู้แล้วปล่อยวางไว้โดยลำดับ ด้วยการเข้าใจแล้ว

- ให้เห็นธรรมแสดงโร่ ทั้งกลางวันและกลางคืนไม่ขาดระยะ รับความแปรปรวนอยู่เช่นนั้น เป็นเทวทูตบอกเห็นเหตุอยู่เช่นนั้น ไม่ควรมัวเมา เมื่อเห็นอยู่แล้ว

จิตก็เที่ยง ไม่กำเริบตามกิริยาของกิเลส จิตอยากเข้าอมตธรรม วางโลกโลกีย์ด้วยกำลังไตรลักษณ์

- **โรคทั้งหลาย***เกิดในกาย* **กิเลสทั้งหลาย***เกิดในจิต* **คือให้พิจารณาธาตุ** *ให้รู้แจ้งธาตุ* **อย่าหลงธาตุ** *จิตหลุดพ้นจากธาตุคืออวิชชาตัณหา*

- ขอเตือนคณะอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายทราบไว้ว่า ชีวิตเป็นอยู่ของพวกเรา ไม่มีเครื่องหมายบอก อายุจะมีน้อยหรือมาก ว่าจะต้องตาย วันไหน เดือนไหน ปีไหน และว่าจะตายด้วยโรคอันใด แม้ชีวิตของพวกเราแต่ละคนๆ ตั้งอยู่ด้วยความฝืดเคือง ในขณะที่มีชีวิตอยู่นี้ ล้วนแต่พากันหลบหลีกอันตรายร้อยแปดประการออกจากมัจจุราชคือความตาย จนมาถึงทุกวันนี้ นี่ก็เป็นโอกาสอันดีแล้ว พวกเราจะได้พากันบำเพ็ญกุศลให้ยิ่งไปตามฐานะที่จะกระทำได้ ให้สมกับว่าพวกเราที่มีชีวิตมีค่าอันสูง สมกับพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกว่า **อคฺคํ จานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา** *มนุษย์อยู่ในฐานะอันดีเลิศ ทำความบริสุทธิ์ให้สิ้นทุกข์ได้* เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สัตว์ไหนในไตรภพจะเลิศยิ่งกว่ามนุษย์ไปไม่มี แม้ท้าวมหาพรหม พญายม ยักษ์ จะเลิศไปกว่ามนุษย์ไม่มี ดังนี้ พระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอสีติมหาสาวกเจ้าทั้งหลาย ท่านทั้งหลายนั้นล้วนแต่เป็นมนุษย์ทั้งนั้น จึงชื่อว่ามนุษย์อันเลิศ เหมือนพระพุทธองค์ตรัสไว้ดีแล้ว พวกเราท่านทั้งหลายควรพิจารณา ควรสนใจรู้ ควรสนใจปฏิบัติในศาสนา ให้สิ้นทุกข์ ชาติทุกข์ พยาธิทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ดุจพระขีณาสวเจ้าทั้งหลายนั้น

- เมื่อภาวนาจิตเป็นแล้ว สิ่งที่ไม่รู้นั้นใจค่อยผ่องใสขึ้นมา ความรู้ก็เกิดขึ้น ความฉลาดก็มีมาพร้อมกัน ใจก็เบิกบาน ยิ้มแย้มแจ่มใส มองดูจิตก็มีคุณค่าโดยลำดับ จนกลายเป็นอัศจรรย์ขึ้นในจิตใจของตน

- จิตประกอบไตรลักษณ์กำกับภาวนา ความรู้ปรุโปร่ง สว่าง รู้แจ้งแทงตลอดสังขารชักสะพาน ธรรมเกิดในจิตถาวรมั่นคง ไม่แปรปรวน เพราะรู้จริง เห็นจริง จิตชื่นชมอยู่ด้วยธรรม บำรุงความเพียรให้เด่น ถ้าเป็นอยู่เช่นนี้ วันเวลามีราคาสูงมาก

- เห็นความเสื่อมของร่างกายอย่างเดียว ไม่เห็นความเจริญเลย ความเกิดมีแล้ว มีความเสื่อมไปจนตายของร่างกายดังนี้ ธรรมสว่างโร่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีปิดบังด้วยประการใดๆ

- **โลกุตระมันเหนือโลกสงสาร** *มีครบหมดทุกอย่าง* **ไม่บกพร่องเหมือนโลกโลกีย์เลย** โลกุตระมีสมบัติมาก เหนือโลกีย์ทุกอย่าง ไม่บกพร่องได้เลย โลกีย์นิยมต่ำกว่าโลกุตระเป็นไหนๆ

- การได้ยินได้ฟังธรรมเทศนาเป็นของยาก ทำจิตให้เด่น ทำความเพียร ไม่เกียจคร้านต่อทำความเพียร ปรุงจิตให้ตื่นเต้นอยู่เสมอไป ความเพียรติดต่อกัน ไม่ขาดระยะ เป็นวรรคเป็นตอน ไม่เสียกำลัง

- **เรื่องกิเลส** *เราไม่ติดต่อเราก็สบายใจ* **เราไม่ปรุงอีก** *เห็นว่ากิเลสเป็นอสรพิษใหญ่โต* เราไม่ควรเข้าไปใกล้ มนุษย์ติดทุกข์ทั้งหญิงชาย ไปนิพพานไม่ได้ ชมชอบมูตรของเน่าของอวัยวะร่างกาย เป็นรสชาติของกาม บรรพชิตไม่ควรเข้าไปเสพ เป็นของชาวบ้าน มนุษย์ไม่มีความสุขเลย มีแต่ทุกข์ร่ำไป ปัญจขันธ์เป็นทุกข์อย่างยิ่ง

- เดิมร่างกายเราดุจภูเขาแท่งทึบทั้งลูก ถ้ามีไตรลักษณ์ภาวนาเรื่อยๆ ความสว่างไสวแทงทะลุปรุโปร่งไปหมด ร่างกายเหมือนไม่มี มีก็เป็นเงาๆ เท่านั้น เพราะอำนาจแห่งความรู้ความสว่างปรากฏอย่างเด่นชัดภายในใจเป็นประจำอยู่ ร่างอันนี้มองอะไรก็สว่างไปหมด จึงมีอัศจรรย์ นั่งอยู่ที่ไหน นอน ยืน เดิน อยู่ที่ไหน มองสว่างไปหมด จิตดวงเดียวนี้แหละ อัศจรรย์ เด่นอยู่ในร่างนี้

- ปฏิบัติธรรมให้ถูกกับมรรคแล้ว เกิดอัศจรรย์ปรากฏของจิตร้อยแปด โดยไม่เคยรู้เคยเห็นมาแต่เก่าก่อน

- ผู้ที่จะเห็นมรรคผลนิพพานจริงๆ ต้องเพียรตบะ ความเพียรอย่างยิ่ง ทรมานตัว นอนใจไม่ได้ เกียจคร้านไม่ได้ เพราะมรรคผลนิพพานมีจริงๆ ประมาทนั้นไม่ได้ ต้องเดินสายมรรค ๘ ประการ เป็นหนทางของพระอริยเจ้า และพระพุทธเจ้า พระปัจเจก พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย

- ภาวนาถึงหลักอริยสัจ นิมิตแสดงออกมาให้ปรากฏ รูปร่างเหมือนมนุษย์ที่บริสุทธิ์ ต่อนั้น **น้อมนิมิตให้เป็นไตรลักษณ์** เพราะนิมิตนั้นจะแปรปรวนเป็นอาการต่างๆ **จะติดดี** *แก้ความดีให้เป็นอริยสัจ* **กลั่นกรองให้เป็น** *ชาตินิพพาน* **ข้อนี้สำคัญนัก**

- ต้องเดินมรรคให้ถูก ต้องขยันหมั่นเพียร อดทน จึงจะสำเร็จ ประกอบด้วยวาสนาบารมีอุดหนุน จึงสำเร็จขั้นพระนิพพาน ประกอบด้วยสร้างบารมีเป็นการใหญ่

- **เมื่อภาวนาพิจารณาแยบคายแล้ว** *สังขารโลก* **ปลงให้เขาเสีย** แล้วแต่เขาจะแก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องของเขา รีบเดินมรรคให้พ้นไปจากสังขารโลก เพราะสังขารโลกเป็นภัยใหญ่โต จะอยู่ไปก็เป็นเรื่องของเขา จะตายก็เป็นเรื่องของเขา แต่ภาวนาความรู้ความเห็นในอมตธรรมนั้นให้มาก นั้นเองเป็นวิหารธรรม ที่พึ่งของจิต เมื่อตายแล้วนั้นเองจะไปเกิดในที่ดี แปลว่าไม่อุทธรณ์ร้อนใจในความแก่ เจ็บ ตาย นั้นเป็นเรื่องของสังขาร

- **เมื่อรู้เท่าแล้ววางเฉย** *เป็นความสุขอย่างยิ่ง* **ถ้ามีความรักความชังอยู่นั้นเอง** *เป็นทุกข์อย่างยิ่ง* เพราะยินดียินร้ายในเรื่องนั้น แปลว่า เจ็บแสบร้อนไปด้วยเขา จึงเป็นทุกข์

- **กุศลธรรมทั้งปวง** *ตั้งอยู่ในศีลแล้ว* **ไม่มีการเสื่อม** *กุศลธรรมทั้งหลายมี* **สมาธิ** *เป็นหัวหน้า* **สติ** *เป็นลักษณะเลือกเฟ้นธรรมทั้งหลาย* **ศรัทธา** *หยั่งลงสู่ไตรลักษณ์* **แล้วไม่มีเสื่อม ปัญญา** *พิจารณาตามไตรลักษณ์* **ตัดกระแสของกิเลสอาสวะทั้งหลายให้สิ้นไปได้**

- จิตบริสุทธิ์ด้วยศีล ด้วยสมาธิความเป็นหนึ่ง มีปัญญาเกิดขึ้นพร้อม ต่อนั้นจะเกิดมโนภาพ จิตจะมีอำนาจให้พลิกแพลงไปต่างๆ เกิดความฉลาดรอบรู้อริยสัจธรรม คำว่า มโนภาพ จิตมีฤทธิ์ ต่อนั้นค้นคว้าธรรมะมีหลักฐาน แต่เดินมรรคให้ถูก ปัญญาเห็นชอบ เป็นต้นนั้น เห็นร่างกายแปรปรวนไปต่างๆ ไม่ยึดมั่นถือมั่นในกิเลสทั้งหลาย เพราะผ่านความเบื่อหน่ายมาแล้ว ขึ้นวิปัสสนา อัพยากฤตรวมดีแล้ว ถึงวิโมกข์วิมุตติ ความหลุดพ้นกิเลส จิตเสวยสุขเรื่อยๆ ไปจนกว่าเข้านิพพาน

- สมบัติของบรมโพธิสัตว์ กับพระโสดาบันนั้น ดุจเดียวกัน ที่เกิดเทวโลกนั้น ยิ่งกว่าเทพยดาทั้งหลาย ท่านมาอย่างเต็มไม้เต็มมือ อย่างใจป้ำ อย่างเด็ดเดี่ยว อย่างเข้มแข็ง ไม่ต้องระวังหน้าระวังหลัง ไม่กลัวความทุกข์ความจนดุจคนสามัญ เพราะฉะนั้น สมบัติของท่านจึงหรูหราอย่างมหึมา ดังนี้

- **รู้โลกีย์** *รู้ตามอาการของขันธ์* **ใจรู้ญาณทัสนวิวัฏฏะ**

- *ให้รู้แจ้งแทงตลอดสังขารทั้งปวง* **จึงจะไปนิพพานได้**

- วิเวกธรรม สันติธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพานธรรม ดังนี้

- **พระนิพพานที่อยู่เหนือตาย** *ต้องทำความเพียร* กัดเหล็กกัดขางเข้าไป จิตจึงถึงอมตธรรม ก้าวหน้า อดทน เอาเป็นเอาตาย จึงจะได้พระนิพพาน เป็นพระบรมสุขอันเกษม

- **ปฏิภาคเป็นต้นของวิปัสสนา** *ไม่หลงอารมณ์เหมือนนิมิตภาวนา* มรรคทำให้แจ้งให้สว่าง นิโรธทำให้สว่าง ธรรมทานจัดเป็นเลิศ ประเสริฐก็เพราะชนะอามิสทั้งปวง เหตุนั้น พระพุทธองค์ตรัสว่า **ธรรมทาน** *ย่อมชนะอามิสทั้งปวง* **รสแห่งธรรม** *ย่อมชนะรสทั้งปวง* **ความยินดีในธรรม** *ย่อมชนะความยินดีทั้งปวง* **ความสิ้นไปแห่งตัณหา** *ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง*

- **ม้างกายให้ฉลาดทางกาย***ด้วยไตรลักษณ์* **ม้างอนุสัยให้ฉลาด***ทางจิต และเจตสิก* รวมทั้ง ๒ ประเภท แล้วเกิดในไตรภพว่าเป็น *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* โดยธรรม ๒ ประเภท ชำระกิเลสออกจากดวงจิตจนเห็น ไม่ถือไปเกิดอีกในภพหน้า ม้วนกลมในปัจจุบัน พระอรหันต์ไม่ก่อกิเลสในปัจจุบัน ละกิเลสทั้งอดีต อนาคต ไม่ทำกิเลสเกิดขึ้นในปัจจุบัน เสวยความสุขในปัจจุบัน กว่าจะเข้าพระนิพพานในครั้งสุดท้าย รอรถรอเรือจะขึ้นไปพระนิพพาน สิ้นภพสิ้นชาติ ทำความรู้แจ้งแทงตลอดเญยยธรรม

อาจาริยธรรม

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

ระหว่างที่ค้นในสมุดบันทึกของหลวงปู่ ได้พบข้อความที่เป็นธรรมโอวาทของครูบาอาจารย์อย่างมากมายที่หลวงปู่จดไว้ บันทึกไว้ ด้วยความเคารพ ซาบซึ้งใจ เพื่อกันลืม เพื่อใคร่ครวญแล้วนำไปปฏิบัติต่อ

โอวาทเหล่านี้ พระน้อย เณรเล็ก หรือแม้แต่พระเถรานุเถระ ควรต้องจดจำ เป็นปฏิปทาที่ควรนับถือ เป็นเนติ เป็นแบบอย่างต่อไป

จึงได้นำมารวบรวมไว้ในภาคนี้ ให้ชื่อว่า **“อาจาริยธรรม”**

ท่านพระอาจารย์บุญ ปัญญาวุโธ

- **ผู้บำเพ็ญธุดงค์** *ควรเป็นผู้อยู่ดีกินดี* (อยู่ง่ายกินง่าย) ไปดีมาดี ไม่มีภัยไม่มีเวร มีสัมมาคารวะเป็นอันที่งาม เว้นจากยกตนข่มท่าน ประพฤติไม่นอกธรรม ไม่นอกวินัย ไม่ละเมิดตนต่อกฎหมาย เพื่อจะให้เป็นตัวอย่างอันดี นักปฏิบัติมีจำนวนน้อย ควรส่งเสริม

- **จะคว่ำบาตรแก่คฤหัสถ์** *ควรพิจารณาเสียก่อน* พยายามเพื่อความเสื่อมของภิกษุทั้งหลาย ๑ พยายามเพื่อภิกษุอยู่ไม่ได้ ๑ ด่าตัดพ้อภิกษุทั้งหลาย ๑ ยุยงให้ภิกษุแตกคอกัน ๑ พูดติเตียนพระพุทธ ๑ พระธรรม ๑ พระสงฆ์ ๑

- **ผู้ปฏิบัติธรรม** *คืออบรมจิตให้กว้างขวาง* มีความเผื่อแผ่เจือจาน มักน้อย สันโดษ ประกอบด้วยเมตตาภาวนา ให้เฉลียวฉลาดในศาสนาฯ

- **ปฏิภาคนิมิต** *เกิดมาจากผลของสมาธิ* เมื่อเห็นจริงตามปฏิภาคนิมิตแล้ว เป็นตัวปัญญา

- ไม่ให้เอาเด็กและนางชีผู้กำลังศึกษาไปด้วย ฤาไม่ให้ทำตะกรุด เป็นต้นฯ

  ให้มีหัวหน้าไปเดินธุดงค์ อย่างน้อยให้ได้ ๕ พรรษา ต้องปกครองหมู่ได้ฯ ควรให้มีความรู้ขั้นนักธรรมฯ เป็นผู้ให้นิสัยได้ฯ

  ต้องมีหนังสือผู้ปกครองไปด้วย สำหรับฝากเจ้าของถิ่น หนังสือนั้นฟังได้ในวันเข้าพรรษาทุกๆ ปีฯ

  เดินธุดงค์แล้วควรกลับจำพรรษาถิ่นเดิม เว้นแต่ขัดข้อง ต้องมีหนังสือถึงถิ่นเดิม

เดินทางต้องมีจำกัดอยู่วัดใดวัดหนึ่ง ซึ่งมีที่นิกายเดียวกัน ไม่เช่นนั้นจะเป็นพระจรจัดฯ

ควรปฏิบัติการลงพระปาติโมกข์ตามพระวินัยฯ

◇ **นักปฏิบัติจะไม่ห่วง ๔ อย่าง คือ**

๑. นอนทีหลังอาจารย์ เมื่ออาจารย์เข้านอนแล้ว ก็จะต้องเก็บกวาดข้าวของเสนาสนะ แล้วจึงเตรียมตัวเข้านอน เรียกว่า นอนทีหลังอาจารย์

๒. ตื่นก่อนอาจารย์ หมายถึงว่า ต้องตื่นลุกขึ้นก่อนอาจารย์ตื่น เมื่อตื่นขึ้นมาแล้ว ต้องรีบจัดสิ่งของให้อาจารย์ เช่น น้ำล้างหน้า ยาสีฟัน แปรงสีฟัน ผ้าเช็ดหน้า สบู่ ฯลฯ เสร็จแล้วจึงไปจัดเสนาสนะ ปูผ้านั่ง จัดเตรียมบาตร จีวร เพื่อออกบิณฑบาต

๓. ฉันทีหลังอาจารย์ หมายถึง ต้องจัดอาหาร แบ่งอาหาร จัดแจงให้อาจารย์ อาจารย์ลงมือฉันแล้วจึงฉัน

๔. อิ่มก่อนอาจารย์ หมายถึง การฉัน เราต้องอิ่มก่อนท่าน เพื่อไปจัดน้ำล้างมือ เก็บบาตร ล้างบาตร เก็บบริขารให้อาจารย์

◇ **แก้บ้า** *ให้ละวิตกวิจาร* **ทำเป็นอุเบกขาก็หาย** บ้ามันเกิดด้วยสมาธิต่างหาก

◇ ขอบอก **แก้จิตบ้าที่เกิดจากภาวนา** *คืออย่าอธิษฐานจิตในนิมิตนั้นว่าเป็นของดี* ให้ละเจตนา ละวิตกวิจาร อย่าเชื่อนิมิตนั้นว่าเป็นของจริง ให้ดูหนังสือกลับจิตบ้าให้ตรง **วิปัสสนู ปฏิภาค อุคคหนิมิต** *เกิดจากสมาธิภาวนาทั้งนั้น* อย่าเชื่ออารมณ์และเชื่อจิตของตน เพราะของเหล่านี้เป็นตัวกิเลส ทำให้จิตไม่ปกติ มีขึ้นๆ ลงๆ

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ

- **ธรรมะ ธัมโม** *เรียนมาจากธรรมชาติ* **เห็นความเกิด ความแปรปรวนของสังขาร** *ประกอบด้วยไตรลักษณ์*

- **อย่าเชื่อหมอมากนัก** *ให้เชื่อธรรมมากจึงดี* เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม

- อรหันต์ก็เป็นคุณอนันต์ นับหาประมาณมิได้ พระอรหันต์ตรัสรู้ในตัว เห็นในตัว มีญาณแจ่มแจ้งดี ล้วนแต่เล่าเรียนธรรมชาติทั้งนั้นฯ

- ธรรมะชี้เข้ากายกับจิตเป็นคัมภีร์เดิม

- ภูเขาสูงที่กลิ้งมาบดสัตว์ให้เป็นจุรณไปนั้น อายุ ๗๐ ปีแล้วไม่เคยเห็นภูเขา เห็นแต่ **ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์** เท่านั้นแล ทิฐิมานะเป็นภูเขาสูงหาที่ประมาณมิได้

- ธรรมะเป็นต้น เอโกมีอันเดียว แต่แสดงอาการโดยนัย ๘๔,๐๐๐ ธาตุ ๔ ธาตุ ๖ ธาตุ ๑๘ ให้เห็นด้วยจักษุด้วย ให้เห็นด้วยญาณ คือปัญญาด้วย **นโม** ดิน น้ำ บิดา มารดา ปั้นขึ้นมา

- ๘๔,๐๐๐ เป็นอุบายที่ให้พระองค์ทรมานสัตว์ สัตว์ย่อมรู้แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้นเป็นไม่มี เว้นแต่นิสัยพุทธภูมิฯ รู้อนันตนัย หาประมาณมิได้ พ้นจากนิสัยของสาวก สาวกรู้แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้นมิได้

- ให้รู้ **นโม** นะ-น้ำ โม-ดิน **(อิ-อะ)** *อิติปิโสฯ อรหํ* เมื่อรู้แล้ว ความรู้หาประมาณมิได้ **อะ อิ** สำคัญนัก เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ฯ

- **ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ** *นี้เอง* **ทำให้บุคคลเป็นพระอรหันต์**

- **ญาณของพระพุทธเจ้า** *ท่านหมายเอาสกนธ์กาย* **เช่น นิมิตธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุน้ำ ธาตุดิน และอาการ ๓๒ เป็นนิมิต** ท่านบอกว่ารู้เห็นเช่นนี้ บรรดาท่านเจ้าคุณทั้งหลายไม่คัดค้านเลยฯ

- สัตว์เกิดในท้องมารดาทุกข์แสน กามเป็นของต่ำช้า เป็นของที่นำทุกข์เดือดร้อนฯ

- **โลกสันนิวาส** *มีความแปรปรวนตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น* แต่จิตของเรารักษาไว้ให้ดีอย่าให้ติด ถ้าไม่ติดก็ได้ชื่อว่าเป็นสุข ในตอนนี้ท่านแสดงทบไปทบมาเพื่อให้ศิษย์รู้

- พิจารณาค้นกาย ตรวจกายถูกดีแล้ว ไม่เป็นปัญหาขึ้นมาได้ ถ้าไม่ถูก ย่อมเป็นปัญหาขึ้นมา

- ค้นดูกายถึงหลัก แลเห็นอริยสัจของจริงแล้ว เดินตามมรรค เห็นตัวสมุทัย เห็นทุกขสัจ

- **ต้องทำจิตให้เป็นเอก** *ต้องสงเคราะห์ธรรมให้เป็นเอกเสมอฯ*

- **อริยสัจ** *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค* **มรรค** *คือ กาย วาจา ใจ* **เป็นมรรค** เข้าไปดับทุกข์ ดับสมุทัย ดับนิโรธ นิโรธดับไม่เอา เอาที่ไม่ดับ คือดับนั้นยังเป็นตัวมรรค เอาสิ่งที่ไม่ดับ **สิ่งที่ตั้งอยู่นั้นแหละเป็นตัวให้สิ้นทุกข์**

- **ปฏิภาค** *นั้นอาศัยผู้ที่มีวาสนาจึงจะบังเกิดขึ้นได้* **อุคคหนิมิต** *นั้นเป็นของที่ไม่ถาวร* พิจารณาให้ชำนาญแล้วเป็นปฏิภาคนิมิต ชำนาญทางปฏิภาค แล้วทวนเข้ามาเป็นตน **ปฏิภาคนั้นเป็นส่วนวิปัสสนาฯ**

- ท่านพิจารณาร่างกระดูกได้ ๕๐๐ ชาติมาแล้ว ตั้งแต่เกิดเป็นเสนาบดีเมืองกุรุราชเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย

- *เจริญทางจิตอย่างเดียว* **ตั้งแต่อุปจารสมาธิ** *รู้วาระจิตของผู้อื่นได้* **แก้นิวรณ์ได้** *แต่โมหะคุมจิต* **ถ้าเจริญวิปัสสนาถึงอัปปนาสมาธิ** ท่านอาจารย์บอกเช่นนั้น และบอกว่า **ทำความรู้ให้พอเสียก่อนจึงไม่หวั่นไหว**

- ให้รู้ที่จะแก้จิตของตน ให้รู้จักภพของตนที่จะไปเกิดฯ ท่านอาจารย์ได้พิจารณาวัฏฏะ ๕๐๐ ชาติ

- **ต้องผ่านความผิดมาเสียก่อน** *จึงปฏิบัติถูก* **ความผิดเป็นเหตุ** *ความถูกเป็นผลของความดีทั้งหลาย* ต้องเดินมรรค ๘ ให้ถูก จึงจะแก้ได้ เดินตามสายหนทางของพระอริยเจ้า ใช้ตบะอย่างยิ่งคือความเพียร จึงจะสอนตนได้ **โลกีย์ โลกุตระ** *๒ อย่างประจำอยู่ในโลก ๓ ภพ*

- **ปัญญามีสัมปยุตทุกๆ ภูมิ** *กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตระ* เหล่านี้ ล้วนแต่มีปัญญาประกอบ ควรที่เป็นเสียมก็เป็น ควรที่เป็นขวานก็เป็น ส่วนที่เฉยๆ เรื่อยๆ นั้น เช่น เหล็กเป็นแท่งกลม จะเอามาใช้อะไรก็ไม่ได้ นี้ฉันใด

- *จะบอกการดำเนิน* **วิปัสสนา** *และ* **สมถะ** *โดยเฉพาะนั้นมิได้* เพราะมันไปหน้าเดียว จริตของคนต่างๆ กัน แล้วแต่ความฉลาดไหวพริบของใคร เพราะดำเนินจิตหลายแง่แล้วแต่ความสะดวก

- **อย่าให้จิตเพ่งนอก** *ให้รู้ในตัว เห็นในตัว* **เมื่อรู้ในตัวแล้ว** *รู้ทั่วไป* **เพราะตัวเป็นต้นเหตุ**

- เทศน์เรื่องมงคลวิเสส ที่มนุษย์ เทวดามีความสงสัย มิได้แก้อัตถะแปลได้เหมือนพระพุทธองค์ มนุษย์เป็นสถานกลาง อะไรดีหรือชั่วก็ต้องกลั่นออกไปจากมนุษย์นี้ทั้งนั้น ทำให้เป็นดีก็มนุษย์ ทำให้ชั่วก็มนุษย์ จะเป็นปุถุชนก็มนุษย์ จะเป็นพระพุทธเจ้าก็มนุษย์

- *ท่านเทศน์ให้สงเคราะห์เข้าตนทั้งนั้น* **สุภะ** *เป็นธาตุบูดเน่า* **เป็นธรรมชาติของเขา** ร้ายแต่มนุษย์ จิตติดสุภะ ดื่มสุรา ท่านยกพระโพธิสัตว์ ยศเป็นกษัตริย์ มีเมีย

๖ หมื่น บุตรราหุล ท่านก็ไม่เมา ไหนเรามีเมียตาเปียกคนเดียว ติดกันจนตาย **ธาตุเมาอันนี้เป็นธรรมชาติไม่ให้คนสิ้นทุกข์ไปได้**

- บุคคลรักษาจิตได้แล้วทั้งศีล แม้รักษาทางปัญญาได้แล้ว ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ดุจข้าวสุกที่สำเร็จแล้ว เราจะตวงกิน ไม่ต้องไปกังวลทำนาเก็บเกี่ยว และข้าวเปลือก ข้าวสารเลย กินข้าวสุกแล้วก็เป็นพอ นี้ก็ฉันนั้น เป็นสถานที่สำรวม
- **ภายนอกให้ละเอียดเสียก่อน** *แล้วภายในจึงละเอียด*
- ครั้งพุทธกาล บางองค์ติดทางสมาธิ ๕๐ ปี จึงได้สำเร็จก็มี
- พระอานนท์ เป็นคลังแห่งพระธรรม อะไรท่านรู้หมด ทำเนิ่นช้า เพราะท่านติดพระสูตร อภิธรรม ไม่น้อมลงมาปฏิบัติ จึงสำเร็จช้า อายุ ๘๐ ปี หลังพุทธ-ปรินิพพาน ๓ เดือน
- พระอานนท์ทำความเพียรในกายวิปัสสนา กำหนดจิตโดยมิได้ละ จนขาตรงทีเดียว จึงได้ทอดกายด้วยสติ หัวยังไม่ถึงหมอน จิตก็เข้าสู่ภวังค์ ภวังค์หายไป เกิดความรู้เญยยธรรมทั้งหลายฯ
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร ล้วนแต่เกิดในตระกูลมิจฉาทิฐิ โมคคัลลาน์สั่งสอนแม่ไม่ได้เลยทีเดียวฯ
- **เหตุปจฺจโย โหติ** *ธรรมทั้งหลายเกิดเพราะเหตุ* **ดับเพราะเหตุฯ**
- *อย่าเชื่ออภิญญาฯ* **ปฏิบัติเพื่อลาภ ยศ สรรเสริญ** *เป็นอาบัติทุกกฎ*
- ธรรมเป็นของเย็น พระกรรมฐานอยู่ที่ไหน สัตว์ป่าต้องอาศัยอยู่ หมู่ป่าเห็นคฤหัสถ์เป็นยักษ์เป็นมาร เบียดเบียนสัตว์ ยิงจนไม่มีเหลือ เสือภูวัว ท่านอาจารย์ทำอุโบสถ มันมาร้อง เมื่อฟังปาติโมกข์จบแล้ว มันก็หายไป ท่านอาจารย์มั่นคุ้นเคยสัตว์เหล่านี้ ท่านรู้วาระจิตสัตว์เหล่านี้ เป็นมิตรสหายกันด้วยธรรมเครื่องเย็นใจ
- สัตว์เดรัจฉาน เขาก็มีสัญญา ปัญญา นามธรรม รู้เหมือนกับมนุษย์ แต่เขาพูดไม่ได้

- **ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นอย่าย้าย** *มันเต็มแล้ว* **มันย้ายเอง** ท่านเตือนท่านมหาบัว ฉะนั้น **พระโยคาวจรเจ้า** *ละกิเลสส่วนใดได้แล้ว* **ท่านไม่กลับมาละอีก** เพราะมรรคประหารสิ้นไปแล้ว เดินหน้าแก้กิเลสใหม่เรื่อยไป จนละกิเลสรอบ ไม่เกิดอีก นี้ก็เป็นอัศจรรย์

- **ให้ม้างกายเป็นนิจนั้นดี** *อย่าให้มันหุ้ม*

- สถานที่เข็ดขวาง ท่านบอกว่าเป็นพวกเปรต ต้องทำบุญให้ทานอุทิศถึง เขาก็ได้รับอนุโมทนา หายไปเกิด ณ ที่อื่นฯ

- **ท่านไม่ชอบฤทธิ์** *ชอบภาวนาให้สิ้นกิเลส* ฤทธิ์ทั้งหลายเกิดด้วยกำลังสมถะญานสมาบัติทั้งนั้น ใช้วิปัสสนาอย่างเดียวไม่มีฤทธิ์ สำเร็จอรหันต์

- ฝึกหัดจิตดีแล้ว จิตเข้มแข็งมีอำนาจมาก ย่อมกระทำจิตสารพัดได้ทุกอย่าง เมื่อเห็นอำนาจของจิตแล้ว แลเห็นกายเป็นของอ่อน จิตบังคับกายได้ฯ

- **เขาโกรธเรา แต่เราอย่าตอบ** *ให้พิจารณาความบริสุทธิ์ละลาย* แล้วยกธงชัยขึ้น และมีอะไรก็สงเคราะห์เขาผู้ประมาท ไม่นานเขากลับคืนดี ไม่กลับคืนดีก็วิบัติถึงตายทีเดียว

- **ใครจะไปบังคับจิตนั้นไม่ได้เลย** *ต้องสอนจิตให้อยู่ด้วยอุบาย* แม้คำสั่งสอนของพระองค์ ล้วนแต่เป็นนโยบายทั้งนั้น เหตุนั้น ท่านจึงไม่ชี้อุบายตรงๆ ลงไปทีเดียว จึงชักอื่นมาเปรียบเทียบฯ

- **นิมิตทั้งหลาย** *เกิดด้วยปีติสมาธิอย่างเดียว ที่แสดงเป็นนิมิตออกมา* **อย่าหลงตามนิมิต** *ให้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม* **เพราะนิมิตเป็นของไม่เที่ยง** *หลงเชื่อนิมิต* **ประเดี๋ยวเป็นบ้า**

- **ปฏิภาคนิมิต** *เกิดเฉพาะผู้ที่มีวาสนาอย่างเดียว* **การภาวนา** *อย่าให้ทิ้งกายกับจิต* **นี้เป็นกรรมฐานเดิม** แต่ให้จิตเด็ดเดี่ยวอย่างที่สุด จึงเป็นผู้ที่รู้ธรรมในธรรมฯ

- ให้เป็นมหาสติ มหาปัญญา รอบกาย รอบจิต มรณะร้ายมาถึงแล้ว ต้องเข้าแย่งกันในช่องแคบ แม้โพธิสัตว์ชนะมาร ชนะในช่องแคบ

- **สนิมมันเกิดในเนื้อเหล็ก** *กิเลสมันเกิดในดวงจิต* **ต้องประหารจิตให้เป็นธรรม**

- **ในโลกนี้เป็นอนัตตาหมด** *ไม่มีต้นไม้และภูเขา* **วิปัสสนาลบล้างหมด** ไม่มีเชื้อโรคอยู่ในโลกชื่อว่า **โลกุตระ**

- เรื่อง **กรรมฐาน ๕** *ภาวนาให้มาก* **ในร่างกายเห็นอสุภะ** *เป็นยาปรมัตถ์แก้จิต* พระเณรที่บรรพชาอุปสมบท ล้วนแต่พระอุปัชฌายะให้กรรมฐาน ๕ มาทั้งนั้น เป็นหลักสำคัญที่กุลบุตรจะภาวนารู้แจ้งในรูปธรรมเป็น **สนฺทิฏฺฐิโก** *เห็นเองเบื่อหน่ายรูปธรรม อรูปธรรม และเห็นนามธรรมไปพร้อมกัน*

- **การนอน การสงบเข้าฌาน** *เป็นอาหารของจิตและร่างกายอย่างหนึ่ง* **สมถะ** *ต้องพักจิตสอบอารมณ์* ส่วน **วิปัสสนา** *จิตเดินไตรลักษณ์ให้รู้อริยสัจ* เหนื่อยแล้วเข้าพักจิต พักจิตหายเหนื่อยแล้ว จิตตรวจอริยสัจอีกดังนี้ ฉะนั้น ให้ฉลาดการพักจิต การเดินจิต **ทั้งวิปัสสนาและสมถะ** *พระโยคาวจรเจ้าทิ้งไม่ได้* **ชำนิชำนาญทั้งสองวิธี** *จึงเอาตัวพ้นจากกิเลสทั้งหลายไปได้* เป็นมหาศีล เป็นมหาสมาธิ เป็นมหาปัญญา มีศีลทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด พร้อมทั้งจิตเจตสิก พร้อมทั้งกรรมบถ ๑๐ ไม่กระทำผิดในที่ลับและที่แจ้ง สว่างทั้งภายในและภายนอก มีมหาสติรอบคอบหมด วิโมกข์ วิมุตติ อกุปปธรรม จิตบริสุทธิ์ จิตปกติเป็นจิตพระอรหันต์ สว่างแจ้งทั้งภายนอกภายใน สว่างโร่ ปุถุชนติเตียนเกิดบาปเพราะพระอรหันต์บริสุทธิ์ กายเป็นชาตินิพพาน วาจา ใจ เป็นชาตินิพพาน นิพพานมี ๒ อย่าง นิพพานยังมีชีวิตอยู่ ๑ นิพพานตายแล้ว ๑ พระอรหันต์รอขึ้นรถขึ้นเรือไปนิพพานฉะนั้น

- สุทโธทนะห้ามพระองค์ไม่ให้ไปบิณฑบาต กรุงกบิลพัสดุ์เราไม่อด พระองค์ตอบว่าไปตามประเพณีพระพุทธเจ้า สุทโธทนะฟังโอวาทแล้วได้โสดาบัน

- **ให้เห็นปัจจุบันธรรม** *อย่าส่งจิตอนาคตและอดีตฯ*

- **ปัญญากับสติให้รู้เท่าทันกัน** *พิจารณากาย จิต* **ความไม่เที่ยงของสังขาร** เป็นธรรมะส่อให้เห็นเรื่อยๆ ทำความรู้ในนั้น เห็นในนั้นฯ

- **ในโลกนี้เป็นธาตุทั้งนั้น** *ให้รู้เท่าทันกับธาตุ* **อย่าหลงตามธาตุฯ**

- มหาสติเรียนกายจิตให้มากๆ ให้เห็นจริง ธรรมะจริง สมมุติ อย่าหลงรูป เสียง กลิ่น รส ของอันนี้เต็มโลกอยู่เช่นนั้นฯ

- **ธาตุ ๘๔,๐๐๐ ธาตุ** *ออกมาจากจิตหมดฯ*

- นิโรธเป็นของดับเพราะรู้เท่าแล้ว จิตไม่เกิดยินดียินร้าย ดับไป เช่นนี้ชื่อว่านิโรธฯ

- ฌานเป็นที่พักชั่วคราว แล้วเจริญจิตต่อๆ ไปฯ

- ให้เอากาย วาจา ใจ นี้ยกขึ้นพิจารณา อย่าเพิ่ม อย่าเอาออก ให้เป็นปกติฯ

- มรรค ๘ นั้น สมาธิมรรคเป็นองค์ ๑ นอกนั้น นั้นเป็นปริยายฯ

- **ให้รู้ธรรม** *และอาการของธรรมถึงขั้นละเอียด* **แล้วก็จะรู้เองเห็นเองฯ**

- พระอานนท์ทรงไว้ซึ่งพระสัทธรรมว่าเป็นของภายนอก ต่อหันเข้ามาปฏิบัติภายใน จึงสำเร็จฯ

- **หนัง** คนในโลกยินดีในหนังและเครื่องอุปโภคบริโภค หนังอันนี้ทำให้มนุษย์หลงยินดี พากันตกทุกข์กันมากฯ

- **ธรรมธาตุ** *สัตว์หลงธาตุ ชมธาตุ ยินดีธาตุ ยินร้ายธาตุ* **จึงได้ทำกรรมไปต่างๆ**

- **เรียนแบบตำราเป็นของที่ไม่แน่นอน** *สู้เรียนทางกายและจิตให้เป็นธรรมชาติไม่ได้* ฉะนั้น ผู้เรียนกาย วาจา จิต ไม่ใคร่สึก ปฏิบัติแต่ธรรมที่รู้ยิ่งเห็นจริงฯ

- ปัจจุบันให้รู้ทางจิตฯ

- ปฏิภาคเป็นเรื่องของปัญญาฯ

- ให้เรียนทางจิตทวนกระแส ตัดรากเหง้าเครื่องผูก ดุจรื้อเครื่องฟัก

- ปฏิภาคนิมิตเป็นปาฏิหาริย์ของจิต มีอำนาจทำให้เป็นอากาศว่างเปล่าได้ อันเป็นอัศจรรย์ใหญ่หลวงฯ

- **ผู้มีราคะ** *ย่อมเศร้าโศกเสียใจเพราะราคะฯ*

- เกิดตาย เกิดแล้วตาย ชมแต่หนังของเก่า ไม่หันไปหาทางที่จะพ้นทุกข์ฯ

- **ทำจิตให้เสมออยู่** *อย่าขึ้นอย่าลง อย่าไปอย่ามา* **ให้รู้เฉพาะปกติของจิตฯ**

- **ฐานของธรรม** *เป็นบ่อเกิดอริยสัจของจริงฯ*

- **เกิดความรู้อย่างวิเศษแล้ว** *ย่อมหาอานิสงส์ประมาณไม่ได้ฯ*

- **อตฺตาหิ** ฯลฯ เป็นของลึกลับเหลือที่สุดฯ

- **ถ้าส่งจิตรู้เห็นนอกกาย** *เป็นมิจฉาทิฐิ* **ให้รู้เห็นอยู่ในกายกับจิต** *นั้นเป็นสัมมาทิฐิ*

- นักปฏิบัติใจต้องเด็ดเดี่ยวกล้าหาญที่สุด จึงจะรู้ธรรมเห็นธรรมฯ

- **ให้รู้ธาตุ เห็นธาตุ** *จิตจึงไม่ติดทางราคะ*

- คนเราจะดีจะชั่ว ต้องเกิดวิบัติเสียก่อนฯ

- **ธรรมที่ลึกลับ** *ไม่ควรพูดให้คนอื่นรู้ เพราะคนอื่นไม่เห็นตาม* **ธรรมจะเสีย** *ต้องพูดต่อผู้ปฏิบัติเหมือนกัน*

- ให้ถือตามมีตามได้ หันหาธรรมชาติ อย่าก่อความกังวลนั้นดีมาก เมื่อปฏิบัติได้แล้วก็ไม่ดีใจ เสียใจ

- มรรค โลก เทวทูต ชาติ ชรา มรณะ พยาธิ ให้โพธิสัตว์ออกบวช พระองค์บวชแล้ว ทำทุกรกิริยา ในวันที่ตรัสรู้ ปฐมยาม ทางราคะเกิดในดวงจิตของพระองค์ป่วนปั่น

พระองค์ทวนกระแสว่า **เราเห็นแล้วไม่ใช่หรือที่เราออกบวช เราจะไม่กลับแน่** ต่อนั้นทำจิตเข้าสู่ภวังค์ สงบอยู่ในอัปปนาสมาธิ ต่อนั้นถึงเกิดปัญญาความรู้ขึ้นมาระลึกถึงชาติก่อนๆ ได้ในมัชฌิมสมัย ต่อนั้นพระองค์ตรวจปฏิจจสมุปบาททวนไปทวนมาด้วยปัญญาอันยิ่ง จิตลงสู่ภวังค์ เกิดความรู้ขึ้นมาตรัสรู้ดับอวิชชาตัณหา เป็นสยมภู พุทธปัจฉิมสมัย กาลครั้งนั้น

- **เพ่งนอกนั้นไม่สิ้นสงสัย** *เพราะยังหมายนอกหมายในอยู่* **ตกอยู่ในกระแสของสมุทัย**

- **ให้ระงับสังโยชน์** *ที่ละเอียดสิงอยู่ในดวงจิตนั้นฯ*

- บริจาคทาน โลภนั้นคือปรารถนา เมื่อได้แล้วปรารถนาอยากได้มาก พระเวสสันดรท่านไม่เป็นเช่นนั้น พระองค์ท่านปรารถนาโพธิญาณ เป็นปรมัตถบารมี

- **มรรค ๘** *ใครภาวนาเจริญดีแล้ว* **แก้โลกธรรม ๘ ประการ** ฉะนั้น จิตท่านอรหันต์ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ ประการ มีไตรลักษณ์บังคับ แม้โลกีย์ทั้งหลายมีไตรลักษณ์บังคับอยู่เสมอ ไตรลักษณ์บังคับไม่ได้นั้น มีโลกุตระเท่านั้น โลกุตระอันนี้อยู่เหนือไตรลักษณ์ สถานที่เกษม บุคคลที่จะพ้นโลกโลกีย์ไปถึงโลกุตระต้องสร้างพระบารมีเป็นการใหญ่ บุคคล ๓ จำพวก คือ พระพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจก ๑ พระอรหันต์ ๑ พระพุทธเจ้าสร้างบารมี ๓ ชนิด ปัญญาบารมี ๔ อสงไขยแสนกำไรมหากัป ศรัทธาบารมี ๘ อสงไขย แสนกำไรมหากัป วิริยบารมี ๑๖ อสงไขยแสนกำไรมหากัป พระปัจเจกสร้างบารมี ๒ อสงไขย แสนกำไรมหากัป พระอรหันต์สร้างบารมี ๑ อสงไขย แสนกำไรมหากัป ดังนี้ สร้างพระบารมีมิใช่น้อย กว่าจะสำเร็จพระนิพพานได้ดังนี้ ชำนาญมากที่สุด ๑ อสงไขย เหลือที่จะนับนั้นประการหนึ่ง เอาสวรรค์ เอานรก เป็นเรือนอยู่ สร้างพระบารมีพระนิพพานเป็นของแพงที่สุด ต้องสร้างบารมีแลกเปลี่ยนเอา จึงจะได้พระนิพพาน

- **อคฺคํ มนุสฺเสสุ** (มาจากประโยคเต็ม ซึ่งปรากฏในหนังสือ มุตโตทัย ว่า *อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา*) มนุษย์เลิศ มนุษย์มีน้ำใจสูง มีทุกข์ มีสมุทัย

มีมรรค มีนิโรธ ครบทุกอย่าง จึงสำเร็จนิพพานได้ พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น บวชเป็นพระเป็นเณรไม่ได้เหมือนมนุษย์ มนุษย์เป็นธาตุพอ ดุจแม่ครัวแกงช่างเอร็ดอร่อย มันพอพริกพอเกลือ จึงให้สำเร็จมรรคผลได้ ไม่ขัดข้องด้วยประการใดๆ ฉะนั้น มนุษย์ไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจ ปฏิบัติให้ได้สวรรค์ นิพพานได้ธาตุพอเป็นชนิดที่สูงสุด

- **ชีวิตและนิพพาน** *ธาตุขันธ์มีจิตสิงอยู่เรียกว่า* **ชีวิต** เมื่อพิจารณาวางตามสภาพได้แล้ว จิตหดหาจิตเดิมเข้า รู้เห็นในปัจจุบัน เจริญมหาสติรอบในสติ มหาปัญญารอบในปัญญา แล้วเห็นปกติฯ

- **นิพพาน** *นั้นคือจิตหดโดยเห็นธาตุ รู้แจ้งธาตุ* **จิตจีติภูตํ** *รู้อยู่นั้นเป็นตัวนิพพานฯ*

- **วิชชา ๓ ของพระพุทธเจ้า** *ลึกลับสุขุมมาก* ในยามที่ ๑ พระองค์ทำความรู้เท่าอย่างนั้น ยามที่ ๒ พระองค์ทำความรู้เท่านั้น นั้นยามที่ ๓ พระองค์ทำความรู้เท่าคือแก้อวิชชาและปฏิจจสมุปบาทในของจิต ในช่องแคบ มารแย่งไม่ได้ มีความรู้อันพิเศษขึ้นมาว่า พระองค์เป็น **สยมภู** ความที่ท่านแก้อวิชชาเป็นของขั้นละเอียดยิ่งนัก บุคคลจะรู้เห็นตามนั้นน้อยที่สุด สุดอำนาจของจิต เมื่อกำหนดรู้ลงไปเป็นของว่างหมด ไม่ใช่ตัวตนสัตว์บุคคลเราเขา ไม่ใช่ผู้หญิงผู้ชาย **ธาตุสุญฺโญ** *เป็นธาตุสูญ* แล้วกำหนดจิต รู้จิต ตั้งอยู่ในฐีติธรรม

- **ธาตุกับจิตติดกัน** *จึงวนเวียนแก่ เจ็บ ตาย อยู่ทุกชาติหาที่สิ้นสุดมิได้* ธาตุเป็นของที่มีอยู่เช่นนั้นตั้งแต่ดั้งเดิมมา และแปรปรวนอยู่เช่นนั้น จิตของคนไม่ไปยึดไปถือ ก็เป็นจิตสิ้นทุกข์ได้ฯ

- อายตนะภายในภายนอกแปรปรวนอยู่เป็นนิจ สว่างโร่ทั้งภายนอกและภายในไม่ขาดระยะของ *ทุกฺขํ อนิจฺจํ อนตฺตา* ฟังเทศน์ธรรมชาติแสดงเรื่อยๆ พระโยคาวจรฟังเทศน์ในตอนนี้ ฉลาดในตอนนี้ สิ้นกิเลสในตอนนี้ เป็น **ปจฺจตฺตํ** ความเพียร มรรคผล ถือสมถะพอ วิปัสสนาพอ มันผลักกิเลสมันเอง

- **บรรพชิตจะต้องปฏิบัติตรงต่อพระนิพพาน**

- พุทธองค์เกิดในป่าลุมพินีวัน ปลงสังขารในป่า ให้โอวาทปาติโมกข์ในป่า ตรัสรู้ในป่าเปลี่ยว นิพพานในป่าเปลี่ยว วิจัยธรรมในป่า ชนะมารในป่า ธรรมทั้งหลายล้วนแต่เกิดในป่า เป็นธรรมราคาสูง ธรรมโลกุตระเหนือโลกีย์

- จิตตั้งจิตมิได้ ตั้งจิต ตั้งธาตุ จึงแสดงรู้เห็นด้วยกันได้ เพราะจิตมันเป็นนามธรรม

- **อย่าถอนทำความเพียร** *มันจะเคยตัว* **ให้ทำจนชิน ให้ได้เนื้อหรือคุ้นเคย** *จึงจะเห็นมรรคเห็นผล*

- ปัญจวัคคีย์นั้น ทางปรมัตถ์ว่า หัว ๑ แขน ๒ ขา ๒ เป็นห้าภิกษุ แปลว่าคนต่อยกิเลส ปัญจวัคคีย์ก็เป็นภิกษุเหมือนกะเราฯ

- วาจาของท่านเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ไม่มีลาภ ยศ อามิส เจือวาจาของท่าน เทศน์จึงขลังดี พูดถูกธรรม ตรงไปตรงมา ไม่เห็นแก่หน้าบุคคลและอามิส

- ท่านไม่ให้ศีลแก่โยมที่รู้ศีล อ้างว่า แม้พระภิกษุที่บวชนั้นก็ไม่ให้ศีล ๒๒๗ เลย ให้แต่เพียงศีล ๑๐ ชั้นสามเณรเท่านั้น ต่อนั้น ประกาศสงฆ์ตั้งสมมติให้กันเอง แล้วก็พากันรักษาพระปาติโมกข์ นี้ฉันใด เพียงศีล ๕ ให้เจตนารักษาแต่เฉพาะตนเอง เท่านั้นก็เป็นพอ

- **จิตนั้นเมา** *สุราไม่ได้เมา* สุราไม่ติดคน คนติดสุราต่างหาก เมื่อคนดื่มไปแล้วทำให้เป็นบ้าไปต่างๆ ฯ

- เรื่องของโลกย่อมมีการยุ่งอยู่เรื่อยๆ มาตั้งแต่ไหนฯ

- วิธีละกิเลสฝังแน่นอยู่ในสันดานนั้น ตีลิ่มใหม่ใส่ลงไป ลิ่มเก่ากระดอนออก นี้ฉันใด มรรคเข้าไปฟอกกิเลสเก่าออกมาแล้ว จึงเห็นความบริสุทธิ์

- จิตเสวยเวทนาอย่างละเอียดนั้น ให้ละลายเวทนาเข้าไปอีก เอามรรคเข้าไปฟอกแล้วทำความรู้ตั้งอยู่แทนเวทนา จึงจะเห็นตน เห็นธรรม เห็นความบริสุทธิ์ฯ

- สมณะ พราหมณ์ มีการเพ่งอยู่เป็นนิจ มันไม่รู้ไม่ฉลาดแล้ว จะไปอยู่ ณ ที่ไหน อาพาธก็หาย บุญก็ได้ด้วย พระองค์ตรัสให้พระสารีบุตรทำเช่นนั้น แท้ที่จริงพระสารีบุตรก็ทำชำนาญมาแล้ว แล้วทำอีก อาพาธก็หายฯ

- **ให้พิจารณาธาตุ** *เมื่อเห็นธาตุแปรปรวนอยู่เป็นนิจ เรียกว่า* **สัมมาทิฐิ** *เห็นชอบ*

- มนุษย์เป็นสัตว์เลิศ เป็นที่ตั้งพระพุทธศาสนา ทวีปทั้ง ๓ ก็เป็นมนุษย์ เช่น อุดรกุรุทวีป แต่ไม่สมบูรณ์ พระองค์ไม่โปรดตั้งศาสนา เทวดาก็เหมือนกัน มนุษย์ที่มาเกิดในชมพูทวีปเป็นมนุษย์วิเศษ รับรัชทายาทฯ

- อารมณ์ภายนอกและภายใน เป็นของที่ตั้งอยู่เป็นธรรมดา แต่จิตเป็นของที่รับรู้ ฉะนั้น ต้องทรมานทางจิตให้มากๆ แก้อวิชชา แก้อาสวะ แก้ทุกข์ แก้สมุทัย นิโรธเกิดญาณตั้งอยู่ เป็นอมตธรรมที่ไม่ตายฯ

- **แก้โทษคือแก้อาบัติ** *ให้แก้ปัจจุบันจิต* **อย่าส่งจิตอดีต อนาคต** แล้วบอกจิตว่าไม่มีโทษ เมื่อท่านไปจำพรรษาอยู่เทือกเขาใหญ่ ท่านเกิดอาบัติจนฉันอาหารเข้าไปก็เป็นอันนั้นออกมา เพราะจิตวิบัติแล้ว ธาตุก็วิบัติด้วย ต่อนั้นแก้จิตได้แล้ว อาพาธ ๓ วัน หายเป็นปกติดี การอาบัติ เช่น อาบัติอุกฤษฏ์ อย่าพึงล่วงง่ายๆ เพราะมันเคยตัวฯ

- ภุมเทวดา อยากดื้อ ทดลองเสมอทีเดียว ไปอยู่ที่เข็ดขวางต้องระวัง ต้องตรวจจิตเสมอฯ

- **อจินไตย** *เกิดความรู้ ความฉลาด นั้นหาประมาณมิได้ฯ*

- **ปฏิบัติผิดนั้น** *ลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ไม่ได้ ประพฤติไปตามสังขาร* **ปฏิบัติถูกนั้น** *คือลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ได้*

- พวกสุทธาวาสทั้งหลาย คือเจริญฌานและวิปัสสนาต่อไป จึงสำเร็จได้ในที่นั้น

- ผู้ที่รู้ธรรมแล้ว เป็นผู้วิเศษ อานิสงส์หาประมาณมิได้

- **สกลกายอันเดียวนี้แหละเป็นตัวธรรม**

- ละกิเลสด้วยสติ สติฟอกอาสวกิเลสเอง

- ธรรมเป็นฐีติธรรม ตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แปรปรวนอยู่เช่นนั้น ให้รู้ให้เห็นเฉพาะที่เกิดกับจิต

- คณาจารย์บางองค์แสดงอริยสัจ มีลาภ ยศ เจืออริยสัจเป็นส่วนมาก

- **จิตเป็นธรรมที่บริสุทธิ์** *หมดจดทุกอย่าง* **มนุษย์ เทวดา** *ไม่มีที่ครหาเลย*

- บรรดานักปฏิบัติให้เฉลียวฉลาดรู้เท่าทันโจร เมื่อรู้เท่าทันโจรแล้ว โจรย่อมไม่มีโอกาสลักสิ่งของไปได้ แม้ฉันใด **ปฏิบัติให้มีสติแลปัญญารักษาตน** *กิเลสมิอาจเข้าถึงได้ฯ*

- ที่แผ่นดินย่อมเป็นฝุ่นผีทั้งสิ้น ให้จิตพิจารณาตกลงถึงฐานฯ จิตจึงไม่กังวลฟุ้งซ่านกระสับกระส่ายฯ

- มนุษย์ตาย จะเอาไปกินและเอาไปใช้ไม่ได้ ไม่เหมือนวัวควาย วัวควายเอาเนื้อกินได้

- ในขณะที่มีชีวิตนั้น ทำบุญดีมาก การทำศพถึงผู้ตายนั้นไม่ได้เป็นส่วนมาก แต่ทำตามประเพณีเท่านั้น พระอรหันต์นิพพาน ภูเขา ถ้ำต่างๆ ใครทำศพให้ท่านเล่า ท่านทำไมถึงนิพพาน

- **ใช้ไหวพริบเป็นอาชาไนยอยู่เนืองนิจฯ**

- ธรรมทั้งหลาย จิตประกอบกายยกขึ้นแสดง ปราศจากกายแล้ว จะยกนามธรรมขึ้นแสดงไม่ได้เลย

- **เหตุเกิดก่อน** *ปัจจัยเกิดทีหลังฯ*

- จิตเป็นคนเรียกสมมุติเอง จิตเป็นเหตุที่กระสับกระส่าย จิตปกติดีแล้วก็เป็นอันได้รับความสุขฯ

- ทำจิตให้สว่างโพลง กำหนดรู้ฐีติธรรม นั้นเรียกว่าปัญญาโดยแท้

- **ให้แก้อวิชชา** *แก้อนุสัยความไม่รู้ไม่ฉลาดนั้น* **ให้กลับเป็นคนฉลาดฯ**

- **พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร** *พระองค์เกิดในตระกูลมิจฉาทิฐิ* **ดุจดอกบัวย่อมเกิดในตมฉันใด**

- **ต้องเจริญทุกข์ให้พอเสียก่อน** *ดับต้องอยู่ในที่นั้น* **ดุจตีลิ่มลงไป ลิ่มเก่าถอน** *ลิ่มใหม่เข้าแทน* **คือกิเลสออก** ความบริสุทธิ์เข้าแทน ดุจของดีอยู่ในของชั่ว คืออวิชชาออก วิชชาเข้าแทนฯ

- เดินมรรคให้เห็นทุกข์ ให้เดินมรรคเห็นสมุทัย ให้ยิ่งในมรรค ให้ยิ่งมรรคนิโรธ จึงจะพ้นทุกข์ฯ

- ข้อเปรียบชั้นนิพพาน คือนับ ๑ ไปถึง ๐ ๐ (สูญ) โลกเขาแปลว่าไม่มี แต่สูญมีอยู่ นี้ฉันใด นิพพานเป็นของที่มีอยู่ฯ

- **โลกียสัจจะ** *คือโพธิสัตว์เห็นเทวทูต* **โลกุตรสัจจะ** *คือโพธิสัตว์ตรัสรู้ฯ*

- **ความรู้ความฉลาด** *มีอยู่ในสถานที่ไม่รู้ฯ*

- ธรรมทั้งหลายมาจากเหตุ คือจิตออกจากจิต เรียกเจตสิก ต่อนอกนั้นเป็นอาการทั้งหมด ดุจสันหรือคมของดาบมาจากเหล็กฉะนั้นฯ

- มีแต่จิต รูปไม่มี แสดงไม่ได้ ต้องอาศัยกันเป็นไป จึงแสดงได้ฯ

- พระอรหันต์ทั้งหลายจิตไม่มี มีแต่สติ เพราะจิตสังขารมันเป็นตัวสังขาร สังขารไม่มีในจิตของพระอรหันต์

- **เอกมูลา** เหตุผลมาจากความที่เป็นหนึ่งของจิต เป็นเหตุ เป็นปัจจัย (เหตุ ปจฺจโย) ประกอบกัน จึงตั้งเป็นบทบาทคาถาฯ

- มีนัยหลายนัย ถึงแปดหมื่นสี่พันอาการฯ

- มนุษย์วนเวียนเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด ติดของเก่า กามาวจรสวรรค์ ๑ สัตว์เดรัจฉาน ๑ มนุษย์ ๑ ท่านพวกนี้ติดของเก่า พระไตรปิฎก มีกิน ๑ มีนอน ๑ สืบพันธุ์ ๑ แม้ปู่ย่าตายายของเราล้วนแต่ติดของเก่า พระพุทธเจ้าก็ดี พระปัจเจกก็ดี พระอรหันต์ก็ดี เมื่อท่านยังไม่ตรัสรู้ก็ติดของเก่า เพลิดเพลินของเก่าในรูป เสียง กลิ่น รส ของเก่า ทั้งนี้ไม่มีฝั่งไม่มีแดน ไม่มีต้น ไม่มีปลาย ย่อมปรากฏอยู่เช่นนั้น ตื่นเต้นกับของเก่า ติดรสชาติของเก่า **ใช้มรรค ๘** *ให้ถอนของเก่า* **ใช้อิทธิบาท ๔** *ตีลิ่มสะเทือนใหญ่ปังๆ* **ลิ่มเก่าถอนคืออวิชชา ลิ่มใหม่คือวิชชาเข้าแทน** ดังนี้ ท่านอาจารย์มั่นท่านพูด ใช้ตบะความเพียรอย่างยิ่งที่จะถอนได้ ต้องสร้างพระบารมีนมนานจึงจะถอนได้ เพราะของเก่ามันบัดกรีกัน ได้เนื้อเชื้อสายของกิเลสมาพอแล้ว ย่อมเป็นอัศจรรย์ของโลกนั้นทีเดียว

- **แก้บ้านั้น** *ให้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม* **แก้ได้** เสือมาเฝ้าเราที่เป็นพระโยคาวจรเจ้าเป็นเทพโดยมาก ถ้าเป็นเสือ มันเอาไปกินแล้ว

- ธรรมแสดงอยู่เรื่อยๆ เว้นแต่นอนหลับโดยมิได้กำหนด จะไม่รู้ไม่เห็นขณะนั้น

- ส่งจิตออกนอกกาย ทำให้เผลอสติฯ

- **มัคโค** *หนทางดำเนินมีที่สุด* **ส่วนหนทางเดินเท้า** *ไม่มีที่สิ้นสุดฯ*

- **น้ำใจของสัตว์ยุ่งด้วยธาตุ** *ระคนอยู่ด้วยธาตุ* **ธาตุไม่มีที่สิ้นสุด** แม้จิตก็ไม่มีสิ้นสุดฯ

- จิตรับธุระหมดทุกอย่าง จิตเป็นแดนเกิด รู้เท่าอาการของจิตได้แล้ว รู้ปกติของธาตุฯ

- **เอโก มคฺโค** *หนทางอันเอก* **วิสุทฺธิยา** *เป็นหนทางอันบริสุทธิ์ มีทางเดียวเท่านี้* **มโน ปุพฺพํ** *จิตเป็นบุพภาคที่จะได้เป็นใหญ่* **จิตถึงก่อน** *สำเร็จด้วยจิตฯ* (มโน ปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโน เสฏฺฐา มโนมยา)

- จิตเป็นเครื่องบังคับกายกับวาจาให้พูดและให้ทำการงานฯ

- **จิตที่ไม่ติดพัวพันในอารมณ์ทั้งปวง** *เรียกว่า* **บริสุทธิ์**

- พระองค์แสดงอนุปุพพิกถาไปโดยลำดับ ยกทานขึ้นก่อน ดุจบันไดขั้นต้น แม้ฉันใด โลกุตระ โลกีย์ ก็ดี ก็ต้องเจริญต้นขึ้นไปก่อน ไม่เจริญขั้นต้นไปก่อน เป็นผิด จะกระโดดขึ้นสูงทีเดียวไม่ได้ ตายกัน

- มีแป้น (ไม้กระดาน) แล้วก็มีบ้าน มีบ้านแล้วก็มีแป้น พูดอย่างนี้จึงแจ่มแจ้งดี

- **ธรรมเป็นของธรรมดาตั้งอยู่อย่างนั้น** *คือตั้งอยู่ด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย* **จึงได้ชื่อว่าธรรมของจริง** ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา ไม่มีขึ้น ไม่มีลง เป็นสภาพที่ตั้งไว้ดุจกล่าวไว้ข้างต้นฯ

- **ไม่อ้างสวรรค์ นิพพาน ไม่อ้างทุคติ** *อ้างความเป็นไปทางปัจจุบันอย่างเดียว* เพราะชั่ว ดี ก็ปัจจุบันที่ยังเป็นชาติมนุษย์

- เอาธรรมชิ้นเดียวนี้เอง คือกายนี้เองไปเจ็บ กายชิ้นเดียวนี้เองไปแก่ กายชิ้นเดียวนี้เองไปตาย เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดอีก ล้วนแต่ตื่นเต้นอยู่ด้วยธาตุอันนี้เอง หาที่จะจบไม่ได้และสิ้นสุดมิได้ฯ

- ความรู้ของพระพุทธเจ้าเป็น **อนันตนัย** มากมายยิ่งกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เป็นอุบายที่จะทรมานสัตว์ พ้นวิสัยของสาวกที่จะรู้ตามเห็นตามได้หมด สาวกกำหนดรู้แต่เพียง ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น นี้ก็เป็นอัศจรรย์ฯ

- **ให้แก้ปัจจุบัน** *เมื่อแก้ปัจจุบันได้แล้ว* **ภพ ๓ นั้นหลุดหมด** ไม่ต้องส่งอดีตอนาคต ให้ลบอารมณ์ภายนอกให้หมด จึงจะเข้าอารมณ์ภายในได้ **เพ่งนอก** *เป็นตัวสมุทัย เป็นตัวทุกข์ และเป็นตัวมิจฉาทิฐิ* **เพ่งใน** *เป็นตัวสัมมาทิฐิ*

- เรื่องของโลกธาตุนั้น กระทบกระเทือนถึงกันหมด กำหนดรู้เฉพาะจิต ก็รู้สิ้นทางอื่นหมด

- *พระธรรมแสดงทั้งกลางวันและกลางคืน* **อกาลิโก** *กำหนดกาลเวลามิได้* **แสดงทั้งภายนอกและภายใน**

- **ให้กำหนดจิตให้กล้าแข็ง** *เรียนมรรคให้แข็งแรง* **จึงจะเห็นหนทางสิ้นทุกข์ไปได้**

- ให้ปล่อยจิต อย่ากดจิต เหตุผลเคลื่อนคลื่นอยู่ใน ให้พิจารณาความรักความชัง พิจารณานิสัยของตน จิตดื้อ บริษัทมาก พึ่งนิสัยเดิมมิได้ ตะครุบจิตจึงมีกำลังฯ

- **คนในโลกหลงของเก่า** *คือหลงธาตุนั้นเองแหละ* ชังแล้วมารัก รักแล้วมาชัง หาที่สิ้นสุดมิได้ พระองค์ไม่หลง

- ธาตุมนุษย์เป็นธาตุตายตัว ไม่เป็นอื่นเหมือนนาค เทวดาทั้งหลาย ที่เปลี่ยนเป็นอื่นได้ **มนุษย์มีนิสัยภาวนาให้สำเร็จง่ายกว่าภพอื่น** *อคฺคํ จานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา* มนุษย์มีปัญญาเฉียบแหลมคม คอยประดิษฐ์ กุศล อกุศล **สำเร็จอกุศล** *มหาอเวจีเป็นที่สุด* **ฝ่ายกุศล** *มีพระนิพพานให้สำเร็จได้ ภพอื่น* ไม่เลิศเหมือนมนุษย์ เพราะมีธาตุที่บกพร่อง ไม่เฉียบขาดเหมือนชาติมนุษย์ ไม่มีปัญญากว้างขวางพิสดารเหมือนมนุษย์ มนุษย์ธาตุพอหยุดทุกอย่าง สวรรค์ไม่พอ อบายภูมิธาตุไม่พอ มนุษย์มีทุกข์ สมุทัย–ฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี–กุศลมรรคแปด นิโรธ รวมเป็น ๔ อย่าง มนุษย์จึงทำอะไรสำเร็จ ดังนี้ ไม่อาภัพเหมือนภพอื่น

- **สติปัฏฐาน** *เป็นความรู้อนันตนัย หาประมาณมิได้* **ไม่เหมือนความรู้ชนิดอื่น สนฺทิฏฺฐิโก** *เห็นด้วยเฉพาะนักปฏิบัติ* **ปจฺจตฺตํ** *รู้เฉพาะในดวงจิต* **รู้ธรรมลึกลับสุขุมคัมภีรภาพ**

"พิจารณาธรรมภาวนา ร่างกายเกิดความวาง เบื่อหน่ายมาก ปล่อยสังขารตามเรื่องของเขา จะอยู่หรือจะตายเป็นเรื่องของกรรมสังขาร เพราะหนีไม่พ้น ต้องตายแน่นอน จะไม่ฟังสังขารเหมือนเก่าก่อน มันเป็นทุกข์ เกิดสัญญาวิปลาสบ่อยๆ สังขารบัดนี้ปล่อยมันแล้ว อายุก็สูงแล้ว ชราก็เกิดขึ้นแล้ว อาพาธก็เกิดขึ้นแล้ว ภาวนาระลึกถึงความตายบ่อยๆ เพื่อให้ชำนิชำนาญ เข้าอารมณ์แห่งความตายสะดวก ไม่พลั้งพลาด ทำความสำรวมในอริยสัจ ๔ ประการ โดยสงัดเงียบเหงา เพ่งความสงบวิเวกอย่างเดียว เข้าสู่ความตายไม่เป็นห่วงใคร พ่อแม่พี่น้องก็ตายไปแล้ว จะเป็นห่วงใครเล่า"

ปกิณกธรรม

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย

◈ พระองค์ตรัสว่า **ราคะ โทสะ โมหะ ตัณหา** เป็นของใหญ่กว้างขวางยิ่งกว่าจักรวาล สูงกว่าพรหมโลก ลึกกว่าน้ำมหาสมุทรสาคร ๙๐,๐๐๐ โยชน์ เป็นประมาณ ตัณหานี้ท่านเปรียบเหมือนกองไฟ ใครจะเอาฟืนมาใส่เท่าไร ก็ไม่รู้จักพอ ตัณหานี้โตใหญ่ยิ่ง หาที่จะเปรียบมิได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงให้ละ

◈ **พระองค์สอนให้ละกิเลส มากกว่าจำชื่อกิเลสนั้น** ดังนี้ จะต้องรู้จักกิเลสก็ตาม ไม่รู้ก็ตาม ดุจกินอาหารโดยไม่รู้จักชื่อ แม่ครัวแต่งกินอร่อย เลี้ยงร่างกายได้ก็เป็นพอ

หลวงปู่ "ม้างกาย" ชาวจังหวัดพระนคร

ระหว่างที่เตรียมรวบรวมข้อความในสมุดบันทึกของท่าน เพื่อนำมาอ้างอิงจัดทำเป็นหมวดหมู่ ทั้งด้านชีวประวัติ และบันทึกข้ออรรถธรรมต่างๆ นั้น ได้พบข้อความหลายตอนที่หลวงปู่บันทึกไว้ เป็นความคิดเห็นที่ท่านประมวลไว้เกี่ยวกับ **"ชาวจังหวัดพระนคร"**

"ชาวจังหวัดพระนคร" ใช้ชีวิตประจำวันเช่นไร ตื่นขึ้นมา แต่งตัวไปทำงานอย่างเฉิดฉาย รุกลนทำงานแต่เช้าจรดเย็น เราคิดกันว่า เราก้าวหน้าในชีวิต มีเกียรติ มีคนนับหน้าถือตา ธุรกิจเจริญก้าวหน้า ต้องมีเลขานุการจดรายการนัดประชุม ใครจะมาพบต้องนัดหมายก่อน เพราะเราเป็นคนสำคัญ อาหารการกิน เลือกแต่ที่ประณีต หรูหรา ราคาแพง อวดกัน ภูมิใจกันว่า เราเก่งกว่า เรารวยกว่า เรามีความสำคัญกว่า..."

นั่นเป็นทัศนะของพวกเราเอง พวกเรา *ชาวจังหวัดพระนคร* (ตามสำนวนที่ท่านเรียกชาวกรุง แต่ภายหลังเมื่อจังหวัดพระนคร กลายเป็น กรุงเทพมหานคร หลวงปู่ก็เปลี่ยนคำเรียกเป็น *คนกรุงเทพฯ* ท่านว่า ต้องทันสมัยหน่อย)

แต่มองจาก **"แง่มุม"** ของหลวงปู่ ก็เป็นอีกประการหนึ่ง

ระหว่างที่เราคิดกันว่า เราประสบผลสำเร็จในชีวิต ทั้งสามีภรรยาสามารถมีอาชีพอย่างดีทั้งสองคน ท่านก็เห็นว่า *คนอยู่พระนครไม่มีความสุขเหมือนต่างจังหวัด ต้องทำงานทั้งผัวทั้งเมีย เห็นกันแต่เวลาเช้าเวลาเย็นเท่านั้น นอกนั้นวิ่งเต้นการอาชีพลำบากมากกว่าคนต่างจังหวัด*

ระหว่างที่เราคิดกันว่าเป็นบุคคลสำคัญ ถ้าไม่สำคัญ คงไม่จำเป็นต้องมีเลขานุการนัดหมายการพบกับบุคคลอื่น เป็นคนใหญ่โตโก้หรู เป็นผู้อำนวยการ ประธานบริษัท เป็นอธิบดี ฯลฯ แต่หลวงปู่ท่านมองไปอีกประการหนึ่ง *คนกรุงเทพฯ ทุกข์มาก จะไปเยี่ยมตระกูลใหญ่ก็ดี ตระกูลน้อยก็ดี ต้องโทรไปก่อน* จึงได้พบ *เพราะต่างคนต่างไปทำงาน* ***แต่คนใช้อยู่เรือน***

ท่านคงขัน อุตส่าห์สร้างบ้านกันอย่างใหญ่โตหรูหรา วันหนึ่งๆ จะได้อยู่สักกี่ชั่วโมง คนใช้ต่างหากเล่าที่ได้อยู่เรือน ได้ชื่นชมความใหญ่โตหรูหรานั้นๆ

อารมณ์ขันของหลวงปู่นั้น ถ้าเป็นคนธรรมดา เราก็คงว่า **"ร้ายนัก"** แต่นี่เป็นท่าน เราจึงได้แต่คิดว่า ท่านได้ **ม้างกาย** พวกเรา **ปอกเปลือก** กิเลส ที่เป็นประดุจ*หนัง-ตใจ* ซึ่งหุ้มตัวเราออก **ฉีก โลภะ โมหะ โทสะ ออกเป็นชิ้นๆ** สับความทะยานอยาก ส่องดู**กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา** ของชาวกรุง

แล้วก็ นั่นซี *ทำไม* เราจึงไม่รู้จักประมาณการใช้เงิน *ทำไม* เราชอบเป็นหนี้เป็นสินกัน *ทำไม* เราชอบเปลี่ยนเครื่องแต่งตัวกันวันละหลายๆ ครั้ง มีชุดเช้า ชุดไปทำงาน ชุดค้อกเทล ชุดค่ำ ชุดนอน *ทำไม* เราชอบผักชีโรยหน้า ชอบยอ

นั่นซี *ทำไม*

ถ้าเราอ่านข้อคิด ที่ท่าน **"ม้างกาย"** ชาวจังหวัดพระนคร หรือ ชาวกรุงเทพฯ แล้ว เราคงจะเกิดความคิดเห็นใหม่ๆ ในการมองตัวเราเองได้อีกมากทีเดียว

ความที่นำมารวบรวมไว้ภายใต้หัวข้อนี้ เป็นความที่ท่านบันทึกไว้ในวาระต่างๆ กัน ไม่ได้อยู่ในโอกาสใกล้เคียงกัน แต่คงเป็นความนึกคิดที่เกิดขึ้นเมื่อท่านประสบเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งแต่ละครั้งแต่ละคราว ได้นำมารวมไว้พอเป็นข้อคิดแก่พวกชาวกรุงที่เข้าใจว่า ตนมีความสุข ความสำเร็จ หรูหรา ด้วยประการทั้งปวง สุขกว่าชาวต่างจังหวัดมากมายนั้น หลวงปู่ท่านเขียนไว้ในสมุดบันทึกของท่านเช่นไร ผู้เขียนขอนำข้อเขียนชิ้นนี้มาลงพิมพ์ก่อน เพื่อท่านผู้อ่านจะได้รู้สึก **"รื่นอารมณ์"** สบายใจ

*“ก่อสร้างพุทธรูปหลายสมัย **ชาวจังหวัดพระนคร** ออกเงินก่อสร้างหลายเจ้าหลายคน ซึ่งเป็นเจ้าของ บางคนมีเงินออกเงินตามฐานะของคนมี คนมีออกมากออกอย่างสูงๆ ออกปานกลางๆ คนจนไม่ได้ออกเงิน ใช้กำลังกายกำลังใจบากบั่นรวมหลายคนช่วยกัน คล้ายปลวกหลายล้านตัวก่อจอมให้สูงใหญ่ได้ ท่านพวกนี้ทำเหตุดีผลก็ต้องได้รับดี พากันไปเกิดสวรรค์ เป็นมณฑลใหญ่ เป็นกรุงใหญ่ เพราะเหตุได้ทำบุญก่อสร้างพุทธรูปประดิษฐานไว้ในโลก เหตุดีผลก็ต้องได้รับดี เช่นหนึ่งๆ มีบริวารตั้งหมื่นๆ ดังนี้ ที่พากันเกิดในโลกสวรรค์ในอนาคตข้างหน้า ได้พากันทำกรรมดี ส่วนกรรมนั่นแหละ แบ่งปันให้เทวโลกได้น้อยมากกว่ากัน ไม่มีการแข่งฟ้องร้องกันด้วยประการใดประการหนึ่ง เพราะกรรมนั้นแบ่งส่วนได้”*

*“**บุคคลอยู่พระนคร ไม่มีความสุขเหมือนต่างจังหวัด** เพราะความทะเยอทะยานนั้นมาก เพราะทำงานทั้งผัวเมีย เห็นกันแต่เวลาเช้าเวลาเย็นเท่านั้น นอกนั้นวิ่งเต้นการอาชีพ ลำบากมากกว่าคนต่างจังหวัด”*

*“**คนจนอยู่พระนครไม่ได้ เพราะใช้เงินเปลืองมาก** ไปไหนๆ ต้องขึ้นรถขึ้นราอาหารการกินอย่างประณีต สุขุมมาก เขาถือการกินเป็นใหญ่ บุคคลที่สนใจทางธรรมะมีน้อยกว่าต่างจังหวัด ชอบใช้ไหวพริบไปทางโกงโดยมาก ซื่อตรงแต่บุคคลเป็นอุบาสกอุบาสิกา ผู้ที่รักใคร่ในศีลธรรม เป็นคนชอบแต่งตัวสะอาด ทั้งบ้านเรือนที่อยู่ไม่เศร้าหมอง สะอาดงามมากในครัวเรือน”*

*“**คนกรุงเทพฯ ไม่ชอบมีผัวเมียกันแต่เล็กอายุ ๑๔-๑๕ ไม่เหมือนภาคอีสาน** เพราะค่าครองชีพสูง **ชอบกันง่าย เบื่อหน่ายกันง่าย** ผู้ชายทิ้งเมียไปแล้ว ไม่เป็นห่วงลูกเต้าเลย หาใหม่ ยินดีใหม่ไปเรื่อยๆ **คนกรุงเทพฯ ชอบอาหารดีๆ กิน นอนเตียงดีๆ ชอบสะอาดในบ้านช่อง มีเรือนอย่างหรูหราใหญ่โต”***

*“**คนกรุงเทพฯ ทุกข์มาก** จะไปเยี่ยมตระกูลใหญ่ก็ดี ตระกูลน้อยก็ดี ต้องโทรไปให้ทราบเสียก่อนจึงได้พบ เพราะต่างคนต่างไปทำงาน อาชีพมี แต่คนใช้อยู่เรือนดังนี้ ไม่เหมือนคนต่างจังหวัด เขาทำนา ทำสวน เอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วสบายดี”*

“คนกรุงเทพฯ ชอบผักชีโรยหน้า ชอบยอ ไม่เหมือนต่างจังหวัด”

“นิสัยคนกรุงเทพฯ พูดเก่ง ทันสมัย ดุจมะนาวกลิ้ง แต่มักจะเอารัดเอาเปรียบกัน แข่งดีกัน ถ้า (ชวน) กินเหล้าเข้าไปแล้ว ยิ่งร้ายใหญ่ เพราะวันยิงกันตาย มีส่วนมาก”

“คนกรุงเทพฯ ชอบเป็นหนี้เป็นสินกันโดยมาก ชอบแต่งตัวกันวันละหลายครั้ง เปลืองเครื่องสำอางต่างๆ เช่น น้ำอบน้ำหอม เครื่องย้อม เครื่องทา เป็นต้น เสื้อผ้าหน้าแพร”

“คนกรุงเทพฯ ใจสูง ทะเยอทะยานนั้นมาก ไม่รู้จักประมาณใช้จ่ายเงิน”

“คนกรุงเทพฯ บางรายชอบเล่นการพนัน บัตรเบอร์ เป็นต้น”

“คนกรุงเทพฯ ไม่ตระหนี่ ชักชวนบริจาคทาน เขาพูดเก่งดุจมะนาวกลิ้ง ขึ้นรถคนไทยปลง อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา เพราะใกล้อันตราย ทำให้เกิดปัญญาทางธรรมะ เรียนนิสสัยคนในกรุงเทพฯ รู้จักอัธยาศัยคนในกรุงเทพฯ เราชอบพูดตลก ทำความคุ้นเคยคนในกรุง แต่เสียทำความสงบไม่ได้ ได้แต่เกิดปัญญาทางธรรมะ **คนกรุงเทพฯ เทศนาอย่าง เขาเข้าใจดีมาก เขาชอบยอ เขาไม่ตระหนี่ เขาเลื่อมใสองค์ใดแล้วไม่จบ ปฏิบัติเรื่อยๆ ดีมาก ถ้าไม่ถูกใจแล้วเขาปัดเลยทีเดียว”**

“อยู่ในกรุงอารมณ์มาก รับต้อนแขกทั้งกลางวันและกลางคืน ทรมานง่ายดีกว่าภาคอีสาน ผู้หญิงบวชพราหมณ์ ข้าราชการชอบบวช กำหนด ๓ เดือนบ้าง ๑๕ วันบ้าง สึกทำราชการต่อไป เขาบำรุงตัณหา หากินแต่ของดีๆ ของหวาน ของคาว ผลไม้มาจากประเทศนอก ข้ามทะเลมามีมาก ทำให้ราคะกำเริบ”

“คนกรุงเทพฯ ถ้าไม่ชอบใจองค์ไหน ไม่เข้าใกล้เลย แทบไม่ให้กินข้าวเลย เลือกหน้าชก”

“อยู่กรุงจะฉลาดมาก เพราะสมาคมคนชั้นผู้มีเกียรติชั้นสูงทั้งนั้น แต่จิตไม่สงบทางสมาธิวิธี เพราะอารมณ์เครื่องยั่วยวนมาก โจรผู้ร้ายชุกชุมมาก เผลอไม่ได้

ปล้น จี้กัน ฆ่ากัน ไม่เว้นวัน **คนเมืองถือเอารัดเอาเปรียบกันโดยมาก คนโง่อยู่ไม่ได้ต้องเท่าทันกันนั้น พอประทังอยู่ด้วยกันได้** การบริจาคเขาเด็ดเดี่ยวมาก ถึงบางรายไม่มีเงิน ยืมเงินคนอื่นบริจาคทีเดียว **กรุง...ศีล สมาธิ ไม่ค่อยมี มีแต่บำเพ็ญทานโดยมาก** เด็กหนุ่ม หญิงสาว ครูมหาวิทยาลัย เลื่อมใสศาสนาโดยมาก พวกนี้ทำงานครูบ้าง ทำงานธนาคารบ้าง เงินสูงๆ ทั้งนั้น พูดจาปราศรัยกับพระเจ้าพระสงฆ์นั้นมาก ชอบยอโดยมาก ในกรุงภัยอันตรายมีมากโดยจริตไม่ถูกกัน”

“คนกรุงสนใจการทำราชการ ทั้งเป็นพ่อค้าแม่ค้านั้นมาก ประกอบอาชีพมีทั้งสุจริตและทุจริตเอาทั้งนั้น ความรู้ความฉลาดทันสมัยนิยม เขาเคารพศาสนา พูดกับพระเจ้าพระสงฆ์โดยสุภาพ **มาหาพระ ชอบถามร่ำรวยนั้นมาก ศึกษาธรรมะมีจำนวนน้อยราย** ชอบสะอาด ชอบแต่งตัว ชอบสวยงามทันสมัย **วิ่งเต้นทะเยอทะยานนั้นมาก หัวใจอ่อนเสียเส้นประสาท หัวใจวายนั้นบางราย** อาชีพทำงานใดๆ เขาทำจริงไม่เกียจคร้าน **ถ้าไม่ชอบนิสัยแล้วคลายเร็ว แต่ถือทิฐิแรง ไม่งอนง้อใคร ทำตามจริตของตนโดยมาก คนพาลมาก นักปราชญ์มีน้อย** เหล็กหลายกว่าถ่าน”

“คนกรุงเทพฯ ชอบฟังเทศน์ แต่ไม่ปฏิบัติตาม บำเพ็ญทาน รักษาศีล ภาวนา เป็นคนหัวสูงทางกิเลสตัณหา ไม่ยอมปฏิบัติศาสนาให้เต็มที่ เพราะอารมณ์กามาวจรท่วมหัวใจ ไม่มีโอกาสทำกิจในศาสนาให้เต็มที่ **จับปลา ๒ มือ ทางอาชีพ ๑ ทางศาสนา ๑ คนกรุงเทพฯ มีมานะทิฐินั้นมาก โดยไม่ลงคนได้ง่าย** เรื่องอาหารการกินอย่างหรูหรา มีทั้งอาหารใหญ่ และผลไม้ประเทศนอกบรรทุกเครื่องบินมาเมืองไทยบริโภคและอุปโภคได้เสมอไปไม่ขาดสาย”

“คนกรุงเทพฯ รักษาศีล ภาวนาไม่ได้ ก็เพราะเครื่องยั่วยวนนั้นมาก เป็นเมืองใหญ่ ประเพณีของเมืองใหญ่ต้องเป็นเช่นนั้น โอ้อวดกัน แข่งขันกันด้วยกิเลสตัณหาทุกอย่าง เพราะคนเมืองใหญ่ จึงโอกาสปล้น ลักกัน ฆ่ากัน ตีชิงวิ่งราวกันมิได้ขาดสาย ทำบาปบ่อยๆ คนที่มีศีลธรรมนั้นน้อยมาก”

ขอนำความที่ท่านอุทานไว้ในสมุดบันทึกตอนหนึ่ง มาลงเป็นบทสรุปของข้อเขียนหัวข้อเรื่องที่ท่าน **“ม้างกาย”** ชาวจังหวัดพระนครนี้

“อยู่ป่าสบายดีที่สุด สุขที่สุด อยู่กรุงเทพฯ นั้นทุกข์ที่สุด ทุกข์ทั้งกาย ทุกข์ทั้งวาจา ทุกข์ทั้งใจที่สุด *จะเอาเงินวันละหมื่นๆ ก็ไม่เอา* ***การที่มาอยู่กรุงเทพฯ ชั่วคราวนั้น ก็เห็นแก่พุทธศาสนาเท่านั้น จึงทำให้อดทนอยู่”***

ภูเขาคันธมาทน์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า

หลวงปู่หลุยท่านเคยปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ความปรารถนานั้นกว่าจะเลิกละได้ ท่านว่าเสียเวลาช้านาน เพราะเกาะรากฝังลึกหยั่งลงไปดวงจิตพอประมาณ การนี้ทำให้ก้าวเดินไปไม่ค่อยจะถึงที่สุดจิตได้โดยง่าย ภาพเขาคันธมาทน์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า คงจะแจ่มจำรัสอยู่ในมโนภาพของท่านอย่างยากจะรื้อถอน ในสมุดบันทึกท่านเขียนพรรณนาไว้หลายแห่งด้วยกัน ท่านกล่าวว่า มาจากพระไตรปิฎก แต่หากว่าถ้าไม่จำเป็น ภาพที่ฝังรอยลึกไว้ในดวงจิตของท่านมาแต่ปุเรชาติ ท่านคงไม่เขียนถึงซ้ำแล้วซ้ำเล่าเช่นนี้

จึงขอเชิญมาลงพิมพ์ไว้เป็นอนุสรณ์

ภูเขาคันธมาทน์

*"**ภูเขาคันธมาทน์** เป็นภูเขาที่เกิดขึ้นรับรองบุญของพระปัจเจกพุทธเจ้า นี่ท่านพูดไว้ในพระไตรปิฎก เป็นดุจพระนครเทพ ถิ่นวิเวกสัปปายะ พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์สำเร็จแล้ว มาประทับสำราญพระทัยอยู่ ณ ที่นี้ มีถ้ำ มีแม่น้ำไหลผ่านภูเขา มีศาลาเป็นที่ประชุมของพระปัจเจกพุทธเจ้า ลมจะพัดโชยเอาละอองธุลี ใบไม้สกปรกออก โดยไม่ต้องมีคนปัดกวาด เป็นสถานที่สัปปายะทุกอย่าง เป็นภูเขาที่ถาวร ภูเขาที่สูง สวยงาม มีพระปัจเจกพุทธเจ้าเหาะเข้าเหาะออกในที่นี้ คนทั้งหลายเรียกกันว่า **ฤาษีผู้มีฤทธิ์**"*

“แม้จะพรรณนาความสวยงามของภูเขาคันธมาทน์ ย่อมไม่มีที่สิ้นสุด เพราะภูเขาลูกนี้เกิดขึ้นด้วยบุญบารมีท่านผู้มีบุญใหญ่ที่สร้างสมบารมีใหญ่ ๒ อสงไขย กำไรแสนมหากัป บารมีเป็นที่สองรองมาจากพระพุทธเจ้า ส่วนพระอรหันต์ธรรมดา สร้างบารมี ๑ อสงไขย กำไรแสนมหากัป”

“ภูเขาคันธมาทน์ สูง สวยงาม เป็นที่ประทับของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่สร้างบารมีมาแล้วมากมายให้สำราญพระทัย”

“ภูเขาคันธมาทน์ เป็นภูเขาสูง ตั้งตระหง่าน สวยงามที่สุดในโลก สวยงามมาก มีเขาอื่นน้อยใหญ่เป็นบริวาร สวยงามมาก มีแม่น้ำบนภูเขา น้ำลึก ใสสะอาด มีท่าน้ำหลายแห่ง เช่น ท่าอาบน้ำของพระปัจเจกพุทธเจ้า ท่าน้ำเทพเจ้าทั้งหลาย ท่าน้ำกินนร กินรี ท่าน้ำคนธรรพ์ และฤาษีผู้มีฤทธิ์ ท่าน้ำอมนุษย์ งามด้วยไม้ดอก พรรณไม้ทิพย์ต่างๆ รวยรื่น นำมาซึ่งความร่าเริงบันเทิงใจเป็นอันมาก ควรเป็นที่ประทับของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายอยู่ด้วยความผาสุกเป็นนิจนิรันดร์”

“รสชาติของน้ำภูเขาคันธมาทน์นั้น มีรสหวานหอม ชื่นใจ เอร็ดอร่อย ล้วนเป็นน้ำที่กลั่นกรองจากธรรมชาติดีแล้ว เป็นที่ยินดีของเทพเจ้าทั้งหลาย เป็นที่ยินดีของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย ดุจน้ำทิพย์เจือด้วยโอสถต่างๆ ต่างกว่าน้ำธรรมดาของมนุษย์ธรรมดาบริโภคทุกวันนี้”

“ภูเขาลูกนี้ ที่สำราญคันธมาทน์นี้ อยู่ได้แต่พระปัจเจกพุทธเจ้า ท่านผู้มีฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้ เมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ท่านจะบังเกิดญาณทัสนะรู้ลักษณะของภูเขาลูกนี้ทันที ย่อมเหาะไปชมเขาคันธมาทน์นี้เลยทีเดียว”

“พระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้บิณฑบาตในโลกนี้ หากไปบิณฑบาตยังทวีปอื่นทั้งสิ้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ไปบิณฑบาตเพียงองค์เดียว แล้วมาเลี้ยงกัน ฉันจังหันปาฏิหาริย์ บาตรใบเดียวกัน อิ่มทั้ง ๕๐๐ องค์ทีเดียว”

น่าอัศจรรย์

“ตำนานกล่าวว่า ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน มีพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ ณ ที่นั้น ต่อพระพุทธเจ้าจะอุบัติในโลก พระปัจเจกพุทธเจ้าจะรีบเข้าปรินิพพานเลยทีเดียว ไม่ให้ทับศาสนาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย นั้นประการหนึ่ง”

“ภูเขาลูกนี้ ดึงดูดน้ำใจของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายให้มาชมเชยประทับอาศัยสำราญบนภูเขาลูกนี้เป็นนิจ”

“สมเด็จพระพุทธเจ้าของเรา พระองค์ตรัสถึงรายชื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าตั้ง ๕๐๐ บ้าง ตั้ง ๑,๐๐๐ บ้าง ในพระไตรปิฎก เป็นรายชื่อโดยละเอียด เพราะพระปัจเจกขีณาสพเป็นทักขิไนยบุคคลอันเลิศของมนุษย์และเทวดาเจ้าทั้งหลาย เป็นผู้ตรัสรู้ที่ ๒ รองจากพระพุทธเจ้าทั้งหลาย”

* * *

> เราสละ ชีวิตไว้ให้ ภูผาแผ่ มาตุภูมิ เพื่อเลือดของเรา

หนังสืออ้างอิง

จันทสาโรบูชา, ๒๕๓๓, ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป.สัมพันธ์พาณิชย์.

คำแผ่กุศลแก่สรรพสัตว์

ณ วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม
ในพระอุปถัมภ์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมฺพรมหาเถร)
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ตำบลคลองกิ่ว อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี
วันศุกร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๖๐ ดิถีขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑

ขอบุญกุศลจริยา อันข้าพเจ้าทั้งหลายได้บำเพ็ญด้วยดีแล้ว ทางกาย วาจา และใจ กล่าวโดยจำเพาะคือ การสร้างอารามถวายแด่สงฆ์จตุรทิศ อุทิศไว้ในพระบวรพุทธศาสนา อารามนั้นมีนามว่า วัดป่าอัมพโรปัญญาวนาราม ประกอบด้วยปูชนียวัตถุ และเสนาสนะต่างๆ กล่าวคือพระพุทธปฏิมาปางนาคปรก พระพุทธปฏิมาปางสมาธิ ศาลาที่ประชุม อาคารพิพิธภัณฑ์ที่ประมวลธรรมโอวาทของพระสุปฏิปันโน ถนนลาดยางกว้าง ๙ เมตร ยาว ๘๐๐ เมตร อ่างเก็บน้ำสาธารณทาน กำแพงรอบพื้นที่ยาว ๒,๘๐๐ เมตร สูง ๓ เมตร ตลอดทั้งบุญกิริยาแห่งการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ด้วยน้ำใจศรัทธาเลื่อมใสมั่นคงในพระรัตนตรัย ดังนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งสัจจาธิษฐาน แผ่กุศลไปไม่มีประมาณ ขอถวายเป็นพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราช และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ และเป็นกุศลสนองคุณท่านผู้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติและพระพุทธศาสนา เป็นปฐม

อนึ่ง ขอสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ, จงมีส่วนแห่งบุญที่ข้าพเจ้าได้ทำในบัดนี้, และแห่งบุญอื่นที่ได้ทำไว้ก่อนแล้ว, คือจะเป็นสัตว์เหล่าใด, ซึ่งเป็นที่รักใคร่และมีบุญคุณ เช่นมารดาบิดาของข้าพเจ้า เป็นต้นก็ดี ที่ข้าพเจ้าเห็นแล้วหรือไม่ได้เห็นก็ดี, สัตว์เหล่าอื่นที่เป็นกลางๆ หรือเป็นคู่เวรกันก็ดี, สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโลก, อยู่ในภูมิทั้ง ๓, อยู่ในกำเนิดทั้ง ๔, มีขันธ์ ๕ ขันธ์, มีขันธ์ขันธ์เดียว, มีขันธ์ ๔ ขันธ์, กำลังท่องเที่ยวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ก็ดี, สัตว์เหล่าใดรู้ส่วนบุญที่ข้าพเจ้าแผ่ให้แล้ว, สัตว์เหล่านั้นจงอนุโมทนาเองเถิด, ส่วนสัตว์เหล่าใดยังไม่รู้ส่วนบุญนี้, ขอเทวดาทั้งหลายจงบอกสัตว์เหล่านั้นให้รู้

เพราะเหตุที่ได้อนุโมทนาส่วนบุญที่ข้าพเจ้าแผ่ให้แล้ว, สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง, จงเป็นผู้ไม่มีเวร, อยู่เป็นสุขทุกเมื่อ, จงถึงบทอันเกษมกล่าวคือพระนิพพาน, ความปรารถนาที่ดีงามของสัตว์เหล่านั้น จงสำเร็จเถิด, สาธุ สาธุ สาธุ

พระจนฺทสาโร หลวงปู่หลุย อนุสรณ์พิพิธภัณฑ์ฉันทกรานุสรณ์